УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ, ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Івано-Франківськ
НАЇР
2025

УДК 37.015.31:[172.15+316.344.8](=161.2)]:355.01(477:570)"2022/..."(082)
У 84
DOI https://doi.org/10.32405/978-617-8011-05-5-2024-394

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 4 від 27 квітня 2025 року)

Рецензенти:
Матвієнкао Олена Валеріївна, *доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти та інноваційної педагогіки педагогічного факультету Українського державного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова;*
Рейпольська Ольга Дмитрівна, *доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу дошкільної освіти Інституту педагогіки НАПН України.*

У 84 Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики. Збірник наукових праць. За ред. К. О. Журби, Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ: НАЇР, 2025. 394 с.

ISBN 978-617-8011-05-5

Збірник наукових праць підготовлено за результатами методологічного семінару «Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану», який відбувся 3 квітня 2025 р. відповідно до плану роботи Національної академії педагогічних наук України. У збірнику розміщено праці українських учених і практиків, які досліджують різні аспекти формування української національної ідентичності, цінності національно-патріотичного виховання воєнного і повоєнного часу, проблеми забезпечення партнерства держави, освіти та громадянського суспільства у формуванні національної ідентичності дітей та молоді України.

Адресовано педагогогічним працівникам, керівникам закладів дошкільної, позашкільної та загальної середньої освіти, студентам і викладачам закладів вищої освіти, магістрантам, аспірантам, слухачам закладів післядипломної педагогічної освіти, науковцям, представникам громадських організацій, об’єднань, рухів, загалом усім небайдужим, хто переймається проблемами національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні.

Статті подано в авторський редакції (збережено стилістику, орфографію, пунктуацію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

УДК 37.015.31:[172.15+316.344.8](=161.2)]:355.01(477:570)"2022/..."(082)

ISBN 978-617-8011-05-5

ЗМІСТ

Переднє слово ……. 8

РОЗДІЛ 1. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСВІТІ: СТРАТЕГІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ……. 10

Бевз Т. Когнітивна війна та національна ідентичність: протидія дезінформації як елемент стратегії ідентичності ……. 11

Бойко С. Роль інноваційних освітніх проєктів та експериментів у зміцненні української національної ідентичності в умовах воєнного стану ……. 17

Вовченко О. Архетипи та стереотипи психологічного виховання дітей за умов воєнного часу: особливості українського ментального здоров'я . 22

Жадан І. До питання про концептуальні засади формування національної та громадянської ідентичності молоді ……... 27

Завгородня О. Мілітарні складові національної ідентичності юних громадян в демократіях й автократіях ……. 32

Золотаренко В. Утвердження української національної та громадянської ідентичності в молодіжних центрах у нормативно-правовому полі ……. 38

Коробка Л. Роль освіти й освітянської спільноти у формуванні й утвердженні української національної ідентичності …….. 42

Курило В., Караман О. Безпека особистості та національна ідентичність в інформаційно-психологічному вимірі війни РФ проти України ……. 48

Лазаренко В. Робота установ освіти в умовах російсько-української війни 2014-2025 років ……. 57

Лященко Т. Формування національної ідентичності підлітків як завдання закладу позашкільної освіти …….. 63

Магера Т. Формування української національної ідентичності на основі цінностей української хартії вільної людини ……... 67

Мазука Л. Роль української освіти за кордоном у запобіганні асиміляції та збереженні української ідентичності …… 73

Охріменко З. Роль ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності у формуванні громадянськості здобувачів освіти …… 77

Пластюк А. Національно-патріотичне виховання учнів у процесі вивчення біології ……. 83

Попович І. Соціальні очікування суб'єктів освітнього процесу у вимірах національної ідентичності …… 87

Регула Т., Береговська Н. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді ……... 92

Свистун О. Національно-патріотичне виховання й освіта як чинники побудови самостійної української держави …… 94

Сеньовська Н. «Пам'ятати про війну» − основний наратив сучасного українського патріотичного виховання ……. 99

Тарнавська О. Роль видатних особистостей як моральних орієнтирів у формуванні української національної ідентичності підлітків……... 104
Толочко С. Національна ідентичність особистості: актуальність формування та діагностування в сучасній освітній практиці …… 109
Трутень А. Екологічна компетентність як концептуальна основа у формуванні української національної ідентичності здобувачів освіти …. 116

РОЗДІЛ 2. УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРИ І МОВИ: ПЕДАГОГІЧНІ ПРАКТИКИ ……. 122
Богатирьова О., Цехмістро В. Формування національно-патріотичної компетентності у дошкільників засобами усної народної творчості …… 123
Божаківська М. Аксіологічний аспект формування мовної ідентичності у процесі вивчення літератури в середній і старшій школі …… 125
Вовк М. Національно-культурний компонент змісту професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти …. 128
Вонітова Н. Парціальна програма «Народознавство в дії» з розвитку дітей дошкільного віку на засадах народної педагогіки ……. 132
Горностай П. Історична картина світу та сучасна геополітика …… 138
Копилов С. Мілітарно-патріотична ідентичність українців як феномен культури: стратегії й засоби формування 143
Корнієнко А. Використання тренінгу в утвердженні української національної ідентичності …….. 148
Коткова Л. Мова й культура як основа національної ідентичности: педагогічні аспекти в спадщині Івана Огієнка ……. 152
Левінець Н. Виховання у дітей основ української національної ідентичності засобами народної фізичної культури …… 158
Очеретяна Н. Інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах НУШ ……. 163
Рагозіна В. Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану у всеукраїнському науково-методичному журналі «Мистецтво та освіта» ……..…….. 167
Федорчук О. Стратегії психологічної стійкості в контексті утвердження української національної ідентичності старшого дошкільника ……. 172
Шахрай В. Патріотичне виховання школярів засобами театралізованої діяльності ……..…….. 177
Шендеровська Л. Розмовний клуб «Мова на часі» як практика розвитку української національної ідентичності в освітньому середовищі ……..……. 182

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ПАМ’ЯТЬ І ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ……. 187
Березівська Л. Історія освіти як засіб збереження історичної пам’яті та утвердження української національної ідентичності у майбутніх педагогів ……..……..……..…… 188

Бондар Л. Козацька педагогіка в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти ……..…… 192
Залужна Н., Олійник Н. Краєзнавство як засіб формування національної свідомості вихованців гуртків туристсько-краєзнавчого напряму ……..…….. 197
Ільїн В. Національна ідентичність в контекстах «Memory studies»: історія, політика, пам'ять …… 201
Литовченко О. Просвітницький онлайн-проєкт: історична пам'ять і протидія пропаганді …… 207
Машевська А. Пропаганда в історичному досвіді України: маніпулювання громадською думкою, моделі поведінки …….. 211
Срібна М. Історична пам'ять і її роль у формуванні української національної ідентичності на прикладі діяльності Національного музею історії України ……. 214
Удод О. Історія як інтегруючий чинник національної та громадянської ідентичності українців ……..…….. 217
Шоробура І. Формування української національної ідентичності студентської молоді в ХГПА ……. 221

РОЗДІЛ 4. МОЛОДІЖНІ РУХИ ТА ВОЛОНТЕРСТВО В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ... 227
Зайченко О., Комиса І. Формування національної ідентичності вихованців закладу позашкільної освіти в умовах воєнного стану …… 228
Мачуський В. Вербицький В. Волонтерська діяльність в закладах позашкільної освіти ……. 233
Стельмах І. Утвердження української національної ідентичності у внутрішньо переміщених осіб …….. 238

РОЗДІЛ 5. ВПЛИВ МЕДІА ТА СОЦМЕРЕЖ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ …… 244
Астахова М. Формування інформаційної безпеки учасників освітнього процесу як складова громадянської відповідальності ……. 245
Бровко К. Код нації: вплив медіа та соцмереж на ідентичність молоді .. 250
Вовк Ю. Роль соціальних стереотипів у процесі формування національної ідентичності ……..... 255
Вороненко Л., Кубатко О. Розвиток національної ідентичності вихованців засобами 2D-графіки та 2D-анімації …….. 261
Гончар Л. Роль медіа та цифрових технологій у поширенні національної ідентичності української молоді ……. 266
Дегтярьова Г. Роль мови медіа у формуванні та руйнуванні ідеологічних впливів на молодь ……. 271
Кірсанова М. Фейкові новини та інформаційні війни: маніпуляції національною свідомістю засобами медіа …… 276
Морін О. Медіаконтент формування національної ідентичності учнівської молоді: аспекти створення ……. 280

Семененко А. Роль газети «Свобода» у конструюванні української ідентичності на шляху до незалежності (1985-1990) ……... 284
Трейтяк Д. Вплив цифрового середовища на формування національної ідентичності сучасної молоді ……..... 288
Хома С. Самоцінність та внутрішні опори як основа формування цілісної та ціннісної особистості ……... 294
Череповська Н. Особливості патріотизму української молоді в умовах цифровізації суспільства та інформаційної війни ……..…….. 299
Чуркіна В., Федоренко В. Сучасні тенденції та особливості медіадискурсу про війну в Україні …… 304
Шабанова Ю. Соцмережі в освітній практиці формування національної ідентичності ……. 307

РОЗДІЛ 6. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ: ВИКЛИКИ СУЧАСНІЙ ОСВІТІ…….. 313
Бучма В. Формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах сучасних викликів …….. 314
Васильєва С., Талько М. Виховання у старших дошкільників шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ ……. 318
Волік Н. Виховання дошкільника в полікультурному середовищі в умовах воєнного стану ……. 323
Канішевська Л. Формування національної ідентичності молодших школярів у позаурочній діяльності …… 327
Ковалик І. Формування національної української та громадянської ідентичності учнівської молоді в полікультурному середовищі за кордоном ……..…… 333
Кухарук О. Проблема соціальної ідентичності особистості в контексті сучасної освіти ……. 337
Лазоренко Б. Діагностика національної ідентичності українських старшокласників закладів загальної середньої освіти в умовах війни та воєнного стану ……. 341
Міськов Г. Інформаційний супровід дієвих практик забезпечення психологічного благополуччя родин з дітьми в умовах воєнного стану… 346
Пахомов І. Розвиток національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти ……. 349
Ремньова А. Формування української національної ідентичності у майбутніх педагогів ……. 355
Рогальська-Яблонська І. Українська національна ідентичність та полікультурність у контексті соціалізації особистості …… 359
Скуратко Т. Мистецтво у патріотичному вихованні дітей та молоді в умовах війни …… 365

Таранченко О. Соціокультурні зміни в контексті інклюзивності …… 371
Тиханська Ю. Психологічні аспекти формування національної ідентичності школярів на засадах українського народознавства ……... 376
Токарєва Л. Полікультурне виховання дитини старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти ……. 381

Відомості про авторів ……... 387

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Українська нація у цивілізаційному поступі пройшла тернистий, трагічний, водночас героїчний та подвижницький шлях свого становлення й утвердження. Це шлях самопожертви, невтомної праці, неймовірної стійкості й віри в майбутнє. Українці змогли вибороти власну незалежність, створити суверенну державу, стати рівноцінним політичним суб'єктом на міжнародній арені. Проте ціна свободи і незалежності для українців ніколи не була замалою. Утиски, мовні заборони, знецінення культури, імперський шовінізм, політика «п'яти колосків» та століття боротьби – це та висока плата, яку українська нація сплатила за збереження самобутності.

Наразі Україна постала перед екзистенційним викликом – російською військовою агресією. Четвертий рік український народ підтверджує власне право на автентичність масштабним національним спротивом. Засаднича українська національна ідея наразі обстоюється в кривавих боях, широкому волонтерському русі, в подвижницькій праці кожного громадянина. Національний спротив – це консолідована громадянська позиція, в окопах на лінії фронту кристалізується нова українська ідентичність. Безумовно, її стрижнем є дух нації, що постав у лицарському образі козаччини й козацької демократії, поетиці Івана Котляревського, Тараса Шевченко, Лесі Українки, Василя Стуса. В основі – тяглість культури від часів Трипілля, Київської Русі, козацького бароко, українського авангарду до пльонтанізму Івана Марчука. Ідентичність українського народу розвивається на кордоцентризмі Памфіла Юркевича, філософії Григорія Сковороди, працях В'ячеслава Липинського, Миколи Міхновського та Дмитра Донцова, історії Михайла Грушевського. Нині українська національна ідентичність позбувається гротескного меншовартісного виміру, набуває нового значення, смислів та контекстів. Саме сьогодні твориться новітня історія України, коли захисники й захисниці своєю звитягою творять новітній образ і нову героїку українства, демонструючи цивілізованому світу приклад непохитного прагнення українського народу жити у світі, де панують свобода, справедливість і повага до незалежності та самобутності нації.

В цьому велика заслуга національної системи освіти, яка підготувала покоління людей, які є послідовними патріотами України. Саме завдяки системі освіти українські воїни успішно оволодівають інноваційними зразками зброї і техніки, використовують нові тактики, чим демонструють високий рівень власної освіченості та рівень української освіти.

Освіта – це ключова інституція, що забезпечує національну єдність, національне відродження, стійкість і розвиток української національної ідентичності дітей та молоді. Водночас національна система освіти не може розвиватися всупереч загальноцивілізаційним тенденціям, залишатися інерційною чи надмірно консервативною. Перед освітою стоїть складне завдання – сформувати особистість з інноваційним типом мислення та інноваційною культурою, зберігаючи водночас тяглість національної традиції. У цьому контексті важливим завданням є розвиток і поширення української

культури та мови, відродження історичної пам’яті українського народу, а головне – закарбувати пам’ять про загиблих героїв російсько-української війни, глибоку повагу до їхнього подвигу та внеску в боротьбу за незалежність України

Національна академія педагогічних наук України здійснює постійний науково-методичний супровід утвердження української національної ідентичності. Вчені НАПН України беруть активну участь у розробленні стратегічних, концептуальних та прогностично-аналітичних документів, спрямованих на визначення стратегічних напрямів розвитку національної освіти, інтеграцію національних цінностей у систему освіти та виховання, впровадження інноваційних освітньо-виховних технологій у сфері національного та військово-патріотичного виховання, громадянської освіти.

Україна проходить ключову точку в історичній логіці національного поступу, де не може бути сумнівів у правильності обраного шляху, а майбутнє нації залежить від спільних зусиль, спільної боротьби та спільної праці, рухові у напрямі свободи, демократії, гідності та єдності.

Україна повертається у лоно Європи, збагачуючи її духовними надбаннями українського народу.

Президент
Національної академії
педагогічних наук України **Василь КРЕМЕНЬ**

РОЗДІЛ 1.
ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСВІТІ: СТРАТЕГІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Бевз Т. А.

КОГНІТИВНА ВІЙНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРОТИДІЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У дослідженні зроблено огляд феномену когнітивної війни як загрози національній ідентичності. Розглядаються механізми впливу дезінформації на свідомість громадян та їхні ідентифікаційні маркери. Особливу увагу приділено протидії дезінформації як важливій складовій стратегії захисту національної ідентичності в умовах гібридних загроз. Аналізуються сучасні підходи та інструменти боротьби з інформаційними маніпуляціями. Наголошується на необхідності комплексного підходу, що включає медіаграмотність, критичне мислення та державну інформаційну політику для зміцнення національної стійкості.

Ключові слова: *когнітивна війна, національна ідентичність, дезінформація, протидія дезінформації, інформаційна безпека, медіаграмотність.*

The study reviews the phenomenon of cognitive warfare as a threat to national identity. The mechanisms of the influence of disinformation on the consciousness of citizens and their identification markers are considered. Special attention is paid to countering disinformation as an important component of the strategy for protecting national identity in the face of hybrid threats. Modern approaches and tools for combating information manipulation are analyzed. The need for a comprehensive approach that includes media literacy, critical thinking and state information policy to strengthen national resilience is emphasized.

Keywords: *cognitive warfare, national identity, disinformation, countering disinformation, information security, media literacy.*

В умовах сучасної війни Росія веде не лише бойові дії на полі бою, а й комплексну когнітивну війну (cognitive warfare) – спрямовану на маніпулювання свідомістю людей, підрив критичного мислення, поширення дезінформації та формування викривленої реальності. Така стратегія має на меті деморалізацію українського суспільства, розмивання національної ідентичності та зниження стійкості до зовнішніх загроз. Когнітивні війни – це новий тип інформаційного та психологічного протистояння, спрямований на маніпулювання свідомістю людей, зміну їхніх переконань, поведінки та ідентичності без застосування фізичної сили. Це один із найнебезпечніших аспектів гібридних війн, де головна ціль – контроль над мисленням, емоціями та прийняттям рішень.

Російська пропаганда використовує психологічні, інформаційні та нейронаукові технології для нав’язування хибних наративів, сприяючи розколу суспільства, створенню відчуття невизначеності, втрати довіри до влади, армії та навіть самих себе. Це не просто інформаційні атаки – це спроба змінити спосіб мислення та поведінку людей у довгостроковій перспективі.

Важливим елементом національної безпеки України є протидія когнітивним атакам шляхом розвитку медіаграмотності, критичного мислення, посилення національної ідентичності та створення стійкої інформаційної політики. Саме тому дослідження механізмів когнітивної війни та методів протидії їй є актуальним та стратегічно важливим завданням.

Сунь Цзи стверджував, що підпорядкування армії ворога без бою є справжньою вершиною досконалості. Термін «війна світоглядів»

(*Weltanschauungskrieg*) вперше почали використовувати ще в нацистській Німеччині. В англійській мові його аналог – «психологічна війна» (*Psychological warfare*) – з'явився у 1941 р. Поняття «когнітивна війна» (*Cognitive warfare*) в сучасному значенні почало застосовуватися у Сполучених Штатах Америки з 2017 р. для опису методів впливу, які дозволяють державі або впливовій групі маніпулювати механізмами пізнання противника чи населення з метою його послаблення, підкорення, контролю або руйнування**.**

Згідно з сучасними концепціями ведення війни, бойові дії розгортаються у п'яти вимірах (*Fifth Dimension Operations*): на суші, на морі, в повітрі, у космосі, а також в інформаційному та кібернетичному просторі [1]. Однак, сьогодні військові аналітики все частіше виокремлюють ще один, шостий вимір – людину та її когнітивний простір, де відбувається боротьба за свідомість, сприйняття реальності та контроль над рішеннями. Інноваційний центр НАТО з 2021 р. досліджує концепцію «когнітивна війна», яка мала бути представлена наприкінці 2024 р. і являє собою зміну глобального конфлікту, стратегічною метою якого є вплив на людське пізнання.

Когнітивна війна є потужним інструментом, який можна використовувати для маніпулювання свідомістю людей за допомогою дезінформації та інших гібридних заходів [2]. Громадяни повинні знати, як їхні когнітивні упередження та дані можуть бути використані – і експлуатуватися – для вигоди інших, і, таким чином, навчитися критично оцінювати інформацію, яку вони споживають і діляться. Політики, у свою чергу, повинні визначити та розглянути діяльність у когнітивній сфері, яка використовує новітні технології. Це вимагає цілісного розуміння технологій, нейронауки та геополітики – і виходить далеко за межі поточних заходів кібербезпеки. Адаптація наших поточних структур управління таким чином, щоб вони врівноважували інновації з особистими когнітивними правами, включаючи визначення того, які дії в когнітивній сфері є агресією, і найкращі механізми приписування та підзвітності, є першорядними [3].

Інформаційний рушій когнітивної війни, який часто ігнорується, випливає з нашого зростаючого розуміння того, як працює людський розум, завдяки десятиліттям досліджень у нейронауках, поведінковій економіці та психології. Насправді, за словами професора Гарвардської бізнес-школи Джеральда Залтмана, лише невелика частина наших рішень – близько п'яти відсотків – є раціональною. Решта обмежена тим, що Герберт Саймон назвав обмеженою раціональністю, і на них впливають несвідомі чинники, такі як повторення, автоматичні відповіді, упередження та помилки.

У той час, коли західні уряди мають вжити рішучих заходів для зміни військового балансу на користь України, російські дезінформаційні кампанії, спрямовані на підрив міжнародної підтримки, лише набирають обертів. Так, Ральф Бесте, керівник департаменту культури та комунікацій Федерального міністерства закордонних справ Німеччини, в інтерв'ю *Financial Times* повідомив, що його команда виявила мережу з понад 50 000 фальшивих облікових записів, які щодня генерують до 200 000 маніпулятивних

повідомлень [4]. Остання хвиля дезінформації була спрямована на переконання німців у тому, що підтримка України їхнім урядом загрожує економічному добробуту країни та підвищує ризик ядерної війни. Головна тактика таких кампаній – використання існуючих страхів, посилення сумнівів і розпалювання суспільної тривожності.

Когнітивна війна – це війна за свідомість, переконання, емоції. Її зброя – це слово, образ, емоція, маніпуляція, а головна оборона – освіченість, критичне мислення та сильна національна ідентичність. Тому, цілком зрозуміло, що когнітивна війна та національна ідентичність тісно пов'язані, оскільки головна мета когнітивної війни – контроль над мисленням людей та руйнування їхньої ідентичності.

Серед основних рис когнітивних воєн виділимо такі: 1) маніпуляція сприйняттям реальності, тобто використання фейків, напівправди, викривлених історичних наративів, щоб змусити людей сумніватися у своїй державі, армії, історії, цінностях (російська пропаганда намагається довести, що «українці та росіяни – один народ», або що «Захід використовує Україну») 2) атака на ідентичність та єдність суспільства, тобто розпалювання суперечностей між групами (мовне питання, релігія, територіальні відмінності), посилення внутрішніх конфліктів; 3) використання соцмереж для поширення зради («все пропало», «українська влада слабка», «Захід нас покинув»); 4) створення паралельної реальності (пропагандисти вибудовують альтернативні версії подій, змушуючи людей сумніватися навіть у власному досвіді (твердження про те, що «Буча – це постановка», хоча є докази російських злочинів); 5) використання Big Data та штучного інтелекту (аналіз психологічного профілю користувачів соцмереж і таргетована пропаганда на основі їхніх вподобань (кампанія Cambridge Analytica, яка впливала на вибори в США); 6) деградація критичного мислення (насичення інформаційного простору великою кількістю суперечливих даних, щоб люди перестали довіряти будь-якій інформації («немає правди – є тільки думки», – типовий прийом когнітивної війни).

Зупинимося на аналізі яскравих кейс-стаді когнітивної війни Росії проти України, які демонструють різні аспекти інформаційного та психологічного впливу на суспільство: 1) «денацифікація» як один з ключових наративів когнітивної війни Росії; 2) «України не існує» та 3) «викривлення подій Майдану 2013–2014 рр.».

Російська влада та пропаганда використовують поняття «денацифікація» як центральне виправдання повномасштабного вторгнення в Україну. Цей термін покликаний створити уявлення про Україну як країну, в якій править «нацистський режим», який загрожує Росії та російськомовному населенню. У цьому контексті ворог намагається: дискредитувати Україну як незалежну державу; зобразити її як ворожу світові спільноту; легітимізувати агресію в очах російського та світового суспільства.

Основними тезами пропаганди були: Україна «нацистська держава»; уряд України «режим неонацистів», який нібито прийшов до влади через «переворот» на Майдані у 2014 р.; президент України, незважаючи на єврейське походження, подається як маріонетка «націоналістичних

угруповань»; націоналістичні організації – це «фашисти»; добровольчі батальйони (наприклад, «Азов») зображаються як радикальні екстремісти, які загрожують цивільному населенню та міжнародній безпеці (ігноруються офіційні реформи, які інтегрували ці батальйони у структуру Національної гвардії України); «нацисти» в Україні нібито утискають права російськомовних громадян, забороняють їм користуватися російською мовою, дискримінують їх у соціальному та політичному житті; Росія проводить паралелі між Україною та нацистською Німеччиною, використовуючи міф про «боротьбу з фашизмом» як частину власної ідеології.

Мета «денацифікації», проголошеної Росією, полягала у двох основних завданнях. Для внутрішньої аудиторії це було засобом виправдання війни проти України перед власним населенням, подаючи її як «визвольну місію». Таким чином, російська влада прагнула об'єднати суспільство навколо «великої мети» боротьби з вигаданим ворогом. Для зовнішньої аудиторії ж «денацифікація» мала іншу ціль: посіяти сумніви щодо легітимності України як незалежної держави, зменшити міжнародну підтримку України, а також дискредитувати її армію та керівництво. Для України ці дії Росії спричиняють низку серйозних наслідків. По-перше, це інформаційний хаос: частина міжнародної спільноти може піддаватися дезінформації, що ускладнює консолідацію підтримки України на світовій арені. По-друге, це загроза єдності українського суспільства: Росія намагається створити ворожнечу між різними соціальними та культурними групами, розділяючи суспільство. По-третє, це дискредитація України у світі: через вигадані «докази нацизму» формується негативний імідж України, що впливає на сприйняття її на міжнародній арені.

Інструменти та методи поширення дезінформації Росією є багатогранними. Російські державні медіа, такі як RT, «Первый канал» та «РИА Новости», активно тиражують фейкові наративи, спрямовані на дискредитацію України, представляючи її як державу, якою нібито керують «фашисти». Проросійські Telegram-канали, зокрема «Рыбарь» і «Сводки от ополчения», поширюють вигадані історії про «звірства націоналістів» щодо мирного населення. Окрему роль у пропагандистській кампанії відіграють такі матеріали, як стаття «Що Росія повинна зробити з Україною», написана російським пропагандистом Тимофєєм Сергєйцевим. У ній відкрито закликають до «денацифікації», що фактично означає масове знищення української еліти, культури та національної ідентичності. Крім того, Росія активно фабрикує історії про нібито «звірства» українських військових щодо мирних жителів, зокрема в Маріуполі та Бучі. Це робиться навіть попри наявність численних доказів, які чітко свідчать про злочини, скоєні російською армією.

Суть досить поширеного наративу «України не існує», полягає в тому, що Росія систематично намагається переконати світ і частину українців, що Україна – це «штучне утворення», яке «не має власної історії, мови чи культури». При цьому вона застосовує такі інструменти як використання історичних фальсифікацій (наприклад, твердження, що Київська Русь – це «спільна історія», яка належить лише Росії). Заяви, що українська мова – це

«діалект російської». Як приклади: заяви Путіна в липні 2021 р. про «єдиний народ» у статті «Про історичну єдність росіян та українців», а з іншого боку – знищення української культурної спадщини на окупованих територіях (бібліотеки, музеї, пам'ятники).

Щодо викривлення подій Майдану 2013–2014 рр., то Росія намагається дискредитувати Революцію Гідності, називаючи її «державним переворотом» і стверджуючи, що це була змова Заходу. Серед ключових інструментів: поширення фейкових версій подій через російські ЗМІ та соцмережі; маніпуляції з темою «радикальних націоналістів», які нібито контролювали Майдан. Підтвердженням цього була участь російських ЗМІ у формуванні наративу, що «вбивства на Майдані були організовані опозицією» та маніпулятивні фільми типу «Україна у вогні» від Олівера Стоуна, колись відомого як оскароносний сценарист і режисер. Однак останнім часом Олівер Стоун привертає увагу не завдяки своїм кінематографічним досягненням, а через свої пропагандистські фільми. У 2016 р. він випустив стрічку «Україна у вогні», а в 2019 р. – «У боротьбі за Україну». У антимайданівському фільмі «Україна у вогні» стверджувалося, що Майдан організувало Центральне розвідувальне управління США. Для створення стрічки режисер брав інтерв'ю у Володимира Путіна, колишнього президента-втікача України Віктора Януковича та міністра внутрішніх справ тих часів Віталія Захарченка [5]. У стрічці «У боротьбі за Україну» Олівер Стоун розповідав нібито історію України з 2003 р., називаючи війну з Росією громадянською війною, а Віктора Медведчука – «лідером опозиції». Росія в цьому фільмі не зображена як країна-агресор, режисер підтримує російську версію про події в Україні 2014 р. [5]. Обидва фільми транслювали пропагандистський погляд Кремля на події Євромайдану, незалежність України та її євроінтеграційний курс.

Міжнародний проєкт з розслідування корупції та організованої злочинності (OCCRP) оприлюднив матеріал про походження цих та інших пропагандистських робіт Олівера Стоуна. Понад те, його партнер, режисер і продюсер українського походження Ігор Лопатьонок, роками пропонував пострадянським диктаторам створювати фільми-інтерв'ю зі Олівером Стоуном за багатомільйонні гонорари. Ігор Лопатьонок має давні зв'язки з Віктором Медведчуком, який, за даними журналістів OCCRP, частково фінансував пропагандистські фільми Олівера Стоуна про Україну.

Виникає питання як когнітивна війна впливає на ідентичність? По-перше, це розмивання національної ідентичності, адже агресор намагається переконати суспільство, що його національна ідентичність не є самостійною або навіть не існує (російська пропаганда, яка десятиліттями стверджувала, що «українці та росіяни – один народ», «Україна – штучне утворення»). По-друге, маніпуляція історичною пам'яттю через спотворення історичних фактів, щоб змінити самоідентифікацію суспільства (заперечення Голодомору як геноциду українського народу, дискредитація українських героїв (Бандера, Петлюра, Мазепа). По-третє, створення внутрішніх розколів у суспільстві адже когнітивна війна спрямована на роз'єднання нації, щоб вона не змогла ефективно чинити опір (провокування суперечок між україномовними та

російськомовними, між регіонами, між політичними таборами). По-четверте, дискредитація державних інститутів та армії, застосування маніпулятивних наративів, які змушують громадян сумніватися у своїй державі та її спроможності захищати націю («Українська влада корумпована і не варта довіри», «Армія кидає своїх» – класичні російські інформаційні атаки). По-п'яте, формування почуття меншовартості, коли ворог намагається переконати націю, що її культура, мова, досягнення не мають значення або є другорядними («Українська мова не потрібна у світі», «Українська культура ніколи не буде такою великою, як російська»). Необхідна протидія цій дезінформації, яка має проявлятися у підтримці історичних досліджень, популяризації правдивої історії через освіту та медіа; формуванні громадянської нації, підкресленні єдності всіх українців, незалежно від мови чи регіону; прозорій комунікації держави, інформаційній безпеці, підтримці ЗСУ, розвитку громадянського суспільства; популяризації української культури у світі, зміцненні національної гордості через кіно, музику, науку, літературу.

Підсумовуючи, зазначимо, що когнітивна війна – це атака на свідомість, переконання, цінності людей. Головна мета агресора – зруйнувати українську ідентичність, посіяти хаос і розбрат. Сильна національна ідентичність – це найкращий захист від когнітивної війни. Освіта, історія, мова, культура та інформаційна безпека – це стратегічні ресурси для перемоги. Національна ідентичність може стати зброєю проти когнітивної війни через: 1) освіту та медіаграмотність, адже люди з критичним мисленням менш піддаються маніпуляціям і не вірять у дезінформацію. Тому важливо навчати школярів та студентів аналізувати інформацію, перевіряти джерела, розпізнавати фейки; 2) сильна історична пам'ять, адже коли люди знають свою історію, вони не піддаються маніпуляціям і фальсифікаціям. Програмування історичних фейків – один із найпотужніших методів когнітивної війни; 3) українська мова як захист. Дослідження показують, що люди, які користуються українською мовою в інформаційному просторі, менше піддаються російській пропаганді. Важливо розвивати україномовний контент, включно з фільмами, медіа, блогами, книжками; 4) формування позитивних наративів. Необхідно не тільки боротися з дезінформацією, а й створювати сильні альтернативні наративи. Україна – це не тільки країна, що обороняється, а й потужна держава з культурними, науковими та військовими досягненнями.

Список використаних джерел та літератури

1. Racheal W. Cognitive Warfare: Does it Constitute Prohibited Force? 2025. URL: https://www.ejiltalk.org/cognitive-warfare-does-it-constitute-prohibited-force/

2. Allied Command Transformation develops the Cognitive Warfare Concept to Combat Disinformation and Defend Against "Cognitive Warfare". 2024, July 3. URL: https://www.act.nato.int/article/cogwar-concept/

3. Pujol I. Cognitive War Turns the Mind into Battleground. 2024. URL: https://www.ie.edu/insights/articles/cognitive-war-turns-the-mind-into-battleground/

4. Russian propaganda has grown in scale and skill, Berlin warns. 01.01.2024. URL: https://www.ft.com/content/12c58303-ca41-4b16-bfd3-4612f3f3ae4c

5. Abramov V, Romashkina S. Pro-Kremlin U.S. Filmmaker Pitched Fawning Films to Dictators – Starring Oliver Stone. 2024, March 5. URL: https://www.occrp.org/en/investigation/pro-kremlin-us-filmmaker-pitched-fawning-films-to-dictators-starring-oliver-stone

Бойко С. М.

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ ТА ЕКСПЕРИМЕНТІВ У ЗМІЦНЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті висвітлюється роль інноваційних освітніх проєктів та експериментів у зміцненні української національної ідентичності в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасні освітні ініціативи, що сприяють формуванню громадянської свідомості, патріотизму та збереженню культурної спадщини. Особливу увагу приділено діджиталізації освіти, інтерактивним методикам викладання, освітнім хабам для переселенців та програмам психологічної підтримки. Визначено ключові виклики у сфері освіти під час війни та окреслено перспективи подальшого розвитку інноваційних підходів до навчання.

Ключові слова: *інноваційні освітні проєкти, експериментальна діяльність, національна ідентичність, патріотичне виховання, воєнний стан, українська культура, діджиталізація освіти, громадянська свідомість, освітні хаби, психологічна підтримка.*

The article examines the role of innovative educational projects and experiments in strengthening Ukrainian national identity under martial law. It analyzes modern educational initiatives that contribute to the formation of civic consciousness, patriotism, and the preservation of cultural heritage. Particular attention is given to the digitalization of education, interactive teaching methods, educational hubs for displaced persons, and psychological support programs. The key challenges in the education sector during wartime are identified, and prospects for the further development of innovative approaches to learning are outlined.

Key words*: innovative educational projects, experimental education, national identity, patriotic education, martial law, Ukrainian culture, digitalization of education, civic consciousness, educational hubs, psychological support.*

Сучасні виклики, спричинені війною Росії проти України, поставили перед освітньою сферою надзвичайно важливе завдання – збереження та зміцнення української національної ідентичності. Освіта є не лише засобом передачі знань, а й потужним інструментом формування громадянської свідомості, патріотизму та ціннісних орієнтирів молодого покоління. В умовах воєнного стану традиційні освітні підходи зазнали суттєвих змін: необхідність дистанційного навчання, переміщення великої кількості учнів та студентів, руйнування закладів освіти та психологічний тиск на всіх учасників освітнього процесу вимагають впровадження нових методик і технологій.

Одним із ключових інструментів адаптації освітньої системи до сучасних реалій є реалізація інноваційних освітніх проєктів та експериментів на всеукраїнському рівні. Реалізація інноваційних освітніх проєктів/експериментів включає розвиток діджиталізації освіти, використання інтерактивних методик навчання, створення спеціальних освітніх хабів для внутрішньо переміщених осіб, а також інтеграцію патріотичного виховання у всі рівні освітнього процесу. Однак разом із перспективами такі ініціативи стикаються з низкою проблем: нестачею фінансування, обмеженим доступом до якісних освітніх ресурсів, безпековими ризиками, а також необхідністю надання психологічної підтримки здобувачам освіти та педагогам.

Актуальність дослідження полягає у необхідності аналізу впливу інноваційних освітніх проєктів та експериментів на зміцнення української

національної ідентичності, визначенні їхньої ефективності та окресленні перспектив подальшого розвитку освіти в умовах війни та післявоєнного відновлення країни.

В умовах воєнного стану в Україні значно зросла увага науковців та освітян до питань формування та зміцнення національної ідентичності. Розглянемо ключові дослідження та ініціативи в сфері освіти.

К. Журба у своїй науковій доповіді «Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації» аналізує досвід експериментальної реалізації процесу формування національної ідентичності молоді в умовах воєнного стану. Вона підкреслює важливість національно-патріотичного виховання та описує співпрацю Інституту проблем виховання НАПН України з Міністерством освіти і науки України у проведенні всеукраїнських експериментів та розробці методичного забезпечення. Особливу увагу приділено практичним аспектам, таким як тренінги та патріотичні квести, спрямовані на формування національної свідомості у підлітків [5].

Національний університет «Острозька академія» у співпраці з Міністерством молоді та спорту України реалізував пілотну програму підвищення кваліфікації «Нація єдина: інтеграція та підтримка населення з деокупованих територій». Програма спрямована на підготовку фахівців, які працюють із населенням з деокупованих регіонів, допомагаючи їм адаптуватися та інтегруватися в українське суспільство. Вона поєднує теоретичні знання та практичні тренінги, орієнтовані на протидію пропаганді та розвиток медіаграмотності [6].

Інститут педагогіки НАПН України організував семінар «Проєктування цифрового освітнього середовища в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України». На заході обговорювалися моделі проєктування освітнього середовища, використання кейс-технологій та електронних освітніх ресурсів для забезпечення ефективного навчання в умовах війни та відновлення [7].

У південних областях України, зокрема в Херсонській, Миколаївській та Одеській, відкрито 46 цифрових освітніх центрів за підтримки ЮНІСЕФ та Асоціації інноваційної та цифрової освіти. Ці центри забезпечують доступ до сучасних технологій та інноваційних методик навчання для дітей, які проживають у громадах, де очне навчання неможливе через безпекові ризики [8].

Про роль українознавства у зміцненні національної ідентичності можна дізнатися з публікацій науковців Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Т. Бевз, О. Газізової, С. Іванця, В. Крисаченка, О. Шакурової та ін.) [3]. Вони комплексно досліджують різні аспекти національної ідентичності, організовують учнівські конкурси з українознавства [9], мистецькі заходи та інші ініціативи, які сприяють формуванню патріотичних цінностей у молоді. Ця діяльність є важливим чинником протидії інформаційній агресії та консолідації українського суспільства.

Загалом, аналіз сучасних досліджень та публікацій свідчить про активне здійснення інноваційної діяльності, спрямованої на зміцнення української національної ідентичності в умовах воєнного стану. Ці ініціативи охоплюють різні аспекти освіти: від підвищення кваліфікації фахівців до створення цифрових освітніх просторів, і сприяють формуванню громадянської свідомості та патріотизму серед молоді.

Метою статті є аналіз та оцінка впливу інноваційних освітніх проєктів і експериментів на зміцнення української національної ідентичності в умовах воєнного стану, а також визначення перспектив подальшого розвитку освітніх ініціатив, спрямованих на підтримку громадянської свідомості, патріотизму та збереження культурної спадщини.

У сучасних умовах воєнного стану в Україні особливого значення набувають інноваційні освітні проєкти та експерименти, спрямовані на зміцнення української національної та громадянської ідентичності. Ці ініціативи не лише формують патріотичну свідомість молоді, а й сприяють консолідації суспільства в умовах зовнішньої агресії.

Звернемо увагу на те, що національна ідентичність формується через освітній процес шляхом інтеграції історичної пам’яті, культурних цінностей та громадянської відповідальності. В умовах війни освіта стає не лише засобом навчання, а й інструментом національного спротиву, що допомагає зберегти єдність українського народу та його культурну спадщину. Використання інноваційних підходів у навчанні сприяє ефективному засвоєнню цінностей, що визначають майбутнє України.

В умовах сучасних безпекових викликів надзвичайно важливо утверджувати українську національну й громадянську ідентичність, спираючись на національні цінності – самобутність, волю, соборність і гідність. Саме ці цінності, що втілюють історичну боротьбу нашого народу за свободу й незалежність, повинні стати підґрунтям для побудови сильного суспільства, здатного ефективно реагувати на нинішні загрози.

У результаті порівняльного аналізу експериментальних досліджень із національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання, проведених на Дніпропетровщині з 2015 по 2020 роки під науковим керівництвом І. Беха, директора Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, доктора психологічних наук, професора, було узагальнено ключові теоретичні положення та практичні напрацювання, а також визначено ефективність запропонованої системи формування патріотично-громадянської активності вихованців у рамках функціонування закладів загальної середньої освіти [2].

Реалізація інноваційного освітнього проєкту *«Формування української національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти»* (наказ Міністерства освіти і науки України від 28.11.2024 № 1677) та експерименту за темою *«Психолого-педагогічні умови формування національної ідентичності здобувачів закладів загальної середньої освіти»* (наказ Міністерства освіти і науки України від 21 квітня 2023 року № 467), науковим керівником яких є К. Журба, завідувач відділу національно-патріотичного виховання Інституту

проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, демонструє системний підхід до формування національної ідентичності здобувачів освіти. Завдяки цьому формується не лише глибоке розуміння української культури, історії та традицій, а й розвивається громадянська активність учнів, їхня здатність до критичного мислення та стійкість до інформаційних маніпуляцій.

Досвід, отриманий у межах цих освітніх ініціатив, свідчить про ефективність використання новітніх педагогічних підходів, спрямованих на формування української ідентичності. Важливу роль відіграють міжрегіональна співпраця, інтеграція технологій в освітній процес, психологічна підтримка учнів та їхніх родин, а також активне залучення громади до патріотичного виховання.

Таким чином, інноваційні освітні проєкти та експерименти є потужним інструментом для зміцнення української національної ідентичності в умовах воєнного стану. Вони не лише сприяють вихованню свідомих громадян, але й формують міцний фундамент для подальшого розвитку української державності та суспільної згуртованості. Ці ініціативи мають стратегічне значення не лише для сучасного покоління, а й для майбутнього України.

Інноваційні освітні проєкти та експерименти допомагають українській освіті стати більш адаптивною, гнучкою та орієнтованою на розвиток патріотичної свідомості. Серед основних напрямів таких ініціатив можна виокремити:

інтеграція національно-патріотичного виховання (розроблені нові освітні програми акцентують увагу на українській історії, культурі, мові, а також на героїчних подвигах захисників України);

діджиталізація освіти (завдяки онлайн-курсам, платформам (наприклад, «Всеукраїнська школа онлайн»), інтерактивним програмам та мобільним застосункам освіта стала доступною для дітей навіть у зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях);

освітні хаби та волонтерські ініціативи (у різних регіонах створюються центри, що допомагають дітям-переселенцям продовжувати навчання та адаптуватися до нових умов).

В умовах війни традиційні підходи до навчання потребують адаптації та модернізації. Деякі з найуспішніших освітніх експериментів включають:

– *інтерактивні методики викладання історії та культури* (використання документальних фільмів, рольових ігор, віртуальних екскурсій, що дозволяє глибше зануритися в історичний контекст);

– *проєктну діяльність і патріотичні ініціативи* (учні беруть участь у дослідницьких проєктах, що стосуються героїчної боротьби українського народу, відновлення культурної спадщини, волонтерської допомоги);

– *інклюзивну освіту* (розробляються нові програми, спрямовані на підтримку дітей військових, переселенців, осіб з інвалідністю, що допомагає зберегти єдність українського суспільства).

Попри позитивні тенденції, освітні проєкти стикаються з низкою викликів: проблеми з фінансуванням та ресурсами, безпекові ризики,

психологічні виклики тощо. Попри ці труднощі, розвиток освітніх інновацій залишається пріоритетом, адже вони є основою майбутнього відродження країни.

Загалом, реалізація цих інноваційних освітніх проєктів та експериментів сприяє формуванню стійкої національної ідентичності, патріотизму та активної громадянської позиції серед молоді, що є надзвичайно важливим в умовах воєнного стану та зовнішніх викликів, які постають перед Україною.

Отже, інноваційні освітні проєкти та експерименти відіграють ключову роль у зміцненні української національної ідентичності під час війни. Вони не тільки допомагають зберегти культурні цінності, а й виховують свідомих громадян, які будуть готові розбудовувати країну після перемоги.

Подальший розвиток інноваційних підходів у сфері освіти стане основою для відновлення України. Важливу роль у цьому відіграватимуть цифровізація освітнього процесу, інтеграція внутрішньо переміщених осіб та дітей за кордоном, психологічна підтримка та патріотичне виховання. Використання сучасних технологій, міжнародної співпраці та адаптація освіти до нових реалій допоможе зберегти національну ідентичність і сформувати покоління свідомих громадян, готових до відбудови країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни (на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України). *Проблеми освіти,* 2022. Вип.1 (96). С. 223-235. URL: https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-96.2022.14

2. Бойко С. М., Самойленко Г. Е. Виховання громадян-патріотів України на Дніпропетровщині: результати дослідно-експериментальної роботи в закладах загальної середньої освіти за 2015–2020 роки. *Збірник наукових праць «Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах»,* 2020. № 71. Том 1. С.96-101. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/71-2020

3. Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство,* 2023. № 2 (87). С. 174–221.

4. Громадськість, освітяни та фахівці зі всієї країни взяли участь у тренінгу зі зміцнення національної ідентичності в умовах війни. 2024. URL: https://dn.gov.ua/news/gromadskist-osvityani-ta-fahivci-zi-vsiyevi-krayini-vzyali-uchast-u-treningu-zi-zmicnennya-nacionalnoyi-identichnosti-v-umovah-vijni

5. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», 6 квітня 2023 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2023. Т. 5(1), С. 1-6. URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123

6. Острозька академія – перший освітній заклад, де реалізовано пілотну програму підвищення кваліфікації «Нація єдина: інтеграція та підтримка населення з деокупованих територій». 2024. URL: https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2024/26-07-01

7. Проєктування цифрового освітнього середовища в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. 2024. URL: https://undip.org.ua/news/proiektuvannia-tsyfrovoho-osvitnoho-seredovyshcha-v-umovakh-voiennoho-stanu-ta-pisliavoiennoho-vidnovlennia-ukrainy/

8. У південних областях України запрацювали інноваційні освітні простори для дітей. URL: https://mon.gov.ua/news/u-pivdennykh-oblastiakh-ukrainy-zapratsiuvaly-innovatsiini-osvitni-prostory-dlia-ditei

9. Шакурова О. Роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір під час війни. *Українознавство*, 2024. № 4 (93). С. 267-274.

Вовченко О. А.

АРХЕТИПИ ТА СТЕРЕОТИПИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ: ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

Розглянуто багатоаспектність поглядів та розумінь наукової категорії «архетип». Запропоновано авторське розуміння і бачення наукової категорії. Встановлено, що повернення до колективного безсвідомого призводить до упорядкування етносу та повернення до саморозуміння, самосприйняття, що є одними елементів ментального благополуччя. Окреслено, що існування етнічного архетипу обумовлюється діяльністю психіки, опосередковується досвідом, вихованням і знаннями про себе та навколишню дійсність. Підсумовано, що архетипи спрямовують діяльність особистості у власному етносі та серед представників інших етносів.

Ключові слова: *психологічна освіта, ментальне здоров'я, архетипи виховання, стереотипи виховання, особливості українського виховання, воєнний час.*

The multifaceted nature of views and understandings of the scientific category «archetype» is considered. The author's understanding and vision of the scientific category is proposed. It is established that the return to the collective unconscious disease to the ordering of the ethnos and the return to self-understanding, self-perception, which are some of the elements of mental well-being, is outlined. It is outlined that the creation of an ethnic archetype is conditioned by the activity of the psyche, mediated by experience, upbringing and knowledge about oneself and the surrounding activity. It is summarized that archetypes direct the activity of the individual in his own ethnos and among representatives of another ethnos.

Key words: *psychological education, mental health, archetypes of education, stereotypes of education, peculiarities of Ukrainian education, wartime.*

Представники сучасної української психологічної науки та етнофахівці наголошують, що розуміння архетипів/архетипіки є важливим чинником формування його національної ідентичності та єдності гуманітарного простору країни, зокрема у теперішній час суспільних змін, етнонаціональних криз. «Сучасний український гуманітарний простір – це осередок формування та функціонування системи ідей, цінностей, міфів, ідеалів тощо, що впливають на свідомість та світогляд людей, визначаючи поступ і стратегію розвитку нації і держави, зазначає М. Степико [11, с. 7-8]. Порушення цілісності й повноти національного гуманітарного простору впливає на зміну політичних орієнтацій громадян, обумовлює істотні відмінності у системах цінностей та ін [1, с. 23]. Такі відмінності можуть сформувати образ стороннього, чужої ідентичності, представника іншої соціальної групи, утворюючи в колективній свідомості підґрунтя для міжрегіональних, міжетнічних конфліктів.

Архетипи, як психологічне утворення проявляються у поведінкових актах, що пов'язані з універсальними життєвими ситуаціями (народження, шлюб, розлучення, материнство, смерть тощо). Таким актом може виступати і процес виховання, особливості навчального процесу, де здійснюються трансляції цінностей, передача досвіду, у тому числі і специфіка життєвих виборів, ставлення до психічного чи ментального здоров'я тощо.

К. Юнг у роботі «Про архетипи колективного несвідомого» відзначав, що « ... архетип функціонує на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях психічного існування особистості. Він виробляє установку на конкретний

образ, керує поведінкою особистості, створюючи відповідні переживання і способи ідентифікації ...» [13, с. 114-116]. Таким чином, архетип – це несвідома форма засвоєння, збереження, передачі та відтворення досвіду у просторі та часі, генетично обумовлена модель дій, реакцій. Важливо відмітити, що архетипи знаходяться під дією двох груп динамічних факторів: об'єктивних та суб'єктивних, які детермінують появу, модернізацію та зміну архетипів етносу. Архетипи, зазначає у своїх дослідженнях К. Юнг є тим, що закладено в програмі розвитку особистості, вони виникають разом із життям, не є чимось індивідуально успадкованим, а спільним, універсальним для всього людського роду; вони – це фактор, що об'єднує соціум в єдине ціле і робить можливим спілкування між людьми. Архетипи дають змогу особистості залишати зону особистісного комфорту та «виходити» за межі індивідуального існування, у сферу родового минулого й майбутнього, а далі – у сферу вічного, за межі простору і часу. Архетипи постійно впливають на почуття і вчинки зростаючої особистості та вже дорослої людини, передаючи із собою потужний енергетичний заряд, вони управляють вольовою сферою особистості, формуючи її думки, поведінку. Як писав К. Юнг «Немає такого зла, якому людина не піддалася всією душею, перебуваючи під владою архетипу» [13, с. 89-91]. Але доречним буде підкреслити, що архетипи за своєю функціональною природою мають дуалістичний характер. Така амбівалентність заключається в тому, що вони не можуть бути виключно добрими, або виключно поганими. Архетипи морально нейтральні і набувають певного забарвлення лише після ряду несвідомих і свідомих трансформацій, перетворюючись у сприйнятний образ [8, с. 55].

Феномен архетипу, як усталеного образу бачення світу вважається достатньо розробленою психологічною категорією. Вона розглядається з різних позицій у працях психологів Ф. Василюка, О. Верніка, В. Зінченка, Дж. Келлі, У. Найссера, В. Петренка, С. Симоненко, С. Смірнова, Т. Титаренко та ін. Плідними у цьому контексті є дослідження науковців щодо проблеми національної ідентичності та виховання за умов глобалізаційних змін та збереження етнічної самобутності й цілісності спільнот: П. Бергера, Г. Блумера, П. Бурдьє, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Е. Гідденса, І. Гофмана, М. Гроха, Р. Дарендорфа, М. Еліаде, Е. Еріксона, Т. Майєра, Т. Мітчелла, Е. Тоффлера, А. Турена, В. Хесле та ін. Для вітчизняних дослідників проблема національної ідентичності в контексті кризових змін та глобалізаційних процесів є нині нагальним та актуальним питанням, тому часто в різних наукових аспектах є предметом обговорення та дослідження в працях В. Андрущенка, Л. Губерського, Т. Воропай, П. Гнатенка, В. Євтуха, В. Кременя, І. Кресіної, С. Кримського, В. Крисаченка, В. Ляха, М. Михальченка, Л. Нагорної, Ю. Павленка, Н. Рогозина, М. Степика, А. Толстоухова, Н. Черниш та низки інших вчених. Однак багато питань, пов'язаних з проблемою визначення змісту та структури етнонаціонального архетипу, його впливу на самоідентифікацію зростаючого покоління, на процеси виховання, на гуманітарну сферу, на формування психологічного та ментального здоров'я нації, залишаються наразі актуальними, оскільки увага дослідників, переважно, акцентується на

стереотипах поведінки певного етносу, звичаях, культурному розвитку, традиціях, стереотипності поведінки та ін. Окрім того не знайшли поки що достатнього опосередкування проблеми взаємозв'язку архетиповості суспільства та процесів виховання, освіти за умов війни, вплив архетипів на гуманітарну безпеку держави, взаємовплив архетипів та психічне/ментальне здоров'я особистості українця.

На думку Х. Каваї, архетипи не лише поширюються через традиції, мову, культуру, мистецтво, але й мають здатність спонтанно виникати в будь-який час, в будь-якому місці і без жодного зовнішнього впливу, що ускладнює класифікацію та систематизацію архетипів як наукової категорії [5, с. 38-39]. Представники різних етносів мають низку розбіжностей в багатьох сферах суспільного життя, оскільки кожен представник того чи іншого етносу має свій набір архетипів, образів, які закріплені в його свідомості і формують унікальність його світобачення, світосприйняття, впливаючи на ідентичність, спосіб дій та поведінки.

У своїх дослідженнях С. Кримський акцентує увагу на архетипах культури, оскільки вважає її провідним чинником упорядкуванням життя і побуту народу, формує індивідуальне і неповторне «обличчя» етносу, створює так званий «етнічний автопортрету», який неповторно і автентично передає загальнолюдський досвід [4]. Узагальнюючи доробок С. Кримського, можна дійти висновку, що все, що відбувається з етносом вже давно запрограмовано. Народ проживає певний сценарій, що закладений ще його пра-предками. Від так, дослідження науковця, як на нас, виступають дещо фаталістичними та утопічними, хоча непозбавлені багатьох цінних, раціоналістичних та унікальних аспектів, як то поєднання в архетипах минулого та майбутнього, основоположності в архетипі культурної складової, управлінської функції архетипу та термін дослідника щодо «згортання історії в долю особистості».

Загалом, вперше, усвідомлення особистістю належності до певного етносу було описано в концепції розвитку Ж. Піаже, в якій вчений описав розуміння та сприймання дітьми власної належності до етнічної групи. Науковець виокремив дві складові процесу етнічного самосприйняття дитиною: по-перше, формування поняття «батьківщина»; по-друге, формування понять «інша країна», «іноземець». Як наслідок, Ж. Піаже виокремив три етапи становлення етнічної ідентифікації: І. Перший (6-7 років), вік в якому дитина засвоює перші фрагментарні та несистематизовані знання про власну етнічну належність. Найважливішими джерелом отримання інформації у цьому віці є сім'я, родина та безпосереднє соціальне оточення, але не країна і етнічна група; ІІ. Другий (8-9 років), вік, в якому дитина чітко ідентифікує себе зі своєю етнічною групою, висуває підстави для такої ідентифікації – національність, походження батьків, місце проживання, рідна мова. На цьому етапі зароджуються базисні національні почуття; ІІІ. Третій (10-11 років), вік в якому етнічна ідентичність сформована у повному обсязі: з-поміж особливостей різних народів дитина виділяє унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури та ін. Чимало сучасних наукових досліджень присвячені проблемам формування та розвитку етнічної ідентичності на вікових етапів.

Більшість вчених відзначають, що перші прояви дифузної ідентифікації з етнічною групою помічено у дітей 3-4 років (за допомогою сприймання яскравих зовнішніх відмінностей). Однак більшість авторів підтримують думку Ж. Піаже про те, що «сформованої та свідомої» етнічної ідентичності дитина досягає лише у молодшому шкільному віці, оскільки саме цей вік характеризується саморефлексією. У дітей же від 6 до 10 років етнічні уявлення є нестабільними і швидко змінюються, а у підлітковому віці індивід вже досягає розуміння та усвідомлення власної етнічної ідентифікації, підліток може мотивувати вибір етнічної належності. Поступово, від простого використання етнічного ярлика, у дитини з'являється сукупність знань про власні етнічні особливості, що стають основою етнічної самосвідомості і самоідентифікації. Як наслідок, приблизно у 18-20 років особистість визначає та чітко усвідомлює свою етнічну належність, яка залишається незмінною практично упродовж усього її життя [9, с. 87-89].

На відміну від архетипу, етнонаціональний стереотип охоплює не суттєві, а найбільш яскраві риси явища, події певного етносу, утворюючи схематизований образ представників певної етнічної спільноти, що переважно є спрощеним, часто однобічним та викривленим знанням про психологічні особливості поведінки осіб іншої національності. В свою чергу етнонаціональний архетип – вроджена здатність поведінки, колективний образ безсвідомого, спосіб яким несвідоме впливає на свідомість, визначаючи характер і спосіб дій.

На нашу думку, архетип є сталою динамічною формою існування колективної свідомості етносу, що не залежить від кон'юнктурних умов їх актуалізації; що закріплені безпосередньо в загальнолюдському досвіді і відповідають основним потребам особистості. Архетипи – це система світосприйняття, самоорганізації і саморегуляції певного етносу, що містить елементи формування моральних цінностей, норм, принципів виховання, взаємини між людьми, організації побуту та ін [1].

Досліджуючи етнонаціональні архетипи нами було сформульовано декілька основних рис, що характеризують сутність цього явища: як архаїчний та автентичний конструкт за сутністю виникнення і тому проявляється у міфах, фольклорі, традиціях та ін.; є структурою колективного несвідомого, проявляється у всіх членів етносу, і є діючим у будь-який часовий період, обмежуючись лише динамікою свого прояву [7, с. 79-80]; архетипам «не навчають», вони є несвідомим конструктом психіки; архетипи мають атрибутивну символіку (матеріальне чи образно-словесне втілення в культурі. Наприклад, образи героїв та антигероїв в піснях, легендах, особливі обрядові предмети, як то, дідух, ляльки-мотанки тощо; архетип є цілісною структурою, яка характеризується дуалістичністю існування, тобто має позитивні та негативні сторони. Однобічний образ, який має виключно позитивне значення, або виключно негативне: не може виступати архетипом [2, с. 124-126]. Архетип має сильний вплив на емоційну сферу особистості та етносу загалом, оскільки формує певний спосіб поведінки та поведінкової реакції на загрози, виклики (війна, військова агресія, геноцид) оточуючого середовища [3, с. 39-40].

Наукові пошуки А. Шевцової дозволяють виокремити декілька етнічних архетипів, які утворюють ядро українського етносу: заснування життя на праці (досягнення життєвого успіху та достатку вимагає, передусім, цілеспрямованої, ефективної, постійної праці); непевність щодо розпорядження результатами власної праці, негарантованість достатку (українець часто віддає плоди своєї праці сильнішому, ніж буде боротись за них; наприклад, протилежне полюсне відчуття людини себе як власника, притаманне західноєвропейським етносам, а в українців – відсутнє); приватний, особистий, інтимний зв'язок з тим, що людина відчуває своїм, але не має загальної і безумовної визначеності для інших; покладання на долю, аніж на власну самовпорядковуючу волю відносно життєвих позицій (доля чи Бог виступають репрезентантами зовнішньої вищої волі; покірність долі і готовність приймати її заміщує активну силу особистісного самовизначення); архетип вільності чи завзятої відчайдушності, який виник як відгук на історичні зовнішні виклики буття [12, с. 41-42].

За результатами наукового пошуку, дослідниця українського менталітету О. Решота зазначає, що архетипне ядро українців складається з наступних п'ятьох основних архетипів. Першим є «Домінанта серця», або кардіоцентризм проявляється у переважанні чуттєвості над мисленням, сентиментальності та любові до ближнього, довірі, що зробило українців уразливими до агресивних дій більш вольових й колективно організованих сусідів. Цей архетип проявляється в переважанні інтуїтивних рішень над раціональними [10, с. 28]. В. Липинський наголошував на згубності надмірної емоційності для політичного державотворення: українська емоційність зможе дати гарні результати лише в поєднанні з розумом, логікою, пам'яттю й волею [6]. Другий – це «світоглядна толерантність», що виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їхніх культур [5, с. 36]. Так, протягом останніх років, українці перейняли та запозичили низку звичаїв та свят: Хеловіна, російської Масляної тощо. Цей архетип проявляється також у лагідній вдачі та ваганні під час ухвалення рішень [10, с. 30]. Третій – індивідуалізм, який розвивається у персоналізм – такий спосіб стосунків зі світом, за якого цінність Персони не заперечує значущості навколишнього суспільного життя. Можна побачити, що світоглядна толерантність вступає у суперечність з індивідуалізмом. Ця суперечність є деструктивною. Саме її деструктивність стала внутрішньою причиною бездержавного буття українського народу. Але коли світоглядна толерантність входить у суперечність із персоналізмом, вирішення такої суперечності з необхідністю стає конструктивним. Результат вирішення суперечності світоглядної толерантності та персоналізму світоглядна синтетичність [4, с. 82-84]. Четвертим, як зазначав, С. Кримський є софійність. Архетип софійності є довічним першообразом, який дає розуміння світу як тексту Бога, як книги, написаної словами Бога. За своєю суттю софійне розуміння світу – це перше герменевтичне тлумачення світу через біблійний текст [4]. П'ятий – це глибинний оптимізм, стрижень, який пронизує всі етапи української історії й завдяки якому українська культура вижила в умовах бездержавності, заборони та переслідувань [1, с. 23]. Ці архетипи є духовним багатством нації та

передумовою формування гуманітарної безпеки української держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Вовченко О. Ретроспективний аналіз архетипічної дійсності українців *Генеза*. 2019. № 11. С. 19-24
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психо-політичного повсякдення): Монографія. Київ: Либідь, 2021. 334 с.
3. Злобіна О., Тихонович В. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. Київ: НАН України: Інститут соціології, 1996.100 с.
4. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 2008. № 7. С. 74-87.
5. Крисько В. Архетипи українства: історія та сьогодення. *Політичний вісник*. 2019. № 6. С. 34-40.
6. Липа Р. Українські архетипи в науковому контексті. *Вісник політичних та історичних наук*. 2022. № 6. С. 6-11.
7. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні. *Сучасність*. 2005. №12. С. 77-84.
8. Нагорний А. Етнічна самоідентифікація як спосіб запобігання культурній кризі держави. *Держава та регіони. Науково-практичний журнал. Серія: Соціальні комунікації.* 2020. № 2. С. 50-57.
9. Пагава Д. Українці в очах світової спільноти: стереотипи та архетипи Київ: Четверта хвиля, 2017. 239 с.
10. Решота О. Вплив архетипів на побутове та світське життя етнічного українця Криза ідентичності в контексті соціокультурних трансформацій. *Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки*. 2010. Вип. 50. С. 22-34
11. Степико М. Українська ідентичність в умовах суспільно-політичних трансформацій. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 4. С. 4-11.
12. Шевцова А. Значення автентики для міжнародного іміджу держави. *Генеза*. 2020. № 2. С. 37-44.
13. Юнг К. Архетип та символ. Київ: Знання, 2016. 224 с.

Жадан І. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

Уточнено базові поняття, визначено чинники, механізми та засоби розвитку національної і громадянської ідентичності. Наведено показники, на які слід орієнтуватись при оцінюванні ідентичності. За результатами емпіричних досліджень цілі освітньої політики співвіднесено з репрезентаціями національної та громадянської ідентичності.

Ключові слова: *ідентичність, національна, громадянська, чинники, показники, освітня політика.*

The basic concepts are clarified, the factors, mechanisms and means of developing national and civic identity are identified. The indicators that should be used to assess both identities are presented. Based on the results of empirical research, the goals of educational policy are correlated with the representations of national and civic identity.

Keywords*: identity, national, civic, factors, indicators, educational policyKey words: identity, national, civic, factors, indicators, educational policy.*

Найінноваційніші стратегії і практики утвердження національної ідентичності можуть бути ефективними лише за умови чіткої артикуляції образу бажаного майбутнього, визначення базових понять, виокремлення чинників, показників та індикаторів ідентичності.

Базові концепти національної ідентичності досліджуються психологами переважно в рамках:

– етнокультурного підходу, де чинниками її утвердження постають спільне походження, мова, культура, традиції, історична пам'ять;

– організаційного підходу, де переважно йдеться про ідентифікацію з нацією-державою, її громадянською культурою, правовою, економічною системами;

– політико-психологічного підходу, де акцентується увага на громадянській суб'єктності, політичних цінностях, правах і обов'язках, як чинниках утвердження національної ідентичності.

У тексті Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [1] поняття громадянської та національної ідентичності розведені. У визначенні громадянської ідентичності наголошується на усвідомленні політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. Вочевидь «український народ» у цій дефініції – те ж саме, що «народ України», тобто йдеться, фактично, про ідентифікацію з політичною нацією (спільнотою), що відповідає організаційному та/або політико-психологічному підходу.

Національна ж ідентичність у Законі визначається в руслі етнокультурного підходу – як усвідомлення належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, духовно-культурними цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями [1].

В обох дефініціях йдеться про ідентифікацію зі спільнотою, але виглядає так, що у громадянській ідентичності базовими є відрефлексовані ціннісні смисли, а у визначенні національної – переважає емоційний компонент, метафоричні смисли і символічні конструкти.

З огляду на виклики воєнного часу, які лише зростуть у повоєнний період, доцільним видається пошук стратегій утвердження національної і громадянської ідентичності, які б сприяли ціннісно-смисловому наповненню ідентифікаційних практик і водночас опануванню громадянських компетентностей – здатностей і готовностей обстоювати свої права і інтереси, протидіяти загрозам інформаційного, політичного та воєнного протистояння.

Ціннісні смисли ідентифікації і громадянські компетентності взаємопов'язані, однак однозначно не взаємозумовлюють одне одного. Тобто декларовані ціннісні смисли не гарантують компетентної громадянської активності і навпаки – громадянські здатності не гарантують відповідних ціннісних виборів. Відтак стратегічні підходи до утвердження ціннісних смислів ідентичності та розвитку громадянських здатностей мають розрізнятись.

Для формування образу бажаного майбутнього (у нашому випадку – це очікування щодо розвитку ідентичності) необхідно визначити показники ідентичності, які виступають проміжними цілями і одночасно індикаторами релевантності впливів. До показників національної ідентичності можемо віднести:

– переживання, пов’язані з усвідомленням належності до української нації (позитивні-негативні-амбівалентні; ієрархія загальнодержавної та локальних самоідентифікацій; відчуття сутнісної тотожності, спільного коріння тощо);

– образ минулого, теперішнього і майбутнього української спільноти (можливі і неможливі образи моєї спільноти);

– уявлення про цінність спільноти (задоволення потреби у приналежності, захист інтересів та спільне протистояння викликам);

– міфи і символи (національна спільнота, національна ідея, ідеологія, національні інтереси, імідж держави);

– ознаки національної належності («свої» і «чужі», «що означає бути українцем?»);

– самопроєкція в майбутнє (уявлення про себе і самореалізацію в, чи пов’язується власне майбутнє і майбутнє спільноти, особистісно значущі надії і страхи щодо власного майбутнього у своїй країні);

– ціннісні преференції (свобода і право, добробут, уникнення неоднозначності смислів, потреба в строгих нормах і правилах, ясних і чітких відповідях на всі питання);

– уявлення про геополітичне позиціювання (зовнішньополітичні орієнтації, національний суверенітет, національні інтереси, національну безпеку і стратегії розвитку);

– історико-культурна інтегрованість (знання історії, дотримання і збереження традицій тощо).

З-поміж показників громадянської ідентичності найбільш інформативними, на нашу думку, є: ідентифікація себе як суб’єкта громадянської активності; особливості «особистісного профілю» суб’єкта (локус відповідальності, самоконтроль, самопотенціювання, визнання прав і свобод – своїх та інших); усвідомлення спільності інтересів і цілей (з групою, національною спільнотою); залученість до громадянської взаємодії та типові моделі громадянської поведінки. Всі перелічені прояви громадянської ідентичності відносяться до компетентнісних, а відтак і становлення громадянської ідентичності відбуватиметься по мірі набуття молоддю громадянських компетеностей та визначатиметься рівнем їх розвитку.

Сприяння утвердженню національної ідентичності спільноти може здійснюватись із залученням різноманітних механізмів (засобів, способів, форм тощо), зокрема:

– конструювання кризової ідентичності;

– формулювання національної ідеї;

– насичення життєвого простору та дискурсу образами, символікою, міфологемами, ідеологемами і комунікаційними слоганами, які репрезентують національні цінності, практики тощо;

– формування національної свідомості (історична пам’ять, культурні традиції та звичаї, естетична цінність території, характер ландшафту, природні багатства, мінеральні ресурси, клімат, соціальний та економічний рівень, сімейні зв’язки тощо);

– конструювання та утвердження специфічних для спільноти практик соціальної взаємодії;

– формування відчуття приналежності до славетного минулого;

– розвиток громадянських компетентностей (здатності до співпраці, солідаризації, набуття соціального капіталу тощо).

Розвиток громадянської ідентичності пов'язуємо, переважно, з розвитком громадянської компетентності молоді, засади та чинники формування якої ґрунтовно досліджені і представлені нами у монографії [2].

Законодавчо визначеною метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є єдність в українському суспільстві, подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру, збереження європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [1].

Упродовж 2016-2024 рр. відділом психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України досліджувались різні аспекти національної та громадянської ідентифікації молоді. Узагальнивши дані емпіричних досліджень, ми склали орієнтовний перелік тем і пропозицій ідентифікаційного дискурсу, на коригування яких мають бути спрямовані зусилля освітян. Аби проблемне поле було більш наочним, репрезентації ідентичності співвіднесено з цілями (завданнями) освіти, визначеними Законами України («Про освіту» (Стаття 6 «Принципи державної політики у сфері освіти та засади освітньої діяльності») та «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»), а також Державним стандартом базової середньої освіти (Освітня галузь «Суспільствознавство»).

Таблиця 1

Національна та громадянська ідентифікація молоді у ракурсі цілей і завдань державної освітньої політики

№ з/п	*Цілі (завдання) державної освітньої політики у сфері ідентифікації*	*Репрезентації ідентичності*
1.	Досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу. Усвідомлення цінності соборності – єдності, неподільності усіх територій України, духовної єдності українців	Відчуття приналежності до культури, історії, здобутків і втрат українського народу. Відчуття приналежності до європейської культури. Солідаризація з цінностями і цілями мешканців країни. Політична і культурна толерантність. Відчуття відповідальності за збереження країни, як середовища повсякденного життя, з притаманними йому цінностями, традиціями, моделями взаємодії. Обізнаність щодо історії, традицій і символічних подій регіональних спільнот; відчуття взаємозумовленості майбутнього регіонів і країни; усвідомленість мотивів активності; здатність до встановлення причинно-наслідкових зв'язків та критичного аналізу ситуації тощо (когнітивна складова політичної компетентності). Відрефлексованість смислів і цінностей національної та

№ з/п	*Цілі (завдання) державної освітньої політики у сфері ідентифікації*	*Репрезентації ідентичності*
		регіональних спільнот, які підтверджують «інакшість», а також тих, які об'єднують (ціннісна складова громадянської компетентності). Відсутність упереджень щодо представників інших регіонів; довіра та здатність почуватися рівноправним у різних регіонах країни та в країнах ЄС (емоційна складова компетентності).
2.	Формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України	Відчуття приналежності та емоційного зв'язку з країною (спільнотою, територією, культурою, традиціями тощо). Відчуття історичної тяглості традиції захищати свою землю. (Готовність поділяти відповідальність за країну з обраною владою та захищати свою землю від ворога; уміння, необхідні для врегулювання конфліктів (регулятивна складова політичної компетентності).
3.	Формування громадянської стійкості, здатності до протидії проявам дискримінації, корупції, колабораціонізму, сепаратизму, пропаганди тоталітарних режимів	Суб'єктні настановлення (усвідомлення і контроль своєї здатності бути причиною змін (або протидії змінам); нетерпимість до непрозорих і незаконних дій; прогнозування наслідків своїх дій (бездіяльності), прийняття відповідальності за своє життя і добробут, відмова від очікувань щодо активної участі держави у забезпеченні особистого добробуту). Обізнаність щодо природи корупції та її наслідків для країни і окремих громадян; щодо цінностей демократії та механізмів їх реалізації; щодо природи і наслідків тоталітаризму; критичний аналіз та раціональне оцінювання інформації (когнітивна складова політичної компетентності).
4.	Формування цілісної системи світоглядних уявлень, принципів та переконань, що базуються на суспільно-державних (національних) цінностях України	Національна свідомість (спільне минуле, культурні традиції та звичаї, естетична цінність території, розмаїття ландшафтів, природні багатства, мінеральні ресурси, клімат, соціальний та економічний рівень тощо). Відчуття себе громадянином країни з давньою історією і великим майбутнім. Обізнаність щодо демократичних традицій українців. Визнання природності демократії та її цінностей.
5.	Забезпечення розвитку громадянських компетентностей здобувачами освіти. Підготовка учнів до взаємодії з соціальним середовищем, до самореалізації їх як особистостей в умовах багатоманітного світу	Освітнє середовище, сприятливе для розвитку громадянської компетентності та громадянської ідентифікації. Ідентифікаційний дискурс, наповнений темами і пропозиціями, які проблематизують цінності та смисли громадянськості. Громадянські практики у взаємодії учасників освітнього процесу.
6.	Формування почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій і явищ суспільного життя	Відчуття гордості за свою країну і співгромадян. Соціальна солідарність (баланс колективних та індивідуальних інтересів, спрямованість на спільне благо, на співпрацю).
7.	Набуття досвіду емоційно-оцінної діяльності, здатності визначати власну активну життєву позицію, робити свідомий вибір встановлювати особисті цілі,	Вміння артикулювати власні переживання та аналізувати причини їх виникнення; усвідомлення своїх інтересів, мотивів та реальних засобів їх досягнення; зацікавленість у інших, прагнення зрозуміти їх інтереси, цілі та мотиви; уміння донести власну ідею, переконати інших та організувати їх на її реалізацію (когнітивна складова

№ з/п	*Цілі (завдання) державної освітньої політики у сфері ідентифікації*	*Репрезентації ідентичності*
	спрямовані на розвиток суспільства, держави, забезпечення власного добробуту та добробуту своєї родини	політичної компетентності).
8.	Уміння характеризувати наслідки взаємодії різних культур і міжкультурні відносини в Україні, у своєму регіоні (населеному пункті)	Обізнаність щодо культурних традицій (національних, регіональних, європейських); уявлення про форми взаємодії різних культур; вміння встановлювати зв'язки між подіями і явищами; критичне мислення і критичне ставлення до проявів стереотипного мислення, уміння оцінювати суспільні явища і процеси (когнітивна складова політичної компетентності).
9.	Толерантне ставлення до поглядів інших людей, до культурних відмінностей	Сприйняття «інакшості» як можливості розвитку; уникання крайніх оцінок (чорно-білої картини світу).
10.	Уявлення про вплив ідеології на культуру.	Уявлення про зв'язок ідеологій і культурних практик. Уявлення про шляхи вирішення соціальних проблем, які пропонують різні ідеології.

Як видно з таблиці, національне ідентифікування відбувається через розвиток уявлень про сутність тих чи тих культурно-історичних та ідеологічних явищ, рефлексію їх ціннісних смислів, визначання меж прийнятного/неприйнятного. Тоді як громадянська ідентичність утверджується у процесі розвитку особистісних якостей, здатностей та готовностей, які апробуються через практикування відповідних моделей поведінки.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2023. № 46. С.116. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

2. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.

Завгородня О. В.

МІЛІТАРНІ СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЮНИХ ГРОМАДЯН В ДЕМОКРАТІЯХ Й АВТОКРАТІЯХ

Формування мілітарних складових національної ідентичності юних громадян є важливим аспектом освітньої політики, особливо в умовах воєнних конфліктів і національних загроз. Дослідження аналізує підходи до мілітаризації освіти в демократичних та автократичних країнах, порівнює механізми впливу на молодь та розглядає їхні наслідки для особистої ідентичності, громадянської свідомості й соціальної інтеграції. Демократії акцентують увагу на громадянській відповідальності, правах людини та критичному мисленні, тоді як автократії використовують освіту для підпорядкування молоді державній ідеології та виправдання політики режиму. Особливу увагу приділено аналізу освітніх практик у Пакистані, Ізраїлі та терористичних угрупованнях, що демонструють різні моделі мілітаризації ідентичності. Дослідження вказує на потенційні ризики надмірної мілітаризації освіти, зокрема обмеження демократичних процесів та зростання

авторитарних тенденцій, і підкреслює необхідність збереження балансу між патріотичним вихованням та розвитком критичного мислення.
Ключові слова: *мілітарні складові ідентичності, національна ідентичність, освіта, демократії та автократії, патріотизм, мілітаризація.*

The formation of military components of young citizens' national identity is an important aspect of educational policy, especially in conditions of military conflicts and national threats. The study analyzes approaches to the militarization of education in democratic and autocratic countries, compares mechanisms of influence on youth and examines their consequences for personal identity, civic consciousness and social integration. Democracies emphasize civic responsibility, human rights and critical thinking, while autocracies use education for subjugation of youth to state ideology and justification of regime policies. Particular attention is paid to the analysis of educational practices in Pakistan, Israel and terrorist groups that demonstrate different models of identity militarization. The study points to the potential risks of excessive militarization of education, in particular the limitation of democratic processes and the growth of authoritarian tendencies, and emphasizes the need to maintain a balance between patriotic education and the development of critical thinking.
Keywords: *military components of identity, national identity, education, democracies and autocracies, patriotism, militarization.*

Питання мілітарних складових національної ідентичності українців є важливим у контексті державної безпеки, особливо в умовах війни. Однією з ключових цілей освіти є сприяння самовизначенню учнів і формуванню їхньої позитивної ідентичності. Ідентичність особистості є динамічною структурою, що залежить від життєвого досвіду, суспільних умов і ключових подій, зокрема кризових ситуацій, які формують нові наративи та змінюють суспільні переконання.

Освітні процеси можуть сприяти формуванню мілітарних компонентів ідентичності молоді, зокрема усвідомленню ролі армії в захисті держави, патріотизму та готовності до активної громадянської участі. У демократичних і авторитарних суспільствах ці процеси відбуваються за різними ціннісними моделями. Демократичні суспільства орієнтовані на розвиток громадянської відповідальності та критичного мислення, тоді як автократії використовують мілітаризацію освіти для посилення контролю над молоддю.

Мілітарна ідентичність як соціальний феномен. Мілітарна ідентичність цивільних осіб формується під впливом військових конфліктів і включає такі компоненти: розуміння ролі армії у захисті держави; ідентифікація із захисниками – військовими, волонтерами, героями війни; патріотизм як емоційна прив'язаність до своєї країни; готовність особисто долучитися до боротьби за незалежність. На думку С. М. Лукомської, мілітарна ідентичність має амбівалентний характер: у мирний час вона може сприйматися як виклик, однак під час війни стає ключовим чинником адаптації та психологічного виживання.

Щодо школярів, термін «мілітарна ідентичність» варто уточнювати, адже їхній розвиток триває в соціальному й освітньому середовищі. Тому більш точним є поняття «мілітарні компоненти ідентичності», що відображає взаємодію патріотичних, громадянських і культурних елементів.

Формування мілітарної ідентичності в демократичних і авторитарних суспільствах. Демократії та автократії застосовують різні підходи до

формування мілітарної ідентичності. Демократичні суспільства сприяють розвитку громадянської відповідальності, збереженню прав людини та підтримці демократичних цінностей. Освіта акцентує увагу на розумінні ролі війни, миру та дипломатії. Авторитарні режими використовують освіту для мілітаризації молоді, пропагуючи лояльність до державної ідеології. У таких країнах освіта слугує інструментом ідеологічного контролю.

Приклад мілітаризації освіти в автократіях. З огляду на те, що Пакистан виокремився з Індії шляхом мобілізації мас в ім'я релігії, іслам є невід'ємною частиною національної ідентичності пакистанців. Мілітаризація освіти інтегрована в релігійний дискурс. Національна ідентичність формується через протистояння з Індією, культивується героїзація військових та ідея «священної війни». Релігійні дискурси активно використовуються як у цивільних, так і у військових справах. Під час індійсько-пакистанських війн такі ісламські символи як шахид (мученик), газі (переможець) і Джихад-е-фі-сібіллах (священна війна в ім'я Бога) широко використовувалися у військових цілях і для мобілізації підтримки населення. Історичні наративи Пакистану висвітлюють поширення ісламу в Індії, прославляють мусульманське правління та пов'язують національну ідентичність із релігією. Освіта в Пакистані є важливим елементом стратегії національної безпеки, сприяє посиленню національної єдності через спільні релігійні цінності, формування ідентичності на основі протистояння «ворогу іншої віри», пам'ять про війни та їх наслідки. У школах виховується повага до військових, здійснюється ідеологічна, фізична й технічна підготовка молоді до служби в армії. Освітній процес активно формує мілітаризовану національну ідентичність учнів. Школярів вчать, що пакистанці за своїм походженням і культурою споріднені з народами Близького Сходу. Індія репрезентується як екзистенційний ворог Пакистану та ісламу. Національна ідентичність школярів мілітаризується через контекст міждержавного конфлікту, що створює наратив «ми» проти «них». Особлива увага приділяється вшануванню героїв-військових, які загинули у війнах, прославленню пакистанської армії як захисника від ворожої агресії. Серед героїв, яких обирають школярі, домінують військові або священні воїни ісламу, тоді як пакистанці-спортсмени чи науковці залишаються поза увагою. Пріоритетність релігійного й військово-патріотичного виховання в школах Пакистану, зумовлена історичними та безпековими факторами, стримує демократичні процеси та сприяє авторитаризму [4; 5].

Мілітарна ідентичність у терористичних угрупованнях. Для повнішого опису різних цінностей та механізмів формування мілітарної ідентичності варто згадати ще один тип спільнот – терористичні екстремістські угруповання. Терористичні організації використовують мілітарну ідентичність для залучення молоді, героїзуючи насильство та самопожертву. У таких спільнотах: смерть за ідеали подається як найвища цінність; культ мучеництва переважає над життєвими цілями; маніпуляція молоддю здійснюється через пропаганду та психологічний тиск. Такі організації формують мілітарну ідентичність молоді через індоктринацію, активно занурюючи їх в екстремістську ідеологію. У цій системі насильство розглядається як шляхетний засіб досягнення мети, а смерть

за ідеали героїзується. Молодь навчають ставити колективні інтереси вище власних, бути готовими до самопожертви та сприймати мучеництво як вищу цінність. Особлива увага приділяється ідеалізації тих, хто гине за ідеали організації. Ці практики породжують сприйняття смерті як мети, а не трагедії. Повністю ігнорується цінність людського життя, а культ мучеництва, самопожертви (зокрема в процесі терористичного акту) стає основою ідентичності юних членів організації. Терористичні угруповання часто використовують вразливість молодих людей, маніпулюючи їхніми потребами в соціальній підтримці, помсті чи визнанні. Маніпуляції, примус, використання вразливості, неосвіченості молодих людей дають змогу терористичним організаціям залучати молодь до своїх лав, поширювати свою ідеологію [6].

Автократії часто використовують мілітарну ідентичність для підтримки своєї влади. Основними цінностями є культ держави та її лідерів, а армія сприймається як головний інструмент влади, незалежно від морального змісту її дій (захист батьківщини чи загарбання чужих земель). Наприклад, в рф мілітаризація освіти будується на концепції «оточеної фортеці». Державна пропаганда використовує наратив зовнішніх ворогів (НАТО, Україна, Захід) для виправдання військової агресії. Уявлення про ворогів та загрози може поєднувати як реальні, так і уявні елементи – сконструйовані для пропагандистських цілей; перевага останніх характерна для держав та угрупувань із дефіцитом свободи слова.

В демократичних країнах вільний обіг інформації та свобода слова значно обмежують можливості створення «фальшивих загроз». Мілітарна ідентичність формується на засадах свободи, відповідальності та захисту прав людини. Військова служба розглядається як добровільний вибір або громадянський обов’язок, а патріотизм не пов’язаний із культом насильства. Демократії поза кризою прагнуть мінімізувати мілітаризацію суспільства, наголошуючи на важливості дипломатії. Однак у ситуаціях загрози військові інституції стають важливим елементом національної мобілізації.

Особливий приклад становить Ізраїль, який через постійні екзистенційні загрози інтегрує мілітарні компоненти в систему освіти. В умовах загроз мілітарні компоненти ідентичності посилюються не лише серед військових, а й серед цивільного населення. З моменту свого створення Ізраїль постійно перебуває у конфлікті з сусідніми державами та терористичними угрупованнями. Як наслідок, мілітарна складова стала невід’ємною частиною ідентичності кожного громадянина, а мілітарні цінності інтегровані у систему освіти. Національна ідентичність Ізраїлю відображає складність єврейського суспільства, що має внутрішні суперечності між релігійними та світськими цінностями, етнічними групами та іммігрантами. Значною мірою вона сформована під впливом минулих і сучасних загроз, що стосуються існування євреїв і держави Ізраїль. Це підкреслює необхідність сильного війська та військової підготовки молоді. В ізраїльських школах учнів навчають користуватися зброєю, функціонує система тренувань, яка сприяє адаптації до майбутньої служби в армії. Міністерство оборони здійснює відбір обдарованих школярів і залучає їх до військових розробок. У майбутньому ці учні проходять

військову службу в технологічних підрозділах, а згодом вступають до університетів і працюють над науковими проєктами для армії. Система освіти Ізраїлю сприяє формуванню мілітаризованої національної ідентичності школярів. Така ідентичність розглядається як важливий чинник утвердження держави в умовах екзистенційних викликів, забезпечує налаштованість на захист батьківщини, мобілізацію населення й підтримку армії. Разом із тим наслідками цього процесу можуть стати посилення етноцентризму, терпимість до недемократичних обмежень у зв'язку з воєнним станом. Науковці в Ізраїлі активно обговорюють негативні наслідки формування етнічної моделі національної ідентичності та впливу військових на роботу державних інститутів. Ізраїльські освітяни активно розвивають громадянську освіту, спрямовану на демократичні цінності. Зусилля з демілітаризації освіти набувають актуальності під час тривалих мирних періодів. Однак загострення безпекової ситуації, як, наприклад, після подій 7 жовтня 2023 року, знову посилює роль військової підготовки та мілітарної ідентичності. Попри мілітаризацію, Ізраїль залишається демократичною країною, яка стоїть на захисті свободи, безпеки і прав громадян [2; 3].

Загалом, у більшості країн в умовах війни або екзистенційної загрози формування мілітарних складових ідентичності юних громадян передбачає вплив на такі аспекти: *емоційно-мотиваційний* – почуття гордості за героїв війни та державу, емоційний зв'язок із символами боротьби (прапором, героїчними постатями), розвиток стійкості й готовності протистояти труднощам; *когнітивний* – розуміння причин і наслідків війни, ролі армії у захисті держави, усвідомлення особистої відповідальності за майбутнє країни, формування уявлення про патріотизм як цінність; *поведінковий* – участь у волонтерських акціях, благодійній діяльності на підтримку армії, прагнення до здобуття знань і навичок, необхідних для захисту держави, вибір професій, пов'язаних із військовою справою або громадянською безпекою.

Чинники формування мілітарних складових ідентичності включають соціально-психологічні (постійна присутність війни в інформаційному полі, особливості рольових моделей для молоді, травматичний досвід), історико-культурні (використання символів звитяг, героїзму та колективної пам'яті) та освітні впливи (патріотичне виховання, військово-патріотичні заходи, інтеграція воєнного досвіду в навчальний процес).

Школярі отримують інформацію про військові дії через ЗМІ, соціальні мережі й спілкування з дорослими. Військові, волонтери та члени родини, залучені до захисту країни, стають для молоді рольовими моделями. Школярі, які пережили обстріли, втрати близьких або вимушену евакуацію, ідентифікують себе з військовими цінностями через особистий досвід.

Національні символи (прапори, героїчні постаті, військові пісні), фільми, музика й література, які висвітлюють теми захисту Батьківщини, є важливими елементами культурного виховання. Відзначення пам'ятних дат, вшанування героїв і спільні акції формують почуття національної єдності.

У школах на уроках історії, літератури, громадянської освіти акцентують увагу на героїзмі й боротьбі за незалежність. Організація зустрічей із

військовими, волонтерами, участь школярів у благодійних акціях і волонтерських ініціативах сприяє формуванню активної громадянської позиції. Дискусії про війну, аналіз військових подій та героїчних символів допомагають усвідомити важливість захисту держави.

Формування мілітарних складових ідентичності школярів в умовах екзистенційної загрози вимагає урахування вікових особливостей, а також балансу між вихованням патріотизму, усвідомленням ролі держави, армії, власного громадянського обов'язку та розвитком критичного мислення, ціннісним самовизначенням. Під час війни, коли нація бореться за своє виживання, емоції ненависті до агресора часто стають природною відповіддю на біль і втрати. Вони можуть бути потужним інструментом мобілізації суспільства й посилення волі до боротьби. Однак у роботі з дітьми важливо бути обережними. Їхній світогляд лише формується, і вони можуть сприймати мову ворожнечі буквально, не розуміючи її контексту чи тимчасової природи. Завдання дорослих – пояснювати реальність війни. Дітям важливо розуміти, що захищати Батьківщину – правильно й необхідно, але ненависть не має стати основою їхньої особистості. Мова, яка використовується при спілкуванні з дітьми, повинна передавати складність ситуації, залишаючи місце для людяності. Навчання дітей долати гнів через творчість, співчуття й бажання змін допоможе їм вирости з розумінням цінності людського життя, почуттям відповідальності й творчими прагненнями, а не з бажанням помсти й руйнування. Захищати дітей від ненависті означає захищати демократію від перетворення на її антипод.

Отже, мілітарна ідентичність цивільних громадян визначається як сукупність поглядів, переконань і поведінкових настановлень, що формуються під впливом війни та військових конфліктів. Формування мілітарних складових ідентичності юних громадян передбачає вплив на *емоційно-мотиваційну*, *когнітивну* та *поведінкову* сфери, є складним і багатогранним процесом, який залежить від політичного устрою, загроз, з якими стикається держава, соціокультурного середовища, історико-культурних та освітніх впливів. В демократичних державах цей процес спрямований на виховання громадянської відповідальності, патріотизму, усвідомлення необхідності захищати свободу, безпеку й права громадян, а також на розвиток здатності критично осмислювати реальність. В автократичних режимах мілітарна ідентичність молоді часто використовується як інструмент для зміцнення влади, формування лояльності до режиму та обмеження свободи мислення. Терористичні організації також формують мілітарну ідентичність залученої до них молоді, пропагуючи насильство як засіб досягнення цілей. Вони героїзують смерть за ідеали організації, ігноруючи цінність людського життя.

Мілітарні складові національної ідентичності цивільних громадян є важливим чинником стійкості суспільства в кризових умовах, його здатності протистояти як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам. В умовах війни системи освіти стикаються зі складними викликами. Вони повинні сприяти зміцненню патріотизму молоді, її відданості батьківщині та готовності до її захисту. Водночас освіта має формувати гуманістичні цінності, забезпечувати баланс

між мілітарними компонентами виховання юних громадян, розвитком етичної чутливості й критичного мислення.

Список використаних джерел та літератури

1. Лукомська С. Формування мілітарної ідентичності підлітків засобами цифрових ігор. *Слобожанський науковий вісник*. Серія: Психологія. 2024. С.106-110. DOI: 10.32782/psyspu/2024.1.19
2. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. № 2 (14), 2023. С. 310–333. https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333.
3. Cohen, E., Hod, Y., & Ben-Zvi, D. From "Carrier" to "Creator": The re-construction of national identity in more inclusive terms. *Journal of the Learning Sciences*, № 32(3), 2023. P. 427–454. https://doi.org/10.1080/10508406.2023.2185147
4. Durrani, N., & Dunne, M. Curriculum and national identity: Exploring the links between religion and nation in Pakistan. *Journal of Curriculum Studies*, 2010. № 42(2), P. 215–240. 2010. https://doi.org/10.1080/00220270903312208
5. Qazi, M. H. Construction of students' religious national identities in Pakistani state schools and its implications for minorities. *A Journal of Comparative and International Education*, № 53(2), 2021. P. 181–198. https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886053
6. Nagy M. Children in Terrorism. *Journal of Eastern European Criminal Law*. 2022.№ 1. P. 21-30.

Золотаренко В. О.

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МОЛОДІЖНИХ ЦЕНТРАХ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ПОЛІ

У тезах представлено аналіз змін нормативно-правового забезпечення діяльності молодіжних центрів на національному рівні щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності та виклики реального впровадження такої роботи в молодіжних центрах.

Ключові слова: *молодіжний центр, утвердження української національної та громадянської ідентичності, нормативно-правовий акт.*

The theses present an analysis of changes in the regulatory and legal framework governing the activities of youth centers at the national level concerning strengthening of Ukrainian national and civic identity, as well as the challenges of implementing such efforts in youth centers.

Keywords: *youth center, establishment of Ukrainian national and civic identity, regulatory and legal act.*

Утвердження української національної та громадянської ідентичності є пріоритетним напрямом у роботі з молоддю в країні, що трансформувався та був актуалізований у відповідь на повномасштабне вторгнення Російської Федерації на території України. Потреба підвищувати готовність населення до спротиву та формувати соціальну згуртованість навколо національної ідеї продовжує бути актуальною з кожним днем війни.

Як ми згадували у нашій попередній розвідці з цієї теми «Утвердження української національної і громадянської ідентичності в діяльності молодіжних центрів і просторів» від 26 травня 2023 р. [1, с. 52], задля цього було прийнято Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної

політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що фактично виокремив цей напрям роботи як державну політику [4].

Ця державна політика продовжує свій розвиток, так у грудні 2023 р. було схвалено Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року [5], а у липні 2024 р. було затверджено Державну цільову соціальну програму з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, яка забезпечувала реалізацію вищезгаданої політики на національному та регіональному рівнях шляхом національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України (не тільки молодих людей), а також популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) [2].

У тому ж році були внесені зміни до Типового положення про молодіжний центр [3], щодо молодіжного центру як інституції. Загалом, було:

– відредаговано пункт про мету діяльності центру щодо сприяння «національно-патріотичному та військово-патріотичному вихованню, розвитку громадянської освіти молоді» (раніше згадувалось тільки «національно-патріотичне виховання молоді»; пункт про «забезпечення громадянської освіти молоді» був і залишається окремим абзацом, що фактично частково дублює доданий у 2024-му році абзац);

– відредаговано пункт принципів які ураховуються у впровадженні діяльності центром, а саме пункт «ціннісно-орієнтована освіта – сприяння національно-патріотичному та військово-патріотичному вихованню, розвитку громадянської освіти молоді, зокрема через неформальну освіту» (додано «військово-патріотичне виховання»);

– доповнено пункт з принципами таким «участь у реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності – участь у реалізації заходів державних, регіональних та місцевих цільових програм або здійснення власних заходів у зазначеній сфері».

Відтак, ми бачимо, що у діяльність молодіжних центрів держава інтегруючи нову політику, змінила інші нормативно-правові акти, з тим щоб зафіксувати зміни та змістити фокус з національно-патріотичного виховання на утвердження української національної та громадянської ідентичності, інтегруючи військово-патріотичне виховання, надаючи нормативно-правову базу для проведення таких заходів молодіжними центрами.

Зокрема, згадане положення зазнало змін й щодо діяльності Всеукраїнського молодіжного центру [3]. Зокрема було:

– в пункті про основні завдання відредаговано другий підпункт «здійснення організаційно-правового, методичного та інформаційного забезпечення діяльності центрів, надання інформаційної підтримки фахівцям у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та волонтерам» (додано надання інформаційної підтримки фахівцям у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та волонтерам»);

– в пункті про основні завдання відредаговано третій підпункт «організація та проведення міжнародних та всеукраїнських заходів з метою реалізації державної політики, виконання пріоритетних завдань у сферах молодіжної політики, утвердження української національної та громадянської ідентичності, проведення на належному рівні молодіжної роботи та задоволення потреб молоді» (додано «утвердження національної та громадянської ідентичності») ;

– до пункту про основні завдання додано восьмий підпункт «участь у моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності відповідно до критеріїв та порядку, що затверджені Мінмолодьспортом».

Відтак можна прослідкувати, що держава покладає на Всеукраїнський молодіжний центр завдання забезпечувати реалізацію цієї державної політики, зокрема в роботі з іншими молодіжними центрами. Подібно до Всеукраїнського молодіжного центру, відповідні зміни й зазнало в Типовому положенні [3] робота регіонального молодіжного центру, які мають працювати з місцевими молодіжними центрами. Також було:

– надано редакцію до другого підпункту пункту про основні завдання регіонального центру «забезпечення участі місцевих центрів у виконанні загальнодержавних та інших програм з питань державної політики у сферах молодіжної політики, утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

– надано редакцію до третього підпункту пункту про основні завдання «здійснення організаційно-правового, методичного та інформаційного забезпечення діяльності місцевих центрів, надання інформаційної підтримки фахівцям у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та волонтерам»;

– надано редакцію до п’ятого підпункту пункту про основні завдання «національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання, розвиток громадянської освіти молоді»;

– доповнено підпунктом пункт про основні завдання «сприяння розвитку державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом участі в реалізації заходів державних, регіональних та місцевих цільових програм або здійснення власних заходів у зазначеній сфері»;

– доповнено підпунктом пункт про основні завдання «участь у моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності на регіональному рівні відповідно до критеріїв та порядку, що затверджені Мінмолодьспортом».

І, наостанок, в Типовому положенні зафіксовані такі зміни саме для місцевих молодіжні центрів [3]:

– надано редакцію до першого підпункту пункту про основні завдання «утвердження української національної та громадянської ідентичності, духовності, моральності та формування у молоді сімейних, національних і загальнолюдських цінностей»;

– доповнено підпунктом пункт про основні завдання «забезпечення роботи гуртків, клубів та інформаційних центрів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Наведене вище підтверджує згадану тезу, про те, що держава створила нормативно-правове забезпечення для розширення діяльності молодіжних центрів на всіх рівнях, включаючи в напрямки їх роботи реалізацію державної політики у сфері утвердження українсько національної та громадянської ідентичності, зокрема інтегруючи компонент військово-патріотичного виховання та покладаючи на Всеукраїнський і регіональні молодіжні центри супроводження такої діяльності на місцях.

У свою чергу, варто зазначити, що зміна у цьому нормативно-правовому акті не означає одночасну зміну діяльності всіх молодіжних центрів в Україні, а також їх положень. Це тривалий процес, який, як мінімум, потребує переписування положення і затвердження нового положення, як максимум, повноцінної інтеграції утвердження української національної та громадянської ідентичності як напрямок роботи у практиці роботи молодіжного центру.

Тим часом, така практика може бути наявна і без оновленого положення, проте оновлене положення може підсилити інституційну сталість і надати нормативно-правове забезпечення впровадження такої діяльності. Сама ж практика такої роботи в Україні може різнитись від центру до центру, і не є в повній мірі сталою чи системною.

Так, наприклад, молодіжний центр може проводити військово-патріотичні вишколи, тренінги з тактичної медицини, навчання на тему медіаграмотності, або проводити заходи присвячені вшануванню пам’яті, збільшенню обізнаності населення щодо тем пов’язаних з української національною та громадянською ідентичністю. Ця робота може бути майже відсутньою, ситуативною або постійною і сталою. Дослідження такої роботи і її моделювання може стати наступним предметом досліджень у цій темі.

Підсумовуючи наведене вище зазначимо, що реагуючи на повномасштабне вторгнення Росії на територію України, актуалізувалася важливість підготовки населення до спротиву, розвиток соціальної згуртованості через формування національної ідентичності, що лягло в основу державної політики у сфері утвердження української національної і громадянської ідентичності.

Забезпечення реалізації цієї політики зокрема покладене на молодіжні центри різних рівнів (всеукраїнський, регіональний, місцевий). У 2024 році, до Типового положення про молодіжний центр було внесено зміни, що дають нормативно-правове підґрунтя для впровадження цього напряму роботи, додатково розширюючи можливості для впровадження військово-патріотичної підготовки молоді.

У свою чергу, внесення змін до положень молодіжних центрів відповідно до Типового положення може зайняти час, а наявність відповідних пунктів у положенні не гарантує впровадження роботи з утвердження української національної та громадянської ідентичності. Проте, впровадження такої роботи можливе і без відповідних змін в положенні, а практика такої роботи залежить

від політичної волі, запиту молоді та ресурсів, як людських, так і матеріальних.

Відтак актуальним залишається пошук ефективних шляхів реалізації напряму роботи з утвердження української національної та громадянської ідентичності в молодіжних центрах, формування його сталості в діяльності молодіжних центрів та моделювання такої роботи, що може стати предметом наступних досліджень у цій темі.

Список використаних джерел та літератури

1. Золотаренко В. О. Утвердження української національної і громадянської ідентичності в діяльності молодіжних центрів та просторів / *Виклики та перспективи формування зростаючої особистості у повоєнній реальності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ – Біла Церква, 26 травня 2023 р.) / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук; упоряд. В. М. Шахрай. Біла Церква: КНЗ КОР «КОІППОПК», 2023. С 51–55.*

2. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 2024 р. №864. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text (дата звернення 16.03.2025)

3. Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. №1014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2017-%D0%BF (дата звернення 16.03.2025).

4. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13 грудня 2022 р. №2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20 (дата звернення 16.03.2025).

5. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. №1322. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322 (дата звернення 16.03.2025).

Коробка Л. М.

РОЛЬ ОСВІТИ Й ОСВІТЯНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ У ФОРМУВАННІ Й УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Наявність небезпеки для існування держави та ідентичності українців з боку російської федерації та боротьба за збереження своєї ідентичності вплинули на трансформацію масової свідомості, на переосмислення себе, своєї колективної – української національної ідентичності. В цьому контексті актуалізовано пріоритетність освіти у формуванні й утвердженні української національної і громадянської ідентичностей як основи національного розвитку й національної безпеки. Підкреслено ключову роль освітянської спільноти в цьому процесі, яка впроваджує державну політику ідентичності в освітній процес та є провідником змін у цій царині, особливо в умовах російської агресії проти України.

Ключові слова: *спільнотні ідентичності, українська національна ідентичність, освіта, освітянська спільнота, російсько-українська війна, вплив війни на ідентичність*

The presence of a danger to the existence of the state and the identity of Ukrainians from the Russian Federation and the struggle to preserve their identity influenced the transformation of mass consciousness, the rethinking of themselves, their collective – Ukrainian national identity. In this context, the priority of education in the formation and affirmation of national and civic identities as the basis of national development and national security is actualized. The key role of the educational community in this process is emphasized, which implements the state identity policy in the educational process and is a leader of changes in this area, especially in the conditions of Russian aggression against Ukraine.

Key words: *community identities, Ukrainian national identity, education, pedagogical community, the Russian-Ukrainian war, war's impact on identity*

Повномасштабна війна, розв'язана рф проти України, як зовнішня загроза суверенітету України та руйнування нашої ідентичності, вплинула на трансформацію масової свідомості, поведінкових сценаріїв та на процеси соціальної категоризації; спонукала українців як спільноти до переосмислення себе, своїх колективних спільнотних ідентичностей та актуалізувала питання формування й утвердження української національної ідентичності.

Практики конструювання ідентичностей, як зазначають дослідники, здійснюються в різних дискурсивних полях: науковій і художній літературі; публічній арені (промови та виступи, документи); «напівпублічних» обговореннях (фокус-групи) та «напівприватних» обговореннях (якісні інтерв'ю); в засобах масової комунікації та в системі освіти [8]. Однак зазначимо, що не всі типи дискурсів рівнозначні в процесі соціального відтворення, і сьогодні спостерігається безсумнівна зростаюча роль дискурсів системи освіти, культури і мас-медіа. Слід додати також, що в цих дискурсивних полях відбувається не тільки конструювання ідентичностей, а й імплементація різних політик ідентичності.

Перед українським суспільством сьогодні стоїть завдання утвердження української національної та громадянської ідентичностей, збереження й зміцнення української мови, культури і освіта є важливим каналом реалізації політики ідентичності. Як один із головних соціальних інститутів, що сприяють формуванню ідентичностей підростаючого покоління в сучасному суспільстві, освіта є потужним інструментом для подолання русифікації та створення умов для формування свідомого, патріотичного та освіченого суспільства, орієнтованого на європейські цінності та національну самобутність.

Проблема формування ідентичності в освітньому просторі обговорюється в дослідженнях українських науковців та освітян в контексті значущості ролі освіти в умовах світоглядно-ціннісних суперечностей (Н. Глебова); проблем освіти і національної ідентичності в умовах глобалізації (М. Козловець); особливостей освітнього простору сучасного суспільства та розвитку ідентичності особистості (С. Позняк); української освіти в умовах війни (С. Терепищий); потенціалу освітянської спільноти у підвищенні адаптивності громадян до наслідків воєнного конфлікту (Л. Коробка); аналізу випробувань, нового досвіду та перспектив української освіти під час війни (Н. Ничкало, О. Овчарук та ін.); формування української ідентичності в закладі вищої освіти за умов воєнного стану (К. Кириленко); розвитку національної ідентичності студентської молоді (Д. Піонтковська); формування громадянської ідентичності школярів (Л. Костюк, Н. Муляр); тенденцій та шляхів формування української культурної, національної та громадянської ідентичностей (С. Яремчук та ін.), зокрема в учнів початкової школи (І. Вікторенко); розкриття потенціалу шкільної громадянської освіти для утвердження української громадянської ідентичності учнів (Л. Рябовол); визначення виховних засад утвердження української національної ідентичності (І. Бех, К. Журба та ін.) тощо.

Як потужна соціальна інституція, освіта формує особистість у всій її багатовимірності, впливає на формування світогляду, інтересів, цілей, бажань, розуміння й підтримку, або ж заперечення тих чи інших соціально-політичних явищ і процесів. Через систему освіти поширюються цінності та світоглядні орієнтири, які стають основою національної, громадянської та проєвропейської української ідентичностей.

Сфера освіти, культури разом із фронтом, де відбуваються активні бойові дії в боротьбі з агресором, також є фронтом активного супротиву українського суспільства. Говорячи про високий авторитет інституції освіти в суспільному житті, ми акцентуємо на тому, що освіта покликана виконувати системотвірну функцію в процесі досягнення суспільної злагоди завдяки реалізації свого консолідувального потенціалу. І потенціал освіти в кризових умовах, особливо в умовах війни, має бути спрямовано на надання відповідей на сучасні виклики й проблеми суспільства – формування системи цінностей, консолідацію суспільства і, безумовно, формування й утвердження української національної та громадянської ідентичностей як запоруки перемоги в цій війні сьогодні та запобіжника щодо будь-яких спроб знищити українців у майбутньому.

Зазначене засвідчує й підтверджує провідну роль освіти в житті як особистості, так і суспільства, в конструюванні й становленні як індивідуальних, так і колективних ідентичностей. Це зумовило необхідність здійснення соціально-психологічної рефлексії щодо тенденцій розвитку спільнотних ідентичностей в умовах війни, розв’язаної рф проти України, в сфері освіти, адже освітнє середовище є тим простором де відбувається формування й становлення ідентичностей.

Одну з найважливіших ролей у формуванні ідентичності підростаючого покоління та конструюванні освітнього простору, орієнтованого на утвердження української національної ідентичності і соціальну консолідацію, відведено педагогічній спільноті як носію цінностей, закладених в українську освіту.

На провідне місце української освітянської спільноти в процесі національно-патріотичного виховання та важливість усвідомлення нею своєї ролі і місця у формуванні високої національної й громадянської свідомості та самосвідомості українців, вказував ще видатний український педагог, громадський, політичний і церковний діяч, історик і письменник, мовознавець, І. Огієнко. Він зазначав, що своє завдання у справі громадянсько-патріотичного виховання школа зможе виконати тільки тоді, коли в ній працюватимуть учителі з високим рівнем національної свідомості та ідентичності [3].

Умови сьогодення вимагають від освітянської спільноти не лише переосмислення навчальної і виховної діяльності, а й потребують рефлексії над поняттями, що пов’язані з ідентичністю, громадянством, належністю, консолідацією, активною громадянською позицією тощо відповідно до професійних засад і вимог, які ставить перед нею суспільство. Це спонукало нас до дослідження особливостей прояву спільнотних ідентичностей освітян, тенденцій їхнього розвитку в умовах російсько-української війни та актуалізації ключової ролі освітянської спільноти в цих процесах.

З метою виявлення особливостей прояву спільнотних ідентичностей освітян, тенденцій їхнього розвитку в умовах війни було проведено он-лайн опитування, в якому взяли участь 1294 представники освітянської спільноти – вчителі шкіл, вихователі дошкільних закладів освіти, психологи та соціальні педагоги закладів освіти) із Сумської, Рівненської, Запорізької та Дніпропетровської областей України. Опитування було проведено за допомогою анкети, підготовленої з використанням google-інструментів. Анкета включала питання низки методик, а також питання, спрямоване на визначення наявності та ступеня ідентифікації досліджуваних за різними параметрами.

Так оцінка *позитивності та визначеності національної ідентичності* досліджуваних здійснювалася за відповідною методикою Л. Співак, Д. Піонтковської, яка містить твердження, що належать до шкал валентності та визначеності (невизначеності) національної ідентичності [7].

Аналіз прояву *громадянської ідентичності та її складових* – патріотизму, активної громадянської позиції, відданості країні та можливості самореалізації в Україні, здійснено за результатами застосування опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської [6].

Особливості *української етномовної ідентичності* було проаналізовано відповідно до характеристик ставлення до української мови (емоційний складник етномовної ідентичності) та етномовного атитюда (схильності визначати етнічну належність (свою та інших) саме за мовною ознакою) за методикою О. Кухарук «Етномовна ідентичність» [2].

Особливості *місцевої (локальної ідентичності) та її показників* – самоефективності, самооцінки, неперервності, самобутності, визначалися за допомогою шкали «Локальна ідентичність» М. Левіцької (апробація Т. Мандзик [4].

Наявність та ступінь ідентифікації визначалися за відповідями на питання анкети *«Наскільки важливо для Вас відчувати себе..»* за 5-бальною шкалою – від зовсім не важливо до вкрай важливо**.** До переліку ідентифікаційних координат було включено такі ідентичності, як національна, громадянська, регіональна, територіальна, місцева, Європейська, східнослов'янська, релігійна, професійна, радянська. Цей перелік було виділено на основі теоретичного та узагальнення вторинного емпіричного аналізу досліджень проблеми ідентичності в соціології та психології.

Утвердження національної ідентичності відбувається на основі осмислення людиною своєї спорідненості зі спільнотою співвітчизників, набуття множини взаємозв'язків із ними, прийняття як імперативу власної поведінки інтересів нації як сфери утвердження духовних та гуманістичних цінностей, тобто це зв'язок людини з певною нацією, її мовою, культурою, історією, традиціями, суспільними та політичними практиками, ототожнення себе з ними.

Національна ідентичність чинить значний вплив як на внутрішню, так і на зовнішню політику держави. І коли зв'язок громадян із нацією слабкий, це створює простір для зовнішніх втручань, розгойдування політичної ситуації в країні. Коли ж національна ідентичність стійка і сильна, вона сприяє

стабільності, процвітанню держави і сприяє формуванню іміджу держави в світі. Національна ідентичність є потужним чинником об'єднання, ресурсом консолідації, її утвердження тісно пов'язане зі становленням політичної та громадянської свідомості

Щодо особливостей прояву національної ідентичності представників освітянської спільноти, то за методикою оцінки позитивності та визначеності національної ідентичності за шкалою валентності досліджувані виявили високий рівень валентності, середній показник якої загалом по вибірці знаходиться ближче до позитивного полюсу шкали (М=17,2 бали).

За шкалою визначеності національної ідентичності середній показник по вибірці складає 6,5 балів та міститься в межах від 4 до 8 балів, що відповідає високому рівню визначеності національної ідентичності досліджуваних.

Громадянська ідентичність передбачає самовизначення як громадянина незалежно від етнічного коріння та національного походження (Петровська, 2020) та визначається як індивідуальне переживання особою належності до конкретної держави у ролі її громадянина та до спільноти громадян певної держави, що дає їй змогу діяти в якості колективного суб'єкта.

Аналіз результатів прояву громадянської ідентичності та її складових засвідчив, що представники освітянської спільноти виявили високий рівень патріотизму (М=38, при мах. 40 балів) та активності громадянської позиції (М=26,7, при мах. 30 балів). Середньогрупові показники за шкалами відданості країні та можливостей самореалізації в Україні знаходяться в діапазоні значень середнього рівня (відповідно М=8,7 та М=8,8, при мах. 15 балів).

Середній показник громадянської ідентичності загалом по вибірці (М=82,2 із 100 можливих) свідчить про високий рівень громадянської ідентичності досліджуваних представників освітянської спільноти.

Етномовна ідентичність, як частина етнічної ідентичності особистості, визначається як знання і переживання власної належності до етномовної групи (груп) (Кухарук, 2020).

Як свідчать результати опитування, середні значення за показником ставлення до української мови, як характеристики етномовної ідентичності, є високим (М=4,8). Результати вираженості етномовного атитюду як показника значення української мови у визначенні етнічної належності, знаходяться у діапазоні вище середнього (М=4,0) та засвідчують, що досліджувані виявляють позитивне ставлення до української мови.

Локальна/місцева ідентичність – це почуття зв'язку з певним «місцем» фізичного простору й ідентифікація з ним, що формується під впливом колективного й індивідуального досвіду, уявлень щодо місця та місцевої (локальної) спільноти.

Результати дослідження локальної ідентичності засвідчили, що показники таких вимірів локальної ідентичності як самооцінка (М=11,1) та самоефективність (М=11,2) є дещо вищими за середні (відповідно, при мін. 3, мах. 15 балів); показник самобутності (М=11,1) та показник неперервності (М=14) (при мін. 4, мах. 20 балів) знаходяться в діапазоні відповідно середніх та високих значень. Загальний показник прояву локальної (місцевої)

ідентичності представників освітянської спільноти знаходиться в діапазоні середніх значень (M=47,4, при мін. 14, мах. 70 балів).

Такі дані вказують на те, що місце проживання для досліджуваних представників освітянської спільноти певною мірою надає їм почуття неперервності, дозволяє відрізнити себе від інших, є джерелом позитивної самооцінки, дає почуття самоефективності та можливості контролю над довкіллям, вони вважають себе членами своєї місцевості – мешканцями свого міста, відповідно місце проживання стає частиною ідентичності.

Як засвідчили результати дослідження наявності і ступеня ідентифікації, загалом для представників освітянської спільноти найважливіше відчувати себе українцем та громадянином України, за цими ідентичностями зафіксовано найвищі бали, а також про це свідчить відсотковий розподіл – 96,6 % респондентів зазначили, що для них вкрай важливо і скоріш важливо відчувати себе українцем (M=4,8) та громадянином України (M=4,8); також досить важливими є професійна (86,3 %; M=4,3) і регіональна (81,7 %; M=4,0) ідентичності.

Приблизно однаковий відсоток респондентів зазначили про важливість відчувати себе представником місцевої (77,5 %; M=3,9), територіальної (76,8 %; M=4,0) спільноти та європейцем (76,4 %; 4,0). Для дещо більшої половини опитаних важливо відчувати себе представниками релігійної спільноти (56,8 %; M=3,4), для близько двох третин опитаних – представником східнослов'янської спільноти (65,7 %; M=3,7).

Найнижчі показники зафіксовано за ідентифікацією із громадянином колишнього Радянського Союзу (3,5 %; M=1,4). Більш докладно про зміни ставлення до різних елементів спільнотних ідентичностей та зміни ставлення до освіти представників освітянської спільноти в умовах війни представлено в наших публікаціях (Коробка, 2025).

Здійснений аналіз особливостей прояву спільнотних ідентичностей освітян під час війни засвідчує наявність у представників освітянської спільноти спільнотоутворювальних ідентифікаційних ознак – ідентифікаційних, мотиваційних, когнітивних, поведінкових, що дає підстави визначати її як потужну спільноту та говорити про її потенціал до консолідації, про її ключову роль в ефективному впровадженні державної політики ідентичності в освітній процес, у формуванні й утвердженні української національної та громадянської ідентичностей як основи національної безпеки.

З початку повномасштабної агресії рф проти України, попри її травмівний вплив, спостерігається тенденція укріплення національної і громадянської ідентичностей та зміна самого значення належності до української нації, що виявляється у посиленні відчуження від радянської ідентичності та від росії, як країни агресора й зумовлюється дією найбільш значущого на сьогодні чинника – наявністю небезпеки для існування держави та ідентичності українців внаслідок розв'язаної росією війни проти України.

Список використаних джерел та літератури

1. Коробка Л. М. Зміни ставлення до освіти в умовах війни як ефекти взаємодії спільнотних ідентичностей. *«Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія*

«Психологія», Серія «Медицина»). 2025. № 2 (48)**.** 1497-1509. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1497-1509

2. Кухарук О. Ю. Соціально-психологічні особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства. *дис…канд. психол. н.: 19.00.05*. Ін-т соціал. та політ. психології НАПН України. 2020. Київ. 202 с.

3. Кучинська І. Особливості формування громадянськості в педагогічних поглядах Івана Огієнка та Софії Русової. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія філологічна.* 2021. Вип. XVIII, 104-116.

4. Мандзик Т. М. Психологічні детермінанти прив'язаності міської молоді до місця проживання. *дис…канд. психол. н.:* 19.00.01. ЛНУ імені Івана Франка. 2018. 257 с.

5. Петровська І. Р. Розробка та психометрична перевірка опитувальника "громадянська ідентичність". *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія :Психологічні науки.* 2016. № 1 (1). 70-75.

6. Петровська І. Р. Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. № 46 (49). 131-138.

7. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : *дис…канд. психол. н.: 19.00.07.* Каменець-Подільський націон. ун-т імені Івана Огієнка. 2017. 195 с.

8. Van Dijk T. New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. *In: Cottle, S., Ed., Ethnic Minorities and the Media*, Open University Press, Philadelphia, 2020. P. 211-226.

Курило В. С., Караман О. Л.

БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розкрито сутність і діалектичний взаємозв'язок понять «безпека особистості» і «національна ідентичність» в інформаційно-психологічному вимірі війни РФ проти України.

Встановлено, що безпека особистості – стан задоволеності людини від можливості реалізації потреб різного рівня на основі внутрішньої і зовнішньої гармонії та впевненості в майбутньому, що забезпечує успішний взаєморозвиток особистості й соціуму та прогрес суспільства.

Доведено, що національна ідентичність належить до однієї з фундаментальних потреб особистості – потреби в приналежності – як соціальної потреби людини в соціальному єднанні з групою і приналежності до неї, соціальної взаємодії.

Національну ідентичність особистості визначено як відчуття приналежності й ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень про національні ідеали, традиції, культуру, мову, політику, а також прийняття групових норм і цінностей.

Продемонстровано взаємозалежність безпеки особистості і рівня сформованості національної ідентичності в умовах інформаційно-психологічної війни РФ проти України.

***Ключові слова**: безпека особистості, національна ідентичність, інформаційно-психологічна війна, особистість, потреби особистості.*

The article reveals the essence and dialectical relationship of the concepts of «personal security» and «national identity» in the information and psychological dimension of the war of the Russian Federation against Ukraine.

It has been established that personal security is a state of satisfaction of a person with the possibility of realizing needs of various levels on the basis of internal and external harmony and confidence in the future, which ensures the successful mutual development of the individual and society and the progress of society.

It has been proved that national identity belongs to one of the fundamental needs of the individual – the need for belonging – as a social need of a person for social unity with a group and

belonging to it, social interaction.

National identity of an individual is defined as a sense of belonging and identification with the national community on the basis of a stable emotional connection that arises as a result of the formed system of ideas about national ideals, traditions, culture, language, politics, as well as the adoption of group norms and values.

The interdependence of individual security and the level of formation of national identity in the context of the information and psychological war of the Russian Federation against Ukraine is demonstrated.

Keywords: *personal security, national identity, information and psychological warfare, personality, personality needs.*

Глобальна інформатизація всіх сфер життєдіяльності людини у XXI столітті породила суспільство нового типу – інформаційне суспільство, яке, як з'ясувалося, несе в собі як позитивні, так і негативні тенденції. З одного боку, інформатизація суспільства призвела до вибухового розвитку й конвертації інформаційних і комунікаційних технологій, а з іншого – спричинила значні ризики, пов'язані передусім з інформаційною безпекою держав, а також з інформаційно-психологічною безпекою суспільств і громадян.

Справжньою загрозою сучасного світу стали інформаційно-психологічні війни, що призводять до ураження індивідуальної та масової свідомості населення, етнополітичних розколів, внутрішніх і зовнішніх збройних конфліктів та війн, утрати суверенності держав. Найсучаснішим прикладом наслідків інформаційно-психологічної війни може слугувати збройний конфлікт на сході України, що розпочався у 2014 році, переріс у повномасштабну війну росії проти України у 2022 році та спричинив втрату територіальної цілісності України, масову загибель українців, руйнування міст, сіл, внутрішню і зовнішню міграцію працездатного населення, дітей і молоді [9]. Російсько-українська війна стала епіцентром порушення світової безпеки на глобальному, національному й особистісному рівнях.

Феномен безпеки як системного багаторівневого і міждисциплінарного явища розкрито в працях таких сучасних учених, як І. Аблазов, В. Білий, І. Ващенко, Л. Гордієнко, О. Данильян, О. Дзьобань, Т. Загола, О. Караман, В. Курило, В. Ліпкан, В. Михальчук, О. Мотайло, А. Собакарь, О. Нестерцова-Собакарь, О. Сосін, В. Тихий та ін.

Сутність і структуру особистості в поєднанні її індивідуальних і психологічних якостей досліджували А. Адлер, А. Бандура, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Р. Кеттел, Ч. Кулі, К. Левін, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Платонов, К. Роджерс, Р. Уолтерс, З. Фрейд, Е. Фромм, Ф. Хайдер, К. Хорні, К. Юнг та ін.

Особливості розвитку і соціалізації особистості в незвичайних умовах гібридної війни РФ проти України, що має два складники – збройне насилля та інформаційної агресія, досліджують Ю. Бабенко, А. Бадер, С. Вовк, В. Гурковський, А. Дубіна, О. Караман, Р. Колеснікова, В. Курило, С. Савченко, В. Степаненко, О. Саєнко та ін.

Національна ідентичність стала предметом наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних учених: П. Альтер, Р. Брубекер, М. Войцешук, М. Грох, Л. Ляпіна, П. Мовчан, Л. Нагорна, М. Обушний, Е. Сміт та ін.

Оскільки обрана для дослідження тема містить два ключові поняття –

безпека особистості та національна ідентичність, то метою статті стало розкриття сутності та діалектичного взаємозв'язку цих понять в умовах війни РФ проти України, яка має два виміри – збройне насилля та інформаційно-психологічна агресія.

Отже, виходячи з мети, завданнями наукової розвідки стало, по-перше, розкрити сутність поняття «безпека особистості», по-друге, з'ясувати сучасне тлумачення поняття «національна ідентичність», по-третє, показати їх взаємозумовленість.

Почнемо з першого завдання – розкриття сутності поняття безпеки особистості.

Так, В. Тихий, досліджуючи етимологію і семантику слова «безпека», доводить, що воно складається з прийменника bez і основи іменника peka. Прийменник «без» загальнослов'янського індоєвропейського походження і перекладається як «поза», «крім». Старослов'янське слово «пькъ» пов'язане з міфом про Пека – слов'янського бога пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролить та всілякої біди. Отже, слово «безпека» означає бути поза пеклом, біди, війни [11].

У ході міждисциплінарного дослідження поняття «безпека» нами було встановлено, що безпека як соціальне явище – це відкрита, складна, багатокомпонентна система, яка має вертикальну (ієрархічну) (глобальний, національний, індивідуально-особистісний рівні) і горизонтальну структуру (політичний, економічний, екологічний, військовий, інформаційний та ін. складники), ґрунтується на прогресивних загальнолюдських, національних, індивідуально-особистісних цінностях та принципах сталого розвитку.

А тому наукове обґрунтування проблеми безпеки в умовах війни РФ проти України здійснювалося нами в межах логічного ланцюжка: глобальна безпека – національна безпека – безпека суспільства / громадянського суспільства – безпека громадянина – безпека людини – безпека особистості [5].

Міждисциплінарний аналіз поняття «безпека» на індивідуальному рівні дозволив виявити три терміни на позначення досліджуваного явища – безпека громадянина, безпека людини, безпека особистості. Так, у політології та праві, зокрема в безпековому нормативному полі на позначення безпеки українських громадян вживаються терміни – людина, особа, а у філософській, соціологічній і психолого-педагогічній літературі – особистість, індивідуальність.

Отже, безпека українських громадян включає в себе різні аспекти безпеки в контексті багатомірного існування окремого громадянина як людини (особи) та особистості (індивідуальності).

Досліджуючи співвідношення різних «ролей» громадянина як людини, особи, особистості, індивідуальності, було встановлено їх змістовну специфіку: людина – це біосоціальна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду та людського суспільства. Особистість – це психологічна категорія, соціально зумовлена динамічна єдність індивідуальних і психологічних якостей людини; індивідуальність – найвищий прояв особистості, що виражає неповторність і унікальність людини порівняно з іншими завдяки специфічному набору успадкованих (індивідуальних) і набутих

(психологічних) якостей у процесі розвитку.

Відповідно до специфіки семантичних значень понять «людина» і «особистість» маємо і різні визначення понять «безпека людини» і «безпека особистості».

Так, безпека людини – це стан фізичної, майнової, соціальної захищеності (або гарантованості) від небезпек; інтегрований виразник реалізації її прав і свобод.

Безпека особистості – стан задоволеності людини від можливості реалізації потреб різного рівня (від базових фізіологічних, безпеки, приналежності і любові до найвищих в самоактуалізації і самореалізації) на основі внутрішньої і зовнішньої гармонії та впевненості в майбутньому, що забезпечує успішний взаєморозвиток особистості й соціуму та прогрес суспільства [4].

З метою виконання другого завдання дослідження – з'ясування сутності поняття національної ідентичності та його місця у вимірі безпеки особистості нами було взято за основу ієрархічну систему потреб людини, розроблену американським психологом Маслоу, якого вважають одним із засновників гуманістичної психології, що ґрунтується на вищих цінностях і сенсі життя, самоактуалізації, свободі, не вдаючись до дискусій, що точаться навколо цієї системи у науковому світі.

Так, за А. Маслоу, потреба в безпеці – це друга після фізіологічних фундаментальна потреба людини у захищеності й потреба почувати себе у стані, за якого відсутня загроза для життя і здоров'я. Людина прагне до безпеки, намагається жити в безпеці, у стані, коли їй ніщо не загрожує, у світі, вільному від страху. Безпека – це умова задоволення інших потреб людини.

Третьою фундаментальною потребою особистості після фізіологічних і безпеки А. Маслоу називає потребу в приналежності і любові та трактує її як соціальну потребу людини, що виражається в необхідності соціального єднання з групою і приналежності до неї, позитивного ставлення з боку інших, соціальної взаємодії. Людина має необхідність відчувати себе частиною спільноти і мати близькі стосунки з іншими людьми [8].

На наш погляд, саме наявність потреби в приналежності в системі потреб людини дозволяє нам розглядати національну ідентичність як одну з базових потреб особистості, без якої вона опиняється в маргінальному стані або у стані соціального виключення і не має можливості повноцінного розвитку.

Тому друге ключове поняття дослідження – національна ідентичність особистості, вслід за сучасними науковцями, ми визначаємо як відчуття приналежності й ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень про національні ідеали, традиції, культуру, мову, політику, а також прийняття групових норм і цінностей [2; 6; 7].

Отже, за нашими висновками, національна ідентичність належить до сфери цінностей і смислів особистості, сприйнятих і визнаних більшістю громадян країни.

Найвищою ж потребою людини як особистості є прагнення до

самоактуалізації, самореалізації, самовираження, максимального використання внутрішніх потенціалів, визнання в суспільстві. Саме ж суспільство може процвітати, якщо воно створює умови для розвитку особистостей.

Саме тому під безпекою особистості ми розуміємо стан задоволеності особистості від можливості реалізації потреб різного рівня, внутрішньої і зовнішньої гармонії, впевненості в майбутньому.

Проте на глобальному, національному та індивідуальному рівнях буття людини існують різні небезпеки: фізичні, біологічні, психологічні, інформаційні, екологічні, політичні, військові тощо.

Найвищим проявом небезпеки в новітній історії стала військова та інформаційна агресія РФ проти України, починаючи з 2014 року.

Що ж відбувається з людьми як особистостями в умовах війни РФ проти України?

Для відповіді на це питання звернемося до теорії особистості та її структури.

Нагадаємо, що в межах нашого дослідження особистість – це складна соціально зумовлена динамічна єдність індивідуальних і психологічних якостей людини, що є основою і вектором її розвитку протягом життя під впливом різних чинників. Тобто, будь-яка особистість володіє певним набором індивідуальних і психологічних якостей, які при взаємодії з певними соціальними чинниками, у тому числі загрозами і небезпеками, можуть проявлятися в різних станах і поведінці.

Структура особистості – це, передусім, психологічне поняття. Наразі в психології представлено низку ґрунтовних структур особистості.

Ураховуючи специфіку предмету нашого дослідження – особистість, що стала жертвою війни РФ проти України, доцільним буде використання динамічно-функційної структури особистості, розробленої К. Платоновим, що інтегрує в собі чотири ієрархічно-процесуальні структури й підструктури, і включає індивідуальні (психічні і фізіологічні) і психологічні характеристики людини: спрямованість особистості (цінності, смисли, переконання, світогляд, потреби, мотиви, інтереси), досвід (знання, вміння та навички), особливості психічних процесів (пам’ять, емоції, відчуття, мислення, сприйняття, почуття, воля), біопсихічні особливості (властивості темпераменту, статеві та вікові властивості особистості і патологічні, так звані органічні зміни).

Взявши за основу структуру особистості К. Платонова, можемо продемонструвати, що відбувається з особистістю в умовах крайньої небезпеки – війни РФ проти України – та як особистість може зреагувати на небезпеку і забезпечити власну безпеку з метою виживання, відновлення і подальшого розвитку.

1. Підструктура спрямованості особистості (цінності, смисли, переконання, світогляд, потреби, мотиви, інтереси).

Наші спостереження за поведінкою людей в умовах війни РФ проти України, починаючи з 2014 року, дозволили визначити різні форми її прояву, зокрема й діаметрально протилежні, у залежності від рівня сформованості національної ідентичності особистості.

Так, певна частина населення Луганської і Донецької областей у 2014 році, а потім інших тимчасово окупованих територій Херсонської, Запорізької, Харківської та інших областей у 2022 році, у якої не була сформована українська національна ідентичність, миттєво стала жертвою інформаційної агресії і стала на бік ворога, проявившись у таких ганебних явищах, як державна зрада і колабораціонізм. Цей факт можна пояснити, зокрема, незавершеністю процесу формування української політичної нації внаслідок впливу ментальних установок людей, сформованих ще під час періодів поділу України між різними державами; різним рівнем культурної інтегрованості регіонів країни, зокрема, пограничних, до української держави внаслідок штучної і насильницької зміни етнічного складу населення в період тоталітарного режиму радянської доби; штучного етнополітичного розколу України протягом незалежності України; слабкістю інформаційної політики і безпеки України та захопленням інформаційного простору країною-агресоркою з метою панування над ментальним станом населення, повної дискредитації України, її історії, культури, мови, національних ідеалів, цінностей, знищення України як держави і нації.

Отже, несформованість української національної ідентичності призвела до ототожнення частини населення з ворогом і вибору антиукраїнської позиції. Попри те, що ця частка населення була незначною, але ж достатньою для пропагандистської картинки на російському телебаченні.

Та частина населення, у якої була сформована українська національна ідентичність, не стала об'єктом інформаційного-психологічного впливу ворога і залишилася вірною Батьківщині, навіть ціною втрати життя членів родин і друзів, поранень, тортур, каліцтва, руйнації житла, сімейних зв'язків, втрати роботи, об'єднавшись навколо спільних українських цінностей і дала відсіч ворогу і в 2014, і в 2022 роках.

Проте, в умовах постійної військової загрози й небезпеки, військове, і цивільне населення, навіть із сформованою національною ідентичністю, часто переживають втрату сенсу життя і попередніх досягнень, образу майбутнього.

Не випадково, багато учених безпеку особистості розглядають у контексті екзистенційної безпеки – базовуої потреби особистості, основи для переосмислення життя, усвідомлення справжніх цінностей і орієнтирів, актуалізації сил та можливостей для відновлення потенціалу в умовах війни та мирному житті. Спочатку людина прагне просто вижити, перемогти смерть, щоб бути, існувати. Потім – залишатися собою, зберігаючи при цьому справедливе ставлення до оточуючих. І нарешті, в особистості відбувається перебудова цінностей і смислів, вимальовується бачення майбутнього і свого існування в ньому. І тоді стає очевидним, що існування ніколи не може бути безглуздим за своєю суттю. Життя людини зберігає свій сенс до кінця – до останнього її подиху.

Але не всі люди, жертви війни, можуть самостійно подолати втрати на особистістому рівні. Щоб забезпечити безпеку особистості, відновити цінності і смисли життя, людині треба надати підтримку. І це реально зробити в закладі освіти будь-якого рівня шляхом створення відповідного освітнього середовища

і цілеспрямованого формування національної ідентичності, ціннісного ставлення до освіти та майбутньої професії, мотивації на досягнення успіху в освітній і професійній діяльності, потреби в постійному особистісному й професійному зростанні на користь власного майбутнього і майбутнього країни [4].

2. Підструктура досвіду (знання, вміння, навички). В умовах постійної небезпеки часто відбувається втрата сенсу здобутих знань і досвіду, роботи, джерел доходу, житла, зацікавленості в діяльності; блокування здатності конструктивно вирішувати проблеми, неспроможність самостійного прийняття та виконання рішення та ін.

Для відновлення ресурсу особистості та забезпечення її безпеки на підструктурі досвіду доцільним є звернення до теорії посттравматичного зростання.

Психологічні дослідження М. Арістова доводять, що травматичні події зовсім не обов'язково призводять до особистісної катастрофи. У посттравматичний період особистість здатна не лише відновитися, а й відкрити для себе перспективи покращення якості життя, пов'язані, насамперед, з феноменом посттравматичного зростання [1].

Позитивними кроками забезпечення безпеки особистості на підструктурі досвіду можуть бути активності, спрямовані на отримання нових знань, умінь, навичок, професійну переорієнтацію, пошук нових сфер діяльності (громадської, волонтерської, військової тощо), відновлення професійної діяльності / відкриття справи на новому місті, активне засвоєння нового соціального середовища; надання допомоги іншим та прийняття допомоги від інших тощо.

Щодо здобувачів освіти, то для посттравматичного зростання їх достатньо включити до всіх видів освітньої діяльності з використанням евристичних, розвивальних, проблемних, проєктних, тренінгових, ігрових, діалогових, інформаційно-комунікаційних, дослідницьких технологій та ін.

3. Підструктура психічних процесів (пам'ять, емоції, відчуття, мислення, сприйняття, почуття, воля та ін.). На цьому рівні через постійну загрозу життю в особистості відбувається блокування мисленнєвих процесів, когнітивний дисонанс, неможливість аргументовано доводити свою думку, некритичне мислення, неусвідомлене сприймання спотвореної інформації, нераціональна оцінка ситуації, агресивність, жорстокість, психічна нестійкість, афективна збудливість; відчуття незахищеності, злість та пошук «зовнішнього ворога», стан жертви, низька самооцінка, почуття провини тощо.

Для відновлення психічного стану особистості варто розвивати закладену в неї природою психологічну стійкість – психічний ресурс, який убезпечує людину від особистісних розладів у складних життєвих обставинах, створює основу внутрішньої гармонії, повноцінного психічного здоров'я, високої працездатності тощо [4].

Важливою рисою психологічної стійкості є можливість її тренування та розвитку.

До прикладу, у студентів ЗВО можна цілеспрямовано формувати

здатність керувати стресом і емоціями в надзвичайних умовах; володіти навичками рефлексії, саморегуляції, релаксації, стабілізації психоемоційного стану, запобігання професійному вигоранню (супервізія) тощо.

4. Підструктура біопсихічних особливостей (властивості темпераменту, статеві та вікові властивості, патологічні зміни та ін.). Під загрозою небезпеки в особистості спостерігається загострення певних рис темпераменту; акцентуації характеру; чергування стабільних і критичних станів різних фізіологічних систем, передусім нервової (роздратованість, капризи, бунт, конфліктність, негативізм, придушені настрої, афекти, тривога, розгубленість та ін.).

Такі зміни в організмі людини внаслідок війни ми пов'язуємо з таким явищем, як стрес.

Його сутність полягає в тому, що в умовах війни людина переживає стрес, який є захисною реакцією організму на сильні зовнішні подразники і небезпеку. Науковці розмежовують позитивні і негативні функції стресу. Під впливом конструктивного стресу відбувається максимальна мобілізація внутрішніх ресурсів особистості. Під впливом дистресу стан людини нерідко переростає в психічні хвороби: психоз, невроз тощо [4].

Тому вчені пропонують активізовувати певні медитативні ресурси особистості, які дозволяють пом'якшити або повністю нейтралізувати вплив стресорів.

З метою нормалізації біопсихічних процесів в організмі та забезпечення безпеки особистості для здобувачів освіти, постраждалих від війни, доцільним буде організація навчальних семінарів, тренінгів, майстер-класів, спрямованих на формування психологічних знань, умінь і навичок з психологічної адаптації, професійного й особистісного зростання, планування майбутнього, медіації, стабілізації психоемоційного стану, резильєнтності, рефлексивності, толерантності, ефективної комунікації з соціальним середовищем та ін.

Узагальнюючи наведений вище матеріал, можемо констатувати наступне: в умовах війни РФ проти України повністю руйнуються всі безпекові засади існування громадянина як особистості. І тут на перший план висувається здатність самої людини до відстоювання національних цінностей, відновлення, реінтеграції та подальшої успішної соціалізації і розвитку. За нашими спостереженнями, в умовах російсько-української «війни ідентичностей», зовнішні обставини або зовнішні чинники впливають на громадянську позицію, вектор діяльності і розвитку особистості тією мірою, наскільки їм дозволяє впливати внутрішній чинник – індивідуальні і психологічні якості людини та ступінь їх сформованості.

Людина з низьким ступенем розвитку на всіх структурних рівнях особистості (спрямованості, досвіду, психічних процесів, біопсихічних особливостей), зокрема несформованою національною ідентичністю, може стати жертвою індукування – прямого навіювання, внаслідок чого вона перетворюються на істоту, якою можна управляти й маніпулювати аж до здійснення злочинів в ім'я якогось «вождя» або штучно створеної ідеї.

У людини ж з високим особистісним рівнем розвитку, у тому числі національної ідентичності, включаються механізми психологічного захисту від

негативного впливу агресивних дій ворога, що забезпечує, по-перше, безпеку особистості та її подальший розвиток, по-друге, прогрес суспільства. У в цьому полягає діалектична взаємодія безпеки особистості і сформованості національної ідентичності.

Нами було встановлено, що безпека особистості – це стан задоволеності людини від можливості реалізації потреб різного рівня (від базових фізіологічних, безпеки, приналежності і любові до найвищих в самоактуалізації і самореалізації) на основі внутрішньої і зовнішньої гармонії та впевненості в майбутньому, що забезпечує успішний взаєморозвиток особистості й соціуму та прогрес суспільства.

Національна ідентичність належить до третьої фундаментальної потреби особистості після фізіологічних і безпеки – потреби в приналежності і любові, яка, за А. Маслоу, трактується як соціальна потреба людини, що виражається в необхідності соціального єднання з групою і приналежності до неї, позитивного ставлення з боку інших, соціальної взаємодії.

Національну ідентичність особистості визначено як відчуття приналежності й ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень про національні ідеали, традиції, культуру, мову, політику, а також прийняття групових норм і цінностей.

Доведено, що національна ідентичність належить до сфери цінностей і смислів особистості, сприйнятих й артикульованих більшістю громадян країни.

Продемонстровано, як в умовах російсько-української «війни ідентичностей», людина з низьким рівнем особистісного розвитку, зокрема несформованою національною ідентичністю, може стати жертвою індукування – прямого навіювання, внаслідок чого вона перетворюються на істоту, якою можна управляти й маніпулювати аж до здійснення злочинів в ім'я якогось «вождя» або штучно створеної ідеї.

У людини ж з високим рівнем особистісного розвитку, у тому числі національної ідентичності, включаються механізми психологічного захисту від негативного впливу агресивних дій ворога, що забезпечує безпеку особистості та її подальший розвиток, а також прогрес суспільства.

Подальшому дослідженню в межах порушеної проблеми буде підлягати процес формування національної ідентичності в закладах освіти України.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Список використаних джерел та літератури

1. Арістов М. Соціально-психологічні детермінанти війни та їх вплив на особистість і суспільство в цілому. Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 15–16. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6aaec1af-45b1-48f6-b0b9-31491440a66a/content

2. Войцешук М. Проблеми національної ідентичності як чинник вразливості суспільства та держави. URL: https://censs.org/problems-of-national-identity-as-a-factor-of-

vulnerability-of-society-and-the-state/
3. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. К.: Талком, 2018. 240 с. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2949
4. Курило В. С., Караман О. Л. Безпека і розвиток особистості в умовах війни РФ проти України. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2024. № 5 (364). С. 129–137. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-5(364)-129-137
5. Курило В. С., Караман О. Л. Поняття безпеки в глобальному, національному та індивідуальному вимірах. Інноваційна педагогіка. Випуск 64. Том 1. 2023. С. 166–172. DOI: https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2023/64.1.33
6. Мовчан П. П. Зміст поняття «Національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 17. С. 103–107. URL: http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4583&i=18
7. Національна ідентичність. Енциклопедія сучасної України. 2020. URL: https://esu.com.ua/article-71062
8. Піраміда Маслоу: що це і як задовольнити основні потреби людини. URL: https://www.kapusta-online.com.ua/piramida-maslou/
9. Савченко С. В., Караман О. Л. Аберaційна соціалізація в контексті соціалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Освіта та педогогічна наука. 2019. № 2 (171). С. 60–68. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4750/Savchenko%2c%20Karaman.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Структура особистості по К. К. Платонову. URL: http://ni.biz.ua/10/10_17/10_170296_struktura-lichnosti-po-kkplatonovu.html
11. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2 (85). С. 31–46. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-31-46.pdf

Лазаренко В. І.

РОБОТА УСТАНОВ ОСВІТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2025 РОКІВ

Окреслено основні показники і напрямки діяльності з національно-патріотичного виховання та консолідації українського суспільства. Охарактеризована діяльність МОНУ щодо викладання соціально та суспільно-формуючих предметів, роль тестів ЗНО для учнів загальноосвітніх закладів.

Ключові слова: *освітня діяльність, науково-дослідна, методична, національно-патріотична робота, якість освіти, ідентичність.*

The main indicators and directions of activity on national-patriotic education and consolidation of Ukrainian society are outlined. The activity of the Ministry of Education and Science of Ukraine on teaching social and socially-forming subjects, the role of external assessment tests for students of secondary educational institutions is characterized.

Keywords*: educational activity, scientific research, methodological, national-patriotic work, quality of education, identity.*

Розбудова України як суверенної держави у період звитяг, стрімкого формування нації на 12-му році російсько-української війни 2014-2025 років ставить перед усіма українцями відповідальне і складне завдання – виховувати високодуховне, національно-свідоме підростаюче покоління, творити громадянське суспільство через інтереси пасіонарних українців, спільно об’єднавшись, впливати на збереження нашої ідентичності, розвитку соціально-

правового, демократичного суспільства.

Про це яскраво свідчать закон про формування української національної та громадянської ідентичності, указ президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері».

У сучасних надважких воєнних діях її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайне значення для подальшого визначення власної долі, долі своїх сусідів та, без перебільшень, подальшого світового порядку на планеті, а для цього вкрай необхідна консолідація нашого суспільства та послідовне збереження нашої ідентичності та утвердження української нації. Саме тому важливо дати собі чітке визначення терміну етнічної самобутності. А воно просте: українці мають бути самими собою в українстві впродовж поколінь. Йдеться про українство в «ненароджених, живих і мертвих» у визначенні Тараса Шевченка. Про збереження історичної тяглості поколінь і розвиток в родині основних маркерів та цінностей етносу – мови, культури, Єдиної віри, унікального державного самовизначення та способу справедливого господарювання на власній землі.

Українська етнічна самобутність повинна вільно розвиватися природнім шляхом, приміром як самобутність чехів чи поляків.

Як наголошував на початку ХХ століття при творенні української демократичної партії наш великий геній Іван Франко: «Творити її потрібно за принципом: «Свій до свого по своє» через обрання у державні інституції представників – носіїв саме національних цінностей і власним життям захищати від ворогів і усяких пройдисвітів власне право вільно, твердо і невідступно, з вірою у справедливість жити на своїй землі.

У цьому контексті для освітян чільне місце займає нагальна необхідність переосмислення зробленого, визначення та реалізація нової стратегії виховання як багато-комплексної системи, яка значною мірою формує майбутній розвиток української держави.

Тому серед виховних напрямків найбільш актуальними виступають національно-патріотичне, громадянське виховання як стрижневі та основоположні, що відповідають як загальним викликам сучасності так і закладають підвалини для формування свідомих нинішніх і майбутніх поколінь на ідеях конструктивного націоналізму, відповідальності, демократії та гуманізму як базових потреб особистості. Адже ще у праці В. Липинського «Листи до братів-хліборобів» йшлося про об’єднання розпорошеної, взаємновинищуючої людської громади в розумну, культурну, свідому націю.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді має здійснюватись на яскравих, героїчних прикладах боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави на ідеалах Свободи, Соборності, Справедливості, Гідності, Українськості та Європейськості зокрема, від княжої доби, від великого князя Святослава і короля Д. Галицького, Мазепи, І. Виговського, Б. Хмельницького, українського козацтва, Української Галицької армії, М. Тарнавського, Січових стрільців, Д. Вітовського, армії УНР, учасників антибільшовицьких селянських повстань,

загонів Карпатської Січі, УПА, Українських повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху, діяльності Української Гельсінської спілки, революції на граніті, помаранчевої революції 2004 року, Революції Гідності 2013-2014 років, Героїв Небесної Сотні, АТО, ООС, російсько-української війни 2014-2025 років.

При цьому маємо впроваджувати правдиву історичну ідеологему про те, що 70 % тих, хто починає війни, їх програють.

В часи війни особливого значення набуває військово-патріотичне виховання, яке безпосередньо зорієнтоване на формування особистості, як захисника Батьківщини, спонукає її до послідовної протидії україножобству, колаборації, сепаратизму, шовінізму, фашизму та аморальності.

Сьогодні у суспільстві ми спостерігаємо різні форми національної ідентичності у залежності від регіону. Але з 2014 року, а особливо у період повномасштабного вторгнення росії в Україну, ми спостерігаємо сплеск національної свідомості та поширення україноцентричності в усіх областях нашої держави. Російськомовні переходять у спілкуванні на українську, поліпшується взаємодопомога, прискіпливішим стає відношення до інформаційних війн.

За твердженням японського філософа Ф. Фукіями війна призвела до збурення національного визначення, послідовнішою стає боротьба за волю та демократичне суспільство, що стає чинною складовою української ментальності.

Однак, на жаль, ще й до сьогодні спостерігаються негативні наслідки того, що українська освіта в недавньому не мала переконливої і позитивної україноцентричної традиції, чимало освітян боялися терміну національний, а патріотичне виховання сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі. Це було і небажання влади творити Україну українською-добротною, безперечно, справедливою, громадянською та національною.

У цьому контексті найбільшої шкоди для освіти, як і держави в цілому, завдав паразитичний україножоб, зрадник, колишній глава адміністрації президента України, віце-премєр-міністр з гуманітарних питань, міністр освіти та науки України Д. табачнік, за вказівками якого з гуманітарних предметів були вилучені матеріали про голодомор 1932-33 років як геноциду українського народу, про діяльність ОУН-УПА, революцій на граніті та помаранчевої революції, проводилась робота щодо створення спільного підручника історії за аналогією руського міра.

За часів керівництва міністерством Л. Гриневич історія України та українська література перестали бути самостійними дисциплінами і ввійшла складовою всесвітньої історії та зарубіжної літератури, гуманітарні предмети були вилучені з освітнього процесу технічних вузів вищої освіти, а з програм історичних факультетів знято з вивчення етнологію.

Для навчання іноземців було дозволено використання іншої замість української, а фактично російської мови. Учням дозволялось складати ЗНО російською мовою аж до 2025 року.

Впродовж керівництва міністерством С. Шкарлета з учнівських тестів при здачі ЗНО були вилучені з обов'язкових предметів історія України і українська література. А це ж світоглядні дисципліни, які безпосередньо впливають на формування особистості.

З тестів ЗНО зняті твори Т. Шевченка «Гайдамаки» з мотивацією вразливості учнів на епізод страти І. Гонтою власних дітей, О. Кобилянської «Земля», В. Барки «Жовтий князь», гімн І. Франка «Дух, що тіло рве до бою» та повість «Пересічними стежками», «Бояриня» Л. Українки.

Вилучено роман О. Довженка «Україна в огні», В. Стуса «О земле втрачена», афоризми – філософські твори Г. Сковороди, О. Гончара «Залізний острів», «Українське альфреско» Л. Костенко та інші твори національно-патріотичного звучання.

За керівництва міністерством О. Лісового з введенням в освітній процес вивчення другої – англійської мови було нанесено болючого удару по українській мові. Адже замість русифікації в освіті почалась епоха засилля англіїзації.

Й до сьогодні практично ігноруються засадничі установки наших видатних учених – педагогів І. Огієнка, Б. Грінченка, С. Русової, О. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Ващенка, С. Сірополка, Ю. Шереха, О. Захаренка, І. Лисяка-Рудницького про послідовне прищеплення учнівській молоді високих почуттів вірності й відданості Батьківщині та пошани до її трудівників.

Втрачено культ книги, як основного джерела знань. Так, на одного українця припадає аж 0,3-0,5 книги (разом з підручниками), при цьому у світі щогодини з'являється 250 нових книг, а на полицях світу міститься близько 150 мільйонів титульних назв, а США та Китай володіють половиною книжкового ринку планети (28 % і 20 % відповідно, Африка – 1,5 %).

Вартість праці освітянина оцінюється на кілька порядків менше прокурорсько-суддівсько-каральної «еліти». Молоді нав'язується «кліпова», касетна, інтернетна система мислення та виховання, так звана масова культура, що призводить до втрати учнями висхідної ідеї освіти не лише в її етнонаціональній, але й загальнолюдській сутності.

З освітнього процесу, на який виділялось лише 0,16 % ВВП, ще й вилучались саме суспільно-формуючі, національно-пасіонарні питання, що наносило непоправний удар по духовних, національних та громадянських основах дітей та молоді України, вилучення цих засад з їхньої свідомості.

В освітньому процесі, як і в державі в цілому, замість словосполучення український народ частіше вживали народ України, критично впав престиж гуманітарної інтелігенції та попит на інтелектуалів.

Відбувся ступор політичної волі українців, послаблення національного та громадянського почуттів, розлив плебейства, що призводило до гуманітарного знецінення демократії.

У тестах ЗНО з історії України на вибір включено запитання лише з 16 століття. А що історії України раніше не було?..

Однак, як на мене, найбільш небезпечним є те, що з боку вчителів та науковців не відбувався спротив таким ганебним процесам та їх доморощеним

холуям-безбатченкам в освіті України. Ми почали жити в такому світі, коли фактично відбувалося відчудження людини від своєї суті. Більшість з нас навчилися просто мовчати і чекати свого часу, втрачались ідеї гуманізму.

Довідково зазначу, що за даними колишнього наркома освіти України В. Затонського тільки у 1933-1934 роках за спротив проти ліквідації процесів українізації у 20-30 роках минулого сторіччя було розстріляно 1700 українських філологів та істориків.

Варто також пригадати подвижницьку мужність національно свідомих харківських студентів, які у 1951 році відмовились навчатися російською мовою. За це так звані добрі росіяни і зросійщені українці з партноменклатури репресували 800 студентів, а 34-роьх розстріляли.

То ж будьмо уважними і дбайливими до сучасного освітнього процесу в Україні, адже війни – це не лише велике горе і трагедія, але й, за визначенням доктора історичних наук, професора Я. Грицака, період стрімкого формування нації та її пріоритетів. Саме тому національна освіта, через яку проходять всі покоління Нації, мусить бути якісно іншою. Тому дивним є те, що сьогодні, за визначенням академіка Г. Філіпчука, зменшується частка учнів і вчителів, які спілкуються українською мовою під час освітнього процесу, а лише 50 % старшокласників вважають мову контенту в інтернеті важливою. Порівняно з минулим навчальним роком кількість учнів, батьків та вчителів, які вважають українську мову рідною, також зменшилася. 2024 рік – відповідно 74 %, 82 % та 86 % проти 91 %, 93 %, і 94 % у 2023 році. Тому маємо усвідомити, що російська мова є не менш страшною зброєю, аніж фосфорні бомби, «каби» чи «кинджали». Причин такого стану чимало, але серед основних це сім’я, школа, університет, робочі місця, несправедливо-кричуще соціокультурне середовище, безсистемність державної мовної політики, рівень національної і державницької свідомості, освітній бюджетний дефіцит у 270 млрд.грн, тощо.

Війна і всі глобальні процеси засвідчують, що настали часи, коли в центрі освітньої політики мають бути: навчання та національно-патріотичне виховання, а не стандартизоване тестування. Адже нам вкрай необхідно зростити критично мислячу, креативно, громадянсько відповідальну молодь. А це формується лише на фундаментальних цінностях правди, патріотизму, етичних норм, освіченості, справедливості, критичності у ставленні до себе та навколишності. Тому архіважливим для національно свідомих освітян є поданий законопроект про заборону використання російської мови у школах під час перерв.

Серед яскравих сторінок побудови сучасної української держави, вберегти яку від рашистського окупанта, можуть лише справжні дієві патріоти, що власними пасіонарними діями утверджують українську державність.

Нажаль і сьогодні чиновники від освіти цього ніяк не хочуть усвідомити. Замість так необхідного усім нам україноцентричного комплексного підходу в освітній процес України, вони знову вдаряються у крайності і заміть русифікації навчального процесу вводять англізацію.

Міністерство освіти і науки України реорганізувало науково-дослідний інститут українознавства, який безпосередньо працює з українською діаспорою,

що максимально надає Україні гуманітарну допомогу. Замість принципової переатестації приватних освітніх закладів, необґрунтовано відбувається процес об'єднання вузів вищої школи.

У цьому контексті варто нагадати історичний приклад понад столітньої давнини, коли першим міністром освіти УНР був І. Стешенко, поліглот, який знав 8 мов і послідовно проводив українізацію, творив національну освіту.

Всього за півроку він відкрив 25 українських гімназій, національний університет, українську академію, що готувала викладачів з українознавства, підвищив зарплати вчителів українських гуманітарних предметів, у навчальний процес університетів окремим предметом було введено українознавство тощо.

З поточного навчального року почала виконуватись постанову ВРУ 2016 р. про збільшення навчальних годин з предмету «Захист України». На 12-му році російсько-української війни 2014-2025 років у переважній більшості шкіл навчання вищезазначеного предмету проводиться з дерев'яними автоматами. Кількість військових катедр вищої школи ще й досі не досягла довоєнного рівня.

Виховати українця, беззастережно відданого нації та справі національної державності – першочергове завдання української освіти. І тут важливе місце має підготовка нового підручника історії України, де на мою думку чільне місце мають зайняти праці «Самостійна Україна» М. Міхновського, «Призначення українців і занепад росії» Ю. Липи, «Русь-Україна і московщина-росія» Л. Цегельського, «Історія розвитку української державної ідеї» , «Апокаліптичний Дракон і Захід» та «Українська державна думка і Європа» Д. Донцова, «Київ проти москви» Я. Стецька, «Руїна» О. Ольжича, «Партачі життя» О. Теліги, «3-я світова війна» та «Фронт поневолених націй» С. Бандери, «До проблеми большевизму» Є. Маланюка.

Ця робота в рамках проекту «Українська історія: глобальна ініціатива» за участі 90-та істориків вже розпочалась, при чому з залученням істориків світового рівня таких як Т. Снайдер, С. Плохій, Р. Фінін, Т. Гартон Еш, Е. Епплбаун, митрополит Б. Гудзяк та чимало інших. Історія України має бути де-русифікована і де-радянізована.

Будьмо обачними та прискіпливими, переосмислюймо українську історію у глобальному контексті І тоді ми матимемо вагомий внесок у нашу спільну Перемогу не лише на фронті, але й у внутрішньому, суспільному житті держави. Всупереч обставинам, самі українці повинні подбати про наповнення державних структур і бізнесу носіями української етнічної самобутності і навчитися власну самобутність захищати розумно, твердо і невідступно з вірою у Божу справедливість. Маємо створити розумну, культурну, пасіонарну та свідому націю. І це є наш шанс зробити світ кращим у чому я бажаю успіхів усім нам.

Список використаних джерел та літератури

1. Кремінь В.Г. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти України. Монографія. Київ, КОНВІ ПРІНТ, 2021. URL: https://doi org/10/34472/NAES-2021-ua

2. Освіта в Україні в умовах воєнного стану. Київ, 2023. URL: https://mon.gov/ua/ua/nevs/rozrobleno-30.03.2022

3. Постанова КМУ»Про затвердження державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на період до 2025 року».
4. Закон України «Про освіту» 1 від 5.09.2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua
5. Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання від 18.05.2019 року №286/219.
6. Лист МОН№1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України».
7. Розпорядження КМУ від 20.01.2021 року№37-р №1233 «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України «на період до 2025 року.
8. План заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua

Лященко Т. В.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК ЗАВДАННЯ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз науково-педагогічної літератури щодо характеристики змісту поняття «національна ідентичність». Схарактеризовано особливості формування національної ідентичності у підлітковий період. Визначено потенціал закладів позашкільної освіти щодо формування національної ідентичності підлітків. Окреслено актуальні напрямами в реалізації змісту позашкільної освіти в умовах воєнних реалій.
Ключові слова: *національна ідентичність, підлітки, позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, виховання.*

The article analyzes the scientific and pedagogical literature regarding the characteristics of the content of the concept of «national identity». The peculiarities of the formation of national identity in adolescence are characterized. The potential of out-of-school education institutions for the formation of the national identity of teenagers has been determined. Current directions in the implementation of the content of extracurricular education in the conditions of military realities are outlined.
Key words: *national identity, teenagers, out-of-school education, out-of-school education institutions, upbringing.*

В умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України надзвичайно важливим є не лише ціннісне ставлення учнівської молоді до суверенітету нашої держави, але й готовність боронити її цілісність. З огляду на зазначене вище, завдання формування національної ідентичності дітей та молоді, утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів, національних цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави набуває ознак пріоритетності.

Прийнятий Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який спрямовує систему освіти України на виконання першочергових завдань у відповідності до запитів суспільства щодо виховання громадян, які усвідомлюють свою належність до української нації, виявляють активну громадянську позицію, готових до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України [3].

Питання національної ідентичності знайшли своє відображення у

дослідженнях багатьох вчених. Так, Л. Нагорна наголошує на виробленні та розвитку ідентифікаційного ядра як умови збереження та зміцнення української державності; О. Філіпчук виокремлює актуальні характеристики сучасної соціокультурної ситуації, які впливають на формування ідентичності учнівської молоді, окреслює тенденції трансформації національної ідентичності в умовах інформаційного суспільства [8]; Л. Нємцова розглядає роль позашкільної діяльності у патріотичному вихованні учнів, що є важливим аспектом формування їхньої національної ідентичності [6].

Багатокомпонентне поняття «національна ідентичність» зазнає змін залежно від історичного періоду, оскільки, за визначенням М. Степико, «національна ідентичність є своєрідною формою існування, проявляє себе як своєрідне поєднання наступності (спадкоємності) та оновлення, характер якого обумовлюється обставинами» [7, с. 6].

О. Філіпчук визначає національну ідентичність як інтегровану властивість особистості учня «яка поєднана з ідентифікацією себе як представника конкретної нації в соціокультурному та інформаційно-освітньому середовищі на основі засвоєння соціального досвіду». Наявність або відсутність даного феномену «зумовлює розуміння соціальної реальності, впливає на ціннісні орієнтири особистості, світоглядні підвалини і, як наслідок, на поведінку особистості як громадянина держави» [8, с. 49, 51].

Погоджуємося з думкою К. Журби, що «національна ідентичність є основою солідарності українського суспільства», а її формування – «важливою умовою існування України як суверенної й незалежної держави, здатної відстоювати свою територіальну цілісність, національні інтереси та інтегруватися до Європи» [2, с.2].

Статтею 1 Розділу І Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначено, що «українська національна ідентичність – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об’єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам’яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [3].

Набуває актуальності дослідження національної ідентичності в підлітковий період, коли відбувається інтенсивне зростання інтелектуальних та моральних сил і можливостей особистості. Характерними особливостями процесу розвитку та становлення особистості підліткового віку є: формування соціальних установок, становлення світогляду, суспільне самовизначення, рефлексія щодо суспільних процесів та пошуку свого місця в суспільному просторі [10].

У цей віковий період відбувається активний розвиток самосвідомості: підлітки починають глибше замислюватися над тим, ким вони є, над цінностями, які вони сповідують. Національна ідентичність стає важливою складовою їхньої особистої самоідентифікації. Підлітковий вік є найбільш сенситивним для засвоєння соціальних норм, культурних традицій, що сприяє усвідомленню власної національної приналежності, важливості значення історії

свого народу, його мови, культури.

У підлітковому віці відбувається формування «національної Я-концепції, яка виявляється у самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України» [9, с. 352].

Національна ідентичність є унікальним явищем яке забезпечує гармонійний розвиток народу, його єдність та процвітання. «Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина» (стаття 4 Розділ II Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності») [3].

Позашкільна освіта відіграє важливу роль в даному питанні, створюючи сприятливі умови для соціалізації, розвитку громадянської свідомості здобувачів освіти та набуття практичного досвіду участі у суспільному житті.

Діяльність закладів позашкільної освіти є одним з важливих державних пріоритетів, що зумовлено необхідністю формування людського капіталу, сталого розвитку держави і суспільства, економічних політичних і соціальних умов [1].

За даними Інституту освітньої аналітики станом на травень 2024 року кількість закладів позашкільної освіти становить 1381, у них здобувають освіту 910165 вихованців.

В умовах війни заклади позашкільної освіти стали для вихованців місцем формування важливих цінностей, що допомагають зберегти внутрішню стійкість та витримку, подолати негативні стани та здобути нові знання, які на практиці допоможуть впоратися зі сприйняттям стресової реальності та акцентувати увагу на почутті національної свідомості.

Педагоги-позашкільники поряд з організацією якісного освітнього процесу проводять громадську, просвітницьку роботу, надають психологічну підтримку вихованцям та допомагають адаптуватися до нових реалій.

Сьогодні у діяльності закладів позашкільної освіти особливу увагу акцентовано на патріотичному вихованні, утвердженні української національної ідентичності та громадянської свідомості; вихованню поваги до звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу, формуванню готовності стати на захист своєї Батьківщини.

Процес формування національної ідентичності підлітків повинен опиратися на:

– історичну правду;
– історичну пам'ять;
– національну гідність;
– національні ідеали;
– національну самосвідомість;
– патріотизм.

Умовами перемоги над ворогом є:

– стійка національна ідентифікація;

– сформованість національної солідарності;

– утвердження української мови у всіх сферах життя;

– патріотизм та готовність до збройного спротиву і захисту України [2].

Аналіз напрямів позашкільної освіти, визначених статтею 15 Закону України «Про позашкільну освіту», показує що формування національної ідентичності передбачено більшістю з них [4]. Зокрема, військово-патріотичний напрям націлений на виховання патріотичних почуттів та громадянської відповідальності; соціально-реабілітаційний − забезпечує соціальне становлення особистості дитини, її активну громадську діяльність; пластовий, скаутський − забезпечує громадянську освіту вихованців. Разом з тим, заняття у мистецьких, літературних гуртках формують навички співпраці та відповідальності; театральні студії є унікальним середовищем набуття підлітками навичок комунікації, співпраці, розуміння суспільних питань та соціальних проблем шляхом сценічного мистецтва.

Переважна більшість закладів позашкільної освіти тісно співпрацюють із молодіжними та громадськими організаціями в рамках реалізації соціальних проєктів, різних власних благодійних ініціатив, інклюзії, активного волонтерства тощо. Це створює можливості для реалізації підлітками громадянської активності, відповідальності за власну діяльність у суспільстві.

Завдання закладів позашкільної освіти − забезпечити організацію процесу формування національної ідентичності підлітків, який передбачає активне залучення їх до вивчення історії та культури свого народу, шанобливе ставлення до національних традицій, звичаїв та обрядів, усвідомлення своєї відповідальності за збереження цілісності та унікальності нашої країни [8].

Війна ставить серйозні виклики перед українською освітою, та разом з тим, відкриває можливості для її вдосконалення. Найбільш актуальними напрямами в реалізації змісту позашкільної освіти в умовах воєнних реалій є:

– створення умов для безпечного освітнього середовища, соціалізація дітей та надання можливості для всебічного розвитку особистості;

– розвиток інклюзивного та безбар’єрного освітнього середовища, надання соціально-педагогічної та психологічної підтримки здобувачам освіти, формування у них гнучких навичок та уміння адаптуватися до змін;

– реалізація принципу національної спрямованості, розвиток україномовного середовища, утвердження української ідентичності та національних цінностей;

– впровадження заходів супротиву ворожій пропаганді, відновлення історичної пам’яті, формування готовності стати на захист своєї країни;

– удосконалення змісту позашкільної освіти, враховуючи національні пріоритети та зважаючи на провідні європейські і світові наукові дослідження [5].

Отже, заклади позашкільної освіти мають значний потенціал у формуванні національної ідентичності підлітків. Відвідування гуртків та інших творчих об’єднань забезпечують творчу діяльність у колективі однодумців, що

сприяє консолідації молоді на основі спільних цінностей. Участь підлітків у громадських і волонтерських ініціативах формує відповідальне ставлення до країни та її майбутнього. Різноманітні освітні проєкти забезпечують розвиток патріотичних почуттів, усвідомлення власної культурної спадщини та залучення до активного громадянського життя.

Таким чином, заклади позашкільної освіти виступають не лише середовищем змістовного дозвілля, творчої діяльності здобувачів освіти, їх соціалізації та самореалізації, а й потужним інструментом виховання свідомих громадян, які ідентифікують себе як частину нації та прагнуть до її розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Биковська О.В. Стратегія розвитку позашкільної освіти / за ред. проф. О.В. Биковської. К.: ІВЦ АЛКОН, 2018. 96 с.
2. Журба К. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/HNAESU_2023_5_1_15 с. 2
3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022р. № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text
4. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text
5. Литовченко О. Зміст позашкільної освіти в контексті воєнного часу та повоєнного відновлення України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. 27(2), 5-15. URL: https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-5-15
6. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30.
7. Нємцова Л. Патріотичне виховання учнів в умовах позашкільної діяльності. Імідж сучасного педагога, № 3(210). 2023. С. 110–114. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-110-114
8. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
9. Філіпчук О. Формування національної ідентичності особистості як педагогічна проблема. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, № 2(12). 2024. С. 48–55. URL: https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(12).2024.315009
10. Barret M. English Children's Acquisition of a European Identity. *Changing European Identities: SocialPsychological Analyses of Social Change*. G. Breakwell, E. Lyons (Eds.). Oxford: Pergamon Press, 1996. P. 145–172.

Магера Т. В.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ОСНОВІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

У статті здійснено аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми; розглянуто основні ознаки української національної ідентичності; визначено роль українознавчої компетентності як ключового фактору безпеки української нації; проаналізовано, яким чином можна впроваджувати основні засади української національної ідентичності на основі цінностей Української хартії вільної людини.

Ключові слова: *українська національна ідентичність, Українська хартія вільної людини, цінності, національно-патріотичне виховання, національна стійкість.*

The article analyzes research and publications that have initiated the solution of the

problem; examines the main features of Ukrainian national identity; identifies the role of Ukrainian-language competence as a key factor in the security of the Ukrainian nation; analyzes how the basic principles of Ukrainian national identity can be implemented based on the values of the Ukrainian Charter of a Free Person.

Key words: *Ukrainian national identity, Ukrainian Charter of a free person, values, national-patriotic education, national stability.*

Українське суспільство перебуває в умовах воєнного стану. Виклики сьогодення, військова агресія, інформаційна війна, дезінформація мають неабиякий вплив на вибір молодих людей. Спостерігаються зміни у ставленні до таких цінностей як безпека, свобода, солідарність, відповідальність, довіра, турбота, справедливість, патріотизм, повага до життя, повага до себе та інших людей, повага до рідної мови і культури, шанобливе ставлення до довкілля тощо. Домінуючим чинником, що генерує особистісне відновлення для молодої людини, є здатність до складання реалістичних планів та знаходження ресурсів для їхньої реалізації. Саме це визначає сенс життя, оскільки орієнтація на майбутнє спрямовує побудову власної «моделі майбутнього» з дотриманням певної мети, складання плану, аналізу шляхів і ресурсів для її виконання [6].

В умовах соціальних зрушень питання формування національної ідентичності української молоді набуває актуальності та особливого змістового наповнення.

Проблеми національно-патріотичного виховання молоді та формування української національної ідентичності активно обговорюються в наукових та практичних колах. У працях українських істориків розглядаються різні аспекти витоків та становлення українського етносу й нації. Досить вагомими у висвітленні цього питання є наукові розвідки українських учених: М. Грушевського, М. Костомарова, В. Антоновича, Я. Дашкевича, О. Субтельного, Д. Дорошенка, С. Рудницького, І. Лисяка-Рудницького, О. Бочковського та Г. Касьянова тощо. Проблема української ідентичності та національної стійкості також висвітлюється у працях сучасних науковців та практиків. Зокрема, В. Дзьобак, історик, голова ГО «Центр дослідження і відродження Волині», зауважує, що наша українська ідентичність є унікальною. Прийнявши її, ми зможемо не тільки перемогти ворога, а й розбудувати нашу державу для сучасників та для майбутніх поколінь. При такому підході, національна стійкість – це здатність нації адаптуватися, протистояти викликам і відновлюватися після невдач. Ці два поняття – стійкість і ідентичність – нерозривно пов’язані між собою, і, плекаючи та захищаючи нашу ідентичність, ми зміцнюємо нашу колективну силу, стійкість та здатність дивитися в майбутнє [2].

У Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 № 2834-IX зазначено, що українська національна ідентичність – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об’єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам’яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [3]. У

Постанові Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» виокремлено, що існування та процвітання України неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності. Відчуття такої належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, історичною пам'яттю, суспільно-державними (національними) цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями, безпосередньо позначається на житті кожної людини [5].

Враховуючи актуальність теми та виклики сучасності, доцільно охарактеризувати українську ідентичність як фундаментальну цінність громадянина України в умовах сьогодення, проаналізувати, яким чином можна впроваджувати основні засади української національної ідентичності на основі цінностей Української хартії вільної людини.

Українську ідентичність ми розглядаємо як складне багатовимірне поєднання минулого, сучасного і майбутнього. Українська ідентичність визначається наявністю хоча б однієї із чотирьох ознак: етнічне походження та самоідентифікація; усвідомлення спільної з іншими представниками українського етносу історичної долі та часової перспективи; залученість в український культурно-інформаційний простір; свідома діяльність з поширення української культури. У першому та другому випадках йдеться про ідентичність як соціально-психологічну основу українства; у третьому та четвертому – про активні прояви українськості. Патріотизм стає індикатором, маркером духовного оздоровлення народу, передбачає трансформацію громадянської свідомості, пробуджує національну самосвідомість й ґрунтується на моральній основі [4]. Українська ідентичність та культура патріотизму формується з дитинства: з поваги до національних символів (Герб, Прапор, Гімн України) та прав людини. Патріотизм охоплює всі етапи еволюції становлення на підсвідомості людини як громадянина: від участі у громадсько-політичному житті країни, розумінні рівності усіх перед законом до готовності захищати суверенітет та територіальну цілісність України. Доцільно зазначити, що в умовах воєнного стану змінився і контингент вихованців: діти, які з моменту повномасштабного вторгнення росії в Україну постійно перебувають в Україні; діти, чиї батьки захищають незалежність України на передовій; діти, батьки яких поранені або загинули внаслідок бойових дій; діти із числа внутрішньо переміщених осіб; діти, які перебувають за межами України. Учителю важливо знайти те, що об'єднує. До факторів, які об'єднують українців, належать: спільний ворог, який несе велику загрозу; міцні зв'язки на рівні родини/громади; спільний історичний досвід; віра в перемогу України; спільне бачення майбутнього країни, відчуття своєї приналежності до української нації.

Формування української національної ідентичності є першочерговим завданням як для держави, так і для системи освіти в цілому. В умовах сьогодення національно-патріотичне не лише закладає підвалини для нинішніх

та майбутніх поколінь, а й формує громадян, для яких Україна є фундаментом власного особистісного розвитку на засадах гуманізму, демократії, свободи, відповідальності, готовності до змін. Одним із ключових факторів безпеки української нації та формування національної ідентичності є українознавча компетентність. Для розвитку національної ідентичності української молоді необхідно захистити український інформаційний простір; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян; підняти на більш високий рівень політичну культуру населення України; розширити базу демократичних сил; досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного та соціально-економічного життя; довести до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм; виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї» [1].

Ґрунтовну відповідь на важливі завдання, які постають перед Україною та кожним її громадянином в умовах викликів сучасності, ми знаходимо в Українській хартії вільної людини (далі – УХВЛ). У документі зазначено, що «національна і культурна приналежність людини є значною мірою результатом духовного зусилля. Сучасне поняття «бути українцем» передбачає кілька рівнозначних напрямів праці над собою. Перше і найважливіше: потрібно плекати національну гідність. Не шукаймо винних у власній долі. Будьмо сильним народом і пам’ятаймо як про переможні, так і про трагічні сторінки» [8]. Автори Хартії пропонують 10 орієнтирів (цінностей) – напрямів праці та три принципи, яких слід дотримуватися кожному українцеві, щоб жити як «вільна людина у вільній країні». До основоположних цінностей Української хартії вільної людини належать наступні: бути вільною людиною, бути українцем, бути активним громадянином, любити, мислити, бути господарем, бути лідером, бути відкритим суспільством, бути успішною державою, бути учасником демократичної спільноти народів [8]. Реалізація цих цінностей на практиці, в усіх сферах суспільного життя, є важливим фактором для формування сильної та згуртованої української національної ідентичності, здатної протистояти будь-яким викликам.

Провідні ідеї УХВЛ втілено в обласній програмі впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області на 2021-2024 роки (далі – Програма). В основі Програми система цінностей, які пропонуються авторами УХВЛ для ідентифікації сучасного українця в сучасному світі. Метою програми є підвищення рівня розвитку національної культури здобувачів освіти, становлення їх громадянської позиції та успішної самореалізації у професійній діяльності й особистому житті. Для успішного досягнення мети програми Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти (далі – Тернопільський ОКІППО) спільно з ГО «Гуртом» заплановано та здійснено наступне: проведено інтерактивні заходи для педагогів щодо впровадження духовних і моральних цінностей Української хартії вільної людини в освітній процес, розроблено та вдосконалено методики із використання УХВЛ в освітньому процесі, надано

методичну допомогу вчителям щодо формування світоглядної культури та ціннісних орієнтирів сучасного школяра, проведено щорічні науково-практичні конференції з метою аналізу стратегії реалізації основних аспектів змісту програми, здійснено популяризацію УХВЛ у соціальних мережах та ЗМІ, проведено моніторинг ефективності впровадження УХВЛ в освітніх закладах.

Важливість виховного процесу на основі цінностей УХВЛ в умовах військової агресії рф проти України складно переоцінити. Враховуючи реалії сьогодення, Тернопільський ОКІППО спільно з ГО «Гуртом!» не лише здійснюють науково-методичну та педагогічну роботу за основними напрямами, а й зосереджують значну увагу на вихованні громадянина-патріота. Невід'ємною частиною самоідентифікації є визнання своєї національності. Усвідомлення дітьми своєї причетності до України, поняття патріотизму, єдності українського народу, його земель, культури, історії та майбутнього. З метою реалізації обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області було проведено низку заходів: круглий стіл на тему «Ціннісні орієнтири освітнього закладу в умовах війни» із авторами та провідниками програми УХВЛ: М. Мариновичем, Є. Захаровим, Л. Гриневич, адміністрацією обласної ради, управлінням освіти Тернопільської ОДА, адміністрацією та працівниками Тернопільського ОКІППО та ГО «Гуртом», а також представниками закладів освіти Тернопільської та Чернівецької області. Учасники запропонували своє бачення щодо подальшого впровадження УХВЛ в закладах освіти в умовах війни. За підсумками роботи круглого столу видано збірник матеріалів, у якому запропоновано виступи учасників та методичні рекомендації для закладів загальної середньої освіти області щодо виховання нових поколінь громадян України на основі цінностей Української Хартії вільної людини. Незважаючи на воєнний стан, проведено консультаційні зустрічі з керівництвом та освітянами Тернопільщини, здійснено підготовку до проведення зустрічей з класними керівниками та заступниками директорів із виховної роботи в фокус-груповому форматі з пошуку кращих сучасних практик і методик комунікацій із школярами старшого шкільного віку; здійснено підготовку до проведення заходів із вчителями з визначення проблем формування цінностей в школярів під час війни і практиках (методиках) їх вирішення; проведено методичну панораму «Духовне відродження краю» на основі творчості Тараса Шевченка (в рамках реалізації обласної програми Української Хартії вільної людини) та дискусійну панель на тему «Формування цінностей учасників освітнього процесу в умовах війни»; проведено робочі зустрічі в фокус-груповому форматі на тему «Формування цінностей учасників освітнього процесу в умовах війни» з класними керівниками та завучами по виховній роботі освітніх закладів: міста Тернополя (очно), ТГ Тернопільської області (дистанційно, платформа MEET); здійснено консультування педагогів, організовано інформаційно-методичні заходи щодо розвитку професійних компетентностей (соціальних і громадянських; загальнокультурної, комунікаційної та емоційно-етичної грамотності) для педагогів закладів освіти області з метою впровадження УХВЛ. Висвітлено інформацію про проведені заходи з реалізації Української

хартії вільної людини на сайті Тернопільського ОКІППО.

Формування української національної свідомості на основі цінностей УХВЛ формує повагу до прав людини, відповідальність, плюралізм, що є основою для міцного демократичного суспільства, готує громадян до того, щоб вони не були пасивними спостерігачами, а брали активну участь у вирішенні проблем своєї громади, країни та світу. Активна громадянська позиція, як і патріотизм – це здобуток суспільного й родинного виховання та просвіти. І тоді вже саме суспільство, активні громадяни будуть вимагати від політиків, щоб вони підтримували й розвивали патріотичне виховання і громадянський розвиток, щоб не заважали рухатись у цьому напрямку [7].

Діяльність із впровадження основоположних цінностей Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області планується і надалі.

Отже, формування української національної ідентичності на основі цінностей Української хартії вільної людини займає вагоме місце в контексті сучасних викликів, тому потрібно залучати молодь до процесів самоврядування, а саме:

– до збереження та відновлення культурної спадщини: освітні заклади відіграють важливу роль у збереженні та відновленні як матеріальної (історичні пам’ятки, твори мистецтва), так і нематеріальної (традиції, звичаї, мова) культурної спадщини.

– до популяризації української культури та освіти: система освіти може активно сприяти популяризації української культури та освіти на регіональному, всеукраїнському та міжнародному рівнях, підвищуючи її престиж та повагу.

– до передачі досвіду поколінь: важливо впроваджувати, популяризувати та застосовувати досвід, набутий попередніми поколіннями.

– до формування громадянської компетентності: освіта відіграє вирішальну роль у формуванні громадянської компетентності молоді, включаючи знання про права та обов’язки громадян, вміння брати участь у громадському житті та повагу до демократичних цінностей.

– до розвитку критичного мислення: важливо розвивати у молоді критичне мислення, щоб вони могли аналізувати інформацію, розрізняти правду від маніпуляцій та приймати обґрунтовані рішення.

Формування української національної ідентичності в сучасній школі має неабияке значення, оскільки мова йде про долю не лише сьогоднішнього, а й майбутнього покоління. Саме тому доцільно і надалі впроваджувати, популяризувати та застосовувати систему цінностей Української хартії вільної людини в освітньому процесі з метою формування української національної ідентичності та національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Список використаних джерел та літератури

1. Воропаєва Т. С. Вплив українознавства на формування національної ідентичності особистості в сучасному освітньому просторі. URL: http://archive.ndiu.org.ua//text.html?id=2220&number=78&category=4 (дата звернення: 17.03.2025 р.).

2. Дзьобак Володимир. Національна ідентичність як складова національної стійкості. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html (дата звернення: 17.03.2025 р.).
3. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» URL:https://ips.ligazakon.net/document/t222834 (дата звернення: 18.03.2025 р.).
4. Національно-патріотичне виховання в Україні. Національна академія педагогічних наук України. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716643/1 (дата звернення: 19.03.2025 р.).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.03.2025 р.).
6. Савельчук І. Б. Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси. м. Київ. 2022. С. 68.
7. Свідомий громадянин-українець є запорукою успіху. Радіо Свобода. URI: https://www.radiosvoboda.org/a/28564647.html (дата звернення: 20.03.2025 р.).
8. Українська хартія вільної людини. Ініціативна група «Першого грудня». URL: http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny (дата звернення:20.03.2025 р.).

Мазука Л. І.

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ЗА КОРДОНОМ У ЗАПОБІГАННІ АСИМІЛЯЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У публікації, аналізується проблема ролі української освіти за кордоном, зокрема, у запобіганні асиміляції та збереженні української ідентичності дітей, які вимушено виїхали із України у зв'язку із російсько-українською війною. Виокремлено основні проблеми, які можуть вплинути на втрату дітьми української ідентичності, а у подальшому і зв'язку з Україною. Надані пропозиції реалістичних та оптимальних підходів до вирішення цієї проблеми.
Ключові слова: *українська освіта, асиміляція, ідентичність, державна політика.*

This article examines the role of Ukrainian education abroad, specifically in preventing the assimilation and preserving the Ukrainian identity of children who have been forced to leave Ukraine due to the Russian-Ukrainian war. It identifies the key challenges that could lead to the loss of Ukrainian identity among children, and, consequently, their connection to Ukraine. The article also offers practical and optimal solutions for addressing this issue.
Keywords*: Ukrainian education, assimilation, identity, state policy.*

Російська агресія спричинила нові демографічні втрати, в тому числі масові виїзди за кордон жінок з дітьми.

В Україні поки відсутні точні дані щодо кількості українських громадян, зокрема дітей, які перебувають за кордоном. Згідно з даними Освітнього Омбудсмена України на кінець 2023р. понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебували за кордоном [1].

Станом на лютий 2025 р. за офіційними даними Європейської комісії , 821 486 українських учнів вже інтегровано в шкільних системах країн ЄС. У жовтні 2022 р. ця кількість становила 517 123 учні [2].

За даними Міністерства освіти та науки України 341 000 дітей продовжують навчатися дистанційно в українській школі.

Спостерігається суттєве скорочення абітурієнтів. Протягом 2024 року до українських закладів вищої освіти на бакалаврат вступили 197 тисяч студентів, – найменше за останні дев'ять років, а у порівнянні з 2023р. кількість першокурсників зменшилась на 80 тисяч. Оскільки немає точних даних скільки дітей якого віку виїхало за кордон, можемо припустити, що діти, які закінчили школу за кордоном продовжують там здобувати вищу освіту [3].

Оскільки значна частина українських дітей на невизначений термін буде залишатися за кордоном існує загроза їхньої асиміляції у країнах перебування і втрати української ідентичності.

Якщо з початком повномасштабного вторгнення значна частина дітей, що виїхали за кордон продовжували дистанційно вчитися в українській школі, сподіваючись на швидке повернення в Україну, то сьогодні спостерігається тенденція до зменшення кількості таких учнів. Серед причин: подвійне навантаження, оскільки учні змушені навчатися в іноземній школі та паралельно в українській школі онлайн; з часом учні вибирають продовжувати навчання у закордонних ЗВО і тому вибирають ходити до місцевої школи й не навчатися дистанційно в українській.

Окрім того, що українські діти за кордоном частіше стали відмовлятися від української системи освіти, фіксуються непоодинокі випадки коли діти обирають російську мову, як другу іноземну, аби полегшити собі навчання.

Більше того, за словами Голови Світової координаційної виховно-освітньої ради (СКВОР) Світового Конгресу Українців Л.Любчик «…інколи в новостворених українських школах за кордоном навчання відбувається і російською мовою. А трапляється й так, що батьки віддають дітей там в українські класи у російські школи, які росіяни створюють спеціально для біженців. Українські діти дуже часто обирають російську мову у школах країн перебування, щоби підвищити свої результати із зовнішнього незалежного оцінювання. Вони вже навчаються мовою країни, де перебувають, а як першу іноземну мову вивчають зазвичай англійську» [4].

Досить часто трапляються випадки коли самі батьки хочуть швидше асимілювати дитину повністю занурюючи її у середовище країни перебування через навчання лише у місцевих школах, оскільки не бачать у найближчому майбутньому перспектив в Україні.

Українська держава разом із організаціями закордонних українців мають зробити все необхідне, щоб не втратити вагому частину молодого покоління, повернути українських дітей на Батьківщину, надати їм можливість продовжити навчання в українських школах, не допустити втрати національної ідентичності. Так задекларовано у низці документів, які були ухвалені останнім часом.

Формувати та реалізовувати державну політику у сфері збереження національної ідентичності мають МОН України, МЗС України, Міністерство культури та стратегічної комунікації України, та новостворене Міністерство національної єдності. Серед основних завдань якого окремо акцентується увага на співпраці з Міністерством освіти і науки України у «сприянні здобуттю освіти особами, які виїхали за кордон; розробці та впровадженні освітніх

програм для формування спільних національних цінностей у української всесвітньої спільноти, сприянні налагодженню співпраці представників української наукової діаспори та українських вчених, які працюють в іноземних закладах вищої освіти та наукових установах, з науковими установами та закладами вищої освіти України, співпраці з відповідними органами іноземних держав для забезпечення рівного доступу до освіти осіб, які виїхали за кордон» [5].

У ситуації що склалася, саме українські школи за кордоном, які були започатковані українцями, що покинули Україну десятки років тому покликані виховувати молоде покоління в національно-патріотичному дусі і формувати у дітей українську ідентичність. Окрім того, що відвідуючи такі школи українська молодь має можливість перебувати в україномовному середовищі, відчувати себе українцями, це також є основою формування українських громад та сприяє розвитку українських культурно-освітніх центрів, які представляють Україну та українців у країнах проживання.

За даними МЗС у 2019 році у 42 країнах світу функціонувало 193 суботні та недільні українські школи. Українська мова викладається на 69 факультетах у 25 країнах світу [6].

Від початку повномасштабного вторгнення за ініціативи батьків дітей, що вимушено виїхали з України за підтримки громадських організацій закордонних українців було створено нові освітні осередки: суботні та недільні школи, українські класи. Сьогодні маємо приклади сприяння навчанню українських дітей українською мовою за українськими програмами та підручниками у країнах Балтії. Наприклад, в Естонії та Латвії. У Мюнхені (Німеччина), українська школа для старшокласників здобула фінансування з державного бюджету. У 2024 р. відкрилася білінгвальна українська школа в Угорщині, з повним державним фінансуванням Угорщини.

У Франції, де до початку повномасштабного вторгнення було чотири українські школи на всю країну зараз – 22 українські суботні і недільні школи. Велика кількість раніше створених українських шкіл за кордоном, які працювали за авторськими програмами і підручниками зараз використовують програми української школи, щоб полегшити учням вивчення українознавчого компоненту (вивчення історії, української мови та літератури).

Надзвичайно важливою є співпраця та координація українських шкіл за кордоном із українськими навчальними закладами в Україні. Така практика існувала і раніше, наприклад з Міжнародною Українською Школою, проте не була ефективною. Сьогодні Державний ліцей «Міжнародна українська школа», з яким наразі співпрацює 42 освітні осередки в 10 країнах презентував нову стратегію: «Українська школа буде там, де ти є». Визначена нова візія школи – стати організацією, яка об’єднує українські освітні осередки за кордоном, щоб тримати зв’язок з українською дитиною, давати українознавчий компонент, зберігати її ідентичність».

Серед стратегічних завдань МУШ:

– підтримка дітей з тимчасово окупованих територій, забезпечення їхньої інтеграції в освітній процес України;

– розбудова партнерської мережі: всебічна підтримка та розширення українських освітніх центрів за кордоном;

– підтримка українців за походженням: можливість вивчати рідну мову, історію та культуру в недільних школах та культурних центрах;

– підтримка українських вчителів за кордоном;

– створення можливості для поширення української освіти і культури у світі [7].

Важливою є взаємодія державних органів України зі Світовою Координаційною Виховно-Освітньою Радою (СКВОР) при Світовому Конгресі Українців (СКУ), яка виконує місію координатора діяльності виховно-освітніх інституцій в діаспорі та сприяє розвитку української освіти за кордоном.

Зрозуміло, що наразі неможливо створити умови для повернення всіх українських дітей до України з безпекових причин, тому надзвичайно важливо, на державному рівні забезпечити збереження зв'язку з Україною, який відбувається насамперед через освіту.

Якими мають бути реалістичні та оптимальні підходи до вирішення проблеми?

По-перше, доцільно було б використати стратифікацію молоді (дошкільний вік, шкільний вік і студентська молодь) і основний акцент зробити саме на створення умов в Україні для повернення батьків дітей дошкільного та шкільного віку. Студенти, які вже навчаються у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу, або готуються до вступу, мають отримати вибір місця роботи (в Україні чи в країні тимчасового прихистку) після завершення освіти. Корисно було б запровадити подвійні дипломи українських та закордонних вищих учбових закладів, використавши для цього фонди, які надаються як програмами Європейського Союзу так і спеціальними програмами країн-членів.

По-друге, основний акцент державної української політики має бути на тому, щоб створити такі умови, при яких процеси пристосування до вимушеного тимчасового перебування за кордоном доповнювалися б можливостями отримання української освіти та сталим зв'язком з Батьківщиною. Україна вже запровадила оновлену дистанційну форму навчання для українських школярів-біженців. Важливою є підтримка українських шкіл за кордоном та забезпечення видачі ними українських документів про освіту, що у подальшому дасть можливість здобувати вищу освіту в Україні. Учні, які повернуться в Україну, мають першочергово зараховуватися до шкіл, в яких вони навчалися.

По-третє, працювати над офіційним визнанням суботніх та недільних шкіл, які нині не мають юридичного статусу і не можуть видавати учням документи про освіту. Також потрібно спростити процес вступу до українських вишів на основі документів про середню освіту країн ЄС (визнання документів) та підсилити роботу з досягнення сумісності дипломів вишів України та країн тимчасового прихистку.

По-четверте, важливими є програми викладання української мови, літератури та історії дітям-біженцям через онлайн-платформи та суботні школи

у великих містах. Доцільним було б врахування міжнародного досвіду зі створення центрів вивчення рідної мови за кордоном, зокрема, за рахунок імплементації державних програм фінансової підтримки, надання субсидії та методичної допомоги. Держава має розширювати можливість вивчення української мови як другої іноземної у школах країн перебування українських дітей.

По-п’яте, необхідно через існуючі та нові двосторонні та багатосторонні механізми забезпечити більшу взаємодію та координацію державних структур України та країн-тимчасового прихистку української молоді.

Загалом питання подальшої долі молодих українців – біженців від війни, могло бути вирішене більш ефективно в разі прискорення темпів європейської інтеграції України, проведення відповідних переговорів та приєднання до Європейського Союзу. Зазначені питання вирішувалися би набагато простіше у спільному політичному, соціальному, економічному та освітньому просторах, що очевидно не лише допомогло би захистити права дітей, але й знизило би напругу в дилемі – асиміляції чи їх повернення на Батьківщину.

Список використаних джерел та літератури

1. Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном. Як зберегти зв’язок з Україною? *Освітній Омбудсмен України.* URL: https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkoliariv-perebuvaiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/ (дата звернення: 17.03.2025)

2. Регулювання міграції: Прийом біженців з України. *Європейська комісія.* URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk (дата звернення: 17.03.2025)

3. Кількість студентів-першокурсників у вишах зменшилась на 80 тисяч. *Освіта. UA.* URL: https://osvita.ua/consultations/93770/ (дата звернення: 17.03.2025)

4. Ситник М. Любов Любчик: Українські діти відмовляються від української системи освіти – втрати шалені. *Главком.* URL: https://glavcom.ua/interviews/ljubov-ljubchik-ukrajinski-diti-vidmovljajutsja-vid-ukrajinskoji-sistemi-osviti-vtrati-shaleni-1044932.html (дата звернення: 17.03.2025)

5. Деякі питання діяльності Міністерства національної єдності України: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2025р. № 113: станом на 05.02.2025р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2025-%D0%BF#Text

6. Українська громада в країнах світу. *МЗС України.* URL: https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobitnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu (дата звернення: 17.03.2025)

7. Державний ліцей «Міжнародна українська школа» презентував нову стратегію: українська школа буде там, де ти є». *Верховна Рада України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/254060.html (дата звернення: 17.03.2025)

Охріменко З. В.

РОЛЬ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Базуючись на поглядах сучасних науковців виокремлено два суттєвих аспекти у змісті громадянського виховання (динамічний та ціннісний), які визначають специфіку формування громадянськості в контексті проблематики дослідження. Визначено, що одним

із векторів громадянського виховання може бути формування ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності.
Ключові слова: *громадянськість, ціннісні орієнтації, профорієнтація, професійно-ціннісні орієнтації.*

Based on the views of modern scientists, two essential aspects in the content of civic education (dynamic and value) are distinguished, which determine the specifics of the formation of citizenship in the context of the research problem. It is determined that one of the vectors of civic education can be the formation of a value attitude to future professional activity.
Keywords: *citizenship, value orientations, career guidance, professional-value orientations.*

Сучасна Україна перебуває в надзвичайно складних умовах, пов'язаних з воєнним станом. Руйнація інфраструктури, демографічні втрати, міграція населення, – всі ці чинники окремо, та у своїй сукупності призводять до стрімкого погіршення нашої економічної системи. Однак, війна руйнує не лише будівлі, її наслідки простежуються у руйнівних впливах на морально-ціннісну сферу підростаючої особистості. На жаль, є сумна статистика, що незалежно від регіону проживання, статі, юнаки та підлітки погоджуються на співпрацю з ворогом, здійснюючи підпал авто українських військових та інші диверсійні дії. При цьому залишається невідомою кількість дітей уже завербованих спецслужбами країни-агресора. Отже, проблема надзвичайно складна і має вирішуватися комплексно на всіх рівнях освітньої системи. Саме тому, на часі пошук дієвих форм і методів впливу на ціннісну сферу підростаючої особистості в контексті громадянського виховання.

Громадянське виховання, зазначає І. Бех повинне формувати в особистості суспільні почуття як його духовно-моральну основ. Внутрішнім опертям для виховання у особистості почуття відповідальності як вершинної цінності виступають громадянська солідарність, громадянська злагода, громадянська толерантність і справедливість, громадянська цілеспрямованість й ініціативність, почуття власної достойності [2]

Метою громадянського виховання є формування установок та цінностей, необхідних для того, аби стати відповідальними громадянами, та сприяти їхній активній участі в житті школи та громади [3].

На думку А. Набокової у процесі громадянського зростання особистості молодь набуває норм, цінностей, смислів, а освіта перестає бути «трансляційним механізмом» знань, умінь, навичок, відтворенням лише адаптивних рис особистості, а стає способом набуття особистістю культурності. Але такий рух є можливим тільки в умовах, якщо громадянська освіта за цілями, змістом навчання і виховання та результативністю трансформування знань, умінь та навичок когерентна світоглядним пріоритетам та ціннісним настановам особистості [7].

Аксіологічний підхід до громадянського становлення особистості базується на розумінні сутності та соціальної природи цінностей, передбачає рефлексію смисложиттєвих питань з позицій позитивно-творчих цінностей, визначає якісний вибір цінностей на формування ціннісних орієнтирів особистості, на розвиток її професійно значущого, духовно-морального, творчого досвіду, на ціннісні результати в усіх сферах життєдіяльності,

зауважує А. Вознюк [4].

Аналізуючи зміст поняття громадянськість, М. Сєрік узагальнює: громадянськість – інтегративна, фундаментальна, духовно-моральна якість особистості, яка проявляється в обов'язку служити суспільству, Батьківщині, відроджувати та примножувати здобутки своєї держави [10]. Громадянськість, вважає Г. Ломакіна, – це сукупність переконань і поглядів, що припускає, з одного боку, високу ступінь незалежності й самостійності індивідуальних суджень про суспільство, з іншого – непорушну соціальну солідарність, виражається в участі людини у житті соціуму [5].

Громадянська активність – це спільна діяльність ініціативних громадян, груп громадян, громадських організацій, яка спрямована на позитивні зміни та сприяє розвитку громади [3].

Зазначені вище погляди науковців дозволяють виокремити два суттєвих аспекти у змісті громадянського виховання, які визначають зміст і характеристику результату формування громадянськості в контексті проблематики дослідження, а саме: динамічний (як особливості процесу її набуття та подальших проявів, зокрема у діяльності) та ціннісний (як змістовний бік спрямованості особистості, здатної знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізуватися).

Як зазначає А. Вознюк, життєздійснення відбувається зазвичай на особистісному потенціалі прояву свого «Я», результати сприяють громадянському утвердженню особистості в різноманітних конкретних видах та умовах життєдіяльності [4].

Для сучасних підлітків і юнаків одним із середовищ їх самоствердження є професійно-ціннісне самовизначення. Розвиток особистості в юнацькому віці, зазначає І. Бех, супроводжується гострими суперечностями, що проявляються при усвідомленні старшокласниками своїх особистісних якостей, та має вигляд саморуху, що виникають в діяльності і зумовлюють перехід на більш високий рівень життя. Враховуючи власні уявлення, погляди, переконання, старшокласник починає діяти відповідно з поставленими цілями і свідомо прийнятими рішеннями. Він стає людиною яка часто створює своє середовище і спрямована на її активне перетворення. Система потреб старшокласника упорядковується, інтегрується формуючимся світоглядом. Вимоги юнака до себе, підтримані його поглядами і переконаннями стають більш стійкими і дієвими. Під впливом світогляду виникає достатньо стійка ієрархічна структура мотиваційної сфери старшокласника, в якій визначальними є мотиви пов'язані з його поглядами і переконаннями. У юнацькому віці з'являється особистісне новоутворення – здатність свідомо ставити цілі, пов'язані з майбутнім життям і діяльністю та досягати ці цілі [2].

Таким чином, найбільш значущою потребою в юнацькому віці є потреба професійного та особистісного самовизначення, яка обумовлює активізацію самосвідомості юнака, визначає її змістовну характеристику та стає головною рушійною силою подальшого розвитку. Процес професійного самовизначення потребує від юнака максимального напруження сил, вияву самоактивності, самостійності та відповідальності, отже максимального напруження сил.

Зв'язок професійного самовизначення з активізацією ціннісної сфери особистості розкрито в працях Г. Балла [1]. Відповідно до того, що цінності є одним із основних механізмів взаємодії особистості і суспільства вони забезпечують цільову детермінацію діяльності людини. Уявлення про власне майбутнє пов'язано з цінностями. Отже, рівень особистості – це рівень ціннісно-смислової детермінації, рівень існування в світі смислів та цінностей.

На первинному етапі вибору професії починають формуватися професійні цінності, які особистістю детермінуються як найбільш значущі. Саме цінності створюють ядро в професійній діяльності і внутрішньому світі людини. У свою чергу, сама особистість починає ідентифікувати себе як представника певної конкретної професії. Наступним кроком у процесі формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців є розвиток професійно-ціннісного ставлення як активного аспекту репродукції ціннісних характеристик тієї професійної діяльності, в якій воно було сформовано і виступає надбанням особистості [98, с. 94-100].

Як зазначає Л. Романюк [9, с. 71-76], у психологічному просторі людини ранньої дорослості особистісна рефлексія виявляється в усвідомленні змісту цінностей. На підставі їх осмислення виникає переживання задоволеності або не задоволеності ними. Завдяки рефлексивному аналізу особистість здійснює пошуки просторів реалізації цінностей. У процесі вивчення образу соціокультурного простору відбувається уявна «імплементація» цінностей через рефлексивні очікування. Якщо останні узгоджуються з «аттракторами цілей» близьких і власними, тоді особистість прагне реалізувати цінності реально і вони стають стійкими особистісними утвореннями в життєтворчості людини.

Отже, що профільне і професійне самовизначення обумовлюється особливостями ціннісних орієнтацій особистості, які в подальшому створюють ядро у професійній діяльності і у внутрішньому світі людини. Поява переконань в юнацькому віці свідчить про становлення ієрархії цінностей. Однак, в старшому підлітковому і юнацькому віці ціннісні орієнтації характеризуються динамічністю та нестійкістю, з одного боку. А з іншого – проблема цінностей загострюється у періоди, які пов'язані з втратою відчуття стабільності у суспільстві, що особливо гостро українці відчувають в останні роки.

Таким чином, одним із векторів громадянського виховання може бути формування ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності. Ціннісне ставлення до праці передбачає усвідомлення соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації, почуття любові до праці та відчуття задоволення від її здійснення. А в контексті громадянського виховання, готовності особистості до усвідомленої професійної діяльності, яка відповідає вимогам суспільства, має суспільну спрямованість і сприяє розвитку, покращенню економічного стану регіону, зростанню добробуту громадян тощо.

Ученими досліджено вплив громадянськості на професійну складову

структури особистості. Спираючись на розроблений в акмеології підхід, структуру системи регуляції професіоналізму громадянськістю можна представити наступними базисними компонентами: мотиваційним (позитивне відношення до країни проживання і прагнення до досягнення успіхів в професії на благо суспільству і державі); когнітивним (знання про професійну етику і державні професійні стандарти); гностичним (здатність до рефлексії власної професійної і громадянської позиції); регулятивним (сформоване почуття професійного і громадянського обов'язку); емоційно-вольовим (здатність до морального співпереживання іншим людям, емоційного співвідношення з позицією громадян своєї країни); оцінним (здатність ставитися до себе й оцінювати себе як громадянина, члена громадянського суспільства) [6].

Попри те, що проблема формування громадянськості достатньо повно розкрита у сучасній вітчизняній і зарубіжній науці, дослідники вказують на складність процесу формування ціннісних орієнтацій, на необхідність пошуку ефективних шляхів та засобів розв'язання зазначеної проблеми в умовах війни.

На нашу думку, одним із дієвих способів вирішення означеної проблеми є активізація саморефлексії у підлітків та юнаків в процесі шкільної профорієнтації. Саме профорієнтація, як комплексна науково обґрунтована система форм, методів та засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному, свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні, може забезпечити умови для усвідомлення людиною свого ставлення до себе, як суб'єкта майбутньої професійної праці та поведінки. Сучасна професійна орієнтація має бути спрямована на впровадження випереджувальних стратегій, створення профорієнтаційних технологій, здатних адекватно реагувати на зміни середовища. Саме тому, надзвичайно важливо саме зараз визначати можливості оптимізації профорієнтаційної діяльності закладів загальної середньої освіти, створення сприятливих умов для свідомого визначення учнем своєї освітньої та професійної траєкторії, підготовки випускників закладів загальної середньої освіти до професійного самовизначення та життєвої самореалізації. Профорієнтація має бути спрямована на формування професійно-ціннісних орієнтацій, які створюють ядро цілісності особистості та виступають каталізатором й ресурсом її саморозвитку, забезпечують сумлінне ставлення до професійної діяльності, спонукають людину до творчого пошуку у професії, допомагають долати власні Его-потяги та узгоджують індивідуальну поведінку з спільним благом (за І. Бехом).

Профорієнтація має великий арсенал різноманітних інструментів, які дозволяють особистості віднайти свій шлях, будувати майбутнє в контексті сенсобуттєвих парадигм, спираючись на власний ресурс. Покликання, самореалізація, благополуччя, професійний і особистісний розвиток є тими ціннісними потребами особистості, які вона прагне розв'язати впродовж життя. зміст, форми й методи профорієнтації якраз і спрямовані на допомогу особистості в розв'язанні окреслених задач.

Відповідно, в умовах невизначеності, нестабільності, руйнування звичайних умов життя, профорієнтація може виступати як виховна система, яка

допоможе особистості зосередитись на собі, своєму ресурсі, усвідомити досвід діяльності (волонтерської), збагатити життя особистісним сенсом. На наше переконання, профорієнтаційний супровід є надзвичайно ефективним засобом включення учня у самоціннісну діяльність, активізації навчальної мотивації, окреслення перспектив майбутнього, визначення векторів особистісного і професійного розвитку.

З урахуванням того, що процес професійного самовизначення учнів є особисто-ціннісною діяльністю, ця діяльність збагачена особистісним сенсом. Відповідно знаходження сенсів свого буття допомагає людині вижити в найскладніших життєвих умовах, спонукає на самозміни та саморуху, сприяє становленню несуперечливої морально спрямованої ціннісної системи, що в свою чергу позитивно впливає на цілісність особистості, відданість своїм переконанням, активність у досягненні мети, зацікавлено-дійове ставлення до суспільних процесів, діяльності на користь інших.

Таким чином, в умовах воєнного стану надзвичайно зростає роль професійно-ціннісної діяльності учнів, спрямованої на професійне і профільне самовизначення. Особистість, що самовизначилася є суб'єктом, який усвідомив, чого він хоче (життєві цілі, життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, обдарування), чим він є (свої особистісні і фізичні властивості) і готовий функціонувати в системі суспільних відносин. Вибір професії може стати джерелом надії та мотивації для школярів, надаючи їм мету та перспективу в умовах воєнного стану. Зазначене є запорукою усвідомленої громадянської позиції.

Список використаних джерел та літератури

1. Балл Г. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів. Професійна діагностика . Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 4-19.
2. Бех І.Д. Патріотичне і громадянське виховання у власних межах Патріотичне і громадянське виховання у власних межах. *Освіта для миру*: зб. наук. пр. : у 2 т. / НАПН України та ін. Київ ; Переяслав-Хмельницький : Юрка Любченка, 2019. Т. 1. С. 607-618.
3. Вербицька П. Виховання громадянськості через залучення до активної участі у житті місцевої спільноти. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 2008. С 166-175
4. Вознюк А. В. Громадське становлення особистості в контексті проблематики педагогічної аксіології С. 53-65. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-335-4-2
5. Ломакіна Г. І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства 2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com /27_NPM_2012/ Pedagogica/3_117001.doc.htm.
6. Лукашевич О. М. Громадянськість дорослої особистості в контексті її громадянського розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 220-225
7. Набокова А. С. Аксіологічні засади розвитку громадянської культури майбутніх фахівців: філософія можливостей. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2020. № 1. С. 77-82.
8. Повар І., Повар. О. Ціннісний вимір професійної підготовки майбутнього фахівця. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки*. 2016. № 2(304). С. 94-100.
9. Романюк Л. В. Концепція становлення цінностей особистості раннього дорослого віку в соціокультурному просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. Серія: Психологія. № 6. С. 71-76.
10. Сєрік М. В. Теоретичний аналіз сутності поняття "громадянськість". Науковий

вісник Донбасу. 2013. № 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_1_29.

Пластюк А. І.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ

У статті роглянуто основні напрями національно-патріотичного виховання у процесі вивчення біології як на уроках, так і в позаурочний час. Вивчення біології відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності, особливо в умовах російської агресії. Природа рідного краю, здоров'я нації, демографічні виклики, почуття відповідальності за розвиток довкілля, елементи національної культури – усе це є частиною освітнього процесу природничих наук, що формує свідомого громадянина України.

***Ключові слова**: національна ідентичність, патріотизм, українська національна культура, природна спадщина, проєктна діяльність.*

The article examines the main directions of national-patriotic education during the study of biology both in lessons and extracurricular activities. Studying biology plays a significant role in forming national identity, especially in the context of Russian aggression. The nature of the native land, the nation's health, demographic challenges, a sense of responsibility for environmental development, and elements of national cultureє- all these are parts of the educational process in natural sciences that shape a conscious citizen of Ukraine.

***Key words:** national identity, patriotism, Ukrainian national culture, natural heritage, project activity.*

Національно-патріотичне виховання учнів посідає особливе місце в навчанні біології як на уроках, так і в позаурочний час. Саме цей предмет формує розуміння життя як найбільшої цінності. Потрібно виховувати особистість, яка не лише ідентифікує себе з українським народом, але й прагне жити в Україні, розбудовувати її, сприяти її демократичному відродженню, працювати на її благо, захищати, поважати закони України і дотримуватися Конституції, володіти державною мовою, визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість [6].

Національно-патріотичне виховання на уроках біології є ефективним інструментом формування громадянської свідомості, любові до рідної природи та відповідальності за майбутнє України. Тому вивчення біології повинно відбуватися з урахуванням елементів української національної культури [4]. Українці завжди мали глибоку повагу до природи, що відображалося в їхньому побуті, святах і традиціях. І вчителю бажано створити бібліотеку народних прислів'їв, приказок, висловлювань українських вчених, письменників, філософів про цінність, неповторність життя, здоров'я людини, а також народних звичаїв, традицій.

Таблиця 1.

Приклади народних прислів'їв, приказок

Про життя та його цінність	Про мудрість у житті
Життя прожити – не поле перейти	Живи так, щоб людям добре було
Бережи одяг, доки новий, а здоров'я – доки молодий	Як дбаєш, так і маєш
Найдорожче в людини – життя, а в житті – час	Добре слово і залізні ворота відкриває
Не той багатий, хто багато має, а той, хто	Хто праці не боїться, той щастя

здоров’я знає	досягне
Без здоров’я нема щастя	Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла сподівайся

Таблиця 2

Висловлювання українських вчених, письменників, філософів

Про життя та його неповторність	Про здоров’я людини
"Не за обличчя судіть, а за серце." – Леся Українка	*"Людина – коваль свого щастя і власного здоров’я."* – Микола Амосов
"Життя людське – найвище благо. Його ніколи не можна приносити в жертву." – Ольга Кобилянська	*"Здоров’я – це ще не все, але все інше без нього – ніщо."* – Микола Амосов
"Тільки життя, присвячене іншим, варте того, щоб його прожити." – Михайло Драгоманов	*"Щоб змінити життя, потрібно змінити спосіб мислення."* – Григорій Сковорода
"У кожного народу, у кожної людини є щось найсвятіше – це життя." – Григорій Сковорода	*"Щоб бути здоровим, потрібно жити в гармонії з природою."* – Остап Вахнянин

Таблиця 3

Приклади народних звичаїв, традицій

Щодо здорового способу життя	Щодо ставлення до природи та екологічні традиції
Баня (Лазня) – українці здавна використовували парну лазню для очищення тіла й зміцнення здоров’я. Вірили, що лазня виганяє хвороби й додає сили	**Свято Води (Йордан, Водохреще)** – поклоніння воді як джерелу життя, шанування річок, колодязів
Ранкове вмивання джерельною водою – очищення тіла й духу, особливо в свята, наприклад, на Йордан. Вода вважалася цілющою	**Обряд "Закликання весни"** – святкування пробудження природи, висаджування дерев, спів веснянок
Піст – не лише релігійна, а й оздоровча практика. У дні посту українці споживали рослинну їжу, що сприяло очищенню організму	**Традиція саджати дерева** – при народженні дитини саджали дерево, вважаючи, що воно ростиме разом із нею
Фізична активність – традиційні народні танці (гопак, аркан) та ігри розвивали силу, витривалість і гнучкість	**Не нищити природу** – у народних казках і переказах часто зустрічається ідея відповідальності людини перед природою
Фізична активність – традиційні народні танці (гопак, аркан) та ігри розвивали силу, витривалість і гнучкість	**Медові традиції** – шанування бджіл як священних істот, збереження пасік, вживання меду для зміцнення здоров’я
Лікування травами – українці здавна використовували лікарські рослини, готували чаї, настої та мазі з трав, таких як ромашка, звіробій, м’ята, календула	**Купальські обряди** – у свято Івана Купала українці плели вінки з лугових квітів і пускали їх на воду, вшановуючи річки, озера та джерела. Також не дозволялося смітити у водоймах, бо вода вважалася живою та священною

Загартовування – обливанню холодною водою, особливо на Водохреща, надавали велике значення, вважаючи його способом зміцнення духу та тіла	**День Землі та вшанування лісів** – у народній культурі було заведено не рубати дерева без потреби, а натомість саджати нові. Наприклад, біля хати висаджували калину, дуб або вербу як символи життєвої сили, краси й рідної землі

Використовувати такі елементи можна на різних етапах уроку, показуючи, що український народ завжди шанував здоровий спосіб життя, дотримувався традицій і звичаїв, які сприяли зміцненню здоров'я та гармонійному співіснуванню з природою. Це слугує прикладом для наслідування та допомагає учням усвідомити свої українські корені.

Важливою складовою патріотичного виховання є формування знань про наукові здобутки України. Багато видатних учених прославили Україну, і важливо постійно звертати увагу учнів на вітчизняні наукові відкриття, знахідки та гіпотези [5]. Хоча у шкільних підручниках містяться окремі відомості про українських учених, їх можна доповнити, розширивши інформацію про життєвий шлях того чи іншого науковця. До цього процесу варто залучати самих учнів, що сприятиме їхній зацікавленості. Результатом такої діяльності можуть стати інформаційні хвилинки, презентації про життя та внесок українських учених у розвиток світової біологічної науки. Це пробуджує в учнів почуття гордості за свою країну й заохочує до навчання.

Вивчаючи на уроках біології українську флору та фауну, рідкісні та ендемічні види, які є частиною природної спадщини (сон-трава, ковила, тис ягідний, лелека білий тощо) ми виховуємо повагу до природи та усвідомлення важливості збереження біорізноманіття.

Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є проєктна діяльність учнів [5]. Починається вона з міні-проєктів на уроках біології. Потім, у позакласній роботі, переходить до досліджень екологічних проблем довкілля, де учні шукають шляхи подолання цих проблем, генерують ідеї їх вирішення, планують і проводять експерименти, оформлюють результати. І згодом, такі міні-дослідження переростають у дослідницькі проєкти, які публічно захищаються учнями на різних рівнях держави. Наприклад, знаковими стали такі проєкти: «Вивчення та збереження першоцвітів Сумської області», «Будьмо дружні до кажанів!», «Екологічний стан озера Чеха», «Аналіз адвентивної флори Гетьманського національного природного парку», «Михайлівська цілина: проблеми і перспективи», «Вплив автотранспорту на стан атмосфери по вулиці Харківській м. Суми», «Сумський дендропарк Івана Асмолова: сучасний стан і перспективи розвитку», «Забруднення довкілля побутовими елементами живлення», «Збережи дерево – врятуй планету!». Проєктна діяльність, орієнтована на дослідження екологічних проблем, вона сприяє розвитку патріотичних почуттів через практичну участь учнів у збереженні природи своєї Батьківщини. Обираючи екологічні проблеми, що безпосередньо впливають на локальні природні території чи національні парки, учні не тільки займаються науковою діяльністю, а й відчувають себе частиною великої справи – охорони природної спадщини своєї країни.

Навіть у складних умовах війни проєктна діяльність не припиняється, а навпаки – набуває ще більшого значення. «Вулиця моєї мрії» – так назвали учні проєкт, в якому йде мова про одну із вулиць мікрорайону нашої школи. Красива та впорядкована вулиця – це символ стійкості, надії та віри в майбутнє. Це не тільки про комфорт, а й про безпеку, здоров'я, психологічний стан людей

та відновлення країни. Створюючи цей проєкт, учні не лише вчаться працювати в команді, ай розвивають почуття відповідальності за свою країну. Адже оновлена, безпечна та затишна вулиця – це не просто частина міського простору, а важливий елемент відновлення національної ідентичності та підтримки національного духу.

Такі проєкти є важливими для національно-патріотичного виховання, оскільки вони формують у молоді почуття гордості за свою країну, допомагають зрозуміти важливість кожної деталі у відновленні та розвитку держави. Це також можливість для учнів зробити свій внесок у майбутнє, бути частиною великого процесу відновлення та змін.

Дослідження унікальності генів українців – це цікава і науково важлива тема, яка може слугувати ще одним напрямом національно-патріотичного виховання на уроках біології. Генетичні особливості українців підтверджують, що ідея "братніх народів" є міфом, оскільки генетична схожість між українцями та росіянами менша, ніж між українцями і, наприклад, хорватами [1].

Вивчення ДНК населення України показує, що українці мають унікальні гени, які формувалися тисячоліттями. З ними пов’язана національна стійкість, витривалість, волелюбність, винахідливість, працелюбність українського народу. Учні повинні усвідомити, що генетична спадщина українців – це цінність, яку потрібно берегти**.** Включення таких питань у курс біології сприяє формуванню національної ідентичності, гордості за свою країну та відповідальне ставлення до міграційних процесів і майбутнього української нації.

В умовах воєнного часу учні нашої школи навчаються дистанційно, рідко виходять на офлайн навчання. Тому потрібно використовувати різні формати для комунікації. Наприклад, дошка Padlet. Ця платформа дозволяє учням активно брати участь у сумісних проєктах, акціях, фоточеленджах класу. Через Padlet учні діляться своїми думками, ідеями, малюнками, активно обговорюють екскурсії, виховні години (Рис. 1.).

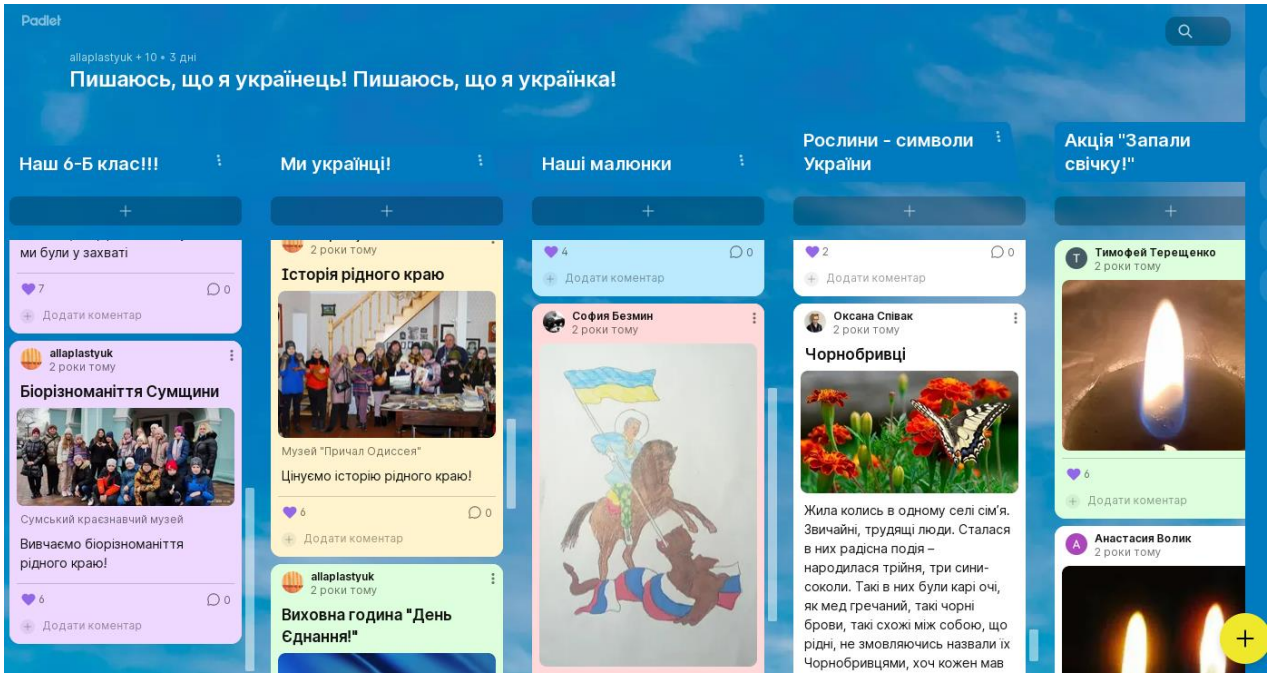

Рис. 1. Дошка Padlet

Така форма взаємодії допомагає зберігати єдність класу, сприяє формуванню почуття спільної мети, національної свідомості, навіть в умовах віддаленого навчання. Дає можливість кожному учню показати своє ставлення, почуття, думки, а класу – спільно працювати над важливими для країни темами, підтримувати один одного у складний час.

Отже, в цілому, шкільний курс біології значною мірою сприяє формуванню патріотичних почуттів учнів. Через вивчення природи, здоров'я, науки та екології можна виховати свідомого громадянина, який цінує свою землю, поважає її природні багатства та прагне розвивати Україну.

Список використаних джерел та літератури

1. Генофонд українців за різними системами генетичних маркерів: походження і місце на європейському генетичному просторі. Електронний ресурс. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/dis.doc.pdf.

2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 роки. Електронний ресурс. URL: http://ippo.kubg.edu.ua/archives/6436.

3. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Електронний ресурс. URL: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204

4. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах// Біологія. 2015. №19. С. 2-5.

5. Національно-патріотичне виховання учнів на уроках біології: методичний посібник / Л.І. Даниленко та ін. Черкаси: КНЗ «ЧОІПОПП Черкаської обласної ради», 2017. 79 с.

6. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 26-37.

Попович І. С.

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИМІРАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Здійснено теоретичне аналізування проблеми соціальних очікувань суб'єктів освітнього процесу у вимірах національної ідентичності. Зазначено, що національна ідентичність органічно поєднана з розвитком громадянської компетентності. Показано, що в умовах перманентних перетворень, що огорнули Україну в останні десятиліття, актуалізується проблема оптимізації соціальних очікувань суб'єктів освітнього процесу. Акцентовано, що зорієнтовані на підвищення національної самосвідомості соціальні очікування суб'єктів освітнього процесу здійснюють інтеграційний та регулятивний вплив на змістові характеристики діяльності.

Ключові слова: *національна самосвідомість, національно-патріотичне виховання, громадянська самосвідомість, громадянська компетентність, оптимізація соціальних очікувань.*

A theoretical analysis of the problem of social expectations of subjects of the educational process in the dimensions of national identity has been carried out. It is noted that national identity is organically combined with the development of civic competence. It is shown that in the conditions of permanent transformations that have enveloped Ukraine in recent decades, the problem of optimizing social expectations of subjects of the educational process is becoming more urgent. It is emphasized that social expectations of subjects of the educational process have an integrative and regulatory impact on the content characteristics of activity.

Keywords: *national identity, national-patriotic education, civic identity, civic competence, optimization of social expectations.*

Українська держава в останні десятиріччя розвивається в умовах

перманентних соціальних трансформацій. Соціальні трансформації – це процесуальні зміни соціуму, що набувають стихійного розгортання й лише частково піддаються контролю. Зазвичай зміст таких процесів суперечить або узгоджується з діяльністю окремого суб'єкта [6]. Почасти соціальні трансформації супроводжуються соціогенними викликами і несуть для людства великі випробування. Україна в останні десятиріччя опинилася в епіцентрі глобальних соціальних трансформацій.

Воєнний стан, що впроваджений на території України з 24 лютого 2022 року в результаті повномасштабного вторгнення ворога, є найбільшим напруженням, випробуванням для нації, яка впродовж тридцятилітньої сучасної історії відновлює й утверджує свою національну та громадянську ідентичність. Державотворці мають усвідомлювати, що національна ідентичність і сформована громадянська позиція підростаючого покоління повинні стати надійним підґрунтям для збереження і зміцнення держави в складні часи випробувань.

Варто зазначити, що за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [2], станом на 11 травня 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила вісім мільйонів. Масштабні міграційні потоки водночас змусили багатьох як у країні, так і за кордоном замислитися над цінністю людського життя й сенсом існування людини. Ці потрясіння суттєво позначилися на психічному та фізичному здоров'ї населення України.

Перед суб'єктами освітнього процесу університетів постало питання не лише збереження освіти, підготовки майбутніх фахівців, а й власного спасіння і збереження інших через фізичну й матеріальну підтримку, через медичну, психологічну та психотерапевтичну допомогу. Важко вести мову про якісну організацію освітнього процесу, коли значна частина його суб'єктів у кращому випадку може працювати тільки в дистанційному форматі, є постраждалими, знаходяться в шоковому стані, глибокій депресії, мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), негативні спогади, втрати рідних, матеріальні збитки. Означена проблематика щодо ментального здоров'я громадян суттєво загострилася і в інших сферах суспільного життя. Суттєве зменшення населення і значні проблеми щодо підтримки ментального здоров'я громадян в Україні змушують замислитися над збереженням національної ідентичності як складової національної стійкості.

Попри значущість і актуальність окресленої проблеми, соціальні очікування суб'єктів освітнього процесу у вимірах національної ідентичності вимагають належної уваги. Це зумовило постановку мети нашого дослідження: теоретичне аналізування соціальних очікувань у вимірах національної ідентичності особистості.

Національна ідентичність є усвідомленням людиною своєї спорідненості з етносом, нацією. Саме спорідненість є важливою ознакою, яка вказує на родове походження цього зв'язку, що базується на національній культурі, традиціях, мові та цінностях. Національна ідентичність є важливою складовою національної самосвідомості людини як усвідомлення особистістю свого місця

й ролі в історичному вимірі розвитку національної спільноти.

Соціальні трансформації, що огорнули нашу державу, інтеграція в епоху інтенсивних глобалізаційних процесів, перманентні соціогенні виклики актуалізують проблему розвитку національної ідентичності підростаючого покоління. У внесених змінах до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527) [3], у меті йдеться про національну ідентичність. Зазначається, що метою національно-патріотичного вихованим визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності [3, с. 3]. Тобто утвердження національної ідентичності громадян є важливою складовою національно-патріотичного виховання. У монографії «Утвердження української національної та громадянської ідентичності» [7] зазначено, що утвердження національної ідентичності реалізується в загальній ідейно-ціннісній подібності, що призводить до єдності як кінцевого стану спільноти. Національна ідентичність є унікальним явищем, що символізує гармонійний розвиток народу, особливо в часи його найбільших напружень. Національна ідентичність конституює ідейно-ціннісну подібність, на основі якої й можуть вершитися суспільно важливі справи, що сягають справжніх вершин нації [7, с. 5].

Окреслені виміри національної ідентичності посилюють увагу сучасної науки і освіти до вивчення соціально-психологічної теорії, дослідження суб'єктивної реальності людини. Відповідно, соціальні очікування суб'єктів освітнього процесу знаходяться в епіцентрі уваги. Вони здійснюють інтеграційний і регулятивний вплив на змістові характеристики міжособистісної взаємодії. Проблема оптимізації соціальних очікувань у міжособистісній взаємодії набуває особливої актуальності в умовах перманентних перетворень, що огорнули Україну в останні десятиліття [4]. Очікування суб'єктів освітнього процесу іноді не збігаються з реаліями сьогодення. Швидкоплинні євроінтеграційні процеси, світові глобалізаційні зміни постійно окреслюють нові орієнтири і стандарти. Водночас демократичне суспільство висуває нові вимоги до комунікативних умінь до майбутніх фахівців, їхньої толерантності, здатності до саморегуляції, громадянської компетентності, що розвиваються та формуються, зокрема й через оптимізацію соціальних очікувань особистості.

На наш погляд, національну ідентичність варто розглядати у нерозривному зв'язку з розвитком громадянської компетентності. Під громадянською компетентністю розуміємо оволодіння особистістю необхідними знаннями про громадянське суспільство, громадянську свідомість і самосвідомість, громадянську спрямованість, прийняття демократичних ідеалів та цінностей, наявність духовного розвитку особистості. Якщо

окреслені складові органічно зінтегровані національною культурою, вони можуть переживатися і сприйматися як особистісні. Усвідомлення й переживання суб'єктом своєї спорідненості з національною спільнотою є важливою потребою громадянина держави. Це у свою чергу відображається у ставленні до духовних і матеріальних цінностей нації, наявності національних ідеалів, національної ідентичності. Громадянська компетентність є особистісним і суспільно-ціннісним утворенням, що визначає майбутній духовний розвиток громадянина, а національна ідентичність додає їй автентичності та самобутності.

Професор М. Боришевський і колектив авторів [1] дослідили психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості й самосвідомості особистості на різновікових етапах. Дослідниками з'ясовано, що окреслена проблема лежить у площині актуальності громадянського виховання особистості і значною мірою зумовлена потребою в державотворчих процесах, які мають функціонувати на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що своєю чергою має забезпечити усім громадянам рівні початкові умови для розвитку й реалізації їхніх потенційних можливостей [5, с. 5]. Мусимо визнати, що національно-патріотичне виховання, державотворчі процеси й відродження нації є взаємозумовленими. Україна є поліетнічною державою. Поряд із формуванням національної ідентичності в контексті національно-патріотичного виховання, варто подбати про громадянське виховання, толерантність до інших етносів. Усе це уможливлюється за умови формування алоцентричної спрямованості особистості. Алоцентричність полягає в партнерському ставленні до всіх учасників процесу. Цей термін складається з поєднання двох слів (з англ. all – всі; center – центр). Кожен демонструє свою центральну, важливу позицію і водночас із повагою ставиться до інших учасників. Формування національної ідентичності має базуватися на верифікованій системі принципів, до складу яких входитиме принцип алоцентричності. Будь-які порушення прав і свобод громадян інших етносів неминуче приведуть до спотворених ідеалів. В історії різних народів таких прикладів достатньо. Шкода, що людство з таких уроків не робить належних висновків, періодично повторюючи помилки. Допускаємо, що саме алоцентрична модель громадянського суспільства може сприяти розв'язанню низки окреслених завдань.

Проблема формування національної ідентичності лежить у площині національно-патріотичного виховання. Національно-патріотичне виховання бере свій початок із материнської пісні, з колискової. Українське слово, українська пісня створюють самобутній і автентичний простір для формування національної ідентичності. Усвідомлюючи свою спорідненість із нацією, особистість формує національну ідентичність. Дуже важливо, щоб українська національна ідентичність не була повернутою тільки в минуле до славної історії, традицій і звичаїв. Україна творить нову історію, і важливо, щоб у змісті нових сенсів знаходилося місце розвитку національної ідентичності.

Для якісної інтерпретації соціальних очікувань суб'єктів освітнього процесу у вимірах національної ідентичності як важливого чинника

формування громадянської компетентності окреслимо низку вихідних положень:

– соціальні очікування суб'єктів освітнього процесу у вимірах національної ідентичності є соціально-психологічним утворенням, породженим структурно-змістовою цілісністю національної самосвідомості;

– структурно-змістова цілісність національної самосвідомості не може існувати поза соціальним середовищем, поза соціально-психологічною реальністю;

– структурно-змістова цілісність національної самосвідомості забезпечується функціонуванням соціальних очікувань особистості;

– соціальні очікування особистості – це сукупність апробованих знань, інформація про себе, про власну поведінку, а також уявлення про те, як її оцінює, розуміє і сприймає оточення, а вона відповідно оцінює, розуміє і сприймає учасників взаємодії;

– соціальні очікування є продуктом соціально-психологічної реальності: вони репрезентують соціально-психологічну реальність і водночас виступають передумовою її змін, оскільки утворюють систему співставлень, стереотипів поведінки, стандартів порівняння;

– учасник взаємодії орієнтується на дії інших учасників і на очікування певної поведінки з обох боків;

– соціальні очікування особистості є диспозиційним процесом психологічної готовності особистості до передбачуваного перебігу подій;

– соціальні очікування суб'єктів процесу наділені відтворювальним, оцінювальним, порівняльним, регуляційним, трансформувальним, контрольним і конструювальним впливом.

Отже, теоретичне аналізування проблеми соціальних очікувань суб'єктів освітнього процесу у вимірах національної ідентичності дозволило окреслити актуальні проблеми, що вимагають нагального вирішення. Зазначено, що національну ідентичність важливо розглядати в нерозривній єдності з розвитком громадянської компетентності. Національна ідентичність додає розвитку громадянської компетентності атентичності й самобутності. Показано, що в умовах перманентних перетворень, що огорнули Україну в останні десятиліття, актуалізується проблема оптимізації соціальних очікувань суб'єктів освітнього процесу.

Список використаних джерел та літератури

1. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. К.: СКО «Беркут», 2000. 63 с.

2. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 2023. URL: https://minre.gov.ua/2022/05/11/kilkist-vnutrishno-peremishhenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshhyla-8-mln-lyudej-zvidky-j-kudy-yihaly-najbilshe/

3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527). URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/1104/koncepciya-nacionalno-patriotichnogo-vikhovannya.pdf

4. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія. Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. 504 с.

5. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2-х т. / За заг. ред. М.Й. Боришевського. Київ: «Дніпро». 2001. 244 с.; 308 с.
6. Танчер В. В., Степаненко В. П. Соціальна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід. Київ: Інститут соціології НАН України. 2004. 244 с.
7. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / За заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ: «Компрінт». 2024. 232 с.

Регула Т. А., Береговська Н. О.

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розкрито розвиток ідеї національного самоствердження особистості учнівської молоді за допомогою інтерактивної програми. Визначено, що національне самоствердження особистості слід розглядати як її інтегративну властивість, що виявляється у сформованості позитивної національної ідентичності, виборі своєї активної соціальної і громадянської позиції у суспільстві, що характеризується відповідальністю перед своєю нацією, готовністю відстоювати та захищати її національні інтереси.
Ключові слова: *особистість, національне самоствердження, ідентичність, національне самовизначення, ідентифікація.*

The article reveals the development of the idea of national selfaffirmation of the personality of student youth with the help of an interactive progra. It is determined that the national self-affirmation of an individual should be considered as his integrative property, which is manifested in the formation of a positive national identity, the choice of his active social and civic position in society, characterized by responsibility to his nation, willingness to defend and protect its national interests.
Keywords: *personality, national self-affirmation, identity, national self-determination, identification.*

У час буремних викликів сьогодення ми прагнемо відстояти незалежність задля подальшого поступу демократичної правової соціальної Української держави. Ми прагнемо жити гідно як самодостатній народ, що нині стверджується як українська нація з власними національними інтересами, реалізація котрих і є втіленням національної ідеї.

Саме тому, відповідно до поданої заявки на проведення ДЕР за темою «Теоретико-методичні засади виховання національного самоствердження в учнівської молоді» та укладеної угоди «Про співробітництво між Науково-методичним центром інноваційних технологій виховного процесу Національної академії педагогічних наук України, Рівненським державним гуманітарним університетом на базі кафедри теорії і методики виховання та Судилківською ЗОШ І-ІІІ ступенів (на той час), у закладі здійснюється дослідно-експериментальна робота за темою «Теоретико-методичні засади виховання національного самоствердження в учнівської молоді». Ми долучились до практичної апробації інтерактивної програми для учнів 8-11 класів, автором якої є Сойчук Р., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету.

В ході експериментальної діяльності ми дійшли висновку, що наскрізна

інтерактивна програма виховання національного самоствердження в учнівської молоді «Через національне самоствердження до процвітання» відповідає окресленим векторам національного успіху в сучасних умовах, її упровадження забезпечує цілісний системний підхід до організації процесу виховання учнівської молоді у позаурочній діяльності ЗЗСО.

Головна мета програми «Через національне самоствердження до процвітання» / «Сходження на Говерлу» – створити сприятливі соціально-педагогічні умови для повноцінного інтелектуально-духовного розвитку кожного учня, його самореалізації, самотворення самодостатньої особистості та її самоствердження як громадянина Української держави-нації, здатного компетентно й самовіддано відстоювати і захищати національні інтереси українського народу та утвердження цінності української нації.

Провідними ідеями виступають ідея національного відродження, самовизначення та самоствердження, національної незалежності та соборності, особистість та її національно-особистісний потенціал.

Програма розрахована на учнів 8-11 класів і складається з п’яти розділів:

– перший розділ «Я – особистість» – «це мій вибір» – особистісний аспект;

– другий розділ «Я – Ти, Інший» – міжособистісний аспект;

– третій розділ «Я – Ми, родина, громада, народ» – національно-ціннісний аспект;

– четвертий розділ «Я – громадянин Української держави-нації – політико-правовий аспект;

– п’ятий розділ «Я – Всесвіт» – духовно-ціннісний аспект.

Такий підхід до побудови програми сприяє інтелектуально-духовному розвитку потенціалу учнівської молоді, усвідомленню шляхів особистісної самореалізації і самоствердження, становленню активної творчої особистості, яка зацікавлена у вивченні, популяризації історії та культури українського народу, виробленні активної громадянської позиції на основі співпраці інтегративних суб’єктів педагогічної взаємодії.

Заняття за програмою ми включили в план виховної роботи та проводили їх під час години класного керівника.

Акцентую вашу увагу, що кожен блок програми містить програмні тези та мотиваційні тези для учнів які допомогли нам досягти успіху в реалізації завдань кожного блоку (в кожному блоці конкретизовано цілі, яких необхідно досягти). А широкий вибір видів діяльності дозволив врахувати індивідуальні особливості наших вихованців, обрати найкращі окремо для кожного колективу.

Для того, щоб створити демократично-сприятливе виховне середовище, ми залучили громадськість, активізували учасників освітньо-виховного процесу.

Наш час потребує лідерів нової формації. Молодих людей: компетентних, відповідальних, здатних мислити неординарно, генерувати нові ідеї та приймати нестандартні рішення. І саме такою є учнівська молодь клубу «СОГУД». Планування роботи клубу надає їм можливість проявити свою

життєву позицію, спрямовану на активну участь у громадському житті, розвивати свої організаторські та лідерські здібності. Активно-творча діяльність допомагає їм в усвідомленні себе частиною української нації, творцем нової дійсності, а також формування на основі національної самооцінки позитивної національної ідентичності особистості, що посилює внутрішню мотивацію національного самоствердження учнівської молоді.

Як бачимо, реалізація програми передбачає орієнтацію на особистість учня, перетворення його на суб'єкта власної життєтворчості «через національне самоствердження до національного успіху», що забезпечить його саморозвиток, самореалізацію, самотворення і самоствердження в інтересах українського народу та утвердження цінності української нації.

Список використаних джерел та літератури

1. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді: монографія. Рівне: О. Зень, 2016. 416 с.

2. Сойчук Р. Проблема виховання національного самоствердження в учнівської молоді: сучасний вимір. Innovative processes in education: collective monograph. Lodz, Poland : AMEET Sp. z o.o., 2017. P. 199–217.

3. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді: теоретико-прикладний аспект. Інноватика у вихованні: теоретико-прикладний аспект: монографія / Баліка Л. М., Бісовецька Л. А., Бричок С. Б., Гриневич М. Н., Петренко О. Б., Сойчук Р. Л. та ін.; за наук. ред. О. Б. Петренко. Рівне: О. Зень, 2017. С. 85-122.

4. Сойчук Р. Л. Проблема виховання національного самоствердження учнівської молоді крізь призму взаємодії «педагоги-батьки-діти». Topical issues of pedagogy: Collective monograph. Edizioni Magi, Roma, Italia, 2019. P. 190-214.

Свистун О. О.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ Й ОСВІТА ЯК ЧИННИКИ ПОБУДОВИ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Розкривається роль національно-патріотичного виховання у становленні особистості дітей молодшого шкільного віку, підліткового віку, старшого щкільного віку. Визначаються ефективні форми та методи національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: *виховання, патріотизм, українська держава, система, процес, народ, виховання молоді, незалежність.*

The role of national-patriotic education in the formation of the personality of children of primary school age, adolescence, and senior school age is revealed. Effective forms and methods of national-patriotic education are determined.

Keywords: *education, patriotism, Ukrainian state, system, process, people, education of youth, independence.*

Враховуючи сучасні реалії усе більшої гостроти набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції, гордості за свою державу і народ. Саме це стане запорукою розбудови нашої країни. Сьогодні ми усі усвідомили, що патріотизм – це не мода – це виклик сучасності, біль душі**.**

Життя під час війни – це одне з найважчих випробувань для будь-якої людини. Але найскладніший шлях належить проходити молодим людям, які

щойно розпочали своє доросле життя і війна в них забрала всі звичні для цього механізми. Очевидно, що молодь в Україні прагне миру і стабільності. Вони хочуть жити в країні, де немає війни та конфліктів, де можна будувати своє майбутнє без постійного страху та небезпеки. Підлітки прагнуть освіти та розвитку, щоб мати можливість побудувати успішну кар'єру і стати корисними членами суспільства. [8]

Школа несе особливу відповідальність за завтрашній день вільної незалежної України. Саме тому пріоритетним у виховній системі кожного загальноосвітнього навчального закладу є національно-патріотичне виховання підростаючого покоління.

Виховання патріотизму в сучасній школі має величезне значення, оскільки мова йде про долі сьогоднішнього і майбутнього поколінь, а наші молоді сучасники повинні не тільки володіти належним об'ємом знань, а перш за все, повинні стати зрілими духовно та інтелектуально. Матеріалізм продовжує все більше панувати над суспільством і людиною, витісняючи найважливіші проблеми виховання, що призводить до життєвих суперечок. Звідси – гостра необхідність виховання цього почуття у дітей та підлітків, яке і виховуватиме в молодому поколінні якості, що у всі часи відрізняли український характер: доброту, відвертість, гідність, співчуття, благородство. [1]

Нині важливо виховувати учнівську молодь, здатну успішно жити в оновленому суспільстві, забезпечила б формування національної свідомості учнів різних вікових груп. Найважливіша умова національно-патріотичної ланки роботи – єдність навчання та виховання, що має бути відображена в системі виховної роботи кожної школи. Мета цієї системи – створення соціально-педагогічного середовища духовно-морального розвитку й виховання школярів, що сприятиме становленню високоморального, відповідального, творчого, ініціативного, компетентного громадянина України.

Правильно спланована система національно-патріотичного виховання у сучасній школі, реально допомагає керувати процесом виховання в молоді почуття патріотизму.

Розуміючи всю складність питання патріотичного виховання, школа повинна прийняти на себе основне навантаження, адже саме тут базується наше майбутнє, майбутнє Батьківщини. Саме тому виховання громадянина-патріота було, є й надалі буде стратегічною метою виховання закладу ЗЗСО. *Патріотична свідомість* наших громадян залишається найважливішою цінністю, однією з основ духовно-моральної єдності суспільства.

Згідно із Законом України «Про освіту» громадянська компетентність як ключова формується на уроках з усіх предметів, адже, за словами Анатолія Мокренка, «фізиками, хіміками чи математиками стануть одиниці, а громадянами мають стати всі, бо без громадян держава просто неможлива».

У нормативно-правових документах патріотизм визначають як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму народові. Патріотизм не обмежується носінням синьо-жовтих стрічок, загортуванням у державний прапор і вигукуванням гасел. Це поняття невіддільне від мови

народу, з яким ідентифікує себе патріот. Ключова роль української мови як шкільного предмета у формуванні національної і культурної ідентичності визначається тим, що мова – це те, що робить Україну Україною, а українців – українцями. Саме мова є стрижневою ознакою українськості. Саме через опанування мови формується національна і культурна ідентичність. Патріотизм несумісний із чужою мовою, тим більше мовою агресора вбивці. [2]

Виховати людину, яка любить свою землю, народ, яка готова до захисту своєї Батьківщини, – дуже непросте завдання. Але воно, безумовно, здійснене, якщо педагоги будуть виконувати його з любов'ю й добротою, не забуваючи мудрих слів: «Учень – це не посудина, яку потрібно наповнити знаннями, а факел, який потрібно запалити!». Від того, як буде поставлена робота з патріотичного виховання у всіх школах нашої країни, залежить наше майбутнє.

Виховати справжнього громадянина-патріота своєї країни вдасться тоді, коли ми всі будемо на правильному шляху, аби кожна дитина змогла засвоїти головне: любов до Батьківщини – це прояв патріотизму, а захист Вітчизни – це священний обов'язок кожного патріота. Місто чи село, в якому ми живемо – це маленька частинка нашої рідної України, рідної землі, рідного краю, нашої Батьківщини. А жити на рідній землі – це велике щастя. І кожен з нас повинен це цінувати.

Патріотами не народжуються – ними стають у процесі формування самої особистості. Тому педагогам слід враховувати вікові особливості учнів.

У *молодшому шкільному* віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї; дитячого угруповання; учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій тощо.

У *підлітковому віці* виховується духовно осмислений патріотизм, який об'єднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав і свобод.

У *старшому шкільному віці* пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не тільки ідентифікують себе з українським народом, але хочуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її становлення як суверенної і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави; поважати Конституцію України і виконувати норми законів; дбайливо ставитися до культури народу; володіти рідною та державною мовами; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість. [3]

Методами національно-патріотичного виховання є: переконання – формування впевненості у суспільно корисній діяльності; стимулювання – реалізується в різноманітних формах заохочення і змагання; особистий приклад – діяльність вчителя, який має бути взірцем для молоді, має забезпечувати педагогічні вимоги, вміє давати доручення і перевіряти їх виконання; самопідготовка – процес активного формування і самовдосконалення молодої людини, виховання почуття патріотизму, яке реалізується шляхом самозобов'язання, самостійного навчання та

самоконтролю.

У практику роботи будь-якої школи потрібно впроваджувати такі інтерактивні методи та форми діяльності, які ставлять за мету не нав'язування правил і норм та примусове їх виконання, а створення умов для осмислення суті моральних правил і норм, їх доцільності, добровільного сприйняття.

У роботі з національно-патріотичного виховання учнів важливу роль відіграє урочна система. Кожен окремо взятий навчальний предмет володіє специфічними засобами та можливостями, які можна використовувати з метою патріотичного виховання здобувачів освіти. Варто пам'ятати також про те, що вчитель, незалежно від його предмета, є охоронцем української мови у школі. [5]

Саме середовище, у якому перебуває дитина, формує в неї м'які навички. Це – про відчуття, кризовий менеджмент, самоорганізацію. А вже уроки формують тверді навички – конкретні знання, правила, розуміння. [9]

Один із напрямів реалізації принципів національно-патріотичного виховання – це психологічний – він полягає в формуванні у школярів високої психологічної стійкості, готовності до виконання складних та відповідальних завдань за будь-яких умов життя, формування найважливіших психологічних якостей. Він включає вивчення та прогнозування соціально-психологічних процесів у школі, профілактику негативних явищ та запобігання проявам девіантної поведінки, зняття психологічної напруженості, подолання стресу.

Найефективніший метод національно-патріотичного виховання дітей – це щира розмова, проникнення у внутрішній світ дитини, інтерес та почуття поваги до її особистості. Діти надзвичайно чутливі до несправедливості та недовіри з боку педагога. Тому від особистості педагога, від багатства його внутрішнього світу, від знання ним психології залежить ефективність усієї виховної роботи щодо національно-патріотичного виховання. [4]

Успішність національно-патріотичного виховання значно підвищиться, якщо ми навчимося протидіяти маніпулятивним впливам. Ми живемо в умовах потужної інформаційної боротьби. На нас впливає величезна кількість різноманітної інформації – тривожної, шкідливої, маніпулятивної, обнадійливої тощо. Кількість повідомлень зростає щодня. Наше завдання – критично сприймати будь-яку інформацію, що надходить. Пам'ятати, що ми є суб'єктами нашого життя, а не об'єктами впливів зовні. І здатні усвідомлено приймати рішення. Більше того – маємо навчати цього наших дітей. У часи невизначеності, відсутності усталених рішень, які всі ми зараз переживаємо, особливого значення для виживання людини, суспільства, держави набуває критичне мислення. Такий тип мислення потрібен для вирішення неординарних практичних завдань. Тож сучасній людині важливо вміти розрізняти маніпуляції, усвідомлювати їхні наслідки, ефективно їм протистояти.

Педагог має акцентувати увагу на тому, що сьогодні прояв патріотизму в іншій, цифровій реальності є важливим для нашого суспільства, яке зазнає шкідливого інформаційно-ідеологічного впливу з боку країни-агресора. Педагог, дбаючи про піднесення ролі патріотизму в умовах війни, зміцнює ефект національно-патріотичного виховання молоді. Патріотичну активність у

соціальних мережах можна також стимулювати через заохочення щодо захисту інформаційного простору від ворожої пропаганди. Тому іноді доречно застосувати такі мовні кліше, як: «ворог атакує український інформаційний простір», «інформаційний фронт», «інформаційне військо», «інтернет-військо», «воїни інформаційного фронту», «інформаційна боротьба», «інформація – це теж зброя», «поширюй правду про війну росії проти України» тощо. Також варто просувати таку думку: якщо патріотизм є важливим складником нашої Перемоги, то інформаційний патріотизм, як поширення українських цінностей в інтерактивному середовищі, викриття ворожої пропаганди, наближає її на інформаційному фронті.

Заохочувати учнів до патріотичної активності в соціальних мережах через медіатворчість як оновлення традиційних і творення нових образів та смислів нового українського світу. Наголошувати, що створений оригінальний проукраїнський медіаконтент може стати не тільки контрпропагандивним, а й контентом «м'якого», поступового впливу. Мотивувати молодь до творення і просування наших українських ідей, сенсів, образів в інтерактивному інформаційному полі. [7]

Потужну державу і конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих: саме таких повинна готувати НУШ. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя.

Завданням закладів освіти є залучення батьків учнів до активної участі в освітньому процесі, долучення до організації та проведення виховних учнівських соціально значущих заходів. Батьки мають стати не тільки гостями на заходах, не лише спостерігачами за успіхами їхніх дітей, вони мають безпосередньо впливати на формування дітей власним досвідом та прикладом. Зусилля педагогів мають бути спрямовані на підтримку ініціативи батьківської громади, взаємодію у розробленні та виконанні сумісних рішень щодо національно-патріотичного виховання дітей. Але на жаль, сучасні батьки, дуже зайняті і часто не мають навичок педагогічної взаємодії зі своєю дитиною. Освітній заклад може і зобов'язаний допомогти їм стати своїй дитині справжнім другом і авторитетним наставником. Залучити батьків до педагогічної взаємодії з дитиною, уникнувши при цьому організованості і нудних шаблонів, – одне з головних педагогічних завдань. [6]

Провідною ідеєю педагогічного колективу має стати творчий пошук, спрямований на впровадження національних традицій, відродження української культури, звичаїв народу, утвердження патріотизму і національної гордості, формування здорового способу життя, виховання кращих моральних якостей людини.

Формування цілісної картини світу, духовність, культура особистості та планетарне мислення – одні з головних принципів оновлення національної системи освіти. Гармонійно розвинену особистість не можна уявити без формування гуманітарного мислення, долучення до здобутків світової

культури, осмислення різноманітності шляхів людського розвитку, забезпечення естетичного розвитку особистості, оволодіння загальнолюдськими цінностями й знаннями.

Робота з патріотичного виховання має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників. Воно мусить стати засобом відродження національної культури, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, почуття власної та національної гідності.

Список використаних джерел та літератури

1. Виховання національно-патріотичних цінностей – пріоритетне завдання виховної системи. URL: https://naurok.com.ua/vihovannya-nacionalno-patriotichnih-cinnostey-prioritetne-zavdannya-vihovno-sistemi-286632.html (дата звернення 22.03.2025).
2. Доповідь «Національно-патріотичне виховання в умовах війни» URL: https://vseosvita.ua/library/dopovid-natsionalno-patriotychne-vykhovannia-v-umovakh-viiny-794325.html (дата звернення 20.03.2025).
3. Збірник методичних матеріалів Національно-патріотичне виховання учнів. URL: http://soippo.edu.ua/images/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%9D%D0%B0%D1%86-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%20%D1%83%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B2%202015%20%D1%80pdf.pdf (дата звернення 21.03.2025).
4. Інформаційні матеріали щодо організації виховного процесу в закладах освіти URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS37295 (дата звернення 20.03.2025).
5. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі. URL: https://naurok.com.ua/nacionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi-u-suchasnomu-osvitnomu-prostori-340852.html (дата звернення 22.03.2025).
6. Роль батьківських зборів в організації державно-громадської партнерської взаємодії закладу освіти з родинами учнів. URL: https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/765/913 (дата звернення 21.03.2025).
7. Череповська Н. І. Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку: навчально методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2023. 155 с.
8. Як змінилась українська молодь під час війни та чого прагнуть підлітки? URL: https://visitukraine.today/uk/blog/1861/how-has-ukrainian-youth-changed-during-the-war-and-what-do-teenagers-want (дата звернення 20.03.2025).
9. Як організувати патріотичне виховання. 30 ідей, порад і ресурсів. URL: https://nus.org.ua/2022/07/11/yak-organizuvaty-patriotychne-vyhovannya-30-idej-porad-i-resursiv/ (дата звернення 21.03.2025).

Сеньовська Н. Л.

«ПАМ'ЯТАТИ ПРО ВІЙНУ» − ОСНОВНИЙ НАРАТИВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У роботі аргументовано використання наративу «завжди пам'ятати про війну» у процесі сучасного патріотичного виховання українських дітей та молоді. Роз'яснено необхідність відверто та відповідно до віку обговорювати поточні події в країні, героїчну боротьбу наших захисників та її значення для самого існування України. Наведено приклади «наративів війни» та систематизовано тематику патріотичних виховних заходів для роботи зі здобувачами освіти різних вікових категорій.

***Ключові слова**: сучасне патріотичне виховання, патріотичні заходи про війну відповідно до віку дітей.*

The paper argues for the use of the narrative «always remember the war» in the process of modern patriotic upbringing of Ukrainian children and youth. The need to openly and age-appropriately discuss current events in the country, the heroic struggle of our defenders, and its significance for the very existence of Ukraine is explained. Examples of «war narratives» are given and the topics of patriotic educational activities for working with students of different age

categories are systematized.

***Key words**: modern patriotic upbringing, patriotic activities about the war according to the age of the children.*

Однією із ключових характеристик сучасного українського патріотичного виховання є необхідність формувати в майбутніх дорослих громадян дієву любов до України, відповідальне ставлення до себе самих і держави, частиною якої вони є. Тобто, у закладах освіти усіх рівнів має функціонувати загальна виховна система, спрямована на «розвиток любові до своєї країни, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальності за природу; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; прагнення праці на благо рідної країни, її народу» [2, с. 102].

У методичних рекомендаціях «Патріотичне виховання: перезавантаження» (2023) розглядаються такі аспекти теоретичного осмислення цього процесу:

1) зміна виховної парадигми після повномасштабного вторгнення росії;

2) особливості цілісного висвітлення російсько-української війни від Євромайдану до сьогодення;

3) характеристика колективної травми війни та можливих варіантів діяльності вчителя у контексті її подолання;

4) робота з ірреальними відчуттями, породженими війною, способи осмислення сучасних міфів;

5) опис можливої взаємодії педагогів, батьків та дітей у контексті спільного творення сучасного героїчного епосу;

6) виокремлення актуальних гендерних проблем та залучення вихованців до їхнього вирішення [4, с. 4−5].

Таким чином, так звані «наративи війни», нинішньої російсько-української війни за нашу ідентичність та саме наше існування, постають необхідним елементом сучасного українського патріотичного виховання.

Сьогодні вже не викликає дискусії питання чи варто говорити з маленькими та юними українцями про цю війну. Збройна агресія російської федерації настільки жахливо-тісно увійшла в наше життя, що діти просто не можуть її не помічати. І завдання дорослих – допомогти їм прийняти й осмислити цю реальність, знайти у якійсь суспільно корисній діяльності опору й силу.

Про різноманітні аспекти спілкування з дітьми під час війни та про війну є вже низка цікавих праць [1; 5; 6]. Однак, бракує комплексної розробки з конкретизацією певних тем виховних заходів відносно до віку учнів.

Для кращої орієнтації педагогів і вихователів була розроблена таблиця з базовими наративами і ключовими запитаннями, відповіді на які кожна дитина має знайти для себе після виховного заходу, спрямованого на патріотичне виховання (див. таблиця 1).

Таблиця 1

Наративи про війну в межах сучасного патріотичного виховання

Віковий період	Базове повідомлення	Ключове запитання
Дошкільний вік,	На нас напала сусідня країна; вороги	Що я можу зробити

молодший шкільний вік	недобрі, але ми маємо оборонців-ЗСУ; дуже багато людей роблять усе, щоб наблизити перемогу; потрібно підтримувати наших захисників, робити для них щось корисне й приємне; необхідно підтримувати одне одного і дбати про себе й близьких, друзів, знайомих.	хорошого?
Середній шкільний вік	Більше фактів; проблемні теми (причини війни, вплив російської культури, неприпустимість булінгу ВПО, співчуття родинам загиблих, підтримка тих однолітків, чиї рідні на фронті); інформація про волонтерську діяльність, волонтерські спільноти рідного міста та як до них долучитися.	Що я можу зробити корисного?
Старший шкільний вік	Як «знайти свою зграю» − команду волонтерів, однодумців якими просто зараз можна робити щось корисне для ЗСУ та України загалом (маються на увазі і культурні проєкти); де набути необхідних навичок (пройти курси першої домедичної допомоги, навчитися стріляти, орієнтуватися на місцевості тощо, адже більше знань та умінь – більше внутрішньої впевненості); які конкретні плани є на різні критичні випадки.	З ким моє місце після школи?

Орієнтовна тематика патріотичних виховних заходів теж має не просто відповідати віку та інтересам, але й передбачати зрозумілі та очевидні відповіді на два прості запитання:

1) як це стосується мене і тих, кого я знаю особисто?

2) що я можу з цим зробити просто зараз?

Адже формування патріотизму дітей та молоді − це розвиток дієвої любові до Батьківщини.

Цілком очевидно: для того, щоб говорити про нашу війну, необхідно, серед іншого, розуміти коли вона почалася, які її передумови. Періодизація російсько-української війни XXI століття була розроблена фахівцями з Національного університету оборони імені І. Черняховського ще у 2018 році, а після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року її розширили спеціалісти Центру досліджень воєнної історії ЗС України, Головного оперативного управління ГШ ЗС України та Головного управління розвідки Міністерства оборони України:

1. Початковий період – окупація Автономної Республіки Крим, демонстраційні дії з розгортання угрупувань військ (сил) на кордонах; дестабілізація російськими спецслужбами обстановки у східних та південних областях України (20 лютого − початок квітня 2014 року).

2. Перший період збройного конфлікту на Сході України – подолання «гібридної агресії» російської федерації та активні дії по звільненню території Донецької і Луганської областей від російських терористичних осередків;

початок двосторонніх домовленостей (початок квітня – 19 вересня 2014 року).

3. Другий період – локалізація конфлікту, ведення стабілізаційної операції на Сході та Півдні України (19 вересні 2014 року – 23 лютого 2022 року) [3].

4. Третій період – широкомасштабне вторгнення російських збройних сил; найбільший з часу завершення Другої світової війни збройний конфлікт у Європі (з 24 лютого 2022 року).

Зважаючи на те, що початковий період нинішньої російсько-української війни розпочався у «Кривавий четвер» 20 лютого, день масових убивств на Майдані, маємо всі підстави у контексті «наративів війни» приділяти увагу і Революції Гідності. Адже саме від Євромайдану розпочалася нова сторінка сучасної історії України – так само, як і російсько-українська війна XXI століття.

Важливо враховувати, що для нинішніх дошкільнят та учнів молодших класів Євромайдан і захоплення росіянами Криму – давнє минуле, адже вони тоді ще не народилися або були дуже маленькими. Тому, щоб зробити їхнє патріотичне виховання системним, необхідно уважно висвітлювати події війни, починаючи від Революції Гідності.

Тематика сучасних патріотичних заходів для дошкільнят та школярів доволі широка й різноманітна.

Перспективним тематичним аспектом виховної роботи у закладах освіти України бачиться блок «Від свята до свята», що передбачає ознайомлення з пам’ятними датами цієї війни та їхнім значенням для нашої держави (16 січня − День пам’яті кіборгів; 20 січня – День вшанування захисників Донецького аеропорту; 20 лютого – День Героїв Небесної сотні; 24 лютого – Національний день молитви; 26 лютого − День кримського спротиву російській окупації; 14 березня − День українського добровольця; 20 квітня – День подяки волонтерам України; 29 серпня – День пам’яті захисників України; 1 жовтня – День захисників і захисниць України; 25 жовтня – День військового капелана; 5 грудня − Міжнародний День волонтера).

Також можна організувати просвітницькі заходи, присвячені змінам української мови під час війни, появі нових слів та інтерпретації висловів, які вже стали крилатими («Я не знаю, хто там сидить... Це не люди, це якісь кіборги»; «вата»; «рашизм»; «мир в очах путіна»; «Доброго вечора, ми з України»; «услід за російським кораблем»; «Нам буде важко, дуже важко, але вже ніколи не буде соромно»; «Щоб знищити нашу мрію, недостатньо просто спалити великий літак!»; «Help Ukraine, Mariupol, help Azovstal! Right now!»; «Привид Києва»; «бавовнятко»; «соляні леви»; «залізний генерал»; «На щиті»; «Я хотів би ніколи не робити цей фільм»; «бусифікація»; закріплення Національною комісією зі стандартів державної мови вживання маленької літери при написанні назв «російська федерація», «росія», «москва», «московія», «московське царство», «російська імперія», «державна дума рф»).

Цілий «пласт» виховної роботи можна «віддати» сучасній українській культурі, яка у цей важкий час переживає небувалий підйом, співмірний, мабуть, лише з українським Відродженням XVII століття (формування нового-

старого мистецького напрямку – література й музика про нинішню війну; актуалізація документальних жанрів у кіно- та словесному мистецтві; нова тематика серій картин, постерів і фото; перемога Джамали (2016) і «Kalush Orchestra» (2022) на Євробаченні; здобуття фільмом премії «Оскар» «20 днів у Маріуполі» режисера Мстислава Чернова як найкращий повнометражний документальний фільм у 2024 р.; тріумфальна постановка драматичної поеми Лесі Українки «Кассандра» в Лондоні тощо).

Окремі заходи варто періодично приурочувати визначним битвам та вагомим подіям російсько-української війни XXI століття (окупація Криму, «російська весна», український контрнаступ на Сході у 2014-му році; бойові дії під Слов'янськом; знищення українського літака Іл-76 в Луганську; збиття малайзійського Boeing 777 біля Донецька; «Іловайський котел»; оборона Донецького та Луганського аеропортів; бої за Дебальцеве, під Авдіївкою, на Світлодарській дузі; інцидент у Керченській протоці; широкомасштабне вторгнення російських збройних сил 2022 р.; Житомирська траса − «дорога смерті»; битва за Київ 24 лютого – 1 квітня 2022 року; «Bucha massacre – Бучанська різанина»; затоплення ракетного крейсера «Москва»; бої за Маріуполь / облога Маріуполя / оборона Маріуполя, «Азовсталь»; масове вбивство росіянами полонених в Оленівці; битва за Харків і Слобожанським контрнаступ 2022-го р.; геноцид в Ізюмі; рухи опору «Жовта стрічка» та «Атеш» / Ateş, букв. «Вогонь»; визволення Херсона 11 листопада 2022 р.; вибух на Кримському мосту; криза на Запорізькій атомній електростанції (акт ядерного тероризму); «блекаут»; підрив росіянами дамби Каховської ГЕС 6 червня 2023 р.; битви за Бахмут і Авдіївку; Курська операція 2024-го р.).

А для учнів старших класів і студентів закладів передвищої та вищої освіти корисними будуть панельні дискусії, круглі столи, зустрічі з громадськими діячами та вченими, присвячені актуальним подіям політичного та соціального життя нашої країни (неправомірність вживання термінів «ЛНР» та «ДНР» − натомість треба «окупаційна адміністрація рф в окупованих Донецькій та Луганській областях»; особливості проведення президентських виборів у 2014−2014 рр. – «від Януковича до Зеленського»; переговори з росією в «Нормандському форматі»; Мінські угоди; прийняття Закону України «Про статус ветеранів війни» (2015), де йшлося про добровольців; безвіз із країнами ЄС; скасування наказу № 256 Міністерства охорони здоров'я, який встановлював перелік із 450 професій, заборонених для жінок (2017 р.); закінчення АТО та початок ООС; отримання Томосу (2018 р.) Православною церквою України; створення Міністерства у справах ветеранів; Кримська платформа / Crimea Platform / Qırım platforması; призначення головнокомандувачем ЗСУ Валерія Залужного; ухвалення Закон України «Про службу військового капеланства» (2021 р.), який регулює відносини у сфері реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців Збройних Сил України; «травневі шашлики» 2022 р.; «мир в очах путіна»; черги під військкоматами у лютому 2022-го р.; захист тварин від війни, UAnimals; застосунок «Повітряна тривога»; Нобелівська премія миру, було присуджена в 2022 р. українському «Центру громадянських

свобод»; надання Україні 23 червня 2022 р. статус кандидата на вступ до Європейського союзу; «Різдво з вільним світом» 25 грудня 2023 р.; звільнення Валерія Залужного з посади головнокомандувача Збройними силами України (2024 р.) і призначення Олександра Сирського; діяльність волонтерських організацій; перемоги наших спортсменів; різноманітні премії українцям тощо).

Таким чином, говорити про нашу війну за незалежність з українськими дошкільнятами, школярами та студентською молоддю необхідно, бо це – та реальність, в якій ми живемо. Дітям важливо бачити, що ми відверті з ними, розуміємо ризики нашого становища, адекватно сприймаємо небезпеку і робимо якісь кроки, щоб покращити ситуацію, так вони почуваються спокійніше. Безумовно, інформацію треба подавати відповідно до віку, тематично й методично підпорядковуючи цій вимозі структуру виховних заходів закладів освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник для освітян і батьків. К., 2023. 150 с. URL : https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/ZHyvi-pysmennyky-_SAJT_compressed.pdf
2. Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. *Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів* : зб. матер. наук.-практ. конф. Київ, 2022. С. 101−106. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-tez-konf.-28.04.2022.pdf#page=101
3. Розширений коментар таблиці історичної періодизації третього періоду російсько-української війни. Преамбула. 01.2023. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/01/18/Inform.materialy.HSH-ZSU.18.01.2023.pdf 23 с.
4. Сеньовська Н. Патріотичне виховання: перезавантаження : методичні рекомендації з патріотичного виховання учнів для здобувачів вищої педагогічної освіти, викладачів, учителів та вихователів. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023. 66 с. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/e-lib/DocDescription?doc_id=254815
5. Тактична комунікація для закладів освіти: як спілкуватися з учнями та їхніми батьками під час війни : посібник / А. Семенов та інші. К., 2024. 42 с. URL: https://yakty.com.ua/tkzo
6. Як говорити про російсько-українську війну у школі? Уроки стійкості, боротьби та перемог / А. Макаревич, О. Панарін, О. Охріменко. К., 2023. 69 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/12/22/Yak.hovoryty.pro.viynu-22.12.2023.pdf

Тарнавська О. В.

РОЛЬ ВИДАТНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ЯК МОРАЛЬНИХ ОРІЄНТИРІВ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У доповіді розглядається роль видатних особистостей у процесі формування національної ідентичності підлітків. Аналізується вплив історичних та сучасних постатей на світогляд і громадську свідомість молоді. Наголошується на важливості інтеграції їх біографій, цінностей та досягнень у навчально-виховний процес для зміцнення патріотичних почуттів та активної громадянської позиції підлітків.

Ключові слова: *українська національна ідентичність, патріотизм, видатні особистості, підлітки.*

The report examines the role of prominent figures in the process of forming the national identity of adolescents. The influence of historical and contemporary figures on the worldview and public consciousness of young people is analyzed. The importance of integrating their biographies, values, and achievements into the educational process is emphasized to strengthen patriotic feelings and active civic

position of adolescents.
Keywords: *Ukrainian national identity*, *patriotism, prominent figures*, *adolescents*.

Новітня історія нашої держави багата подіями, кризами і періодами бурхливого зростання. Війна порушила нормальне життя, унеможливила забезпечення базових життєвих потреб у безпеці та звичайному спілкуванні. Наслідки війни України з росією досить серйозні і їх мінімізація є важливим завданням, яке постає перед психологами та педагогами. Для українського суспільства, яке переживає складні сучасні виклики, питання формування національної ідентичності є особливо актуальним у підлітковому віці, який є періодом активного самовизначення, коли формується світогляд, цінності та громадянська позиція.

Формування української ідентичності як усвідомлення людиною своєї належності до певної нації, гордості за її культуру, історію та традиції, потребує сумісних зусиль сім'ї, школи, суспільства і держави. Сім'я – це перше середовище, де дитина пізнає культуру та традиції. Надзвичайно важливо, щоб батьки говорили українською мовою вдома, так як мова є одним із найголовніших елементів національної самоідентифікації, формує національну свідомість; знайомили дітей із історією роду, сімейними традиціями, формували повагу до державних символів та української історії, залучали дітей до відзначення українських свят та обрядів. Шкільна освіта, у свою чергу, відіграє важливу роль у формуванні національної самосвідомості, включаючи ефективні підходи до викладання історії України; вивчення української літератури, яка формує національну гордість; використання інтерактивних методів навчання (екскурсії, історичні реконструкції, мистецькі конкурси тощо).

Підлітки мають усвідомлювати цінність своєї культури, знати історію та сприймати Україну як невід'ємну частину свого «Я». Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало потужним фактором національного самовизначення. Багато підлітків усвідомлюють цінність української мови, культури та незалежності через спілкування з військовими, волонтерство, перегляд документальних фільмів про війну. В той же час, певними труднощами у формуванні національної ідентичності є вплив російської пропаганди через соціальні мережі та засоби масової інформації, втрата історичної пам'яті через слабке знання минулого, змішані сім'ї, де не має чіткої національної позиції. У цьому контексті роль видатних особистостей може стати для підлітків моральними орієнтирами та прикладами для наслідування.

Україна – унікальна країна, яка вражає своєю величчю, мальовничою природою, унікальними історичними пам'ятками. Дослідники стверджують, що Україна завжди була духовним осередком, де можна зустріти образи різних віросповідань і конфесій. Українцям є ким пишатися за свою кількатисячолітню історію. Ще праукраїнці прагнули до культурного, морального та економічного розвитку. Перші згадки про слов'ян на Дніпрі зустрічаються у писемностях Геродота, Софокла, Тацита та інших давньогрецьких та давньоримських філософів (VII століття до н. е.). Історики відзначають хоробрість та спритність праукраїнців. Ці якості українці пронесли крізь тисячоліття. І це є констатацією

того, що українці – талановита, сильна та амбітна нація.

Як стверджують історики, ще шість тисяч років тому трипільці, які жили на теренах сучасної України, зображали й виготовляли жіночі фігурки з піднесеними до гори руками. З прийняттям християнства жінка з піднесеними для благословення руками з'явилася в образі Оранти – Діви Марії, яка молиться за всіх людей. За свідченням дослідників, Державний герб України – тризуб – це теж трансформоване зображення берегині – Оранти. Образи Оранти з'являються на писанках, ритуальному посуді та у вишивці. Реальні люди також ставали талісманами України протягом століть, так як їх життя вийшло за рамки простого буття і вони назавжди залишилися в історії. Важливим фактором у формуванні національної ідентичності підлітків є наявність гідних прикладів для наслідування. Видатні постаті, герої сучасності і минулого, діячі культури та науки допомагають молоді знайти орієнтири, які зміцнюють національну свідомість і патріотизм. Приклади для наслідування важливі для формування моральних ідеалів, збереження національної пам'яті, натхнення до розвитку та самореалізації, єдності та стійкості у складні часи, утвердження українських цінностей у глобалізованому світі.

Жінки-берегині України є уособленням добра, любові, миру. Жінками-берегинями України стали М. Заньковецька, яка була заручена з театром, С. Крушельницька, яка була віддана сцені. Народна артистка України Н. Матвієнко, стала берегинею української пісні та символом України. Вона казала про свій шлях: «Я живу співаючи. Пісня – мій прапор життя!». Реальні сучасні українки живуть на благо своєї родини, дітей, своєї справи, мають активну життєву позицію та живуть за принципами чесності, справедливості, мудрості та рішучості. Їх можна з великою шаною назвати жінками берегинями України. Орантою сьогодення називають Л. Костенко. Вона стала легендою, бо ще у 60-х роках ХХ ст. виступала проти тоталітаризму СРСР. Ліна Костенко – моральний авторитет нації. Л. Костенко – не просто поетеса, а голос сумління України. Її слова, написані навіть десятиліття тому, сьогодні звучать так, ніби створені спеціально для нашого часу. Один із її найвідоміших віршів «А ви думали, що Україна так просто?…» став символом незламності українського народу у 2022 році. Її поезія часів Революції Гідності влучно передавала відчуття боротьби та єднання. Твори Л. Костенко піднімають питання честі, гідності та боротьби за правду. Її твори стали частиною культурного коду українців, який допомагає їм ідентифікувати себе як частину великої, сильної нації; допомагають знайти сили у важкі часи, надихають боротися і не здаватися; формують національну свідомість, що особливо важливо у підлітковому віці. Одна з найвідоміших українських акторок А. Роговцева руйнує стереотипи про вік та доводить, що боротися за свою країну можна у будь-якому віці. Її публічні виступи не дають забути про справжній стан речей, про важливість боротьби за незалежність України. З початку російсько-української війни А. Роговцева не залишилася осторонь, активно підтримуючи українських військових. А. Роговцева – більше ніж акторка, вона – символ сильної, мудрої українки, яка ніколи не здається.

Через мистецтво підлітки можуть відчути і зрозуміти чужі переживання

та досвід. Художні, музичні та літературні твори можуть викликати глибокі думки, провокувати роздуми про життя, сенс та цінності, можуть надихати на нові ідеї, перспективи та цілі, сприяючи розвитку та зростанню особистості.

Тріадою літературної величі є Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, які відкрито заявляли свою українськість у творах у часи тотальної заборони на усе українське. Т. Шевченко – центральна постать української культури та національного пробудження. Його творчість заклала основу української самосвідомості. Поезія Шевченка надихала борців за незалежність, а його заклики до свободи та національної єдності залишаються актуальними й сьогодні. Для підлітків Шевченко може бути прикладом людини, яка, попри всі труднощі (кріпацтво, заслання, переслідування), не зрадила своїх переконань і присвятила життя Україні.

І. Франко – один із тих, хто формував модерну українську ідентичність. Він писав не лише про національну гордість, а й про важливість праці, освіти та боротьби за справедливість. Його ідея «літератури, що виховує націю» залишається актуальною і нині. Творчість Франка сприяє натхненню до саморозвитку та критичного мислення підлітків.

Л. Українка була не лише великою поетесою, а й символом боротьби з імперським гнітом. Її твори про незламність духу та боротьбу за свободу є надзвичайно важливими для формування свідомості молоді.

Видатний політичний діяч і публіцист, філософ та професор історії, провідник українського руху М. Грушевський ставив питання про культурне відродження українського суспільства (заснування національних шкіл, політичних товариств), виступав за незалежність не тільки територіальну, а й емансипацію усього українського від будь-якого зовнішнього впливу.

Митрополит Української Греко-Католицької Церкви А. Шептицький – меценат, просвітник і духовний лідер уособлює цінності, такі як відповідальність, патріотизм, милосердя та незламність у боротьбі за українську ідентичність. Його життя і спадщина можуть бути моральним дороговказом для нових поколінь, що шукають власний шлях у сучасному світі. Діяльність митрополита не обмежувалася лише релігійною сферою, так як він активно сприяв культурному та освітньому розвитку українців, розуміючи, що духовний та національний розвиток ідуть поруч. У своїх зверненнях А. Шептицький наголошував на важливості рідної мови, культури та звичаїв. Його позиція була прикладом конструктивного патріотизму: він підтримував українську державність, але водночас закликав до діалогу та взаєморозуміння між різними народами. Постать митрополита Шептицького дає відповіді на ключові питання: як залишатися людиною честі й гідності у будь-яких обставинах; як будувати майбутнє України, не втрачаючи власної ідентичності; як поєднувати віру, культуру та патріотизм у сучасному світі.

Сергій Жадан є одним із найпопулярніших сучасних письменників, який через свою творчість формує національну свідомість молоді. В його творах розповідається про сучасну Україну, війну, людські долі та боротьбу за ідентичність. С. Жадан не тільки письменник, а й людина, яка активно допомагає військовим та волонтерам.

Відома письменниця О. Забужко через свої твори розкриває глибокі пласти української історії та національного характеру. Її книги допомагають підліткам переосмислювати власне коріння та бачити Україну як частину європейської культурної спадщини.

З початком повномасштабної війни в Україні значно зросла роль впливу на формування національної свідомості військових та волонтерів. Однією з символічних постатей стала Ю. Паєвська (Тайра) – парамедикиня та волонтерка, яка попри полон і тортури, не зламалася і продовжує боротися за правду та допомагати іншим. Її історія вчить стійкості, самопожертві та вірності своїй державі. К. Приймак, ветеранка війни та співзасновниця Жіночого ветеранського руху доводить, що українські жінки мають рівне право бути захисницями своєї країни та розвінчує стереотипи щодо ролі жінки в армії. Прикладом мужності та патріотизму для молоді є В. Жемчугов – герой України, учасник партизанського руху на окупованих територіях Донбасу. Він втратив руки та зір під час операції проти російських окупантів, але не зламався, його особиста історія показує підліткам, що любов до батьківщини не вимірюється словами, а підтверджується діями.

Вражаючим є досвід педагогів, які в сучасних непростих умовах під звуки сирени впроваджують нові нестандартні методи навчання. Педагоги-новатори перетворюють насичені шкільні програми у творчий процес. Цікавим є досвід проведення уроків історії, які супроводжуються використанням творчого потенціалу підлітків, які закріплюють навчальний матеріал малюнками історичних подій, історичних постатей («батьків-засновників» України), відвідуванням музеїв, що сприяє розвитку уяви, фантазії, патріотизму.

Отже, формування української національної ідентичності – це не лише навчання історії чи вивчення мови. Це процес, у якому велике значення мають особисті приклади видатних українців – як історичних, так і сучасних. Знайомство з їхніми біографіями допомагає підліткам усвідомити, що бути українцем – це не лише факт народження, а й вибір: вибір говорити рідною мовою, вивчати свою історію, шанувати культуру та захищати свободу. Видатні постаті України доводять, що Україна це країна сильних, незалежних та цілеспрямованих людей, де кожен може впливати на майбутнє. Підлітки, які надихаються їхніми історіями життя, отримують впевненість у власних силах. Україна потребує молодого покоління, яке не лише пишається своїм походженням, а й готове діяти задля майбутнього своєї держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Голюк О. А. Ціннісні орієнтації батьків як основа забезпечення гармонійного буття дитини у сім'ї. *Імідж сучасного педагога.* 2015. №6 (155). С. 41-44.

2. Маслюк А. М. Психологічний аналіз доробку Г. Ващенка щодо виховання патріотизму особистості. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2020. № 10 (33), С. 70-82.

3. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстере : за ред. Н. В. Пророк. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 155 с.

4. Тарнавська О. В. Творчість як адаптаційний ресурс здобувачів загальної середньої

освіти підліткового віку. *Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності:* збірник матеріалів XXIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2024. С. 107-113. URL: https://lib.iitta.gov.ua/741403/

Толочко С. В.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ТА ДІАГНОСТУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ

Дослідження присвячене аналізу стратегій зміцнення національної ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни. Розглянуто ключові напрями впливу освіти, інформаційної політики, культури, громадянської активності та економічної стабільності на формування національної свідомості. Окреслено практичні рекомендації щодо популяризації української мови, історичної пам'яті, підтримки волонтерського руху та соціальної згуртованості. Запропоновані заходи спрямовані на консолідацію суспільства та посилення патріотичних орієнтацій у сучасній Україні.

***Ключові слова**: здобувач освіти, національна ідентичність особистості, національно-патріотичне виховання.*

The study analyzes strategies for strengthening national identity in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war. The key areas of influence of education, information policy, culture, civic engagement and economic stability on the formation of national consciousness are considered. The author outlines practical recommendations for popularizing the Ukrainian language, historical memory, supporting the volunteer movement and social cohesion. The proposed measures are aimed at consolidating society and strengthening patriotic orientations in modern Ukraine.

***Keywords:** student, national identity, national-patriotic education.*

Національна ідентичність є фундаментальною складовою самовизначення особистості та суспільства загалом. Вона охоплює комплекс переконань, цінностей, традицій, мови та культури, які визначають приналежність людини до певної нації. В умовах сучасних глобалізаційних процесів, посилення міжкультурних контактів та інформаційного впливу проблема збереження та формування національної ідентичності набуває особливої актуальності. Україна, як держава з багатовіковою історією боротьби за незалежність та самостійність, продовжує формувати власний національний дискурс, у якому особистість відіграє ключову роль.

Сучасні суспільні трансформації, викликані геополітичними змінами, військовими конфліктами, європейською інтеграцією та розвитком цифрових технологій, суттєво впливають на усвідомлення громадянами своєї національної приналежності. Формування національної ідентичності вимагає цілеспрямованої освітньої, культурної та інформаційної політики, що здатна забезпечити стійкість національної самосвідомості, зміцнити громадянську позицію та сприяти збереженню традиційної культури. Водночас національна ідентичність не є статичною категорією – вона динамічно змінюється під впливом історичних, соціальних та економічних чинників, що зумовлює необхідність її постійного дослідження та осмислення. Актуальність цього

дослідження зумовлена потребою визначення сучасного стану національної ідентичності українців, виявлення основних тенденцій її формування та аналізу факторів, що впливають на її розвиток. Важливим, зокрема, є питання впливу освіти, культурної політики, мовної ситуації та медійного простору на національну самоідентифікацію. Дослідження цих аспектів дозволить окреслити стратегічні напрями підтримки національної ідентичності, що є необхідним для консолідації українського суспільства та його подальшого розвитку.

Огляд літератури базується на аналізі сучасних наукових джерел, що висвітлюють різні аспекти цього поняття, зокрема питання національно-патріотичного виховання, впливу війни на формування національної свідомості, а також роль освіти у зміцненні ідентичності.

Праця під редакцією І. Беха та Р. Малиношевського [1] «Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями» містить ґрунтовний аналіз стратегічних підходів до формування національної ідентичності через освітній процес. Автори наголошують на ролі військово-патріотичного виховання як ключового чинника становлення громадянської свідомості молоді в сучасних умовах. Дослідження акцентує увагу на важливості інтеграції національно-патріотичних цінностей у систему загальної середньої, фахової передвищої, вищої та позашкільної освіти, що сприяє зміцненню національної самосвідомості та єдності суспільства.

С. Бойко [2] досліджує вплив збройного конфлікту на процеси національної самоідентифікації українців. Автор розглядає освітні технології, спрямовані на формування патріотизму та національної ідентичності серед молоді, особливо в умовах війни. Важливим аспектом цього дослідження є висвітлення ролі новітніх технологій у формуванні світогляду громадян, що підкреслює потребу модернізації освітнього процесу для ефективнішого виховання національно свідомої особистості.

Дослідження академіка В. Кременя [3] акцентує увагу на філософсько-освітніх аспектах національної ідентичності. Автор слушно зазначає: «Національна ідентичність – це синкретичне й багатопланове утворення. За умов нинішнього історичного періоду національна ідентичність постає не лише духовною опорою, а й сукупністю переконань, світоглядних принципів. З них формується система програм для практичної дії, що утворює нові смисли національного буття, що перманентно реформується та відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає в реалізації загальнонаціонального ідеалу планів державного будівництва» [3, с. 114]. Це невід’ємний елемент існування й розвитку нації, без усвідомлення власної національної приналежності неможливе повноцінне суспільне самоздійснення. Учений звертає увагу на важливість освіти та просвітництва в контексті формування національної свідомості, наголошуючи, що інтеграція національних цінностей у навчальні програми сприяє розвитку гармонійної особистості, здатної до критичного мислення та активної громадянської позиції. Особливо важливим у цьому контексті є питання формування та

збереження національної ідентичності в умовах сучасних викликів, зокрема війни, гібридних загроз і культурної експансії.

Формування національної ідентичності відбувається під впливом широкого спектра чинників, серед яких визначальними є історичні, соціокультурні, освітні та політичні аспекти. Історичний фактор відіграє ключову роль у формуванні колективної пам'яті, що впливає на усвідомлення своєї ідентичності. Історичні події, боротьба за незалежність, героїчні сторінки минулого стають основою для виховання патріотизму (С. Бойко [2]). Соціокультурний фактор визначає вплив культури, традицій, мови та національних символів на процес соціалізації особистості, засвоєння національних цінностей і моделей поведінки.

Освіта є одним із ключових чинників у формуванні національної ідентичності, оскільки через освітній процес відбувається передача культурного коду нації, виховання громадянської відповідальності та плекання національної самосвідомості. Освітня політика України активно інтегрує механізми формування національної ідентичності через виховні програми, навчальні курси та позашкільну освіту. Важливим аспектом є впровадження в освітні програми дисциплін, що висвітлюють історію, культуру, традиції й державні символи України, а також використання новітніх педагогічних технологій для виховання патріотизму та національної самосвідомості [4].

Учений І. Бех та ін. [1] зазначають, що важливими інструментами у виховному процесі є популяризація української мови, формування громадянської відповідальності серед молоді та залучення студентів до громадських ініціатив, які сприяють національному самовизначенню. С. Бойко [1] наголошує на необхідності використання інноваційних підходів до патріотичного виховання, зокрема інтерактивних освітніх платформ, цифрових ресурсів та креативних методів подачі історичного матеріалу, що сприяють активному залученню молоді до процесу формування національної самосвідомості.

Теоретичні засади формування національної ідентичності ґрунтуються на усвідомленні її ролі у становленні особистості та розвиткові суспільства. Національна ідентичність є багатокомпонентним феноменом, що формується під впливом історичних, соціокультурних, освітніх та політичних факторів. Особлива роль у цьому процесі належить освіті як основному інструменту передачі національних цінностей і виховання свідомого громадянина. Сучасні освітні практики мають адаптуватися до нових викликів включно з глобалізаційними процесами, російсько-українською війною для збереження й зміцнення національної ідентичності українців.

Національна ідентичність проявляється через різноманітні аспекти суспільного життя, визначаючи світоглядні орієнтири особистості, її ставлення до історії, культури, мови й державності. У сучасних умовах особливого значення набуває дослідження механізмів її прояву, що дозволяє оцінити рівень національної свідомості громадян та розробити ефективні стратегії її зміцнення. Основними сферами, у яких виявляється національна ідентичність, є мова, культура, громадянська активність, символічний простір, освітні та

інформаційні ресурси, а також міжособистісна комунікація (таблиця 1).

Мовний аспект є одним із ключових показників національної ідентичності. Використання державної мови в освітніх, ділових, комунікативних та культурних сферах сприяє консолідації суспільства та формуванню національної свідомості. Академік В. Кремень [3] зазначає, що мова є фундаментальним чинником національного самоусвідомлення, оскільки вона відображає історичний і культурний досвід народу. Згідно з даними соціологічних досліджень, останніми роками спостерігається посилення мовної свідомості громадян, що проявляється у зростанні популярності української мови в освіті, медіа та побутовому спілкуванні. Це є результатом не лише законодавчих ініціатив, а й соціокультурних процесів, що стимулюють формування мовної ідентичності як складової національного самовизначення.

Культурна сфера також відіграє ключову роль у прояві національної ідентичності. Вона охоплює народні традиції, мистецтво, літературу, музику, театр і кіно, які є засобами збереження та трансляції національного культурного коду. С. Бойко [2] наголошує, що в умовах інформаційного суспільства культурна політика має базуватися на активному розвитку національного культурного продукту, його популяризації серед молоді та протидії культурній експансії інших держав. Особливо важливим є розвиток українського кінематографу, музики, художньої літератури та сучасного мистецтва, які формують позитивний імідж національної культури та сприяють зростанню національної самосвідомості.

Громадянська активність є ще одним важливим проявом національної ідентичності, оскільки через суспільну участь людина усвідомлює свою приналежність до нації та долучається до її розвитку. Це виявляється через участь у виборах, підтримку волонтерського руху, громадські ініціативи, а також через залучення до патріотичних і культурних акцій. Академік І. Бех та ін. [2] зазначають, що в умовах російсько-української війни відбувається активізація громадянського суспільства, що є свідченням високого рівня національної самоідентифікації українців. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє молодь, яка через громадянську активність формує відповідальне ставлення до майбутнього країни та усвідомлює значення національної єдності.

Національні символи, такі як прапор, герб, гімн, а також історичні постаті й пам’ятні дати, виконують функцію маркерів національної ідентичності. Вони є засобами символічної комунікації, що формують почуття приналежності до спільноти та консолідують суспільство. Державні символи України набули особливого значення в умовах війни, оскільки стали не лише офіційними атрибутами держави, а й потужним об’єднавчим фактором. Використання національних символів у повсякденному житті, освіті, культурі та медіа сприяє підвищенню рівня національної свідомості та патріотизму.

Освіта та інформаційні ресурси відіграють важливу роль у формуванні та прояві національної ідентичності, оскільки вони забезпечують поширення історичних знань, культурних традицій та громадянських цінностей. Національно-патріотичне виховання є важливим елементом освітньої політики

України, спрямованим на формування в молоді свідомого ставлення до своєї національної приналежності. Як зазначає учений І.Бех та ін. [1], в освітніх закладах України активно розробляються й упроваджуються програми, спрямовані на виховання громадянської відповідальності, збереження історичної пам'яті та формування патріотичних почуттів. Важливу роль у цьому процесі відіграють інтерактивні освітні технології, що дозволяють ефективніше залучати молодь до обговорення питань національної ідентичності.

Інформаційний простір є ще одним важливим чинником, що впливає на прояв національної ідентичності. Сучасні медіаформати, соціальні мережі та цифрові платформи стали потужними інструментами конструювання національної свідомості. З одного боку, вони сприяють поширенню патріотичних ідей, популяризації української культури, історії та традицій, а з іншого – стають об'єктами інформаційної війни, що намагається впливати на суспільну думку. Учений В.Кремень [3] наголошує, що в умовах сучасних викликів особливо важливо розвивати медіаграмотність, яка дозволяє громадянам критично оцінювати інформацію, розрізняти маніпулятивний контент і протидіяти деструктивним наративам.

Міжособистісна комунікація також є важливим показником прояву національної ідентичності, оскільки вона визначає особливості соціальної взаємодії в різних середовищах. Використання української мови в повсякденному спілкуванні, збереження традицій, участь у культурних заходах і громадських ініціативах є проявами національної свідомості особистості. Особливо важливим є збереження української ідентичності серед українців діаспори, де національна самосвідомість підтримується через освітні, культурні й релігійні інституції.

Таблиця 1

Чинники прояву національної ідентичності особистості

Чинник	***Характеристика***
Мова	Використання української мови в освіті, медіа, бізнесі, міжособистісному спілкуванні; мовна політика та її вплив на національну свідомість.
Культура	Збереження й розвиток національних традицій, мистецтва, літератури, музики, театру, кінематографу; популяризація української культури.
Громадянська активність	Участь у виборах, волонтерському русі, громадських ініціативах, патріотичних заходах; активна позиція в розбудові суспільства.
Національні символи	Використання державних символів (прапор, герб, гімн), шанування історичних постатей і дат; символічна комунікація в суспільстві.
Освіта	Виховання патріотизму, національної свідомості через освітні програми, позакласні заходи; формування історичної пам'яті.
Інформаційний простір	Вплив медіа, соціальних мереж, цифрових платформ на конструювання національної свідомості; розвиток медіаграмотності.
Міжособистісна комунікація	Використання української мови в побуті, підтримка традицій, участь у культурних заходах, збереження ідентичності в діаспорі.

Зміцнення національної ідентичності є важливим чинником стійкості українського суспільства перед викликами сучасності, зокрема в умовах російсько-української війни. Ураховуючи складну суспільно-політичну ситуацію, доцільно вживати комплексні заходи, спрямовані на консолідацію суспільства, посилення патріотизму та зміцнення національної самосвідомості.

1. Освіта як ключовий інструмент формування національної ідентичності. Необхідним уважаємо проведення реформування освітніх програм з акцентом на викладання історії України без спотворення фактів, формування історичної пам'яті та критичного мислення. Доцільним убачаємо викладання українознавства як обов'язкової дисципліни в закладах освіти, що включає вивчення культури, мови, літератури, звичаїв та традицій. Потрібним є здійснення патріотичного виховання здобувачів освіти через інтеграцію навчальних предметів/дисциплін, що висвітлюють боротьбу українців за незалежність, героїчні сторінки національної історії. Актуалізується підтримка української мови в освітньому просторі шляхом стимулювання вчителів та викладачів до використання української мови як основного засобу комунікації.

2. Інформаційна політика та медіаграмотність передбачають протидію дезінформації та російській пропаганді через розвиток незалежних українських медіа, підтримку фактчекінгових ініціатив і викладання медіаграмотності. Популяризація українського контенту можлива через сприяння діяльності національних телеканалів, блогерів, журналістів, які поширюють україноцентричний наратив. Запровадження державних інформаційних кампаній із формування патріотичної свідомості й демонстрації історичної правди також сприятимуть зміцненню національної ідентичності.

3. Мовна політика та культурне відродження передусім акцентують увагу на підтримці державної мови на всіх рівнях завдяки створенню україномовного середовища у сфері освіти, бізнесу, розваг, побутового спілкування. Популяризація української культури, зокрема, можлива через кінематограф, літературу, музику, мистецтво, традиції. Стимулювання українського книговидавництва й перекладу світової літератури українською мовою є ще одним засобом зміцнення національної ідентичності. Проведення культурних заходів і фестивалів зі свого боку також сприятиме поширенню знань про традиції й національну спадщину.

4. Громадянська активність і соціальна згуртованість. Заохочення волонтерського руху можливе через створення державних і приватних платформ для координації допомоги військовим і постраждалим цивільним. Розвиток громадянського суспільства також здійснимий завдяки підтримці ініціатив, спрямованих на об'єднання українців у спільній боротьбі за незалежність. Ще одним шляхом є залучення української діаспори до процесів національного відродження й міжнародної підтримки України, що прослідковується нині в контексті спроб україно-американо-російського переговорного процесу. Важливою є і підтримка ветеранів війни через надання соціального забезпечення, реабілітаційних програм, сприяння їхній інтеграції в цивільне життя.

5. Політика пам'яті та збереження історичної правди. Популяризація

історичних подій і постатей, що відіграли ключову роль у боротьбі за незалежність України, є провідним заходом у процесі зміцнення національної ідентичності. Значущим є і розвиток музейної справи й меморіальних комплексів, присвячених історії української державності. Украй необхідною є деколонізація культурного простору через усунення імперських символів, топонімів, що мають колоніальне значення.

6. Економічна стабільність як основа національної єдності може бути зреалізована завдяки підтримці малого й середнього бізнесу через державні гранти, пільгове оподаткування, кредитні програми для підприємців. Необхідним стає розвиток вітчизняного виробництва та імпортозаміщення для зміцнення економічної незалежності України. У майбутній відновній діяльності значущості набувають інвестиції у відбудова зруйнованих територій з урахуванням патріотичних ідей у містобудівних концепціях.

Співвідношення понять «національна ідентичність» і «громадянська ідентичність» уможливлює їхнє розуміння як двох взаємопов'язаних, але відмінних понять, які визначають усвідомлення людиною своєї приналежності до певної спільноти. Національна ідентичність базується на культурних, мовних, історичних і традиційних чинниках. Вона відображає спільне етнічне коріння, культурну спадщину, традиції, національні символи, мову й історичну пам'ять. Громадянська ідентичність своєю чергою визначається через приналежність до держави незалежно від етнічного походження. Вона базується на політичних і правових засадах, передбачає відчуття відповідальності за розвиток держави, прийняття її законів, демократичних цінностей та участь у суспільному житті [5].

Національна та громадянська ідентичності можуть гармонійно співіснувати, узаємодоповнюючи одна одну, коли нація будується на спільних культурних і політичних цінностях. Наприклад, у країнах, де державна політика спрямована на підтримку єдиної національної культури, національна і громадянська ідентичність майже збігаються. Водночас у багатонаціональних державах громадянська ідентичність може відігравати вирішальну роль у забезпеченні єдності суспільства, адже вона базується не на спільному етнічному походженні, а на загальній системі прав і обов'язків громадян.

У деяких випадках між національною та громадянською ідентичностями можуть виникати суперечності, особливо коли громадяни певної країни асоціюють себе з іншою етнічною групою або культурною традицією, що може призводити до соціальної напруги й конфліктів. Це особливо актуально для держав, що перебувають у процесі формування політичної нації, як-от Україна, де після 2014 року значно посилилася роль громадянської ідентичності, заснованої на спільних політичних і демократичних цінностях, незалежно від етнічного походження громадян. В умовах сучасного світу гармонійне поєднання національної ідентичності з громадянською є запорукою стабільності держави. Це забезпечує культурну самобутність нації, водночас сприяючи інтеграції всіх громадян у єдиний суспільний простір, що ґрунтується на спільних цінностях, політичних принципах і прагненні до розвитку.

Отже, національна ідентичність проявляється через мову, культуру, громадянську активність, національні символи, освітні ініціативи, інформаційні ресурси та міжособистісну комунікацію. Вона формується та зміцнюється завдяки інтегрованим зусиллям держави, суспільства й окремих громадян, які усвідомлюють свою приналежність до української нації. В умовах сучасних викликів національна ідентичність відіграє стратегічну роль у збереженні суверенітету, консолідації суспільства та забезпеченні стійкості української держави. Національна ідентичність України зміцнюється через цілісний підхід, що включає реформи в освіті, культурній та інформаційній політиці, економічному розвитку та соціальній сфері. Комплекс заходів, спрямований на підтримку національної самосвідомості, дозволить не лише протистояти інформаційним і військовим загрозам, а й закласти основи для майбутнього процвітання української нації.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д., Журба К. О., Канішевська Л. В., Комаровська О. А., Литовченко О. В., Малиношевський Р. В., Морін О. Л., Окушко Т. К., Рагозіна В. В., Рейпольська О. Д., Тимчик М. В., Толочко С. В., Харченко Н. В. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Беха, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

2. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України. *Проблеми освіти.* 2022. Вип. 1. С. 223-235. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pros_2022_1_16

3. Кремень В. Г. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. № 1. С. 113–116. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18

4. Національно-патріотичне виховання. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya

5. Толочко С. В. Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні. *Advanced Linguistics.* 2023. № 11. С. 181–191. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277433

Трутень А. В.

ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Розглянуто питання екологічної компетентності як важливої складової у формуванні української національної ідентичності здобувачів освіти. Підкреслено важливість урахування екологічних аспектів у освітньому процесі для підтримки сталого розвитку та збереження національної спадщини. Представлено приклади, що демонструють, як екологічна компетентність сприяє формуванню української національної ідентичності здобувачів освіти – вивчення історії та культури природи України, залучення учнів до реалізації екологічних проєктів, створення екологічних клубів в школах, взаємодія з місцевими органами влади для захисту природних ресурсів, вивчення та поширення знань про екологію.

Ключові слова: *екологічна компетентність, екологічні ініціативи, національна ідентичність, національна свідомість, здобувач освіти.*

The issue of environmental competence as an important component in the formation of

Ukrainian national identity of education seekers is considered. The importance of taking into account environmental aspects in the educational process to support sustainable development and preserve national heritage is emphasized. Examples are presented that demonstrate how environmental competence contributes to the formation of Ukrainian national identity of education seekers – studying the history and culture of nature of Ukraine, involving students in the implementation of environmental projects, creating environmental clubs in schools, interaction with local authorities to protect natural resources.

Keywords: *ecological competence, ecological initiatives, national identity, national consciousness, education seeker.*

У сучасних умовах глобалізації формування національної ідентичності серед української молоді набуває особливої актуальності. З одного боку, відзначається змішання культур, яке сприяє кращій взаємодії і самовизначенню молоді у суспільному просторі, а з іншого боку, через міжкультурні контакти і зміну цінностей виникають конфліктні ситуації, що призводять до кризи національної та культурної ідентичності як окремих осіб, так і суспільства в цілому, що впливає на соціалізацію молодого покоління.

Питання охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів важливі для визначення національного характеру. Інновації у галузі екологічної освіти допомагають здобувачам освіти краще розуміти вплив їхніх дій на природу та розвивати екологічно свідому поведінку. Це, в свою чергу, сприяє формуванню української національної ідентичності, оскільки збереження навколишнього середовища та культурних цінностей є важливою складовою українського ідентичного самоусвідомлення.

Екологічна компетентність є важливим аспектом освіти для сталого розвитку майбутнього, оскільки забезпечує знання, уміння й навички для вирішення складних екологічних проблем, прийняття обґрунтованих рішень щодо охорони та збереження довкілля [7, с. 93].

Зростання екологічної компетентності серед здобувачів освіти сприяє формуванню у них ціннісних орієнтацій, пов’язаних з відповідальним ставленням до навколишнього середовища та бажанням бути активними учасниками процесів збереження та відновлення екологічної рівноваги, а також сприятиме не лише їх власному особистісному зростанню та громадянській активності, але і зміцненню української національної ідентичності як складової національного духу і спадщини.

Закцентуємо значення терміну «компетентність», під яким розуміють інтегровану особистісну якість людини (її капітал), що виникає під час навчання, формується в процесі практичної діяльності та забезпечує реалізацію компетентного підходу до вирішення професійних завдань майбутньої фахової діяльності [6, с. 646].

Відповідно до Державного стандарту, екологічна компетентність передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв’язку господарської діяльності і важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства [2].

Національна ідентичність – ототожнення себе з національною спільнотою

на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей.

Головним ідентитетом національної ідентичності є національна свідомість. За змістом національна ідентичність – сфера ідей, цінностей і смислів культури, сприйнятих й артикульованих більшістю громадян країни. Вона має власні засади в конструюванні індивідом своєї тотожності. Вибір національної ідентичності обумовлений політичними, економічними, соціальними й історичними чинниками, що робить її рухомою [5].

Українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [3].

Розглядаючи національну ідентичність у контексті освітніх програм, важливо враховувати широкий спектр чинників, які впливають на її формування, зокрема культурні, історичні, соціальні та політичні аспекти. Навчальні програми, зорієнтовані на формування національної ідентичності, мають включати комплексний підхід, що враховує ці різноманітні аспекти.

Освітні ініціативи та різноманітні громадські заходи відіграють значну роль у формуванні та зміцненні національної ідентичності серед молоді України. Війна не лише випробовувала стійкість українського народу, але й стала каталізатором для зміцнення відчуття єдності та національної приналежності, зокрема серед молодших поколінь [4].

Основною метою є формування у здобувачів освіти почуття гордості за свою країну, знання її історії, культури та значних досягнень, а також інтеграція національно-патріотичного виховання в усі аспекти шкільного життя, від уроків історії до культурних та спортивних заходів [1, с. 125].

Національна ідентичність в здобувачів освіти формується через декілька ключових аспектів. По-перше, освіта допомагає усвідомити історію, культуру та традиції своєї країни, що сприяє формуванню почуття належності до своєї нації. Окрім того, розвиток мовних навичок учнів також грає важливу роль у збереженні національної ідентичності. У шкільних програмах включені матеріали з національної історії та літератури, що сприяє формуванню національного самоусвідомлення. Також важливою є виховна робота з вихованцями, спрямована на патріотичне виховання та розвиток почуття гордості за свою націю.

Екологічна компетентність грає важливу роль у формуванні української національної ідентичності здобувачів освіти. Знання та розуміння важливості екології є необхідним елементом в сучасному світі, де зростання проблеми забруднення довкілля та зменшення природних ресурсів стає все більш актуальним.

Дотримання екологічних принципів, таких як збереження водних та лісових ресурсів, раціональне використання енергії, видалення відходів та боротьба зі забрудненням, є необхідними для забезпечення сталого розвитку

суспільства. Прийняття відповідальності за довкілля та свої дії сприяє формуванню усвідомленої громадянської позиції та прагненню до змін на краще.

Навчання української молоді принципам сталого розвитку, заохочення їх участі в екологічних ініціативах та подіях, сприяє формуванню національної ідентичності та гордості за власну країну. Дотримання екологічних стандартів та усвідомлення важливості збереження навколишнього середовища є важливим елементом української культури та ідентичності.

Наведемо декілька прикладів, що демонструють, як екологічна компетентність сприяє формуванню української національної ідентичності здобувачів освіти:

1. Вивчення історії та культури природи України – знання про традиції та цінності, пов'язані з природою, сприяють формуванню поваги до неї та бережливого ставлення до навколишнього середовища. Охорона природи та збереження довкілля відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності українців. Включення знань про традиційні методи охорони природи та екологічні звичаї українців до навчальних програм допоможе здобувачам освіти розуміти важливість екологічної компетентності для їхньої національної ідентичності. Розуміння та врахування цих аспектів сприятиме створенню сталого розвитку в Україні та підтримці екологічно здорового середовища для майбутніх поколінь.

2. Залучення учнів до реалізації екологічних проєктів є дуже важливим кроком у формуванні у них відповідального ставлення до оточуючого середовища. Це допомагає учням більше орієнтуватися на проблеми, пов'язані з екологією, та навчає їх бути активними учасниками процесу збереження природи. Участь у таких проєктах допоможе здобувачам освіти розширити свої знання про проблеми екології, сприяє підвищенню їх обізнаності та свідомості щодо потреби бережливого ставлення до довкілля, сприяє формуванню екологічно відповідальної поведінки, а також допомагає учням розуміти важливість національних цінностей та долучатися до будівництва кращого майбутнього для своєї країни. Учні матимуть можливість розвивати навички співпраці, креативності та лідерства, спілкуючись з однодумцями та експертами у галузі екології.

3. Створення екологічних клубів у школах є чудовою ідеєю для підвищення екологічної свідомості серед учнів та активної участі їх у збереженні навколишнього середовища. У таких клубах учні матимуть можливість брати участь у прибиранні територій навколо школи, виготовляти вироби з вторинної сировини, такі як відходи паперу або пластику, та проводити просвітницькі заходи для інших учнів і вчителів.

Клуби можуть регулярно організовувати акції з прибирання сміття на територіях біля школи або в місцевому парку, залучаючи до участі як учнів, так і вчителів. Окрім того, учні можуть навчатися роздільному збору сміття та переробці відходів, щоб зменшити негативний вплив на довкілля.

Вироби з вторинної сировини, такі як відходи пластику або паперу, можуть бути використані для створення різноманітних предметів, наприклад,

вітальних листівок, прикрас чи ваз. Ця діяльність не лише допоможе учням навчитися творчості та розвинути їхні навички виготовлення виробів, але й збільшить їх усвідомлення про важливість вторинної переробки та заощадження ресурсів.

Просвітницькі заходи, організовані екологічними клубами, можуть включати в себе лекції, виставки, тематичні відеопокази та інші форми масової комунікації, що нагадуватимуть учням та педагогам про важливість дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Такі заходи будуть сприяти поширенню екологічних цінностей серед учнів та допомагатимуть залучити більше людей до участі в збереженні природи.

4. Взаємодія з місцевими органами влади для захисту природних ресурсів стимулює активну позицію в громадських справах та сприяє підвищенню рівня екологічної свідомості серед учнів. Ця взаємодія включає проведення спільних заходів з екологічної освіти, організацію лекцій та семінарів з екологічних питань, розвиток програм з вивчення та охорони природи в рамках шкільної програми. Це сприяє створенню сприятливого середовища для здоров'я та добробуту громадян, збереженню природних екосистем, а також сприяє підвищенню рівня екологічної свідомості серед учнів, що є кроком до створення більш сталого та екологічно освіченого суспільства.

5. Вивчення та поширення знань про екологію: вивчення проблем екології та їх поширення серед оточуючих є важливим кроком у формуванні національної ідентичності здобувачів освіти як свідомих громадян, які розуміють важливість збереження природи для майбутніх поколінь.

Розуміння екологічних проблем та усвідомлення їх важливості сприяє розвитку таких цінностей, як відповідальність за довкілля, дбайливе ставлення до природи та раціональне використання ресурсів. Поширення цих знань серед оточуючих також сприяє підвищенню екологічної свідомості в суспільстві в цілому. Інформованість людей про проблеми екології та можливі шляхи їх вирішення сприяє зміні поведінки, спрямованої на більш стійкий та екологічно збалансований розвиток.

Завдяки цим заходам учні отримають глибше розуміння екологічних проблем і зможуть активно приймати участь у їх вирішенні, а також сприятимуть формуванню національної свідомості та підвищенню громадянської активності, що важливо для формування та зміцнення української національної ідентичності серед здобувачів освіти.

Отже, екологічна компетентність є важливою складовою для формування української національної ідентичності здобувачів освіти, оскільки вона дозволяє їм розуміти важливість та цінність рідної землі, її природних ресурсів та довкілля, сприяє сталому розвиту, а також прищеплює почуття гордості за свою екологічну спадщину.

Окрім того, екологічна компетентність сприяє розвитку важливих навичок, таких як уміння зберігати природу, використовувати її ресурси ефективно та відповідально, а також уміння співпрацювати для досягнення спільних цілей у збереженні навколишнього середовища. Ці цінності та навички відображають культурні та історичні особливості України, сприяючи

формуванню української національної ідентичності серед молодого покоління.

Список використаних джерел та літератури

1. Гончарова В. І., Леонова В. І. Формування національної ідентичності здобувачів освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2024. № 75. С. 123-126.
2. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text.
3. Закон України від 13.12.2022 N 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text.
4. Карлова В. В. Державотворчий потенціал національної самосвідомості: монографія. Київ: НАДУ, 2012. 395 с.
5. Стегній, О. І. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2020. URL: https://esu.com.ua/article-71062
6. Толочко С. В., Бордюг Н. С. Екологічна компетентність у структурі глобальної компетентності здобувачів освіти. *Перспективи та інновації науки (Серія «Психологія», Серія «Педагогіка», Серія «Медицина»)*. 2024. № 3 (37). С. 643–656.
7. Толочко С. В., Бордюг Н. С. Екологічна компетентність учнів у контексті подолання екологічних наслідків війни: монографія. Київ: Компринт, 2024. 160 с.
8. Трутень А. В. Методика виховання ціннісного ставлення до водних ресурсів учнів старших класів. *Вісник науки та освіти.* 2023. № 12(18). С. 804–818. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/archive.
9. Трутень А. В., Толочко С. В. Інноваційні методи та технології у формуванні екологічної компетентності в учнів старших класів. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 5 (23). С. 1525–1540. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/archive.
10. Трутень А. В. Використання STEM-технології та віртуальної реальності для формування екологічної компетентності здобувачів освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2024. Вип. 28. Кн. 2. С. 199–212. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-199-212.

РОЗДІЛ 2. УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРИ І МОВИ: ПЕДАГОГІЧНІ ПРАКТИКИ

Богатирьова О. М., Цехмистро В. І.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

У роботі узагальнено матеріал щодо виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку, розкрито завдання, методи, шляхи реалізації принципу інтеграції в різних видах діяльності. Подана система роботи з патріотичного виховання на засадах усної народної творчості та народознавства. Матеріали адресовані вихователям дошкільних закладів, батькам, студентам

Ключові слова: *дошкільник, національно-патріотична компетентність, усна народна творчість.*

The work summarizes the material on the upbringing of patriotic feelings in preschool children, reveals the tasks, methods, ways of implementing the principle of integration in various types of activities. A system of work on patriotic education based on the principles of oral folk art and ethnography is presented. The materials are addressed to preschool teachers, parents, students.

Keywords*: preschooler, national-patriotic competence, oral folk art.*

Українці свою духовну культуру почали творити далеко до християнського періоду на Україні. Так, однією з найважливіших педагогічних задач, визначених Законом України «Про дошкільну освіту», є виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв. Державним стандартом дошкільної освіти є Базовий компонент дошкільної освіти. Його мета – забезпечення життєвої компетентності дитини, до змісту якої входять цілі бути громадянином своєї країни, патріотом свого народу.

Не можна виростити повноцінну особистість без формування громадянських якостей.

Загальні завдання системи роботи з патріотичного виховання:

– Розвивати самосвідомість дитини;

– Розширювати уявлення про усну народну творчість;

– Виховувати почуття незалежності до рідного народу, інтерес до народних і державних свят, їх походження, підготовки й відзначення, повагу до національних традицій.

В даний час питання національно-патріотичного виховання в закладі дошкільної освіти розглядаються як пріоритетні, формування патріотичних почуттів у дошкільнят базується на національній культурі і наступності поколінь.

Методи патріотичного виховання дошкільнят.

Для повноцінного виховання використовуємо різноманітні методи і форми роботи з урахуванням вікового світосприйняття дітей:

– Розповідь вихователів;

– Показ ілюстрацій, слайдів;

– Прослуховування аудіо записів;

– Використання фольклорних творів, прислів’їв, приказок, казок, розучування пісень, ігор;

– Ознайомлення з продуктами народної творчості, розпис, вишиванка;

– Знайомство з творчістю відомих поетів, композиторів;

– Участь у громадських та календарних святах.

Всю роботу плануємо в трьох напрямках: робота вихователя і робота з дітьми; робота з сім'єю.

Втілення в життя поставлених завдань почали з бажання повернути дітям те, чого не вистачало нам багато років : солов'їну, квітучу, багату,мелодійну виразну українську мову. Через мову народ передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, традиції , культуру, історію.

Почали проводити роботу з дітьми молодшого дошкільного віку шляхом проведення аналізу володіння дітьми українською мовою.

Використовуючи диференційований підхід, починали розвивати інтерес до української мови і культури за допомогою усної народної творчості – невичерпного джерела виховання дитини. Скарбниця усної народної творчості надзвичайно багата. Є в ній і казка, і легенда, загадка, і лічилка, приказки й прислів'я, скоромовки, чистомовки, колисанки, забавлянки. Через народну творчість дошкільник дістає перші уявлення про культуру та побут свого народу.

Прислів'я та приказки приваблюють дітей яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. Часто їх використовуємо у спілкуванні з дітьми: під час трудових доручень коли дитина неохоче виконує. Також на прогулянці в різних ситуаціях поповнюємо знання і словник дітей прислів'ями і приказками: під час спостережень в природі.

В своїй роботі використовуємо загадки, які мають багато спільного з прислів'ями та приказками. А успішному відгадуванню загадокв давні часи надавалося велике значення: воно було мірилом мудрості і розуму.

Перлини народної творчості-скоромовки, чистомовки, заклички використовуємо під час усіх видів діяльності дітей дошкільного віку. Заучуємо, як на заняттях, так і в повсякденному житті. Щоб твори усної народної творчості завжди були постійними помічниками в роботі, їх систематично накопичуємо, групуємо за темами.

На заняттях з народознавства широко використовуємо скарб усної народної творчості-казки, легенди та притчі, які містять в собі значний пізнавальний і виховний потенціал. На їх основі знайомимо дітей з історією українського народу, його традиціями.

Суверенній Україні потрібні громадяни, які мають глибоку усвідомлену життєву позицію, налаштовані патріотично й водночас толерантно з повагою ставляться до інших людей, їхніх національних культур. Тому вважаємо, що перед нами, сучасними педагогами, що виконують соціальне замовлення батьків, стоїть активно впроваджувати в освітньо-виховну роботу з дітьми основи патріотичного виховання, яке базується на витоках українського народознавства.

Усе розмаїття народної творчості поправу вважається високохудожнім скарбом культури і мистецтва нашого народу, чия невичерпна талановитість, високе естетичне чуття й гострий розум продовжують примножувати і

збагачувати духовну спадщину.

На наш погляд, люди повинні з раннього дитинства розуміти, що вони знаходяться в потоці історії, що вчинки кожної людини залишають свій слід, віддзеркалюють в історії і будуть оцінюватися наступними поколіннями.

Божаківська М. О.

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В СЕРЕДНІЙ І СТАРШІЙ ШКОЛІ

Стаття розкриває важливість аксіологічного підходу в процесі формування мовної ідентичності учнів середньої та старшої школи через призму літературних творів. Аналізується, як ціннісні орієнтації, відображені в літературі, впливають на усвідомлення власної мовної приналежності та культурної спадщини. Досліджується потенціал літературних текстів у розвитку поваги до рідної мови, формуванні національної свідомості та громадянської позиції.

Ключові слова: *аксіологічний аспект, мовна ідентичність, літературна освіта, цінності, середня та старша школа.*

The report reveals the importance of an axiological approach in the process of forming the linguistic identity of secondary and high school students through the prism of literary works. It analyzes how value orientations reflected in literature affect the awareness of one's own linguistic affiliation and cultural heritage. It explores the potential of literary texts in developing respect for the native language, forming national consciousness and civic position.

Keywords: *axiological aspect, linguistic identity, literary education, values, secondary and high school.*

Аксіологічний аспект формування мовної ідентичності є надзвичайно важливим у процесі вивчення літератури в середній та старшій школі. Питання аксіологічного формування мовної ідентичності учнів слугували предметом наукового пошуку багатьох учених, серед яких – В. Андрущенко, І. Бех, В. Бондар, О. Дубасенюк, О. Забужко, М. Євтух, Л. Мацько, Я. Ружевич, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін. І. Бех вважає, що саме у процесі навчання учень осягає та засвоює особистісні цінності, що може бути лише за умови виходу за межі егоїстичних інтересів у напрямі морально-духовних цінностей культури людства [1, 2]. Література не лише розширює словниковий запас та розвиває мовленнєві навички, а й допомагає учням усвідомлювати цінності, які впливають на їхнє світосприйняття та мовну самоідентифікацію. Читання класичних та сучасних творів сприяє формуванню власної мовленнєвої культури та розумінню мовних норм; ознайомлення з різними стилями письма розвиває здатність до аналізу текстів та формування особистої позиції; література дає змогу зрозуміти мовленнєву специфіку інших народів та сприяє вихованню толерантності [2].

Серед основних чинників формування мовної ідентичності у процесі вивчення літератури в середній і старшій школі є: мовне середовище, міжкультурний діалог, морально-етичний, національний, аксіологічний чинники. Ціннісний компонент процесу читання та розуміння є вкрай

важливим, бо художні твори відображають світоглядні позиції, національні й моральні цінності, що допомагають учням визначитися зі своїм місцем не тільки у мовленнєвому, а й у життєвому просторі.

Літературні твори відіграють ключову роль у формуванні морально-етичних орієнтирів молодого покоління. Через художні образи та сюжетні лінії учні мають можливість осмислювати складні життєві ситуації та приймати рішення відповідно до суспільних норм і культурних традицій [3]. Герої класичних та сучасних творів художньої літератури виступають моделями або антиприкладами поведінки, що сприяють розвитку емпатії, відповідальності та критичного мислення. Особливу роль відіграє національна література, яка передає історичний досвід народу та закріплює цінності колективної свідомості. Таким чином, вивчення літератури у школі сприяє не лише мовному розвитку, а й формуванню світоглядної позиції учнів [4]. Твір Т. Шевченка «Катерина» порушує питання морального вибору та соціальної відповідальності. Головна героїня стикається із суспільним осудом, що змушує читачів замислитися над проблемою честі, гідності та сімейних цінностей. Катерина розмовляє українською, однак погоджується стати «московкою», бо кохає; однак ставлення її обранця до дівчини, зверхність, цинізм і лукавство заставляють замислитися. Цінності кожного з цієї пари, якій так і не судилось бути разом, стають очевидними. Поема І. Франка «Мойсей» показує шлях народу до свободи та боротьбу за ідеали, формує поняття лідерства, морального боргу та пошуку істини. Драма-феєрія Л. Українки «Лісова пісня» розкриває важливість внутрішньої гармонії людини, вибору між матеріальним і духовним світом. Роман П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» змальовує соціальні та етичні проблеми тогочасного суспільства, ставлячи питання про справедливість, моральну відповідальність і роль освіти. Повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» демонструє взаємозв’язок людини та природи, важливість збереження традицій та духовного багатства.

Формування мовної ідентичності у процесі вивчення літератури є важливим етапом освітнього розвитку учнів. Шкільна програма містить твори, які допомагають молоді усвідомити багатство мовного простору, національну культуру та стилістичну самобутність. Шевченківська поезія не лише розвиває мовленнєву культуру, а й пробуджує національну свідомість, адже твори Кобзаря пронизані ідеями свободи, боротьби та народної єдності. Його поезія формує мовну картину світу через образи української природи, сільського життя та національної боротьби. Наприклад, у вірші «Заповіт» автор використовує символіку землі, народу та свободи, які мають глибинний аксіологічний сенс.

Повість І. Франка «Захар Беркут» демонструє мовну картину середньовічної України, передаючи історичні реалії через специфіку мовлення персонажів та описи традиційного укладу життя. Романи Дж. Орвелла «Скотоферма» та «1984» демонструє мовну картину світу, де мова є засобом контролю. «Новомова» у творах обмежує мислення громадян, що є прикладом впливу лінгвістичних механізмів на суспільну свідомість [5].

У драмі Б. Шоу «Пігмаліон» мовна ідентичність тісно пов’язана із

соціальним статусом та можливостями особистості. Головна героїня, Еліза Дулітл, завдяки мовному перевихованню перетворюється із простої квіткарки на вишукану леді. Це показує, як мова визначає соціальне сприйняття людини та впливає на її місце в суспільстві. Шоу критикує класові бар'єри й демонструє, що мовна культура може бути ключем до самореалізації, але й водночас засобом маніпуляції та соціальної оцінки [6]. Літературні тексти не лише збагачують мовну культуру, а й сприяють розвитку критичного мислення та усвідомленню ціннісних орієнтирів.

П'єса Куліша «Мина Мазайло» порушує питання мовної ідентичності в контексті національної самосвідомості. Головний герой, Мина Мазайло, прагне змінити своє прізвище на «Мазєнін», вважаючи, що російське звучання надасть йому більшого соціального престижу. Однак його родина розділена у поглядах на це – одні підтримують його, інші ж наполягають на важливості збереження української мови та культурної ідентичності. Твори шкільної програми відіграють важливу роль у становленні мовної ідентичності учнів, допомагаючи їм розуміти не лише граматику та лексику, а й культурні та етичні аспекти мовлення.

Аксіологічний аспект відіграє важливу роль, адже морально-етичні норми, передані у творах, сприяють визначенню учнями власних цінностей та культурної приналежності. Вивчення національної літератури, такої як «Кобзар» Т. Шевченка чи «Мина Мазайло» М. Куліша, допомагає усвідомити значення рідної мови для самовизначення. Твори зарубіжної літератури показують як мова впливає на соціальну мобільність та суспільні процеси. Таким чином, художні тексти є не лише засобом навчання, а й важливим чинником мовної ідентифікації особистості, що робить їх вивчення в школі необхідним для гармонійного розвитку учнів. Як вважає Я. Ружевич, формування ціннісних орієнтирів учнів ґрунтується на системі, яка забезпечує актуалізацію цінностей, засвоєння ціннісного потенціалу твору, сформованість уміння обирати позитивні цінності, що формується й удосконалюється у процесі вивчення світової літератури шляхом опанування основних літературних текстів і виконання відповідних завдань [7].

Формування мовної ідентичності учнів середньої та старшої школи є складним процесом, що залежить від культурних, соціальних та освітніх факторів [8]. Література виступає ключовим засобом цього формування, оскільки через художні тексти школярі засвоюють мовні норми, розширюють словниковий запас і формують власне мовне самосприйняття; впливає на світогляд учнів та їхню здатність до самовираження.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрущенко В. Формування мовної ідентичності у контексті сучасної освітньої парадигми. *Науковий вісник педагогічних наук*. 2021.
2. Бех І. Д. Виховна гуманістична парадигма в освітній інновації. Педагогіка і психологія. Київ: «Педагогічна преса». 2016. № 2. С. 14-21.
3. Забужко О. Мова як код національної ідентичності: філософський аспект. *Український гуманітарний журнал*. 2018.
4. Кононенко О. Українська мова та її роль у культурній самоідентифікації. *Лінгвістичні студії*. 2020.

5. Мацько Л. Лінгвістичні концепції формування мовної особистості // Збірник наукових праць філологічного факультету. – 2022.
6. Ружевич Я. І. Діагностика сформованості в старшокласників ціннісних орієнтацій у процесі вивчення зарубіжної літератури. Зарубіжна література в школах України. 2009. № 9. С. 47–49.
7. Ружевич Я. І. Проблема формування ціннісних орієнтацій в учнів у методиці зарубіжної літератури. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. за ред. В. Д. Будака, О. М. Пєхоти. Вип. 1.35. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. С. 141–144.
8. Плющ М. Теоретичні аспекти мовної ідентичності // Вісник Національної академії наук України. – 2019.

Вовк М. П.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається значення національно-культурного компонента у змісті професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти. Обґрунтовується необхідність інтеграції національних цінностей, традицій та культурної спадщини в освітній процес для формування педагога-патріота. Аналізуються різні підходи та методи включення національно-культурного компонента до навчальних дисциплін. Висвітлюється вплив такого компонента на розвиток професійної компетентності майбутніх учителів та їх готовність до виховання учнів у дусі національної свідомості. Пропонуються практичні рекомендації щодо удосконалення змісту професійної підготовки педагогів з урахуванням національно-культурного контексту.
Ключові слова: *національно-культурний компонент, професійна підготовка, майбутні вчителі, вища педагогічна освіта, національні цінності.*

The article examines the importance of the national-cultural component in the content of professional training of future teachers in higher pedagogical education institutions. The need to integrate national values, traditions and cultural heritage into the educational process for the formation of a patriotic teacher is substantiated. Various approaches and methods of including the national-cultural component in academic disciplines are analyzed. The impact of such a component on the development of professional competence of future teachers and their readiness to educate students in the spirit of national consciousness is highlighted. Practical recommendations are offered for improving the content of professional training of teachers taking into account the national-cultural context.
Keywords: *national-cultural component, professional training, future teachers, higher pedagogical education, national values.*

У сучасному дискурсі розвитку українського суспільства постали виклики утвердження національної ідентичності саме в освітній сфері, що зумовлено необхідністю ретрансляції національно-культурного досвіду серед молоді, дорослих, різних категорій громадян, у яких мають бути розвинені українськомовна, громадянська, загальнокультурна та інші компетентності. Формування означених якостей уможливлює посилення національної стійкості, громадянської активності, мовної і культурної ідентичності, гідності насамперед учнівської і студентської молоді – активного суб'єкта розвитку Української держави в умовах протистояння військовій, ідеологічній агресії росії. У контексті окреслених викликів особливу соціокультурну роль виконує

вчитель, який є ретранслятором традицій національної культури, професійних знань, цінностей мови, літератури, фольклору, історії в освітній практиці, власним життєвим і професійним прикладом формує учня як українськомовну особистість, наділену громадянською позицією, високим рівнем національної ідентичності й української самосвідомості.

Відповідно в контексті утвердження національних традицій й імплементації інновацій у педагогічній освіті актуалізується проблема актуалізації / оновлення національно-культурного компонента змісту професійної підготовки майбутніх фахівців педагогічного фаху у закладах вищої педагогічної освіти Адже в українській освіті здійснюються трансформаційні зміни в підготовці педагогічних кадрів, що зумовлено як євроінтеграційним вектором поступу вищої освіти загалом та педагогічної зокрема, так і державною потребою в забезпеченні закладів освіти професійно компетентними, національно свідомими, педагогами, ціннісно спрямованими на ретрансляцію культурного, мовного, історичного спадку в освітній практиці. Саме такі учителі формують національно свідому, культурно обізнану, громадянсько активну молодь, яка має розбудовувати Україну у повоєнний час на власне державному, регіональному та локальному рівнях.

Законодавчо-нормативні регулятиви. Нормативною базою для вирішення окресленої проблеми слугують загальнодержавні документи: Конституція України, Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022); Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти (2021); Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024); Концепція розвитку педагогічної освіти (2018); Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року; Державний стандарт базової середньої освіти (2020), Державний стандарт профільної середньої освіти (2024). Нормативним підґрунтям упровадження європейських стандартів якості у педагогічній освіті є також міжнародні документи: Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя», Педагогічна Конституція Європи, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (2003), Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (2015), Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей (2018) та ін.

Перспективність окресленої проблеми зумовлена необхідністю реалізації «Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року», що окреслює такі пріоритети, як: візія майбутньої освіти і науки, інтеграція до Європейського Союзу, розуміння українського і глобального контекстів трансформації освіти, побудова такої системи освіти, що посилює потенціал особистості на різних етапах життя і дасть змогу бути гнучким до змін. Відповідно на вищу педагогічну освіту в Україні покладається важлива місія – підготувати такого вчителя, який зберігатиме й розвиватиме

ідентифікаційну приналежність молоді до свого народу і держави, виховуватиме в них відданість своєму народові, непримиримість до морального й фізичного насилля над людиною.

У сучасній українській педагогічній науці проблеми національно-культурного змісту педагогічної освіти досліджували І. Бех, Л. Березівська, О. Комаровська, С. Лопатюк, О. Савченко, Н. Скотна, Г. Корж, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук та ін. Обґрунтовано сутність культурологічного й аксіологічного підходів до структурування змісту підготовки вчителя (В. Андрущенко, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк, О. Рудницька, С. Сисоєва, Л. Хоружа та ін.). Українськими науковцями здійснено компаративістські дослідження з проблем гуманітарної, культурологічної підготовки вчителів у зарубіжних країнах (Н. Авшенюк, Н. Гречаник, Л. Зязюн, Ю. Кіщенко, К. Котун, Н. Постригач, Л. Пуховська, С. Синенко, О. Сулима та ін.), акцентовано увагу на соціокультурній місії вчителя – передавання цінностей культури, національної культурної спадщини в освітній практиці. Вітчизняні дослідники спрямовували дослідницький пошук на визначення спектру компетентностей вчителя (громадянська, мовнокомунікативна, національна ідентичність та ін.), що уможливлює успішну ретрансляцію досягнень національної культури у процесі викладання фахових дисциплін у закладах середньої освіти, фахової передвищої і вищої освіти (О. Семеног, О. Сокуренко, Т. Сорочинська, Т. Усатенко та ін.).

Серед зарубіжних дослідників проблеми структурування змісту педагогічної освіти на засадах національно-культурного контенту вивчали П. Джарвіс (P. Jarvis), М. Браун (M. Brown), С. Ларссон (S. Larsson), М. Нортон (M. Norton). А. Грейс (A. Grace) (Велика Британія); Дж.-Ф. Кондейт (J.-F. Condette) (Франція) та ін. Науковці зосереджували увагу на тому, що зміст культурологічної, мовної підготовки майбутніх учителів має структуруватися на основі міждисциплінарних знань про культуру, мову, історії, традиції.

Пріоритети оновлення/актуалізації національно-культурного компонента у змісті підготовки сучасного вчителя. У контексті означеної проблеми вагоме значення мають теоретичні положення:

– підготовка майбутнього вчителя має спрямовуватися на формування учителя як елітарної мовної особистості, котра глибоко шанує українську мову і має фундаментальні знання мови та літератури в поєднанні з традиціями національного виховання, вважає їх часткою свого світогляду і світосприйняття, характеризується розвиненим мисленням, інтелектом, мовленнєвою пам′яттю, мовним чуттям, спроможний забезпечити ефективний педагогічний вплив, здатний виховати іншу елітарну мовну особистість (О. Семеног);

– українська базова середня і профільна школа потребує конкурентоспроможного вчителя, наділеного значними можливостями впливати на світогляд особистості, її ціннісне сходження, емоційний, інтелектуальний, естетичний, етичний розвиток. формувати духовну, інтелектуальну, творчу особистість, адаптовану до сучасних вимог, різнобічно розвинену, соціально зрілу, з визначеною аксіологічною життєвою позицією

(М. Вовк).

Нині на вивчення філологічних, культурологічних, гуманітарних дисциплін в освітніх програмах підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти відведено в середньому 20-40 кредитів від загальної кількості кредитів, що унеможливлює системне формування громадянської, мовнокомунікативної, культурної компетентності вчителів, їхньої готовності до інноваційної діяльності, аксіологічно спрямованої на ретрансляцію національно-культурного досвіду у базовій середній і профільній школі. Потребує вирішення проблема перегляду змісту обов'язкових дисциплін «Українська мова», «Культурологія», «Філософія», «Історія України» та ін. щодо можливості міждисциплінарного структурування національно-культурного контенту, поглибленого вивчення українознавчої персонології, документалістики тощо.

Відповідно є необхідність внесення якісних змін до освітніх програм підготовки майбутніх учителів різних освітніх спеціальностей у закладах вищої педагогічної освіти на бакалаврському і магістерському освітніх рівнях:

– актуалізація / оновлення національно-культурного компоненту змісту підготовки майбутніх учителів через упровадження змістових модулів, тем з проблем персонології національної культури, інтердисциплінарності українознавчих студій, мовного дискурсу, історико-педагогічного фактологічного досвіду, біографістики, використання потенціалу лінгвокраїнознавства, фольклористики, культурології, лінгводидактики тощо, що спрямовано на підготовку вчителя як носія національно-культурної спадщини, мовної культури тощо; вдосконалення силабусів, робочих програм, навчально-методичного забезпечення філологічних, гуманітарних, культурологічних дисциплін у закладах вищої педагогічної освіти;

– використання потенціалу українознавства у змісті філологічних, гуманітарних, культурологічних дисциплін на інтегративних засадах, що уможливить системне вивчення когнітивного, естетичного, етичного, релігійного досвіду українства з урахуванням теорії і практики суміжних наук, опанування цінних практик українознавчих студій в осередках й інституціях української діаспори;

– використання на університетському рівні українознавчих електронних ресурсів. Це наукові, навчально-методичні, довідково-енциклопедичні праці, періодичні видання, архівні джерела, представлені в електронній або оцифрованій формах і розміщені на сайтах, вебсторінках, в електронних бібліотеках, на інтернет-порталах, в електронних архівах наукових інституцій, університетів, дослідницьких центрів, музеїв та інших організацій, діяльність яких спрямована на розвиток українознавчих студій, створення і популяризацію здобутків українознавства та інших суміжних наук (історії, етнопедагогіки, етнології, культурології, лінгвістики, фольклористики, краєзнавства, народознавства, етнографії, фольклористики, історії, джерелознавства тощо) в науковому й освітньому середовищі.

Практична цінність реалізації окреслених якісних змін полягає: у розробленні змістових модулів, тем, практикумів з метою оновлення

національно-культурного компоненту змісту професійної підготовки майбутніх учителів на бакалаврському і магістерському освітніх рівнях; розробленні навчально-методичного, довідникового супроводу вдосконалення національно-культурного компоненту змісту професійної підготовки майбутніх педагогів з урахуванням положень Концепції Нової Української школи, змін у загальній середній і профільній старшій школі відповідно до затверджених державних стандартів (мовно-літературна, громадянсько-історична, мистецька галузі); вдосконалення силабусів, робочих програм, навчально-методичного забезпечення дисциплін культурологічного, філологічного, гуманітарного спрямування.

Окреслені зміни щодо оновлення / актуалізації національно-культурного компоненту змісту підготовки сучасного вчителя уможливлять підвищення рівня національної ідентичності майбутніх педагогів, розвиток громадянської, мовнокомунікативної, культурної та інших компетентностей, здатності до інноваційної діяльності, аксіологічно спрямованої на ретрансляцію національно-культурного досвіду в освітній практиці базової середньої і профільної школи.

Список використаних джерел та літератури

1. Вовк М. П. Націєтворчі засади україномовної освіти (про результати проведення щорічного вебінару «Рідномовна і багатомовна освіта у контексті сталого розвитку» до Міжнародного дня рідної мови 2024). *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. Вип. 6(1). С. 1-7. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6102

2. «Патріотизм – це шлях до кращого життя всіх українців». Академік Василь КРЕМЕНЬ – про те, як формувати вільних людей. 2022. https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/2781/

3. Філіпчук Г. «…24»: Ідентичність, Державність у вимірі війни. Київ-Чернівці: Букрек, 2023. 416 с.

4. Формування культуромовної особистості фахівця в умовах неперервної освіти: монографія / авт. кол. О. Семеног, В. Герман, Н. Громова, І. Левенок, Н. Пономаренко, М. Надутенко, К. Діхнич; за ред. О. Семеног. – Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. 212 с.

Вонітова Н. Д.

ПАРЦІАЛЬНА ПРОГРАМА «НАРОДОЗНАВСТВО В ДІЇ» З РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті обґрунтовано необхідність створення освітнього простору, що формуватиме національно-культурну ідентичність та національний світогляд, відповідно до Конституції України та державотворчих запитів сьогодення. Розкрито актуальність розробленої «Концепції духовного національного відродження на основі народознавчого потенціалу України». Проаналізовано методологічні аспекти парціальної програми «Народознавство в дії» з розвитку дітей дошкільного віку на засадах народної педагогіки.

Ключові слова: *«Концепція духовного національного відродження на основі народознавчого потенціалу України», парціальна програма «Народознавство в дії», народна педагогіка, дошкільна освіта.*

The article substantiates the need to create an educational space that will form national-cultural identity and national worldview, in accordance with the Constitution of Ukraine and the

state-building demands of today. The relevance of the developed "Concept of Spiritual National Revival Based on the Ethnological Potential of Ukraine" is revealed. The methodological aspects of the partial program "Ethnology in Action" for the development of preschool children on the principles of folk pedagogy are analyzed.

Keywords: *«The concept of spiritual national revival based on the ethnographic potential of Ukraine», partial program «Ethnography in Action», folk pedagogy, preschool education.*

Нове покоління українських дітей, що підростає і готується в доросле життя, потребує своєчасного і безперервного наповнення духовними скарбами, пробудження пізнавальних інтересів, збагачення емоційної сфери особистості. Задоволення цих потреб залежить в першу чергу від дорослого, його способу життя, без дволикості, його духовного досвіду й уміння поєднати золотою ниточкоюзв'язок між поколіннями.

Відтак, треба втілювати в життя народознавство через засоби народної педагогіки: наповнити вихователів багатством народної моралі, розумінням того, що у фольклорі, етнографії, етнології відображаються цінності наших предків, їх світобачення, яке сприяє вихованню дітей дошкільного віку за зразком, як жили наші предки.

Конституція України зобов'язує нас до створення в освітньому середовищі простору, який формуватиме національно-культурну ідентичність та національний світогляд на основі народознавчого потенціалу України: «Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [2, с. 6].

Нині, як ніколи, потрібно повернутись до джерел народного буття, до історії народу, традицій наших предків, які сягають у глибину віків, – прокласти місток єднання сьогодення з минулим, впроваджуючи в життя піднятий затоптаний цвіт України.

Багатюща духовна спадщина України, яка творилась тисячами років, не має права бути забутою, а навпаки, всі ці народні скарби потрібно повернути в садочки і формувати свідомий тип українця – нового, творця, а не споживача.

Народознавство в дії – «відпресована віками народна мудрість − це той надійний плацдарм, що тримає, живить та стимулює постійне нарощування й розвиток потенційних творчих можливостей».

Засобом реалізації народознавства в дії є народна педагогіка в дії. Народна педагогіка в дії – орієнтир правильного вибору: не потрібно викорчовувати з рідної землі живе дерево – народну педагогіку, яка жила віками. Ми повинні наново дати їй життя, щоб родили дорідні, здорові плоди.

Концептуальними засадами програми «Народознавство в дії» є компоненти духовності українського народу: етика, естетика, правосвідомість, національний світогляд, національна філософія, національна ідея та ідеологія, національний ідеал, національна психологія, характер, темперамент, національний спосіб мислення, національний ідеал, національна свідомість і самосвідомість та національно-культурна ідентичність [3]. На основі духовно-моральних цінностей українського народу формуються необхідні цінності, які

забезпечують цілісний розвиток зростаючої особистості, а саме: громадянські, родинні, світоглядні, екологічні, інтелектуальні, естетичні, валеологічні цінності.

Програма «Народознавство в дії» розроблена згідно Державного стандарту дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти) та Концепції духовного національного відродження на основі народознавчого потенціалу України.

Програма побудована на принципах народної педагогіки і має забезпечити підготовку дитини до наступного у її житті періоду – школи. Вона містить в собі дух і традицію, звичаї, знання і спосіб життя нашого народу, сприяє вихованню та навчанню національно свідомих високодуховних громадян, зрощених на ґрунті свого живоносного Дерева українського роду, який походить з небесних висот.

Програма упорядкована за традиційним віковим принципом українського народу, де змалечку дитина прилучалась до способу життя в сім'ї і була рівноправним членом в родинному колі, де мала свої обов'язки, які ретельно виконувала.

В основі програми реалізуються *загальні принципи:*

– *духовного гуманізму* – виховання нової людина з новим типом мислення, яка має правильні ціннісні орієнтири, що є природовідповідними та взаємообумовленими із законами світобудови і є на сьогодні основою трансформаційних процесів національного відродження.

– *народності* – виховання виступає як корінна закономірність розвитку системи освіти і виховання у будь-якій країні. Ця система повинна будуватись у повній відповідності з особливостями і потребами своєї країни. За умови дотримання даного принципу виховання здійснюється в дусі народних звичаїв, традицій, рис національного характеру і психології свого народу.

– *науковості* – передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, включення в засоби навчання науково перевірених знань, які відповідають сучасному рівню розвитку науки.

– *системності й послідовно*сті – полягає в тому, що пізнання навколишнього світу можливе лише в певній системі, кожна наука становить систему знань, які об'єднані між собою внутрішніми зв'язками.

– *наступності та неперервності* – це забезпечення неперервності здобуття людиною освіти. Наступність в освіті необхідна для створення єдиного освітнього процесу, що логічно продовжується від дитячого садка до школи. Цей процес допомагає досягти цілісного розвитку особистості.

В роботі з дітьми пропонуються такі напрями:

– виховання громадянської відповідальності (громада і я, що я зробив для громади), взаємодопомоги, безкорисливого піклування про ближнього, Батьківщину, природу;

– розвиток особистих духовно-моральних цінностей: цінності родинного життя, громадські цінності, екологічні цінності, світоглядні, естетичні цінності, валеологічні цінності, інтелектуальні, які зводяться до абсолютно вічних цінностей – матриці християнства: Бог – людина – родина – спільнота – нація –

усе людство;

– забезпечення духовної єдності поколінь та тривалого зв'язку між ними;

– формування ціннісного ставлення до Слова як зовнішнього прояву внутрішнього духовного стану особистості дитини.

Різноманітність тем програми дозволяють усвідомити мудрість свого народу. При ознайомленні з життям наших предків діти активніше долучаються до багатства рідної мови, традицій, звичаїв, духовно зростають, засвоюють значущість життя свого народу і своє місце в ньому.

Народознавство в дії – це світло із правіків, яке розкриває цілісну повногранну картину життя предків і об'єднує усі регіони України, це висока духовність тих поколінь, їх прагнення до висоти, до неба.

Мета програми «Народознавство в дії»: виховання особистості дитини дошкільного віку на засадах народної педагогіки, формування національної свідомості та духовної культури дошкільника, виховання любові до Батьківщини та її культурної спадщини, виховання бажання застосовувати народну мудрість у життєдіяльності та соціальній практиці.

***Завдання програми*:**

– виховати дитину на основі духовного, народознавчо-просвітницького потенціалу з почуттям любові до животворного джерела народної мудрості, народної творчості, враховуючи сучасні державотворчі процеси, в центрі яких – європейська держава Україна з її національним скарбом духовного минулого;

– відродити в душах дітей усвідомлення себе частинкою великого українського народу;

– сформувати в дітей дошкільного віку любов до традицій, звичаїв, мудрості наших предків;

– виробити в дітей потребу духовної самореалізації через досвід високодуховних цінностей народної педагогіки;

– залучати дітей до здорового способу життя через відродження народних традицій.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти у програмі «Народознавство в дії» для дітей дошкільного віку передбачаються освітні напрями, які поєднані з наскрізними змістовими лініями і є необхідними для реалізації принципу наступності в просторі початкової освіти Нової української школи:

– «Здоров'я і безпека або життєзберігальна» (Животворяще Слово);

– громадянська відповідальність (Творець світу, Батьківщина, народ, рід, родина, сім'я);

– економічна та фінансова грамотність (Домобудівництво народного життя);

– екологічна безпека та сталий розвиток (Природа і людина).

Наскрізна змістова лінія «Животворяще слово» (здоров'я і безпека) формує світогляд у дітей дошкільного віку через засоби народної педагогіки (топотянчики, рахуванчики, скоромовки, лічилки, загадки, прислів'я, приказки, приповідки, прикмети казки, легенди, перекази, пісні, ігри та забави, свята, традиції, обряди, свята). Наповнює мовлення дитини мовними особливостями

народу: ритмізованим словом, барвистою мелодійністю, мовним багатством поетично-пісенного слова, яке має цілющі властивості і позитивно впливає на людину. Ознайомлює із колоритом народної творчості про довкілля природи: природних явищ, тварин, рослин. Формує уявлення про відчуття світу природи у наших предків, як вони тонко відчували красу довкілля, за допомогою сили Слова. Вводить у коло народних свят, де широко використовувалися рослинні обереги та символи.

Змістова лінія «Творець світу – Батьківщина – народ – рід – родина – сім'я – дитина» (громадянська відповідальність) спрямовує до розуміння значення державних символів. Забезпечує усвідомлення про сімейні цінності, де панують глибокий пошанівок і повага у взаємовідносинах чоловіка і жінки, дітей і батьків, культури їх поведінки. Формує розуміння про правила народної моралі, які ставили вимоги до виховання дівчинки і хлопчика, що виявлялися у спілкуванні, культурі дозвілля і буднів, виявленні почуттів, розподілу обов'язків, праці, одягу. Спрямовує до пізнання споконвічної прерогативи родового дерева, де «Творець світу – Батьківщина – народ – рід – родина – сім'я – дитина» – це незаперечно невіддільні зв'язки, де цілісність і добробут одних взаємозалежать від інших. У межах цієї змістової лінії у дітей формується громадянська позиція на основі мудрості народу.

У межах змістової лінії «Домобудівництво народного життя» (економічна та фінансова грамотність) у календарно-обрядовому колі річних свят, що становить основу життєдіяльності українського народу, формується координата особистості на площині світобудови (дерево життя – дерево роду), де чітко визначені суспільні взаємовідносини людини і Бога, людини і природи, людини і людини. На основі народної традиції формується розуміння родовідних взаємостосунків, що беруть початок з сім'ї, де духовність і благополуччя родини впливає на духовність і благополуччя держави і формує світлих провідників суспільства на розвиток і розквіт держави.

Змістова лінія «Природа і людина» (екологічна безпека та сталий розвиток) забезпечує уявлення про ціннісне ставлення наших предків до природи, землі, води. Формує розуміння про оздоровлювальні властивості чистої води, про цілющу силу освяченої води. У межах цієї змістової лінії ознайомлюємо дітей з властивостями води. А також ця змістова лінія дає розуміння про широкий насичений арсенал природних властивостей рослинного світу, який колись наші предки брали собі в допомогу. Розкриває велику мудрість і витончене відчуття природи, що цвіло у душі нашого народу. Ознайомлює із рослинами-символами, які завдяки своїм унікальним властивостям відображали у собі сутність якогось явища, наприклад, калина – чистоту роду, лілія – непорочність тощо.

Програма для дітей дошкільного віку «Народознавство в дії» передбачає наступність розвитку ідеї духовного національного відродження на основі народознавчого потенціалу України у початковій Новій українській школі. Наступність реалізується через Програму «Народознавство в дії» (1-4 кл.) (авт. Вонітова Н., Гриців Т.).

Результатом вивчення курсу «Народознавство в дії» має бути сформоване

переконання необхідності вивчення народознавства надалі з метою передачі цих народних знань наступним поколінням, щоб зберегти заповіти дідів-прадідів нашої землі і не переривати ниточку зв'язку між поколіннями.

Для реалізації педагогічних умов виховання дошкільного віку на основі народознавчої програми передбачається:

– створення виховного середовища у дошкільному закладі освіти на основі народно-педагогічного досвіду;

– підготовка педагогів, вихователів до роботи за програмою «Народознавство в дії»;

– реалізація виховних занять за програмою «Народознавство в дії».

Народознавчий матеріал, акумульований у звичаях, традиціях, святах, фольклорному багатстві, в культурі поведінки та етикеті, моральних нормах українського народу, сприяє створенню атмосфери одухотворення, духовного наповнення, нарощування духовного в особистості. Тому освітній процес в дошкільному закладі на основі програми «Народознавство в дії» має на меті не тільки ознайомити дитину із культурною спадщиною свого народу, а й занурити її в духовний простір народної філософії, світосприйняття, світогляду з метою набуття національно-культурної ідентичності. Також передбачається практичне засвоєння досвіду народної мудрості, де б дитина, починаючи з дошкілля, могла і хотіла використовувати народну культурну традицію у повсякденному житті.

Для забезпечення цілісного народознавчого вектору в освітньому просторі доцільно програму «Народознавство в дії» скоординувати з роботою методистів, вихователів та батьків.

Реалізація виховних занять за програмою «Народознавство в дії» має здійснюватися через методи діяльнісного навчання, а саме: аналіз життєвих ситуацій, діалоги, ситуативні ігри, життєве проєктування, підтримка ініціативи, рефлексія, фасилітація та педагогічна підтримка, створення ситуації успіху і вибору, які ми представляємо в дії через гру як основний вид діяльності дітей дошкільного віку, різні форми організації життєдіяльності дошкільнят (індивідуальні, групові, колективні) та інші виховні заходи.

Для подолання міжконфесійних, міжетнічних, міжособистісних протиріч вихователь має провести роз'яснювальну роботу (виховну) про те, що програма забезпечує ознайомлення з історичним становленням культури українського народу, вивчення якої є обов'язковим на тій землі, де вони проживають.

Список використаних джерел та літератури

1. Вонітова Н. Д., Горбач О. Л. Рости на радість: методичний посібник для дошкільних навчальних закладів. Чернівці, 2010. 271с.

2.Конституція України: відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Дата оновлення: 01.01 2020.URL: https://ipv.org.ua/2025/methodological-seminar-2025/ (дата звернення 19.03.2025).

3.Концепція духовного національного відродження на основі народознавчого потенціалу України: витяг протоколу №15 засідання вченої ради Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка від 28 червня 2024 р.

4.Маковій Ґ. П. Золоте віно з бабусиної скрині: посібник з народознавства для дитячих дошкільних установ та молодших школярів. Чернівці, 1999. 103с.

Горностай П. П.

ІСТОРИЧНА КАРТИНА СВІТУ ТА СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА

У статті обґрунтовується значення історико-культурної картини світу для утвердження національної ідентичності українців, насамперед її історичної складової. Деформація і руйнування історичної картини світу розглядається як особлива історична травма українців, яка впливає на місце України у світовій спільноті. На історичних прикладах дається роз'яснення, як історико-культурна картина світу може впливати на суспільно-політичні процеси і на долю країн, зокрема – України.

Ключові слова: *історико-культурна картина світу, історична травма, національна ідентичність, геополітика, психологічна стійкість.*

The article substantiates the importance of the historical-cultural picture of the world for the affirmation of the national identity of Ukrainians, primarily its historical component. The deformation and destruction of the historical picture of the world is considered as a special historical trauma of Ukrainians, which affects the place of Ukraine in the world community. Historical examples are used to explain how the historical-cultural picture of the world can influence socio-political processes and the fate of countries, in particular Ukraine.

Keywords: *historical-cultural picture of the world, historical trauma, national identity, geopolitics, psychological resilience.*

Без історичної складової неможливий повноцінний розвиток української національної ідентичності. Для комплексного вирішення цих проблем необхідний системний підхід. Але системність слід розуміти не лише як визначення місця національної ідентичності в системі різних ідентичностей, а й у міждисциплінарному контексті. Національну ідентичність слід розглядати в системі історичної (або ширше – історико-культурної) картини світу, складником якої вона є.

«*Історична картина світу* – це система індивідуальних та колективних усталених уявлень, міфів та інших продуктів психіки щодо подій минулого та історії в цілому (образу історії). Вона також включає уявлення про себе в системі образу історії та переживання цієї історії у внутрішньо-драматизованій формі» [2].

Українська національна ідентичність травмована численними історичними травмами і сучасною війною. На моє переконання найбільш травмованою є її історична (історико-культурна) складова. Про культурну ідентичність сказано багато. Про історичну набагато менше, але це один з найважливіших складників саме національної ідентичності і один з найсильніших чинників колективного травмування.

Поняття історичної ідентичності не нове для соціальної психології, зокрема – для таких її напрямів, як історична та політична психологія. Є дослідження історичної ідентичності, в яких висвітлюються відповідні наукові проблеми в міждисциплінарному дискурсі [3, 4, 6].

Сучасний зріз історико-культурної картини світу – це погляд на ситуацію (на глобального соціально-політичного суб'єкта, яким є, зокрема, Україна) в сьогоденні, таким, яким він бачиться зараз. Але цей суб'єкт не завжди був таким. Його обов'язково треба розглядати в історичній ретроспективі, інакше

цей образ буде дуже далеким від адекватності. Але сучасний образ може спиратись на спотворені ретроспективні уявлення, часом це ще гірше, ніж незнання.

В України була свого часу вкрадена частина історії. Це була найбільша афера в історії людства, і її можна назвати вкраденою ідентичністю. Ми знаємо, і то не дуже добре, хто ми, звідки походимо і наскільки можемо усвідомлювати себе нащадками видатної нації, яка йде від Русі, від Великого князівства Литовського і руського, від королівства руського, від війська Запорізького чи Гетьманщини. І далеко не всі події нам відомі, і вони не повною мірою є складовою нашої ідентичності.

Але найбільший трагізм ситуації в тому, що на світовому рівні, навіть у найбільш близькій нам по ментальності євроатлантичній цивілізації уявлення про Україну та її місце у світовій історії ще гірше. Тут величезний пласт цілини, яку треба піднімати, автентичну історіє треба відроджувати, без повернення цієї історико-культурної спадщини, історико-культурної картини світу неможливе повноцінне функціонування національної свідомості, національної ідентичності. Це буде один з шляхів нашого виходу з історичних травм і сучасної травми війни.

Як відбувалось колективне травмування. Уявіть собі, ви живете в величному храмі чи палаці. Це родовий маєток, його назва є вашим родовим ім'ям, все добре. І тут з'являються непрохані гості з озброєною до зубів охороною, які привласнили ваше родове ім'я і кажуть: «Я такий-то, і це мій палац, я тепер буду їм володіти. Ви поки що можете залишайтеся, але будете моєю прислугою».

Щось подібне відбувається з українською історією, включно з назвою Русі, як мінімум, протягом трьох століть, починаючи з останніх років царювання Петра І і нашого земляка Феофана Прокоповича, який запропонував Петру перейменувати Московське царство у Всеросійську імперію. Потім було масове фальшування російської історії імператрицею Катериною ІІ, і таким чином була привласнена історія Русі (тобто – України).

Потім Україна була позбавлена суб'єктності, військо Запорізьке було перетворено в Новоросійську губернію і врешті, ми тимчасово втратили свій суверенітет. Аж до появи УНР, коли на початку ХХ століття на короткий час ми її відновили, але потім вона була надовго втрачена. Щось подібне відбувається зараз. І навіть якщо ми повністю відвоюємо географічну територію, а не повернемо історико-культурну, перемога не буде повною.

Ми є носіями специфічної історичної травми, пов'язаної з руйнуванням історичної складової національної ідентичності, коли в нашій історії все було перевернуто з ніг на голову. Коли велична і потужна культура, історія Русі фактично були вкрадені Московією, а сама вона зведена до Малоросії, яка зайняла якесь абсолютно недостойне місце в історії. Ми не лише були жертвами колонізації, закріпачення, геноциду, репресій і так далі. Нас змушували перестати вважати себе не нащадками великої нації, а якимись малоросами, які крім танців в шароварах ні на що не здатні. Тобто відбулось інформаційно-культурне травмування, коли замість гордості за предків ми

стали переживати національну меншовартість.

Це є досить специфічним травмуванням, особливим видом історичної травми, на відміну від тих історичних травм, які, ми розглядаємо в історії людства. Існує багато історичних травм, до яких можна застосувати різні класифікації. Але ця історична травма не схожа на інші, може навіть унікальна. З іншого боку, вона дуже мало усвідомлюється, перебуваючи переважно в груповому несвідомому. І ми мало уявляємо масштаб руйнування, деформацій цієї складової ідентичності. Він набагато більший, ніж ми з вами можемо уявити.

Чому травму варто розглядати в контексті історичної картини світу. Історична картина світу має національні і глобальні виміри і масштаби. А це напряму пов'язано з геополітикою, в тому числі і сучасною. Міжнародна політика країн і міждержавних інституцій оперує і спирається не на науково-історичні знання, а на історичну картину світу, яка склались у груповій психіці. Політичні діячі не обтяжують себе вивченням наукових історичних джерел, а використовують те, що існує в груповій свідомості і несвідомому, попри те, що це може бути далеким від істини. Саме через це деякі політики висловлюються інколи настільки дивно, що складається враження в їх неадекватності. Люди і спільноти схильні захищати свою картину світу від інформації, яка їй суперечить. Навіть приймаючи нові факти ці суб'єкти тривалий час керуються старою картиною світу, коли треба робити вибір, висловлювати своє ставлення тощо.

Вплив давньої історії на політику сьогодення є непрямим. Культурне або агресивно-мілітарне не визначає повністю нинішньої ментальності нації. Це залежить, по-перше, від перервності чи неперервності історичної пам'яті. Розриви історичної пам'яті не дозволяють прямо перейти від минулого до сьогодення. Приклад найбільших розривів – цивілізації Центральної та Південної Америки у доколумбову епоху і сучасна Латинська Америка. Показним прикладом також може бути Стародавній Єгипет та сучасний арабський Єгипет, де майже не пам'ятають стародавньої історії. Її, звичайно, вивчають як навчальну дисципліну, але вона не є частиною ментальності. Другий чинник – це опрацьованість історичних травм, що дозволяє позбутись такого явища як ресентимент щодо історичних травм в історичній пам'яті.

Так чи інакше – знання про історичну картину світу соціально-політичних суб'єктів і уявлення про сучасний образ, відділення міфів від реальності дасть потужний інструмент для сучасної політичної творчості (співпраці, реформування, розвитку тощо). Можуть заперечити, що вся історія є міфологізованою, отже неможливо відрізнити міф від реальності. Так стверджують ті, хто зацікавлений в просуванні своїх політичних інтересів всупереч інтересам суспільств і світової спільноти загалом. Насправді, незважаючи на те, що історія є неточною наукою, можливо оперувати критерієм об'єктивності, хоч він є дуже відносним. Зменшення цієї відносності має бути метою науковості цих досліджень.

Історичні помилки часто стають наслідками хибної картини світу. Після злочину Голодомору 1932-1933 рр. ця подія не стала частиною історичної

картини світу для Європи (як злочин). На думку деяких істориків, це уможливило подальший злочин Голокосту. Непокаране зло обов'язково повторюється. Злочини сталінізму так само не стали частиною картини світу Європи. Це уможливило прийняття СРСР в ООН і Радбез з правом вето, а потім в 1991 р. і РФ. Наслідки такі ж – сучасні злочини Російської Федерації.

Після поразки СРСР (імперії зла за терміном Рейгана) у холодній війні в картині світу Заходу виник міф про демократичну Росію (якої насправді ніколи не було). І, навпаки, до республік, що виходили з СРСР, було вороже ставлення, страх, що буде розповзатись ядерна зброя. Розуміння, що центр зла знаходиться в Москві не було. Не відбулось цієї трансформації навіть після 24 лютого 2022 р. Продовжує існувати міф, що російські ліберали очолять нову демократичну Росію, якою вона стане після Путіна.

Ставлення до України вже не таке вороже, як у 1991 р. У Заходу є сподівання, що вона «стане» демократичною (досі є сумніви, що Україна відповідає стандартам НАТО і нормам ЄС, і вимоги прискіпливіші, ніж до інших країн ЄС, серед яких є більш тоталітарні, ніж Україна, і прямо симпатизують Росії). Але немає повного розуміння, що Україна (тоді – це Русь) була у фарватері світової культури тисячу років назад. Так само як немає розуміння, що Московія (Росія) була серед найжорстокіших взірців тиранії та дезінформації в політиці.

Чому українську історико-культурну картину світу варто утверджувати на світовому рівні. Якщо розглядати Україну і Росію як деяку умовну історико-культурну і геополітичну територію, то слід визнати, що поки що на цій території, панують російські уявлення про місце в ній України і Росії. Такий стан речей поділяється світовою наукою, навіть визнаними науковцями за винятком невеликої частини. А більшість пересічних людей, навіть в демократичному Заході, взагалі вважають цю геополітичну територію російською, і поки що, ми не відновили в ній свого справедливого місця. З цього випливає, що одна з основних задач – це не лише розвивати історико-культурну ідентичність українців, а й утвердити ідентичність України як соціального і політичного суб'єкта в системі цивілізаційної ідентичності. А це не можливо без утвердження автентичної української історико-культурної картини світу на світовому рівні.

Якою є історична картина світу колективного заходу? Хто в ній ми і хто росіяни? В кожній країні (і навіть соціокультурній групі) історичні картини світу різні, але існують певні інваріантні колективні образи. В цій колективній картині світу спостерігається панування російської картини світу. Одна з причин цього в тому, що ще з 18-го століття (і до наших днів) спочатку московитська, після 1721 р. російсько-імперська, потім радянська, а зараз російська пропаганда створювала в Західній картині світу такий образ себе, який вигідний їй самій, а не такій, який відповідає дійсності. Просувалося значимість великої російської культури. В цій картині світу не Росія є скалком Київської держави, яка ще у 12-му ст. стала самостійним суб'єктом з власною історією, а навпаки, Україна є периферією Росії.

Такі уявлення існують на Заході, вони укріпилися в колективній

історичній чи історико-культурній картині світу Заходу, саме Заходу, можна говорити навіть демократичного Заходу, а не Глобального Півдня, бо там ще гірша ситуація. Західний світ продовжує нас сприймати, як якийсь придаток Росії. Але з точки зору великих проміжків історії (хоча б тисячу років) все відбувалось якраз навпаки. В такій картині світу відділення від СРСР, наприклад, Грузії, Вірменії, Казахстану, де зовсім інша мова, культура виглядає логічніше. Країни Балтії до 40-го року взагалі були не в складі Радянського Союзу. З Україною все набагато складніше.

Згідно згадуваної картини світу Україна «завжди» була «частина Росії». Тому поглинання України Росією – це лише повернення її частини туди, звідки вона начебто вийшла. І це не виглядає катастрофою, якою таке поглинання є насправді. Ну, повернеться назад і знову буде одним цілим з Росією. Ну яка це катастрофа? Все нормально. Колективний Захід набагато більше боїться розпаду Росії, ніж поглинання Росією України. Це зрештою впливає і на характер та обсяги міжнародної допомоги. От у такому світі ми, на жаль, живемо. Треба це усвідомлювати.

Звичайно, реальна картина кардинально протилежна, але розуміння цього західними партнерами ще тільки починає рухатись у цьому напрямі. По-перше, не всі розуміють, що росія це не держава, а імперія, яка «прикидається» державою. По-друге, відбувся лише її напіврозпад, а основа імперії залишилася і тепер прагне де регенерації. Чим є насправді поглинання росією для України? Це є не просто глобальною травмою. Це може стати для України травмою, несумісною з життям [1].

Вплив картини світу на долю народу є Українська повстанська армія. Вона воювала після завершення Другої світової війни до 1954 р., а окремі осередки спротиву продовжувались впродовж 1950–60-х рр. Воїни УПА боролися у найнесприятливіших умовах, коли шанси на перемогу були мізерними. Вони тримали і внутрішній фронт проти комуністичної пропаганди, яка перетворювала героїв на бандитів, прислужників нацизму, в що, на жаль вірила частина українського суспільства.

Чи мали воїни УПА у своєму світогляді щось на зразок історичної картини світу? Ми не можемо зараз це перевірити з необхідними вимогами до психологічного дослідження, але я переконаний, що вони мали чітке уявлення про незалежну Україну. А воно неможливе без ретроспективного погляду на минуле незалежної держави Русі, Гетьманщини, і без перспективного уявлення про майбутню незалежну Україну, власне, за що вони і боролися і без чого б ця незалежність не відбулася.

Чи живуть в колективній історичній пам’яті народу згадки про трагічні події минулого? Безперечно, навіть, якщо вони не представлені на свідомому рівні. Саме тому, відчуття екзистенційної загрози в сучасній ситуації російсько-української війни сприяє підвищенню стійкості і згуртованості.

Цікаво, що російсько-українська війна дуже суттєво загострила історичну травму руйнування історико-культурної ідентичності. Фактично ця травма вийшла на поверхню, на передній план. Сучасна війна – це війна за ідентичність, це спроба взагалі знищити українську ідентичність і суб’єктність

взагалі. Ці цінності якраз надзвичайно актуалізувалися і вони дуже важливі як чинники стійкості проти ворога. Так само, як вони були чинниками надзвичайної стійкості воїнів УПА.

Є дуже важлива задача – відновити історико-культурну складову ідентичності, без чого не можна говорити про повноцінне формування національної ідентичності і розквіт української нації. Але є друга – глобальна історична задача. Українську історико-культурну картину світу треба утвердити на рівні світової спільноти. Для цього треба проробити дуже велику роботу, треба сформулювати стратегічні задачі і поставити відповідні цілі на майбутнє перед науковою спільнотою і нашим політикумом.

Список використаних джерел та літератури

1. Горностай П. Психологія колективних травм: монографія. Кропивницький, Імекс-ЛТД. 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/738684/

2. Горностай П. Історико-культурна картина світу та історична травма українців. *Проблеми політичної психології, № 15*(29). 20124. С. 7–29. https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-157

3. Герчанівська П. Історична ідентичність в системі координат світового розвитку. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, № 3*, 2021. С. 3–7.

4. Berger S. *History and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press. 2022.

5. Pajak A. Historical Identity and Sustainability as Tools for Historical Inquiry. In A. Courtney-Dattola (Ed.), *Handbook of Research on Adapting Remote Learning Practices for Early Childhood and Elementary School Classrooms 2022.* P. 276–300. IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8405-7.ch016

6. Rodin D. Cultural-Historical and Political Identity. *Politika misao,№ 35(5)*. 1998. P. 83–88.

Копилов С. О.

МІЛІТАРНО-ПАТРІОТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СТРАТЕГІЇ Й ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ

У статті обґрунтовано трактування національної самоідентифікації та ідентичності українців як феномену культури, на цій основі запропоновано загальну модель громадянського діалогу культур з проблем мілітарно-патріотичної ідентичності. Визначено засади застосування діалого-культурологічного підходу в освітньому формуванні мілітарно-патріотичної свідомості й поведінки української молоді.

Ключові слова: *мілітарно-патріотична ідентичність, культура, діалог культур, навчальний діалог.*

The article substantiates the interpretation of national self-identification and identity of Ukrainians as a cultural phenomenon, on this basis a general model of civil dialogue of cultures on the problems of military-patriotic identity is proposed. The principles of applying the dialogical-culturological approach in the educational formation of military-patriotic consciousness and behavior of Ukrainian youth are determined.

Keywords*: military-patriotic identity, culture, dialogue of cultures, educational dialogue.*

Актуалізація проблеми формування й усталення національної ідентичності українців, зокрема молоді, вимагає, по-перше, адекватного сучасним реаліям трактування понять ціннісної ідентифікації та ідентичності особи, з іншого ж, – так само релевантних уявлень про націю, Батьківщину та

громадянсько-патріотичну ціннісну орієнтацію. Суспільство поступово усвідомлює, що розв'язання цих питань не матимемо чіткої загальної стратегії розвитку країни в цілому й особливо в освітньо-виховній сфері. Відтак важливо виокремити ті аспекти багатовимірного та динамічного феномену ідентичності й самоідентифікації особи, які виходять наперед у сучасному бутті й фіксуються в численних наукових дослідженнях.

По-перше, на наш погляд, це явище постає як взаємовизначальна єдність двох процесів: 1) *ототожнення* на рівні свідомості, поведінки й діяльності з іншими індивідами й соціальними групами, з їх ціннісно-смисловими культурними паттернами; 2) формування й сталого розвитку унікально-особистісної *самототожності* – власної культури світобаченнння й життєдіяльності. По-друге, процес формування ідентичності, зумовлений, поза сумнівом, численними органічними та зовнішніми (природними та соціокультурними) чинниками, водночас дедалі більшою мірою «замикається» на вирішальні моменти самовизначення (особистого вибору), самоформування та самоздійснення індивіда, у контексті яких усі згадані «позаособистісні» детермінанти обертаються на матеріал та/чи знаряддя його *самодетемінаційно-творчої активності.* І нарешті, становлення й розвиток ідентичності здійснюються у смисловій площині, спілкуванні різних людей, ідей, ціннісностях, смислах, і сама ідентичність є динамічним (ніколи не остаточним) продуктом цього *діалогу* – узгодження, взаємодії *різних ідентичностей.*

Вочевидь, самоідентифікація особи в усіх згаданих аспектах – і як взаємопокладання двох планів ідентифікації (з іншим та з собою), і як процес самодетемінації, і як діалогічна взаємодія різних змістів і форм ідентичності – постає *феноменом культури*. Це, власне, процес не так спонтанного утворення, як *створення,* «культивування» певних ідеальних та матеріальних стосунків із іншими (людьми, речами, ідеями...) та з собою, і цим самим – творення себе, свого життєвого світу. Ідентичність, таким чином, постає культурним явищем ще в одному сенсі – як двоєдність *творчої діяльності* і *твору* (тексту в найширшому, семіотичному розумінні).

Якщо застосувати цей підхід до конкретної проблеми сутності національної ідентичності та шляхів її формування, сама ідея нації, національного буття виступає для особи, налаштованої на ототожнення з ними, у цілому «віялі» трактувань, котрі висувають у якості провідних (атрибутивних) *різні* ознаки – територію проживання, громадянство, спільність мови, звичаїв, етнічне походження, відчуття спільної історичної долі тощо. Тож самоідентифікація з певною нацією (і, відповідно, зі своєю країною, Батьківщиною, тобто *патріотична* ціннісна орієнтація) означає самостійне визначення (обрання) індивідом тих близьких, споріднених із його життям та свідомістю атрибутивних рис Батьківщини й народу, з якими, власне, і є об'єктом ціннісного самоототожнення. Суттєво, що сприймаючи ці риси як реальні, як даність, людина водночас будує з них певне унікальне – «дійсне» тільки для неї – ідеальне, *символічно*-навантажене утворення (поняття-образ) *бажаного* й *належного* буття. Відтак її тотожність цьому образу не може бути цілковитою – як через неможливість досягти *ідеалу* громадянина-патріота, так і

тому, що у рівноправних відносинах з «загальним» унікальність, *неподібність* особи не втрачається, не розчиняється в ньому, а навпаки, вперше звершується повною мірою. Ідеться-бо саме про діалогічні відносини *взаємної приналежності,* причетності особистості та країни, нації; це й виражене буквально в словах: *моя* країна, *мій* народ.

У цьому контексті формування національної ідентичності сучасного українця передбачає *діалогічне спілкування* вищезгаданих образів-понять нації та країни, що, ґрунтуючись на різних ціннісно-змістових домінантах, неминуче вступають у *суперечку.* Водночас з об'єктивної точки зору кожен з цих атрибутів є *всезагально* значущим (хоча за різних історичних обставин їх вага змінюється). При цьому необхідним (а надто в кризових ситуаціях) є базовий консенсус співгромадян щодо провідних сенсів національного буття – при тому, що повне нівелювання різних бачень, затвердження *єдиного* панівного уявлення, властиве тоталітарним ідеологіям, блокує розвиток суспільства. Відтак вищезгаданий спір як середовище формування особистих та групових ідентичностей має бути *конструктивним* – вести, з одного боку, до генерування, утвердження й сталого розвитку певних альтерантивних переконань, ціннісних ідей, з іншого – до усвідомлення їх *взаємопокладання,* взаємної «потреби» одна в одній, слушності кожної з них. Саме це і має бути метою всеохопного *громадянського діалогу,* який почасти вже розгортається в нашій спільноті, але має набути більш усталеного цілеспрямованого характеру.

Очевидною є *складність* розбудови такого спілкування, що зумовлена як особливостями комунікації в сучасному суспільстві, так і нинішньою воєнною кризою. Остання, зокрема, як ніколи потребуючи національного єднання, водночас веде до граничної поляризації уявлень та ціннісних орієнтацій, зокрема щодо проблем українства, ставлення до своєї країни тощо. В умовах браку в нашого загалу культури інтелектуального спілкування, світоглядних дискусій це природно веде до конфліктів, тотального заперечення чи ігнорування чужих бачень. Виправити ситуацію можуть тільки тривалі й наполегливі спільні зусилля – передусім з боку інтелектуалів, лідерів думок, які мали б зосередитися не лише на промоції власних поглядів, а й на відповідній «організаційно-просвітницькій» праці.

Важливо, однак, наголосити особливий поворот у розумінні, осягненні кожним з нас власної країни та народу, зумовлений екзистенційно-глобальним характером російсько-української війни: ми є наразі передусім націю-*комбатантом,* що веде збройну та духовну боротьбу за самé своє існування,повноцінну суб'єктність у колі інших країн та націй. Це образ не лише Ukraina irridenta («страждаючої»), про яку писав Ю.Бачинський, і не лише Ukraina independenta – «незалежної», за М.Міхновським, – а й Ukraina militanta. Це передбачає складну й болісну – але нагальну! – перебудову нашої свідомості, про що зараз кажуть дедалі частіше.

Отже, важливо якнайточніше визначити сенс цієї *мілітаризації* особистих настановлень, поведінки, життя, і то передусім *цивільних* осіб. Зокрема, чим ця ідентичність оборонців країни відрізняється – як за змістом, так і за способом формування – від мілітаристської спрямованості російського агресора? Тут

важливим є не лише контекст нинішньої війни й останніх десятиліть, а й вся історія наших визвольних змагань, зосібна боротьби з Росією в усіх її іпостасях. Треба брати до уваги й моделі мілітарної ідентичності, мілітарні культури різних народів світу, історичних епох; їх взаємозбагачувальне спілкування – необхідна умова становлення нашої мілітарної самосвідомості. При цьому, окрім продуктивного опрацювання розбіжностей між цими образами мілітарного мислення й діяльності, гостро постає проблема співвідношення, сполучення (можливо – конфліктного!) мілітарної свідомості з різними планами *«цивільної»* ідентичності – соціально-групової, сімейної, релігійної, етнічної тощо, – які, природно, не зникають із нашого життя. Зрештою, те, що в нашому житті виникають розбіжності між відповідними ціннісними настановленнями та формами поведінки, не суперечить тому, що саме паттерни *мирного* життя й розвитку людей та країни є об'єктом воєнного захисту, ціннісно вмотивовують долучення до мілітарної діяльності. І те, що збройна боротьба, нищення ворога для українців не є самоціллю, є, можливо, головною відмінністю нашої мілітарної ідентичності від нігілістично-імперських настановлень російського загалу, для якого воєнна експансія є природним станом.

Не зупиняючись тут на принципах, шляхах організації та можливих формах вищезгаданого громадянського діалогу як середовища формування мілітарно-патріотичної ідентичності українців, зазначимо лише, що для цього насамперед має бути окреслене коло найважливіших *запитань* – особистих (до себе) й водночас «для всіх». Попередньо їх можна, на нашу думку, сформулювати таким чином:

Що для мене означає «своя країна», Україна? (Що входить у це поняття (образ), які його складові чи грані є найсуттєвішими?) Яке місце воно займає в моїх думках, почуттях, прагненнях; як впливає на мою поведінку, діяльність?

Що таке українство? Кого можна вважати (справжнім) українцем? Чи відповідаю я цим ознакам? Як вбезпечити єдність і, спільну діяльність осіб (груп), що по-різному роуміють українство, патріотизм?

Хто є патріотом України? Які настановлення, поведінка достеменно свідчать про любов до неї, зокрема зараз? Чи має патріот відчувати себе учасником нинішнього воєнного конфлікту, так чи інакше брати участь у ньому? Що я можу, маю робити й роблю для захисту своєї країни? Якщо мілітарне настановлення й активність не обов'язкові для всіх громадян, то які інші дії на її користь є необхідними й можливими, зокрема для мене?

Які здібності, якості є найважливішими для діяльності на користь своєї країни? Як вони формуються? Чи маю я їх? Що можна і треба зробити для розвитку, вдосконалення цих здібностей – мені й суспільству в цілому? Які труднощі при цьому виникають? Як формуються патріотичні (зокрема мілітарні) настановлення й здібності в молоді? Що для цього має робити доросла спільнота? Яку роль у цьому мають традиції, культура нашого народу, історичний досвід?..

Яким я бачу образ захисника батьківщини, воїна, його ключові риси, здібності? Чи маю я їх? Чи можливо і чи необхідно для мене здобувати їх? Як відбувається формування воїна, коли і з чого його слід розпочинати? Які є вади

воєнно-патріотичного виховання в Україні, як їх виправити? Якими мають бути стратегії й засоби суспільного, зокрема освітнього, навчання й виховання майбутніх захисників батьківщни?

Принципово важливо, щоб ці ж самі питання, які наразі є проблемними для нашої спільноти, стали предметом обговорення, осмислення, практичного опрацювання для дітей і молоді, зокрема в освітньому процесі. Відтак, інтенсивний, рівноправний навчальний діалог (що з необхідністю набуває, як згадано вище, характеру *діалогу культур)* ми розглядаємо як провідну форму становлення громадянсько-патріотичної й зокрема мілітарної ідентичності дітей та молоді шкільного віку.

Власне, згадані питання вже «резонують» у свідомості дітей, учнів як учасників суспільного життя. Особистої ж гостроти й ваги вони набувають у підлітковому віці та в ранній юності – у період найактивнішого ціннісно-мотиваційного самовизначення. Саме тоді, – звісно, враховуючи вікові та індивідуальні особливості – має розгортатися системне, цілеспрямоване навчальне спілкування щодо цих питань у загальноосвітній школі. При цьому в контексті розроблюваного нами діалого-культурологічного підходу до розбудови загальної освіти саме ціннісний діалог учнів один з одним та з учителями (а не традиційні форми навіювання, прямої виховної трансляції цінностей та смислів від дорослого до дитини) є найбільш адекватним для підліткового та юнацького віку шляхом становлення ціннісно-мотиваційної сфери особи.

Діалогічний характер цієї взаємодії диктується й тим, що для педагогів і всіх дорослих, дотичних до освіти,процесу, ці питання є так само «відкритими», складними, як і для учнів; тож доросла спільнота мусить бути не транслятором «останньої істини» й готових моральних настановлень та організатор «тренувань», а як рівноправний співрозмовник. Це в перспективі вимагає як подолання стереотипівсвідомості педагогів, так і трансформації цілісного устрою нинішньої школи, що в цілому перешкоджає реальному діалогу.

Отже, освіта має стати однією з «підсфер»-осередків вищезгаданого *вільного й рівноправного громадянського діалогу* з проблем національно-патріотичного й зосібна мілітарного самовизначення, самоздійснення. При цьому в організованому освітньому спілкуванні можна уникнути вад тих сперечань, що йдуть в публічному просторі – переважання афектів над тверезим міркуванням та зважуванням аргументів опонента (якщо думки взагалі обґрунтовуються), прагнення висловитися – над вислуховуванням іншого; жорсткого поділу на «однодумців», чиї думки схвалюються, та «ворогів»; зосередження не на предметі спору, а на особах учасників і взагалі нездатності утримувати предмет тощо.

Натомість в освітньому діалозі вироблятиметься *культура мислення й спілкування як інтелектуального спору* з засадничих, ціннісно вагомих питань, що збурюють пристрасті. І в сензитивному для цього підлітковому та юнацькому віці важливо вбезпечити продуктивне сполучення *особистісної емоційно-ціннісної спрямованості* (і, відповідно, пристрасної залученості до інтенсивного зовнішнього й внутрішнього спілкування) та *здатності до*

інтелектуального відсторонення, до об'єктивного – зацікавленого в *істині* – погляду на світ і на себе.

Вирішити цю наріжну психологічну проблему прагне діалого-культурологічний підхід в освіті, орієнтований на *мислення* й на *твір культури* в їх взаємовизначенні. Навчальний діалог є таким процесом *запитування,* осмислення різних бачень, де предмети й точки зору дедалі більше «замикаються» на змісти *творів культури.* Відтак хід та результати мислення учнів оформлюються (як цілісні, ціннісно «навантажені» ідеї-образи) в висловлюваннях та навчальних творах, які поряд із творами «великої культури», виражають унікально-особистісне й водночас всезагально-значуще ставлення до світу. Зокрема, у навчальне спілкування щодо мілітарно-патріотичної ідентичності залучатимуться відповідні художні, філософські, наукові *твори української та світової культури*. «Занурення» цих текстів у вир міркувань та спорів школярів поглибить, змістово збагатить їх спілкування й мислення, стимулюватиме породження власних творчих продуктів, тобто не лише навчальне, а й реальне творення громадянсько-патріотичних цінностей.

Корнієнко А. В.

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГУ В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В статті розглянуто основні аспекти використання тренінгу в утвердженні української національної ідентичності. Акцентовано на тому, що національна ідентичність визначається наявністю чотирьох ознак: етнічне походження й самоідентифікація, усвідомлення спільної з іншими представниками українського етносу історичної долі та часової перспективи, залученість в український культурно-інформаційний простір, свідома діяльність із поширення української культури. У висновках наголошується, що одним з ефективних засобів формування національної ідентичності учнів в закладах позашкільної освіти є використання тренінгів, які ґрунтуються на вивченні, засвоєнні та ретрансляції української традиційної народної культури як суспільно-історичного явища та у яких відбивається світогляд, морально-етичні й естетичні цінності українського народу.

Ключові слова: *тренінг, українська національна ідентичність, позашкільна освіта, заклад позашкільної освіти, вихованці закладу позашкільної освіти.*

The article examines the main aspects of using training in the affirmation of Ukrainian national identity. It emphasizes that national identity is determined by the presence of four features: ethnic origin and self-identification, awareness of a common historical fate and time perspective with other representatives of the Ukrainian ethnic group, involvement in the Ukrainian cultural and information space, and conscious activity to spread Ukrainian culture. The conclusions emphasize that one of the effective means of forming the national identity of students in extracurricular educational institutions is the use of trainings that are based on the study, assimilation and retransmission of Ukrainian traditional folk culture as a socio-historical phenomenon and that reflect the worldview, moral, ethical and aesthetic values of the Ukrainian people.

Keywords: *training, ukrainian national identity, extracurricular education, extracurricular education institution, students of an extracurricular education institution.*

Утвердження національної ідентичності громадян є важливою передумовою існування України як суверенної й незалежної держави, здатної відстоювати свою територіальну цілісність, національні інтереси та

інтегруватися до Європи. Молоде покоління є рушійною силою у входженні України у світову демократичну спільноту. Активна суспільна позиція, патріотизм, готовність стати на захист своє Батьківщини, моральна та громадянська культура молодого покоління стали пріоритетними завданнями освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Значущими є наукові праці вчених, педагогів, діячів культури, які прагнули, щоб в українських школах розвивалася національна самосвідомість, формувалися патріотичні та громадянські почуття зростаючої особистості. Патріотичним змістом були сповнені ідеї видатного діяча О. Духновича, який у своїх працях закликав скріпити любов до своєї народності, привчати народ свій любити. О. Духнович вважав освіту найважливішим засобом перетворення суспільства й закликав звертатися до народної педагогіки, адже в піснях, прислів'ях, приказках, скоромовках відображено весь шлях українського народу. Важливою ознакою народності педагог вважав рідну мову, історичні й національні традиції рідної землі [2].

Проблема формування національної ідентичності тісно пов'язана з усіма сферами життя та має синтетичний характер. Вона виявляється в усіх галузях життя етносу: мові, вихованні дітей, одязі, облаштуванні житла, домашньому господарстві, фольклорі, мистецтві тощо, що підтверджується в роботах Г. Лозко [7], М. Поповича [9] та інших учених-етнологів.

У роботах Л. Маєвської, Т. Мацейків, О. Мурзина, М. Степико, Е. Сміта, Я. Чепіги зазначалося, що саме національна культура як поєднання культури титульного етносу з культурами національних меншин насамперед визначає унікальний образ будь-якої країни та її народу в багатоманітній мозаїці людської цивілізації. У роботах вказаних авторів наголошується, що етнокультура базується на світогляді й системі цінностей, тобто духовно-моральному фундаменті, на якому виростає особистість з унікальними властивостями душі й непорушною національною ідентичністю.

Ці ознаки можна розглядати як маркери й детермінанти сформованості в особистості української національної ідентичності. Тож у цьому дослідженні українську національну ідентичність розглядаємо як відчуття особистістю належності до Української держави й нації, усвідомлення нації як єдиного цілого, представленого самобутніми традиціями, культурою, мовою, історичною пам'яттю.

Варто наголосити на тому, що з кінця 18 століття російська імперія, а з 1922 року – Радянський Союз формували великоімперську політику пам'яті. Що це означає? Політика пам'яті – це дії, спрямовані на управління колективною пам'яттю і суспільною свідомістю. У випадку з росією – це звеличення російського народу та приниження й поглинання інших етносів. Наслідки такої політики Україна теж відчула: значна частка українців не вважала значущими українську літературу, пісні, мистецтво, а споживали російську культурну продукцію. Запроваджені за радянських часів новий календар історичних свят і колективні традиції святкування витісняли побутові звички й обряди українського народу.

Отже, у сучасній науці українська національна ідентичність визначається

нами наявністю чотирьох ознак: етнічне походження й самоідентифікація, усвідомлення спільної з іншими представниками українського етносу історичної долі та часової перспективи, залученість в український культурно-інформаційний простір, свідома діяльність із поширення української культури. Також серед інших ознак вказується, що на сучасному етапі розвитку України національна ідентичність українців є тим феноменом, який базується на культурі, мові, релігії.

Роль і значення позашкільної освіти у розвитку особистості учнів обумовлено тим, що вона сприяє вихованню духовності і моральності, задоволенню різнобічних інтересів, стимулює розвиток творчої обдарованості, залучає дитину до загальнолюдської та національної культур, а також національної ідентичності. Ефективність формування національної ідентичності в учнів у закладах позашкільної освіти, зокрема засобами українського народного мистецтва, обумовлена багатством змісту, форм і методів виховної діяльності в гуртках і творчих об'єднаннях таких закладів.

Зміст освітнього процесу спрямовується на вивчення загальноукраїнських і регіональних художніх зразків різножанрових творів, театралізовану реконструкцію календарних і родинних обрядів, свят; усні форми (розповіді й бесіди про народну культуру, пояснення та покази регіональних особливостей виробів декоративно-ужиткового мистецтва, різниця в значенні орнаментального й кольорового вирішення, аналіз різних етнокультурних явищ); наочні (вироби декоративно-ужиткового мистецтва, родинні реліквії, музейні експонати); комплексні (ігри, розваги, змагання, спілкування); технічні (матеріали й обладнання для виготовлення виробів, традиційне декоративно-ужиткове мистецтво, відео- й аудіоапаратура для ознайомлення з народним фольклором, традиційними святами, обрядами, здійснення віртуальних екскурсій музеями народного мистецтва своєї країни).

Отже, українське народне мистецтво, особливо декоративно-ужиткове може бути ефективним засобом формування національної ідентичності.

Аналіз літератури щодо формування національної ідентичності у вихованців закладів позашкільної освіти засобами декоративно-ужиткового мистецтва, а також опрацювання сучасних методичних розробок і рекомендацій з проблеми, дозволили виявити найбільш ефективні, на наш погляд, форми роботи в закладах позашкільної освіти – поєднання традиційних (учнівські виставки, конкурси, екскурсії) та інноваційних – залучення батьків до освітнього процесу (виставки батьківських робіт, дослідження щодо власних родоводів та історії родини, майстер-класи батьків, індивідуальні виховні маршрути), а також тренінги.

Тренінг у позашкільній освіті – це інтерактивна форма навчання, яка спрямована на розвиток навичок, знань та компетентностей учасників у неформальному середовищі. Він може бути орієнтований на різні вікові групи та тематики, такі як лідерство, комунікативні навички, критичне мислення, креативність, екологічна свідомість тощо.

До особливостей застосування тренінгу в позашкільній освіті можна віднести: практичний підхід, коли учасники залучаються до активних методів

навчання (ігри, симуляції, дискусії, командні завдання); необов'язковість оцінювання, коли акцент робиться на особистісному розвитку, а не на оцінках; Мотиваційний характер, коли створюється сприятливе середовище для самовираження та творчого мислення учасників; гнучкість, коли програма може адаптуватися до потреб групи учасників.

Відповідно, було розроблено і впроваджено в практичну діяльність експериментальних закладів позашкільної освіти інтерактивні освітні технології. Серед них вагоме місце займає тренінг «Українська національна ідентичність», розроблений для вихованців підліткового віку закладів позашкільної освіти.

Мета тренінгу: формування в учнів національної ідентичності через пізнання культурної спадщини, історії, традицій та сучасних досягнень України.

Завдання:

1. Ознайомлення вихованців з культурною спадщиною України.

2. Розвиток поваги до національних символів та історичних подій.

3. Формування навичок дослідницької та творчої діяльності через інтерактивні форми навчання.

Тренінг розроблено за такими принципами:

– принцип максимальної активності, що містить ідею про те, що людина засвоює 10 % того, що чує; 50 % того, що бачить; 70 % того, що промовляє; 90 % того, що робить сам. Вправи і завдання сконструйовані таким чином, що дозволяють брати активну участь в їх виконанні всім членам групи;

– принцип максимальної достовірності інформації, який забезпечується тим, що засобом засвоєння знань є власна діяльність учасників, предметом обговорення є наочні факти – приклади з реального життя;

– принцип активної дослідницької позиції припускає, що кожна вправа і завдання – привід для аналізу дій і переживань учасників.

Отже, одним з ефективних засобів формування національної ідентичності учнів в закладах позашкільної освіти є використання тренінгів, які ґрунтуються на вивченні, засвоєнні та ретрансляції української традиційної народної культури як суспільно-історичного явища та у яких відбивається світогляд, морально-етичні й естетичні цінності українського народу.

Формування національної ідентичності в закладах позашкільної освіти розглядається як цілісна педагогічна система, яка забезпечує етнізацію дітей як невід'ємну складову формування їхньої особистості. Це передбачає використання сукупності основних принципів: історико-культурної спрямованості виховання й навчання через організацію освітнього процесу на основі історії та культури народів, які проживають у певному регіоні, країні; інтеграції навчальних дисциплін (освоєння декоративно-ужиткового мистецтва в єдності з вивченням пісень, музики, традицій, обрядів тощо); ідентифікації й самоактуалізації особистості.

Процес формування української національної ідентичності забезпечується засвоєнням етнокультурної інформації, творчою участю у розвитку рідної культури. З огляду на це виникає необхідність в розробленні нового змісту навчальних програм для позашкільної освіти. На часі окреслення

способів використання етнокультурної діяльності закладу позашкільної освіти в контексті різних напрямів виховної діяльності, спрямованих на розвиток народних промислів і ремесел, пошук ефективних технологій виховання особистості в динамічних умовах сьогодення, експериментального відпрацювання шляхів його здійснення етнокультурними засобами.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Т. 1. Чернівці: Букер, 2015. 840 с.
2. Віднянський С.В. Духнович Олександр Васильович [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dukhnovych_O
3. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.) URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-
4. Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2010. 348 с.
5. Корнієнко А. В. Формування громадянських якостей особистості учнів засобами українських народних ремесел. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри : збірник наук. праць.* Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2017. С. 241–249.
6. Кресіна І. О., Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Лойко Л. І., Кресін О. В., Стойко О. М. Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу: Наукова записка. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 116 с.
7. Лозко Г. С. Етнологія України [Текст]: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект . Київ: АртЕк, 2001. 303 с.
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія (В.Г. Кремень, ред.). Національна академія педагогічних наук України. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 384 с. URL: https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua
9. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.
10. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / перекл. П. Таращук. Київ: Основи, 1994. 223 с.
11. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : монографія / за ред. В. В. Мачуського. Київ: ТОВ «Видавництво «Сталь», 2017. 220 с.

Коткова Л. І.

МОВА Й КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТИ:ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ В СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглянуто значення мови й культури як основи національної ідентичности крізь призму педагогічних ідей Івана Огієнка, заналізовано наукові та освітні погляди мовознавця, державотворця й митрополита Іларіона щодо ролі мови у формуванні нації, її зв'язку з історією, релігією та духовним вихованням. Особливу увагу приділено педагогічним принципам, які вчений пропагував для збереження й розвитку національної свідомости українців. У статті також висвітлено актуальність його ідей у контексті сучасної української освіти та культурної політики.

***Ключові слова**: Іван Огієнко, національна ідентичність, мова, культура, освіта, мовно-культурне виховання.*

The article examines the importance of language and culture as the basis of national identity through the prism of Ivan Ohienko's pedagogical ideas, analyzes the scientific and educational views of the linguist, state-builder and Metropolitan Hilarion on the role of language in the formation of a nation, its connection with history, religion and spiritual education. Special attention is paid to the pedagogical principles that the scientist promoted for the preservation and

development of the national consciousness of Ukrainians. The article also highlights the relevance of his ideas in the context of modern Ukrainian education and cultural policy.
***Keywords**: Ivan Ohienko, national identity, language, culture, education, linguistic and cultural education.*

Національна ідентичність формується на культурно-освітньому фундаменті, який забезпечує традиції, цінності й світогляд нації. Однією з ключових постатей, яка усвідомлювала цей зв'язок і формувала його педагогічне осмислення, є Іван Огієнко (1882–1972) – мовознавець, історик, педагог, церковний діяч і перекладач. Його наукові та педагогічні ідеї про роль мови й культури у формуванні національної ідентичности є актуальними й сьогодні.

Тема дослідження є надзвичайно актуальною в умовах глобалізації та загроз мовної асиміляції, які постають перед українською нацією. У сучасному світі мова та культура є не лише засобами комунікації, а й ключовими чинниками збереження національної ідентичности. Педагогічні ідеї Івана Огієнка можуть стати основою для вдосконалення освітньої системи, спрямованої на формування мовно-культурної свідомости молоді. Важливо досліджувати його спадщину, щоб знайти ефективні шляхи впровадження національно орієнтованого виховання в навчальні заклади. У період боротьби України за свою незалежність питання мови й культури набувають особливого значення як чинники зміцнення державности та духовної єдности суспільства.

І. Огієнко був не лише мовознавцем, а й педагогом, істориком культури та релігійним діячем, що дозволяє аналізувати проблему національної ідентичности комплексно. Його праці, зокрема «Українська культура» [2], «Історія української літературної мови» [3], «Наука про рідномовні обов'язки» [4] та «Наша літературна мова» [5], системно висвітлюють взаємозв'язок мови, культури та освіти у формуванні нації. І. Огієнко активно популяризував мову в різних сферах – від освіти до церковного життя українця, доводячи її важливість як державотворчого чинника. Він наголошував на практичному застосуванні мовно-культурних ідей у педагогічному процесі. Крім того, спадщина ученого не втратила актуальности: його концепцію мовного виховання, національної свідомости та духовно-морального розвитку можна застосувати й у сучасній освітній політиці України.

Наукові праці І. Огієнка поєднують як теоретичний, так і прикладний аспекти. Будучи педагогом не лише за освітою, а й за покликанням, він глибоко розумів виклики мовної освіти свого часу та шукав ефективні шляхи їх подолання. Як професор Університету святого Володимира, він викладав курс «Українська культура», а згодом, обіймаючи посаду міністра освіти, доклав максимальних зусиль для розвитку національної освіти й науки в Україні.

І. Огієнко не лише теоретично обґрунтовував значення мови для нації, а й працював над її збереженням на практиці: розробляв підручники, популяризував українську літературу, перекладав Біблію українською мовою. Його науковий підхід базувався на ідеї нерозривного зв'язку мови, культури й релігії, що робить його концепцію унікальною серед мовознавців того часу. До того ж, він один із небагатьох, хто досліджував не лише внутрішні мовні

процеси, а й вплив колоніальної політики на стан української мови. Саме тому педагогічні та мовознавчі погляди І. Огієнка є важливими для сучасної науки й освіти.

Національну ідентичність трактуємо як усвідомлення людиною своєї належности до певного народу, що виявляється через спільну мову, культуру, історичну пам'ять та традиції [1; 6]. Мова є ключовим чинником у цьому процесі, оскільки вона не лише слугує засобом комунікації, а й має національний світогляд, спосіб мислення та історичний досвід народу.

Культура як система символів, норм і цінностей формує світогляд людини та сприяє її ідентифікації із суспільством. Саме тому освітній процес треба спрямовувати не лише на передачу знань, а й на формування особистости, яка усвідомлює свою належність до певної культурної спільноти.

У своїх наукових працях І. Огієнко наголошував, що мова є «душею нації» і її головним складником, позаяк мова забезпечує духовний і культурний зв'язок з поколінням.

Ключові ідеї І. Огієнка щодо мови й національної ідентичности:

1. Мова як основа державности. Учений підкреслював, що національна держава можлива лише за умови збереження й розвитку національної мови: «Рідна мова – це мова наших батьків і мова народу, до якого ми належимо. Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, – той у саме серце ранить свій народ.

Ось через це Святе Письмо суворо наказує кожній людині: "Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм, і говорив мовою свого народу!" (Есфир.1.22). Це велика й важлива заповідь, яка наказує всім, а особливо тим, що служать народові, говорити його мовою. Коли говорити, то й любити, шанувати й берегти цю мову. Мова зв'язана нерозірвально з народом, і коли ми, за Христовим прикладом, мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити й берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати. Безмовний народ – не народ: це м'ясо для народу мовного» [5, с. 45–46].

2. Роль освіти в плеканні мови. Науковець наголошував, що школа та церква мають стати головними інституціями мовного виховання: «*В добрій* національній освіті нашої молоді – наша світла будучність, а в її винародовленні – наше смеркання... Це загроза значно більша, як її уявляють, а тому від Престолу Господнього кличу до всієї української молоді: коли ви забуваєте мову батьків своїх, мову українську, тим у саме серце раните рідний український народ!» [5, с. 49]. Саме освіта відіграє визначальну роль у плеканні рідної мови, оскільки через навчання можна передати мовне багатство, сформувати культурні традиції та зміцнити національну свідомість. Ворог завжди намагався знищити мову через заборони, а отже, завдання освіти – забезпечити її розвиток, поширення та свідоме використання, адже лише так можна зберегти народ від асиміляції й знищення: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомости. Мова – душа кожної національности, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі

мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національности: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш...» [2, с. 284–285].

3. Зв'язок мови й релігії. І. Огієнко був переконаний, що українська мова повинна мати повноправне місце в релігійному житті нації: «Усе своє рідне, усе своє наймиліше й найсолодше, усе своє найближче для кожного з нас зібране в рідній Вірі й Церкві – і ми обов'язані в найпершій мірі свято берегти їх. Віра й церква – це найперша національна ознака всього народу, і власне в них і біля них тримаються всі істотні національні прикмети народу» [5, с. 40], «…наш найперший обов'язок – міцно триматися своєї батьківської віри та своєї батьківської церкви. Хто їх тратить, хто їм зраджує, хто їх міняє на інші, той втрачає саму душу свою, той втрачає все своє рідне, усе своє національне, віками набуте, – той втрачає все!..

Коли сонце світить, ми часом ніби не помічаємо його; коли б же воно погасло, – завмерла б і земля разом з ним, і смертельний холод та вічний морок покрив би нашу душу і людина духовно померла б навіки.

Кожна людина, або й ціла громада, коли кидає свою рідну віру й рідну церкву й приступає до інших, тим самим кидає й свій рідний народ, цебто зраджує йому. Це найбільша й найтяжча рана своєму народові – зміна віри й церкви! Це найдошкульніший удар по рідному народові, удар, який усе тяжко мститься і на зрадниках, і на зраджених» [5, с. 41].

Розглянемо педагогічні аспекти мовно-культурного виховання в працях І. Огієнка. Оскільки науковець розглядав освіту як ключовий інструмент збереження національної ідентичности, то сформулював кілька принципів, які можуть бути застосовані в сучасній педагогічній практиці:

– принцип національного виховання (І. Огієнко наполягав на необхідності виховання дітей на основі національних традицій, історії та культури; він підкреслював важливість використання української мови в усіх освітніх закладах як основного потенціалу комунікації): «Шануймо ж і ми звичаї свого рідного українського народу, шануймо, й заховуймо їх, як закону свого народу! Завжди міцно пам'ятаймо, що звичаї народні – це його прикметна ознака, яка робить його окремим народом і береже його від розтоплення в морі інших народів, цебто береже його від винародовлення.

Український народе в Канаді! Чи йдеш ти за прикладом Христовим і вірно бережеш усе своє рідне? Знаю я, ти пильнуєш бути патріотичним, але пам'ятай: основа патріотизму – це береження всього свого рідного. А хто того не береже, або береже недбало, той не патріот. Від Престолу Господнього

кличу тебе зрозуміти глибокі Христові слова: "Проклятий народ, що не знає Закону!"» [5, с. 39];

– принцип духовно-морального виховання (учений вважав, що мова є носієм моральних цінностей народу; освіта не повинна бути лише навчанням, а мусить і виховувати, зокрема чесноти, які є основою національного характеру): «Рідна мова близька й мила кожній людині, і тільки людина з порожнім серцем не чує її материнського тепла та небесної краси. Рідна мова гріє нашу душу божественним огнем, вона бринить для нас небесним звуками. Ось тому-то рідна мова зветься мовою материньою: це та мова, якою рідна мати співала над нашою колискою наші найперші пісні, що бриніли нам ангольськими звуками, звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо й не забудемо. Ці небесні звуки рідної мови завжди бринять нам ціле життя неземною музикою, скрашуючи нам наше сіре життя й нагадуючи про небесне. І як любимо ми свою рідну матір, так само ми повинні любити й свою рідну мову, і не тільки любити, але й шанувати та берегти її. Блаженна людина, яка рідну мову свою береже і шанує!» [5, с. 49];

– принцип інтеграції мови й культури в навчальний процес (І. Огієнко пропонував вивчати українську мову у зв'язку з історією, літературою, мистецтвом і релігією; він розробляв підручники та методичні матеріали, які враховували цей принцип). Інтеграція мови й культури в навчальний процес є запорукою зміцнення національної ідентичности, адже кожен елемент культури – пісня, звичай, мова – є невід'ємною частиною цілісного духовного ґрунту народу. Освіта має не лише передавати знання, а й плекати любов до рідного слова, традицій і мистецтва, щоб сформувати стійке національне самоусвідомлення та здатність протистояти культурній асиміляції: «Хто любить свій народ, хто любить свою рідну мову, той любить, шанує, береже й рідну пісню. Пісня – це душа народу, пісня – це щира розмова душі з серцем, і тому-то рідна пісня так мила нашому серцю та нашій душі. Це особливо треба сказати про пісні, що наближуються до церковних, і мають великий вплив на нас» [5, с. 50], «Народ, що легко кидає своє й пристає до чужого, ніколи сильним не буде, бо він свого, віками набутого, цурається, а нового чужого не сприймає вповні. Він хитається від свого старого до чужого нового, а це робить його хитким та несталим. З таким народом ніхто не рахується, такого народу ніхто не поважає, і він не має ґрунту, на якому міг би сильно защепитися, рости й розвиватися. Бо все рідне – це головна основа, це той родючий ґрунт, на якому кожна людина міцно й вільно стоїть, росте й зміцнюється. Своє рідне складається з окремих маленьких частин: якийсь звичай, сам по собі ніби й дрібний, пісня, одежа, мова й т. ін. Кожна окрема частинка сама по собі ніби й мала, але вона сотнями ниток пов'язана одна з однією. Ось чому, коли хтось зрікається чогось одного, ніби й малого, той уже тим самим починає зраджувати й своєму народові. Так у нашім тілі хвороба найменшого органу вкінці псує все тіло. Ось тому не вільно зрікатися ані найменшої рисочки з свого рідного, бо коли лапка зав'язла, то і пташка пропаде!» [5, с. 53–54].

Світ змінюється, але виклики для української освіти залишаються тими

самими, що й у часи І. Огієнка. Науковець передбачав загрози, які сьогодні стали ще гострішими: глобалізація тисне на мовну самобутність, культура потребує захисту від асиміляції, а національна освіта має бути не лише джерелом знань, а й фундаментом української ідентичности.

Щоб зберегти своє – треба діяти. Огієнкові ідеї можуть і повинні стати дороговказом. Освіта – це не лише знання, а й спосіб мислення, стиль життя, місток між минулим і майбутнім. Ми маємо шанс не просто вивчати мову й культуру, а й жити ними. Це – ключ до самозбереження нації, і саме цього прагнув І. Огієнко.

І. Огієнко залишив величезний інтелектуальний спадок, у якому мову розглядає не просто як засіб комунікації, а як головний носій національної культури, історичної пам'яти та ідентичности. Його педагогічні ідеї ґрунтуються на усвідомленні того, що без збереження й плекання рідної мови народ втрачає свою самобутність і стає вразливим до асиміляції.

Застосування ідей І. Огієнка в сучасній освіті є стратегічно важливим. Освітній процес має не лише забезпечувати якісне викладання української мови, а й формувати в учнівства та студентства світогляд, у якому мова, культура й національна свідомість є нероздільними. Інтеграція цих ідей у навчальні програми може сприяти зміцненню національної ідентичности через виховання глибокої поваги до рідної мови та культури; протидії мовній асиміляції, що особливо актуально в умовах інформаційного впливу глобалізованого світу; формуванню цілісного україномовного освітнього простору, де державна мова є природним середовищем для навчання, творчости й розвитку.

Педагогічна спадщина І. Огієнка ґрунтується на ідеї нерозривного зв'язку між мовою, культурою та національною свідомістю, що має визначальне значення у вихованні молоді. Науковець наголошував на необхідності впровадження рідної мови в усі сфери освіти, розвитку національного характеру навчання та плекання духовно-моральних цінностей через культуру. Його принципи залишаються актуальними й сьогодні, оскільки сприяють формуванню свідомих громадян, здатних зберігати й розвивати українську ідентичність.

У сучасних умовах, коли Україна продовжує боротьбу за свою незалежність, збереження мовно-культурної спадщини є питанням національної безпеки. Ідеї І. Огієнка можуть стати основою для розбудови такої системи освіти, яка не лише навчає, а й виховує свідомих громадян, здатних відстоювати культурну й мовну незалежність своєї держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритости : дослідження категорії громадянське суспільство. Львів : Літопис, 2000. 317 с.

2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : «Довіра», 1992. 140 с.

3. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд, авт. іст-біограф. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.

4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : «Фенікс», 1995. 46 с.

5. Огієнко І. Наша літературна мова / упор., авт. Передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2017. 356 с.
6. Сміт А. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

Левінець Н. В.

ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ОСНОВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті окреслено потенціал народної фізичної культури у вихованні основ української національної ідентичності. Розкриті складники народної фізичної культури, які включають народні знання про виховання навичок особистої та громадської гігієни; формування рухового досвіду; дотримання розпорядку дня; загартування організму; культуру харчування; соціально схвалювані норми поведінки. Наголошено, що народні уявлення про фізичну досконалість базуються на культивуванні міцного здоров'я дитини від народження і забезпечення її гарного самопочуття. Сформульовані напрями ефективного впровадження народної фізичної культури у сучасний освітній процес.
Ключові слова: *українська національна ідентичність, народна фізична культура, ідеал тілесної досконалості, народні знання, культурно-духовні цінності.*

The article outlines the potential of folk physical culture in educating the foundations of Ukrainian folk physical culture. The components of folk physical culture are revealed, which include folk knowledge about the upbringing of personal and public hygiene skills; the formation of motor experience; adherence to the daily routine; hardening of the body; nutrition culture; socially approved norms of behavior. It is emphasized that folk ideas about physical perfection are based on cultivating the child's good health from birth and ensuring his or her good well-being. Directions for the effective implementation of folk physical culture in the modern educational process are formulated.
Keywords*: Ukrainian national identity, folk physical culture, ideal of bodily perfection, folk knowledge, cultural and spiritual values.*

В сучасних умовах питання утвердження української національної ідентичності набуває важливого значення, адже пов'язане із збереженням самобутності народу, його звичаїв і традицій, плеканням зростаючої особистості на духовно-культурних цінностях.

Підтвердження цієї думки знаходимо у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023 р.). В документі подається визначення поняття «українська національна ідентичність» як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [3]. У цьому формулюванні окреслені ознаки національної самосвідомості людини, набуття яких має розпочинатися з раннього віку. Така діяльність забезпечується державою в контексті реалізації завдань у сфері утвердження української національної ідентичності серед яких виокремимо наступні: «формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності…» та

«…формування у громадян сталих традицій та мотивації до занять фізичною культурою і спортом як важливої складової повноцінного розвитку людини, її здоров'я та національно-патріотичного виховання…» [3].

У «Базовому компоненті дошкільної освіти (державному стандарті, 2021 р.) серед переліку компетентностей, яких дитина має набути впродовж дошкільного дитинства, міститься соціально-громадянська. Її визначають як «здатність дитини виявляти особистісні якості, соціальні почуття, любов до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямованості на поліпшення спільного життя» [1]. Це дозволяє розглядати її як основу виховання національної ідентичності.

Практична реалізація означених завдань вимагає належного програмно-змістового та організаційно-методичного супроводу, щоб запобігти перекручуванню історичних фактів, насаджуванню ідеологічних ідей, що не відповідають культурно-духовним цінностям українців, знецінення народних традицій і звичаїв, мови та культури.

Нам імпонує підхід розробників розвивальних відео для дітей віком 2-6 років «Дітям про українську ідентичність» (2023 р.), які зазначають, що «національна ідентичність є частиною самосвідомості людини і повинна розвиватись разом з іншими навиками та знаннями, починаючи з раннього періоду життя» [2]. Запропоновані теми охоплюють «розмови про особливість української мови, її давність та легкість звучання» (тема «Українська мова»), «про традиційну кухню, унікальність регіональних рецептів та різноманітність локальних страв» (тема «Їжа»), «про традиційні українські музичні інструменти, які змальовують природу, настрій та розповідають про історію української нації» (тема «Музика»), «про гопак, який передає силу характеру нації, зображає єдність народу та любов до своєї землі» (тема «Танець»), про українську вишиванку, «як генетичний код нації, через який можна побачити внутрішній світ та духовність українців» (тема «Національний одяг») [2].

Можемо констатувати, що виховання національної ідентичності є важливим аспектом розвитку дитини, оскільки воно сприяє усвідомленню своєї приналежності до певної нації та культури. Зважаючи на вікові особливості дітей дошкільного віку, серед ефективних засобів, які містять значний освітньо-розвивальний та виховний потенціал, є народна фізична культура.

Підтвердженням цієї думки є дослідження Є. Н. Приступи [4], у якому наголошується, що народна фізична культура є важливим складником національної культури, «під впливом якої параметри внутрішньої єдності природного і соціального, тілесного і духовного в структурі особистості людини гармонізуються, набувають ознак відповідності культурним і природним ідеалам нації» [4, С. 13]. Вона віддзеркалює світогляд народу, його національну свідомість, розуміння основним проблем та закономірностей фізичного розвитку. В народній фізичній культурі акумульовані морально-етичні ідеали українського народу, його психічні та антропологічні характеристики, виражені лише притаманним йому формами, методами та засобами тіловиховання.

Виховання у дітей основ національної ідентичності слід розпочинати через ознайомлення з народним традиціями і звичаями, які конкретизують спрямованість поведінки у різних життєвих ситуаціях. Через засвоєння звичаєвої обрядовості своєї родини дитина входить у світ народних традицій, які допомагають зростаючій особистості усвідомити приналежність до самобутньої української нації. І в цьому контексті народна фізична культура є найбільш сприйнятливою для дитини, адже містить в собі елементи (рухи, танці, забави, фольклор тощо), які є особливо цінними для становлення особистості дитини.

Аналіз змістового компоненту народних звичаїв та традицій дозволяє відзначити, що їхнім обов'язковим компонентом завжди були засоби народної фізичної культури: уявлення про обрядодії для збереження і зміцнення здоров'я (цілюща сила води, повітря та сонця), фізичні вправи, рухливі ігри, забави (колективні та індивідуальні), традиційні страви (культура харчування) тощо.

Важливим аспектом народної фізичної культури залишається обов'язок батьків сприяти фізичної досконалості дитини на принципі природовідповідності. Народні уявлення про фізичну досконаліть базувалися на культивуванні міцного здоров'я дитини від народження і забезпечення її гарного самопочуття. Це розглядалося як основа культурно-світоглядних цінностей українського народу, у яких фізична досконаліть гармонійно поєднується із духовними, моральним та психічними якостями людини. «Саме гармонійне єднання людини з довкіллям, а також відповідність та збалансованість між тілесним і духовним в структурі особистості людини складають ту засадничу компоненту, на якій базується формування українського національного ідеалу тілесної і духовної досконалості людини» [4, с. 182].

Приступа Є. Н. зазначає, що структурними складниками системи народних знань про фізичне виховання є:

– «національний ідеал тілесної досконалості людини;

– народні знання про закономірності розвитку людини, сутність людської істоти та особливості цілеспрямованого впливу на природній розвиток людини засобами і методами народної фізичної культури» [4, с. 181-182].

Під час планування освітньої роботи варто орієнтуватися на систему народних знань про складники життєдіяльності дитини, які забезпечують ефективність природного розвитку зростаючої особистості, збереженню і зміцненню її здоров'я:

– виховання навичок особистої та громадської гігієни;

– дотримання розпорядку дня;

– загартування організму;

– культура харчування;

– соціально схвалювані норми поведінки.

Суголосність напрямів народної фізичної культури з сучасною теорією і методикою фізичного виховання дітей дошкільного віку дозволяє органічно поєднувати раціональний народний досвід тіловиховання і сучасні підходи до визначення ефективних умов фізичного розвитку, оскільки включає основи

виховання тілесних (рухових) і морально-вольових рис характеру, основ навчання руховим умінням і навичкам та оздоровлення. Це відповідає сучасним завданням фізичного виховання: оздоровчі, освітні та виховні.

Мета народної фізичної культури спрямована на виховання гармонійно розвиненої особистості і визначається урахуванням наступних факторів:

– «історично сформованого національного ідеалу духовної і тілесного досконалості людини, у якому відображені вимоги до рівня розвитку фізичних та моральних складових особистості;

– індивідуальних потреб людини у зміцненні і відтворенні здоров'я, гармонійному розвитку фізичних і моральних якостей;

– об'єктивних генетично детермінованих закономірностей розвитку людини і особливостей її виховання, які відображені в системі народних знань і уявлень про розвиток і виховання» [4, с. 220].

Перевагою використання народних знань про тілесний та психічний (духовний) розвиток особистості є те, що вони подаються самобутньо і образно через короткі словесні формули (прислів'я, приказки, примовки, утішки, забавлянки), без особливої наукової термінології, емоційно, чітко, логічно і практично. Так, роль раннього дитинства у становленні особистості підкреслюється у висловлюванні «Звички трирічного зберігаються до вісімдесяти років».

Значну частину народної фізичної культури складають різні види ігор, важливим компонентом яких є рухові дії. Народні ігри, фізичні вправи можна розглядати як матеріалізовані у тілесних рухах народні знання та світогляд.

У процесі занять народними рухливими іграми, танцями, розвагами та забавами діти:

– ознайомлюються з українськими традиціями та звичаями;

– розвивають почуття гордості за свою національну культуру;

– формують позитивне ставлення до української мови та символіки;

– усвідомлюють свою приналежність до української нації.

Ґрунтуючись на особливостях, меті, завданнях та напрямах, розкритих у монографії «Утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2024 р.) колективом авторів під загальною редакцією К. Журби та О. Рейпольської [5] окреслимо освітньо-розвивальний та виховний потенціал народної фізична культури у вихованні основ національної ідентичності дітей.

По-перше, вона передає знання про українські народні традиції та звичаї в цікавій та доступній формі. Діти виступають не лише слухачами про історичне минуле, вони відчувають його через рух, ігрові дії та танець.

По-друге, вона розвиває почуття гордості за свою національну культуру. Коли дитина опановує складний елемент танцю, наприклад у «Гопаку» або виграє у традиційному змаганні на прикладі «Спасу» або «Гойдука», вона відчуває себе частиною великого та сильного народу. Надзвичайної популярності в роботі закладів дошкільної освіти набувають фізкультурні розваги та свята на засадах козацької педагогіки, яка є важливим елементом народної фізичної культури. До Дня козацтва проводяться козацькі забави, які спрямовані на виховання у дітей поваги до образу козака, кодексу лицарської

честі та традиційних видів тілесного гартування та вишколу запорізьких козаків та трансформації цієї інформації до умов сьогодення.

По-третє, вона формує позитивне ставлення до української мови, народної та національної символіки. Під час ігор та танців діти співають українські пісні, зокрема в хороводах наприклад «Подоляночка», «Кривий танець», використовують українську термінологію, що сприяє розвитку мовлення. Діти мають можливість усвідомити, що рухливі ігри це не лише фізичне навантаження, але й вираження національного характеру, енергії та краси.

І найголовніше, народна фізична культура сприяє формуванню національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі.

Для ефективного використання народної фізичної культури у вихованні основ української національної ідентичності у дітей необхідно:

– сприяти розробці програмно-методичних матеріалів з урахуванням регіональних особливостей народної фізичної культури;

– залучати до проведення фізкультурно-оздоровчих заходів у закладі освіти досвідчених педагогів та носіїв народних традицій, майстрів народних танців, бойового гопака, хортингу та ігор.

– використовувати різноманітні форми, методи та засоби фізичного виховання, такі як народні рухливі ігри, танці, забави та розваги, свята народознавчого спрямування;

– залучати до участі в фізкультурно-оздоровчих заходах батьків, дідусів і бабусь та представників громадянського суспільства.

Отже, реалізація означених напрямів допоможе збагатити зміст національно-патріотичного виховання закладу освіти, сприятиме об’єднанню зусиль педагогів, батьків та представників громадськості у консолідації духовно-культурних цінностей. Адже виховання національної ідентичності – це тривалий та багатогранний процес, який передбачає використання усього потенціалу національної культури, важливим складником якої є народна фізична культура.

Список використаних джерел та літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) (2021). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Дітям про українську ідентичність. Розвивальні відео для дітей віком 2-6 років освітньої програми Вулиця Сезам. Методичний посібник. URL: https://sesameworkshop.org/topics/displacement-resettlement/resources-in-ukrainian/

3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

4. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців. Львів : УСА, 1995. 254 с.

5. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія [К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська]. Київ: Компрінт, 2024. 232 с.

Очеретяна Н. В.

ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ НУШ

У статті досліджуються можливості формування професійної спрямованості учнів в умовах Нової української школи через використання інноваційних педагогічних практик, що сприяють утвердженню української національної ідентичності у освітній процес закладів загальної середньої освіти. Розглядаються проєктна діяльність, STEM-освіта, дуальне навчання та використання цифрових платформ, що допомагають учням усвідомити свої професійні інтереси та національну приналежність.

Ключові слова: *професійна спрямованість, учні закладів загальної середньої освіти, НУШ, інноваційні практики, українська національна ідентичність.*

The article explores the possibilities of forming the professional orientation of students in the conditions of the New Ukrainian School through the use of innovative pedagogical practices that contribute to the establishment of Ukrainian national identity in the educational process of secondary education institutions. Project activities, STEM education, dual learning, and the use of digital platforms that help students realize their professional interests and national identity are considered.

Keywords: *professional orientation, students of general secondary education institutions, National Secondary School, innovative practices, Ukrainian national identity.*

Нова українська школа (НУШ) ставить перед собою завдання – виховати покоління компетентних, патріотичних та відповідальних громадян. У контексті сучасних викликів, пов’язаних з війною в Україні 2022-2025 рр. формування професійної спрямованості учнів набуває особливого значення. Адже саме вони будуть відбудовувати країну, розвивати її економіку та зміцнювати національну ідентичність в повоєнний період.

Вагомим підгрунтям для формування професійної спрямованості учнів є теоретико-концептуальні основи, викладені вченими у концепціях професійного самовизначення особистості (І. Вільш, О. Вітковська, Є. Павлютенков, М. Піддячий, М. Пряжников, В. Синявський та ін.), теоретичних положеннях щодо професійної орієнтації (В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин та ін.). Проблема формування кар’єрної спрямованості учнів у рамках освітнього середовища закладів системи загальної середньої освіти розробляється науковцями З. Охріменко, О. Моріним, В. Сіпієм та ін.[1-3; 5]. Цей процес має вибудовуватися на засадах утвердження громадянської ідентичності, що є підгрунтям для становлення особистості з системою цінностей і яка спрямовуватиме свою діяльність, зокрема й професійну, на досягнення національного благополуччя [4, с. 4].

Мета статті полягає у тому, щоб розглянути інноваційні практики, спрямовані на утвердження української національної ідентичності, які можуть бути використані у процесі формування професійної спрямованості учнів закладів загальної середньої освіти в умовах НУШ.

Як узагальнюють науковці національна ідентичність – це усвідомлення приналежності до певної нації, її культури, історії та цінностей. Національна ідентичність є важливим фактором професійного самовизначення, під впливом якого учні можуть усвідомлювати свої цінності та пріоритети, визначати свої

сильні сторони та таланти, розуміти, які професії відповідають їхнім цінностям та інтересам і відчути відповідальність за розвиток своєї країни. Утвердження української національної ідентичності в умовах НУШ передбачає вивчення історії та культури України; ознайомлення з досягненнями українських науковців, митців та підприємців; участь у проєктах, спрямованих на збереження та розвиток української культури; виховання поваги до української мови та традицій.

НУШ пропонує широкий спектр інноваційних практик. Досвід областей з упровадження НУШ презентовано у монографії [4, с. 201-230]. Окремі з цих практик можуть бути використані під час формування професійної спрямованості учнів. Розглянемо ці практики з вищеозначеною метою.

Проєктна діяльність має практичне значення не тільки для учнів, але й для школи, громади й країни. Проєктна робота допомагає їм розвивати навички командної роботи, критичного мислення та вирішення проблем, оскільки це не просто виконання завдань за інструкцією, а самостійне дослідження проблеми, пошук шляхів її вирішення та презентація результатів. У контексті професійного самовизначення, проєктна діяльність дає учням можливість:

– дослідити різні професії (учні можуть обирати теми проєктів, пов’язані з різними галузями: від науки та технологій до мистецтва та соціальної сфери. Наприклад, проєкт «Екологічне майбутнє нашого міста» може познайомити учнів з професіями еколога, інженера-еколога, ландшафтного дизайнера);

– розвинути ключові компетенції (критичне мислення: аналіз інформації, оцінка різних точок зору; творчість: генерація нових ідей, пошук нестандартних рішень; комунікація: ефективне спілкування з членами команди, презентація результатів; командна робота: розподіл обов’язків, співпраця, досягнення спільної мети; управління проєктами: планування, організація, контроль);

– отримати практичний досвід (учні можуть працювати над проєктами, які мають реальне застосування в їхній громаді. Наприклад, проєкт «Створення туристичного маршруту» може дати учням досвід у сфері туризму, маркетингу, організації заходів);

– усвідомити свої інтереси та здібності (під час роботи над проєктом учні можуть виявити свої сильні сторони та слабкі сторони, а також зрозуміти, які види діяльності їм подобаються – це допомагає їм зробити усвідомлений вибір професії).

Все це реалізується під час проєктів різної спрямованості: соціальних (наприклад, організація благодійних акцій, створення соціальних роликів, розробка проєктів з покращення інфраструктури громади), дослідницьких (дослідження екологічних проблем, вивчення історії рідного краю, проведення соціологічних опитувань), творчих (створення відеофільмів, написання п’єс та віршів, організація виставок та концертів), підприємницьких (створення шкільного бізнесу, розробка стартапів, організація ярмарків) проєктів.

STEM-освіта сприяє професійному самовизначенню, оскільки STEM-проєкти вчать учнів аналізувати інформацію, висувати гіпотези, проводити експерименти та робити висновки. Учні опановують навички, які є ключовими для розв’язання складних проблем у будь-якій професійній діяльності. STEM-

освіта заохочує учнів до пошуку нестандартних рішень та створення нових продуктів – це вкрай важливо для професій, пов'язаних з технологіями, інженерією та дизайном. Швидкими темпами формуються практичні навички використання сучасного обладнання та програмного забезпечення. STEM-освіта дає учням можливість познайомитися з різними професіями, пов'язаними з наукою, технологіями, інженерією та математикою. Як на практиці реалізується професійна орієнтація у гімназії засобами STEM-освіти див. у статті В. Сіпія [3].

Наведемо приклади STEM-проєктів, до яких можуть долучатися учні або бачити перспективу своєї роботи у різних напрямах: робототехніка (створення та програмування роботів для виконання різних завдань), 3D-друк (розробка та друк 3D-моделей різних об'єктів), програмування (створення комп'ютерних програм та мобільних додатків), екологічні проєкти (дослідження екологічних проблем та розробка способів їх вирішення), інженерні проєкти (проєктування та будівництво мостів, будівель, транспортних засобів). Важливою є роль педагога, який виступає в ролі ментора і допомагає учням у виборі проєктів, пошуку інформації та проведенні експериментів, а також створює сприятливе середовище для творчості та співпраці й використовує сучасні технології та обладнання для навчання.

Цікавим інтерументом є **дуальна освіта,** в умовах якої учні поєднують навчання в школі з практичною роботою на підприємствах. Такий набутий досвід роботи допомагає їм зрозуміти, які професії їм підходять чи ні, що їх приваблює в професіях, чи хочеться розвиватися у цьому професійному напрямі та ін. Дуальна освіта є ефективним способом підготовки кваліфікованих кадрів, які відповідають потребам сучасного ринку праці.

У дуальній освіті учні ніби прокладають «місток» між теорією та практикою, оскільки це така форма навчання, яка поєднує теоретичну підготовку в навчальному закладі з практичною роботою на підприємстві. Її мета – забезпечити учням можливість отримати реальний досвід роботи та розвинути навички, необхідні для успішної кар'єри. Не можна не вбачати користі від дуальної освіти, від того, що вона сприяє професійному самовизначенню. По-перше, учні отримують практичнмй досвід: вони мають можливість працювати на реальних робочих місцях, виконувати завдання, які виконують професіонали. І це допомагає зрозуміти яким чином застосовуються теоретичні знання на практиці. По-друге, відбувається ознайомлення з різними професіями: учні можуть працювати на різних підприємствах, у різних відділах, що дає їм можливість познайомитися з різними професіями і зробити усвідомлений вибір професії в близькому майбутньому. По-третє, в учнів розвиваються професійні навички, необхідні для роботи в конкретній галузі, наприклад, технічні, комунікаційні навички, навички роботи в команді, навички управління часом та ін. По-четверте: дуальна освіта сприяє формуванню професійних якостей, таких як відповідальність, дисциплінованість, самостійність, ініціативність та ін. По-п'яте, відбувається встановлення контактів з роботодавцями, що може допомогти їм у подальшому працевлаштуванні; роботодавці, в свою чергу, можуть придивитися до

талановитих учнів та запропонувати їм роботу після закінчення навчання. По-шосте, учні можуть зрозуміти які професії їм підходять, адже тільки попрацювавши на підприємстві деякий час, учень може зрозуміти, чи подобається йому обрана професія, він може відчути «зсередини» всі плюси та мінуси цієї професії.

Наведемо приклади дуальної освіти. Так, у сфері обслуговування учні можуть працювати у готелях, ресторанах, магазинах; у сфері інформаційних технологій учні можуть випробувати себе у компаніях, які займаються розробкою програмного забезпечення, веб-дизайном, системним адмініструванням; у аграрному секторі учні можуть спробувати попрацювати на фермах, агрокомплексах, підприємствах харчової промисловості. У технічній галузі учні можуть використати свої знання і потенціал на підприємствах, які займаються виробництвом, ремонтом та обслуговуванням техніки та ін. Щоб досвід виявився корисним та ефективним педагог може допомогти учням у виборі підприємства для проходження практики, контролювати процес проходження практики та надати їм необхідну підтримку й звичайно, оцінити результати проходження практики.

Професійна діяльність може бути потужним інструментом утвердження української національної ідентичності. Так, підприємці можуть ініціювати бізнеси, які виробляють українські товари або послуги. Митці можуть створювати твори, які відображають українську культуру та історію і т.д.

Інноваційні практики у формуванні професійної спрямованості учнів на засадах патріотизму. Вагома роль педагогів, які виховують молоде покоління в дусі патріотизму та любові до України. Педагог відіграє ключову роль у формуванні професійної спрямованості учнів. Він повинен допомагати учням усвідомити свої цінності та інтереси, ознайомлювати їх з різними професіями, організовувати екскурсії на підприємства та зустрічі з професіоналами. До таких практик відносять:

1) Проведення ярмарків професій, де учні можуть ознайомитися з різними галузями та поспілкуватися з представниками різних професій. При цьому слід залучати для цього не лише представників традиційних професій, але й фахівців з новітніх галузей (IT, біотехнології, штучний інтелект), організовувати інтерактивні стенди з можливістю спробувати себе в ролі різних фахівців (наприклад, за допомогою симуляторів або VR-технологій).

2) Організація майстер-класів, де учні можуть спробувати себе в різних професіях з різних галузей – від кулінарії та рукоділля до програмування та робототехніки. Важливо, щоб такі майстер-класи проводилися у форматі «спробуй себе», де учні можуть брати активну участь.

3) Створення віртуальних екскурсій на підприємства, де учні можуть взаємодіяти з обладнанням та працівниками. Слід подбати про використання VR-технологій для створення ефекту присутності на підприємстві (наприклад, віртуальні тури по навчальним закладам професійно технічної освіти тощо).

4) Використання онлайн-платформ для профорієнтації, де учні можуть пройти тести та отримати рекомендації щодо вибору професії. Важливо використовувати й інтерактивні вправи, відеолекції та вебінари, залучати до

роботи з онлайн-платформами психологів та профорієнтаторів, створювати індивідуальні програми профорієнтації для кожного учня та використовувати онлайн-платформи для ознайомлення з навчальними закладами.

5) Організація проєктів, які поєднують професійну діяльність з утвердженням української національної ідентичності. Наприклад, учні можуть створити проєкт з виготовлення українських сувенірів або з організації фестивалю української культури. Добре залучати до проєктів не лише учнів, але й батьків, вчителів та представників громади, які бачитимуть їхню культурну, економічну цінність (наприклад, створення шкільного бізнесу з виробництва українських сувенірів).

Отже, формування професійної спрямованості учнів в умовах НУШ є важливим завданням, що потребує комплексного підходу. Використання інноваційних практик, спрямованих на утвердження української національної ідентичності, допоможе учням не лише визначитися з вибором професії, але й стати патріотичними та відповідальними громадянами своєї країни. Розглянуті у статті інноваційні практики є дієвими педагогічними інструментами, що допоможуть учням зробити усвідомлений вибір професії, відчувати себе частиною України і зробити свій внесок у її економічний і культурний розвиток.

Список використаних джерел та літератури

1. Морін О. Аспекти побудови профорієнтаційної технології формування у учнів ЗЗСО кар'єрної спрямованості в умовах профільного навчання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Вип. 27. Кн. 2. 2023. С. 82-93. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-82-93

2. Охріменко З., Ткачук І. Кар'єрне становлення здобувачів освіти: сучасні профорієнтаційні технології і інструменти. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. № 16(48). 2023. С. 176–188, doi: https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.25

3. Сіпій В. В. Професійна орієнтація у гімназії засобами STEM-освіти. *Інформаційні трансформації в сучасній освіті:виклики, реалії, стратегії* : збірник матеріалів V Всеукраїнського форуму, м. Київ, 20 вересня 2023 р. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2023. С. 129–131. URL: https://lib.iitta.gov.ua/738791/

4.Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». 2024. 232 с. (у співавторстві з Канішевською Л.В.).

5. Шевенко А. Проблеми підготовки радника з професійної орієнтації для закладів загальної середньої освіти. *Вісник Кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. № *1*(7). 2023. С. 86-97, DOI: https://doi.org/10.35387/ucj.1(7).2023.86-97

Рагозіна В. В.

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «МИСТЕЦТВО ТА ОСВІТА»

Стаття присвячена дослідженню процесів формування української національної ідентичності в умовах воєнного стану, що відображені на сторінках Всеукраїнського

науково-методичного журналу «Мистецтво та освіта». Увага приділяється аналізу публікацій журналу, що висвітлюють теоретичні підходи і досвід педагогів та мистецькі проєкти, спрямовані на формування патріотичних почуттів та національної гордості, усвідомлення людиною своєї приналежності до української нації.
***Ключові слова**: українська національна ідентичність, «Мистецтво та освіта», теоретичні підходи, педагогічна практика.*

The article is devoted to the study of the processes of formation of Ukrainian national identity under martial law, which are reflected on the pages of the All-Ukrainian scientific and methodological journal "Art and Education". Attention is paid to the analysis of the journal's publications, which highlight the theoretical approaches and experience of teachers and artistic projects aimed at forming patriotic feelings and national pride, and making people aware of their belonging to the Ukrainian nation.
***Key words:** Ukrainian national identity, "Art and Education", theoretical approaches, pedagogical practice.*

Війна в Україні 2022-2025 рр. стала не лише трагічним випробуванням, але й потужним каталізатором національної самоідентифікації. Формування національної і громадянської ідентичності в учнів та молоді виступає першочерговим завдання НУШ, тому вчені розробляють теоретичні засади і технології утвердження національної і громадянської ідентичності [16].

В умовах боротьби за виживання українська нація переосмислює своє минуле, сьогодення та майбутнє, шукаючи опору в культурних цінностях та історичній пам'яті. Роль освіти та мистецтва в цьому процесі є надзвичайно важливою. Всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта» є платформою для висвітлення теоретико-методичних підходів, для обміну досвідом та ідеями, найкращої педагогічної практики [13-14]. За період війни в Україні у виданні було надруковано статті, що багатоаспектно висвітлюють проблему формування української національної ідентичності.

Утвердження української національної ідентичності потребує комплексного підходу, що поєднує теоретичні знання з методиками. Тому у виданні «Мистецтво та освіта» представлено матеріали, що презентують реалізацію засадничих положень законодавчих документів та теорії у контексті сучасних викликів у освітній практиці.

Для сучасних учнів і молоді важливим є **знання історії українського мистецтва, його розвитку**. З цим інтерес представляє стаття Л. Корницької [8], де українське світське портретне малярство XVI-XVIII століть розглядається як важливий культурний пласт у національній історії України, закарбований у вцілілих мистецьких творах означеного періоду.

Не можна оминути статтю Г. Філіпчука [17], присвячену життєтворчості відомого представника культурно-мистецької сфери Буковини Сидора Воробкевича. Автор підкреслює громадянську місію С. Воробкевича, який у складних умовах об'єднував українців, творив для пробудження нації та шанував народну культуру. Ця стаття є методологічною основою для патріотичного виховання молоді, а діяльність Воробкевича є надихаючим прикладом діяння в ім'я своєї країни для сучасної молоді.

Вияв злету національного духу бачимо у творчості архітекторів української діаспори – Пилипа Ру, Любомира Жука, Зенона Мазуркевича і

Юрія Новосільського – визначних, але маловідомих в Україні [11]. Авторка С. Ничкало наголошує на необхідності включення до навчальних програм творчості архітекторів української діаспори, адже їхній досвід стане вкрай важливим у процесі відбудови України, дозволяючи втілити національний дух у сучасних архітектурних рішеннях з використанням новітніх технологій.

Сьогодні науковці розкривають незнані сторінки історії мистецтва України. Невідомі виміри духовно-хорової музики М. Леонтовича висвітлюються І. Дікун [6]. Наголошується, що для повного розуміння творчості композитора вчитель музики повинен володіти широким спектром знань про його життя, включаючи суспільний, політичний та духовний контекст.

Статті авторів доводять, що в Україні сучасного періоду є не менш героїчні постаті, які слугують взірцем Українського Митця. Про видатного українського балетмейстера, педагога, популяризатора і дослідника українського народного танцю Мирослава Вантуха і його роль в розвитку хореографічної освіти України йдеться у статті Т. Благової [1].

Вкрай гострою з початку війни в Україні для вчителів музичного мистецтва стала **проблема музичного репертуару**, який є чинником самоідентифікації та самоактуалізації, тож зростаюче значення має його використання у виконавській та навчально-виховній практиці. Приклади роботи з таким репертуаром, пошуку нових і цікавих дослідницьких тем у роботі з студентами представлено І. Гринчук [4].

Тема війни не може ігноруватися сьогодні на уроках мистецтва. Як обговорювати з учнями цю тему, які твори слухати і які сенси відшукувати в цих творах – див. у статті вченої О. Комаровської «Музика як рефлексія війни: осмислення з учнями реалій сьогодення на уроках мистецтва» [7]. Стаття містить стислий огляд творів української і зарубіжної академічної музики, які певною мірою своїми смислами і підтекстами торкаються драматичних подій ХХ століття та нинішніх трагічних українських реалій і слугують підгрунтям формування національної і громадянської ідентичності сьогодні.

Цінність статей в «Мистецтво та освіта» в тому, що в них пропонуються практикоорієнтовані матеріали, що надають розуміння як навчати з вектором на національній ідентичності. У журналі активно висвітлюється досвід педагогів-майстрів у цій тематиці. Так, традиції писанкарства і лемківського розпису передає своїм близьким і вихованцям майстриня Раїса Василівна Левдік з м. Шостки Сумської області, а її творчі здобутки відіграють важливу роль в культурно-мистецькому житті Сумщини [15].

Опис ефективних методик та технологій є неодмінною складовою змісту номерів. Так, у статті В. Рагозіної, В. Власової, Н. Очеретяної [12] акцентується на значенні декоративного мистецтва у формуванні патріотизму. Розкрито доступні дітям декоративні техніки у створенні декоративних композицій на патріотичну тематику. Ефективною у навчанні мистецтва здобувачів мистецької освіти виявилася технологія «Пісенний кошик», презентована її авторкою Р. Лоцман [9].

Питання звернення до традицій музичної культури свого народу через

пісню, музичні інструменти є на часі. Першочерговим є питання навчання майбутніх фахівців методикам, з допомогою яких вони будуть формувати особистість українців нової доби, є першочерговим. У статті О. Гумінської і Р. Дзвінки [5] представлено організаційно-методичні засади підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до навчання гри на сопілці молодших школярів. Сопілка є символом української нації, інструментом, що єднає покоління, тому навчання грі на цьому музичному інструменті несе важливе національне забарвлення, виховує почуття любові до рідного краю і землі, причетності з своїм родом, бажання зберігати і примножувати культурно-мистецькі традиції.

Мистецькі проєкти є цікавою формою формування національної свідомості учнів. Серед них: створення патріотичних пісень та віршів; організація виставок дитячих малюнків на тему війни; постановка театральних вистав, присвячених національним героям та ін. Цікавий досвід реалізації мистецького образу Кобзаря представила авторка Я. Холевінська [18]. У мистецькому проєкті образ Тараса Шевченка відтворено за допомогою комп'ютерних технологій, зокрема у форматі музично-театральної мініатюри. Створений мультимедійний образ Кобзаря виступає персонажем, який органічно взаємодіє з реальними учасниками дійства.

Діяльність музичного проєкту «Уроки музики з симфонічним оркестром», що діє при Тернопільській обласній філармонії, презентовано І. Гринчук і М. Крілем [3]. Цінно, що проєкт реалізують майбутні педагоги-музиканти з школярами: проводять активності, спрямовані на ознайомлення з творчістю українських композиторів та сучасних митців України. На прикладі виконавських класів факультету мистецтв ТНПУ імені Володимира Гнатюка розкрито особливості організації навчального процесу студентів, що включає роботу у виконавських класах, вивчення фахових дисциплін та організацію позанавчальної діяльності з учнями різних вікових груп.

Унікальний досвід інноваційного проєкту «Всесвіт україноспіву» в просторі мистецької освіти, що здійснює глибоко національно-просвітницьку місію і є формою культурної дипломатії, показала Р. Лоцман [10]. Проєкт об'єднує українські школи, музичні колективи українських громад країн світу, вивчає і поширює форми збереження традицій україноспіву в цих громадах.

Отже, утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану є ключовим фактором для збереження національної незалежності та територіальної цілісності. Освіта та мистецтво відіграють важливу роль у цьому процесі, формуючи національну свідомість, виховуючи патріотизм та зміцнюючи національний дух, адже воно є потужним засобом передачі культурних цінностей, історичної пам'яті та національної самосвідомості. Через мистецтво учні знайомляться з багатовіковою історією свого народу, його традиціями, звичаями та героїчними сторінками минулого, вчаться цінувати культурну спадщину, усвідомлювати свою приналежність до української нації.

Всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта» відіграє важливу роль у процесі утвердження української національної ідентичності, оскільки виступає платформою для обміну досвідом та ідеями

через публікацію статей відповідної тематики і змісту. Шляхом висвітлення актуальних питань національної ідентичності та патріотичного виховання, видання сприяє розвитку національно-патріотичного виховання.

Список використаних джерел та літератури

1. Благова Т. О. Концепти мистецько-педагогічної школи Мирослава Вантуха в розвитку хореографічної освіти України . *Мистецтво та освіта*. № 3 (105). 2022. С. 2–8. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-3(105)-2-8

2. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д Беха, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

3. Гринчук І. П., Кріль М. М. Музичні проєкти для школярів різновікових груп: з методичного і творчого досвіду. *Мистецтво та освіта*, № 4(114). 2024. С. 43–47. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-4(114)-43-47

4. Гринчук І. П. Український пісенний репертуар як чинник самоідентифікації та самоактуалізації. *Мистецтво та освіта*, № 3(113). 2024. С. 51–56. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-3(113)-51-56

5. Гумінська, О. О., Дзвінка Р. І. Підготовка майбутніх вчителів музичного мистецтва до навчання гри на сопілці молодших школярів. *Мистецтво та освіта*, № 3(113). 2024. С. 57–63. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-3(113)-57-63

6. Дікун І. А. Невідомі виміри духовно-хорової музики М. Леонтовича. *Мистецтво та освіта*, № 2(112). 2024. С. 7–12. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-2(112)-7-12

7. Комаровська О. А. Музика як рефлексія війни: осмислення з учнями реалій сьогодення на уроках мистецтва . *Мистецтво та освіта*, № 3 (105). 2022. С. 16–21. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-3(105)-16-21

8. Корницька Л. А., Олійник Г. С. Українське портретне малярство XVI-XVIII століть у контексті європейських мистецьких течій. *Мистецтво та освіта*, № 4(114). 2024. С. 12–18. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-4(114)-12-18

9. Лоцман Р. О. Використання технології «Пісенний кошик» у навчанні мистецтва здобувачів мистецької освіти. *Мистецтво та освіта*, № 2(112). 2024. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-2(112)-17-23

10. Лоцман Р. О. «Всесвіт україноспіву» – інноваційний проєкт в просторі мистецької освіти. *Мистецтво та освіта*, № 4(114). 2024. С. 48–54. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-4(114)-48-54

11. Ничкало С. А. Творчість архітекторів української діаспори: вияв злету національного духу. *Мистецтво та освіта*, № 3 (105). 2022. С. 9–15. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-3(105)-9-15

12. Рагозіна В. В., Власова В. Г., Очеретяна Н. В. Створення дошкільниками і школярами декоративних композицій на патріотичну тематику. *Мистецтво та освіта*, № 2 (108). 2023. С. 25–33. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2023-2(108)-25-33

13. Рагозіна В. В. Всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта»: 20-річний ювілей. Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі : науковий журнал. № 2 / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка ; редкол.: Олексюк О.М. (голов. ред.), Хоружа Л. Л. (заст. гол. ред.), Бондаренко Л. А. (відп секр.), Кевішас І. та ін. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017 URL: https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/84

14. Рагозіна В. В. Всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта» – флагман мистецької освіти в Україні. Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Умань, 17-18 травня 2017 р.). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, факультет мистецтв; [ред. кол.: Терешко І. Г. (гол. ред.), Калабська В. С.(відпов. ред.)] [та ін.]. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2017.

15. Сунгурова Л. І., Левдік Р. В. Лемківський писанковий орнамент у творчості майстрині Раїси Левдік. *Мистецтво та освіта*, № 2(112). 2024. С. 39–42. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-2(112)-39-43

16. *Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія* / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І.

Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ: «Компрінт». 2024. 232 с. (у співавторстві з Канішевською Л.В.).

17. Філіпчук Г. Г. Персонологія освіти і культури Буковини: Сидір Воробкевич як педагог і просвітник. *Мистецтво та освіта*, № 3 (109). 2023. С. 2–7. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2023-3(109)-2-7

18. Холевінська Я. І. Втілення концепту мистецького образу Кобзаря. *Мистецтво та освіта*, № 3 (105). 2022. С. 52–57. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-3(105)-52-56

Федорчук О. І.

СТРАТЕГІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

В доповіді обґрунтовується важливість української національної ідентичності для української сім'ї як важливого ресурсу та основи для формування психологічної стійкості у дитини старшого дошкільного віку. Відчуття приналежності дошкільника до української національної спільноти зміцнює емоційне благополуччя дитини, оскільки надає стабільний емоційний фундамент, підвищує стресостійкість, діти стають менш схильні до тривожності та депресії, почуваючи себе частиною великої, підтримуючої спільноти.

Ключові слова: *національна ідентичність, психологічна стійкість, дитина старшого дошкільного віку, сім'я, батьки.*

The report justifies why Ukrainian national identity for a Ukrainian family is an important resource and basis for the formation of psychological stability in a child of senior preschool age. A preschooler's sense of belonging to the Ukrainian national community strengthens the child's emotional well-being, as it provides a stable emotional foundation, increases stress resistance, children become less prone to anxiety and depression, feeling like part of a large, supportive community.

Keywords: *national identity, psychological resilience, older preschool child, family, parents.*

Впродовж століть український народ бореться за свою незалежність, відстоюючи своє право на суверенітет та незалежність, на збереження своєї культури та мови в умовах чужоземних впливів. Національна ідентичність є не лише емоційним і психологічним орієнтиром, а й важливою складовою стійкості та єдності нації. Старший дошкільний вік є періодом активного формування емоційно-соціальних основ особистості, і саме в цей час дитина починає усвідомлювати свою належність до певної національної спільноти. В умовах війни, коли країна стикається з агресією зі сторони ворожої нації, що століттями намагалася знищити українську культуру і націю загалом, відновлення національної ідентичності українців стає важливим чинником психологічної стійкості, як для окремих осіб, так і для України в цілому. Традиції, національні символи, історична пам'ять дають можливість зберігати гідність, незважаючи на зовнішні загрози. Формування національної ідентичності в умовах війни стає надзвичайно важливим для емоційного та психологічного благополуччя дітей старшого дошкільного віку. Здатність інтегрувати національну ідентичність, як ресурс для подолання стресів та адаптації до викликів реального світу, є одним із факторів, що забезпечує

психологічну стійкість дитини.

Українська родина завжди відігравала ключову роль носія культурних і духовних цінностей, що підтримували національну самобутність. Боротьба за збереження мови, культури та традицій продовжувалась у родинах навіть в умовах жорстокої асиміляції. Українська родина залишалась тим прихистком, де зберігалися та передавалися із покоління в покоління традиції, пісні, народні обряди, національна пам'ять.

Національна ідентичність упродовж історії була не лише способом збереження національної самобутності, але й потужною зброєю у боротьбі за незалежність. У часи репресій, насильницької русифікації, заборони української мови та культури, що перешкоджали процесу національного самовираження, українська родина зберігала національні традиції, залишаючись основним осередком формування національної свідомості. Українська національна ідентичність стала основою для формування української нації. Сьогодні процес визначення своєї національної ідентичності для багатьох українців проходить досить складно або ж взагалі є далеким, незрозумілим, для деяких – принципово зневажливим.

Значною мірою складність формування та визначення національної ідентичності українців зумовлена історичними травмами та колоніальним минулим України: нав'язування чужих культурних кодів, асиміляційної політики та знецінення української ідентичності. Русифікація та політика репресій проти української культури (заборона української мови, переслідування діячів культури, штучний Голодомор) призвели до деформації національної свідомості частини населення. Цим пояснюється зневажливе чи нейтрально-байдуже ставлення багатьох українців до питань національної самоідентифікації.

Науковці фіксують історично сформовану гібридну ідентичність, як результат вимушеного співіснування елементів української культури із чужими (радянськими або російськими) цінностями. Таким чином, відчуття своєї національної належності і реалії буденності, а саме: мова спілкування, культурні уподобання, соціальне оточення, спричиняють у особистості внутрішній конфлікт (когнітивний дисонанс) [2, с. 50].

Питання української національної ідентичності сьогодні вимагає від багатьох серйозного переосмислення власного досвіду життя в умовах, адаптації та впливу глобальних процесів, що викликає відчуття напруги, дратівливості. Небажання визначати свою національну ідентичність може бути проявом психологічного захисту, коли людина намагається уникати складних для себе тем через механізм витіснення або раціоналізації («це не актуально зараз»).

Присутність досвіду впливу системи виховання без вираженої національної приналежності, відсутність позитивного досвіду залучення до національної спільноти (громади) формує відчуття відчуження від питань культури чи ідентичності, від національного дискурсу загалом. Частина суспільства може зневажати питання української ідентичності, сприймаючи його формально, через стереотипи або пропагандистські кліше як щось

«примітивне» чи «націоналістичне», що є наслідком злочинного спрямованого розмивання української самосвідомості.

Між тим, українська національна ідентичність для української родини є важливим ресурсом у боротьбі за незалежність і свободу. Вона є основою для формування психологічної стійкості нації, збереження культурної спадщини та розвитку патріотичних почуттів. У сучасних умовах національна ідентичність залишається важливим елементом для підтримки незалежності України і забезпечення її територіальної цілісності.

Тому завдання сучасної освіти та суспільства загалом полягає в тому, щоб відновити та осмислити українську національну ідентичність як важливу цінність, яка забезпечує не лише культурну єдність, а й психологічну стійкість народу в умовах викликів сучасності [1, с.331].

Важливо, щоб батьки, вихователі та суспільство створювали умови для формування почуття національної приналежності дитини до української нації. Поєднання соціальної комунікації і відповідного культурного контексту сприятиме розвитку ідентичності у дитини, визначаючи її соціальну поведінку та світосприйняття в майбутньому.

Відчуття приналежності дошкільника до певної національної спільноти зміцнює емоційне благополуччя дитини, оскільки надає стабільний емоційний фундамент, підвищує стресостійкість. Діти, що мають виразну національну ідентичність, більш стійкі до стресу, менш схильні до тривожності та депресії, оскільки почуваються частиною великої, підтримуючої спільноти. Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, коли національні цінності, традиції і патріотизм стають важливими елементами психологічної підтримки, стабільності та боротьби за свободу, незалежність та людяність, питання української національної ідентичності стоїть особливо гостро. Перебуваючи у стані постійного стресу, усвідомлення своєї належності до сильного, незламного українського народу стає для дитини стратегічним ресурсом для подолання психологічного навантаження, допомагаючи зберігати внутрішню стійкість, дозволяє легше адаптуватися до змін, долати почуття страху, тривоги та невизначеності, що особливо важливо в умовах війни.

Готовність батьків до ефективного формування української національної ідентичності у дитини потребує наявності усвідомленої національної ідентичність самих батьків: власне потрібне чітке розуміння своєї приналежності до української нації, позитивне сприйняття національної культури, традицій та історії, усвідомлення своєї причетності до історії та долі України, особистого включення батьків і національний контекст. У родині дошкільника, як і у його найближчому оточенні має бути присутня емоційно-ціннісна установка на любов до України: щире емоційне ставлення до українських символів, мови, традицій і готовність передавати це дитині. Батьки мають демонструвати повагу до історії України, культури та мови у власному щоденному житті, тоді ці емоційно-ціннісні орієнтири дорослих природньо будуть перейматися дітьми. Рекомендації сучасної педагогіки акцентують на тому, що ефективне виховання національної ідентичності у дошкільників має спиратися на позитивний емоційний досвід у культурному середовищі родини

[3].

Українська національна ідентичність формується на почутті любові до своєї країни, до свого народу, до національної культури у якій ти виховуєшся. Ці почуття формуються переважно в сім'ї. Ефективність цього процесу залежить від того, наскільки сформована комунікативна компетентність батьків та близьких дитини до відкритого обговорення з дитиною національних питань, чи готові сьогодні батьки відповідати на дитячі запитання про війну, культуру, національні символи на рівні, зрозумілому дошкільнику, що є важливим для підтримки емоційної безпеки дитини. Безумовною передумовою готовності до формування української національної ідентичності в сім'ї має бути позитивне ставлення дорослих до своєї національної приналежності; емоційна відкритість до виховання дитини через культуру та традиції; особистий приклад батьків любові до рідної мови та історії; готовність залучати дитину до спільних національних активностей. Все це має супроводжуватись вмінням батьків забезпечувати психологічну безпеку та підтримку в родині, демонструючи власну емоційну врівноваженість та психологічну стабільність.

Батьківська готовність до формування української національної ідентичності передбачає не лише знання традицій чи символів, а й внутрішню ціннісну позицію, психологічну стійкість і активну залученість до формування патріотичного та культурного середовища для дитини [4].

В рамках дослідження готовності батьків до формування та підтримки психологічної стійкості старшого дошкільника в умовах сім'ї у 2024 році було проведено опитування батьків дошкільників з метою діагностики їхніх світоглядних позицій, їхнього розуміння значення психологічної стійкості дитини, усвідомлення власної ролі у формуванні психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в умовах сім'ї.

Аналіз отриманих даних дає підстави до висновків, що сім'ї загалом усвідомлюють важливість психологічної стійкості дитини. Показник 65,8 % високої готовності батьків до підтримки психологічної стійкості дитини свідчить про те, що більшість родин визнають необхідність забезпечення дитині емоційної стабільності та захищеності. Це є важливим підґрунтям для формування стійкої української національної ідентичності, оскільки психологічно стійка дитина краще інтегрує національні цінності у свою особистість.

Проте, не зважаючи на високі показники розуміння важливості і готовності до підтримки батьками психологічної стійкості дошкільника загалом, формування національної ідентичності залишається проблемним питанням. Лише 23,7 % сімей демонструють високий рівень готовності до формування у дитини уявлення про українську національну ідентичність, хоча 44,7 % мають достатній рівень готовності, що також свідчить про відсутність у частини сімей системного підходу до формування у дітей відчуття належності до української нації. Результати сигналізують про те, що без чіткої підтримки національної ідентичності, дитина ризикує втратити один із ключових механізмів психологічної стійкості – відчуття єдності зі своїм народом.

Національна культура залишається фрагментарним елементом виховання.

Лише 21,1 % сімей мають високий рівень готовності до формування у дитини уявлення про національну культуру, що є нижчим за бажаний рівень для ефективного формування ідентичності. Понад 48 % родин демонструють лише середній або низький рівень залучення до передачі культурних цінностей (середній – 32,9 %, низький – 15,8 %). Це є свідченням того, що національна культура поки що недостатньо використовується як ресурс психологічної стійкості в родинах.

Більшість родин визнають важливість особистісної свободи старшого дошкільника. Близько 46,1 % сімей мають достатній рівень готовності визнавати особистісну свободу дитини, ще 10,5 % – високий. Це означає, що більшість родин намагаються забезпечувати умови для розвитку автономності та самоповаги у дошкільників, що є базовим елементом для формування зрілої ідентичності та психологічної стійкості. Визнання свободи дитини створює сприятливий ґрунт для закріплення національних ідентифікаційних маркерів (мови, традицій, символів) на рівні особистісного вибору.

Спостерігається відносно високий рівень підтримки в опитаних сім'ях української мови як основи національної ідентичності: 53,9 % сімей мають високий рівень готовності до формування у дитини любові та поваги до української мови, що свідчить про позитивну тенденцію в мовній політиці вітчизняних родин. Проте ще понад 27 % родин демонструють середній або низький рівень залученості до цього процесу. Сьогодні українська мова у багатьох сім'ях сприймається як цінність, проте цей напрям вимагає посилення у контексті цілісного формування ідентичності.

Отримані дані підтверджують, що українська родина в основному орієнтована на забезпечення психологічної стійкості дитини через емоційну підтримку, проте формування української національної ідентичності не є повноцінно інтегрованим у виховну систему значної частини сімей. Сім'ї недостатньо активно використовують національну культуру та символіку як ресурс психологічної стійкості. Мовна підтримка є відносно кращою, однак у частини родин ще присутні труднощі із системним застосуванням рідної мови як ключового чинника ідентичності. Таким чином, формування української національної ідентичності як стратегії психологічної стійкості потребує посилення в напрямку свідомого залучення родин до патріотичного та культурного виховання дошкільників.

Список використаних джерел та літератури

1. Боришевський М. В. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. Київ: Академвидав, 2010. 416 с. (Серія «Монограф»).

2. Зливков В., Лукомська С. Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія. Київ–Ніжин: Видавець ФОП Лисенко М. М., 2023. 140 с.

3. Федорчук О. І. Внутрісімейне спілкування як чинник привласнення дитиною цінностей співжиття. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* Харків: КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Том. IV: Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 207–220.

4. Федорчук О. І. Основи сімейної соціалізації дошкільника. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* Харків: КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Том. IV: Психологія розвитку дошкільника. Вип. 16. С. 222-235.

Шахрай В. М.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті наголошено на важливості патріотичного виховання в сучасний суспільний період, вказано на доцільність використання з цією метою засобів театралізованої діяльності, акцентовано увагу на можливостях театралізованої діяльності школярів у процесі вивчення історії України, наведено приклади театралізованих заходів з метою виховання патріотичних почуттів школярів.

Ключові слова: *театралізована діяльність, школярі, патріотичне виховання, емоції, почуття, історія України.*

The article emphasizes the importance of patriotic education in the modern social period, indicates the expediency of using theatrical means for this purpose, focuses on the possibilities of theatrical activity of schoolchildren in the process of studying the history of Ukraine, and provides examples of theatrical activities aimed at educating patriotic feelings of schoolchildren.

Keywords: *theatrical activity, schoolchildren, patriotic education, emotions, feelings, history of Ukraine.*

У час російської збройної агресії проти народу України постає необхідність здійснення повноцінного, різнобічного патріотичного виховання. Одним із його шляхів є організація театралізованої діяльності школярів. Театралізована діяльність – цілеспрямована активність суб'єкта, основою якої є різнобічне використання засобів театру. Вона широко застосовується в освіті, починаючи з Я. А. Коменського, який вважав залучення учнів до театральної гри важливим шляхом підготовки їх до громадського життя. Досвід використання театралізації у вітчизняній освітній практиці приводить до висновків про доцільність активнішого використання театралізації у процесі навчання і виховання, про можливість вирішення за її допомогою як естетичних, так і соціально-культурних завдань [8, с.1004].

Засоби театралізації можна використовувати як при вивченні навчальних предметів, так і позакласній роботі з них. Застосування елементів драматизації допомагає вчителю відійти від імперативних форм спілкування, сприяє встановленню взаємин співтворчості та співробітництва з учнями. Ефективними можуть стати уроки-спектаклі, на яких шляхом активізації емоційної сфери дітей доцільно розкрити, закріпити, розширити знання окремих тем чи навіть розділів певного курсу. Такі уроки-спектаклі можуть мати ефективність при викладанні різноманітних предметів, як гуманітарного, так і природничого циклу.

На нашу думку, досить плідним є поєднання театру і вивчення історії. Таке поєднання сприятиме вихованню патріотичних почуттів, адже світ минулого буде розкриватися не тільки через його осягнення розумом дитини, а в першу чергу через емоційно-почуттєву сферу особистості, через найщільніший дотик до проблем, успіхів, досягнень і поразок своїх попередників. Використання театральних засобів у позакласній роботі з історії відчутно розширить історичні знання підлітків, сприятиме розвитку в них

інтересу до проблем світової і вітчизняної історії.

Театрально-естетичні засоби є надзвичайно важливими для виховання у підлітків гордості за своїх попередників, прагнення продовжувати їх найкращі надбання у власній життєдіяльності. Історія через театралізацію оживатиме, стане ближчою до дітей, спонукатиме їх вдумливіше дивитись в минуле, бачити в ньому прекрасне і огидне, величне і низьке, і на основі цього виробляти естетичну, громадянську оцінку сучасного суспільного життя.

Діячі української культури звертали увагу на важливість осягнення школярами історії рідного та інших народів шляхом залучення їх до театральної самодіяльності. Видатний український педагог С. Русова ще на початку XX століття звернула увагу на ефективність театралізації при вивченні історичного минулого, насамперед найдавнішого його періоду [5, с. 215]. А відомий культурний діяч Б. Грінченко стверджував, що звернення самодіяльного театру до історичної проблематики буде сприяти вихованню патріотичних почуттів, формуванню усвідомлення того, «що рідний народ має історію, більш чи менш славне минуле, що він боровся за ті чи інші світлі ідеали і виявив у цій боротьбі свою силу». А таке усвідомлення «підбадьорює і піднімає психіку як окремої особи, так і мас» [3, с. 51].

Важливість застосування театралізації у патріотичному вихованні школярів підкріпимо словами N. Геркен-Русової, яка в роботі «Героїчний театр» вказує на необхідність висвітлення театром великих перемог народу, відтворення портретів сильних і видатних індивідуальностей, що має викликати «мрію-мету, порив до діла на користь і на честь нації» [2, с. 49].

Використання засобів театру в процесі вивчення історії різноманітне. Це може бути підготовка невеликих сценок, які торкатимуться окремих моментів проблеми, що розкривається, чи більш повноцінних постановок, які можуть тривати цілий урок.

Театралізована діяльність активізує дітей, стимулює розвиток їхніх здібностей, прагнень найкраще пізнати епоху, що вивчається. Це, зокрема, відбувається в процесі створення одягу для історичних театралізованих постановок, яке вимагає історичних знань, розвинутої уяви, естетичного смаку. Використання уривків з музичних творів, знайомство з творами образотворчого мистецтва історичної проблематики розширює уявлення школярів про світову та національну культурну спадщину, виховує почуття гордості за мистецькі досягнення українського народу.

Матеріал для історичних театралізованих постановок може бути різноманітним. Все залежить від бажання, уподобань, театральної та загальнокультурної підготовки вчителя історії чи іншого педагога. Сценарії театралізованих дійств історичної проблематики можна створювати як самостійно, так і використовуючи різноманітні літературні твори.

На наше переконання, театралізацію на уроках історії слід використовувати насамперед у 5 класі, коли історія повинна відкриватися дитині через її емоційну сферу, викликати почуття гордості, любові до рідного народу, його героїв і подвижників.

Особливо цікавим матеріалом для театралізації є періоди Русі-України,

Козаччини. Наприклад, з учнями 5 класу можна підготувати постановку «Княжа Україна» за творами О. Олеся [3; 6, с. 208-224]. Вона складається з декількох частин. Підготовка такої постановки дає простір для творчості – виготовлення одягу князів та воїнів, декорацій, наприклад макетів давніх човнів. Цю постановку можна здійснити і в 7 класі, у процесі вивчення матеріалу розділу «Русь-Україна наприкінці Х – у першій половині ХІ ст.». У процесі підготовки театралізованої постановки «Княжа Україна» доцільно провести бесіди з дітьми, використовуючи, наприклад, такі запитання: «Які почуття відобразив у своєму творі автор?»; «А яке ставлення до зображуваних подій у вас?»; «Чим би ви хотіли бути схожими на наших пращурів?»; «Чи подобається вам виступати в ролі князів, воїнів?» тощо. Такі запитання допоможуть підліткам сприймати події, героїв давнини, опираючись на власний внутрішній світ, розвивати відчуття глибокого зв'язку різних поколінь.

Ознайомлення учнів з темою «Русь-Україна у другій половині ХІ – першій половині ХІІІ ст.» можна поєднати з підготовкою з ними постановки «Ігорів похід» на основі поезій О. Олеся «Половецька неволя», «Похід Ігоря Святославовича на половців», «Бій під Каялою», «Плач Ярославни» [3; 6, с.196-202].

У процесі підготовки історичної постановки «Ігорів похід» бажано задіяти твори різних видів мистецтва. Доцільним є ознайомлення підлітків з уривками «Слова про похід Ігорів» і їх поетичними перекладами та переспівами – Т. Шевченка, М. Рильського, І. Франка та ін. Корисним буде використання творів образотворчого мистецтва (ілюстрації до «Слова о полку Ігоревім» В. Лопати, картина «Похід Ігоря на половців» П. Андрусіва). Це дасть можливість підліткам побачити, як по-різному сприймалося одне і те ж саме історичне явище різними творцями. Можливо, це стане поштовхом до власної творчої діяльності школярів, зокрема на ґрунті ознайомлення з яскравими сторінками минулого рідної країни.

Вважаємо необхідною роботу з учнями щодо з'ясування основної ідеї театралізованої постановки, сутності образів Ярославни і князя Ігоря. Корисним буде проведення бесід за орієнтовними запитаннями: «Що вас приваблює в образах Ярославни (Ігоря, воїнів)?»; «Якими словами можна визначити основні риси особистості Ігоря (Ярославни)?»; «Чи хотіли б ви бути схожими на героїв поеми?»; «Чи потрібні теперішньому суспільству такі особистості, як Ярославна, Ігор, руські воїни?»; «Чи можете ви назвати події у своєму житті, що подібні до тих, які переживають герої вистави?»; «Що ви при цьому відчували?»; «Чи бачите ви зв'язок між подіями далекого минулого і мужньою боротьбою сучасних українських воїнів проти російських агресорів?» тощо. Такі запитання сприятимуть глибшому розумінню та емоційному сприйняттю учнями героїв театралізованої постановки, розвиватимуть уяву, фантазію акторів-школярів.

В позакласній роботі з предмета можна вдатися до більш розлогих постановок.

Пропонуємо педагогам звернутися до засобів театралізації, ознайомлюючи школярів з такою трагічною сторінкою в історії українського

народу, як голодомор 1932-1933 років. Ця проблема є досить складною, тому емоційно-естетичне її розкриття буде сприяти належному сприйняттю голодомору підлітками, виробленню у них громадянської, моральної, естетичної оцінки подіям тих років, розвиткові в дітей почуття співпереживання за долі свої попередників. Вшанування пам'яті людей, яких скосило страшне лихо, це не лише обов'язок тих, хто живе нині на українській землі, а це, перш за все, життєва необхідність – для наповнення теперішнього громадянства почуттями любові, єдності, милосердя, злагоди, розумінням того, що силам Зла слід вибудовувати надійний заслін, «щоб знов не сталося великої біди».

Ми пропонуємо підготувати з старшими підлітками виставу «Вінець надії» [7, с. 159-170], яка в символічно-образній формі висвітлює трагедію 1932-1933 років, і не лише її, а й багато інших, які не раз руйнували український край. Така форма дасть можливість акцентувати увагу не на конкретних особах, що причетні до трагічних подій, а на їхній сутності, що знаходить відображення в боротьбі Добра і Зла, Світла і Темряви. Це також спрямовуватиме підлітків до вироблення власного сприйняття і бачення трагедії. Крім того, символічна основа вистави створює умови для більш широкого, творчого використання сценічно-виражальних засобів – музики, хореографії, костюмів, декорацій тощо.

Виставу «Вінець надії» можна підготувати до Дня пам'яті жертв голодомору, який вшановується в Україні в листопаді.

Підготовка спектаклю вимагає вдумливої, кропіткої роботи. Він повинен спонукати підлітків до роздумів про долю народу, причини величезного лиха, викликати глибоке співчуття до полеглих на страшному полі насильства і безвиході.

Під час роботи над спектаклем підлітки долучаються до духовно-моральних цінностей – цінності життя, вірності Батьківщині, віри, надії, любові. У них формуються такі естетичні поняття, як трагічне, високе, потворне. Спектакль «Вінець надії» найперше дає можливість розкрити підліткам категорію трагічного, яка фіксує найбільш гострий момент у боротьбі людей за утвердження позитивно значущого, вищого, людяного. Перед дітьми висвітлюється трагічність долі українського селянина і, разом з тим, – його щира душа, невтомна працьовитість, злагода і єднання з природою; високий, незборимий дух кращих синів і дочок українського народу, що втілений в образі Добромири, і потворність, ницість ворогів (образ Демона і Слуг). Підсумковою для підлітків повинна стати впевненість у тому, що рідний народ своєю пошаною до всіх, хто трудився на цій землі і дбав про неї, своєю працьовитістю і мудрістю «спече великий духмяний коровай» добробуту, злагоди, щастя.

Щоб наблизити підлітків до розуміння і відчуття болів, страждань своїх попередників, обов'язковими мають бути самостійна робота учнів з літературою, що висвітлює трагічні події, бесіди, читання і обговорення уривків художніх та публіцистичних творів, зокрема таких, як «Марія» У. Самчука, «Жовтий князь» В. Барки, «Жнива скорботи» Р. Конквеста, «Кара без вини»

А. Гудими тощо. Прологом до вистави «Вінець надії» можуть стати слова: «Це було в Україні. Господи! Це було на білому світі. Хочеться, щоб не було. Хочеться, щоб це було тільки жахливим сном, коли можна прокинутись… На жаль, це не сон. Хоча ми мусимо прокидатись. Вдуматися і жахнутися. Щоб ніколи більше не повторилось. І пам'ятати. Як пам'ять про померлих, як пересторога для живих».

Російсько-українська війна принесла нашому народу багато горя і страждань, зачепила майже кожну українську родину, водночас виявила зразки героїзму, безмежної відданості своїй Батьківщині тисяч і мільйонів українських громадян. В українській літературі з'явилося багато творів, присвячених цьому героїчному періоду. Їхні автори – не тільки професійні письменники, а й безпосередні учасники подій, воїни, волонтери, які доносять до читача свої думки, тривоги, переживання. Тому ця література є близькою для більшості членів українського суспільства і дуже важливою для молодого покоління. Ознайомлення школярів з такими творами чи їхніми уривками шляхом театралізації – вагомий спосіб патріотичного виховання.

Особливе значення має сучасна українська поезія. Характеризуючи її, О. Вергіліс зазначає, що «теперішні українські вірші про війну – закарбований час, концентрований біль, невгасима надія на перемогу і ще – регулярні звернення-молитви до Бога про допомогу» [1].

Вихованню патріотичних почуттів школярів буде сприяти підготовка театралізованої композиції «Щемка поезія війни». Учні під керівництвом педагога можуть розробити сценарій, використавши уже написані поезії про війну, про рани, які вона наносить, героїв, які нас захищають, та ті поезії, що їх можуть написати самі школярі. Підготовка такої постановки та її показ дозволяє учням глибше усвідомити і прожити ці важкі моменти в житті нашого народу та кожного громадянина. Водночас така діяльність допомагає учнівській молоді розвивати свої творчі здібності.

Підсумовуючи розгляд питання про доцільність організації театралізованої діяльності школярів з метою виховання в них патріотичних почуттів, відчуття належності до свого народу, прагнення бути йому корисним і відданим, зазначимо, що у минулого українського народу є багато подій, висвітлених в літературі, зокрема мужній опір українського народу російській агресії, театралізація яких буде доволі плідною і цікавою для школярів.

Список використаних джерел та літератури

1. Вергіліс О. Рима до слова «війна»: перший український поетичний фронт. *Дзеркало тижня.* 22 травня 2022 р. URL: https://zn.ua/ukr/ART/rima-do-slova-vijna-pershij-ukrajinskij-poetichnij-front.html

2. Геркен-Русова N. Героїчний театр. Лондон: Накладом Української Видавничої Спілки, 1957. 94 с.

3. Гринченко Б. Народные спектакли. Чернигов: Типография губернского земства. 1900. 64 с.

4. Олесь О. Княжа Україна. Олесь О. Зібрання творів: у 2-х т. Т. 1. Київ : Дніпро, 1990. С. 312-403.

5. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.

6. Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання : посібник для вчителя / Н. Миропольська, С. Ничкало та ін. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006.

240 с.
7. Шахрай В. М. Соціально-ціннісний аспект діяльності дитячого театру. Біла Церква: Вид-во Семенка С., 2005. 172 с.
8. Шахрай В. М. Театралізована діяльність. Енциклопедія освіти. / Нац. акад. пед. наук України. 2-е вид., допов. та перероб. Київ: Юрінко Інтер, 2021. С. 1004-1005.

Шендеровська Л. В.

РОЗМОВНИЙ КЛУБ «МОВА НА ЧАСІ» ЯК ПРАКТИКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядаються робота розмовного клубу як вагома педагогічна практика утвердження національної ідентичності засобами культури і мови в освітньому середовищі закладу позашкільної освіти в умовах воєнного стану.

***Ключові слова**: розмовний клуб, подолання мовленнєвого бар'єру, мова як чинник, національна ідентичність, культура, етнографія, фольклор, підтримка, спілкування, дискусія.*

The article deals with the work of a communication club as a significant practice of affirming national identity through the means of culture and language in the educational environment of an out-school education institution under martial law.

***Key words:** communication club, overcoming the language barrier, language as a factor, national identity, culture, ethnography, folklore, support, communication, discussion.*

Повномасштабна війна, яка триває вже три роки, пробудила в Україні більший інтерес до української мови – і люди масово почали переходити з російської на українську. Але чи збережеться ця потужна тенденція? Чи має Україна шанс стати переважно україномовною? У кризових ситуаціях, одним з проявів яких є війна, посилюється роль мови як чинника національної консолідації, мірила розмежування на «свій-чужий».

Вже нині окремі представники масмедіа констатують «масовий перехід» українців на українську. Проте ми не можемо цього стверджувати остаточно. Так, української мови стало справді більше в офіційному спілкуванні. Кількість мовців українською значно збільшилася в офіційних установах. У побутовому – на вулицях української мови ще не так багато, як би того хотілося. Але на побутове спілкування, на спілкування в межах своїх квартир, у межах своїх родин ніхто ніколи не міг впливати. Працюючи з вихованцями з російськомовних родин Києва, а зараз і з родин внутрішньо переміщених осіб, ми задумалися, як допомогти їм в подоланні мовленнєвого бар'єру, як підтримати дітей та молодь в переході на спілкування українською мовою. І одним з факторів формування таких важливих маркерів національної державності та національної ідентичності ми побачили розмовний клуб, у ході роботи якого можна дати можливість усім охочим вихованцям та їх батькам подолати мовленнєвий бар'єр. Л. Азарова стверджувала: «Сьогодні, коли в суспільно-політичному житті йде переоцінка морально-етичних цінностей, відроджується національна самосвідомість народу, знання рідної мови набуває особливою значення. Не можна бути байдужим до того, як ми користуємося

мовою, як виражаємо свої думки, як цінуємо рідне слово» [1, с. 31].

Створення на базі Київського державного будинку художньої та технічної творчості розмовного клубу «Мова_на_часі» дало можливість усім охочим, а особливо ВПО, опанувати мову, перебуваючи в доброзичливій, дружній, теплій атмосфері та відчути, як із кожною новою зустріччю наше коло все більше перетворюється на українську родину.

Окрім цього, ми хочемо виховати високодуховну особистість, яка знає своє походження, сповідує віру своїх предків, обізнана з найкращими зразками українського музичного мистецтва, живопису, літератури, які увійшли до золотої скарбниці світової культури, вивчає обряди та звичаї нашого народу.

Свою концепцію розвитку розмовного клубу ми побудували на основі наукових праць І. Беха, патріотична позиція якого відображена у концепції та ряді робіт, присвячених розв'язанню проблеми національно-культурної ідентичності зростаючої особистості в умовах сучасних викликів як внутрішніх, так і зовнішніх. На думку ученого, «ключовим внутрішнім фактором духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я-Українець», «Ми-Українці» [2, с. 9].

Мета роботи клубу:

– поцінування молоддю української мови як державної;

– усвідомлення її як державотворчого чинника та чинника національної ідентичності;

– свідоме послуговування українською мовою в усіх царинах життя;

– ознайомлення молоді з найкращими зразками українського музичного мистецтва, живопису, літератури, які увійшли до золотої скарбниці світової культури;

– вивчення обрядів та звичаїв українського народу через безпосереднє їх відтворення за підтримки знавців етнографії, фольклору та народознавства;

– допомога в подоланні мовленнєвого бар'єру усім охочим, підтримка дітей та молоді в переході на спілкування українською мовою;

– дискусійні форуми на «гарячі» теми сьогодення.

Завдання клубу:

– використовувати українську мову як державну для духовного, культурного й національного самовияву;

– володіти всіма видами мовленнєвої діяльності;

– усно й письмово тлумачити поняття, факти;

– висловлювати думки, почуття, погляди; оцінювати й осмислювати ситуацію спілкування; реагувати засобами мови на повний спектр соціальних і культурних явищ (у навчальному закладі, громадських місцях, удома, на дозвіллі);

– розвиток комунікативних навичок учасників розмовного клубу;

– збільшення словникового запасу та збагачення лексики;

– підвищення загального рівня знань з граматики, фразеології, орфоепії, орфографії, пунктуації та синтаксису української мови;

– дати можливість усім охочим почати нове (україномовне!) життя з новими знайомими та заохотити друзів також спілкуватися українською;

– учитися спілкуванню літературною мовою не лише на власних, але й на чужих помилках;

– дати можливість членам клубу перебувати в доброзичливій, дружній, теплій атмосфері та спостерігати, як із кожною новою зустріччю наше коло все більше перетворюється на українську родину.

Учасники клубу: здобувачі позашкільної освіти, їх батьки, педагоги, особливо з числа ВПО, усі охочі при роботі клубу на різних локаціях.

Очікувані результати:

– практична реалізація статті 10 Конституції України щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;

– розширення функціонування української мови;

– сприяння пропагуванню серед здобувачів позашкільної освіти, педагогів та батьків вихованців кращих зразків усної народної творчості, творчої спадщини діячів культури, мистецтва, літератури України.

Таблиця 1

Розклад занять (4 рази на місяць)

№ з/п	Тематика засідань з української мови	Теми з літератури, музики, мистецтва	Термін виконання
Щорічно зі змінами			
1-4	Українська мова – державна мова України. 25 цікавинок української мови. *Тема для спілкування:* «Не хлібом єдиним живе людина», «Який найкращий комплімент тобі хтось коли-небудь робив?», «Що Вас лякає, але Ви все одно хотіли б це зробити?»	Родинно-побутова культура українців. Народна пісня – душа народу. Види пісень. *Література:* Ліна Костенко, «Маруся Чурай». *Музичне мистецтво:* Історія кобзарства в Україні. Кобзарі й лірники. *Живопис:* Наївне мистецтво Марії Примаченко та Катерини Білокур.	Вересень
5-8	Фонетика. Алфавіт (абетка, азбука). Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв я, ю, є, ї та щ. Чергування голосних та приголосних звуків. Склад. Наголос. Орфоепічний словник і словник наголосів. Орфоепічна помилка (практично). *Тема для спілкування:* «Знайомство», «Як ти для себе визначаєш щастя?», «Що Ви зробили, що змусило Вас найбільше пишатися собою?»	Національне традиційне вбрання українців. Символіка народного костюма. **Свято Покрови** *Література:* Василь Симоненко *Музичне мистецтво:* Музична спадщина Миколи Лисенка та Миколи Леонтовича *Живопис:* Мистецтво 19 ст.: Олександр Мурашко, Казимир Малевич, Михайло Жук	Жовтень
9-12	Словотвір. Види українських суфіксів та префіксів. Лексика української мови. Лексикологія. Український мовленнєвий етикет. Слова ввічливості. Мовленнєвий етикет. Мовленнєві формули.	Художньо-культурна цінність декоративно-прикладного мистецтва України. Плетіння, вишивка, ткацтво, килимарство, кераміка, мереживо	Листопад

№ з/п	Тематика засідань з української мови	Теми з літератури, музики, мистецтва	Термін виконання
	Активна й пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми. Групи слів за вживанням: загальновживані й стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова й терміни, просторічні слова. *Тема для спілкування:* «Мова як генетичний код народу», «Що Вас найбільше дратує?», «Що нереально, але Ви б хотіли, щоб це було реально?»	*Література:* Дмитро Павличко *Музичне мистецтво:* Музична спадщина Артема Веделя, Максима Березов-ського, Кирила Стеценка *Живопис:* Художники, яких росія вважає своїми: Айвазовський Іван, Куїнджі Архип, Рєпін Ілля, Малевич Казимир, Екстер Олександра, Татлін Володимир	
13-16	Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Джерела українських фразеологізмів. Прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми як різновиди фразеологізмів. Синоніми, антоніми, омоніми, пароніми. Монолог, діалог, полілог. *Теми для спілкування:* «Україна починається з тебе», «Народ скаже, як зав'яже», «Що найцікавіше Ви нещодавно прочитали?»	Звичаї та традиції рідного краю **Свято Миколая. Святвечір. Різдво** *Література:* В. Квітка-Основ'яненко *Живопис:* Художники 20 ст.: Тетяна Яблонська, Федір Кричевський, Микола Глущенко, Сергій Шишко *Музичне мистецтво:* Георгій Майборода, Володимир Івасюк	Грудень
17-20	Частини мови. Їх особливості та написання. Граматична помилка *Тема для спілкування:* «Розкажи мені чотири цікаві факти про себе», «Яка найбожевільніша порада, яку Ви коли-небудь отримува-ли?», «Про що ти найбільше думаєш?»	Колядки і щедрівки. **Свято Водохреща** *Література:* Остап Вишня. «Усмішки» *Живопис:* Художній світ Федора Тетянича, Олександра Аксініна *Музичне мистецтво:* Анатолій Кос-Анатольський, Костянтин Данькевич.	Січень
21-24	Слово. Словосполучення. Речення. Текст. Лексична помилка. *Тема для спілкування:* «Ой роде наш красний!», «Що Ви зробили такого, що змусило Вас найбільше пишатися собою?», «Опишіть себе трьома емодзі»	Рід, родина, сім'я. **Свято Стрітення** *Література:* Олександр Довженко *Живопис:* Художній світ Анатолія Криволапа, Миколи Пимоненка *Музичне мистецтво:* Мирослав Скорик	Лютий
25-28	Види складних речень. Синтаксис. Пунктуація. Пунктуаційна помилка. *ема для спілкування:* «Вибачте мене», «Якби у Вас було лише одне бажання, яким би воно було?», «На Вашу думку, як стати найкращою версією себе?»	Життя за нормами народної моралі. Етика спілкування. Слово як духовна святиня *Література:* Іван Багряний *Живопис:* Іван Марчук *Музичне мистецтво*: Євген Станкович, Валентин Сильвестров	Березень
29-32	Пряма мова. Діалог *Теми для спілкування:* «Із чого	Моя родина, родовід. Родинні цінності, свята й традиції. Мати	Квітень

№ з/п	Тематика засідань з української мови	Теми з літератури, музики, мистецтва	Термін виконання
	починається Батьківщина?», « Чи є у Вас якісь особливі цитати?», «Як ти ставишся до своїх батьків?»	– берегиня роду. **Свято Воскресіння** *Література:* Василь Стус *Живопис:* Олег Шупляк *Музичне мистецтво:* Олексій Шмурак, Максим Коломієць, Олексій Войтенко, Адріан Мокану, Яна Шлябанська	
33-36	Стилі мовлення. Стилістична помилка *Теми для спілкування:* «Яка Ваша головна цінність?», «Яку роль відіграє вдячність у Вашому житті?», «Що, на Вашу думку, надає сенсу Вашому життю?»	Гумористична й сатирична творчість українського народу *Література:* Борис Олійник, Андрій Малишко *Живопис:* Живописці Києва. Олена Толкачова *Музичне мистецтво*: Ілля Чичкан, Олег Тістол, Оксана Мась, Нікіта Кадан, Тарас Петриненко. Сучасні українські виконавці	Травень
37	Підсумкове засідання. Вручення іменних свідоцтв	Літературний вечір «Улюблені рядки української поезії»	Червень

Заняття клубу проводиться 4 рази на місяць у вигляді родинних свят, занять у художніх майстернях, онлайн-екскурсій у виставкові зали музеїв, годин відпочинку, дискусійних спілкувань з обговорення творчості письменників, перегляду та обговорень кінофільмів, відтворення обрядів та звичаїв під час свят українського національного календаря, пісенних посиденьок, перегляду та обговорення творів музичного та образотворчого мистецтва.

Список використаних джерел та літератури

1. Азарова Л. Є. Мова як визначальний чинник ідентичності української нації. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. 2018. Вип. 292. С. 24– 32.

2. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: монографія / [БехІ. Д, Журба К. О., Докукіна О. М., Федоренко С. В., Шкільна І. М.]. Київ: ІмексЛТД, 2019. 150 с.

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ПАМ’ЯТЬ І ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Березівська Л.Д.

ІСТОРІЯ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Актуалізовано значення історії освіти як засобу збереження та відновлення історичної пам'яті у контексті декомунізації, дерусифікації, дерадянізації. Визначено перспективні напрями історико-освітніх студій в Україні. Обґрунтовано потенціал історії освіти для формування національної української і громадянської ідентичності у майбутніх педагогів (вчителів, викладачів, вчених).

Ключові слова: *історія освіти, історична пам'ять, українська національна ідентичність, майбутні педагоги.*

The significance of the history of education as a means of preserving and restoring historical memory in the context of decommunization, derussification, and desovietization has been actualized. The paper identifies promising directions for historical and educational studies in Ukraine. The potential of the history of education in shaping national Ukrainian and civic identity in future educators (teachers, lecturers, researchers) has been substantiated.

Keywords: *history of education, historical memory, Ukrainian national identity, future educators.*

Нині актуалізується питання: Чи важливо майбутньому педагогові (вчителю, викладачеві чи досліднику) вивчати історію освіти? Відповідаючи, звернемося до думки Василя Кременя: «…аналізуючи минуле, історія педагогіки і освіти допомагає врахувати його позитивний і негативний досвід у контексті сучасності, що дає змогу краще передбачити майбутнє» [5, с. 9]. Відразу зазначу, що історія освіти – це наука про історію розвитку всіх її ланок загалом і зокрема закладів освіти, форм і методів навчання і виховання, організацію освітнього процесу, педагогічну думку, громадсько-педагогічний рух тощо від найдавніших часів до сьогодення. Донедавна ми послуговувалися поняттями: історія педагогіки, історико-педагогічні дослідження. З огляду на закордонні підходи превалюють терміни історія освіти, історико-освітні дослідження. Ці поняття розглядаємо як синонімічні.

Здавалося, що історія педагогіки чи історія освіти завжди, у різні епохи, була важливим напрямом педагогічних досліджень: від виокремлення педагогіки як науки ще у другій половні XIX ст. і дотепер. І сьогодні історія освіти є ваговитим складником педагогічних досліджень задля розуміння генези чи витоків того чи іншого педагогічного явища. Назвемо типи історико-педагогічних чи історико-освітніх досліджень: *джерелознавчі* – вивчення джерел (періодичні видання, мемуари, епістолярій тощо) з історії освіти; *біографічні* – історія життя і діяльності педагогів (вчителів, науковців та ін.), історія педагогічних ідей (вивчення еволюції педагогічних теорій від античності до сучасності); *інституційні* – історія шкіл та університетів (дослідження розвитку різних типів закладів освіти та їхньої ролі в суспільстві); *історико-дидактичні* – історія змісту освіти (аналіз зміни навчальних програм, підручників із часом та їх відповідності потребам суспільства); *історико-соціальні* – історія освіти різних соціальних груп (вивчення доступу до освіти для різних соціальних груп, таких як жінки, меншини та люди з особливими

потребами); *історико-компаративні* – історія освіти в різних країнах та культурах (порівняльний аналіз освітніх систем різних країн та культур); *з історії виховання* (форми, методи тощо); *з історії державної освітньої політики* (вивчення організаційно-змістових основ освітніх реформ і контрреформ, освітнього законодавства тощо) та ін. Сучасні вчені (історики, педагоги, психологи, філософи тощо) використовують широкий спектр підходів та методів, які дають змогу глибше і всебічніше зрозуміти педагогічні процеси минулого.

Тоді чому історико-освітнє знання про імперсько-радянську освіту нині потребує переосмислення? Сьогодні у національному гуманітарному просторі надзвичайно актуальна проблема формування історичної пам'яті українського народу та утвердження української національної ідентичності. Її вивчають сучасні українські історики, філософи, педагоги (Л. Березівська, І. Бех, Т. Букіна, Я. Грицак, Н. Дічек, А. Коридон, М. Козловець, В. Кремень, Н. Кузьмінець, О. Стадник, В. Попик, В. Яблонський та ін.) [3]. На думку В. Кременя, «національна ідентичність – синкретичне й багатопланове утворення. За умов нинішнього історичного періоду національна ідентичність виступає не лише духовною опорою, а й сукупністю переконань, світоглядних принципів. Із них складається система програм для практичної дії, що утворює нові смисли національного буття, яке перманентно реформується і відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає у реалізації загальнонаціонального ідеалу планів державного будівництва» [6. с. 40].

На жаль, тоталітарна система навмисно знищувала історичну пам'ять педагогів, які навчали і виховували майбутні покоління [3]. Відомо, що в радянській Україні, як і загалом в СРСР, історія педагогіки була одним із інструментів радянської пропаганди. Із наукового дискурсу вилучили опубліковані джерела і архіви, факти про націєтворчі історичні періоди (наприклад, доба Української революції 1917-1921 рр.), постаті українських педагогів (Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.), що вболівали за українську школу, українську мову, розробляли основи національної системи освіти і в такий спосіб боролися за утвердження української національної ідентичності. Водночас тогочасне історико-педагогічне знання, що ґрунтувалося на марксистсько-ленінській ідеології і російській методології, пропагувало доробок російських педагогів або освітян з України, які писали російською мовою, з метою асиміляції, спотворення історичної пам'яті.

З проголошенням незалежності України на основі відкритих раніше заборонених архівів, нової європоцентричної методології, процесом декомунізації, дерадянізації, дерусифікації в умовах постійного тиску рф реконструйовано біографії багатьох освітян, історичні факти і контексти, здійснено ревізію історіографії. І це триває вже в умовах широкомасшабної війни рф проти України. На жаль, переосмислення імперсько-радянського наративу, відмова від російської методології прискорилися лише під час героїчної боротьби українського народу проти російських окупантів за

незалежність, національну ідентичність і демократичні європейські цінності.

Наведу таку статистику. У 1991-2021 рр. захищено 2105 дисертацій за спеціальністю «загальна педагогіка та історія педагогіки» [4]. Звісно, що зміст захищених протягом 30-ти років дисертацій, то окреме аналітичне питання. Аналіз назв дисертацій свідчить, що серед них є лише 5, де фігурує термін «національне виховання», 6 – означення «українська (ий)». Поняття «українська національна ідентичність» трапляється у назвах лише 4 рази. У контексті заявленої теми особливої уваги варті: докторська – Г. Г. Філіпчук «Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти» (13.00.04 ; 13.00.01; 1996), кандидатські – М. М. Кудря «Педагогічні засади збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті глобалізації» (13.00.01, 2012), Р. М. Михаць «Український театральний рух у Східній Галичині в контексті формування національної ідентичності дітей та молоді (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)» (13.00.01, 2018) [7; 8; 9].

Ми усвідомлюємо важливість досліджень з історії освіти як джерела відновлення історичної пам'яті у контексті декомунізації, дерусифікації, дерадянізації; ревізії історіографії, фактологічного очищення історико-освітнього знання від імперсько-російського спадку. Саме у такому річищі перспективними є напрями наукових розвідок з історії педагогіки в Україні: методологічні та загальнотеоретичні проблеми історико-освітніх студій; педагогічне джерелознавство; педагогічна біографіка; теоретико-методологічні засади реформування освіти; теорія і практика виховання; культурно-антропологічна історія освіти; дитинство як об'єкт історико-педагогічного знання; історія повсякдення; історія закордонної педагогіки та ін. Повномасштабна війна рф проти України вже вплинула на переосмислення історії української освіти, зокрема імперської та радянської доби. Водночас назріває потреба осмислити в історичному контексті зміни в освіті під час війни та повоєнного відновлення України.

Безсумнівно педагогічна біографіка це найбільш досліджуваний і досліджений напрям в історії освіти. Так, у межах дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023-2025, керівник – Л. Березівська) Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського науковці створюють енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України другої пол. XIX – початку XXI ст.». На мою думку, цілісне представлення біографічного знання про понад 300 відомих і маловідомих педагогів минулого буде вагомим внеском в історію освіти України і сприятиме реконструкції та збереженню історичної пам'яті українського народу [2]. Незаперечним внеском у розвиток української гуманітаристики, педагогічної біографіки є унікальний цифровий ресурс «Педагоги України і світу», який містить біографічну та бібліографічну інформацію про понад 90 українських і закордонних освітян. Звернемо увагу на кількість відвідувань ресурсу протягом 2024 р. – понад 48 тис. з різних країн світу (США, Німеччина, Польща, Франція, Чехія та ін.) (https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/) [1].

На жаль, історію педагогіки як навчальної дисципліни в Україні розпорошено в низці педагогічних дисциплін. Водночас у структурі інших педагогічних дисциплін чи авторських курсів історія освіти і надалі має забезпечувати формування педагогічного світогляду і світоглядних цінностей майбутніх педагогів, їхніх фахових компетентностей, сприяти пошуку нових ідей і підходів в освітній діяльності, безсумнівно відновленню і збереженню національної пам'яті українського суспільства загалом. На моє переконання, будь-яка дисертація чи інша праця з освітніх наук/педагогіки має ґрунтуватися на вивченні історії питання, педагогічної думки, тобто обраної теми дослідження. Незнання історії освіти спричинює помилки як у практичній роботі освітян, так і у процесі написання різних наукових розвідок, та й під час реформування освіти загалом.

Отже, історія освіти має великий потенціал. Завдяки наповненню педагогічною біографікою відповідних навчальних дисциплін, і якщо майбутні педагоги належно студіюватимуть історію освіти, ми збережемо історичну пам'ять українського суспільства. Для розвідок з історії освіти як складника педагогіки варто послуговуватися напрацюваннями сучасних українських і закордонних істориків. Сьогодні вкрай необхідно вивчати і популяризувати в освітньо-науковому просторі ідеї, творчу спадщину передусім уже тепер відомих (відроджених) і ще маловідомих для широких верств освітян, українських педагогів минулого, яких радянська система знищила (репресувала, вбила чи змусила емігрувати), цинічно викинула з освітньо-наукового простору за прагнення розбудувати національну освіту як стратегічно важливий елемент суверенної держави України. Саме їхні біографії сприяють формуванню національної української і громадянської ідентичності. І на завершення. Історія освіти – це не просто занурення в минуле, а й інструмент прогнозування майбутнього інноваційного розвитку галузі. Запрошую досліджувати історію освіти, широко популяризувати її задля формування національно свідомих педагогів (вчителів, викладачів, науковців) зокрема, консолідації українського суспільства загалом.

Список використаних джерел та літератури

1. Березівська Л. Д. Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як форма представлення педагогічної біографіки в освітньо-науковому просторі. *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі* : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 20 трав. 2022 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.]. Вінниця, 2022. С. 9–11. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730864/ (дата звернення: 26.02.2025).

2. Березівська Л. Д. Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Наук.-пед. студії*. 2024. Вип. 8. С. 11–28. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28.

3. Березівська Л. Д. Педагогічні біографічні дослідження у контексті реконструкції історичної пам'яті українського народу. *Історія та філософія освіти в Незалежній Україні: виміри історичної пам'яті (український і зарубіжний дискурси)*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2024 р., Київ / НАПН України та ін. Київ, 2024. С. 35–38. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742438/ (дата звернення: 26.02.2025).

4. Дисертації з питань освіти (1991–2021) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН

України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; уклад.: Пономаренко Л. О. та ін. ; наук. ред. Пономаренко Л. О. Вінниця: Твори, 2022. 1099 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/732138/ (дата звернення: 26.02.2025).

5. Кремень В. Г. 25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи: доп. на заг. зборах НАПН України, 17 листоп. 2017 р. *Директор шк., ліцею, гімназії*. 2017. № 3/4. С. 6–11. URL: https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/161/139 (дата звернення: 26.02.2025).

6. Кремень В. Г. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. *Національна ідентичність як проблема науки й освіти* : матеріали наук.-практ. конф., 12 берез. 2020 р., Київ (в рамках 11 Міжнар. вист. «Сучасні заклади освіти» та вист. освіти за кордоном «World Edu») / НАПН України та ін. Київ, 2020. С. 38–41. URL: https://surl.li/uxnhmw (дата звернення: 26.02.2025).

7. Кудря М. М. Педагогічні засади збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті глобалізації: дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / НАПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2012. 220 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0412U005753 (дата звернення: 26.02.2025).

8. Михаць Р. М. Український театральний рух у Східній Галичині в контексті формування національної ідентичності дітей та молоді (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2018. 220 арк. URL: https://uacademic.info/ua/document/0418U004115 (дата звернення: 26.02.2025).

9. Філіпчук Г. Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Професійна педагогіка»; 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ, 1996. 469 арк.

Бондар Л. І.

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Доповідь присвячена дослідженню потенціалу козацької педагогіки в сучасному освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Аналізується можливість інтеграції елементів козацької педагогіки в навчально-виховну роботу з формування в учнів національної свідомості, громадянської позиції та здорового способу життя. Висвітлюються практичні аспекти застосування козацької педагогіки в умовах сучасної школи.

Ключові слова: *козацька педагогіка, освітній процес, загальна середня освіта, національне виховання, патріотизм, традиції.*

The report is devoted to the study of the potential of Cossack pedagogy in the modern educational process of secondary education institutions. The possibility of integrating elements of Cossack pedagogy into educational work to form national consciousness, civic position and healthy lifestyle in students is analyzed. The practical aspects of the application of Cossack pedagogy in the conditions of a modern school are highlighted.

Keywords: *Cossack pedagogy, educational process, secondary education, national education, patriotism, traditions.*

Сьогодні. враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні пов’язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває питання виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. Адже саме патріотизм породжує впевненість у собі, волю в перемогу, віру в свою націю, свій народ, вселяє у звичайну людину силу, яка дає міць йти впевнено та безстрашно до

мети в єдності зі своїм народом.

Про патріотизм з давніх часів писали мудреці і книжники, великий Конфуцій – називав патріотизм – повагу до старших, традицій, любов до родини, народу , країни.

Філософ Платон – патріотом вважав тих, хто любить державу більше ніж батька і матір.

Громадянин і воїн Сократ називав патріотом – особистість, яка бореться за справедливість.

Формування патріотичної свідомості ніколи не втрачала своєї актуальності для України. Бо Україна – завжди була об'єктом зазіхань чужинців.

Захистити свою землю, свій дім, родину – це генетичний стан українського суспільства.

Ліна Костенко писала:

Віки ідуть, А нам усе амінь
Нема спокою між Дніпром і Бугом
Вже стільки літ, вже стільки поколінь-
Усе життя – між шаблею і плугом.

Для українців слово патріот часто співзвучне із словом козак. Адже він (козак) – народний воїн, лицар, захисник рідної землі. Ідучи на війну, захищати Україну, козак думав не про власну голову, а про свою вітчизну, яку він пристрасно любив, про свою предківську віру, якій свято зберігав вірність, думав як не заплямувати козацької честі та слави. В січовому товаристві завжди цінувалась мужність, бойове товариство, військова вдача. На козацьких традиціях виховувалися покоління героїв і захисників української держави.

Сьогодні нам належить продовжити велику місію козацтва. Козаки знову мають стати захисниками честі й гідності України, її традицій, її культури.

Козацька педагогіка, яка виникла і утверджувалася у процесі боротьби нашого народу за свою волю і свободу, рідну землю мову та культуру, була складовою, невід'ємною частиною української національної педагогіки. Вона виконувала історичну місію національно-патріотичного загартування дітей і молоді, виховання борців за волю та свободу рідного народу, побудову його власної національної держави.

Українське козацтво формувало, утілювало й утверджувало духовність, яка стала гордістю і окрасою, вершиною української національної культури, а її освітньо-виховний та емоційно-естетичний потенціал став основою не лише козацької, а й усієї української національної системи виховання. Приєднуємося до думки, що козацьке виховання – це «…історично сформована система духовних багатств лицарської верстви рідного народу, яка виробила і в своєму способі життя відобразила найвищі цінності його національної душі, характеру, світогляду та ідеології… Це поняття розкриває людину-українця як активного діяча історії свого народу, господаря рідної землі і держави, володаря, охоронця і примножувача національних матеріальних і духовних багатств» [6, 41].

Основна мета козацької педагогіки – виховати в молодих українців синівську вірність рідній землі, своїй Батьківщині – Україні. Козацтво – це феномен України, яке впродовж кількох століть було оборонцем і захисником історичних здобутків української нації, одним із головних напрямів утвердження української державності й розбудови українського суспільства. Національна школа, побудована на принципах козацької педагогіки, покликана: виховувати підростаюче покоління на патріотичних, героїчних, національно-державницьких традиціях українського козацтва; формувати в сім'ї, школі, громадському житті мужнього, національно свідомого козака-лицаря, якому притаманні висока мораль і духовність; готувати інтелектуальну й духовну еліту нації, наукових, культурних, політичних, державних діячів України; формувати високі лицарські якості, шляхетність духу, моральні чесноти, глибоку людяність, почуття милосердя, бажання діяти в дусі Добра, Краси, Любові [5, с. 14].

У новій українській школі має бути і новий зміст, який переконливо свідчитиме про те, що ми маємо вироблене віками на нашому національному ґрунті таке багатство ідей, теорій, духовних цінностей, винаходів, відкриттів світового значення, яке повністю спростовує нав'язані й принизливі для нашого народу міфи, уявлення про те, що в історії ми, українці, були лише «копіювальниками» чужих ідей. Тому впроваджуючи основи козацької педагогіки ми наголошуємо на історичній правді, яка свідчить, що український народ упродовж усіх періодів свого існування створював духовні і матеріальні цінності, які мають світове значення.

Виховуючи учнів на засадах козацької педагогіки, відроджуючи козацько-лицарські традиції ми покликанні забезпечити їх надійний духовний зв'язок із предками, розвинути стосунки із сучасниками, зорієнтувати школярів на інтереси нащадків, адже творче відродження ідей і засобів козацької педагогіки спрямоване забезпечити виховання фізично здорових, морально чистих, мужніх та сильних духом громадян України.

В основу системи виховної роботи нашої Малютянської гімназії покладені ідеї козацької педагогіки як частини народної педагогіки у вершинному її вияві. Діяльність усіх джерел організованого впливу на виховний процес в гімназії спрямований на творче продовження в сучасних умовах козацьких звичаїв і традицій, вироблення в кожного учня прагнення розвивати в собі кращі людські риси українця-патріота.

Ми створюємо такі соціально-педагогічні умови, які були сприятливі для розвитку ключових компетентностей, націленості вихованців на морально-духовне, громадянсько-патріотичне і військово-патріотичне виховання.

Ідеї патріотизму є основними та наскрізними в системі гімназійного життя. Патріотизм є системоутворюючим поняттям національної свідомості і самосвідомості народу, яке визначається любов`ю до України, надії та віри у найкраще майбутнє, знаннями історії та кращими надбаннями народу, гордістю та відданістю своїй Батьківщині, готовністю до практичної діяльності на благо України.

Патріотизм являє собою одне з найбільш глобальних людських почуттів,

закріплених віками і тисячоліттями, є свого роду моральним фундаментом суспільної і державної будівлі, опорою його життєздатності, одним із першочергових умов ефективного функціонування системи соціальних і державних інститутів.

Національна ідея як складова патріотизму є світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи. Відображає усвідомлену та офіційно визначену стратегію патріотичного виховання, яка повинна гармонійно відображати життя народу та потреби на його розвиток, виконує функцію духовної основи саморуху й поступу українського суспільства.

Національна ідея є системою, яку складають інтелектуальні, духовні, історичні та інші цінності народу України.

Складовими системи патріотичного виховання в гімназії є виховання:

– громадянськості;

– духовності;

– моральності;

– гуманності.

Важливою складовою системи патріотичного виховання є громадянськість. Громадянськість – це спрямованість особистості на інтереси держави та суспільства, та відповідна система відносин особистості з іншими в умовах держави, формування ідеалу прогресивного демократичного, правового, соціального, державного устрою[2, с. 39]. Громадянськість відображає життя людини як громадянина, орієнтує на виявлення особистісного, громадянського, професійного і сімейного становлення.

Важливою складовою патріотизму є духовність, тому, у свою чергу, духовно – моральне виховання є складовою патріотичного виховання. Духовність, мораль – це ядро, основа, фундамент людини, людства, фундамент будь – якої країни. Духовність – це не фанатична релігійність, духовність – це постійне удосконалення Духа до такого піднесеного стану, коли людина не в змозі творити поганого, коли в ній сформується братерське відношення до всього сущого на Землі. Це уміння бути самим собою, мати неповторність світобачення, розвивати природний потенціал, бути цілеспрямованим та готовим до постійного вдосконалення.

Важливе місце у патріотичному вихованні посідає виховання поваги до

Конституції держави, законодавства, державних символів (Герба, Прапора, Гімну), державної мови. Українська національна символіка вперше за багатовікову історію одержала статус державної і сьогодні символізує єдність держави і нації, політичну, економічну і національну незалежність України [1, с. 12]. Використання державних символів у освітньому процесі активізує почуття захищеності, юридичної, моральної і політичної дієздатності, гордості за єдину суверенну державу.

Патріотичне виховання є пріоритетним напрямом виховання дітей та молоді в національній системі освіти. Серед характерних ознак патріотизму визначається:

– розуміння і сприйняття української ідеї;

– сприяння розбудові державної незалежності;

– засвоєння національних цінностей: української культури, мови,
прищеплення шанобливого ставлення до історичної пам'яті;
– військово-патріотичне виховання тощо [4, с.2].

Але одне з чільних місць належить вихованню любові й дбайливого ставлення до рідної землі, – своєї «малої Батьківщини», її історії, поваги до народних традицій і звичаїв, обрядів, фольклору, любові до рідної природи.

«Нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зросла». Щоб по-справжньому любити рідний край, його слід добре знати, необхідно вивчати його історію, мову, культуру.

Ефективність патріотичного виховання школярів забезпечується неухильним дотриманням таких провідних принципів: науковості, національної свідомості й українського патріотизму, етнізації, історизму, народності, гуманності й демократизму, природо-відповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності, активності й ініціативи учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії [2, с. 6-7].

Фундамент етнізації закладається в сім'ї, і вона повинна знайти своє органічне продовження в дитсадку, початковій школі. Тому завдання виховної роботи полягає в тому, щоб максимально сприяти входженню школярів у життя, побут, виробничу й культурну сферу свого етносу. Це означає, що педагог має подбати, аби його учні сформувалися як справжні українці.

Відтак потрібно залучати дітей до вивчення історії, культури свого краю. Діти мають змогу долучитися до атмосфери загальної радості та піднесеного настрою під час проведення таких міських свят, як:
– фестиваль «Моє село», «День незалежності», та ін.;
– взяти участь у благоустрої території, охороні природи рідного
краю;
– познайомитися із жителями рідного села чи міста – відомими людьми, фахівцями, чиї справи гідні наслідування та популяризації і можуть стати прикладом для школярів. Це – поети, художники, спортсмени, артисти, народні умільці та ін.

Педагогічний колектив працює над створенням такого закладу, який би виховував учнівську молодь, здатну успішно жити в оновленому суспільстві, забезпечував би виховання національної свідомості учнів різних вікових груп.

Ми прагнемо, щоб у закладі панував національний дух, виховувалося нове покоління, українських громадян, навчаємо бережливого, шанобливого ставлення до державної символіки, національних традицій.

Найважливіша умова національно-патріотичного виховання – єдність навчання та виховання, що відображено в авторській програмі виховної роботи нашої гімназії «Виховуємо українського патріота».

Мета цієї програми – виховання українського патріота, покликаного усвідомлювати себе часткою своєї родини, навчального закладу, держави. Шляхами реалізації національно-патріотичного виховання в позакласній роботі є насамперед тематичні тижні: військово-патріотичного виховання, правових знань, української культури.

До визначних подій у житті країни в гімназії проходять уроки мужності,

години пам’яті, виховні години. Проводяться заходи, що знайомлять з героями Революції Гідності, подіями на Майдані, героям Небесної сотні. Також традиційно проводяться в гімназії Шевченківські дні. Усвідомлюючи свою приналежність до рідного народу, педагогічний та учнівський колективи гімназії з великим задоволенням приєдналися до святкування Дня української вишиванки, організувавши флеш-моб на подвір’ї закладу. Стало прекрасною традицією проводити територіальні квести до Дня рідної мови та Дня козацтва.

На рівні гімназії реалізовуємо проєкти громадянського спрямування «Мій край – моя історія жива», «Добро починається з тебе», постійно проводяться акції волонтерів «Турбота» та «Милосердя».

Система національно-патріотичного виховання, створена в нашій гімназії, реально допомагає керувати вихованням у молоді почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції, надає всій проведеній роботі системності, послідовності й цілеспрямованості, забезпечує спадкоємність в організації та розвитку національно-патріотичної діяльності учнів. Діти добре засвоїли головне: любов до Батьківщини – це прояв патріотизму, а захист Вітчизни – це священний обов’язок кожного патріота.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І.Д Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 271 с.

2. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадське у сучасному українському вихованні. *Освіта* №8-9. 2002. С.6-7.

3. Власова Н. Ф. Концептуальні ідеї патріотичного виховання в системі освіти./ Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти, Випуск №4: Загальна, педагогічна та вікова психологія. // [Електронний ресурс]. URL:http:virtkafedra.ucoz.ua/el-jurnal/pages/vip7/cont1/Vlasova.pdf (дата звернення: 02.03.2025)

4. Гнатюк В. Управління системою національного виховання учнів початкових класів. *Початкова школа*. № 4. 2000. С.1-3.

5. Каюков В. І. Виховуємо патріотів України . Кіровоград, 2000. 14 с.

6. Кузь В. Г. Українська козацька педагогіка і духовність / Кузь В. Г., Руденко Ю. Д. , Губко О. Т. Умань, 1995. 220 с.

7. Руденко Ю. Формула козацької педагогіки: монографія/ Руденко Юрій. Київ:Талком, 2021. 188 с.

Залужна Н. С., Олійник Н. В.

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКІВ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ

У статті розглядається роль краєзнавства як ефективного засобу формування національної свідомості вихованців гуртків туристсько-краєзнавчого напряму. Проаналізовано основні аспекти патріотичного виховання через вивчення рідного краю, його історії, культури та природних особливостей, розглянуто основні методи і форми краєзнавчої роботи, що сприяють розвитку національної ідентичності, усвідомлення власної належності до українського народу та вихованню активної громадянської позиції.

Ключові слова: *краєзнавство, історико-культурна спадщина, національна свідомість.*

The publication examines the role of local history as an effective means of forming national consciousness among students of tourist and local history clubs. The main aspects of patriotic education through the study of the native land, its history, culture and natural features are analyzed, and the main methods and forms of local history work that contribute to the development of national identity, awareness of one's belonging to the Ukrainian people and the upbringing of an active civic position are considered.
Keywords: *local history, historical and cultural heritage, national consciousness.*

Краєзнавство відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості молоді. Вивчаючи історію рідного краю, вихованці краще розуміють минуле своєї Батьківщини, її традиції та культурну спадщину. У складних умовах сьогодення питання збереження національної ідентичності набуває особливого значення.

Національна свідомість – це система уявлень людини про свою приналежність до певного етносу, народу, держави. Вона включає знання про історію, мову, культуру, традиції, а також усвідомлення своєї ролі в житті країни.

Краєзнавство сприяє формуванню таких важливих складових національної свідомості:

– гордість за свою історію: учнівська молодь ознайомлюється з героїчним минулим свого народу, видатними особистостями, що сприяє розвитку патріотизму;

– розуміння історичних процесів: вихованці вчаться аналізувати історичні події, визначати їхню роль у розвитку регіону та країни;

– збереження традицій: досліджуючи місцеві звичаї та обряди, діти усвідомлюють їхню значущість;

– формування громадянської позиції: через усвідомлення своєї історичної спадщини учнівська молодь розуміє важливість активної участі в житті країни.

Робота з вихованцями гуртків туристсько-краєзнавчого напряму передбачає використання різноманітних методів діяльності, які допомагають залучити здобувачів позашкільної освіти до вивчення історії, природи, культури та традицій рідного краю, такі як:

– пояснювально-ілюстративний – бесіди, демонстрації фото, відео, робота з картою, архівними матеріалами;

– пошуково-дослідницький – самостійне збирання, аналіз і систематизація матеріалів (інтерв'ю зі старожилами, робота з архівами, експедиції);

– практичний – організація екскурсій, походів, експедицій, виготовлення карт і схем;

– ігровий – проведення вікторин, квестів, рольових ігор на краєзнавчу тематику;

– проєктний – виконання колективних чи індивідуальних проєктів, підготовка доповідей, створення презентацій;

– проблемно-пошуковий – аналіз історичних подій, проведення дискусій, пошук причинно-наслідкових зв'язків.

Краєзнавча діяльність реалізується через різні форми роботи:

– теоретичні заняття – бесіди, перегляд і обговорення фільмів;

– практичні заняття – екскурсії, походи, експедиції, пошукові роботи;

– краєзнавчі проєкти – розробка тематичних досліджень, створення виставок, участь у конкурсах;

– екскурсійна діяльність – відвідування музеїв, історичних місць, природних пам'яток;

– тематичні зустрічі – зустрічі з істориками, етнографами, письменниками, краєзнавцями;

– краєзнавчі конференції – обмін досвідом між вихованцями, презентація досліджень;

– ігри-подорожі – інтерактивні завдання у формі гри, пов'язані з історією або географією рідного краю;

– волонтерська діяльність – впорядкування пам'ятників, догляд за місцями бойової слави, участь у соціальних проєктах.

Застосування цих методів і форм допомагає зробити заняття цікавими, мотивуючи до активного вивчення рідного краю.

Як приклад презентуємо проєкт волонтерського спрямування «Війна очима дітей», що реалізується в гуртках туристсько-краєзнавчого профілю Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю.

Завдання проєкту:

– формування у здобувачів позашкільної освіти позитивних моральних якостей особистості, ціннісного ставлення до родинних стосунків та почуття відповідальності за членів сім'ї, які потребують допомоги;

– залучення до системної волонтерської діяльності;

– організація та проведення заходів, спрямованих на пропаганду волонтерського руху;

– кроссекторальна взаємодія закладу позашкільної освіти з громадськими організаціями, батьками вихованців.

Проєкт започатковано від початку війни. Спрогнозувати термін його закінчення неможливо, оскільки він буде актуальним і після перемоги.

Проєктом передбачено проведення різноманітних заходів, серед яких:

– виготовлення окопних свічок для захисників;

– збір макулатури, виручені кошти з якого передано на потреби ЗСУ;

– майстерки з виготовлення оберегів, сувенірів, листівок, малюнків для благодійних ярмарків для допомоги ЗСУ;

– збір смаколиків, продуктів і засобів особистої гігієни;

– допомога тваринам у місцевих притулках;

– участь у виставках «Друг з притулку»; підготовка лотів, а саме іграшок, для їх проведення, виручені кошти з яких спрямувалися на корм і лікування цуценят;

– організація у клубі «Світлиця любові» навчання з інформаційних технологій людей похилого віку та надання допомоги в адаптації до сучасних умов життя.

Ця робота організовується в тісній співпраці з волонтерами і батьками.

Результати проєкту було презентовано під час роботи Міжрегіонального форуму національно-патріотичних проєктів, започаткованих краєзнавчими об'єднаннями та музеями закладів освіти.

З метою національно-патріотичного виховання на заняттях гуртків значна увага приділяється використанню ігрових форм роботи. Для задоволення освітніх потреб вихованців педагогами Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю було розроблено та реалізовано:

– предметні ігри, що передбачають використання іграшок, а саме народних ляльок-мотанок, свистунців тощо; під час ігор із предметами та іграшками діти ознайомлюються з традиціями та звичаями українського народу;

– рольові ігри, що на основі традицій, обрядів, пісень розвивають увагу, кмітливість, швидкість реакції, зв'язну мову, серед найпоширеніших варто відзначити такі, як «Український віночок», «Калина»;

– інтелектуальні ігри, що допомагають засвоїти, систематизувати знання про рідний край, дають змогу розширювати кругозір дітей, розвивають навички ведення дискусії, культури спілкування (пізнавальні ігри «Українські народні ремесла», «Краєзнавча веселка», брейн-ринг «Зимонька-зима», краєзнавчий турнір «Стежками рідного краю»);

– квести-ігри, що формують уміння логічно мислити, приймати рішення, застосовувати набуті знання (квести «Господарська діяльність українців», «Транспортні засоби», «Український віночок»);

– настільно-друковані ігри, а саме: «Поселення і житло українців» – настільна гра, спрямована на поглиблення знань вихованців гуртка щодо регіональних особливостей української народної хати, традиційних господарських споруд, предметів побуту;

«Етнографічне лото» – настільна гра, спрямована на поглиблення знань вихованців про матеріальну та духовну культуру українського народу;

«Краєзнавче лото. Козацька спадщина Сумщини» – настільна пізнавально-розважальна гра, спрямована на поглиблення знань із історії козацтва, ознайомлення з визначними історичними подіями рідного краю;

«Сумиполія» – настільна пізнавально-розважальна гра, спрямована на формування краєзнавчо-економічних знань вихованців, активізацію їх пізнавально-творчої діяльності, практичне застосування знань про рідне місто;

«Подорожуємо Сумщиною» – настільна пізнавально-розважальна гра спрямована на розвиток пізнавально-творчої активності дітей, зацікавлення ідеєю спільного створення нових пізнавально-ігрових засобів, збагачення знань про рідний край.

Вихованці туристсько-краєзнавчих гуртків є активними учасниками обласних краєзнавчих конференцій: «У світі краєзнавчих відкриттів», «Герої сучасності серед нас», «Історична пам'ять в умовах сучасної війни»; обласної краєзнавчої експедиції учнівської молоді «З родини йде життя людини», обласної просвітницько-краєзнавчої акції «Мій рідний край».

Вихованці підготували доповіді з тем: «Нематеріальна культурна

спадщина Сумщини», «Кролевецьке переборне ткацтво як об'єкт нематеріальної культурної спадщини України», «Мурали в Україні та світі в умовах російсько-української війни», «Дисидентський рух на Сумщині (60-ті – початок 80-х років ХХ ст.)»; «Рушник як складова весільного вбрання нареченої»; «Кролевецьке переборне ткацтво в умовах російсько-української війни»; «Витинанки Сумщини: від традицій до сучасності» тощо.

Отже, краєзнавство відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості молоді, допомагаючи їй усвідомити значення історії рідного краю та відчути відповідальність за збереження його історико-культурної спадщини.

Завдяки залученню до краєзнавчої діяльності молоде покоління набуває не лише знань, а й морально-етичних цінностей, що сприяють вихованню патріотизму, громадянської активності та поваги до історичних традицій.

Для ефективного розвитку краєзнавства необхідно застосовувати сучасні методичні підходи, що включають інтерактивні форми навчання, дослідження, використання цифрових технологій та створення освітніх проєктів. Важливим аспектом є підтримка громадських ініціатив і залучення учнівської молоді до спільної діяльності з істориками, музейниками та місцевими активістами.

Розвиток краєзнавства сприяє не лише глибшому розумінню історії, а й формуванню активної громадянської позиції молодих людей, готових зберігати та популяризувати культурну спадщину свого краю. Це важливий крок на шляху до зміцнення національної ідентичності та розвитку відповідального суспільства, що шанує власне минуле й працює на краще майбутнє.

Список використаних джерел та літератури

1. Марковець В.М. Виховання патріотичної особистості в умовах становлення незалежної держави: державно-управлінський аспект. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 116-122.

2. Національно-патріотичне виховання як пріоритетний напрямок виховного процесу в закладах позашкільної освіти. *Грані науково-технічної творчості Запорізької області*. № 2. 2019. С. 4-5

3. Національно-патріотичне виховання підростаючого покоління засобами української вишивки. URL: http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/4311 (дата звернення 04.03.2025)

Ільїн В. В.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТАХ «MEMORY STUDIES»: ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, ПАМ'ЯТЬ

У статті розглядається проблема національної ідентичності як важливого сегменту соціокультурного буття. Проведено розгляд пам'яті як об'єкта дослідження для істориків, соціологів, філософів, культурологів в сучасному дискурсі. Показано вплив історичної пам'яті на процес формування національної ідентичності українського народу.

Ключові слова: *нація, ідентичність, історична пам'ять, політика, культура.*

The article examines the issue of national identity as a significant segment of socio-cultural existence. It explores memory as an object of study for historians, sociologists, philosophers, and cultural scholars in contemporary discourse. The impact of historical memory on the process of forming the national identity of the Ukrainian people is demonstrated.

Keywords: *nation, identity, historical memory, politics, culture.*

На сьогодні існує по меншій мірі два трактування розуміння нації та національної ідентичності. По-перше, це розуміння нації як об'єднання людей, насамперед, державою. В цьому випадку національна ідентичність постає як громадянська самосвідомість. По-друге, це розуміння нації як історично утвореної спільноти на основі походження, етнічності та інших культурних факторів. В цьому випадку національна ідентичність є результатом впливу міфології, політики, релігії, моралі, філософії, історії та інших феноменів культури, спрямованих на її формування в парадигмі певної ідеологічної концепції.

З точки зору Пола Р. Броса, поняття «національна ідентичність» стосується індивідуального рівня ідентичності з культурно визначеним колективом, коли вона (чи він) вважає себе належною (належним) до особливої культурної спільноти. Сенс національності полягає в ідентичності, яка реалізується в «суб'єктивному, символічному або емблематичному застосуванні групою людей деяких аспектів культури для того, щоб відокремлювати самих себе від інших груп. Національна група, що застосовує культурні символи та ідейні обґрунтування у цей спосіб, є суб'єктивно самосвідомою спільнотою, яка встановлює ідеологічні критерії для включення у групу та виключення з неї» [1, с. 462]. Під цим кутом зору питання походження, народження, відчуття спорідненості є важливим чинником для членів спільноти. Національність або національна ідентичність, таким чином, включає, в додаток до суб'єктивної самосвідомості, також вимогу певного статусу, що передбачає визначення за спільнотою вищого статусу або ж принаймні рівного з іншими групами. Цей статус підтримується соціальними інститутами – правом, релігією, політикою, а також системою освіти. Саме в ній викладається історія, національна мова, культура етносу. До цього потрібно додати активну участь національної спільноти в діючій політичній системі, боротьбу за територіальний суверенітет.

Все разом стає умовою формування того, що у науково-гуманітарних дискурсах називають національною ідентичністю. В останні десятиліття важливим фактором формування національної ідентичності став етос історичної пам'яті, що ми спостерігаємо в українській ситуації. Але що таке історична пам'ять?

З 80-х років минулого століття поняття «пам'ять» постало в центрі уваги різних соціальних і гуманітарних дисциплін. Початковий імпульс досліджень в цій сфері поклала літературна подія: передмова французького історика П'єра Нора «Між пам'яттю та історією» до антології «Місце пам'яті» (1984). В ній протиставляється пам'ять історії як принципово інший спосіб користування з минулим. Через десять років, у 1992 році німецький історик Ян Ассман в книзі «Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах минулого» стверджував, що навколо поняття «пам'ять» складається нова парадигма наук про культуру, завдяки якій різноманітні феномени – мистецтво, література, політика, суспільство, релігія і право –

постають в новому контексті» [4, с. 111].

Вийшовши за межі академічного світу, пам'ять перетворилася в привід і знаряддя для конфліктів як в рамках локальних спільнот, так і всередині держав, суспільств, в міжнародній політиці тощо. В 2002 році в контексті «меморіального бума» в гуманітарних науках в цілому ряді історичних, філософських і культурологічних робіт констатувався наступ епохи «всесвітнього торжества пам'яті». Прикмети цього «торжества» концептуалізувалися в наступних положеннях:

– критика офіційних версій історії і повернення на поверхню витіснених складових історичного процесу;

– повернення репресованої пам'яті спільнот, народів і окремих індивідів, чия історія ігнорувалася, приховувалася або знищувалася;

– розвиток генеалогічних пошуків та сімейних історій;

– активна організація різного роду меморіальних заходів;

– юридично-правове зведення рахунків з минулим, яке суперечить політичним і державним інтересам сьогодення;

– зростання числа різноманітних музеїв, пам'ятних місць, меморіалів тощо;

– бурхливий розвиток «індустрії спадкоємності»;

– підвищене чуттєво-емоційне відношення до створення архівів і відкриття доступу до документів;

– підвищена увага до теми травм, горя, страждань в минулому.

Міркуючи про причини популярності досліджень пам'яті, історики і філософи пропонують ряд положень, які можна виокремити у вигляді трьох рівнів:

– *дисциплінарні,* які відносяться до ситуації всередині академічного світу, загального стану гуманітарних наук і викликами сучасності;

– *соціальних,* пов'язаних з радикальними змінами структури суспільства епохи глобалізації;

– *медійних,* оскільки інформаційні технології створили ілюзію загального доступу до пам'яті, заперечивши тим самим положення і висновки істориків як єдиних експертів по минулому.

З точки зору дисциплінарного підходу, інтерес до проблеми пам'яті започатковано в роботах по історії колективних ментальностей. Дослідження народної культури, місцевих звичаїв, традицій, структури мислення і структур повсякденності в зв'язку всіх цих тем «з інертною силою минулого» історики так чи інакше підходили до питання про характер і ресурси національної ідентичності. Алон Конфіно в 1997 році в статті «Колективна пам'ять і культурна історія: проблема метода» стверджував, що «поняття пам'ять» зайняло місце головного терміна. В останній час, можливо, самого важливого терміна в культурній історії». Міркуючи про джерела такого повороту, він порівнював інтелектуальну моду на пам'ять з модою 1970-х на дослідження ментальностей, знаходячи між ними багато спільного [5].

Німецька дослідниця Алейда Ассман вважає, що виникнення і швидке зростання популярності категорії історичної пам'яті є відповідь на критику

ідеологій 1960-1970 рр., що розглядали використання образів минулого і репрезентацій виключно в негативному ключі в якості засобу навіювання «хибної свідомості». Зміна парадигм, пов'язана з новими категоріями: «соціальне уявлення» (Жан Лакан), «уявлені спільноти» (Бенедикт Андерсон) і «колективна пам'ять» привели до нормалізації цих явищ. Замість критичного відношення до образів як переважно засобів маніпуляції, – пише Ассман, – прийшло усвідомлення необхідності для людини звертатися до образів і колективної символіки. Ментальні, матеріальні і – медіальні образи виконують важливу функцію, коли спільнота хоче виробити певне уявлення про саму себе» [3, с. 27-28].

Соціальні причини «меморіального бума» рубежу 1980-1990-х рр. та інтерес до минулого можна пов'язувати з трьома широкими соціальними рухами: студентськими заворушеннями 1960-х рр., коли молодь різних країн почала задавати питання про «незручне» минуле своїх батьків; підйомом антиколоніальнаї боротьби, яка кинула виклик домінуючим наративам стосовно історії та її впливу на сьогодення; відродженням націоналістичних рухів по обидва боки «залізної завіси» [8, с. 1-2].

«Меморіальний бум» пов'язують також з двома загальносвітовими процесами: «прискоренням історії» (Даніел Гелеві) і деколонізацією. Втративши уявлення про телеологію історії (у всіх трьох можливих її варіантах: майбутньому як реставрації минулого, як прогрес або як революцію), сучасна епоха втратила знання і про те, що з минулого повинно зберігатися в теперішньому. Результатом цієї невизначеності стало нав'язливе бажання «благоговійно і нерозбірливо» зберігати будь-які видимі знаки і матеріальні сліди, які можуть стати (можливо) свідченням того, «що ми є або чим ми були». Відчуття втрати привело домінуванню пам'яті над історією при паралельному практично неконтрольованому збільшенні кількості інститутів, відповідаючих за неї – музеїв, архівів, бібліотек, колекцій і банку даних.

Нарешті, дослідження говорять про вплив інформаційно-цифрової революції, пов'язаної з появою нових засобів електронної фіксації, зберігання і відтворення інформації, отже, штучної пам'яті, на «меморіальний бум». Кожна подія сьогодні оцінюється як «майбутнє минуле», гідне фіксації. Так само, як історія життя кожної людини. Все це супроводжується розвитком масмедіа, електронних медіа, соціальних мереж.

Таким чином, пам'ять про минуле, тобто історична пам'ять, зайняла одне з ключових місць у формуванні суспільної свідомості, колективної пам'яті, сегментом в якій є національна ідентичність. Як правило, у всіх дискурсах її формування пов'язане з історичним минулим культури, політики, релігії, філософії тощо.

Історична пам'ять в цьому контексті є складовою культури, яка формує певний тип особистості. Національна самосвідомість та ідентичність також ототожнює себе з конкретною культурою даного соціуму. В історичну пам'ять як атрибут культурної ідентичності входить віра, конфесії, історичні персонажі, які відіграли ключову роль у творенні держави, «герої», якими пишається народ, а також «жертви», які віддали своє життя і сили за країну, видатні діячі

науки, культури, мистецтва, пам'ятні і знаменні дати, місця, які священні для народу, знакова система: прапори, герби, гімни тощо. Підкреслимо, що практично всі форми національної самосвідомості пов'язані з впливом історичної пам'яті, результатом чого постає національна ідентичність.

Разом з тим не потрібно забувати, що образи минулого можуть використовуватися в суто негативному ключі як засіб маніпуляції свідомості людини і спільнот. З точки зору М. Хальбвакса, колективна пам'ять завжди опосередкована складними механізмами як свідомої маніпуляції з боку еліт, так і неусвідомленого засвоєння її пересічними членами певної спільноти. Соціальні рамки не лише конструюють значення минулого для пам'яті індивіда, вони також створюють історичне уявлення, яке обумовлює відбір та інтерпретацію фактів минулого [2]. Очевидно, що мобілізація пам'яті і колективних уявлень про минуле є частиною політичного процесу. «Контроль над пам'яттю є формою влади» [6, с. 23], – зазначає Г. Гірш.

Практика показує, що сучасні політики використовують історичні аналогії, щоб обговорювати важливі питання дня сьогоднішнього. Вони маніпулюють пам'яттю, щоб лігітимізувати зміни або їх відсутність, спираючись на міфи, важливі для даного соціуму. Але маніпуляція – це спотворення фактів, тому далеко не завжди їх метою є формування правдивої концепції минулого. Хоча, як правило, дискусії про минуле йдуть всередині одного суспільства, однак пам'ять може перетворитися і в інструмент міжнародних відносин. Приклад – проблема «волинських подій» 1943 року, яка створила певну напруженість між Україною і Республікою Польща.

Наше сьогодення, тобто епоха постмодерна, втратила знання про те, що з минулого повинно зберігатися сьогодні. Результатом цієї невизначеності стало нав'язливе бажання, особливо в тих політичних ситуаціях, коли виникає потреба переформування ідентичності, з пієтетом, але з ідеологічною доцільністю, зберігати ті історичні події, які повинні засвідчити правильність політичної позиції, що проводиться в державі. Або, навпаки, помилковість і навіть злочинність минулого, що приводить до деконструкції смислу тих чи інших історичних подій. Прикладом може бути деколонізація (звільнення народів, етносів, груп і окремої людини), що викликало до життя потребу в ствердженні власної ідентичності через звернення до минулого. Виникаючи в самих різних формах, пам'ять меншості приходить в суперечність з пам'яттю націй і навіть ставить під сумнів можливість колективної пам'яті. Приклад – США, де пройшла потужна хвиля формування національної ідентичності «афроамериканців».

Пам'ять, на відміну від історії, яка завжди належала владі, – сама володіє новим престижем демократичності і протесту. В рамках деконструювання минулого історична наука стала сприйматися як інструмент домінування владних структур, тому розуміння нею минулого було поставлено під сумнів. В результаті все більш привабливою стає ідея створення нової свідомості, нової ментальності і, зрештою, нової ідентичності.

Як вже зазначалося, формування ідентичності – складний процес, на який впливає багато факторів. Стосовно політики, то вона працює не зі всім

репертуаром знання про минуле, а з його *актуалізованою версією*. Тобто репертуаром історичних подій, історичних постатей і символів, які наділяються смислами, в тій чи іншій мірі значущими для сучасних політичних і культурних практик. Прикладом є «декомунізація», оголошена в Україні після «революції гідності», яка повела за собою масове перейменування міст, сіл, вулиць, ліквідацію одних пам'ятників і спорудження нових, реабілітацію тих історичних постатей і героїв, які ще відносно недавно кваліфікувалися як зрадники і вороги.

В контексті історичної пам'яті виокремлюється «політика пам'яті». Під цією рубрикою знаходяться публічні дискурси стосовно минулого, яке не сприймається однозначно. З позиції інституціонального підходу політика пам'яті описує зусилля політичних еліт, їх прибічників і противників по конструюванню значення минулого та його широкого розповсюдження або нав'язування іншим членам суспільства» [7, с. 13].

Однак не потрібно обмежуватися лише інституціональним виміром. Адже в цьому випадку ігнорується культурна сфера, яка здатна здійснювати більш широкий вплив на політичний вираз колективних спогадів. Політика пам'яті може виступати як простір діалогу різних суспільних сил, виступаючи інструментом як подолання внутрішньонаціональних і міжнаціональних конфліктів, так і породження нових. Але це можливо в умовах демократії, де існує свобода думки, свобода слова, свобода совісті.

Політика пам'яті інтерпретується також як діяльність держав та інших суб'єктів, спрямовану на ствердження тих чи інших уявлень про колективне минуле і формування підтримуючої їх культурної інфраструктури, освітньої політики, а в деяких випадках – і законодавчого регулювання. Політика пам'яті виступає окремим випадком публічної діяльності, пов'язаної з виробництвом різних способів інтерпретації соціальної реальності і боротьбою за їх домінування в публічному просторі. Прикладом є здійснення цієї діяльності після закінчення Другої світової війни в Німеччині та Японії, а також в Україні після 1991 року з часу проголошення її незалежності.

Таким чином, національна ідентичність – складне соціокультурне, політичне, ментальне явище. Воно формується під впливом політичних, правових, культурних, релігійних, моральних чинників, серед яких історичній пам'яті належить одне з чільних місць.

Список використаних джерел та літератури

1. Брос Пол Б. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / Націоналізм.Антологія. Київ: «Смолоскип», 2000. С. 462-463.

2. Хальбвакс М. Колективна та історична пам'ять. URL: http: //magazines.russ.ru/nz/2005/2/ na 2, html (дата звернення 07.09.2018.)

3. Assman A. Erinne rungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisse. München: Beck, 1999.

4. Assman J. Communicutive and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An Internation and Interdisciplinary Handbook* /ed by A.Erll, A.Nünning. Berlin, New York: De Gruyter, 2010. P. 109-119.

5. Confino A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. *The American Historical Review.* Vol. 102. № 5. 1997. P. 1386-1403.

6. Hirsch M. The Generation of Post-memory. *Poetics Today*, Vol. 29. N 1. P. 103-128.

7. Lebow R.N. The Memory of Politics in Post war Europe. *The Politics of Memory in Post war Europe*. Duzham, NC: Duce University Press, 2006. P. 1-39.
8. Verovšek P.J. Collective Memory Politics, and the Influence of the Past: the Politics of Memory as a Research Paradigm. *Politics, Grounps, and Identities*. 2016. Vol. 4. № 3. P. 1-15.

Литовченко О. В.

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ОНЛАЙН-ПРОЄКТ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПРОТИДІЯ ПРОПАГАНДІ

У публікації презентовано просвітницький онлайн-проєкт «Боротьба за незалежність: історія і сучасність», який реалізовано лабораторією позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України відповідно до плану заходів Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р. Очікуваний результат Проєкту: усвідомлення учнівською молоддю значимості історичних подій у боротьбі за незалежність України, формування умінь розпізнавати фейки та протидіяти пропаганді на основі історичних знань.
Ключові слова: *історична пам'ять, історія України, просвітницький проєкт, протидія пропаганді, учнівська молодь.*

The publication presents the educational online project «Fight for Independence: History and Modernity», which is implemented by the laboratory of out-of-school education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine in accordance with the action plan of the Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine until 2025. The expected result of the Project: awareness by students of the significance of historical events in the struggle for the independence of Ukraine, the formation of skills to recognize fakes and counteract propaganda based on historical knowledge.
Keywords: *historical memory, history of Ukraine, educational project, countering propaganda, students.*

Освіта є соціальним інститутом, який не лише надає знання, формує компетентності, але також чинить вплив на світогляд, цінності дітей, підлітків і молоді.

В умовах російсько-української війни особливого значення набули питання збереження української національної ідентичності, відновлення історичної пам'яті, вивчення справжньої української історії, розвиток україномовного середовища.

Варто зазначити, що поняття «історична пам'ять» (або «національна пам'ять») – різним чином трактується сучасними українськими істориками, утім розглядається як важливий атрибут становлення нації. «Національна пам'ять є однією з основ національної ідентичності. Комуністичний режим, який панував понад сім десятиліть, ставив собі за мету ліквідацію українців як національної спільноти. Адже треба було творити якусь нову спільноту, якийсь радянський народ. Тому треба було знищити такі основи національної ідентичності, як мова, культура і національна пам'ять», – зазначає В. В'ятрович, історик, голова Українського інституту національної пам'яті (2014-2019) [1].

Водночас, в умовах війни загострилися завдання щодо протидії ворожій пропаганді, яка протягом багатьох років намагалася спотворити українську

історію, дискредитувати Україну та українців у очах міжнародної спільноти.

В українському суспільстві наразі триває процес українізації, національного відновлення, подолання наслідків русифікації; триває боротьба із радянською пропагандою, яка чинила значний вплив на українську освіту та культуру протягом ХХ століття, утім залишається потужною і небезпечною в умовах воєнного стану та інформаційної війни.

Відтак актуальною постає просвітницька роль закладів освіти, зокрема закладів позашкільної освіти, спрямована на становлення української національної ідентичності на основі знання та усвідомлення учнями справжньої української історії, водночас формування умінь протидіяти ворожій пропаганді, зокрема спрямованій на дискредитацію української історії.

Варто зазначити, що, зважаючи на наявну небезпеку і масштаби російської пропаганди в світі, відповідні завдання щодо протидії пропаганді затребувані і в деяких інших європейських країнах. Зокрема, освітні курси із медіаосвіти та протидії російській пропаганді упроваджуються в освітніх закладах Чехії.

У контексті актуальності визначених завдань актуальним і затребуваним є ***просвітницький онлайн-проєкт «Боротьба за незалежність: історія і сучасність»***, який реалізовано лабораторією позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України (2022-2024 рр.). Проєкт створено у межах плану заходів Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р.

Мета просвітницького Проєкту – ознайомлення учасників із важливими подіями в історії України ХХ століття та формування здатності протистояти пропаганді, спрямованій на дискредитацію української історії.

Завдання Проєкту:

– надати короткі відомості про важливі події в історії України ХХ століття, сприяти усвідомленню їхньої значимості у боротьбі за незалежність України;

– сприяти розвитку критичного мислення учнів та учениць, умінню розпізнавати фейки та протидіяти ворожій пропаганді;

– сприяти усвідомленню учнями та ученицями української національної ідентичності, інтеріоризації українських національних цінностей.

Цільова аудиторія: підлітки (12-19 років).

Очікуваний результат: усвідомлення уасниками проєкту значимості історичних подій у боротьбі за незалежність України, формування умінь розпізнавати фейки та протидіяти пропаганді на основі історичних знань.

У трактуванні ключових подій, історичній термінології автори Проєкту спираються на офіційні матеріали Українського інституту національної пам’яті [3], Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської. молоді [4], підручники з історії України закладів загальної середньої освіти, рекомендовані МОН України, нормативні документи [2], інші джерела з української історії, а також медіаосвіти. При цьому у виборі матеріалів слід бути обачними, оскільки навіть в опублікованих історичних працях відомих українських істориків іноді можна зустріти

наративи, які співзвучні із російською пропагандою; в українській вікіпедії поняття «історична пам'ять» наразі трактується з посиланнями на російські джерела тощо.

Опис реалізації проєкту

У просвітницькому Проєкті протягом 2022-2024 рр. взяли участь здобувачі освіти, зокрема студенти коледжу «Освіта» Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», які навчаються за спеціальністю 231 «соціальна робота». Зміст Проєкту передбачає ознайомлення із важливими подіями та явищами в історії боротьби за незалежність України у ХХ столітті, зокрема тих, що піддавалися значному впливу радянської/російської пропаганди (Українська революція 1917-1921 років, український націоналізм як культурний та політичний рух, український визвольний рух 1920-1950 років, відновлення незалежності України у 1991 році).

З учасниками обговорювалися такі питання:

– фейки: сутність і приклади;

– цілі та джерела російської/радянської пропаганди;

– важливі події української історії та вплив радянської/російської пропаганди на їх усвідомлення та інші.

Серед заходів у межах проєкту – вебінари, тематичні дискусійні панелі, презентації старшокласників та студентів, зокрема на теми: «Фейки та спотворення української історії як засіб радянської/російської пропаганди»; «ІПСО в умовах російсько-української війни: сутність і приклади», «Меми воєнного часу: сутність, приклади, переваги і ризики», а також «Українська революція 1917-1921 років і російська пропаганда» тощо.

Учасниками проєкту підготовлено тематичні матеріали та PP-презентації.

Представимо ключові тези з таких матеріалів.

«Фейки та спотворення української історії як засіб радянської/російської пропаганди» (Олександра В., студентка Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 2023 р.)

«Основним завданням пропаганди є послаблення моральних і матеріальних сил супротивника та посилення власних. Складовою інформаційного протистояння є *фейки,* які можна визначити як спотворення або подання свідомо неправдивої інформації. Найефективнішими є ті фейки, в основі яких міститься максимальний відсоток достовірної інформації, яка спрямовується у відповідному контексті. За цим принципом виокремлюють три типи фейкових повідомлень: 1.Фейки на основі достовірної інформації із відповідними акцентами та корективами окремих деталей, які іноді змінюють вектор повідомлення до діаметрально протилежного. 2. Фейки на основі напівправди передбачають логічне поєднання реальних та вигаданих фактів та відомостей. 3. Фейки на основі вигаданих фактів спираються на абсолютно неправдиві дані.

До основних цілей інформаційної війни з радянського боку можемо віднести: дискредитація фактів з історії України, які формували систему цінностей українського суспільства; представлення радянського способу життя як єдиного орієнтиру для майбутнього; залякування населення образом ворога

(капіталістичні країни, «буржуазні націоналісти»), а супротивника (Українську повстанську армію) своєю могутністю; формування негативного ставлення населення до націоналістичного руху та створення труднощів для його діяльності; дезінформування суспільства стосовно внутрішньо та зовнішньополітичної ситуації; стимулювання недовіри і підозри, загострення ворожнечі в українському суспільстві».

«Фейки та спотворення української історії як засіб радянської/російської пропаганди» (Софія Г., студентка Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 2023 р.)

«Спецоперація», а не «війна», «хлопок», а не «вибух», «перегрупування», а не «відступ», «жест доброї волі», а не «втрата контролю над островом Зміїний» – усі ці та багато інших слів і словосполучень використовують російські пропагандистські медіа. Таке викривлення сенсів називають «новомовою». Новомова – це штучна мова, яку використовували та досі використовують країни з тоталітарним устроєм політичного життя. Її сенс полягає в тому, що слова набувають інших значень відповідно до вимог режиму. Термін «новомова» вперше використав Джордж Орвелл в антиутопічному романі «1984». У сучасних реаліях новомову використовує росія. Її основні цілі – розмити реальність та приховати правду. Тому, наприклад, війну називають «спецопераціею».

«Україна ніколи не була та не є незалежною», – росія постійно наголошує на залежності України чи то від самої росії, чи то від держав Заходу. путін у своїй промові у лютому 2022 р. сказав, що Україна створена Леніним, а українські землі завжди були частиною росії. Цей меседж московія просуває за допомогою термінів «українська криза», «українське питання» та «внутрішній конфлікт». У такий спосіб московія применшує значення України та вибудовує її образ як слабкої країни, яка нібито не впоралася з «подарованою» незалежністю, та не змогла влаштувати внутрішнє життя без допомоги сторонніх країн або ж належить до зони впливу росії» ...

«Українська революція 1917-1921 рр. і російська пропаганда» (Уляна О., студентка Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 2024 р.)

«Українська революція 1917–1921 рр. розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917 р. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності». ... «Не менш важливою частиною історії, крім IV Універсалу, є Бій під Крутами. Багато людей звикли сприймати цей бій, як поразку і цинічне використання молодих людей, проте це було далеко не так. За даними Українського інституту національної пам'яті, у бою під Крутами брало участь біля 400 юнкерів – старшин і курсантів Першої української військової школи ім. Богдана Хмельницького, які на той час уже мали бойовий досвід (деякі з них навіть пройшли фронти Першої світової), а також бійці Куреня Смерті – добровольчого підрозділу, сформованого з вояків, які повернулися з Першої світової війни, та вільні козаки з міста Глухова – теж старші люди, які

мали бойовий досвід. Саме вони, а не гімназисти та студенти без вишколу, складали основні бойові сили оборонців Крут. Варто зазначити, що попри значну перевагу противника і здачу станції, бій під Крутами був досить успішною бойовою операцією. Він тривав біля шести годин, і більшовики понесли значно більші втрати, ніж українські сили. Лише під вечір оборонці Крут змушені були організовано відступити, через те, що у них закінчувалися набої.»

Просвітницький проєкт викликав значну зацікавленість в учнівської молоді, сприяв усвідомленню його учасниками важливих фактів із української історії, які найбільше зазнали впливу радянської/російської пропаганди. Відтак його реалізацію продовжено протягом 2024-2025 н.р.

Список використаних джерел та літератури

1. Герич А. Суперсила національної пам'яті. Конференція «Як домовитися з минулим? Пам'ять у світі постправди». Київ. 3 жовтня 2019 року. URL: https://zbruc.eu/node/92624

2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

3. Український інститут національної пам'яті. Офіційний сайт. URL: https://uinp.gov.ua

4. Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді. URL: https://udcnpvctum.kyiv.ua/

Машевська А. А.

ПРОПАГАНДА В ІСТОРИЧНОМУ ДОСВІДІ УКРАЇНИ: МАНІПУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОЮ ДУМКОЮ, МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ

Ознайомлення з численними «спецповідомленнями про реагування населення УРСР на викриття та ліквідацію антирадянського підпілля», які згодом перетворилися у солідні архівні справи, дає підстави стверджувати про те, що багато пересічних громадян прагнули пояснити причини негативних тенденцій в радянському суспільстві, намагалися по-своєму осмислити природу «Великого терору» 1937-1938 рр.

Ключові слова: *«Великий терор», «сфабриковані справа», «панічні настрої», «зачистка», «антиправова система».*

An examination of the numerous "special reports on the reaction of the population of the Ukrainian SSR to the exposure and liquidation of the anti-Soviet underground", which later turned into solid archival files, gives grounds to assert that many ordinary citizens sought to explain the causes of negative trends in Soviet society, tried in their own way to comprehend the nature of the "Great Terror" of 1937-1938.

Keywords*: «Great terror», «fabricated cases», «panic mood», «cleaning», «anti-legal system».*

Інформація секретаря первинної парторганізації суперфосфатного заводу Фельдблюма до Вінницького міськкому КП(б)У про реакцію робітників на вирок Верховного Суду СРСР у справі «антирадянської троцькістської військової організації» (13 червня 1937 р.): журналісти газети «Більшовистська правда» серед агітаторів цехів проводили навчальну діяльність, у якій

розповідали представникам про основні злодіяння ворогів народу. Агітатори навіть відправлялися в гуртожитки для подальшого проведення читань свідчень про зрадників країни, щоб робітники ні на хвилину не сумнівалися в праведності дій тов. Сталіна [1, арк. 20–24].

Певна частина жителів республіки сприймала масові політичні репресії як спосіб правлячого режиму утриматися при владі. Водночас серед різних прошарків радянського суспільства побутувала думка про те, що репресії – це прихований інструмент боротьби у середовищі Сталіна.

У тогочасному соціумі були стійкі судження про прямий взаємозв'язок сталінської індустріалізації з репресивними акціями в країні. Поширеними серед жителів УРСР були міркування про те, що масові репресії викликані саме підготовкою радянського уряду до неминучої війни з капіталістичними країнами [2, с. 9–54].

У довідці Вінницького міськкому КП (б) У про порушення революційної законності та зловживання в установах та організаціях м. Вінниці від січня 1937 р. йдеться про наступне: звинувачення в службовій корупції та некомпетентності, злочинне відношення до державних коштів і майна, бюрократизм. У масовому роздержавленні звинувачують директорів підприємств. «Сталінська хірургія» прагнула не допустити формування на головних заводах і фабриках контрреволюційної діяльності, тому з січня 1937 р. почалося усунення «старих директорів» (нерідко їм «пришивали» участь у троцькістсько-зінов'євському блоці, або ж у пособництві капіталізму). Головна суть даного рішення: надати робітникам поштовху для боротьби з їхнім начальством, прищепити уяву, що перші мають домогтися встановлення рівності, шляхом «законної здачі» свідчень про порушення соціальної дійсності [3, арк. 4–10].

Документи свідчать, що масові політичні настрої та моделі поведінки людей були різноманітними. Одна частина суспільства ідеологічно та політично підтримувала політичний курс або намагалася активно пристосуватися до насильницьких дій влади в умовах «розгорнутого наступу соціалізму».

Поруч з розгортанням «Великої чистки» Сталін прагне надати життєвого забарвлення та соціалістичної законності рішенню VIII з'їзду Рад, що відбувся 25 листопада – 5 грудня 1936 р. На даному дійстві була затверджена нова Конституція СРСР – «найсоціалістичніша у світі». Закон, що проголосив побудову соціалізму та спрямування в утворення комунізму. У директиві секретарям первинних партійних осередків м. Вінниці та Вінницького району «Про організацію перегляду кінострічки «Доповідь тов. Сталіна на Надзвичайному VIII з'їзді Рад» йшлося про демонстрування звукового кінофільму з приводу цих урочистостей. Партійному керівництву наказувалося організувати масове колективне відвідування кіно. Маніпулювання громадською думкою – ось головне завдання цього дійства, прагнення нав'язати кожному думку про те, що Сталін піклується про свій народ та його забезпечення. Таким чином, це відводило від Великого вождя підозру у соціальних чистках [4, арк. 33].

В день затвердження сталінської конституції було оголошено про намір провести вибори до Верховної Ради СРСР. Продекларована процедура вільних виборів таїла в собі небезпеку появи в коридорах влади нових людей. Політичні репресії напередодні виборчого процесу в грудні 1937 р., на думку багатьох жителів Вінницької області, мали б забезпечити потрібний результат для компартійного радянського апарату.

Уважне ознайомлення з документами радянських спецслужб доби «Великого терору», дає підстави стверджувати, що тогочасне керівництво НКВС вустами пересічних громадян всіляко прагнуло виправдати свою злочинну діяльність та переконати правлячу верхівку у наявності масової підтримки населенням репресивних акцій органів держбезпеки [5, с. 437–455].

У доповідній записці від 12 червня 1937 р. секретаря первинної парторганізації швейної фабрики «Індпошиву» до Вінницького міськкому КП(б)У, про реакцію робітників на вирок Верховного Суду СРСР у справі «антирадянської троцькістської військової організації» подається така інформація: робітники даного підприємства вітали НКВС і Верховний Суд та його рішення щодо «фашистських псів», що зраджували державні інтереси Батьківщини; шкодили трудовому народу, який будує щасливе життя країни. Робітники на мітингу заявили про пильність зі свого боку, щоб допомогти тов. Сталіну у його праведній місії [6, арк. 8].

Задля того, щоб відвести громадськість від подій масового терору серед простих жителів УРСР, сталінська пропагандистська машина розвертала події навколо так званих старих контрреволюційних елементів, які в минулому «шкодили трудовому люду» [7, с. 430–436].

Інформація секретаря первинної парторганізації міської житлової спілки до Вінницького міськкому КП(б)У про реакцію робітників на вирок Верховного Суду СРСР у справі «антирадянської троцькістської військової організації» (13 червня 1937 р.):

– на ентузіазмі робітники обіцяли великій комуністичній партії на перший поклик стати на захист кордонів і знищити будь-кого, хто подумає посягнути на соціалістичні здобутки;

– у даному інформативному дорученні яскраво застосовується психологічний прийом сугестії – навіювання, зараження та переключення уваги;

– читаємо: «наші успіхи в Радянському Союзі викликають велику ненависть ворогів, звідси й недивно, що вони посилають до нас своїх шпигунів, диверсантів, для того, щоб завадити соціалістичному будівництву. Тому наше завдання їх знищити». У цьому виступі віднаходимо дані про те, що навіть робітники вважали за свою священну справу боротьбу проти ворогів, а тому Сталінські репресії були для них «бальзамом»;

– колектив робітників вітав органи НКВС, які очолював тов. Єжов, у їх добродійних справах, у тому що вони викрили підпільну організацію, що мала ліквідувати Радянський Союз і повернути капіталістичний устрій [8, арк. 10].

Таким чином, кампанія масових репресій 1937-1938 рр. справила значний вплив на український соціум. Реакція населення УРСР, у тому числі й

Вінниччини, на політику державного терору була диференційована: частина населення перебувала під впливом сталінської пропаганди і була переконана в правильності й законності покарання «ворогів народу». Інша частина, яка зазнала на собі насилля та фізичне знущання з боку карально-репресивних органів, висловлювала своє невдоволення у вигляді прихованого протесту. Сталінська «ейфорійна машина» створювала, особливо в робітників, стан піднесеності й натхнення, адже за їх міркуваннями, вони ставали частиною соціалістичної системи й мали відслідковувати контрреволюційні елементи.

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів Вінницької обл., ф. П-87, оп. 1, спр. 416, арк. 20-24.
2. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928-1940. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. С. 9-54.
3. Держархів Вінницької обл., ф. П-87, оп. 1, спр. 410, арк. 4-10.
4. Держархів Вінницької обл., ф. П-87, оп. 1, спр. 440, арк. 33.
5. Бажан О. Реакція українського соціуму на репресивну політику радянської держави в 1937-1938 роках. *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 437-455.
6. Держархів Вінницької обл., ф. П-87, оп. 1, спр. 416, арк. 8.
7. Шуйський І. Морально-психологічний стан різних прошарків населення УРСР у часи «Великого терору» (за документами архівно-кримінальних справ). *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 430-436.
8. Держархів Вінницької обл., ф. П-87, оп. 1, спр. 416, арк. 10.

Срібна М. А.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На прикладі діяльності Національного музею історії України показано вклад закладу у збереження історичної пам'яті та роль у формуванні української національної ідентичності. Доведено, що виставкові проєкти, наукові публікації, різноманітні лекції та екскурсії на основі колекції музею допомагають не лише розширювати знання про історію України, але сприяють формуванню національної самосвідомості. Розкрита співпраця між музеєм та іншими науковими та культурними установами.

Ключові слова: *Національний музей історії України, виставковий проєкт, національна культура, історична пам'ять, національна ідентичність.*

The article uses the example of the research activities of the National museum of the history of Ukraine to demonstrate the institution's contribution to the preservation of historical memory and its role in shaping Ukrainian national identity. It is proved that exhibition projects, scientific publications based on the museum's collection, various lectures and excursions help not only to expand knowledge about the history of Ukraine but also contribute to the formation of national identity. Cooperation between the museum and other scientific and cultural institutions is revealed.

Key words: *National museum of the history of Ukraine, exhibition project, national culture, historical memory, national identity.*

Українська історія та культура має велике значення для розвитку національної пам'яті, виступає важливим елементом самоідентифікації та консолідації суспільства. Зберігачами та охоронцями культурної спадщини є

музеї, які в часи російсько-української війни стали символом стійкості та надії, що допомагає нації зберегти свою культуру і пам'ять про важливі історичні події. Одним із найбільших музеїв країни є Національний музей історії України (НМІУ), який зберігає понад 800 тис. експонатів. Завдяки своїй фондовій колекції, різноманітним виставковим проєктам та науковим дослідження музей є своєрідним носієм колективної пам'яті, який формує у відвідувачів уявлення про минуле.

Науковці музею активно співпрацюють із істориками, археологами та багатьма іншими фахівцями й установами, що дозволяє здійснювати поглиблені дослідження та відкривати нові факти, що в свою чергу збагачує історичну пам'ять українського народу. Зокрема, у 2023 р. музей разом із партнерами (Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка, Національний академічний театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ) створили виставку «Енеїда 225». Основна ідея виставкового проєкту показати вплив «Енеїди» на розвиток українського національного руху та національної культури: від появи поеми й до сьогодення. Також виставка розкривала контексти появи твору та його позалітературне життя [1].

Ще один цікавий виставковий проєкт «Українська одіссея. Офорти Володимира Бахтова до поеми Ліни Костенко» (2024 р.) побудований завдяки співпраці із заслуженим художником України, членом Національної спілки художників України Володимиром Бахтовим. Відвідувачі побачили офорти, які художник створив до поеми-балади Ліни Костенко «Скіфська одіссея», надрукованої у видавництві «Либідь» 2020 р. На виставці твори Володимира Бахтова, поеми Ліни Костенко та експонати доби античності НМІУ допомогли створити відчуття античного минулого України та зробити його частиною своєї ідентичності, за яку зараз борються українці у війні проти росії [7].

Варто зазначити, що окрім співпраці із вітчизняними організаціями та закладами, музей займається і міжнародною діяльністю та залучає іноземних партнерів до популяризації української культури та історії. В лютому 2025 р. напередодні третьої річниці повномасштабного вторгнення НМІУ спільно з Українсько-данським молодіжним домом у Києві провів презентацію данського документального фільму «Український скарб». Стрічка данської компанії SaxoFilm розповідає про створення виставки «RUS – Vikings in the East» («Русь – вікінги на Сході»), яка тривала у музеї Moesgaard (Моесгаард) у 2021-2022 рр., та про вплив вікінгів на історію Русі. Також у фільмі показані реалії роботи українських музеїв під час повномасштабного вторгнення та співпраця України й Данії в культурній сфері [4].

Завдяки виставкам та різним культурним заходам музей не лише зберігає пам'ять, але і інтерпретує її, створюючи певні наративи, що в свою чергу визначає, як українці розуміють свою історію. Виставки, присвячені відомим постатям, таким як «Левко Лук'яненко. З вірою в незалежність України» (2018 р.), «Лідери нації. В'ячеслав Чорновіл» (2019 р.), «Анатолій Лупиніс: життя триває, точиться війна» (2020 р.); «Рятував від небуття. Музейний

простір і всесвіт особистості Федора Ернста» (2021 р.); «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди» (2023 р.) активно сприяють формуванню національної ідентичності через культуру та історію.

Музей завдяки своїм культурно-освітнім програмам намагається бути місцем, де відвідувачі зможуть знайти натхнення, вивчаючи історію боротьби за свободу, незалежність та гідність. Також НМІУ є важливою навчальною установою, що інформує громадян про наслідки війни, її вплив на суспільство та культуру, а також сприяє розвитку критичного мислення і обговорення актуальних соціальних питань. З початку повномасштабного вторгнення рф в Україну було створено декілька великих виставкових проєктів («Навала. Київський постріл» (2022 р.) [6], «Азовсталь. Нові сенси» (2023 р.) [3], «Концтабір Ягідне» (2023 р.) [5], «33/10» (2024 р.) [2]), які показували боротьбу українців проти загарбників та страшні наслідки окупації українських міст.

Просвітницькі заходи є невід'ємною частиною роботи музею. 26 лютого 2025 р. у День спротиву окупації Криму, Національний музей історії України у Другій світовій війні у партнерстві зі філією НМІУ Скарбницею Національного музею історії України та громадською організацією «Алєм» провів захід «Tamir halq» («Корінний народ»). Гостями просвітницького заходу стали співробітники Інституту історії України Національної академії наук України, а також журналісти та музейники. На зустрічі піднімалися питання, як нематеріальна культурна спадщина допомагає зберегти ідентичність, зокрема під час війни.

3 березня 2025 р. відкрилась виставка «Народний супутник», на якій демонструється точна модель супутника, який придбав Благодійний Фонд Сергія Притули для Сил Оборони України за донати українців у 2022 р. Модель супутника створена компанією ICEYE. Проєкт відбувається за підтримки ГУР Міністерства оборони України. Виставка є символом не лише сильної взаємодії в українському суспільстві, але й вагомої підтримки України міжнародними партнерами. Крім того, даний захід показав, що волонтерський рух через свою діяльність і внесок у збереження історії, є важливою складовою в підтримці і розвитку національної пам'яті, яка формує уявлення про важливі події та допомагає зберігати історичні уроки для майбутніх поколінь.

Наукові публікації співробітників музею в галузі історії, археології та мистецтва допомагають формувати спільне уявлення про минуле українського народу та зміцнюють почуття гордості за національну спадщину. Окрім того, публікації використовуються для просування ідеологічних наративів. Наприклад, науковці роблять акцент на певні історичні події або культурні аспекти, щоб підтримати або оскаржити певні політичні чи ідеологічні установки, що в свою чергу, може формувати або зміцнювати національну ідентичність. Зокрема, у 2024 р. до бібліотек усіх обласних центрів України надійшли примірники науково-популярного видання «Хотинська війна 1621 р. Козацька звитяга, османські амбіції та європейське майбутнє», авторами якої є науковці музею Ярослав Затилюк, Максим Яременко й Олексій Савченко. Книжка вийшла у видавництві «Кліо» в межах конкурсу культурно-мистецьких проєктів Українського інституту книги. Основою для книжки стали матеріали

виставки «Хотинська війна 1621 року і доля Центрально-Східної Європи» (2021 р.). Книжка дає уявлення про перебіг військових баталій під Хотином та їхні наслідки. Також представлені мілітарні й політичні традиції всіх учасників тих подій: українських козаків, литовських, польських, османських і татарських вояків. Завдяки виданню можна дізнатися, як інтерпретували битву її сучасники та як її представляли козацькі літописці [8].

Таким чином, історія та культура є одним із засобів боротьби за українську державність. Історична пам'ять є важливим інструментом формування національної ідентичності, а НМІУ виконує роль не лише музею, але й важливого науково-дослідного та культурно-освітнього центру, що допомагає українцям пізнати свою історію, осмислити важливі етапи розвитку держави та культури. Ця робота сприяє утвердженню національної гордості та самосвідомості, що є основою для побудови сучасної України.

Список використаних джерел та літератури

1. Асадчева Т. Енеїді – 225: у столиці відкрилася експозиція присвячена знаменитому шедевру української літератури. *Вечірник Київ*. 31.05.2023. URL: https://vechirniy.kyiv.ua/news/83548/ (дата звернення: 11.03.2025).

2. Асадчева Т. 33 роки Незалежності, 10 років війни: столичний музей розповідає хронологію основних подій. *Вечірній Київ*. 26.02.2024. URL: https://vechirniy.kyiv.ua/news/95387/ (дата звернення: 13.03.2025).

3. Офіційний сайт Національного музею історії України. Виставка «Азовсталь. Нові сенси». URL: https://nmiu.org/events/exhibitions/22 (дата звернення: 13.03.2025).

4. Офіційний сайт Національного музею історії України. Зберегти «Український скарб»: як проходила презентація данського фільму про спадщину під час війни URL:https://nmiu.org/posts/369 (дата звернення: 11.03.2025).

5. Офіційний сайт Національного музею історії України. Концтабір Ягідне. URL: https://nmiu.org/events/exhibitions/23 (дата звернення: 13.03.2025).

6. Офіційний сайт Національного музею історії України. Виставка «Навала. Київський постріл». URL: https://nmiu.org/events/exhibitions/3 (дата звернення: 13.03.2025).

7. Офіційний сайт Національного музею історії України. Українська одіссея. Офорти Володимира Бахтова до поеми Ліни Костенко. URL: https://nmiu.org/events/exhibitions/210 (дата звернення: 12.03.2025).

8. Яременко М., Затилюк Я., Савченко О. Хотинська війна 1621 р.: Козацька звитяга, османські амбіції та європейське майбутнє. Київ: ТОВ «Видавництво Кліо«, 2024. 128 с.

Удод О.А.

ІСТОРІЯ ЯК ІНТЕГРУЮЧИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Аналізується стан національно-громадянської ідентичності в Україні напередодні та під час російсько-української війни 2014-2025 рр. Доведено, що саме в ході війни прискорилось формування загальнонаціональної ідентичності українців. Підкреслено визначальну роль історії України як галузі науки і навчального предмета у гармонізації та інтеграції національної і громадянської ідентичностей. Акцентується увага на історіозації українського суспільства та необхідності ліквідації залишків російсько-радянської ідентичності в українському соціумі.

Ключові слова: *національна та громадянська ідентичності, загальнонаціональна ідентичність, російсько-українська війна, російсько-радянська ідентичність, історія України.*

The article analyzes the state of national and civic identity in Ukraine before and during the Russian-Ukrainian war of 2014-2025. It is proved that it was during the war that the formation of the national identity of Ukrainians accelerated. The author emphasizes the crucial role of the history of Ukraine as a field of study and an academic subject in the harmonization and integration of national and civic identities. Attention is focused on the historiography of Ukrainian society and the need to eliminate the remnants of the Russian-Soviet identity in Ukrainian society.
Keywords: *national and civic identities, national identity, Russian-Ukrainian war, Russian-Soviet identity, history of Ukraine.*

Проблеми національної та громадянської ідентичності тривалий період перебувають в епіцентрі уваги багатьох суспільних наук. Для української історіографії, відповідаючи на гострі запити сьогодення, найбільш актуальною залишається наукова проблема, яка, на жаль, занадто політизована, щодо взаємодії/гармонізації національної та громадянської ідентичностей населення України. Світовий досвід підтверджує тезу про те, що національна та громадянська ідентичності можуть взаємодіяти по-різному залежно від історичного, культурного та політичного контексту країни. Найбільш відомими є чотири типи такої взаємодії: 1) *Збіг і доповнення* – у багатьох державна національна й громадянська ідентичності взаємно підсилюють одна одну. Наприклад, у країнах із сильною національною свідомістю (як-от Польща чи країни Балтії) громадянська ідентичність часто ґрунтується на національній. Люди відчувають приналежність до своєї держави саме через свою національність. 2) *Розбіжність і напруженість* – у багатонаціональних державах або іммігрантських суспільствах (наприклад, США – з їхньою дуже «короткою» історією в 250 років, що надзвичайно мало для досягнення сталої ідентифікації, чи Канада) громадянська ідентичність може бути важливішою за національну. Там громадянство об’єднує різні етнічні групи, створюючи наднаціональну спільноту. У таких випадках національна ідентичність може залишатися на рівні особистої чи етнічної приналежності, не суперечачи громадянській. Ось чому американське суспільство (іммігрантське) різко гостро виступило проти спроб Д. Трампа скасувати «право на громадянство за народженням». Це замах на ключовий ідентитет, що склався в США історично і тривалий час був предметом гордості. 3) *Конфлікт* – якщо держава ідентифікує себе однією нацією, а в її межах проживають численні національні меншини, може виникати напруженість (Німеччина на початку XXI ст.). Наприклад, в умовах імперій або авторитарних режимів окремі етнічні групи можуть не ототожнювати себе з громадянською ідентичністю країни, що їх пригнічує. 4) *Еволюція ідентичностей* – у сучасному глобалізованому світі кордони між національною і громадянською ідентичностями можуть змінюватися. Людина може мати сильну громадянську ідентичність у країні, де вона народжена чи живе, але водночас підтримувати свою національну приналежність через культуру, мову та традиції.

В Україні після початку російсько-української війни та анексії Криму в 2014 р. та особливо після широкомасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. громадянська ідентичність значно посилилася, об’єднуючи представників різних етнічних груп навколо ідеї спільної державності. Це приклад того, як громадянська ідентичність може стати інтегруючим чинником

у плюральному суспільстві.

Певним етапом осмислення взаємодії громадянської та національної ідентичностей стало прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (13 грудня 2022 р.). В тексті Закону зафіксовано, що *українська громадянська ідентичність* – це стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. А *українська національна ідентичність* розуміється як стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями. Положення Закону, безумовно, є константою для всіх державних органів і громадян, а, отже, і обов'язковими для виконання. Але ніякий закон чи інший адміністративний орган чи акт не можуть бути методологічною основою для наукового осмислення феномену цих двох ідентичностей. Наука, у тому числі історична, повинні брати під сумнів і критичний аналіз будь-який закон (як і Конституцію) та вдосконалювати регулятори суспільних відносин, що відповідає філософській природі правової норми.

На жаль, ще досить незначна частина українського суспільства розуміє визначальну роль історії України як галузі науки і навчального предмета у гармонізації та інтеграції національної та громадянської ідентичностей. Закон про утвердження української національної та громадянської ідентичності ввів у суспільну практику так звані *ключові індикатори* ефективності реалізації державної політики у цій сфері. Стаття 12 фіксує рівно 22 таких індикаторів (показників). Серед них є конкретні, але й, на жаль, аморфні критерії: «пишаються…», «подорожують з пізнавально-рекреаційною метою…», «збільшення кількості глядачів…», «збільшення кількості соціальної реклами…» та ін. Але нічого немає, пов'язаного із знанням/вивченням історії України. Безсумнівно, що власне історичний характер мають *ціннісні орієнтири* утвердження української національної та громадянської ідентичності, а саме: 1) соборність – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян України незалежно від національності та віросповідання, спрямована на утвердження справжнього суверенітету і незалежності України, побудову процвітаючої демократичної національної держави; 2) самобутність – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою; 3) воля – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїчна боротьба за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи; 4) гідність –

відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві.

Не випадково останнім часом фахівці все частіше звертаються до класичних праць відомого філософа і соціолога Юргена Габермаса, особливо його студії «Громадянство і національна ідентичність». Ще в середині 1980х рр. він відзначав, що існують дві історичні напрями сучасної історії, які знову у своєму русі заторкують зв'язок між громадянством і національною ідентичністю. По-перше, проблема майбутнього національної держави неочікувано стала злободенною з возз'єднанням Німеччини, визволенням країн Центральної та Східної Європи та етнічними конфліктами, що охопили всю Східну Європу. По-друге, той факт, що держави Європейської співдружності поступово об'єднуються, проливає певне світло на послаблення зв'язку між національною державою і демократією, оскільки демократичні процеси, що ідуть пліч-о-пліч із національною державою, безнадійно відстають від тієї наднаціональної форми, якої набувала економічна інтеграція. На порядку денному постає проблема європейського громадянства. Врахування історичного досвіду країн Європи у цьому сенсі є надзвичайно важливим для України.

Історичний досвід людства має безпосередньо впливати на державну політику України у сфері утвердження національної і громадянської ідентичності. Натомість, історіозація українського суспільства (до чого прагнуть усі історики), ще не стала пріоритетом для сучасної держави. Надважливе завдання «популяризації історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України, а також українців, досягнення яких увійшли до світової історії» (ст. 9 Закону 13 грудня 2022 р.) ввійшло всього-навсього до напрямків «громадянсько-патріотичного виховання». Історія України має бути наскрізною лінією сучасного державотворчого процесу, формування сучасного покоління громадян із чітко визначеною національною ідентифікацією.

Історія та ідентичність – це дві взаємопов'язані категорії, які формують свідомість окремих людей і цілих суспільств. Історія та ідентичність взаємно впливають одна на одну. Ідентичність народжується в історичних процесах, а історія, у свою чергу, постійно переосмислюється відповідно до сучасних ідентичнісних потреб суспільства. Історія впливає на ідентичність за такими напрямками: 1) формування колективної пам'яті – історичні події, міфи, перемога та трагедії закладають основу для самоусвідомлення народу. Наприклад, для українців ключовими є події, як-от Хмельниччина, боротьба УПА, Майдан та війна за незалежність; 2) культурна спадщина – мова, традиції, література, релігія, що передаються поколіннями, зміцнюють національну та громадянську ідентичність; 3) національні герої – фігури на зразок Т. Шевченка та Л. України стають символом національного духу та орієнтирами для формування ідентичності; 4) політичні й соціальні трансформації – революції, війни, зміни кордонів впливають на усвідомлення себе як частини певної держави чи культури.

У свою чергу ідентичність вливає на історію, а саме: 1) вибір наративів – національні та громадянські ідентичності визначають, які події історії будуть висвітлюватися як героїчні, а які – замовчуватися; 2) політична пам'ять – держави використовують історію для зміцнення ідентичності (наприклад, відзначання Дня Незалежності чи вшанування жертв Голодомору); 3) переписування історії – зміни влади чи ідеологічні зрушення можуть впливати на інтерпретацію історичних подій (як це відбувалося в СРСР і зараз відбувається в Російській Федерації).

На основі останніх соціологічних досліджень можемо констатувати той факт, що від впливом сучасного українського історичного наративу в умовах війни, яка стала каталізатором багатьох суспільних процесів, сформувалася чітка тенденція до згуртування та консолідації українського соціуму, у суспільстві практично зникли регіональні відмінності, які раніше породжували конфлікти, звелися до мінімуму показники російсько-радянської громадянської ідентичності, соціальні мережі стали важливим чинником зміцнення позицій національно-громадянської ідентичності українців.

Список використаних джерел та літератури

1. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства: Збірник статей за ред. В. Стінбергена.* Київ, 2005. С. 49-70

2. За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох кн. Київ: Вид-во "Кліо"", 2022. Кн.1 800 с.; Кн. 2. 801–1552 с.

3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» / Відомості Верховної Ради, 2023, № 46; ст. 116

4. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*, 2024, № 2(8). С. 73-89.

5. Руденко Ю. Громадянська ідентичність та мультикультуралізм: в пошуках модерної моделі нації. *Політикус*, 2024, № 3. С. 39-44.

Шоробура І.М.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ АКАДЕМІЇ

В статті розкрито особливості формування української національної ідентичності студентської молоді в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, показано основні завдання, шляхи та засоби. Основою національної ідентичності є національна свідомість, а також сфера ідей, цінностей і смислів культури, сприйнятих більшістю громадян країни. В академії працюють музеї, лабораторії, в процесі діяльності яких формується національна ідентичність.

Ключові слова: *українська національна ідентичність, студентська молодь, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія.*

The article reveals the features of the formation of Ukrainian national identity of student youth in the Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy, shows the main tasks, ways and means. The basis of national identity is national consciousness, as well as the sphere of ideas, values and meanings of culture, perceived by the majority of citizens of the country. The academy

has museums and laboratories, in the process of which national identity is formed.

Key words: *Ukrainian national identity, student youth, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy.*

Питання формування національної ідентичності української молоді в умовах соціальних зрушень, воєнних дій та ціннісної кризи набуває особливого змістового сенсу, тому що історична пам'ять та національні особливості розвиваються на основі складних чинників в сучасному соціальному середовищі. Особливості формування національної ідентичності заключаються в інтеграції суспільних, економічних, політичних та культурних ознак єдності українців, їх репрезентація в національний простір без заперечень прав інших ідентичностей.

Українська нація сьогодні має єдину спільну мету – захист своєї Батьківщини, протистояння ворогу, збереження своєї ідентичності, культури і саме головне – це збереження життя і свободи своїх громадян [1].

У наукових дослідженнях проблема ідентичності представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. Проблема ідентичності розвивається у працях В. Васютинського, П. Гнатенко, К. Журби, В. Павленка, М. Слюсаревського, В. Татенка, Н. Хазратова та ін., які розкривають соціально-психологічні особливості і чинники формування ідентичності відповідно до викликів сьогодення [4].

Становлення національної ідентичності як складника концепції особистості проходить певні фази у своєму розвитку та підпорядковане певним закономірностям. Проблеми формування національної ідентичності студентської молоді пов'язана з поліетнічністю населення України, де проживають громадяни понад 130 національностей та народностей, які вважають той чи інший регіон нашої країни своєю Батьківщиною.

Формування національної ідентичності базується на патріотизмі, історичній правді, ідеалах, національній пам'яті, гідності, національній самосвідомісті. Соціальні, освітні, культурні, релігійні, геополітичні впливи на прикордонних територіях також мають свою специфіку і є зоною масштабних маніпуляцій, які впливають на формування національної ідентичності [5].

Важливим засобом формування національної ідентичності української студентської молоді є піднесення престижу української мови, особливо в умовах російсько-української війни.

Формування майбутнього світогляду нації базується на національній ідентичності сучасного молодого покоління українців, які будуть активно діяти в епоху суспільних змін [1].

У Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії формування ідентичності у студентської молоді є пріоритетним. У цьому контексті проведені науково-практичні конференції, семінари, круглі столи, де залучена студентська молодь.

В академії працюють музеї, лабораторії, в процесі діяльності яких формується національна ідентичність. Заслуговує на увагу музей геральдики ХГПА.

12 жовтня 2012 р. в рамках роботи Всеукраїнської науково-практичної

конференції «Освіта, наука і культура на Хмельниччині», приуроченої до 75-річчя утворення Хмельницької області, музей був урочисто відкритий. Організовується велика кількість геральдичних експозицій та тимчасових виставок [3].

В основі концепції музею – опора на історію становлення і розвитку геральдики взагалі, особливості й специфіка, основні періоди розвитку світової та української геральдики – від витоків до сьогодення. Значне місце у колекції музею займають зображення сучасних гербів Хмельниччини та добірки значків з гербами українських міст і населених пунктів зарубіжних країн. Центральне місце займає велика карта України із гербами міст по областях. Привертає увагу вітрина із фоліантами з геральдики, які на Хмельниччині у єдиному екземплярі.

На сьогодні музей функціонує як творча лабораторія для студентів гуманітарного факультету і навчально-методичний центр для студентів спеціальностей «Історія» та «Культурологія» з вивчення історії гербів міст, сіл України та країн світу. При музеї працює гурток «Геральдист», у якому студенти академії вивчають історію геральдики та закони герботворення, формують українську національну ідентичність.

Окремо експозиційними матеріалами відображено освітній сегмент педагогічної практики, що було важливим складником у діяльності навчального закладу. Також значна частина експозиційних матеріалів присвячена громадським ініціативам закладу [3].

Нова сторінка в історії навчального закладу безпосередньо відноситься до функціонування науково-освітньої інституції за умов незалежності України.

У формуванні національної ідентичності велику роль відіграють численні лабораторії ХГПА, зокрема лабораторія археології та музеєзнавства.

Наявність лабораторії археології та музеєзнавства у навчальному закладі є важливим сучасним освітнім ресурсом. Мета її створення – це забезпечення оволодіння студентами сучасними методами і формами організації навчального процесу у закладах загальної середньої освіти; формування та розвиток практичних умінь та навичок, необхідних для здійснення професійної діяльності майбутніми учителями історії та громадянської освіти

Основні напрями роботи навчальної лабораторії – це проведення археологічних, історичних та етнографічних розвідок; археологічна та музейна практики студентів-істориків; реставраційні роботи з артефактами; археологічні реконструкції об’єктів та артефактів; гостьові та відкриті лекції; підготовка наукових публікацій; участь у конференціях; екскурсійна робота для учнівської та студентської молоді.

Навчальна лабораторія завдяки значній колекції артефактів різних історичних та археологічних періодів допомагає сформувати у студентської молоді усвідомлення того, що історична пам’ять відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності. А національна ідентичність формується через усвідомлення спільних історичних подій, героїв та символів.

Формування історичної пам’яті через наукову лабораторію археології та музеєзнавства допоможе зберегти культурну спадщину та передати її

наступним поколінням. Це сприятиме зміцненню національної гордості та єдності українців.

Історична пам'ять важлива тим, що допомагає об'єднувати суспільство навколо спільних цінностей та ідей, а також вчить аналізувати історичне минуле заради уникнення помилок у майбутньому. Вона є невід'ємною частиною культурної спадщини народу України.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія має свою славну понад 100 літню історію, яка відображена в музеї, що сприяє формуванню української національної ідентичності молоді. Музей історії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії покликаний засобами музейної експозиції розповісти про понад сторічний шлях, який пройшов навчальний заклад у своєму розвитку з підготовки фахових педагогів для освітньої системи краю та України.

В Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії працює музей історії освіти, матеріали якого також формують національну ідентичність студентської молоді.

Музей історії освіти, відкритий в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії у 2023 р., мав за мету можливостями музейної експозиції розповісти про розвиток освіти на Хмельниччині впродовж усього часу формування регіону в його адміністративно-територіальних кордонах. При цьому основна увага приділялася тим знаковим в національній історії періодам, коли місцевим жителям доводилося із зброєю в руках відстоювати не лише право навчатися рідною мовою, але й право на саме фізичне існування.

Відповідно музейна експозиція віддзеркалює найбільш основні етапи національного державотворчого поступу, характеризуючи провідні тенденції розвитку освіти на кожному з них та репрезентуючи постаті відомих у краї освітян.

Вищу освіту Хмельниччини на сучасному етапі представлено провідними науково-освітніми інституціями. В експозиції музею містяться матеріали про Хмельницьку гуманітарно-педагогічну академію, Національну академію Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Хмельницького національного університету, Подільського державного університету, Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова. Окремо експозиційними матеріалами в структурі музею представлена участь освітян Хмельниччини в російсько-українській війні [3].

З метою формування української національної ідентичності студентської молоді на базі ХГПА проводяться міжнародні, всеукраїнські, міжвузівські, науково-практичні конференції, вебінари, семінари-тренінги, круглі столи тощо.

Зокрема, X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної культури: дискурс ідентичності в умовах війни» (Хмельницький, 16-17 травня 2023 р.), XIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовні витоки Поділля: волонтери в історії краю» (Хмельницький, 22 березня 2024 р.), науково-практична конференція з презентацією монографії «Наукова спадщина Миколи Дарманського у розвитку

освіти України» (спільно з НАПН України) (Хмельницький, 23 квітня 2024 р.), міжвузівська науково-практична конференція «Студентська молодь у педагогічній науці» (Хмельницький, 13 травня 2024 р.), І Всеукраїнська студентська археологічна конференці «Старожитності, пам'ятки, археологічні знахідки України – погляд молодих вчених» (Хмельницький, 20 листопада 2024 р.), міжвузівська науково-практична конференція «Патріотичне виховання в освіті та соціальній роботі: уроки минулого та сучасний погляд» (Хмельницький, 22 лютого 2024 р.), міська науково-практична конференція «Мова – наш ідеологічний фронт Перемоги» (Хмельницький, 24 вересня 2024 р.) та ін.

Так, 16 лютого 2024 р. у Хмельницькій гуманітарно-педагогічної академії відбулася літературно-мистецька конференція «Космос української культури: феномен Марії Приймаченко», присвяченої сто п'ятнадцятій річниці від дня народження української унікальної художниці зі світовим ім'ям. У фокусі зустрічі відбулася презентація романної трилогії про Марію Приймаченко «Світотворення від Марії», авторка Людмила Лисенко, за участі широкої аудиторії гостей, науковців, літературознавців, студентів та викладачів. Талановита письменниця, блискуча спікерка, харизматична особистість Людмила Лисенко розповіла про унікальну художницю, мистецький бренд України, самобутню Марію Приймаченко. Це ще один з напрямів формування української національної ідентичності студентської молоді в ХГПА.

Зазначимо, що 2 квітня 2024 р. у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії у рамках проведення заходів з національно-патріотичного виховання відбулася зустріч із військовими, представниками 3-ої окремої штурмової бригади. Ми дякували захисникам за мужність, відвагу, героїзм та можливість здійснювати освітню діяльність у сьогоднішній непростий час. Військова молитва сповнила захід атмосферою поваги та єдності. Студенти із захопленням слухали розповіді військових про важливість національно-патріотичного виховання, ділилися своїми думками та щиро дякували за можливість спілкуватися з героями. Особливу увагу привернули розповіді про реальні історії з фронту, де героїзм та самовідданість українських воїнів постали перед студентами у всій своїй величі. Ці щирі розповіді не лише глибоко вразили присутніх, а й надихнули. Студенти цікавилися різними аспектами військової служби, бойового життя та особистого досвіду захисників України. Військові ж ділилися своїми знаннями, давали поради та настанови молоді. Таких зустрічей у закладі відбувається багато. І саме вони формують нашу національну ідентичність.

Отже, виховання студентської молоді на основі національних цінностей є одним з важливих факторів існування української нації та формування національної ідентичності. У цьому контексті здійснюється формування національної ідентичності у студентської молоді ХГПА. При цьому активно використовується освітній процес, позааудиторна діяльність, наукова та виховна робота.

Список використаних джерел та літератури

1. Калініченко Д. Формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання. URL: https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannyanatsionalnoyi-identychnosti-v-kontekstipatriotychnogo-vyhovannya/

2. Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузівської (заочної) науково-практичної конференції (Хмельницький, 28 лютого 2017 року). Хмельницький ХГПА, 2017. 333 с.

3. Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2020. Вип.27. 198 с.

4. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів: Посібник / [І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. К: Освіта 2019. 114 с.

5. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія / В. П.Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.

РОЗДІЛ 4. МОЛОДІЖНІ РУХИ ТА ВОЛОНТЕРСТВО В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Зайченко О. В., Комиса І. В.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті представлені практичні рекомендації зі створення умов для становлення національної ідентичності вихованців закладу позашкільної освіти науково-технічного напряму. Підтримка дітей та молоді, особливо в умовах воєнного стану, є важливим завданням щодо забезпечення їхнього повноцінного розвитку та реалізації творчого потенціалу. Створена на базі закладу освіти модель громадсько-активного закладу позашкільної освіти сприяє формуванню активного громадянина, здатного впливати на розвиток суспільства. Такий підхід до освіти не лише розширює можливості дітей і молоді, а й сприяє зміцненню соціальної відповідальності та розвитку громади загалом.

Ключові слова: *позашкільна освіта, національна ідентичність, модель громадсько-активного закладу освіти, гурток, науково-технічна творчість*

The article presents practical recommendations for creating conditions for the formation of national identity of students of an out-of-school educational institution of scientific and technical direction. Support for children and youth, especially in conditions of martial law, is an important task in ensuring their full development and realization of creative potential. The model of a socially active extracurricular educational institution created on the basis of an educational institution contributes to the formation of an active citizen capable of influencing the development of society. This approach to education not only expands the opportunities of children and youth, but also contributes to the strengthening of social responsibility and the development of the community as a whole.

Keywords: *extracurricular education, national identity, model of a socially active educational institution, circle, scientific and technical creativity*

Сьогодні український народ героїчно протистоїть військовій російській агресії, завдяки сильному, організованому громадянському суспільству, силі духу українців і допомозі міжнародної спільноти. Україна та українці швидкими темпами радикально міняють ментальну та національну ідентичність, адже, на фоні військових викликів, український народ об'єднався та сформував спільну національну ідентичність, об'єднану навколо таких маркерів як: спротив ворогу, взаємодопомога, волонтерство, жертовність, національні символи, традиції, державна мова тощо. Стає очевидним те, що українська нація об'єдналась навколо однієї спільної мети – протистояння ворогу, захист своєї Батьківщини, збереження своєї ідентичності, культури, життя і свободи своїх громадян.

В англомовній версії Вікіпедії надається наступне визначення поняття: «національна ідентичність – це ідентичність людини або її почуття приналежності до певної держави чи нації», «відчуття яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від законного статусу громадянства», «націю як згуртованого цілого, представленого відмінними традиціями, культурою та мовою» [1]. Більшість вчених вважають ідентичність комплексною категорією, що складається із таких складових як: політична, культурна, релігійна, національна, соціальна ідентичність, а також ідентичності особистостей, спільноти чи держави. Вона не є вродженою рисою, а за своєю суттю є соціальним конструктом: під різними соціальними впливами люди включають національну ідентичність у свою особисту ідентичність, приймаючи

переконання, цінності, припущення та очікування, які відповідають національній ідентичності. Заклади позашкільної освіти (далі – ЗПО) є особливим осередком соціалізації, де під впливом синтезу виховних, історичних, культурних, мовних, соціальних елементів формується національна свідомість дітей та учнівської молоді. Національно-патріотичне виховання в ЗПО спрямовується на залучення вихованців до глибинних пластів національної культури та духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань.

На жаль, моніторинг позашкільної освіти в період повномасштабного вторгнення, став складним завданням. Із 67 територіальних громад Запорізької області – 44 (66 % території області) – знаходяться в окупації, 6 (9 % території області) – в зоні активних бойових дій. Мережу закладів позашкільної освіти 17 територіальних громад Запорізького району (не окупованих) складає: 15 ЗПО в місті Запоріжжя, 1 ЗПО м. Вільнянськ та 3 ЗПО селищних та сільських ОТГ.

В таких складних умовах формування національної ідентичності молодого покоління вирішальною мірою залежатиме від духовного пробудження кожної особистості, яка приходить до усвідомлення себе і свого існування. Це також норма, яка є внутрішньою сферою вільного і самостійного вибору особистості, і дає можливість особливим способом пережити унікальність особистої самостійності. Все це можна закласти та розвинути в дитині тим виховним потенціалом, який містить в собі науково-технічна творчість. У комунальному закладі «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради (далі – КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР) діти набувають досвід власної творчої діяльності, розвиваючи конструкторські здібності, винахідливість, просторове та логічне мислення, уяву, фантазію. Знання про принципи громадянської поведінки виступають засобом стимулювання соціально-цінної діяльності. Чим активніше діти та учнівська молодь включені до особистісно значущої громадської діяльності, тим успішніше формуються їх патріотичні переконання.

Поглибленню національної самосвідомості та формуванню української національної ідентичності сприяє: організація участі дітей та молоді у молодіжних та волонтерських рухах, громадських ініціативах. КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР став осередком такої активності, який зміг поєднати виховання дітей та молоді з активним долученням до змін та розбудови суспільства. Така активність допомагає вихованцям ЗПО відчути свою роль у суспільстві та розвинути навички соціальної відповідальності.

В умовах воєнного стану було систематизовано національно-патріотичну роботу та активізовано діяльність ЗПО в напрямку формування національної ідентичності його вихованців, проведено кропітку роботу із залучення громади до процесу навчання та виховання дітей і молоді. Однією з ефективних форм такої взаємодії є громадсько-активний заклад позашкільної освіти, який орієнтований на активну співпрацю з місцевою спільнотою та розвиток соціально значущих ініціатив. В цьому аспекті на базі КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР створено модель громадсько-активного закладу позашкільної освіти.

Громадсько-активний заклад позашкільної освіти (далі – ГАЗПО) – це установа, що поєднує освітні, виховні та соціальні функції, сприяє розвитку громадянських компетентностей і забезпечує взаємодію між вихованцями, педагогами, батьками та громадою.

Головною метою моделі є створення умов для самореалізації вихованців через залучення їх до громадських ініціатив, волонтерства та соціальних проєктів задля виховання громадсько-активної, соціально-адаптивної, демократично-орієнтованої молоді.

Для вирішення мети визначено наступні завдання:

– залучити додаткові ресурси;

– налагодити партнерські зв'язки;

– розвивати ціннісні орієнтири та підвищувати імідж КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР.

Основними принципами функціонування ГАЗПО є:

Партнерство з громадою – активна співпраця з місцевими органами влади, громадськими організаціями, підприємствами та ініціативними групами.

Відкритість і інклюзивність – забезпечення рівного доступу до освітніх можливостей для всіх дітей незалежно від їхнього соціального статусу та здібностей.

Проєктний підхід – реалізація освітніх програм через практичні проєкти, спрямовані на вирішення актуальних соціальних проблем.

Гнучкість і адаптивність – можливість змінювати та оновлювати навчальні програми гуртків відповідно до потреб суспільства та розвитку науки і техніки.

Успішна діяльність ГАЗПО можлива завдяки тісній взаємодії між педагогами, вихованцями, батьками та громадськістю. Педагоги виконують роль наставників, які не лише передають знання, а й допомагають дітям розкрити свій потенціал у суспільно корисній діяльності. Батьки, у свою чергу, беруть участь в організації заходів, а громада – підтримує ініціативи закладу через спонсорство, меценатство та волонтерську допомогу.

Основними напрямками діяльності моделі є:

1. Громадянське виховання – розвиток лідерських якостей, критичного мислення вихованців та їх відповідальності через участь у громадських ініціативах.

2. Волонтерство – залучення дітей до соціально корисних справ, допомога людям похилого віку, екологічні проєкти, підтримка благодійних акцій.

3. Творчий розвиток – організація гуртків, майстер-класів та креативних проєктів у сфері науково-технічної творчості.

4. Науково-дослідницька діяльність – залучення дітей до наукових експериментів, конкурсів і фестивалів, співпраця з ЗВО та науковими установами.

Модель громадсько-активного закладу позашкільної освіти сприяє формуванню активного громадянина, здатного впливати на розвиток суспільства. Такий підхід до освіти не лише розширює можливості дітей і

молоді, а й сприяє зміцненню соціальної відповідальності та розвитку громади загалом.

Структура моделі ГАЗПО КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР складається з 3-х компонентів:

– компонент моделі «Mass work» реалізується через організаційно-масову діяльність закладу;

– компонент «Партнерство» – розробка й упровадження механізмів спільної діяльності з громадськістю;

– компонент «Волонтерство», який є найбільш актуальним у воєнний час.

Компонент моделі «Mass work» реалізується з метою формування у дітей та підлітків ціннісного ставлення особистості до українського народу, малої Батьківщини, держави, нації; самоідентифікації дитини як невід'ємної частини українського суспільства; розвиток інтелектуального потенціалу України, збереження культурної спадщини України, популяризації в молодіжному середовищі інтересу до героїчного минулого українського народу, залучення широкого загалу дітей та підлітків до активного висвітлення життя країни, залучення до художньо-технічної творчості, дослідницької діяльності.

З лютого 2022 р. Центр «Грані» провів більше 45 обласних заходів, у формі конкурсів, флешмобів, виставок, челенджів, творчих проєктів, благодійних акцій. Протягом дії воєнного стану всі обласні заходи вирішено зробити відкритими, через розсилку запрошень на електронні адреси ЗПО усіх регіонів України, активізували анонсування на сторінці Фейсбук Центру «Грані». Кожен організаційно-масовий захід має номінацію, яка спрямована на формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів та переконань. Заходи проходять в дистанційному форматі, окрім благодійних акцій, під час яких проходить збір допомоги військовослужбовцям.

Як результат, було отримано: збільшення залучення дитячої аудиторії; розширення географії участі з різних регіонів України; формування рис національної ідентичності, психолого-педагогічна підтримка тим хто виїхав за кордон, або залишився в окупації, щоб вони не втратили відчуття приналежності до спільноти, громади, творчої діяльності тощо; збільшення відвідування сторінки Центру «Грані» у соцмережі Фейсбук.

За цей час до участі у масових заходах закладу долучились здобувачі освіти з 20 областей України, загальна кількість учасників близько 24000. Статистика щодо діяльності у соцмережі доводить, що активність на нашій сторінці поширюється далеко за межі Запорізької області та України. Наприклад, тільки за січень 2025 р. позитивних реакцій отримано біля 27 тисяч, дописів та коментарів близько 20 тисяч.

Компонент моделі «Партнерство». Припускає розробку й упровадження механізмів спільної освітньої діяльності та ініціювання різних форм взаємодії з некомерційними організаціями та громадськістю. ЗПО співпрацює з іншими ЗПО міста та області, ЗЗСО, ЗВО тощо.

У лютому-березні 2022 р. місто Запоріжжя прийняло велику кількість внутрішньо-переміщених сімей, було створено велику кількість громадських організацій, Центрів допомоги громадам з окупованих територій Запорізької та

Донецької областей. КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР долучився до роботи з дітьми ВПО, були створені плани спільної діяльності, як обов'язкова умова співпраці що надало можливість залучити додаткові людські та матеріальні ресурси для підтримки та розбудови освітнього простору для задоволення потреб та інтересів громади. Вже з квітня 2022 р. розпочато роботу з дітьми ВПО на базі Центру підтримки «Я Маріуполь», Відкритого простору допомоги «Саме тут» для ВПО Мелітопольського району та Благодійної організації «Благодійний фонд «Карітас Запоріжжя», Центру розвитку «Дитячі мрії» Громадської організації «Мелітопольщина»; ГО «Безпечний дитячий простір». На базах цих ХАБів було облаштовано дитячі кімнати для творчої діяльності. Сторони уклали меморандуми, з метою організації позашкільної та позакласної роботи та створення на їх базах гуртків науково-технічної творчості за різними профілями. Посилання: https://youtu.be/NAv4MPAbDdQ

Основними завданнями нашої діяльності в цьому напрямку роботи стало:

– згуртування колективу закладу освіти навколо соціально значущих справ;

– формування патріотичної свідомості та національної гідності у дітей та молоді;

– задоволення духовних, творчих інтересів та потреб як вихованців нашого закладу так і здобувачів освіти закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) освіти Запорізької та інших областей;

– налагодження партнерства з громадськими організаціями у реалізації волонтерських заходів.

Компонент моделі «Волонтерська діяльність». Було визначено новий напрям роботи – психологічна та моральна підтримка воїнів Збройних Сил України, Національної гвардії, інших військових формувань. Ситуація в країні призвела до підняття патріотичного духу серед школярів та зростання благодійної діяльності в закладах освіти. Наш громадянський обов'язок – допомогти та підтримати бійців Сил безпеки й оборони України, що захищають нашу Батьківщину та нашу свободу.

За період 2022-2024 рр. було організовано та проведено більше 12 відкритих обласних благодійних акцій, що присвячено пам'ятним датам та державним святам, учасниками яких стали близько 7000 здобувачів освіти різних регіонів України (посилання https://youtu.be/6u7Yxz_UOX0). ЗПО співпрацює з волонтерською організацією Ірини Мелентьєвої та з БО «Всеукраїнський благодійний фонд «Злагода». Завдяки цим організаціям було доправлено у бойові підрозділи подарунки, обереги, смаколики, які виготовили учасники цих заходів. Обов'язковим моментом є зворотній зв'язок від захисників та захисниць – фото та відео привітання, завдяки яким створюються відеозвіти для учасників Акцій.

КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР є регіональним представником БФ «ОВЕС» з проведення Всеукраїнської благодійної акції «Ворогам кришка!», яка направлена на збір пластикових кришок для придбання дронів. До акції долучились заклади дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної

освіти Запорізької області, які на цей момент зібрали близько 1500 кг матеріалу.

Ще один напрям волонтерства – виготовлення сувенірної продукції «Відголос війни» – розпис військових артефактів, які волонтери дарують донаторам на знак подяки, або продають на спеціалізованих аукціонах і за отримані гроші закривають потреби військових. В актовій залі закладу сформовано військовий куточок – подяки, картини та шеврони від військових частин за сприяння обороноздатності України, допомогу Збройним Силам України, активну громадську позицію, патріотизм, проявлену волонтерську ініціативу та підтримку військовослужбовців.

Волонтерська діяльність в закладах освіти має значний вплив на створення позитивної атмосфери, підвищення якості освітнього процесу та розвитку спільноти. Це сприяє: розвитку комунікаційної компетентності; відбудовуванню соціальних відносин; реалізації на практиці моральних та релігійних принципів; розвитку відчуття себе здатним щось зробити/змінити; знайти підтримку однодумців, колег, друзів.

Створену модель ГАЗПО КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР в перспективі планується розширювати за такими напрямками:

– використання інтерактивних освітніх платформ для залучення більшої кількості учасників;

– створення цифрового продукту виховного та розвиваючого спрямування до визначних подій нашої держави;

– залучення партнерів для довгострокової та результативної співпраці;

– активізація та популяризація громадсько-активної діяльності у мережі Інтернет, розширення роботи у соціальних мережах.

Досвід впровадження моделі громадсько-активного закладу позашкільної освіти для становлення національної ідентичності вихованців є важливим аспектом розвитку молоді, що створює умови для всебічного розвитку особистості та включає не тільки академічні знання, але й розвиток творчих здібностей та морально-етичних цінностей. Виховання національної ідентичності є ключовим елементом цього процесу, оскільки воно допомагає молоді зрозуміти та прийняти власну культурну спадщину, розвинути почуття патріотизму та національної гордості.

Досвід «Модель громадсько-активного закладу позашкільної освіти в умовах воєнного стану» було презентовано на Відкритому міському методичному фестивалі ЗПО «KYIV M-FEST» на базі Київського Палацу дітей та юнацтва в лютому 2025 р.

Мачуський В.В., Вербицький В.В.

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто основні аспекти волонтерської діяльності вихованців закладів позашкільної освіти, як соціально спрямованої, благодійної, неприбуткової, вмотивованої, суспільно корисної діяльності, що провадиться шляхом надання допомоги воїнам Збройних Сил України

бойових дій. Акцентовано на сприянні та поглибленні національної самосвідомості та формуванні української національної ідентичності.
***Ключові слова**: волонтер, волонтерська діяльність, волонтерська організація, волонтерська допомога, волонтерський проєкт.*

The article examines the main aspects of volunteer activities of students of out-of-school educational institutions as a socially oriented, charitable, non-profit, motivated, socially useful activity carried out by providing assistance to soldiers of the Armed Forces of Ukraine in combat operations. The emphasis is on promoting and deepening national self-awareness and the formation of Ukrainian national identity.
***Keywords:** volunteer, volunteer activity, volunteer organization, volunteer assistance, volunteer project.*

Сучасний етап становлення української державності, поглиблення національної самосвідомості та формування національної ідентичності українців відбувається в умовах війни. Молоде покоління є рушійною силою у входженні України у світову демократичну спільноту. Активна суспільна позиція, патріотизм, готовність стати на захист своєї Батьківщини, моральна та громадянська культура молодого покоління стали пріоритетними завданнями освітнього процесу в умовах воєнного стану. Волонтерська діяльність вихованців закладів позашкільної освіти є важливим напрямом у досягненні вище зазначених орієнтирів.

Волонтерство – це добровільна суспільно корисна діяльність, спрямована на вирішення або пом'якшення соціальних проблем. Волонтери вкладають свій час, зусилля й талант для того, аби зробити світ кращим. Визначальним є принцип добровільності – людина діє за покликом душі, з почуття потреби реалізувати свою громадянську позицію. Зародження волонтерської діяльності розпочалося у 1859 році зі створення «Червоного хреста» як добровільної організації з допомоги військовим, що постраждали в результаті збройних сутичок. Принципами французького письменника та журналіста Анрі Дюраска керуються волонтери усього світу і до тепер.

Слово волонтер у перекладі з французької мови означає доброволець, тобто волонтерство – це суспільно важлива, безкорислива, добровільна діяльність. Принципом такої діяльності є те, що особистість діє за покликом душі, через потребу реалізувати свою громадську позицію. Саме це сприяє формуванню суспільної свідомості. Також важливим є те, що волонтери прагнуть особисто брати участь у вирішенні певної суспільно важливої проблеми [6].

Історія українського волонтерства має тривалу історію розвитку. Зародження волонтерської діяльності в Україні пов'язують з виникненням перших громадських організацій XIX ст. Такі ініціативні групи добровольців працювали в лікарнях, безкоштовних їдальнях, будинках для безхатченків. У радянський період розвиток волонтерського руху дещо призупинився [1].

З початком незалежності України волонтерство набуває національного змісту. Провідними методистами та науковцями окреслено різноманітні аспекти волонтерства в Україні, удосконалено зміст та форми волонтерства, напрями залучення громадян до волонтерських активностей та ініціатив.

Волонтерство – форма благодійності, що здійснюється добровільно, безкорисливо та усвідомлено фізичними особами, що виражається через

особисте надання робіт та послуг та ґрунтується на принципах законності, гуманності, гласності, рівності та здійснюється для досягнення суспільно-значимих цілей. Відповідно, дане визначення закріплено у частині 1 статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність». Особи віком від 14 до 18 років здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника [8].

Пунктом 4 частини 1 статті 5 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. до способів здійснення благодійності відносить безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів, тобто набувачів благодійної допомоги (фізичних осіб, неприбуткових організацій та територіальних громад), що може проявлятися, в тому числі, через волонтерську допомогу. Джерелами фінансування волонтерської діяльності є кошти фізичних осіб, громадських та благодійних організацій, інших юридичних осіб, міжнародних організацій, добровільні внески волонтерів, а також інші джерела, не заборонені чинним законодавством [7].

Метою волонтерської діяльності є розвиток громадянської свідомості, патріотичного виховання, посилення суспільної згуртованості громадян України на основі загальнолюдських цінностей і національних традицій.

Волонтерська діяльність здійснюється на принципах: неприбутковості, добровільності, доброчинності, гуманності, етичності, конфіденційності, суспільної корисності, доступності та відкритості, невтручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у волонтерську діяльність.

Повномасштабна війна змусила багатьох людей опинитись у скрутній ситуації. Окрім держави, на поміч прийшли волонтери. Відтак сотні тисяч людей приєдналися до волонтерського руху: допомагають у гуманітарних штабах, плетуть маскувальні сітки, закуповують амуніцію тощо. Після 24 лютого 2022-го напрями волонтерства змінилися та набули загальнонаціонального масштабу. Волонтери та волонтерська діяльність стали справжньою візитівкою України. Українські волонтери дивують, вражають та надихають своєю цілеспрямованістю, невтомністю та витримкою.

Залучення вихованців закладів позашкільної освіти до волонтерства нині є актуальним педагогічним завданням для позашкілля. Допомога учнів військовим сприяє формуванню та розвитку: щирості та доброзичливості у спілкуванні з людьми, свідомої готовності допомагати ЗСУ, навичок суспільної активності та готовності захищати свою рідну землю, навичок співпереживання, взаємодопомоги та толерантності.

Волонтерські групи в закладах позашкільної освіти формуються за напрямами діяльності:

– соціальною – підтримка і допомога тим, хто опинився у важкій життєвій ситуації, тимчасово переміщеним із зони екологічних і техногенних катастроф, військових дій та окупованих територій, хворим, самотнім, особам з фізичними обмеженнями та іншим, а також участь у створенні середовища, сприятливого для гармонійного розвитку дітей;

– пошуково-краєзнавчою – поглиблене вивчення історії та природи рідного краю; догляд за похованнями видатних людей і героїв; створення літописів; створення та поповнення музеїв бойової слави; вшанування ветеранів і учасників бойових дій;

– екологічною – збереження та відновлення природи, турбота про благоустрій міст і сіл; пропагування екологічно-доцільної поведінки;

– культурологічною – відродження і пропагування культурних цінностей народу, етносів, народних ремесел; поглиблене вивчення традицій рідного краю; мистецька діяльність [4].

Ситуація в країні призвела до підняття патріотичного духу серед учнівської молоді та зростання волонтерського руху в закладах позашкільної освіти. Відомо, що Українська армія активно підтримується силами волонтерів. У такий непростий для нашої країни час волонтери закладів позашкільної освіти також не змогли залишитись осторонь. Молодь намагається допомогти нашим захисникам усім чим можуть: ліками, продуктами харчування, одягом, засобами особистої гігієни. Наш громадянський обов'язок – допомогти та підтримати бійців Збройних сил України, всіх військових формувань, що захищають нашу Батьківщину та нашу свободу. Шефство, відвідини, організація заходів для привернення уваги до конкретної соціальної проблеми, діяльність, спрямована на допомогу особам із інвалідністю, вихованцям і вихованкам дитячих будинків, людям похилого віку, ветеранам і ветеранкам АТО/ООС, їхнім родинам, внутрішньо переміщеним особам та їх родинам, сім'ям, які потрапили у складні життєві обставини, хворим людям, малозабезпеченим сім'ям.

У закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму проводиться безліч благодійних акцій, ярмарок для допомоги нашим захисникам, зокрема: акції «Допоможи воїнам», «Підтримай українську армію», «Вітальна листівка для військових», збір теплих речей, термобілизни, а також засобів гігієни, продуктів харчування, дитячі листи, малюнки, браслети.

Наприклад, 21 квітня 2023 року в містечку Лугини Житомирської області пройшов благодійний Великодній ярмарок мистецтва та кулінарії. Вихованці місцевого Будинку дитячої творчості брали участь у благодійній акції. Кошти зароблені на ярмарку від продажу дитячих сувенірів були передані працівникам відділу культури, які проводили збір на автомобіль для військових земляків.

Керівником гуртка «Народні ремесла України» на базі Будинку дитячої творчості Лугинської територіальної громади та її вихованцями було проведено майстер-клас на тему «Виготовлення нашоломників» для вчителів трудового навчання та технологій закладів загальної середньої освіти. Вчителі отримали навички плетіння нашоломників, які в подальшому можуть виготовлятися на уроках трудового навчання та технологій.

Екологічне волонтерство спрямоване на охорону довкілля, озеленення, відродження лісових зон і парків, допомогу безпритульним тваринам. Наприклад: з метою підтримки ініціативи Президента України Володимира Зеленського щодо заліснення України і поширення культурно-екологічного

руху «Зв'язок поколінь» під гаслом «Посади дерево за себе та за свого друга, який поліг за Україну!» розпочато масову висадку дерев у областях, де не ведуться активні бойові дії, зокрема на Хмельниччині. Прикладом цієї суспільно важливої роботи, є Управління освіти виконавчого комітету Нетішинської міської ради, що спільно з Державним підприємством «Славутське лісове господарство», місцевими закладами позашкільної освіти «Центр туризму і краєзнавства учнівської молоді», Будинком дитячої творчості та Клубом «Юний технік» організували колективну участь працівників у проведенні заходів Всеукраїнської акції з озеленення довкілля і розпочали висадку дерев на своїх територіях [4].

Поширюється наразі зоозахисне волонтерство, бо під час війни тварини потребують допомоги так само, як і люди. На базі закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму створюються зоохостели для тварин, які залишилися без господарів. Серед найбільш популярних: волонтерство на екологічній толоці (прибиранні).

Волонтерство розвиває соціальні, громадянські та емоційні навички, які є ключовими для концепції НУШ. Ці компетентності необхідні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті. Волонтерство допомагає розвивати комунікаційну компетентність: учні вчаться висловлювати свою позицію, приймати аргументи інших, вести дискусію.

Волонтерська діяльність корисна як для людей, які шукають допомоги, так і для самих волонтерів, тому що волонтерство – це спосіб набувати нові навички; будувати соціальні відносини; реалізовувати на практиці свої моральні та релігійні принципи; відчути себе здатним щось зробити/змінити; знайти підтримку й друзів.

Для організації волонтерського руху у закладі загальної середньої та позашкільної освіти потрібна згода батьків кожної дитини; недопустиме примушування; уведення з цього приводу наказів по закладу освіти; необхідно навчати дітей бути волонтерами.

Програма волонтерства для учнів розробляється так, щоб вона була посильною, відповідала віковим можливостям та не заважала навчанню.

Для усвідомлення цінності своєї доброчинної діяльності, підкріплення мотивації для подальшої участі у волонтерському русі учням необхідно забезпечити соціальну рефлексію, тобто, можливість побачити себе і результати своєї діяльності сторонніми очима, допомогти їм проаналізувати власні досягнення і труднощі, що сприятиме розвитку їхньої самосвідомості і особистісному зростанню.

Розвиток волонтерства – важливе завдання для закладу освіти. Важливою умовою волонтерства учнів є участь у ньому самої адміністрації закладу та педагогічного колективу, створення можливостей для учнів ініціювати волонтерські акції, залучення до волонтерського руху представників громади – і як «експертів» у конкретній галузі, і як тих осіб, що володіють найціннішим волонтерським ресурсом – прагненням змінити світ на краще.

Для закладу освіти це означає появу нового виду діяльності як для її керівників, так і для педагогів, учнів, їхніх батьків, які самостійно ініціюють і

проводять на добровільних засадах різноманітні акції та реалізують різноманітні проєкти – соціальні, екологічні, валеологічні, культурно-просвітницькі, інформаційні, дослідницькі.

Нині волонтерська діяльність знаходить все більше своїх прихильників. Сфери діяльності, в яких можна побачити безоплатну роботу добровольців, численні і різноманітні: від допомоги тваринам і благоустрою території до просвітницьких бесід, благодійних концертів і екологічних акцій або участі в ліквідації наслідків стихійних лих.

Тому, волонтерство – це спосіб захисту і утвердження загальнолюдських цінностей, використання кожною людиною своїх прав та обов'язків як члена певної громади, налагодження взаємодії і доброзичливих взаємин між людьми. Рівень уваги країни до волонтерства засвідчує рівень розвитку в ній громадянського суспільства як сфери соціальних відносин та участі людей у громадському житті на противагу діям держави чи економіки.

Список використаних джерел та літератури

1. Глагольєва В. Етапи розвитку волонтерського руху в Україні та їх вплив на громаду. *Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті : матеріали 25- го Міжнар. молодіжн. форуму, 20-22 квітня 2021 р*. Харків : ХНУРЕ, 2021. Т. 11. С. 34–35.

2. Головко О. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект. *Право і безпека.* 2023. № 2 (89). С. 9–18.

3. Доброчинна діяльність школярів: методичні рекомендації / Т. Ф. Алєксєєнко, А. П. Данілова, А.І. Конончук, Т. Ю. Куниця / під. заг. ред. Т.Ф.Алєксєєнко. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015 104 с.

4. Інформаційно-методичний матеріал «Волонтерська проєктна діяльність здобувачів освіти». URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/2022-10-194.pdf (дата звернення 10.02.2025 р.)

5. Костишин Е. Роль волонтерського фандрайзингу у протистоянні широкомасштабній збройній агресії Російської Федерації // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції 23 листопада 2022 р. К. : НУОУ, 2023. 270 с.

6. Купрієнко С. А. Словник соціології (літери А–Я) [Електронний ресурс]. URL: http://kuprienko.info/kupriyenko-s-aslovnik-sotsiologiyi-literi-a-ya/7/ (дата звернення 07.02.2025 р.)

7. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073- 17#Text

8. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/main/3236-17 (дата звернення 07.02.2025 р.)

9. Харченко С. Я. Історія, теорія та практика волонтерського руху в Україні: наук.-навч.-метод. посіб. Луганськ, 2008. 319 с.

Стельмах І.І.

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей української національної ідентичності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) засобами методики М. Куна «Хто я?». Аналіз анкетних даних 68 респондентів охоплює категоріальний, частотний та позиційний зрізи відповідей. Особливу увагу приділено змістовій наповненості категорії національної ідентичності та її розташуванню у

структурі самопрезентації. Запропоновано альтернативну інтерпретацію результатів на основі юнгіанської моделі особистості як спробу глибшого розуміння внутрішньої організації «Я»-структури ВПО.

***Ключові слова**: національна ідентичність, внутрішньо переміщені особи, методика «Хто я?», соціальні ролі, юнгіанський підхід.*

The article presents the results of an empirical study on the specifics of Ukrainian national identity among internally displaced persons (IDPs), using the "Who Am I?" method developed by M. Kuhn. The analysis of responses from 63 participants includes categorical, frequency-based, and positional examination. Special attention is paid to the content and placement of national identity descriptors within the structure of self-presentation. An alternative interpretation based on Jungian personality theory is proposed as a means of gaining deeper insight into the internal organization of the respondents' self-concept.

***Keywords**: national identity, internally displaced persons, "Who Am I?" method, social roles, Jungian approach.*

Упродовж жовтня 2023 – лютого 2024 року було здійснено емпіричне дослідження за участі 66 респондентів які належать до категорії внутрішньо переміщених осіб з різних областей тимчасово окупованої території на новому місці проживання в різних областях України та місті Київ. У процесі первинної обробки зібраного матеріалу 13 анкет було виключено з подальшого аналізу через неповноту відповідей. Це було зумовлено технічними налаштуваннями онлайн-форми, які дозволяли пропуск окремих запитань, що, у свою чергу, унеможливлювало подальшу об'єктивну обробку відповідей.

На другому етапі дослідження (серпень 2024 року) було застосовано цілеспрямований підхід до формування вибірки в межах медичної волонтерської ініціативи, спрямованої на внутрішньо переміщених осіб з Херсона, які оселилися в Києві. У цьому етапі взяли участь 20 осіб.

Таким чином, після об'єднання двох етапів дослідження та відсіву неповних відповідей, загальна кількість учасників ВПО, включених у підсумковий аналіз, склала 63 особи. Опитування проводилося з використанням платформи Google Forms.

Серед респондентів переважну більшість склали жінки – 84,1 %, тоді як чоловіки становили 15,9 % вибіркової сукупності.

Із загальної батареї методик, застосованих у межах дослідження, у цій публікації представлено аналіз результатів, отриманих за методикою «Хто я?», з акцентом на вивчення особливостей української національної ідентичності.

Методика TST (Twenty Statements Test) вперше була запропонована Куном і Макпартлендом у 1954 році як спосіб вимірювання самоусвідомлення з погляду респондента. Вона виникла на основі попередніх розробок методики WAI (Who Am I?) Bugental & Zelen у 1950, яку самі автори описували як експериментальну та попередню. Після критики в ранніх дослідженнях Методика «Хто я?» (Twenty Statements Test, TST) все ж таки стала найвідомішим відкритим методом оцінки самосприйняття. Вона широко застосовувалась у соціальній психології як універсальний інструмент, зокрема для вивчення впливу ситуаційного контексту на самоопис.

В Україні методику використовували здебільшого для дослідження гендерної ідентичності [2]. О. Цешнатій доповнив стандартну процедуру

завданням продовжити фрази «Жінки звичайно» і «Чоловіки звичайно», що дозволило отримати глибше розуміння суб'єктивних уявлень про себе та традиційні гендерні ролі. Результати аналізувалися за методологією обґрунтованої теорії, що сприяло виявленню значущих ролей та лексико-семантичних структур у самоописах респондентів. Втім, огляд наукових праць з цієї теми дозволяє зробити висновок, методика «Хто я?» є гнучким інструментом, який адаптується для дослідження різних аспектів ідентичності залежно від цілей та завдань конкретного дослідження, зокрема у сферах самосвідомості, ідентичності, гендеру, культури, професійної самоідентифікації

За стандартною інструкцією методики учасник повинен дати 20 відповідей на питання «Хто я?», які потім аналізуються за певними категоріями. Ми пропонували респондентам інструкцію у наступному формулюванні: «Нижче на сторінці ви бачите 20 пронумерованих порожніх рядків. Будь ласка, напишіть на кожному з них відповідь на просте запитання «Хто я?». Напишіть просто 20 різних відповідей на це питання. Відповідайте так, як ніби ви відповідаєте самому собі, а не комусь іншому. Розташовуйте відповіді в тому порядку, в якому вони приходять вам в голову, не дбайте про їхню логічність або важливість. Пишіть швидко, ваші спонтанні реакції дають найцінніший результат.»

В обробці результатів було застосовано традиційний підхід, який передбачає наступні аспекти аналізу відповідей:

1. Категоризація відповідей.
2. Частотний аналіз.
3. Послідовність відповідей.

В результаті категоризації та частотного аналізу відповідей ми виявили, що найбільш повно відобразилася категорія *соціальні ролі*, а в ній зустрічається найчастіше роль «Мама» (31 спостереження). Туди також віднесені відповіді «Я – майбутня мама», «Любляча мама», «Чудова мама двох доньок». Наступними за спаданням по кількості представлені наступні ролі в категорії: «Подруга» (28), «Сестра» (21), «Донька» (20), «Дружина» (18), «Студент» (11), «Колега» (11), «Сусідка», (8).

Категорія *емоційні стосунки або стани* містить більшою мірою слова «Любляча» (12 спостережень), «Емоційна» (4), «Самотня» (3). Були також й інші емоційні характеристики, представлені поодиноко.

Категорія *ідентифікація через діяльність* проявилась у нашій вибірці не так яскраво, адже професії або хобі, які згадуються респондентами мають зовсім невелику кількість повторень («Кухар – 4, «Вчитель» – 3, «Дизайнер» – 2) й вказуються менше ніж половиною опитаних. Загальна кількість частоти спостережень в даній категорії налічує 26 ідентифікацій.

Категорії, за якими часто аналізуються результати даної методики: ***оціночні судження про себе*** (я хороший, я недисциплінований), ***особистісні риси*** (добрий, розумний, впертий тощо), *фізичні характеристики* (брюнетка, кучерява, гарний) проявлені в невеликій кількості.

Категорія *абстрактні або загальні поняття* проявилася найбільш характерно відповідями «Людина» (згадується 85 разів) та «Особистість» (18

разів). Таким чином, слово **«Людина» є одним із найчастотніших способів самовизначення** у цій вибірці.

Переважання загального поняття «Людина» згадується більшістю респондентів двічі та тричі може свідчити про поверховість мислення під час роботи з методикою, а переважання соціальних ролей серед інших категорій про орієнтацію на суспільні очікування та норми більшої частини опитаних.

Категорія «Національна ідентичність»

Ця категорія (або підкатегорія, оскільки основна, відповідно до класичного визначення, передбачається скоріше «Соціальні ролі») охоплює відповіді, що визначають людину через її належність до української нації чи громадянства, що може бути важливим для подальшого аналізу самоідентифікації.

В наборі відповідей нашої вибірки для позначення своє ідентичності слово «українка» спостерігається 21 раз, «українець» 4 рази, «громадянка», або «громадянин» представлено 9 разів, також «Громадянка України» 2 рази. Тобто, до категорії *національна ідентичність* на цьому етапі ми відносимо 36 відповідей.

Стосовно цих слів, ми виконали порівняння розподілу (тобто, шукали зв'язок розташування згадувань) між словами що ми категоризували як національна ідентичність та позиціями розташування цих слів (початок, середина та кінець). Початком списку ми умовно рахуємо 1-7 позиції, серединою 8-14, а кінцем 15-20 відповіді щодо ідентифікації.

В результаті підрахунку кожного з ключових слів за кількістю, складання номеру позиції, де кожен з них знаходиться та поділу ми отримали такі серединні позиції (Таблиця 1).

Таблиця 1

Відповіді учнів

Ключове слово	Українка	Українець	Громадянка	Громадянин
Середня позиція	8.57	8.25	9.0	9.17

Таким чином ми бачимо, що у відповідях респондентів слова «українка», «українець», «громадянка», «громадянин» з 20 можливих позицій зустрічаються в середньому близько 8-9 позиції. При об'єднанні цих слів в одну категорію та підрахунку середньої позиції для неї, отримуємо, що ***середня позиція*** слів, які безпосередньо належать до *національної ідентичності* являє собою число ***8.7***, що ближче до серединної позиції.

В такому підході до аналізу ми мали б припустити, що для групи опитаних нами ВПО національна ідентичність є важливим аспектом самовизначення, але вона не є першочерговою, тобто їй можуть передувати в якості базових інші ідентифікаційні аспекти (родинні, соціальні ролі).

Оскільки середня позиція може не повністю відображати реальний розподіл згадувань у відповідях, варто врахувати «кластеризацію» відповідей у їх «верхніх» та «нижніх» позиціях. За такого підходу до аналізу, спостерігаємо, що 12 із 36 згадувань слів підкатегорії національної ідентичності припадають на першу п'ятірку позицій, а 7 із 36 знаходяться у першій трійці. Таким чином,

розподіл згадувань має суттєвий вплив на інтерпретацію і змінює початкові висновки. Якщо продовжувати спиратися на усереднену позицію (8.72), може створитися враження, що національна ідентичність не є першочерговою. Однак, при врахуванні більш детальних спостережень маємо іншу картину.

За класичним підходом до аналізу результатів методики Куна «Хто я?» можна припустити, що для частини респондентів національна ідентичність є центральним аспектом самоусвідомлення. Також, щодо інших респондентів вона не є пріоритетною, але залишається значущою, оскільки відносно не мала кількість згадувань у середній частині списку (8-14 позиції) може свідчити, що це не другорядна ідентичність, а скоріше одна з важливих складових самосприйняття.

Саме такий висновок робимо, з погляду на ідентифікацію як основу самопрезентації. Такий підхід до інтерпретації передбачає, що (а) перші позиції містять те, що людина вважає найважливішим у своїй ідентичності, (б) середні позиції менш важливі, але ще належать до самосприйняття, (в) останні позиції менш значущі або навіть випадкові.

Оскільки методика Куна «Хто я?» не містить чітко визначеної теоретичної моделі інтерпретації послідовності відповідей, у даному дослідженні запропоновано додатковий рівень аналізу, що базується на юнгіанській концепції структур особистості. У межах цієї концепцієї багаторівневої структури Я «Персона – Его – Тінь», припускається, що ранні позиції відповідають Ідеальному Я, середні – Реальному Я, а пізні – Фрустрованому або витісненому Я. Такий підхід не є загальноприйнятим у традиційному аналізі методики «Хто я?», однак може виявитися інформативним у контексті якісного аналізу ідентичності [1].

Етапи розгляду відповідей в цьому підході виглядатимуть наступним чином:

Перші позиції – «Ідеальне Я», те, чим людина хоче бути або прагне до цього.

Середина списку – «Реальне Я», що відображає поточний стан самосприйняття.

Останні позиції – «Фрустроване Я», аспекти особистості, які пригнічуються, сприймаються як недоліки або викликають дискомфорт.

У такому випадку висока частота **«українець», «громадянин»** у першій частині списку може означати, що респонденти усвідомлюють свою національну ідентичність не тільки як реальність, а й як частину своїх прагнень. Тобто бути українцем для них – це не просто факт, а певний ідеал або навіть відповідальність.

Натомість, якби такі слова частіше з’являлися в кінці списку, це могло б свідчити про фрустрацію, викликану відчуттям недостатньої реалізації громадянської позиції (наприклад, «хочу бути гідним громадянином, але мені бракує можливостей діяти»).

Отже, якщо ми спираємося на підхід «Ідеальне – Реальне – Фрустроване Я», то велика частка згадувань у першій частині списку може свідчити про те, що бути українцем/громадянином сприймається як цінність або прагнення. Для

когось це актуальна ідентичність, а для когось еталонна характеристика, якої хочеться відповідати.

Найбільш репрезентованими в самовизначеннях учасників дослідження були соціальні ролі, зокрема такі як: «мама», «подруга», «донька», що може свідчити про орієнтацію на міжособистісні зв'язки та усталені соціальні очікування.

Національна ідентичність, хоч і не посідає провідних позицій за кількісним домінуванням, демонструє високу частку згадувань у перших позиціях списку, що вказує на її значущість для багатьох респондентів у структурі «Я».

Аналіз розподілу відповідей дозволяє припустити, що для частини учасників національна ідентичність є не лише фактом належності, але й ціннісним орієнтиром або складовою «ідеального Я».

Застосування юнгіанської трирівневої моделі аналізу (Ідеальне – Реальне – Фрустроване Я) виявилось релевантним для якісного прочитання результатів і виявлення глибинних сенсів у самопрезентаціях ВПО.

Список використаних джерел та літератури

1. Нестеренко І. (2020). Відновлення соціальної ідентичності в опануванні самотності внутрішньо перміщених осіб. *Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Горизонти посттравматичного особистісного життєтворення»*. 2020. С. 92–94.

2. Цешнатій О. Особливості використання методики М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?» при вивченні гендерної ідентичності. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, № 27. 2015. С. 620–634.

3. Griffo R., Lemay E., Moreno A. H. (2021). Who Am I? Let Me Think: Assessing the Considered Self-Concept. *SAGE Open*, *11*(1). 2021. 215824402110042. https://doi.org/10.1177/21582440211004278

4. Nesterenko I. Loneliness of internally displaced persons of ukraine: Theoretical analysis of the problem. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, № 1. 2022. P. 151–160. https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-18

5. S. Carpenter, S. Maria Meade-Pruitt. Does the Twenty Statements Test Elicit Self-Concept Aspects that are Most Descriptive? *World Cultures eJournal*, № *16*(1). 2008. https://escholarship.org/uc/item/466355d4

РОЗДІЛ 5. ВПЛИВ МЕДІА ТА СОЦМЕРЕЖ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ

Астахова М.С.

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті закцентовано увагу на тому, що в умовах агресивного інформаційного простору й переходу до свідомого інформаційного суспільства виникає необхідність навчитися розпізнавати та критично оцінювати маніпулятивні впливи та формувати інформаційну безпеку особистості. Розкрито громадянську відповідальність у контексті дослідження інформаційної безпеки через свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне життя, дії, вчинки через взаємодію з інформацією. Звернено увагу на сучасні інформаційні загрози та ризики.

Ключові слова: *інформація, безпека, громадянська відповідальність, загрози, мережа.*

The article emphasizes that in the conditions of an aggressive information space and the transition to a conscious information society, there is a need to learn to recognize and critically evaluate manipulative influences and form the information security of the individual. Civic responsibility is revealed in the context of the study of information security through the conscious attitude of the individual as a member of society to its requirements, the ability to be responsible for his own life, actions, deeds through interaction with information. Attention is drawn to modern information threats and risks.

Keywords: *information, security, civic responsibility, threats, network.*

В умовах формування агресивного інформаційного простору й переходу до свідомого інформаційного суспільства виникає необхідність навчитися розпізнавати та критично оцінювати маніпулятивні впливи, що здійснюються через глобальну мережу та засоби масової інформації; вивчати правові та етичні норми використання цифрових технологій та сервісів; опановувати навички безпечного користування ресурсами в цифровому просторі; вчитися застосовувати відповідне програмне забезпечення для захисту цифрових пристроїв, персональних даних та електронних освітніх ресурсів від небажаного контенту. Загалом підвищуються вимоги до інформаційної безпеки особистості, рівня інфомедійної грамотності та розвитку критичного мислення сучасного громадянина.

Сучасні умови суспільного розвитку висувають вимоги до сучасного покоління щодо формування системи знань та володіння інформацією не тільки про реальні та потенційні інформаційні загрози, але й про різні медіа й джерела інформації для розвитку критичного мислення й здатності до самостійного вирішення завдань; володіння навичками, необхідними для використання медіа та технологій доступу до інформації й захисту від її негативного впливу. У контексті дослідження категорій інформаційної безпеки та громадянської відповідальності важливо згадати про інфомедійну грамотність громадянина, тобто про сукупність знань, умінь, особистісних навичок, що «надають громадянам можливість отримувати доступ, здобувати, розуміти, оцінювати та критично, етично та ефективно використовувати, створювати та обмінюватися інформацією та медіа-контентом різного формату із використанням різних засобів (інструментів) під час здійснення особистісної, професійної та

суспільної діяльностей» [9, с. 29].

Також на опанування інформаційної безпеки особистості впливає рівень медіаграмотності – здатності використовувати, аналізувати й оцінювати медійну продукцію [6, с. 165]. Медіаграмотність – найважливіший комплекс навичок і знань, необхідних людині в сучасному інформаційному суспільстві: як знаходити потрібну інформацію і переконуватися в її достовірності, як відокремлювати пропаганду від фактів і фільтрувати інформацію в ситуаціях конфлікту; що таке інформаційна безпека і чим вона відрізняється від цензури, як розпізнавати маніпуляцію тощо.

Необхідність протидії сучасним інформаційним загрозам поставило на порядок денний питання інформаційної безпеки – стану інформаційного середовища, що забезпечує задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин, безпеку інформації і захист від негативної інформаційної дії.

Зазначимо, що інформаційну безпеку розуміють, по-перше, як стан захищеності систем обробки і зберігання даних, за якого забезпечено конфіденційність, доступність, цілісність інформації, використання й розвиток її в інтересах людини, а, по-друге, як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації особи, суспільства і держави від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення чи знищення. Тож інформаційна безпека захищає життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. Інформаційна безпека передбачає належний рівень інформаційної культури – теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток в умовах інформаційного суспільства незалежно від наявності інформаційних загроз [8].

Так, інформаційна грамотність підкреслює важливість доступу до інформації, її оцінювання і етичного використання, а медійна – робить акцент на здатності розуміти функції медіа, оцінювати якість виконання цих функцій і вступати в раціональну взаємодію з медіа.

На сьогоднішній день велика увага науковців приділяється поведінці підлітків у мережі Інтернет. Це обумовлено тим, що найактивнішими користувачами мережі Інтернет є підлітки. Особливостями підліткового віку є стрімкі зміни у психофізичному стані, що можуть призводити до проявів агресивної поведінки як у реальному, так і у віртуальному просторі. З кожним роком кількість юних користувачів збільшується на 30 %. Інтернет сьогодні став невід'ємною частиною життя сучасних дітей, їхнім найближчим оточенням та, що важливо, джерелом знань про навколишній світ [5].

Звернемо увагу на громадянську відповідальність у контексті дослідження інформаційної безпеки особистості, тобто на свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне життя, дії, вчинки. Ознаками громадянської відповідальності особистості є активна життєва позиція, усвідомлене ставлення до виконання свого громадянського обов'язку, самостійність та наполегливість, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізація, чесність, готовність відповідати за власні

вчинки тощо [3].

Для успішного навчання громадянства й виховання громадянина школярі мають: опанувати знаннями відповідного змісту, виробити критичне розуміння себе і світу; сформувати вміння як-от: уміння формулювати й відстоювати власну думку, комунікативні навички, вміння співпрацювати з різними людьми, проявляти емпатію, готовність до дій чи утримування від необдуманих дій у ситуації невизначеності, вияв поваги до себе й інших; опанувати досвід участі у громадському житті, взаємодії з іншими людьми на засадах поваги й рівності, відповідальності за спільну справу, мирного розв'язання конфліктів. Це потребує створення освітнього середовища, де панує атмосфера довіри і взаємоповаги, відсутні насильство, дискримінація, соціальні бар'єри, забезпечено системну інформаційну безпеку.

Сучасний освітній процес повинен включати формування в учнів: умінь: висловлювати власну думку, слухати і чути інших, оцінювати аргументи та змінювати думку на основі доказів; аргументувати та відстоювати свою позицію; ухвалювати аргументовані рішення в життєвих ситуаціях; співпрацювати в команді, виділяти та виконувати власну роль в командній роботі; орієнтуватися в медіапросторі та опанувати технології критичного споживання інформації, робити відповідальний вибір тощо; ставлень: відповідальність за власні дії або бездіяльність; налаштованість на логічне обґрунтування позиції; повага до прав людини, активна позиція щодо боротьби з дискримінацією тощо.

Сучасні підлітки живуть в інформаційну суспільстві, де будь-який медійний продукт – це реклама способу життя та ціннісних орієнтацій, які впливають на результати їхнього вибору. Підліткова психіка нерідко виявляється непідготовленою до інформаційного вибуху і без адекватного захисту постає достатньо вразливою. Щоб повноцінно орієнтуватись у віртуальному просторі, дитині треба вчитися структурувати великі потоки інформації, дотримуючись основних правил безпеки в мережі.

У мережі Інтернет можуть зустрітися такі негативні явища: кібербуллінг – залякування, переслідування, знущання, глузування й інші дії, що можуть налякати, принизити та інакше негативно впливати на людину в мережі; фішинг – вид шахрайства, метою якого є виманювання у довірливих або неуважних користувачів мережі персональних даних клієнтів Інтернет-магазинів; кардінг – вид шахрайства, при якому проводиться операція з використанням банківської картки або її реквізитів, не ініційована або не підтверджена її власником; грумінг – входження в довіру до дитини з метою її схилення до будь-якого брутального поводження тощо [2, с. 28-29].

Також важливо зазначити про Інтернет-залежність – надмірне використання соцмереж, онлайн-ігор або перегляд відео, що може призвести до ізоляції, погіршення академічних результатів та проблем зі здоров'ям; про порушення приватності – неправильні налаштування конфіденційності або публікації особистої інформації можуть призвести до викрадання даних чи переслідування; про шкідливий вплив соціальної мережі – нереалістичні стандарти краси або успіху в соцмережах можуть привести до комплексу

меншої вартості, тривожності чи розладів харчової поведінки; про небезпечні інтернет-челленджи – участь у ризикованих викликах, які можуть загрожувати здоров'ю або навіть життю

Одним зі шляхів забезпечення інформаційної безпеки підлітків є організація безпечного особистісного інформаційного простору як у школі, так і в сім'ї. Організувати безпечний інформаційний простір можливо шляхом реалізації засобів та заходів щодо інформаційної безпеки підлітків, серед яких: правові, технічні та програмні, виховні й організаційні, моральні й етичні [7, с. 75]. Правові засоби – це спеціальні закони й інші нормативні акти, правила, процедури та заходи щодо забезпечення особистісного інформаційного середовища підлітків на законодавчій і правовій основі для реалізації єдиної державної політики у сфері захисту дітей від інформаційних матеріалів, що завдають шкоди їх здоров'ю та психіці. Технічні і програмні заходи передбачають використання різного роду апаратного і програмного забезпечення для перешкоджання нанесення матеріальної та моральної шкоди підлітку (програми Батьківського контролю, мережних фільтрів, технічних засобів захисту даних тощо). Виховні заходи – формування у підростаючого покоління культури безпеки, відповідальності за здійснені дії в інформаційному просторі, виховання й укріплення духовно-моральних цінностей, готовність батьків і педагогів до прийняття позиції дитини та поваги до її самостійності. Організаційні заходи – це регламентація інформаційної діяльності підлітків, контроль за використанням мережевих сервісів і спільнот, що виключає або послаблює нанесення шкоди особистому інформаційному середовищу дитини. Моральні та етичні заходи включають в себе дотримання підлітками під час здійснення інформаційної діяльності норм і правил поведінки в суспільстві, а також мережевої культури й етики, що утворюються з розповсюдженням інформаційних технологій у сучасному суспільстві [1, с. 366].

Основними завданнями спільної взаємодії батьків і вчителів в процесі навчання і виховання підлітків з питань інформаційної безпеки повинно також бути формування у них інформаційно-цифрової компетентності, що включає: 1. Грамотний і успішний пошук інформації: розпізнавання інформаційних потреб; формулювання питань, що відображають інформаційні потреби; знання про існування багатьох інформаційних джерел; пошук, вибір і оцінка інформаційного джерела; зберігання інформації. 2. Критична оцінка інформації: розуміння змісту інформаційного повідомлення; вибір і оцінювання інформації; прийняття рішення про те, що є фактом, а що точкою зору; вирізнення рекламних текстів. 3. Творення, перетворення і презентація інформаційного змісту: творення нового інформаційного змісту; перетворення знайденого в Інтернеті або раніше самостійно створеного інформаційного змісту; презентація нового або перетвореного інформаційного змісту. 4. Правові засади творення й поширення інформаційного змісту: усвідомлення правового й етичного вимірів творення інформації; знання, який інформаційний зміст можна перетворювати відповідно до правових засад; знання своїх прав як творця інформації, розміщеної в Інтернеті; усвідомлення різниці між Інтернет-комунікацією й спілкуванням поза Інтернетом. 5. Етика: знання про те, що Інтернет є

простором спільної комунікації з іншими людьми; виявлення емпатії в мережі; створення обдуманого й адекватного власного контенту. 6. Безпека і приватність: знання про загрози, пов'язані з перебуванням в Інтернеті; уміння запобігти небезпекам в Інтернеті; здійснення контролю над інформацією, яка передається іншим; усвідомлення різниці між Інтернет-комунікацією й спілкуванням поза Інтернетом; застосування гігієнічних засад, пов'язаних з використанням комп'ютера. 7. Участь у соціальних мережах: розпізнання елементів Інтернет-культури; активна участь у мережних соціальних спільнотах; ініціативність в розвитку мережних соціальних спільнот, створених для спільних дій [1, с. 367].

Для того, щоб уберегти дітей, батькам варто:

– цікавитися про друзів, з яким спілкуються діти в онлайні, дізнаватися про їхнє дозвілля та захоплення;

– дізнаватися, які сайти вони відвідують та з ким розмовляють;

– вивчати програми, які фільтрують отримання інформації з мережі Інтернет;

– навчити своїх дітей ніколи не надавати особисту інформацію про себе та свою родину електронною поштою та в різних реєстраційних формах, які пропонуються власниками сайтів;

– контролювати інформацію, яку завантажує дитина (фільми, музику, ігри, тощо);

– цікавитись чи не відвідують діти сайти з агресивним змістом;

– навчіть своїх дітей відповідальному та етичному поводженню в онлайні. Вони не повинні використовувати Інтернет мережу для розповсюдження пліток, погроз іншим та хуліганських дій;

– переконатися, що діти консультуються з Вами, щодо будь-яких фінансових операції, здійснюючи замовлення, купівлю або продаж через мережу;

– інформувати дітей стосовно потенційного ризику під час їхньої участі у будь-яких іграх та розвагах;

– розмовляти як з рівним партнером [4].

Таким чином, інформаційна безпека як особистісна категорія та загальнонаціональний концепт безпосередньо залежать від рівня і якості освіченості молодого покоління, ступеня зрілості особистості й готовності її до самореалізації в суспільстві, від консолідації зусиль учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел та літератури

1. Варивода К. С. Інформаційна безпека підлітків в Інтернет мережі. *Молодий вчений*. 2016. №3 URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/85.pdf.

2. Ільченко Н. В. Безпека при спілкуванні через Інтернет. *Безпека життєдіяльності*. 2016. №11. С. 28–29.

3. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». (2016). URL: https:// www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf (дата звернення: 05.06.2021).

4. Лист МОН від 27.06.2019 № 1/9-414 «Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н.р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних

життєвих навичок URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/65427/
5. Міхеєва О. Ю. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2018. №11(63). URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/60.pdf
6. Онкович Г. В. Медіаосвіта як інтелектуально-комунікативна мережа. *Вища освіта України*. 2008. № 3. Д. 1. Тем. вип. Наука і вища освіта в Україні: міра взаємодії. С.130–137.
7. Підгорна Т. Деякі аспекти організації інформаційної безпеки учнів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. №6. С. 70–78.
8. Ремех Т.О. Формування навичок інформаційної безпеки засобами громадянської освіти. РОІППО. 2023. С. 47–50 https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735267/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%85_%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5_%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B8%D0%B9_materialv-47-50.pdf
9. Шепенюк І. Медіаграмотність як необхідна складова професійної компетентності сучасного педагога. Збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». Київ.: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2018. С. 178–180.

Бровко К. А.

КОД НАЦІЇ: ВПЛИВ МЕДІА ТА СОЦМЕРЕЖ НА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ

Стаття присвячена аналізу впливу медіа та соціальних мереж на формування національної ідентичності сучасної української молоді, особливо в умовах інформаційного суспільства та воєнних дій. Метою дослідження є виявлення ключових механізмів, за допомогою яких соціальні медіа платформи конструюють національну свідомість молодого покоління. Особливу увагу приділено визначенню потенційних ризиків, пов'язаних із поширенням дезінформації, пропаганди та іншими цифровими загрозами, що можуть впливати на національну самоідентифікацію молоді. Матеріали можуть слугувати основою для розробки стратегій інформаційної безпеки та медіаграмотності, спрямованих на захист національної ідентичності молодого покоління.

Ключові слова: *національна ідентичність, молодь, соціальні мережі, медіа, інформаційне суспільство, війна, інформаційні маніпуляції, цифрові загрози, національна свідомість.*

The article is devoted to the analysis of the influence of media and social networks on the formation of the national identity of modern Ukrainian youth, especially in the conditions of the information society and military operations. The aim of the study is to identify the key mechanisms by which social media platforms construct the national consciousness of the younger generation. Particular attention is paid to identifying potential risks associated with the spread of disinformation, propaganda and other digital threats that may affect the national self-identification of young people. The results obtained can serve as the basis for developing information security and media literacy strategies aimed at protecting the national identity of the younger generation.

Keywords*: national identity, youth, social networks, media, information society, war, information manipulation, digital threats, national consciousness.*

Проблема формування національної ідентичності молоді набуває особливого значення в умовах розгортання повномасштабної війни на теренах України, адже саме в такі кризові моменти відбувається переосмислення цінностей, посилюється роль історичної пам'яті, національної культури та інформаційного простору у формуванні громадянської свідомості молодого покоління. Соцмережі та медіа стають як інструментами єднання та поширення патріотичних ідей, так і засобами інформаційної війни, що впливають на

світогляд та ідентичність української молоді.

Теоретичною основою дослідження є положення та висновки українських та зарубіжних науковців щодо впливу інформаційного простору та соціальних мереж на формування національної ідентичності. Зокрема, вивченню питань цифрової ідентичності та її трансформацій під впливом інформаційних технологій присвячені праці О. Данильяна [3], який аналізує морально-етичні аспекти інформаційного суспільства, та О. Запорожченка [8], який розглядає проблеми особистісної ідентичності в умовах цифрової взаємодії.

Дослідження К. Журби [4] деталізує процес формування національної ідентичності молоді в умовах воєнного стану, підкреслюючи значення моральних цінностей, історичної пам'яті та громадянської активності. Авторка виокремлює внутрішні та зовнішні фактори самоідентифікації, зокрема роль ідеології, релігії та інформаційної безпеки.

Окрему увагу варто приділити дослідженням інформаційного впливу соціальних платформ. Важливим джерелом є аналітичні звіти, зокрема Digital 2024, які підтверджують зростання використання соцмереж, а також статистичні огляди Visual Capitalist, що визначають найпопулярніші платформи та їхню роль у поширенні інформації [8].

Мета дослідження – є аналіз впливу соціальних мереж на формування національної ідентичності молоді в умовах сучасного інформаційного суспільства та війни. Дослідження спрямоване на виявлення ключових механізмів, через які соціальні платформи сприяють конструюванню національної свідомості, а також визначення ризиків, пов'язаних із інформаційними маніпуляціями та цифровими загрозами.

Популяризація соціальних мереж впродовж останніх років підтверджується демографією користувачів соціальних мереж за 2024 рік згідно зі звітом Digital 2024, підготовленим We Are Social та Meltwater.

Так, кількість користувачів соціальних мереж у світі зросла на 5,6 % за останній рік. Середньостатистичний користувач проводить у соціальних мережах близько 2 годин 23 хвилин на день. Основними причинами використання інтернету є пошук інформації (60,9 %), підтримка зв'язку з друзями та сім'єю (56,6 %), перегляд відео та фільмів (52,3 %). Щодо вікової структури, найбільшу активність у соціальних мережах демонструють жінки віком від 16 до 24 років, які витрачають на них у середньому 3 години 10 хвилин на день. В Україні на початку 2024 року було 29,64 млн користувачів інтернету, що становить 79,2 % населення. З них 97 % використовують смартфони для доступу до мережі [9].

В контексті наших наукових пошуків заслуговує на увагу проведене в 2024 році журналістами Visual Capitalist дослідження щодо найпопулярніших соціальних мереж у світі за кількістю користувачів. Відтак, серед найпопулярніших соціальних мереж перше місце посідає **Facebook**: 3,06 мільярда користувачів. На другій позиції відео-хостинг YouTube з 2,70 мільярда користувачів. Третє місец займає месенджер WhatsApp (2,40 мільярда користувачів). Серед найменш популярних виявились **Instagram**: 2,35 мільярда користувачів та **TikTok**: 1,67 мільярда користувачів. Ці дані свідчать про те, що

Facebook залишається найбільшою соціальною мережею у світі, а YouTube та WhatsApp займають відповідно друге та третє місця *(див. рис. 1).*

Ці дані свідчать про те, що молодь продовжує бути найактивнішою групою користувачів соціальних мереж, що підкреслює важливість розгляду ключових аспектів, що впливають на формування української національної ідентичності молоді.

З метою глибинного аналізу ключового поняття дослідження «національна ідентичність» слід звернутися до наукових розвідок К. Журби, яка трактує її як суб'єктивні переживання належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей через ототожнення і формування відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, вмінні користуватися правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України [4, с. 1-6]. Учена також пов'язує формування національної ідентичності із розвитком духовної безпеки української нації та виокремлює ключові фактори: внутрішній фактор національної самоідентифікації та зовнішні фактори, що включають ідеологію, ціннісну убезпеченість, релігію та інші.

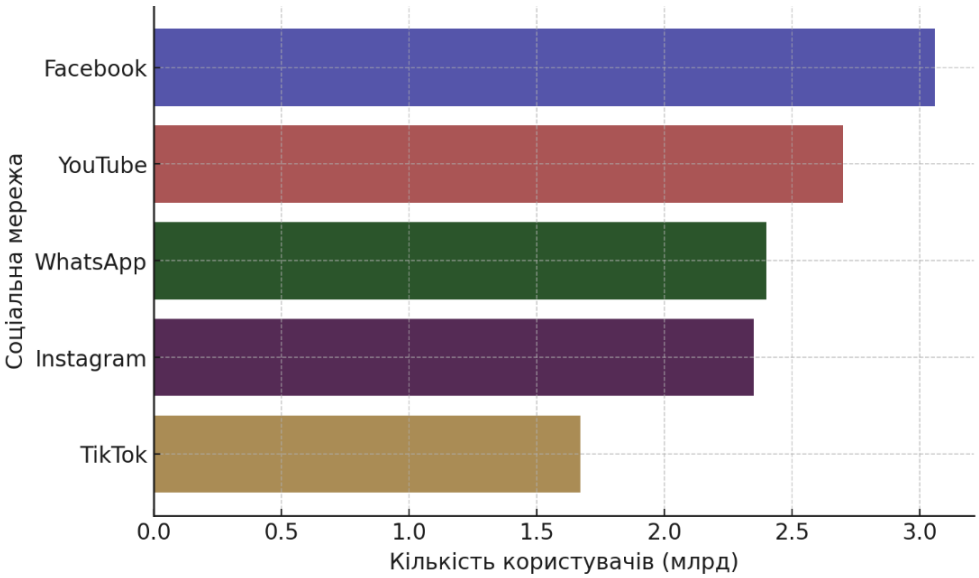

Рис. 1.1. Популярність соціальних мереж у 2024 році (у %) (Джерело: Visual Capitalist, 2024)

Важливим у цьому аспекті є також прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 No 2834-IX, який актуалізує важливість досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [7].

З точки зору О. Данильян та О. Запорожченко під постійним впливом читання новин в Інтернеті, соціальних мережах та різноманітних

інформаційних каналах люди поступово починають відриватися від реальності та створювати свій власний віртуальний світ, тобто жити в певній фантазії та ізоляції, що може призвести до кризи ідентичності, наслідками якої є зниження або втрата цілісності, оригінальності та впевненості у своїх соціальних ролях [3; 4].

В інформаційному середовищі людина стикається з декількома типами ідентичностей, які трансформуються під впливом інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ): ipse ідентичності (відчуття власної особистості) та idem ідентичності (формальні ідентичності, що залежать від контексту, середовища та обставин). Комп'ютерна система накопичує знання, створює профілі, надає ту саму ідентифікацію користувачеві, який не знає про ці профілі та про те, як вони впливають на його IPSE-ідентичність [8].

Індивідуальний світ вводиться у всеохоплюючий, знеособлений віртуальний світ, у результаті чого свідомість втрачає незалежність і відходить від наслідків безвідповідального ставлення до себе та зовнішньої інформації. Сучасна соціальна перспектива полягає в тому, що інформаційне суспільство зміцнило ipse-ідентичність як відправну точку для idem-ідентичності. Це формування соціальної відповідальності за психічне та психічне здоров'я користувачів з точки зору використання масивної інформації [8].

Соціальні мережі відіграють ключову роль у процесі формування національної ідентичності молоді, адже вони виступають не лише джерелом інформації, а й платформою для комунікації, самовираження та конструювання колективних уявлень про націю [1; 2].

На нашу думку з поміж основних аспектів, що впливають на формування української національної ідентичності молоді слід виокремити наступні.

Інформаційний простір та наративи, (соціальні мережі формують уявлення молоді про історію, культуру, традиції та мову нації). Означене прослідковується крізь популяризацію в TikTok та Instagram після початку повномасштабної війни: відео та reels *(невеликі динамічні ролики з накладенням музики або власної озвучки)* про перехід на українську мову; треків українською мовою, як от «Ой у лузі червона калина»; **флешмоби на підтримку української культури**: акції, як-от #speakUkrainian чи #мовнийчелендж, стимулюють молодь більше використовувати українську.

Такий стрімкий перехід на українську мову зумовлений також прийняттям в період з 2017 по 2023 роки низки нормативно-правових документів, що регулюють обов'язкове використання української мови в телерадіомовленні. Зокрема, 13 жовтня 2017 року набув чинності закон, який встановлює мовні квоти для телебачення. Згідно з цим законом, передачі, фільми та новини українською мовою повинні становити не менше 75 % загальної тривалості програм у проміжках часу між 07:00–18:00 та 18:00–22:00.

Крім того, 16 липня 2019 року набув чинності Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Цей закон посилює позиції державної мови в публічному просторі, включаючи сферу телебачення. Відповідно до цього закону, всі фільми, створені іноземною мовою, повинні бути дубльовані або озвучені українською мовою для

демонстрації на телебаченні.

З 31 березня 2023 року набув чинності Закон України «Про медіа», який ще більше посилює позиції української мови в медіапросторі. Цей закон передбачає, що програми, виконані державною мовою, можуть містити використання інших мов лише в окремих випадках, як-от сталі вирази, короткі фрази чи окремі слова іншими мовами.

Іншим алгоритмом, що сприяє підсиленню або спотворюванню патріотичних наратив є *кіберпатріотизм і активізм,* що прослідковується крізь сторінки в соціальних мережах, які присвячені історичній пам'яті української нації, молодь також використовує соціальні мережі для організації акцій, флешмобів та поширення патріотичного контенту; під час війни в Україні соціальні мережі стали платформою для мобілізації суспільства та інформаційного спротиву.

Прикладом є координація волонтерського руху та гуманітарної допомоги в Telegram, Facebook, Instagram та TikTok, які стали основними каналами комунікації між волонтерами, військовими та цивільним населенням щодо організації збору коштів через різноманітні фонди, як от: Фонд «Повернись живим», UNITED24; екіпірування та закупівлі амуніції, допомоги переселенцям, гуманітарна підтримка, евакуація, тощо.

Слід також зауважити, що соціальні мережі використовуються для протидії гібридній війні та інформаційній маніпуляції, адже через соцмережі можуть поширюватися як правдиві, так і фейкові новини, що впливає на формування або розмивання національної ідентичності. Російська пропаганда активно використовує соціальні платформи для маніпулювання історією та національними почуттями українців.

Під час повномасштабного вторгнення росії в Україну соціальні мережі стали ключовим інструментом комунікації, координації, мобілізації суспільства та ведення інформаційної війни**.** Вони допомогли швидко організувати допомогу військовим і цивільним, донести правду до світу та протидіяти ворожій пропаганді.

Відтак, TikTok, Telegram, Facebook та YouTube стали полем для інформаційного протистояння ворожим ІПСО (інформаційно-психологічних спецоперацій), а також викриття російських наративів та чат-ботів; українські хакерські групи атакують російські сайти та сервіси критичної інфраструктури ворога.

Соціальні мережі також безперечно стали платформою для моральної підтримки та патріотичного духу суспільства й військових, адже контент, що поширюється **у** TikTok, Instagram, Facebook, Telegram та стосується військових подій, як от:

– поширення відео про успіхи ЗСУ; оперативні фото та відео з поля бою для міжнародних ЗМІ;

– висвітлення воєнних злочинів росії; формування підтримки серед світових лідерів та громадськості волонтерські ініціативи на підтримку бійців;

– меми та гумор як елемент психологічного спротиву мотивує суспільство та підтримує бойовий дух. До прикладу Байрактар-саунд» став

вірусним у TikTok та YouTube, що створило позитивний інформаційний фон для українців.

Зауважимо, що президент України Володимир Зеленський також активно використовує соцмережі для звернень до: українського народу щодо ходу війни; російських військових злочинів, а також для звернень до міжнародної спільноти.

Отже, соцмережі стали потужною зброєю в руках українців. Вони допомогли згуртувати український народ, підтримати ЗСУ, поширити правду про війну та ефективно протидіяти ворогу. Це ще раз підтверджує, що інформаційний фронт є не менш важливим, ніж бойові дії.

Список використаних джерел та літератури

1. Бровко К. А. *Сучасні підходи використання соціальних мереж у підвищенні пізнавального інтересу студентів до вивчення іноземної мови* Acta Paedagogica Volynienses № 2. 2022. С. 47-53.
2. Бровко К. А., Сопова Д. О., Дурдас А. П. Етико-поведінкові аспекти впливу соціальних мереж на розвиток пізнавального інтересу студентів до вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням. *Академічні студії*, 2022. С. 3-10.
3. Данильян О. Інформаційне суспільство морально-етичний дискурс. *Інформація і право* № 1. 2014. С. 16–25.
4. Журба К. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. Вісник НАПН України. № 5(1). 2023. С. 1− 6.
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. Ст. 81.
6. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 8. Ст. 67.
7. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 9. Ст. 72.
8. Запорожченко О. В. Ідентичність особистості в умовах інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Випуск 26. 2020. С. 12–16.
9. Офіційний сайт. Український спектр. URL: https://uaspectr.com/2021/12/12/najpopulyarnishi-sotsialni-merezhi-u-sviti-2022/ (дата звернення 10.02.2025 р.)

Вовк Ю. М.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядаються проблеми дослідження соціальних стереотипів та визначається значущість впливу стереотипів на сприйняття та оцінку студентами соціально-політичних явищ, на формування соціально-політичного мислення та поведінки. Студентство є більш активною та організованою частиною молоді, воно формує значний потенціал та інтелектуальну основу суспільства в майбутньому. Стереотипи формуються під впливом несвідомої колективної переробки та індивідуального соціокультурного середовища, а, також, при цілеспрямованому ідеологічному впливі ЗМІ, які відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності.

Ключові слова. *Соціальний стереотип, національна ідентичність, роль, соціальна самореалізація, засоби масової інформації.*

The article considers the problems of studying social stereotypes and determines the significance of the influence of stereotypes on the perception and assessment of socio-political phenomena by students, on the formation of socio-political thinking and behavior. Student life is a more active and organized part of youth, it forms a significant potential and intellectual basis of society in the future. Stereotypes are formed under the influence of unconscious collective processing and individual socio-cultural environment, as well as with the targeted ideological influence of the media, which play an important role in the formation of national identity.
Key words. *Social stereotype, national identity, role, social self-realization, mass media.*

Феномен соціального стереотипу набуває дедалі більшої популярності, як об'єкт соціальних досліджень. Це пов'язано, насамперед, з цікавістю науковців до механізмів, які панують в масовій свідомості та впливають на соціальну поведінку.

Стереотип, як природний елемент процесу пізнання, проявляється в різних сферах життя людини.

Стереотипи – це переконання, які пов'язують групу людей, подій та явищ з рисами. Вони зводять до мінімуму складність соціального середовища.

Стереотипи формуються в наслідок категоризації (людина зараховує поодинокі об'єкти до групи) та соціального розмежування (людина схильна надавати членам однієї групи схожі характеристики), а також з метою захисту цінностей та смислів життя.

У наукові літературі із соціальної роботи подається наступне визначення. Соціальний стереотип – це традиційний звичний образ або уявлення про соціальний об'єкт, подію, які зазвичай емоційно забарвленні та мають високу стійкість.

Еволюція підходів в дослідженні феномену соціального стереотипу відображає динаміку популярності тих чи інших наукових ідей в соціальній роботі. Залежно від часового періоду послідовно панували біхевіористичні, психоаналітичні та когнітивістські методи. Дослідження соціального стереотипу, як елементу мислення, як спрощеного уявлення про дійсність, як емоційно забарвленого образу, як розповсюдженого уявлення, не дали вичерпного пояснення природи стереотипів, причин їх існування, стихійності процесів в масовій свідомості.

Слід звернути увагу на те, що серед науковців не існує єдиної думки щодо визначення соціального стереотипу. Психологічні школи розглядають стереотип, як результат прояву різних психічних процесів, оскільки по різному оцінюють роль мислення, емоцій, несвідомого в структурі особистості. До того ж, емпірично соціальний стереотип досліджується в контексті інших соціально-психологічних феноменів – суспільної думки, упереджень, авторитаризму. Вони надають певний відтінок тлумаченню соціального стереотипу.

Науковий інтерес до феномену соціального стереотипу виник в демократичних суспільствах в періоди зростання значення суспільної думки. Прагматична потреба влади маніпулювати масовою свідомістю в першій половині XX століття в США обумовила початок філософських, соціологічних, політичних та психологічних досліджень стереотипу в американській науці, яка й дотепер залишається лідером в цій галузі. Створення теоретичного базису феномену в межах психології є особливо значущим її надбанням. Вивченням

феномену стереотипу займалися такі українські вчені: М. Головатий, Т. Мадржицький, Д. Ольшанський, А. Деркач, Л. Лаптєв, В. Ядов, Е. Орлова, А. Козловська-Тельнова, Р. Грановська, Ю. Крижанська та інші. Серед закордонних авторів цим питанням займались загалом представники американської соціальної психології та соціології: У. Ліппман, Д. Катц, П. Брейлі, Р. Нісбет, М. Росс, Д. Гамільтон, Кентор Н., К. Макколі й інші.

Стереотип підвищує значущість особистісної автономії, авторства, суб'єктивності. Одночасно захищає відчуття причетності до суспільства, інтегрованості у соціум. Стереотип виникає внаслідок внутрішньої зацікавленості суб'єкта мати безпечну автономію в суспільстві.

Для того, щоб зрозуміти особливості світогляду людини, а саме, її стереотипів, необхідно розглянути фактори, що впливають на їх формування. Серед таких факторів формування світогляду людини важливе місце посідає усвідомлення людиною своєї національної ідентичності. Фактор – це певне явище зовнішнього світу, котре впливає на свідомість людини. Свідомість людини знаходиться постійно у процесі змін. Вона постійно знаходиться під впливом взаємодії на нього зовнішніх та внутрішніх процесів. Стереотипи формуються під впливом несвідомої колективної переробки та індивідуального соціокультурного середовища, а, також, при цілеспрямованому ідеологічному впливі ЗМІ, які відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності. При дослідження даного явища необхідно враховувати, що оцінка поточних подій різними ЗМІ суттєво різниться. Зокрема, оцінка політичних та воєнних дій в Україні телевізійними програмами, які входять до складу «телевізійного марафону» та блогерами різних соціальних мереж може виявлятися діаметрально протилежними. Це породжує певні труднощі в усвідомленні молодими громадянами України своєї національної ідентичності.

Націоналізм є поняттям саме сучасного явища культурної інтеграції. Цей тип національної свідомості сформувався в межах соціальних рухів і постав із процесів модернізації в той час, коли люди водночас і мобілізувалися, і ізолювалися як індивіди. Націоналізм – форма колективної свідомості, яка одночасно передбачає рефлексивне засвоєння культурних традицій, відфільтрованих через історіографію, і поширюється лише через канали сучасної масової комунікації. Обидві характеристики додають націоналізму штучних рис чогось такого, що певною мірою є витвором, уможливлюючи з огляду на таке його тлумачення маніпулювання цим терміном з боку політичної еліти.

За допомогою стереотипів легко маніпулювати свідомістю людини, оскільки стереотип тісно пов'язаний з життєдіяльністю суспільства в цілому, та конкретних груп людей. Більшість дослідників вказують на зв'язок стереотипів з гігантським впливом ЗМІ, що формують ставлення до світу, на поведінку, що відтворює вчинки «героїв», створених пресою, радіо, або телебаченням. Так, наприклад, в наш час, деяким стереотипом стає образ людини, орієнтованої на досягнення, цілеспрямованої, розраховуючої лише на власні сили. ЗМІ привчають людину мислити стереотипами і знижують інтелектуальний рівень повідомлень таким чином, що вони перетворились на інструмент отуплення.

Цій меті послужив головний метод закріплення потрібних стереотипів у свідомості – повторення.

Молодь є найбільш вразливою соціальною групою у економічних процесах. Саме вона переживає сильний тиск зі сторони різноманітних політичних сил і рухів, не володіє чіткими соціальними орієнтирами, сама знаходиться в ситуації життєвого самовизначення. В той же час, тільки молоді покоління здатні подолати ідеологічні та психологічні стереотипи, сформувати нові системи ціннісних орієнтацій. Для цього у молодих людей є всі об'єктивні передумови: творчий характер мислення і діяльності, висока соціальна і економічна мобільність, психологічна гнучкість, бажання на практиці впроваджувати в життя систему нових цінностей, відкритість до сприйняття нових, нетрадиційних масивів знання. Молодь відноситься до того віку, котрий вважається сенситивним для сприйняття соціального досвіду. Саме тому молодь знаходиться в активному творчому пошуку різноманітного соціального досвіду, розробляючи моделі власної поведінки. Підвладність впливу стереотипів досить висока: з одного боку, вони компенсують недостачу соціального досвіду; з іншого, спрощують певні моделі поведінки.

Роль цінностей у створенні соціальних стереотипів не обмежується їх відцентровою силою. Вони впливають на динаміку соціальних стереотипів. Не зважаючи на те, що соціальні цінності трансцендентні індивідуальній свідомості та діяльності і первинні стосовно індивідуально-психологічних ціннісних утворень, вони не є абсолютними. Сучасні крос-культурні дослідження демонструють відносність навіть вищих загальнолюдських цінностей.

Зміни в структурі соціальних цінностей призводять до змін особистих цінностей, а це, в свою чергу, веде до динаміки соціальних стереотипів. Строкатість стереотипів може бути пояснена існуванням в будь-який проміжок часу різноманітних, іноді суперечливих, цінностей.

Людина прагне задовольнити цінності в практичній діяльності, а при її відсутності – цінності реалізуються в уявленнях про недоступний вид практичної діяльності. В такому випадку – цінності виступають внутрішніми детермінантами, навколо яких формуються стереотипи. Їх головна функція – викривлення реальності, задля збереження ілюзії «вірності» цінностям. Узагальнення, спрощення та ірраціональність невід'ємно супроводжують такий стиль існування.

Соціальна самореалізація, як сукупність інструментально-стильових та мотиваційно-смислових характеристик, що забезпечують постійність та готовність до самовиразу особистості в суспільно-корисній діяльності, в тому числі і в суспільно-політичній, залежить від двох груп факторів. До першої групи залежних від людини факторів відносять ціннісні орієнтації, внутрішню активність, гнучкість мислення. До другої групи незалежних від людини факторів – соціальну ситуацію в країні, рівень життя, матеріальне забезпечення, засоби масової інформації, стан екології.

Оскільки потреба у самореалізації обумовлена притаманній соціальній природі людини, зумовленістю бути самоактуалізованою істотою, то соціальна

самореалізація є особливо важливою для забезпечення повноцінного здорового життя людини. Найголовніше – фахівці соціальної сфери отримують можливість переконатись у тому, що визнання та повага людей, вплив на оточуючих кожен може досягти завдяки соціальній активності задля досягнення позитивних зрушень в суспільстві.

Йдеться, перед усім, про якість психологічного життя людини, яка залежить від того, наскільки усвідомлені та реалізовані цінності самореалізації, самовиразу в суспільстві. Свою соціальну природу людина пізнає поволі протягом всього життя.

Стереотипи є невід'ємним елементом повсякденної свідомості. Соціальні стереотипи формуються відносно легко, оскільки наше власне виховання і культура породжують в нас ряд очікувань щодо поведінки. Джерелом формування соціальних стереотипів є як особистий досвід людини, так і вироблені суспільством норми, що людина отримує при навчанні, впливі засобів масової інформації та безпосередніх контактів із значущими і авторитетними людьми.

На сьогодні в умовах посилення кризових процесів у нашому суспільстві через стан світової економіки значно зростає важливість різних державних і недержавних соціальних служб, які можуть надати професійну соціальну допомогу людям, що її потребують.

Ефективність діяльності соціальних служб, громадських організацій, що спеціалізуються у роботі із людьми у кризі, часто значно залежить від розуміння та врахування психологічних особливостей цільової соціальної групи та громадськості в цілому, знання закономірностей психічних процесів, мотивуючих факторів. Стереотипи, які впливають на суспільні настрої, відіграють важливу роль у ставленні громадськості до клієнтів цих організацій, до соціальних програм, послуг, які надаються їм. Саме від особливостей сформованої системи стереотипів суспільства та окремих соціальних груп деколи залежить ефективність наданої допомоги людям у кризі.

Соціально-психологічний аспект дослідження стереотипу, пов'язаний з аналізом образу людини, як представника тієї чи іншої категорії суспільства. В соціальній роботі – це дослідження образів клієнтів.

Стереотипи забезпечують прийняття рішення ще до реального аналізу соціальних суб'єктів, соціальних процесів, ситуацій, явищ та фактів. Вони збільшують швидкість обробки інформації, сприяють відсіву та ігноруванню тієї, яка не відповідає стереотипу або суперечить певним уявленням особи або групи громадян. Явище стереотипізації позбавляє особу творчо сприймати та аналізувати інформацію про соціальне середовище. Без стереотипів довелося б інтерпретувати кожен новий факт, явище, так, ніби ми не мали ніякого життєвого досвіду. Психолог Т. Мадржицький так описує ознаки стереотипу: стереотип – не завжди об'єктивне узагальнення; воно або надто спрощене, або надто широке, перебільшене; це – переконання, спільне для певної суспільної групи; стереотип як стійка система установок не формується через соціальний досвід, а передається вербальною комунікацією; стереотип є досить стійким та не піддається змінам.

Під час безпосередньої робочої діяльності соціального працівника відбувається реальністна перевірка сформованого стереотипу – уточнюються собистісні ресурси, необхідні для успішного виконання праці, з'ясовуються можливості самореалізації в професії. На основі стереотипного образу формується індивідуальне уявлення, засноване на власному унікальному досвіді, що має виразну емоційну забарвленість та особистісну значущість. Це уявлення не є статичним, воно реагує на всі професійні труднощі та успіхи, а також відповідає актуальним тенденціям культурного та професійного середовища, котрі також змінюються на потребу часу та суспільства.

Залежно від того, які саме позиції молодого покоління, його вигляду, залежить соціальний розвиток суспільства в цілому, енергія, світогляд, моральне здоров'я, майбутнє народу.

Отже, важливою передумовою успішної організації соціальними службами окремих соціальних програм чи всієї своєї діяльності в цілому є знання природи стереотипів, їх особливостей, механізмів формування та впливу на процес оцінювання особою чи групою осіб соціальних явищ і процесів, уміння визначати основні стереотипи. На основі цього, при проектуванні діяльності, досліджуються стереотипи у найважливіших сферах, визначаються можливі причини виникнення хибних стереотипів та підбираються, при потребі, відповідні методи протидії їх негативному впливу на роботу даної соціальної служби чи окремої соціальної програми. Основними джерелами формування соціального стереотипу у сприйнятті соціальної роботи виступають: досвід взаємодії з представниками професійної спільноти, штучні та реальні образи, трансльовані соціокультурним оточенням, особливості освітньої соціалізації у ВНЗ, власний досвід виконання професійних завдань, успішність в робочій діяльності, оцінка та прийняття з боку професійного середовища, професійне вигоряння. Тому, життєві цінності та стереотипи сьогодення визначають образ нашого «завтра». Будь-який прояв неуваги до соціальних проблем здатне створити ще більші проблеми для сьогодення і майбутнього суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політики. Київ: Либідь, 2021. 334 с.

2. Казміренко В. П. Вплив організаційних середовищ на соціальний світогляд особистості. *Наук. студії із соц. та політ. психології: зб. ст. АПН України, Ін-т соц. та політ. психології*. Вип. 10 (13). 2020. С. 158–169.

3. Кокун О. М. Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, *Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*, 2020. Випуск 20, С.68–81.

4. Кононов І. Ф. *Етнос*. *Цінності*. *Комунікація*. *Луганськ*: Альма-матер, *2018*. 494 с.

5. Чиханцова О. Психологічні основи життєстійкості особистості: монографія. Київ: Талком, 2021 р. 319 с.

Вороненко Л.В., Кубатко О.М.

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ЗАСОБАМИ 2D-ГРАФІКИ ТА 2D-АНІМАЦІЇ

У статті представлені практичні рекомендації зі створення умов для становлення національної ідентичності вихованців закладу позашкільної освіти засобами 2D-графіки та 2D-анімації. Досвід становлення національної ідентичності вихованців закладу позашкільної освіти засобами інформаційно-технічної творчості дозволив досягти значних позитивних результатів, що на конкретних прикладах показує процес інтеграції культурних та історичних елементів у виховний процес, сприяючи глибокому усвідомленню молоддю своєї національної приналежності та розвиненню почуття патріотизму.

Ключові слова: *позашкільна освіта, національна ідентичність, гурток, науково-технічна творчість, графіка, анімація*

The article presents practical recommendations for creating conditions for the formation of national identity of students of an after-school education institution using 2D graphics and 2D animation. The experience of forming the national identity of students of an out-of-school education institution through the means of information and technical creativity has allowed us to achieve significant positive results, which, using specific examples, shows the process of integrating cultural and historical elements into the educational process, contributing to a deep awareness among young people of their national identity and the development of a sense of patriotism.

Keywords: *extracurricular education, national identity, circle, scientific and technical creativity, graphics, animation*

В англомовній версії Вікіпедії поняття «національна ідентичність» трактується як «почуття приналежності людини до певної держави чи нації» [1]. Ідентичність не є вродженою рисою. Формування національної ідентичності молодого покоління відбувається шляхом усвідомлення себе і свого існування. Комп'ютерна графіка та анімація є одним з найбільш популярних та цікавих напрямків екранної культури, до якої прикута увага сучасної дитини. Саме тому екранна культура стає особливо важливим чинником, який посилює процеси, що виховують масову свідомість, закріплюють нові моделі людської поведінки, в систему соціальних та культурних координат. Неабиякий вплив екранна культура чинить на дитину. В нових умовах життя – повномасштабної російсько-української війни, все більше стає завдань розказати дітям про справжню історію України та її культурну спадщину, підняти морально-етичні цінності українців. Саме така кропітка робота відбувається наразі у гуртку «Комп'ютерна графіка й анімація» комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради (далі – КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР).

Системність в роботі досягається шляхом створення особливого розвивального освітнього простору в закладі позашкільної освіти (далі – ЗПО) засобами 2D-графіки та 2D-анімації, яке виступає національно-патріотичним імперативом для становлення та розвитку національної ідентичності вихованців гуртка. До переліку елементів розвивального освітнього простору належать: інтегровані заняття з завданнями щодо історії України, її національними традиціями та багатою культурою; виховні заходи з привабливими завданнями, виконання яких вимагає застосування технології Flash-анімації з урахуванням

віку дитини; участь вихованців у Всеукраїнських та Міжнародних заходах, з метою популяризації національної культури та історії; впровадження в освітній процес гуртка завдань з анімації за допомогою ресурсів штучного інтелекту, як-то: Kazka.fan, Storytailor.com, ChatGPT.

Провідна ідея досвіду полягає в тому, що гурток комп'ютерної графіки й анімації є потужним інструментом утвердження національної ідентичності його вихованців. Застосуванням програми анімації Adobe Flash разом з ресурсами Інтернету підвищують зацікавленість і вмотивованість дітей до історії України, її культурної спадщини, традицій, славетних захисників Батьківщини всіх часів, морально-етичних цінності українців тощо.

На початку роботи над темою досвіду було організовано вивчення питання становлення та розвитку національної ідентичності дітей та молоді в працях закордонних та вітчизняних науковців; розглянуто фахові та методичні джерела щодо питання національно-патріотичного та громадянського виховання дітей та молоді, формування в них патріотичної свідомості. Також з використанням типових опитувальників проведено вступну діагностику з метою отримання об'єктивної інформації щодо наявних базових інформаційно-технічних знань та вмінь майбутніх гуртківців. За результатами проведеного опитування з'ясовано, що 80 % вихованців показали достатній рівень володіння ІКТ, 10 % – середній рівень, 8 % – високий рівень, 2 % – низький рівень. Опрацювавши отримані результати опитування було визначено подальші шляхи формування майбутніх цифрових навичок вихованців та визначено шляхи формування їх патріотичної свідомості засобами 2D-графіки та 2D-анімації в умовах ЗПО.

Наступним етапом стало розроблення навчально-методичного забезпечення щодо створення системи національно-патріотичного виховання в гуртку ЗПО засобами інформаційно-технічної творчості. Було надано характеристику необхідних педагогічних умов щодо розвитку дитини в умовах освітнього процесу; алгоритм формування у неї первинних елементів логічного й алгоритмічного мислення та інформаційної культури; шляхи створення освітнього простору для вивчення основ комп'ютерної графіки й анімації з опанування програм 2D-анімації Adobe Flash MX і редагування звуку Audacity; перелік джерел інформації з різних інтегрованих до навчання предметів для творчого розвитку вихованців, пошуку знань про сучасну українську культуру за допомогою медіатехнологій.

Задля активізації пошуку ефективних шляхів роботи з розвитку дитячої творчості, оригінальності мислення, уяви, фантазії, збагачення фахового досвіду педагогів, прищеплення почуття поваги дітей до культурної спадщини народу, його традицій та впровадженню національно-патріотичного виховання створено дидактичний та методичний комплекс з використання інтегрованих практичних завдань з 2D-графіки та 2D-анімації на заняттях та виховних заходах гуртка.

Сучасні цифрові рішення в навчанні дитини допомагають ефективно поєднувати теорію з практикою. Відбувається й знайомство вихованців з ресурсами штучного інтелекту, програмами допомоги в створенні анімації, а

саме – написанні казок, складанні сценаріїв, музики, виготовленні унікальних зображень. Написання казки та сценарію – це дуже цінний досвід для дітей. Коли діти молодшого віку пишуть казки, наприклад, за допомогою ресурсу Storytailor AI, вони відчувають цілу палітру емоцій. Разом з Storytailor можна мріяти, мандрувати та потрапляти в дивовижні пригоди. Тому діти із задоволенням спілкуються з ресурсом, пишуть казки, та артистично декламують їх одногрупникам на занятті. Діти сприймають спілкування з ШІ, як елемент гри, тому вони експериментують з історіями, можуть змінювати персонажів, діалоги чи навіть кінець історії. Відповіді ШІ іноді бувають настільки незвичайними або смішними, що це створює атмосферу веселощів на заняттях. Діти пишаються, що ідеї належать їм, а ШІ лише їх оформлює та доповнює. Коли сценарій завершено, діти відчувають щире задоволення від того, що створили щось унікальне.

Визначено конкретні форми та методи виховного впливу на вихованців гуртка засобами інформаційно-технічної творчості під час підготовки та проведення навчальних занять. Під час організації дистанційного освітнього процесу активно використовуються інтерактивні цифрові ресурси Google та платформу Zoom для онлайн спілкування та проведення занять. Завдяки Google Classroom в гуртку організована робота з групами щодо розміщення та виконання завдань за календарним планом. Зворотний зв’язок з вихованцями здійснюється через відправлення виконаних завдань, тестів та приватних коментарів. Розміщуються дидактичні матеріали у вигляді посилань, бібліотек картинок, музики та звуків, текстових документів з описом сценаріїв, які потрібні в розробці завдання з анімації. Завдяки створенню завдань-тестів у Classroom, можна швидко перевірити знання вихованців за пройденою темою. Онлайн заняття проходять за підтримки платформи Zoom. Разом з групою організовується проведення театралізованих сцен, перегляд відео, пошук картинок, прослуховування музики, проходження тестів, ігри, знайомство з ресурсами написання казок та складання сценаріїв, проводяться виховні заходи тощо. Використання таких медійних ресурсів як Genially, Sway чи Sutori допомагають інтерактивно працювати під час проведення виховних заходів, проходження тестів та квест-ігор разом з групою онлайн, чи самостійно вихованцем.

Організовано та проведено на базі гуртка низку майстер-класів національно-патріотичного спрямування для керівників гуртків і для вихованців, які переконують в тому, що «національна ідентичність – це ставлення до минулого, сучасного і майбутнього нації, приналежність до якої ти відчуваєш» [2].

Розроблено та проведено відео заняття з різних тем навчальної програми, які інтегровано з культурою та традиціями українського народу. Використання національного матеріалу у мистецтві кіно та анімації, у творчих проєктах вихованців – це виховання поваги та любові дітей до традицій українського народу. Саме такі завдання додають справжнього колориту та заряджають енергією творчості. День Святого Миколая, Святвечір, Різдво Христове – це свята, які Україна відновила та знов повернула до своїх традицій. Через

анімацію вихованці дізнаються багато цікавої інформації, як про самі свята, так і закріплюють нові знання (як то автоматична анімація форми – SHAPE та циклічна анімація), озвучування роликів створюється через знайомство з різдвяними колядками та славетним на весь світ «Щедриком» Леонтовича. Діти популяризують українські традиції та свою творчість через вітальні листівки, які надсилають на Різдво та Новий рік своїм рідним та друзям, беруть участь у різдвяних конкурсах, присвячених цим подіям, вітають українських захисників.

Створено цікаві індивідуальні завдання, під час виконання яких вихованці разом з технічними знаннями знайомляться зі сценічною майстерністю, та вчаться поступово планувати дії персонажів, програвати рухи героїв через аналогію власних рухів, почуттів та емоцій; вчаться одночасно працювати з сюжетом та моделювати його через рольову гру; мають вибір зробити завдання як ролик-заставку, ролик на тему екології, чи дати морським істотам акторські ролі. Проєктуючи їх на сучасний світ, вихованці ділять персонажів на добрих та злих, мирних істот та хижаків. Діти знайомляться з поняттям алегорія. Тому уособленням персонажів можуть стати, наприклад, різні країни, а розфарбування героїв робиться за малюнками прапорів цих країн – наприклад, України, США, країн Європи та, звісно – «рф». В рольовій грі діти одразу складають сюжет та надають певного сенсу діям персонажів, за якими все стає на свої місця. Практичні роботи дітей яскраво відображають ставлення особистості до українського народу, малої Батьківщини, держави, нації; самоідентифікації, збереження культурної спадщини України, популяризації в молодіжному середовищі інтересу до героїчного минулого українського народу, активне залучення широкого загалу дітей та підлітків до волонтерської діяльності під час широкомасштабного вторгнення.

Розроблено сценарії та конспекти для проведення офлайн та онлайн виховних заходів та завдань, присвячених дням пам’яті, національним святам, видатним подіям, що знайшло особливе місце в навчальному процесі. Відновлення та відродження історичної справедливості є однією з головних виховних завдань гуртка. Через такі завдання вихованці усвідомлюють свою ідентичність та гідність, висловлюють свої почуття з погляду гуманності та моралі.

Засоби комп’ютерної графіки та анімації є потужним інструментом для формування національної ідентичності вихованців ЗПО. Вони дозволяють інтегрувати культурні та історичні елементи у виховний процес, сприяючи глибокому усвідомленню молоддю своєї національної приналежності та розвиненню почуття патріотизму.

Частиною системи педагогічних дій у гуртку є педагогіка партнерства. Вихованці, батьки та педагоги об’єднані спільними цілями, прагненнями та єдиними думками, тому є рівноправними учасниками освітнього процесу, які відповідальні за його результат. Нова педагогічна етика визначається взаєморозумінням, взаємоповагою та творчим співробітництвом педагога та вихованця. Вона встановлює особистісне спілкування з вихованцем (підтримку, довіру, співпереживання), зумовлює використання особистісного діалогу, моделює життєві ситуації та створює ситуації успіху вихованця.

Під час впровадження творчих проєктів національно-патріотичного спрямування у вихованців відбувається: формування ціннісного ставлення до себе, сім'ї, родини, людей; до суспільства, нації та держави; до праці; до природи; до культури й мистецтва; виховання почуття належності до рідного народу, інтересу до народних та державних свят; соціалізація особистості на засадах загальнолюдської моралі; утвердження поваги до Конституції України, законодавства, державної символіки, державної мови; розширення етичних уявлень про добро, справедливість, утвердження гуманістичної етики та формування поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, чесність, відповідальність; формування соціально активної особистості.

Особливістю гуртkової роботи є проведення організаційно-масових заходів, які є цікавими для підлітків 10-14 років. Таким став творчий проєкт «Єдина країна – єдиний народ» до Дня Соборності України, що був проведений дистанційно, у форматі інтерактивного плакату Genially. День Соборності України – це важлива подія, що символізує єдність українських земель та народу. Виховання національної свідомості, патріотизму, гордості за свою країну є важливою складовою освітнього процесу. Використання сучасних цифрових технологій дозволяє зробити цей процес цікавим, інтерактивним та ефективним.

Метою проекту є: ознайомлення вихованців з історичними подіями, формування їхньої національно-патріотичної свідомості, розвиток цифрових компетентностей через опрацьовування завдань інтерактивного плакату «День Соборності України» на сервісі Genially.

Під час роботи над проектом вихованці ознайомилися із поняттям «соборність», «єдність»; навчилися працювати з інтерактивним плакатом «День Соборності України» на сервісі Genially; розвинули креативне мислення та навички створення цифрового контенту; дізналися більше про історію Дня Соборності України; отримали практичні навички роботи з інтерактивним плакатом; розвинули навички командної роботи; створили власні тематичні анімаційні проекти; відчули свою причетність до єдності країни через власну творчість.

Впродовж виконання завдань було використано такі ресурси, як: інтерактивний плакат «День Соборності України» на сервісі Genially; програма для створення анімації Macromedia Flash MX 6.0 (аналог сучасної програми Adobe Animation); Google Диск, Google Classroom для виставки робіт вихованців.

Творчу роботу було організовано поетапно. Під час 1-го етапу відбувся квест «Ланцюг єдності»: Вихованці виконували завдання інтерактивного плакату «День Соборності України» на сервісі Genially у форматі квесту, натискаючи на інтерактивні кнопки. На 2-му етапі проекту було створено віртуальну анімаційну студію «Символи єдності». Вихованці працювали у програмі Macromedia Flash MX 6.0, створювали тематичний анімаційний ролик до Дня Соборності України з метою анімувати символи України (наприклад, рух прапора, пульсацію серця у кольорах національного стяга, поєднання рук у ланцюг єдності), накладали музичний супровід. Анімаційні ролики вихованці

створювали у файлах *fla, потім публікували як файли *swf. Для розміщення в мережі Інтернет файли *swf було перетворено на відео у форматі *mp4. Готові анімаційні ролики зберігалися на Google Диск та надсилалися у Google Classroom для перевірки. Всі учасники проекту презентували створені анімаційні ролики.

Досвід становлення національної ідентичності вихованців закладу позашкільної освіти засобами інформаційно-технічної творчості дозволив досягти значних позитивних результатів, що на конкретних прикладах показує процес інтеграції культурних та історичних елементів у виховний процес, сприяючи глибокому усвідомленню молоддю своєї національної приналежності та розвиненню почуття патріотизму. Відбувається перехід до повної творчої самостійності, надається змога вихованцям самоствердуватися та втілювати у творчих роботах свої індивідуальні інтереси, вподобання, фантазійні образи. Автор активно поширює свій педагогічний досвід та пріоритетом у педагогічній діяльності вважає національно-патріотичне виховання дітей та молоді. Сьогодні корінні зміни показали, що українці можуть допомагати армії, біженцям, державі, бути креативними, активними у захисті Батьківщини та брати відповідальність за країну на себе. Тому формування майбутнього світогляду нації базується на національній ідентичності сучасного молодого, і не тільки, покоління українців як носіїв майбутніх суспільних змін. Надалі національна самоідентичність українців є тим чинником, який дасть можливість у повоєнний час об'єднатись навколо ідеї відновлення української держави та повернення наших громадян назад на Батьківщину.

Список використаних джерел та літератури

1. Вікіпедія http://surl.li/ueges

2. Горінов П.В., Драпушко Р.Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави/Юридичний науковий електронний журнал № 10. 2022. DOI https://doi.org/10.32782/2524- 0374/2022-10/2

Гончар Л.В.

РОЛЬ МЕДІА ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОШИРЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Розглянуто використання медіа і цифрових технологій у поширенні національної ідентичності, посиленні патріотичних настроїв та згуртованості української молоді. Проаналізовано контент, який стосується національної ідентичності, а саме: освітні відео та пости про історію України; мовні челенджі, спрямовані на популяризацію української мови; флешмоби та хештеги; освітні стріми та подкасти, присвячені російсько-українській війні, українській культурі, літературі та історії та ін. Наведено приклади використання цифрових освітніх платформ у поширенні української національної ідентичності.

Ключові слова: *українська молодь, медіа, цифрові технології, національна ідентичність.*

This paper examines the use of media and digital technologies in spreading national identity, strengthening patriotic sentiments, and fostering unity among Ukrainian youth. It analyzes content related to national identity, including educational videos and posts about Ukrainian history; language challenges aimed at popularizing the Ukrainian language; flash mobs and

hashtags; educational streams and podcasts dedicated to the Russo-Ukrainian war, Ukrainian culture, literature, and history, among others. Examples of the use of digital educational platforms in promoting Ukrainian national identity are provided.

Keywords: *Ukrainian youth, media, digital technologies, national identity.*

Сучасний світ стрімко розвивається в умовах цифровізації, і молодь є головним носієм та рушієм змін у медіапросторі. Науковці вважають, що сучасний цифровий спосіб долучення людини до природного і соціального світу, коли зникають межі для конструктивних міжкультурних взаємообмінів, є загальним свідченням її складного життя в цивілізованому суспільстві. У таких умовах акцент робиться на науковій і практичній цінності відповідних продуктів, що необмежено транслюються. Отже, виникає проблема ступеня їхнього використання в контексті компетентнісних можливостей конкретного індивіда [2].

Розглянемо, як використання медіа і цифрових технологій сприяє поширенню національної ідентичності, посиленню патріотичних настроїв та згуртованості українців, що є особливо актуальним на сьогодні, в епоху надскладних воєнних викликів.

Для популяризації української мови, культури та історії є важливими соціальні мережі, такі як TikTok, Instagram, Facebook, Telegram та Twitter. Молодь активно створює контент, який стосується національної ідентичності, що включає:

1. Освітні відео та пости про історію України, важливі постаті та події. Українські блогери та історики популяризують історичні знання через короткі та лаконічні відео на TikTok та Instagram Reels. Вони висвітлюють значущі події, такі як Українська революція 1917-1921 років, боротьба УПА, Революція Гідності та сучасна російсько-українська війна. Для прикладу, проєкт «Країна. Історія українських земель» являє собою цикл навчально-освітніх фільмів, присвячених історії України. Окрему увагу приділяється видатним українським діячам (Тарас Шевченко, Леся Українка, Симон Петлюра, Степан Бандера, Василь Стус), які є символами боротьби за незалежність і свободу. Використання анімованих пояснень, історичних реконструкцій та інтерактивних вікторин робить подачу інформації доступною та цікавою для молоді.

2. Мовні челенджі, спрямовані на популяризацію української мови серед молоді. Такі челенджі стали особливо популярними в соціальних мережах, оскільки вони сприяють залученню молоді до активного використання української мови у повсякденному житті. Наприклад, мета челенджу «30 днів українською» – заохотити учасників протягом місяця спілкуватися виключно українською мовою та ділитися своїми враженнями у відео. Інші популярні формати включають «Слова, які ти не знав», де блогери розповідають про цікаві або забуті українські слова, та «Переклади без гугла», у якому учасники намагаються перекласти складні терміни або фрази без використання автоматичних перекладачів. Такі ініціативи допомагають не лише підвищити рівень володіння мовою, а й популяризувати українську серед тих, хто звик користуватися російською або іншими мовами.

3. Флешмоби та хештеги (#РозмовляйУкраїнською, #СлаваУкраїні), які сприяють єдності та підкреслюють патріотизм. Такі флешмоби об'єднують тисячі людей по всій країні та за її межами. Наприклад, акція «Мова об'єднує» заохочує користувачів соцмереж записувати відео, у яких вони діляться своїм досвідом переходу на українську мову. Також популярними стали хештеги на підтримку військових, де українці висловлюють вдячність захисникам. Завдяки масовості таких акцій українська мова і культура стають частиною повсякденного життя.

4. Використання мемів та інфографіки, що допомагають молоді легше сприймати складні історичні факти та актуальні події. Мем-культура стала ефективним засобом привернення уваги до історичних подій та боротьби з дезінформацією. Українські дизайнери та блогери створюють інфографіки, що пояснюють історичні події простими словами. Також популярними є сатиричні меми, які висміюють пропаганду та підтримують бойовий дух українців. Завдяки візуальній привабливості такі матеріали швидко поширюються та стають вірусними в соцмережах.

Амбасадорами української культури активно виступають блогери та інфлюенсери. Вони відіграють важливу роль у формуванні думки молодого покоління, впливаючи на свідомість аудиторії через:

– популяризацію україномовного контенту на YouTube та TikTok. Відмітимо, що з 2023 року спостерігається особливий попит на подкасти українською, а також ті проєкти, які мають стосунок до нашої самобутності, мови, культури, історії.

– освітні стріми та подкасти, присвячені українській культурі, літературі та історії. Українські радіо та видання пропонують слухачам матеріал у аудіо-форматі, адже це зручно і не потребує такого залучення, як відео. Серед найбільш плідних творців та платформ, що пропонують подкасти українською, можна виділити Радіо «Накипіло», Radio Skovoroda, Urban Space Radio, Радіо Аристократи, Радіо НВ, видання The Ukrainians, The Village Україна, Vertigo, Куншт та інші.

– тематичні подкасти, насамперед, присвячені війні в Україні. Вони допомагають прийняти теперішню реальність і зрозуміти, що робити далі і як допомогти країні, водночас виявляючи таку потрібну у наш час психотерапевтичну дію на особистість людини. Серед найпопулярніших подкастів про війну такі підкасти, як: «Фронтова поплава» (опубліковано більше 130 випусків, кожен з яких слухають десятки тисяч користувачів лише в YouTube); «Особова справа» (подкаст Тетяни Федоркової про розслідування наслідків російської агресії, пошук зниклих безвісті); «Пліч-о-пліч» (історії захисників, які через російську агресію навчилися жити по-новому, ставши на захист країни, розповіді про життя ветеранів, реабілітаційні центри, громадські організації, що допомагають захисникам; ведучий – Володимир Носков на Радіо «Накипіло»); «Вона. Війна» – програма про українських захисниць, волонтерок, активісток; щирі розмови з жінками, які щодня наближають нашу перемогу [Підкасти про війну. https://radio.nakypilo.ua/103-podkasty-ukrayinskoyu-pro-vse-na-sviti/].

– авторські проєкти, присвячені проблемам виховання в сім'ях. Для прикладу, проєкт Олесі Котубей-Геруцької «Прощавай, імперіє!», де говориться про виховання у Радянському Союзі та як воно досі впливає на нас, що таке родинна травма та що ми можемо змінити в цій ситуації для себе [4].

– підтримку української музики, кіно та літератури, що формує національну свідомість через сучасний культурний продукт. Соціальні платформи (Instagram, TikTok, YouTube) стали майданчиком для просування української музики, літератури, мистецтва та традицій. Поширення контенту українською мовою стимулює її використання серед молоді

– співпрацю з волонтерськими рухами та благодійними фондами, допомагаючи збирати кошти для ЗСУ, переселенців та інших суспільно важливих ініціатив.

Поширенню української національної ідентичності сприяє також широке використання цифрових освітніх платформ. Для прикладу, такі проєкти, як «Prometheus», «EdEra», «Laba» та «Освітній хаб» пропонують курси з історії, мови та культури України. Окрім того, такі платформи, як «Дія. Освіта» та «ВУМ online» пропонують можливості для саморозвитку та вивчення актуальних тем, пов'язаних з громадянським суспільством і патріотичним вихованням. Таким чином, онлайн-освіта сприяє: поглибленню знань молоді про національну спадщину; розвитку критичного мислення та аналізу історичних подій; посиленню української самоідентифікації серед студентів та молодих спеціалістів; отриманню доступу до якісної освіти незалежно від місця проживання та фінансових можливостей; формуванню активного громадянського суспільства через інтерактивні освітні програми; вивченню української мови для внутрішньо переміщених осіб та тих, хто раніше розмовляв російською, через спеціалізовані онлайн-курси.

Цифрові платформи також використовують сучасні технології для підвищення ефективності навчання. Наприклад, штучний інтелект аналізує прогрес користувачів та пропонує індивідуальні траєкторії навчання. Гейміфікація та інтерактивні методи сприяють кращому засвоєнню матеріалу, роблячи освітній процес захопливим і доступним для молоді.

Молодіжні ініціативи та волонтерські рухи також активно застосовують цифрові інструменти для підтримки культурних, історичних та мовних цінностей України. Так, сучасна українська молодь активно працює на інформаційному фронті, борючись із дезінформацією та поширюючи правду про Україну. Волонтери активно створюють і розповсюджують: перекладені на різні мови новини, що доносять світові об'єктивну інформацію про події в Україні, розвінчують фейки та борються з російською пропагандою; графічний та відеоконтент, який пояснює історичні процеси та допомагає боротися з ворожими наративами (короткі відео, які розповідають правду про Голодомор, боротьбу УПА чи сучасні події війни; цифрові кампанії на міжнародних платформах, спрямовані на підтримку України та її культури. Волонтери організовують флешмоби в Twitter, Instagram та TikTok із хештегами #StandWithUkraine, #StopRussia, щоб привертати увагу світової спільноти до російської агресії.

Серед волонтерських рухів варто відзначити також *кіберволонтерство* – молоді фахівці в галузі ІТ допомагають Україні, протидіючи кібератакам, створюючи безпечні ресурси для інформаційної боротьби та сприяючи кіберзахисту державних установ і *гуманітарну допомогу* – волонтери використовують цифрові платформи для організації зборів коштів, гуманітарної допомоги для військових, переселенців та людей, які постраждали від війни.

Розглянемо, яким чином можна використання медіа у педагогічних практиках для популяризації рідної мови, національної ідентичності, посилення патріотичних настроїв та згуртованості українців.

Це може відбуватися, насамперед:

1. Через інтеграцію документальних фільмів у навчальний процес, а саме: використання документальних фільмів на YouTube про українську історію або культурні явища. Наприклад, перегляд і обговорення фільмів «Вусатий фанк» (про українську естраду 1970-х років), «93: Бій за Україну» (про війну на Донбасі), «Красна Маланка» (про традиційне святкування Маланки на Буковині).

2. Проєктну діяльність та креативне навчання. Учні, для прикладу, можуть створювати власні блоги, подкасти або відеопроєкти на теми української культури та історії. Важливим є проведення флешмобів та інформаційних кампаній у соцмережах для популяризації української мови та традицій. Наприклад, організація TikTok-челенджів, присвячених українським традиціям або поетам.

3. Роботу з критичним мисленням, а саме: допомога учням у аналізі новинних матеріалів, блогів та постів у соцмережах на предмет їхньої правдивості; вивчення інформаційного впливу та пропаганди у сучасному цифровому середовищі. Наприклад, педагоги активно використовують проведення інтерактивних уроків, де учні аналізують фейкові новини та розробляють власні рекомендації щодо їх розпізнавання, вчаться розрізняти маніпулятивні заголовки у ЗМІ, а також ознайомлюються з принципами фактчекінгу через практичні вправи, такі як порівняння інформації з різних джерел.

У цьому плані доцільним є використання платформ для перевірки фактів, таких як «StopFake» чи «VoxCheck», для навчання методам верифікації інформації.

4. Залучення популярних медіаособистостей (запрошення блогерів та медіафахівців на відкриті лекції або вебінари для обговорення актуальних тем; використання відео- та текстових матеріалів популярних контентмейкерів як частини навчальних ресурсів. Наприклад, педагам рекомендуємо провести спільний вебінар з українськими істориками-блогерами, які пояснюють історичні події на основі доказових джерел.

5. Гейміфікацію навчання: використання мобільних додатків для вивчення української мови, історії та культури (наприклад, «Mova» для вивчення української мови); проведення онлайн-квестів або вікторин на історичні та культурні теми (наприклад, інтерактивна гра «Що? Де? Коли?» на теми історії України або мовних норм у соцмережах); створення навчальних

симуляцій та рольових ігор, які імітують реальні історичні події чи соціальні ситуації, що допомагають глибше зрозуміти матеріал; використання настільних ігор, адаптованих до освітнього процесу, наприклад, історичних вікторин або стратегічних ігор про розвиток України; впровадження системи нагород та рейтингу за активну участь у навчальних завданнях, що підвищує мотивацію учнів.

Отже, медіа та соціальні мережі мають потужний вплив на формування національної ідентичності української молоді, а їхнє ефективне використання у педагогічних практиках може сприяти поглибленню знань, розвитку громадянської активності та критичного мислення. Використання сучасних цифрових інструментів допомагає зробити освіту більш інтерактивною, актуальною та спрямованою на формування свідомих громадян України.

Список використан их джерел та літератури

1. Геревенко А. М., Ільїна Т. В., Ібрагімова Л. А. Використання цифрових платформ для підвищення якості професійної освіти. *Академічні візії*. 2024, № 31. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1149/1019 (дата звернення 23.03.2025 р.)

2. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/292/355 (дата звернення 23.03.2025 р.)

3. Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації – 2024. *Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів*, Одеса, 26-27 вересня 2024 р. Одеса, Видавництво ОНТУ, 2024 р. – 400 с.

4. Як радянське виховання досі на нас впливає. https://suspilne.media/culture/965315-ak-radanske-vihovanna-dosi-na-nas-vplivae-video/ (дата звернення 23.03.2025 р.)

Дегтярьова Г. А.

РОЛЬ МОВИ МЕДІА У ФОРМУВАННІ ТА РУЙНУВАННІ ІДЕОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ НА МОЛОДЬ

У статті досліджується роль мови медіа у формуванні та руйнуванні ідеологічних впливів на молодь в умовах інформаційних війн. Розглядаються механізми, які використовуються для маніпуляції суспільною свідомістю, зокрема семантичне маніпулювання, евфемізація, новомова та стилістичні прийоми. Акцентується увага на необхідності формування критичного мислення у молоді як засобу протидії маніпулятивним впливам, зокрема руйнуванню ідеологічних поглядів. Зроблено висновок про важливість медіаграмотності та мовного спротиву для захисту національної ідентичності та інформаційної безпеки.

Ключові слова: *мова, медіа, ідеологічний вплив, маніпуляції, інформаційний вплив.*

The article explores the role of media language in shaping and dismantling ideological influences on young people in the context of information warfare. It examines the mechanisms used to manipulate public consciousness, including semantic manipulation, euphemization, newspeak, and stylistic techniques. The study emphasizes the necessity of fostering critical thinking among youth as a means of resisting manipulative influences, particularly the erosion of ideological beliefs. The conclusion highlights the importance of media literacy and linguistic resistance in protecting national identity and ensuring information security.

Keywords: *language, media, ideological influence, manipulation, informational impact.*

Сучасний світ характеризується потужним інформаційним потоком,

у якому засоби масової інформації відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, світогляду та ідеологічних переконань, особливо серед молоді. В умовах повномасштабної військової агресії РФ інформаційна складова стає одним із головних інструментів впливу на суспільну свідомість.

Безсумнівно, медіа не лише поширюють інформацію, а й активно впливають на емоції, поведінку людей, сприяють формуванню ціннісних орієнтацій у представників цільової аудиторії, які є ключовим елементом масової свідомості. Ідеологічні цінності, що формуються через медіа, надають сенс соціальним діям і слугують їхнім виправданням. Водночас ідеологічний вплив не виникає сам по собі – він реалізується у відповідь на суспільний запит, задовольняючи певні очікування як окремих індивідів, так і суспільства загалом у конкретних ситуаціях.

Медіа визначають реакцію людей на події та явища, впливають на їхню поведінку, оскільки зміст медійних повідомлень безперечно відіграє роль у становленні та поширенні ідеологій у суспільстві. Це у свою чергу створює умови для формування або, навпаки, руйнування ідеологічних орієнтирів, оскільки інформаційний контент, особливо мовні засоби, є інструментом конструювання реальності. Слід зазначити, що в інформаційно-психологічному впливі важливу роль відіграють не лише прямі та опосередковані методи пропаганди, а й лінгвістичні та соціолінгвістичні прийоми.

Мета – розглянути мову медіа як механізм впливу на ідеологічні погляди молоді в умовах військової агресії.

Дослідженню ролі мови медіа як засобу маніпуляції свідомістю людини присвячували свої праці такі українські науковці, як Г. Монахова, яка досліджує маніпулятивні технології в медіа, зокрема мову медіатекстів і її вплив на суспільну свідомість; О. Потятинник, який вивчає інформаційні війни, маніпулятивні техніки в журналістиці, зокрема спотворення фактів і створення потрібних наративів; О. Гуменний зосередив увагу на аналізі мовних засоби впливу в політичній комунікації, маніпулятивних прийомах у медійному дискурсі; В. Сидоренко – досліджує нейролінгвістичні аспекти маніпуляції в засобах масової інформації, аналізує стилістичні особливості маніпулятивного мовлення; Т. Адаменко – вивчає використання стереотипів і фреймінгу в українських медіа, а також вплив емоційної лексики на суспільну свідомість, О. Тараненко – мова ворожнечі в медіа тощо.

Мова є потужним засобом впливу, який може як зміцнювати, так і руйнувати ідеологічні установки молоді. Вона може бути засобом придушення, гноблення, руйнування поглядів, коли звернення до неї підпорядковані певним ідеологічним завданням. Так, софіст Горгій ще в античні часи наголошував, що мова має здатність викликати емоції, змінювати думки та навіть формувати поведінку людини. Ця властивість широко використовується в медійному просторі, зокрема в інформаційних війнах, які є ключовим компонентом сучасних конфліктів, у яких інформація виступає одночасно і ресурсом, і зброєю.

«Мова визначає наш світогляд, і саме за допомогою мовних засобів ми не лише усвідомлюємо, а й конструюємо реальність довкола нас. Події, явища,

процеси можна, абсолютно нічим не погрішивши супроти об'єктивної наукової істини, назвати й описати різними словами. Тож чіткі визначення, усталені формулювання, загальновживані мовні конструкції – все це є інформаційною зброєю українців у війні проти російського агресора» [7].

Герберт Маркузе зазначав, що мова є не лише способом комунікації, а й інструментом влади, що дозволяє формувати потрібне розуміння реальності. Це особливо помітно в умовах пропаганди, коли певні мовні конструкції та стилістичні прийоми використовуються для маніпулювання суспільною думкою.

Будь-яке слово має здатність впливати на співрозмовника. Мовленнєвий вплив, як правило, спрямовується на зміну думки чи поведінки адресата в бажаному для мовця напрямку. Досягти цього можна різними способами, такими як аргументація, переконання, вмовляння, скарги, навіювання, прохання, наказ або примус. У масовій комунікації маніпулятивний аспект конструювання мови зрештою виявляється провідним: «Мова в медіа може бути використана і як засіб маніпуляції, коли певні слова чи терміни навмисно змінюються для створення бажаного ефекту. Маніпулятивні можливості мови взагалі і української мови зокрема надзвичайно багаті. На службі маніпулятора і мовна метафора, і помилкова аналогія, і багатозначність, і непрямі мовні акти, і пресуппозиції, і багато чого іншого» [2].

Наприклад, у країні-агресорці війна вперто називається «спецопераційою», адже спецоперація – це допомога «братньому народу», це місія великої та потужної держави, якою є росія, а війна – це погано; відступ військ – «перегрупуванням», а втрати – «жестом доброї волі». Це класичний приклад новомови, концепцію якої описав Джордж Орвелл у романі «1984». «Медіа тоталітарних держав користуються новомовою, адже так хоче режим. Якщо керівництву потрібно, щоб табори смерті називали «концтаборами» чи «евакуаційними таборами», то такі ЗМІ не будуть ставити під сумнів вимогу верхівки.» [1]. Як стверджує В. Кульженко, «причини цього прості: або журналісти теж піддаються впливу ідеології, або залежать від режиму і не можуть піти проти нього, або обидва варіанти» [3]. Така мовна практика дозволяє змінювати сприйняття реальності, розмивати істину та виправдовувати злочини, формувати викривлені ідеологічні погляди.

У контексті українсько-російської війни спостерігається й інший процес – поява нових слів та переосмислення старих. Наприклад, назва населеного пункту в Миколаївській області «Чорнобаївка» стала символом повторення невдалих дій, це слово використовують на позначення чорної діри, гиблого місця, воно стало синонімом до слова дежавю, фразеологізму «наступати на ті самі граблі, а термін «рашизм» – позначенням агресивної політики сучасної Росії. Це свідчить про активний процес мовного спротиву, який допомагає формувати національну ідентичність та імунітет до пропаганди.

Ідеологічний вплив і маніпуляція свідомістю здійснюються через широкий спектр лінгвістичних прийомів. До цього арсеналу входить як відверте поширення неправдивої або непідтвердженої інформації, так і більш витончені, приховані мовні техніки. Вони використовують потенціал мови для

формування у реципієнта певної реакції чи світогляду, які без зовнішнього втручання він би не сформував самостійно.

Так, вже на початку війни у 2022 р. чисельні російські сайти розповсюджували інформацію, що в Україні вже почали брати кров на донорство для ЗСУ у школярів (Рис. 1).

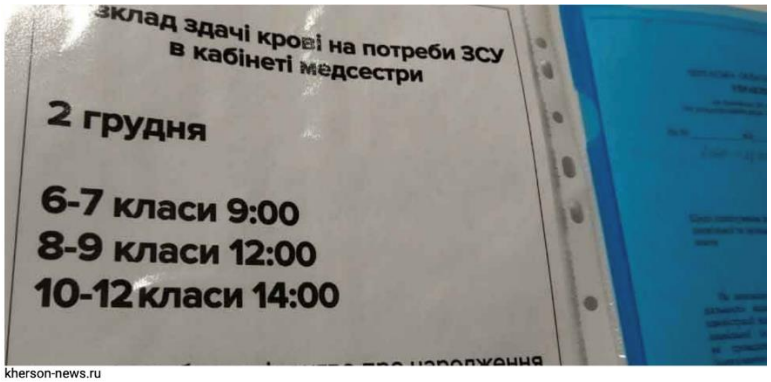

Рис.1. Скриншот з телеграму.

Українські фактчекери з легкістю спростували цей фейк і надали роз'яснення, адже в Україні донорами крові можуть бути лише громадяни віком від 18 років, які пройшли відповідне медичне обстеження та не мають протипоказань, визначених МОЗ (Рис 2).

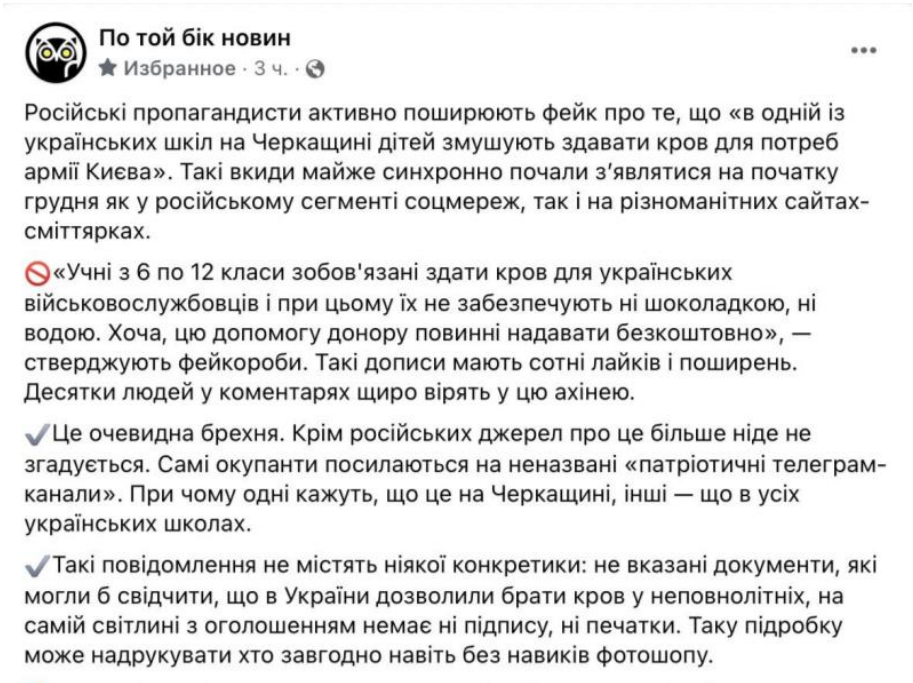
По той бік новин
Избранное · 3 ч. ·

Російські пропагандисти активно поширюють фейк про те, що «в одній із українських шкіл на Черкащині дітей змушують здавати кров для потреб армії Києва». Такі вкиди майже синхронно почали з'являтися на початку грудня як у російському сегменті соцмереж, так і на різноманітних сайтах-сміттярках.

🚫«Учні з 6 по 12 класи зобов'язані здати кров для українських військовослужбовців і при цьому їх не забезпечують ні шоколадкою, ні водою. Хоча, цю допомогу донору повинні надавати безкоштовно», — стверджують фейкороби. Такі дописи мають сотні лайків і поширень. Десятки людей у коментарях щиро вірять у цю ахінею.

✔️Це очевидна брехня. Крім російських джерел про це більше ніде не згадується. Самі окупанти посилаються на неназвані «патріотичні телеграм-канали». При чому одні кажуть, що це на Черкащині, інші — що в усіх українських школах.

✔️Такі повідомлення не містять ніякої конкретики: не вказані документи, які могли б свідчити, що в України дозволили брати кров у неповнолітніх, на самій світлині з оголошенням немає ні підпису, ні печатки. Таку підробку може надрукувати хто завгодно навіть без навиків фотошопу.

Рис. 2. Спростування фейку.

Зараз триває інформаційна війна, яка спрямована на «ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації» [4], особливостями якої є руйнування духовних цінностей, уявлень про добро і зло та здатності особистості до вільної самоідентифікації;

гнучкість, непередбачуваність та різноманітність засобів впливу тощо.

Молодь є однією з найбільш вразливих груп до інформаційного впливу, оскільки вона активно споживає контент із соціальних мереж, новинних платформ та блогів. Важливо навчити її розпізнавати маніпуляції, критично оцінювати інформацію та розуміти, як мова може впливати на їхні переконання; показати, що основним знаряддям боротьби за формування думок і образів у війні, зокрема гібридній війні дій, виступає слово.

Маніпуляція суспільною думкою в сучасних медіа досягається через різноманітні мовні конструкції та стилістичні прийоми, які можуть впливати на ідеологічні погляди молоді. У першу чергу апелюють до емоцій цільової аудиторії через лексеми-маркери «увага», «шок», «сенсація», «важлива інформація», «дуже важливо» тощо. Саме тому сьогодні часто використовують метод семантичного маніпулювання, який полягає «в прискіпливому відборі слів, які викликають або позитивні, або негативні асоціації і таким чином впливають на сприйняття інформації» [5], наприклад, наша людина – захисник, їх – агресор.

Згідно зі Стратегією національно-патріотичного виховання (2019) [6], одним із пріоритетів є підвищення престижу української мови та виховання свідомого ставлення до її використання. Адже володіння мовою передбачає не лише граматику та лексику, а й розуміння її впливової сили.

Вивчення механізмів маніпуляції мовою варто інтегрувати в модельні навчальні програми, особливо в рамках формування медіаграмотності в учнівства. Під час уроків української мови та літератури, громадянської освіти можна аналізувати риторику як пропагандистських, так і українських та світових медіа, розбирати використання евфемізмів і новомови, обговорювати значення термінів у різних контекстах, що дозволить підліткам бачити медійні маніпуляції та протистояти деструктивним впливам медіа на свідомість.

Висновки. Мова медіа є могутнім інструментом, який може як формувати, так і руйнувати ідеологічні впливи. Вона може бути використана для маніпуляції, виправдання агресії або ж навпаки – для консолідації суспільства та захисту національної ідентичності.

Щоб уникнути негативного впливу медіа, важливо навчати молодь критично мислити, аналізувати інформацію та усвідомлювати роль мовних засобів у побудові їхнього світогляду. Адже слово може бути як зброєю маніпуляторів, так і інструментом свободи та правди.

Список використаних джерел та літератури

1. Дегтярьова Г.А. Медіаграмотність в умовах війни. Українська мова. URL: https://medialiteracy.org.ua/toolbox/uzhyvannya-sliv-u-nevlastyvomu-znachenni-neologizmy-vijny-vs-novomova/ (дата звернення 13.03.2025 р.)

2. Івлєв О.М., Калінська О.П. Мовна маніпуляція: техніки маніпуляцій у спілкуванні. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/d304ae0a-8b5a-4c44-9f58-cae62e901c95/content (дата звернення 13.03.2025 р.)

3. Кульженко В. Новомова: як російська пропаганда намагається конструювати реальність росіян і деморалізувати українців за допомогою слів. URL: https://ms.detector.media/trendi/post/31087/2023-01-30-novomova-yak-rosiyska-propaganda-namagaietsya-konstruyuvaty-realnist-rosiyan-i-demoralizuvaty-ukraintsiv-za-dopomogoyu-sliv/

(дата звернення 7.03.2025 р.)
4. Остапенко М. Консцієнтальна війна як елемент гібридної війни. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2022. 32, 5–12. URL: https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1285/1053
5. Станкевич Б. Інформаційні маніпуляції та їхній вплив на електоральну свідомість. URL: file:///C:/Users/metuk/Downloads/169036-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-372771-1-10-20190530.pdf (дата звернення 13.03.2025 р.)
6. Стратегія національно-патріотичного виховання (затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text (дата звернення 13.03.2025 р.)
7. Як мова конструює реальність війни URL: https://armyinform.com.ua/2022/08/26/yak-mova-konstruyuye-realnist-vijny/ (дата звернення 17.03.2025 р.)

Кірсанова М. В.

ФЕЙКОВІ НОВИНИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: МАНІПУЛЯЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ ЗАСОБАМИ МЕДІ

У статті «Фейкові новини та інформаційні війни: маніпуляції національною свідомістю засобами медіа» розглядається вплив дезінформації та маніпуляцій на формування світогляду молоді. Автор аналізує механізми поширення фейкових новин, їхній вплив на патріотичні настрої, соціальну активність та критичне мислення підлітків. У статті пропонуються шляхи вирішення проблеми, які допоможуть молоді розпізнавати маніпуляції та формувати стійкість до інформаційного впливу.
Ключові слова: *фейк, дипфейк, неправдива інформація, соціальні мережі, маніпулювання,підлітки.*

The article "Fake news and information wars: manipulation of national consciousness by the media" examines the impact of disinformation and manipulation on the formation of the worldview of young people. The author analyzes the mechanisms of spreading fake news, its impact on patriotic sentiments, social activity and critical thinking of teenagers. The article suggests ways to solve the problem that will help young people recognize manipulations and build resistance to information influence.
Keywords: *fake news, dipfake, false information, social media, manipulation, teenagers.*

У сучасному світі медіа відіграють ключову роль у формуванні суспільної думки. Завдяки швидкому розвитку інформаційних технологій люди отримують новини миттєво, проте часто ці новини можуть бути неправдивими або навмисно викривленими. Фейкові новини та інформаційні війни стали потужним інструментом впливу на свідомість людей, зокрема дорослих та підлітків. У цій статті розглянемо, як фейкові новини маніпулюють національною свідомістю, впливають на світогляд та які методи протидії існують.

Фейк (від англ. fake – підробка) – це неправдиве повідомлення, достовірність якого забезпечують свідчення т. зв. очевидців, сфабриковані фото та відеоматеріали. Відповідно виокремлюють фотофейк, відеофейк і фейковий журналістський матеріал [3].

Фейкові новини – це навмисно створена неправдива або спотворена інформація, метою якої є маніпуляція свідомістю людей. Вони можуть мати різний формат: від відвертої брехні до перекручення фактів або виривання

подій із контексту[4].

Інформаційні війни – це систематичні інформаційні кампанії, що спрямовані на зміну суспільної думки, вплив на політичні процеси та національну свідомість громадян. Основні методи інформаційних війн включають:

Пропаганду – подачу інформації у вигідному для певної групи світлі;

Дезінформацію – свідоме поширення фальшивих даних;

Маніпуляцію фактами – часткове викривлення правди для створення потрібного ефекту;

Створення інформаційного шуму – перенасичення простору суперечливими повідомленнями.

Дослідженню фейкових новин, зокрема в соціальних мережах, присвячені такі останні публікації зарубіжних авторів: С. Ахмед («Хто ненавмисно поширює дипфейки? Аналіз ролі політичних інтересів, когнітивних здібностей і розміру соціальної мережі») [4], С. Коул («Новий метод deepfake може вкласти слова в рот будь-кому»)[5], О. О. Дуродолу, К. Чисіта, Т. В. Дубе («Згладжування кривої поширення фейкових новин в епоху інфодемії») [3], М. Д. Моліна, С. С. Сундар, Т. Ле, Д. Лі («Фейкові новини» – це не просто хибна інформація: тлумачення поняття та систематизація онлайн-контенту») [4], В. Найт («OpenAI, що пише переконливу прозу, ризикує масово виробляти фейкові новини») [10] та ін.

Серед українських дослідників питанням неправдивої інформації, зокрема фейкам, присвячені публікації І. Вільчинської [2], М. Кіци [4], І. Мудрої [5] та ін. Проте, незважаючи на актуальність, в українській науковій літературі недостатньо досліджень, зосереджених на типології фейкових новин, характеристиках дипфейків, належних методах їх виявлення та оцінювання тощо.

Залежно від функціонального завдання українські дослідники виокремлюють кілька різновидів фейків: сіють паніку; розпалюють ворожнечу; поширюють хибні думки, щоб заплутати, відволікти від правди; маніпулюють свідомістю; рекламують когось або щось; приносять прибуток ЗМІ, що його поширює; плямують репутацію; розважають [2].

Зарубіжні дослідники визначили сім різних типів онлайн-контенту під назвою «фейкові новини» (неправдиві новини, поляризований вміст, сатира, спотворення інформації, коментарі, переконлива інформація та громадянська журналістика), протиставивши їх справжнім новинам [7].

У сучасному світі медіа відіграють величезну роль у формуванні світогляду, цінностей та поведінки людей. Особливо це стосується підлітків – групи, яка знаходиться на етапі становлення особистості та активно шукає інформацію для самовизначення. Медіа можуть як позитивно, так і негативно впливати на підлітків, визначаючи їхні думки, звички та навіть мрії [6].

Підлітковий вік є періодом значних фізіологічних і психологічних змін, коли молодь активно шукає себе, намагається знайти свою ідентичність і форму самовираження. Це є одним з основних чинників, що робить підлітків більш вразливими до впливу зовнішніх факторів, зокрема, медіа. Медіаплатформи, зі

своїм потужним емоційним та інформаційним навантаженням, можуть як позитивно, так і негативно впливати на розвиток підлітків, змінюючи їхні уявлення про себе, соціальні норми та поведінкові орієнтири.

Причини вразливості підлітків до впливу медіа.

1. Психологічна незрілість та пошук ідентичності: Підлітковий вік супроводжується періодом емоційних коливань та інтенсивного пошуку особистої ідентичності. У цей час молодь схильна до порівняння з іншими, часто сумнівається в своїй цінності, що робить її чутливою до образів і стандартів, що пропонуються в медіа. Медіа часто формують уявлення про «правильний» вигляд, успіх і поведінку, що може призвести до розвитку комплексу неповноцінності та заниженої самооцінки.

2. Конформізм і бажання бути частиною соціуму: Підлітки прагнуть відчути свою належність до певної групи чи спільноти, що робить їх вразливими до нав'язуваних ідеалів, яких пропонують медіа. Це може призвести до підпорядкування впливу масової культури, зміни звичок і навіть до формування шкідливих звичок під впливом популярних блогерів, інфлюенсерів чи рекламних кампаній.

3. Невміння критично ставитись до інформації: Молодь ще не має достатньо досвіду для глибокого аналізу інформації та здатності відрізняти факти від маніпуляцій. Це робить їх вразливими до фейкових новин, дезінформації, пропаганди, маркетингових маніпуляцій і спотворених соціальних моделей, що поширюються через медіа.

Основні види впливу медіа на підлітків.

1. Ідеалізація образів та вплив на самооцінку: Медіа створюють образи «ідеальної» зовнішності та способу життя, що можуть стати причиною розвитку комплексів у підлітків, спричинити знижену самооцінку або психологічні проблеми, пов'язані з фізичним виглядом.

2. Популяризація негативних явищ: Медіа часто сприяють популяризації насильства, вживання алкоголю, наркотиків та інших деструктивних поведінкових моделей. Це може підштовхнути підлітків до експериментів та ризикованих вчинків, оскільки вони часто не розрізняють між реальністю і вигаданими образами.

3. Зміни в способі комунікації: Соціальні мережі та онлайн-спілкування істотно змінюють звички підлітків, іноді призводячи до соціальної ізоляції. Постійне перебування в онлайні може негативно позначитися на розвитку навичок живого спілкування та емоційної підтримки, збільшуючи рівень тривожності і депресії.

4. Позитивний вплив медіа: З іншого боку, медіа можуть бути корисними, сприяючи розвитку критичного мислення, соціальної свідомості, громадянської активності та освітнього потенціалу. Інформаційні платформи можуть виступати важливим інструментом для саморозвитку та виховання інтелектуального потенціалу підлітків.

Шляхи мінімізації негативного впливу медіа на підлітків.

1. Медіаграмотність: Важливо навчити підлітків аналізувати інформацію, розпізнавати маніпуляції та критично ставитись до контенту.

Освіта в сфері медіаграмотності допоможе молоді розуміти принципи функціонування медіаплатформ, відрізняти надійні джерела інформації та уникати впливу пропаганди.

2. Відкрите спілкування: Підтримка відкритого та конструктивного діалогу з підлітками є необхідною для пояснення їм ризиків, які виникають від споживання небезпечного контенту, а також допомогти їм самостійно вибирати корисну інформацію.

3. Контроль за використанням технологій: Важливо контролювати час, який підлітки проводять в соціальних мережах, і встановлювати певні обмеження для використання гаджетів. Використання таймерів, цифрових детоксів та регулярних перерв допомагає запобігти залежності від онлайн-контенту.

4. Розвиток самодостатності та емоційного інтелекту: Формування в підлітків навичок емоційного інтелекту і самодостатності є важливим кроком у зменшенні впливу медіа. Заняття спортом, творчістю, волонтерська діяльність і живе спілкування з іншими людьми сприяють розвитку здорового способу життя і зменшенню залежності від цифрового середовища.

5. Альтернативи медіаспоживанню: Пропонування альтернатив медіаспоживанню, таких як участь у спортивних секціях, гуртках, читання книг або живі зустрічі з друзями, сприяє більш збалансованому розвитку підлітка та мінімізує негативний вплив медіа.

6. Моделювання здорових медіазвичок дорослими: Вчителі, батьки та інші авторитетні особи повинні бути прикладом здорового використання медіа, оскільки діти часто наслідують поведінку дорослих. Вони повинні демонструвати правильне ставлення до технологій, що забезпечує безпечне і здорове використання медіаплатформ.

Фейкові новини та інформаційні війни є потужною загрозою для сучасного суспільства. Вони впливають на національну свідомість, провокують конфлікти та маніпулюють думкою як дорослих, так і підлітків. Проте завдяки розвитку медіаграмотності, критичного мислення та заходам боротьби з дезінформацією можна зменшити їхній негативний вплив. Суспільство має навчитися аналізувати інформацію та не піддаватися на маніпуляції, що є важливим кроком до формування стійкої національної ідентичності та демократичного громадянського суспільства.

Враховуючи вразливість підлітків до медіавпливу, важливо застосовувати комплексний підхід до їхнього виховання та освіти. Оволодіння медіаграмотністю, підтримка відкритого діалогу, контроль за використанням технологій та розвиток емоційного інтелекту є ключовими аспектами у мінімізації негативного впливу медіа на підлітків. Тільки через усвідомлений підхід до споживання медіаконтенту можна забезпечити здоровий психоемоційний розвиток підлітків та сформувати в них навички, необхідні для ефективної адаптації до сучасного інформаційного середовища.

Список використаних джерел та літератури

1. Бебик В. Маніпуляція масовою свідомістю в умовах інформаційних війн. Київ: Центр стратегічних досліджень, 2021.

2. Вільчинська І. Ю. Неправдива інформація як засіб маніпулятивної взаємодії. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса, 2021. С. 105–108.
3. Гриценко О. Фейкові новини як інструмент гібридної війни // Науковий вісник міжнародних відносин. 2022.
4. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудито рію. URL: http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1 – 52/36.pd (дата звернення 13.03.2025 р.)
5. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. URL: http://old.journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n15/tv15 –25.pdf.
6. Тук М. Інформаційна війна та національна безпека: ризики для молоді. Харків: Видавництво «Фактор», 2021.
7. Knight W. An AI that writes convincing prose risks mass-producing fake news. URL: https://www.technologyreview.com/s/612960/an-ai-tool-auto-generates-fake-news-bogus-tweets-and-plenty-of-gibberish (дата звернення 18.03.2025 р.)

Морін О. Л.

МЕДІАКОНТЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ

У статті розкриваються ключові аспекти створення медіаконтенту, спрямованого на формування національної ідентичності учнівської молоді. Наголошується на особливому впливі медіа на цей процес, загалом на виховання патріотизму, формування громадянської свідомості та самоідентифікації зростаючої особистості.
***Ключові слова**: учнівська молодь, національна ідентичність, медіа контент.*

The article explores key aspects of creating media content aimed at shaping the national identity of student youth. It emphasizes the significant influence of media on this process, particularly in fostering patriotism, developing civic consciousness, and shaping the self-identification of a growing individual.
***Key words:** student youth, national identity, media content.*

Формування в учнівської молоді національної ідентичності набуває особливої важливості в умовах російської агресії проти України. Ця проблема стосується не лише освіти, але й національної безпеки держави. Війна, що супроводжується геноцидом, окупацією територій, руйнуванням міст, депортацією дітей, вимагає від суспільства активних дій для збереження культурної спадщини та історичної пам’яті. Важливість цього питання полягає в необхідності глибокого розуміння та засвоєння національних цінностей, що є основою для формування сильної та стійкої національної ідентичності [2].

У сучасному світі медіа відіграють ключову роль у формуванні національної ідентичності. Завдяки контенту, створеному з урахуванням культурних особливостей, молодь отримує знання про власну історію, традиції та цінності. Медіаконтент стає потужним інструментом виховання патріотизму, формування громадянської свідомості та самоідентифікації. Сьогодні українська молодь активно споживає цифровий контент, який може як зміцнювати національну ідентичність, так і розмивати її. Тому важливо розробляти якісні, змістовні та цікаві проєкти, які будуть сприяти усвідомленню своєї належності до української нації.

Метою статті є розгляд ключових аспектів створення контенту, спрямованого на формування національної ідентичності учнівської молоді.

Національна ідентичність – це не просто статичне поняття, а динамічний процес, що відображає унікальний шлях розвитку народу. Вона є не лише символом гармонійного розвитку, але й потужним інструментом самозбереження, особливо в періоди криз та випробувань.

В умовах зовнішньої агресії чи внутрішніх конфліктів, національна ідентичність стає фундаментом стійкості, об'єднуючою силою, що дозволяє народу зберегти свою цілісність та протистояти загрозам. Вона надає відчуття спільності, що є необхідним для мобілізації зусиль та досягнення спільних цілей. Спільні цінності, історична пам'ять та культурні традиції формують основу національної ідентичності. Вони створюють відчуття «ми», що об'єднує людей незалежно від їхнього соціального статусу, віросповідання чи політичних переконань.

Важливо розуміти, що національна ідентичність не є чимось застиглим, вона постійно розвивається та трансформується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Вона потребує постійного підживлення, збереження та розвитку [3].

Національна ідентичність – це фундаментальна складова особистості, що включає усвідомлення людиною своєї приналежності до певної нації через мову, культуру, історію та традиції. Вона формується під впливом різних чинників, серед яких значну роль відіграють засоби масової інформації. Сучасні медіа активно конструюють уявлення про націю, поширюючи історичні наративи, культурні символи та формуючи спільні цінності. Особливо важливим є створення якісного медіаконтенту, що сприяє зміцненню національної свідомості серед молоді. Завдяки цифровим технологіям, молодь має доступ до великої кількості інформації. Важливо, щоб цей контент відповідав потребам національної освіти, пропагував історичну правду та формував гордість за культурну спадщину.

Створення якісного медіаконтенту для формування національної ідентичності учнівської молоді вимагає врахування ключових принципів. Перш за все, контент має бути доступним та зрозумілим, що означає адаптацію матеріалів до вікових та когнітивних особливостей учнів. Важливою є автентичність матеріалів: використання перевірених історичних джерел, документальних записів та елементів культури, що відображають правдивий образ національної спадщини. Недостовірна або спотворена інформація може нашкодити процесу формування національної свідомості. Також ефективність контенту залежить від його візуальної та емоційної складової. Використання анімації, відео, інтерактивних форматів підвищує залученість учнів, сприяючи глибшому зануренню в тему та кращому запам'ятовуванню матеріалу.

Створення медіаконтенту, спрямованого на формування національної ідентичності учнівської молоді базується на трьох ключових аспектах. По-перше, змістовий аспект передбачає представлення історії, мови, культури та національних традицій. Це може включати документальні фільми, анімаційні ролики про історичних постатей або інтерактивні навчальні модулі. По-друге,

технологічний аспект визначає, яким чином контент буде представлений. Використання анімації, доповненої реальності, інтерактивних елементів значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу. Нарешті, комунікативний аспект передбачає активну взаємодію учнів з контентом та між собою. Соціальні мережі, онлайн-форуми та платформи для спільного створення контенту відіграють важливу роль у залученні молоді.

Успішні медіапроєкти можуть суттєво впливати на формування національної ідентичності учнівської молоді. В Україні існує кілька потужних ініціатив, які поєднують якісний контент, інтерактивні технології та культурний компонент. Проєкт «Спільно» створює анімаційні серіали та освітні відео, які популяризують українську мову, історію та культуру. «Дія. Освіта» пропонує безкоштовні курси для молоді, що включають тематику громадянської відповідальності та національної свідомості. «Ukrainer» – документальний мультимедійний проєкт, що висвітлює етнографічне багатство України.

На міжнародному рівні варто звернути увагу на практики США (медіаграмотність у школах), Фінляндії (інтерактивне навчання через ігрові платформи) та Японії (поєднання традиційної культури з сучасними технологіями).

Так у США медіаграмотність інтегрується в освітні програми через міждисциплінарний підхід і має на меті сприяння формуванню свідомих та критично мислячих громадян. Деякі штати (наприклад, Каліфорнія, Іллінойс) ухвалюють закони, що зобов'язують школи включати медіаграмотність у програми. Основні аспекти такого підходу полягають у інтеграції в навчальні предмети, тобто медіаграмотність викладається в межах англійської мови, історії, соціальних наук та STEM-дисциплін.

Також широко здійснюється партнерство з урядовими і неурядовими організаціями. Наприклад Національна асоціація з питань освіти в медіа (NAMLE) та програми, як-от «Common Core» та «ISTE Standards», сприяють розвитку критичного мислення щодо медіа, а освітні проєкти «News Literacy Project», «MediaWise» надають навчальним закладам доступ до різноманітних ресурсів, проводять тренінги. Під час таких заходів як учні, так і вчителі з одного боку навчаються створювати власний медіаконтент, а з іншого, аналізують новини, рекламу, соцмережі з метою пошуку фейкової інформації чи відвертої дезінформації.

У Фінляндії інтерактивне навчання через ігрові платформи є важливою частиною освітнього процесу. Розповсюджена так звана гейміфікація навчання, тобто використання ігрових механік і платформ для підвищення мотивації учнів. В основі персоналізація та адаптивність, постійний аналіз прогресу учнів, налаштування завдань під їхні індивідуальні потреби. Педагоги виступають у ролі модераторів, створюють ігрові сценарії, що інтегруються в навчальний план, акцентують свою діяльність на розвитку творчості та соціальних навичок. Такий підхід робить освіту більш захопливою та ефективною, сприяючи активному залученню учнів. Наприклад методика «Playful Learning», «навчання через гру», сприяє дослідженню,

експериментуванню та самостійному відкриттю учнями нових знань.

Також для розвитку критичного мислення, командної роботи та STEM-навичок широко застосовуються популярні платформи «Seppo», «Kahoot!», «Minecraft: Education Edition», «DragonBox».

У Японії активно впроваджуються інтерактивні методи навчання, що поєднують традиційну культуру з сучасними технологіями. Цей підхід сприяє глибшому розумінню культурної спадщини та підвищенню мотивації учнів через використання інноваційних засобів.

Відбувається інтеграція традиційної культури в освітні платформи. Одним із яскравих прикладів є музей «Nintendo», відкритий у жовтні 2024 р. в місті Удзі, префектура Кіото. Музей пропонує інтерактивні експозиції, що поєднують історичні японські ігри з сучасними технологіями. Наприклад, відвідувачі можуть брати участь у гігантській версії карткової гри, заснованої на збірці японських поем «Хякунін іссю», використовуючи спеціальний додаток для пошуку відповідних карт. Такі заходи дозволяють учасникам зануритися в традиційну культуру через сучасні інтерактивні засоби.

Сучасні технології використовуються для збереження культурної спадщини. Наприклад, доповнена (AR) та віртуальна реальність (VR), активно застосовуються в освітніх програмах для відтворення історичних подій та культурних практик. Це дозволяє студентам взаємодіяти з віртуальними об’єктами та середовищами, глибше розуміючи традиційні аспекти японської культури. Такі технології сприяють створенню інтерактивного навчального середовища, де учні можуть віртуально подорожувати у часі та просторі, досліджуючи культурні надбання.

Ігрові платформи широко застосовуються як засіб навчання. Використання ігрових елементів у навчанні підвищує зацікавленість та мотивацію учнів, дозволяючи їм активно залучатися до процесу пізнання. Наприклад, платформа «AR Book» надає можливість викладачам інтегрувати ігрові методики у свої уроки, використовуючи доповнену реальність для створення інтерактивних та захоплюючих освітніх досвідів. Це сприяє розвитку критичного мислення та креативності учнів, оскільки вони вирішують завдання та квести, що вимагають нестандартних підходів.

Поєднання традиційних елементів культури з сучасними технологіями дозволяє створити унікальний навчальний досвід, що відображає багатство японської спадщини та відповідає вимогам сучасного світу.

Таким чином, інтерактивне навчання через ігрові платформи в Японії є ефективним засобом збереження та популяризації традиційної культури, одночасно розвиваючи сучасні навички та компетенції учнів.

На нашу думку, в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій використання означених вище підходів може допомогти не тільки створювати відповідний медіаконтент, а і загалом сприятиме підвищенню рівня медіаграмотності (медіакультури) української молоді, особливо у сучасних обставинах, ускладнених воєнним станом і з огляду на подальше післявоєнне відновлення України. Як зазначено у «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року …»,

низький рівень медіаграмотності населення посилив маніпулятивні та інформаційні впливи держави-окупанта, що стало причиною сепаратистських настроїв серед населення в окремих регіонах [4].

Мотивуючи молодь до створення оригінального проукраїнського контенту, ми одночасно популяризуємо українські цінності в цифровому просторі та розвиваємо їхні творчі здібності. Вони вчаться по-новому бачити знайомі українські образи, отримують натхнення для власної творчості та набувають цінного досвіду [5].

Національна ідентичність є унікальним соціально-культурним феноменом, що відіграє консолідуючу роль у житті нації, особливо в періоди соціальних напружень. Вона базується на спільних ціннісних орієнтаціях та сприяє досягненню національної єдності, що є необхідною умовою для успішного суспільного розвитку [1]. Формування національної ідентичності учнівської молоді через медіаконтент вимагає комплексного підходу. Інтеграція якісного медіаосвітнього контенту у навчальний процес дозволить ефективніше передавати історичні знання та культурні цінності. Співпраця педагогів, медіаекспертів та громадських ініціатив має ключове значення. Об'єднання зусиль різних фахівців допоможе створювати достовірний, емоційно насичений і привабливий контент. Окрім споживання контенту, молодь повинна мати можливість активно брати участь у його створенні, використовуючи соціальні медіа та освітні проєкти. Це сприятиме більш усвідомленому ставленню до власної культури та історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І., Журба К., Канішевська Л. Формування національної ідентичності школярів у сучасному науковому осмисленні. Наукові інновації та передові технології, № 12(40) 2024. С. 982-994. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-982-994

2. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. Вісник НАПН України. 2023. Т. 5, № 1. С. 1–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/HNAESU_2023_5_1_15 (дата звернення: 05.02.2025)

3. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n174 (дата звернення: 05.02.2025)

4. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ: «Компрінт». 2024. 232 с.

5. Череповська Н. І. Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку: навчально-методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД , 2023. 154 с.

Семененко А. С.

РОЛЬ ГАЗЕТИ «СВОБОДА» У КОНСТРУЮВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ШЛЯХУ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1985-1990)

У статті аналізується роль газети «Свобода» в процесі національного відродження

України в період з 1985 по 1990 рік. Вона висвітлює, як газета, що виходила в США, сприяла формуванню національної свідомості українців, підтримувала боротьбу за українську мову, культуру та незалежність, а також ставала важливою платформою для опозиційних рухів та дисидентів.

Ключові слова: *газета «Свобода», українська ідентичність, українська мова, історія України, період «Перебудови».*

The article analyzes the role of the newspaper "Svoboda" in the process of national revival of Ukraine in the period from 1985 to 1990. It highlights how the newspaper, published in the United States, contributed to the formation of the national consciousness of Ukrainians, supported the struggle for Ukrainian language, culture and independence, and became an important platform for opposition movements and dissidents.

Key words: *Svoboda newspaper, Ukrainian identity, Ukrainian language, history of Ukraine, Perestroika period.*

Період «Перебудови», започаткований Михайлом Горбачовим у другій половині 1980-х років, став переломним для Радянського Союзу та, зокрема, для України. Глибока криза, що охопила всі сфери життя, призвела до послаблення контролю центральної влади над республіками. Це, своєю чергою, створило сприятливі умови для активізації національно-визвольного руху в Україні. В умовах зростаючої гласності та послаблення цензури, важливу роль у формуванні національної свідомості українців відіграли незалежні джерела інформації, серед яких особливе місце посіла газета «Свобода», заснована у 1893 р. в США, в штаті Нью-Джерсі, де проживала значна українська діаспора, «Свобода» з часом перетворилася на потужний голос українців за кордоном. З 1921 року, ставши щоденною, газета справедливо вважається «Літописом» українського життя. Відсутність цензури в Америці дозволила «Свободі» публікувати матеріали, які висвітлювали правдиву історію України, боротьбу за українську мову та культуру, а також підтримували прагнення до незалежності. На сторінках газети друкувалися статті таких видатних діячів, як І. Франко, М. Грушевський, С. Петлюра та багато інших. Газета мала кореспондентів по всьому світу, що дозволяло оперативно висвітлювати події в Україні та за її межами.

У період з 1985 по 1990 рік «Свобода» стала ключовим джерелом інформації для українців як в Україні, так і за її межами. Газета надавала платформу для публікацій, що пропагували українську національну ідею, підтримували процеси демократизації та висвітлювали питання боротьби за права української мови, культури та історії. Завдяки своїй доступності, «Свобода» вплинула на широке коло читачів, особливо серед молоді, яка активно долучалася до національно-визвольного руху. Так, наприклад, у випуску 6 (1985 р.) згадувалось про 22 січня як національно-державне свято, М. Євшанський висловився «22 січня це свято, яке мають відзначати урочисто всі вільні українці або, інакше кажучи, всі переселенці українського роду, де б вони не перебували. Треба також бути певними, що ці Акти (1918 і 1919 рр.) схороняють у своїх серцях мільйони українських громадян під нелюдським російсько-совєтсько імперіалізму, що є як ні чим іншим, як режим окупації».

Одним із головних напрямків діяльності газети було питання української мови. «Свобода» активно виступала проти русифікації, підтримуючи ідею

повернення української мови в усі сфери суспільного життя. Газета публікувала статті, які піднімали питання захисту прав українців на рідну мову, протистояння мовному засиллю російської мови в повсякденному житті. В одному з номерів (випуск 220, 1989 р. автор наголошував: «Якщо не буде української мови в УРСР, то не буде українства і незалежної України». Ці слова перегукуються з відомим висловом Л. Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову». Газета активно критикувала радянську політику русифікації, висвітлюючи її наслідки: скорочення україномовних шкіл, обмеження використання української мови в державних установах, витіснення української мови з культурної сфери. Зараз, під час широкомасштабної війни, значення української мови зросло ще більше. Вона стала не лише символом, а й зброєю у боротьбі за існування держави. Українська мова об'єднує націю, підкреслює її унікальність та відмінність від агресора. Її використання в усіх сферах життя – від освіти до публічного простору – є важливим кроком до зміцнення національної безпеки та культурної стійкості.

Окрім мовного питання, «Свобода» активно працювала над відновленням історичної пам'яті українців. Газета висвітлювала забуті сторінки історії, такі як Голодомор 1932-1933 рр. (Наприклад, у випусках 1987-1988 років «Свобода» публікувала свідчення очевидців, архівні документи та аналітичні статті про причини та наслідки Голодомору. Ці публікації сприяли руйнуванню радянських міфів та формуванню об'єктивного погляду на цю трагічну сторінку історії України), сталінські репресії, діяльність Української повстанської армії (УПА) та інші. Публікації на ці теми сприяли формуванню національної гідності та усвідомленню права українців на власну державу. Наприклад, у 1987 р. (випуск 243) газета висвітлювала демонстрацію українців у Вашингтоні проти радянської влади, що свідчило про міжнародну підтримку незалежності України. Газета також публікувала матеріали про діяльність української діаспори, яка активно підтримувала національно-визвольний рух в Україні.

«Свобода» стала важливим голосом для політичних дисидентів та націоналістичних організацій, таких як Народний рух України за Перебудову (НРУП). Газета підтримувала демократичні ініціативи, висвітлювала діяльність опозиційних груп та рухів, а також інформувала про міжнародну підтримку українського національно-визвольного руху. Голова НРУП І. Драч в одному з інтерв'ю для газети «Свобода» (випуск 44, 1990 р.) наголошував: «Шлях до державної незалежності і соборності – це вихід України із союзу». Газета також висвітлювала міжнародні контакти української діаспори з політичними діячами та громадськими організаціями різних країн, що сприяло поширенню інформації про українське питання на міжнародній арені. Так, у 1990 р. вийшла стаття (випуск 202, 1990), що «Україна відмовляється від підписання союзного договору», Горбачов намагався зберегти СРСР, запропонувавши новий Союзний договір, який мав би реформувати країну. Однак, багато республік, в тому числі Україна, висловили сумніви щодо цього договору, вважаючи, що він не забезпечує достатньо прав для республік.

Також, велику увагу було приділено постаті Т. Шевченка, як символ незламності, мужності та відданості своєму народові. Його творчість, пронизана любов'ю до України та її народу, відіграла вирішальну роль у формуванні національної свідомості. «Кобзар» Шевченка – це не просто збірка віршів, а своєрідна Біблія українського народу, в якій відображено його історію, біль і прагнення до свободи. Шевченко не лише закликав до боротьби за незалежність, але й показав красу української мови та культури, зробивши їх невід'ємною частиною національної ідентичності. Дуже часто друкувалися його вірші, так, наприклад у 1986 році (випуск 45) було опубліковано вірш «Чи ми ще зійдемося знову…» 1847 року. В цьому ж номері редакція газети зазначила, що «Шевченко з'єднує націю. Культ Т. Шевченка в українців – це унікальний у всьому світі феномен, бо він не має паралелі ні в одному іншому народі. Навіть С. Петлюра, який став символом збройної боротьби за українську державність, не має за собою такого одноцільного українського табору як Т. Шевченко…», тобто він є постаттю, яка об'єднує українців незалежно від їхнього місця проживання, політичних поглядів чи соціального статусу.

Газета «Свобода» відіграла визначальну роль у формуванні національної ідентичності українців у період «Перебудови», ставши рупором національного відродження, сприяючи боротьбі за українську мову, культуру, історію та незалежність. Її вплив був особливо важливим в умовах інформаційного вакууму та цензури, що існували в Радянському Союзі. «Свобода» не лише інформувала, але й мобілізувала українців на боротьбу за свої права та свободи. Вона відновлювала історичну пам'ять, висвітлюючи заборонені сторінки української історії, такі як Голодомор, сталінські репресії, діяльність УПА, руйнуючи радянські міфи та формуючи об'єктивний погляд на минуле. Газета стала рупором захисту української мови, виступаючи проти русифікації, та популяризувала українську культуру, літературу, мистецтво, сприяючи їхньому відродженню. «Свобода» надавала платформу для висвітлення діяльності дисидентів, націоналістичних організацій, Народного руху України, інформуючи про міжнародну підтримку українського національно-визвольного руху, зміцнюючи віру в перемогу. Газета не лише інформувала, а й мобілізувала українців на боротьбу за свої права та свободи, закликаючи до активної участі в політичному житті, до боротьби за незалежність України. В умовах інформаційного вакууму, «Свобода» була одним з небагатьох джерел об'єктивної інформації, розповсюджуючись попри перешкоди, досягаючи читачів в Україні. Її роль у здобутті Україною незалежності в 1991 році є незаперечною.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаврош О. Найстаріша у світі газета. Радіо Свобода. 2013. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/24888694.html (дата звернення 10.03.2025 р.)

2. Газета «Свобода». Архів. URL: https://archive.svoboda-news.com/

3. Ясь О. В. Свобода - тижневик, Львів (1897-1938). URL:http://www.history.org.ua/?termin=Svoboda (дата звернення 131.03.2025 р.)

Трейтяк Д. В.

ВПЛИВ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті досліджується роль цифрового середовища у процесі формування національної ідентичності сучасної молоді. Розкрито особливості впливу інформаційного простору на формуванні світогляду молодих людей. Схарактеризовано основні чинники впливу цифрового середовища. Розкрито ключове значення медіаграмотності, як навички, яка може убезпечити від ризиків, які несе в собі цифрове середовище. Висвітлено основні напрямки розвитку медіаграмотності.

Ключові слова. *Національна ідентичність, світоглядний орієнтир, молодь, медіа, медіаграмотність, цифрове середовище.*

The article examines the role of the digital environment in shaping the national identity of modern youth. It explores the peculiarities of how the information space influences young people's worldview. The main factors affecting the digital environment are characterized. The key role of media literacy as a skill that helps mitigate the risks posed by the digital environment is highlighted. The main directions for the development of media literacy are presented.

Keywords. *National identity, worldview, youth, media, media literacy, digital environment.*

У сучасному світі, коли цифровізація торкнулася усіх сфер нашого життя, формування національної ідентичності молоді відбувається під сильним впливом цифрового середовища. Інтернет, соціальні мережі, онлайн-платформи та цифровий контент стали не тільки джерелами інформації, а і впливовими інструментами, які формують світогляд, цінності та самоідентифікацію молодого покоління. Цифровий простір, з одного боку, відкриває безмежні можливості для пізнання власної культурної спадщини, історії та традицій, а з іншого – створює виклики, пов'язані з глобалізацією, втратою унікальних національних рис та впливом чужих ідеологій. Молодь, яка активно взаємодіє з цифровим середовищем, опиняється в центрі протиріч між збереженням власної ідентичності та прагненням інтеграції до глобального світу. У цьому контексті важливо зрозуміти, яким чином цифровий простір може впливати на формування національної самосвідомості молоді, які механізми можуть сприяти збереженню ідентичності і яку роль у цьому процесі відіграють освіта, виховання, держава та суспільство. Ця тема набуває особливої актуальності в умовах, коли національна ідентичність стає не лише основою культурного розвитку, а й важливим чинником у протистоянні зовнішнім викликам та загрозам.

Цифрове середовище, яке на сьогодні має дуже велику вагу у житті кожної людини, в наш час має колосальний вплив на формування нашого світогляду. Молодь, як частина соціуму, яка розпочинає свій життєвий шлях та активно формує свої цінності та переконання, особливо схильна до впливу з боку медіа, що робить її головною цільовою аудиторією для різноманітних інформаційних маніпуляцій. Соціальні мережі, онлайн-платформи, новинні сайти та блоги щодня пропонують величезну кількість контенту, який не лише інформує, але і формує погляди, цінності та поведінку молодих людей. Особливості сучасного інформаційного простору, такі як висока швидкість поширення інформації, її доступність у будь-який час і в будь-якому місці, а

також мультимедійність, що поєднує текст, аудіо, відео та інтерактивні елементи, роблять його надзвичайно потужним інструментом впливу [3]. Це сприяє тому, що молоді люди легко занурюються у цифровий світ, де межі між реальністю та вигадкою часто розмиваються. Однак, разом із можливостями отримувати знання та розширювати кругозір, молодь стикається із ризиками, пов'язаними з маніпуляцією, дезінформацією та надмірним впливом на їхню психіку. Тому важливо розуміти, як саме цифрове середовище впливає на формування світогляду молоді, які механізми використовуються для цього впливу, і як можна протистояти негативним наслідкам, зберігаючи при цьому критичне мислення та самостійність у прийнятті рішень.

У сучасному світі цифрові технології відіграють ключову роль у соціалізації, формуванні ідентичності та впливають на поведінку людей. Вивчення цього впливу здійснюється через різні теоретичні підходи, серед яких важливими є соціологічні та психологічні теорії. Зокрема, до соціологічних відносяться теорія соціалізації та теорія поколінь, а до психологічних – теорія ідентичності та теорія впливу засобів масової інформації (ЗМІ).

Теорія соціалізації пояснює, як цифрове середовище впливає на процес формування особистості та засвоєння соціальних норм. Соціалізація відбувається через взаємодію з різними агентами, такими як: сім'я, школа, медіа та цифрові технології. В умовах інформаційного суспільства Інтернет і соціальні мережі стають новими агентами соціалізації, які визначають способи комунікації, сприйняття реальності та формування цінностей. Наприклад, підлітки, які активно користуються соціальними платформами, швидше адаптуються до нових соціальних норм і моделей поведінки, що впливає на їх самоідентифікацію, самовираження, самооцінку та комунікативні навички [1].

Теорія поколінь пояснює відмінності між людьми різного віку, які сформувалися під впливом історичних і технологічних умов. Відповідно до цієї теорії, кожне покоління має спільні риси, цінності та спосіб мислення, зумовлені технологічними реаліями їхнього часу. Молодше покоління зростало у цифровому середовищі, що зробило їх більш технологічно обізнаними, соціально активними в мережі, але водночас більш схильними до впливу інтернет-культури.

Психологічна теорія ідентичності досліджує, як цифрове середовище впливає на процес формування особистості та самосприйняття. У сучасному світі люди активно взаємодіють із цифровими технологіями, створюючи свої віртуальні образи у соціальних мережах, блогах та інших платформах. Це може сприяти як розвитку особистості, так і виникненню психологічних проблем, таких як когнітивний дисонанс або зниження самооцінки через порівняння з ідеалізованими образами в інтернеті. Деякі дослідники стверджують, що цифрове середовище дозволяє людям експериментувати з власною ідентичністю, однак інші вказують на ризики втрати автентичності через надмірну адаптацію до соціальних очікувань.

Теорія впливу ЗМІ аналізує, як інформаційний контент, що поширюється через цифрові медіа, формує думки, емоційний стан і поведінкові реакції людей. Ця теорія включає кілька підходів, серед яких гіпотеза «культивації»

(формування певної картини світу через постійний медійний вплив), теорія «порядку денного» (вплив медіа на те, які теми стають важливими в суспільстві) та теорія «фреймінгу» (конструювання реальності через спосіб подачі інформації). В епоху цифрових технологій алгоритми соціальних мереж посилюють вплив медіа, формуючи інформаційні бульбашки, що можуть обмежувати критичне мислення та сприяти поширенню дезінформації.

Загалом, соціологічні та психологічні теорії допомагають зрозуміти, як цифрове середовище впливає на індивідуальний та суспільний рівні. Соціалізація через цифрові технології змінює традиційні механізми передачі знань і цінностей, формує поколіннєві відмінності, впливає на ідентичність і створює нові виклики, пов'язані з впливом медіа. Важливо продовжувати дослідження в цьому напрямку, щоб ефективно використовувати цифрові технології для розвитку суспільства та особистості.

Цифрове середовище, як сучасний соціокультурний феномен, має значний вплив на формування національної ідентичності, що проявляється через низку механізмів та аспектів.

Цифрове середовище загалом та соціальні мережі зокрема створюють глобальний інформаційний простір, де національна ідентичність може як підсилюватися, так і розмиватися. З одного боку, цифрові платформи дозволяють популяризувати національну культуру, історію, мову та традиції через доступний мультимедійний контент, що сприяє збереженню та трансляції національних цінностей. З іншого боку, глобалізація цифрового середовища може призводити до домінування іншокультурних впливів, які, поширюючись через медіа, соціальні мережі та розважальний контент, здатні витісняти локальні культурні елементи, сприяючи асиміляції чи гібридизації ідентичностей. Окремим і досить впливовим важелем впливу може виступати ворожа пропаганда, свідомо направлена на руйнування національних цінностей, привнесення чужої культури, звичаїв, та деформування світогляду молодих людей. У цифровому просторі також існує ризик маніпуляції історичною пам'яттю через фейкові новини чи маніпулятивні повідомлення, що може спотворювати уявлення про національну ідентичність [4].

Крім того, цифрове середовище формує нові форми комунікації та соціалізації, які впливають на самоідентифікацію індивіда. Молодь, яка активно використовує цифрові технології, часто орієнтується на глобальні тренди, що може призводити до послаблення зв'язку з національною культурою. Однак, паралельно, цифрове середовище також може стати платформою для створення віртуальних спільнот, які об'єднуються на основі спільних національних інтересів, ідей чи цінностей, що може посилювати почуття приналежності до певної нації.

Однією із найбільш значущих складових цифрового простору є соціальні мережі. Вони стали невід'ємною частиною життя сучасної молоді, трансформуючи способи спілкування та впливаючи на процеси самоідентифікації та соціалізації. Такі платформи як Instagram, TikTok, Facebook і подібні, створюють нові форми взаємодії, де молодь може швидко обмінюватися думками, досвідом та емоціями, незалежно від географічних

кордонів. Однак, разом із можливостями для самовираження та підтримки соціальних зв'язків, соціальні мережі також несуть у собі низку ризиків, які можуть мати серйозні наслідки для психічного здоров'я та світогляду молодого покоління. По-перше, соціальні мережі кардинально змінюють характер спілкування. Якщо раніше основним способом взаємодії були прямі контакти, то зараз більшість комунікації відбувається через екрани гаджетів [3]. Це призводить до того, що молодь все частіше віддає перевагу віртуальному спілкуванню замість реального, що може спричинити проблеми з навичками соціальної адаптації та емоційним інтелектом. По-друге, соціальні мережі грають ключову роль у процесі самоідентифікації. Молоді люди часто формують свою особистість, орієнтуючись на ідеалізовані образи, які вони бачать у мережі. Блогери, інфлюенсери та відомі люди стають для них прикладами для наслідування, що може призводити до порівняння себе з недосяжними стандартами краси, успіху та способу життя. Це часто викликає почуття неповноцінності, тривожність та навіть депресію, особливо коли реальне життя не відповідає віртуальному ідеалу. По-третє, соціальні мережі впливають на процес соціалізації, створюючи нові форми соціальних норм та правил поведінки. Молодь навчається взаємодіяти з іншими через лайки, коментарі та репости, що часто призводить до поверхневості у стосунках та втрати глибини спілкування. Одним із найбільш поширених ризиків є залежність від соціальних мереж, яка проявляється у постійній потребі перевіряти повідомлення, оновлювати стрічки або стежити за кількістю лайків. Це може призводити до втрати часу, зниження продуктивності та навіть проблем із психічним здоров'ям, таких як тривожні розлади або депресія [5]. Іншим серйозним ризиком є кібербулінг – агресивне або образливе поводження в інтернеті, яке може мати руйнівний вплив на емоційний стан молоді. Жертви кібербулінгу часто стикаються із почуттям безпорадності, страху та ізоляції, що може призводити до тривалих психологічних травм. Крім того, соціальні мережі є основним джерелом поширення дезінформації, яка може спотворювати світогляд молоді, формувати неправильні уявлення про реальність та впливати на їхні рішення. Фейкові новини, маніпулятивні повідомлення та пропаганда можуть легко знаходити відгук у молоді, яка ще не має достатнього досвіду для критичного аналізу інформації.

Цифрове середовище може мати вплив на молодих людей, формуючи їх орієнтири, зокрема ціннісні, політичні або соціальні. Різними аспектами впливу на світогляд можуть бути:

1. Формування споживацької культури. Соціальні мережі та цифровий маркетинг сприяють зростанню споживацьких настроїв серед молоді, популяризуючи матеріальні блага через рекламу, інфлюенсерів та брендовий контент.

2. Вплив на ставлення до матеріальних цінностей. Молодь схильна оцінювати успіх через призму видимих матеріальних досягнень, формуючи прагнення до престижного способу життя.

3. Зміна уявлень про успіх та досягнення. Соціальні платформи створюють ідеалізовані образи успіху, що впливає на уявлення про

особистісний та професійний розвиток.

4. Формування віртуальної ідентичності. Молодь створює цифрові особистості, які можуть відрізнятися від реального «я», що впливає на самосприйняття та соціальну взаємодію.

5. Вплив на соціальні зв'язки та комунікацію. Цифрові технології спрощують комунікацію, але водночас можуть призводити до соціальної ізоляції в реальному житті.

6. Вплив на політичні погляди та участь у політичному житті. Молодь отримує інформацію переважно з цифрових джерел, що формує її політичну свідомість.

7. Ризики дезінформації та маніпуляцій. Алгоритми соціальних мереж можуть поширювати недостовірну інформацію, що впливає на критичне мислення молоді та формування викривлених політичних переконань.

Таким чином, цифрове середовище глибоко впливає на формування світогляду молоді, змінюючи їхні цінності, соціальні зв'язки та політичні орієнтири. З одного боку, воно відкриває нові можливості для самореалізації, комунікації та участі в суспільних процесах, а з іншого – створює виклики, пов'язані з інформаційною безпекою, споживацькими тенденціями та соціальною ізоляцією [2].

Створення безпечного цифрового середовища, яке сприятиме формуванню національної ідентичності молоді, вимагає комплексного підходу, який включає законодавчі, освітні, технологічні та культурні заходи. Основними кроками, які можуть бути впроваджені для досягнення цієї мети є наступні:

1. Розробка та впровадження ефективної законодавчої бази. Держава має забезпечити правову основу для регулювання цифрового простору, зокрема щодо захисту персональних даних, боротьби з кіберзлочинністю, фейковими новинами та шкідливим контентом. Важливо створити механізми моніторингу та санкцій для порушників, а також забезпечити підтримку національного цифрового контенту.

2. Просвітницька робота та цифрова грамотність. Освітні програми мають включати навчання молоді основам цифрової грамотності, критичного мислення та медіаосвіти. Це допоможе молоді розрізняти достовірну інформацію від маніпуляцій, а також розуміти значення національної культури та історії. Важливо також навчати безпечній поведінці в інтернеті, включаючи захист від кібербулінгу та шахрайства. Держава та громадські організації мають працювати над створенням позитивного іміджу країни в цифровому просторі, що включає популяризацію досягнень у сфері культури, науки, спорту та інновацій.

3. Підтримка національного цифрового контенту. Держава та громадські організації мають сприяти створенню та популяризації якісного національного контенту, який відображає культурну спадщину, історичні події та сучасні досягнення. Це може включати підтримку онлайн-платформ, створення віртуальних музеїв, цифрових архівів та інтерактивних проектів, що розповідають про національну ідентичність. Це також включає підтримку

розвитку національних цифрових платформ, які можуть стати альтернативою глобальним сервісам. Постійний моніторинг тенденцій у цифровому просторі та їх впливу на молодь дозволить оперативно реагувати на нові виклики та адаптувати стратегії формування національної ідентичності.

4. Створення безпечного середовища для дітей та підлітків. Необхідно розробити механізми захисту молоді від шкідливого контенту, такого як насильство, пропаганда деструктивних ідей чи екстремізму.

5. Залучення молоді до створення цифрового контенту. Молодь має бути активним учасником процесу формування цифрового середовища. Підтримка молодіжних ініціатив, конкурсів та проектів, спрямованих на розвиток національної ідентичності, допоможе залучити їх до створення контенту, що відображає їхні цінності та погляди.

6. Підтримка національної мови в цифровому просторі. Важливо забезпечити присутність національної мови в інтернеті, зокрема через підтримку локалізації програмного забезпечення, створення національних доменів та популяризацію мови в соціальних мережах.

Реалізація таких кроків вимагає спільних зусиль держави, освітніх установ, громадянського суспільства та приватного сектору. Лише комплексний підхід дозволить створити безпечне цифрове середовище, яке сприятиме збереженню та розвитку національної ідентичності молоді [3].

Таким чином, можна зазначити, що цифрове середовище відіграє значну роль у формуванні особистісних орієнтирів, оскільки інтегрувалося у всі сфери життя та має особливий вплив на молодь, яка в процесі становлення власного світогляду часто стає вразливою до маніпуляцій. Цифрове середовище є двозначним чинником у процесі формування національної ідентичності. Воно може як сприяти її зміцненню через популяризацію національних цінностей і створення нових форм колективної взаємодії, так і послаблювати її через глобалізаційні процеси та деструктивні ворожі впливи. Вивчення цих механізмів є важливим для розуміння сучасних соціокультурних трансформацій та розробки стратегій збереження національної ідентичності в умовах цифрової ери. Молодь повинна оволодівати вмінням критичного аналізу інформації, розрізняти правдиві та фейкові новини, інтерпретувати медіаконтент і приймати обґрунтовані рішення. Цей процес вимагає комплексного підходу, де ключову роль відіграють сім’я, освітні установи та суспільство. Зокрема, сім’я формує первинні ціннісні орієнтири та навички безпечного користування цифровими ресурсами. Школа та заклади вищої освіти повинні забезпечувати систематичне навчання медіаграмотності, розвивати навички аналітичного мислення через освітні програми та проєкти. Водночас суспільство, зокрема засоби масової інформації та громадські організації, мають сприяти створенню безпечного цифрового середовища та популяризації критичного споживання контенту. Формування стійких особистісних орієнтирів потребує поєднання індивідуальних зусиль та колективної відповідальності, адже тільки завдяки цілісному підходу молодь зможе усвідомлено орієнтуватися у сучасному цифровому просторі та формувати стійку національну ідентичність.

Список використаних джерел та літератури

1. Запорожченко О. В., Майданюк І. З., Гоян І. М., Петранюк А. І., Ступак О. П. Вплив інформаційного суспільства на формування ідентичності особистості: філософський аспект. *Культурологічний альманах,* № 4, 2023. С. 138–143. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.18
2. Захаренко К. В. Інституційний вимір інформаційної безпеки України: трансформаційні виклики, глобальні контексти, стратегічні орієнтири. Дис. док. пол. наук. 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Львів 2021. 423 с.
3. Кремень, В. Г., Сисоєва, С. О., Бех, І. Д., Вознесенська, О. Л., Гавриш, Н. В., Гончар, Л. В., Журба, К. О., Ільїн, В. В., Канішевська, Л. В., Кириченко, В. І., Комаровська, О. А., Корнієнко, А. В., Куниця, Т. Ю., Курбатов, С. В., Литовченко, О. В., Малиношевський, Р. В., Мачуський, В. В., Найдьонова, Л. А., Рейпольська, О. Д., Толочко, С. В., Федорченко, Т. Є., Харченко, Н. В., Чаплінська, Ю. С., Шахрай, В. М. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Вісник Національної академії педагогічних наук України, № 4(2). С. 1-30. 2020. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206
4. Трейтяк Д. В. Створення цифрового простору у процесі формування національної солідарності старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 27. Кн. 2. 2023. С. 243-252. DOI: https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-243-252
5. Яцюта М. С. Вплив медіа простору на сучасну молодь, та використання його у навчанні. *Інноваційна педагогіка*. Вип 68, т. 2. 2024. С. 257-259.

Хома С. О.

САМОЦІННІСТЬ ТА ВНУТРІШНІ ОПОРИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ТА ЦІННІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті окреслено питання, пов'язані з розвитком соціально-педагогічної парадигми виховання, виховним компонентом змісту компетентностей, визначених у Законі України «Про освіту», а також розглядається питання виховання на цінностях, самоцінності та внутрішніх опор людини.

Ключові слова: *Виховання, формування цінностей, внутрішні опори, самоцінність, ціннісна особистість.*

The article outlines issues related to the development of the socio-pedagogical paradigm of education, the educational component of the content of competencies defined in the Law of Ukraine "On Education", and also considers the issue of education based on values, self-worth and internal supports of a person.

Keywords: *Education, formation of values, internal supports, self-worth, value-based personality.*

Українська освіта зіткнулася з численними викликами: вимушеними перервами у навчанні, знищенням шкіл, відсутністю очного навчання та обмеженим доступом до нього, значними обмеженнями для реалізації дистанційного навчання, викликаними перебоями з електроенергією та інтернетом. При цьому варто зауважити, що наша країна перебуває в особливій, значно складнішій ситуації, ніж інші країни, які зазнали лише впливу пандемії.

Війна – це час важких випробувань для громадян і держави. Освітній заклад має стати для кожної дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її

національну безпеку, сприяти єднанню українського народу та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Виховання в сучасних умовах потребує сучасного стратегічного бачення у кожного з нас.

У кожного багато запитань стосовно освіти і безжальної війни, на які поки що не можемо дати відповідей: Як зберегти українську освіту? Що у нас не так? Що і чому потрібно змінювати? Скільки дітей виїхало з України? Чи всі повернуться, коли закінчиться війна? Чи всі здобуватимуть освіту в Україні? та ще багато інших запитань…

Та ми не здаємося, розуміємо, в майбутньому у нас дуже багато роботи і потрібно починати вже сьогодні. Як Збройні Сили України роблять свою роботу, так і ми повинні робити свою!

Сьогодні життя ставить перед нами непрості завдання. Віднайти рівновагу духу, вчитися реалізувати себе і свої можливості у сучасному світі – цього ми повинні навчати наших учнів. А тому маємо навчити себе.

Сучасні діти знаходяться в ситуації численних ризиків, спокус, негативних впливів (як через війну, так і через маніпулятивні технології деструктивного змісту ЗМІ, інтернет-мережі, різних видів рекламної продукції), дезорієнтації у вимогах і моделях поведінки, безцільового проведення позаурочного часу. Посилення тенденцій щодо зміцнення культу сили, грошей та інших різних негативних факторів сьогодення сприяє формуванню у них викривленого образу світу та актуалізує потребу формування у підростаючого покоління гуманістичної та устійливої до маніпуляцій свідомості, моральних принципів, духовності.

Духовно-моральний розвиток особистості – одне з найважливіших завдань в освіті. Від нього залежить входження в соціум, життя і поведінка, формування свідомо відповідального ставлення до життя шляхом виховання на загальнолюдських цінностях, бо саме освіта і культура роблять націю нацією.

Наш обов’язок, як педагогів, організаторів виховного процесу – формувати в дітей тільки такі звички поведінки в колективі, в сім’ї, в суспільстві, які відповідають вимогам моралі, оскільки формування моральної свідомості, почуттів і звичок – це єдиний процес, наслідок якого є створення морально повноцінної, духовно багатої і щасливої людини нового світу.

Світ побачив нашу суб’єктність і на ній потрібно постійно наголошувати. Ми повинні самі вирішувати, що, коли і як нам робити. І сила наша у співпраці.

Важливо:

– розвивати самостійність;

– навчитися і навчити дітей брати відповідальність на себе;

– знаходити найкраще рішення, аналізуючи різні ситуації;

– виховувати духовність;

– стабілізувати емоційний стан кожного;

– зберігати психічне здоров’я;

– дбати про безпеку в умовах війни.

Ресурси можуть бути зовнішні – це оточуючі люди, які підтримують нас та навколишня ситуація, у якій ми перебуваємо. Але ці ресурси не завжди

стабільні, оскільки більш важливими є внутрішні.

Внутрішні ресурси – це той психологічний фундамент, який допомагає встояти у складні періоди.

З чого вони складаються?

Вміння розраховувати на себе. Світогляд та усвідомлення своїх цінностей. Це є орієнтиром, ґрунтуючись на чому ми приймаємо рішення та діємо. Набутий досвід (досвід справляти у важких ситуаціях, досвід успіхів). Знання та навички. Це розуміння того, що ми вміємо, з чим можемо впоратися. Знання про свої емоції, почуття та довіра до собі. Це дозволяє орієнтуватися у ситуації та діяти виходячи з усвідомленості. Віра в себе та внутрішня сила. Взяття відповідальності за своє життя, що дозволить не залежати від іншого і вибирати те життя, яке хочеться. Усвідомлення власних меж. Баланс життєвих сфер, що виконує роль страховки. Якщо в якійсь із сфер життя негаразди, то можна спертися на іншу для того, щоб були ресурси на подолання їх.

В основному зовнішні ресурси з'являються в дитинстві у вигляді турботи від дорослих. Там ми отримуємо комфорт і стабільність. З часом ці зовнішні ресурси інтегруються і стають внутрішніми, але так відбувається не завжди.

Є кілька ознак, які можуть вказувати на втрату зв'язку зі своєю ресурсністю:

– залежність від інших людей;

– спроба догодити всім;

– необхідність бути поруч із людиною, яка скаже як робити.

– прагнення до досконалості.

– почуття страху перед авторитетними людьми.

З чого розпочати вивчення своїх внутрішніх ресурсів?

Найкраще досліджувати свої ресурси разом із психологом, тому що може спостерігатися знецінення того, що людина має. Психолог допомагає все ж таки помічати і присвоювати те, що є. Але для початку можна самостійно обміркувати кілька питань:

– Що для мене важливо?

– Які в мене цінності?

– Які маю сильні сторони?

– Які заняття мені приносять радість та задоволення?

– Що я вмію?

– Чи помічаю я свої емоції та сильні реакції на якісь події? Які це події?

– Чи помічаю я різні тілесні реакції? Чи я розумію про що це?

Відповівши на ці питання, буде основа для вибудовування внутрішніх ресурсів та розуміння себе. Деколи не відразу приходить відповідь на запитання, але обмірковування його є початком.

Однією з важливих умов для задоволення своїм життям – є самоцінність. Цінність себе або самоцінність – це перш за все усвідомлення своїх сильних сторін, шанобливе ставлення до себе, безумовна любов і прийняття себе.

Самоцінність людини пов'язана з її ставленням до самої себе, зі сприйняттям себе і своєї унікальності. Самоцінність є однією з важливих умов задоволення життям. В кожної людини є свої причини поважати і цінувати

себе. Для когось це – успіхи в роботі або навчанні, хтось спирається на відчуття, що він або вона є хорошим батьком або дбайливою матір'ю. Самоцінність проростає з любові до себе, прийняття себе як унікальної особистості.

Відчуття власної цінності закладається в нас ще з дитинства і надалі розвивається відповідно до наших успіхів і самооцінки. Важливу роль у цьому процесі відіграє рефлексія як механізм самоаналізу, спрямований на осмислення себе, своїх вчинків та поведінки, власного життєвого досвіду і подій, які відбуваються навколо. Здатність до самоаналізу дозволяє людині формувати думку і ставлення до самої себе, усвідомлювати свої сильні сторони, своє місце серед інших людей, виробляти повагу до себе і своїх можливостей. Це певне емоційне відчуття самого себе, яке стає життєвою опорою. З відчуттям самоцінності пов'язаний такий важливий феномен, як довіра до себе.

Разом вони створюють ґрунт під ногами, дають можливість спиратися на себе у прийнятті важливих рішень, будувати особисті кордони, відчувати власну суб'єктність, проявляти волю і залишатися творцем власного життя.

Мабуть, кожен з нас в той чи інший момент відчував нестабільність своєї самооцінки, переживав емоційні гойдалки і сумніви щодо власної самоцінності. Такі моменти ми найчастіше характеризуємо відчуттям невпевненості у собі. Їх було чимало у нашому житті, коли ми були підлітками. Вони трапляються і у дорослому житті. Особливо важко вберегти стабільне відчуття самоцінності в умовах війни. Адже нині кожен українець переживає потрясіння у різних сферах життя. Цей досвід принципово новий, незнаний раніше. Він збиває з ніг, робить нас розгубленими і збентеженими. В певному сенсі ми і зараз є підлітки, які буквально інтуїтивно вчаться жити в принципово нових умовах, складних, критичних і несправедливих, іноді жахливих.

За звичайних умов людина спирається на власні ресурси, постійно поповнюючи їх через взамодію із зовнішнім світом. Під час війни ці механізми змінюються, звичні способи самовідновлення можуть ставати недоступними. Зникає можливість повноцінно подорожувати, спілкування і взаємодія з близькими людьми можуть ставати обмеженішими. Тоді постає потреба у пошуку нових ресурсів, способів відновлення.

Усвідомлення власної національної ідентичності, переосмисленні історії, культури – може ставати одним із таких джерел. Приєднавшись до цього потужного ресурсу, ми наповнюємось та водночас беремо на себе відповідальність нести ідеї честі та гідності людського буття.

Бути сильними і мужніми, допомагати тим, хто потребує допомоги. Мати сміливість приймати інших такими, які вони є, і – приймати себе… Усвідомлювати свої сильні сторони і обмеження, які згодом можуть перерости у розширення і нові можливості. Поважати себе і прагнути до порозуміння з іншими. Але не ховатися за спинами, а нести свою думку, з розумінням того, що вона не єдина, але унікальна у своєму роді, цінна серед інших. Вчитися слухати і чути, дослухатися до інших, і дослухатися до себе. Шукати своє місце у хаосі, але розуміти, що цей пошук – то процес, яким можливо насолоджуватися. Нести людяність у світ і плекати її у собі. Адже світ

починається з тебе.

Усім нам треба опора та підтримка. Через війну багато дорослих втратили зовнішній ресурс з безпеки, наявності дому, роботи тощо. Однак єдина людина, яка дійсно може створити тобі ресурс – це ти.

Коли навколо нікого й нічого більше немає, у тебе лишаєшся ти. Один зі способів віднайти ресурс в такій ситуації – працювати над розвитком внутрішнього дорослого.

Ресурс – це той стан, на який не впливають обставини. Також це певна навичка, якої можна набути чи яку можна розвинути.

Будь-яка внутрішня сила, на яку ми опираємося, базується на рівні задоволення наших емоцій та потреб, а також на вмінні себе чути.

Базові емоційні потреби людини, які треба навчитися чути:

– мати безпечну прив'язаність;

– висловлювати емоції та потреби;

– проявляти спонтанність;

– мати реалістичні межі (йдеться про законодавчі межі, принципи тощо);

– самоконтроль;

– бути собою;

– відчувати справедливість;

– бути автономним(-ою);

– бути компетентною(-им).

На жаль, багатьох із нас не навчили задовольняти емоційні потреби ще в дитинстві. Як наслідок, ти забороняєш собі зробити щось навіть тоді, коли є нагальна потреба: перевтома чи апатія.

Наприклад, ти помічаєш, що тобі боляче читати жахливі новини й ти потребуєш перепочинку та можливості впливати бодай на щось. Визначивши це, шукаєш вихід.

1. Вийди на кілька хвилин на свіже повітря без телефона з новинами. Обійми домашнього улюбленця. Поговори з близькими, розплануй дії на завтра.

2. Або ж уяви доброзичливу людину поруч, яка підтримує тебе, та прослідкуй, що ти відчуваєш.

І таких варіантів справжньої підтримки є чимало. Просто слухай себе, щоб знайти той самий варіант.

Що відбувається, коли починаєш цінувати себе, по-справжньому любити, поважати і піклуватися про себе?

Ви починаєте захоплюватися собою. Не з гордині, не з порівняння з іншими, а з впевненості та любові до себе. З розуміння того, що Ви живете і це прекрасно. І єдиний Ваш конкурент – це Ваше відображення у дзеркалі.

Ви перестаєте шукати любов зовні, щоб заповнити нею порожнечу всередині, тому що Ви відноситеся з турботою і вдячністю до себе. Все більше і більше відчуваєте тепло, радість у своєму серці та ділитеся ними з іншими.

Розумієте, що матеріальні речі не так вже й важливі. Найважливіше, це люди, які нас оточують!

Ви перестаєте шукати виправдування вчинкам інших людей і починаєте

бачити їх насправді якими вони є.

Ви залучаєте у своє життя людей, які позитивні, цілеспрямовані. З якими Вам добре, з якими Ви відчуваєте впевненість та підтримку. З якими Ви стаєте кращою і щасливішою людиною.

Розумієте, що коли Ви щось робите, це Ваш вибір, Ваша відповідальність і Ви не зобов'язані пояснювати іншим. Разом з цим, Ви пам'ятаєте про кордони і знаєте, коли важливо попросити вибачення.

Ви відчуваєте внутрішню опору, здатні самі забезпечити собі комфорт і не знаходитися в позиції споживача. Проте розумієте, коли попросити про допомогу та пам'ятаєте про баланс «Брати – давати».

Ви просто стаєте собою. Відкриваєте свій внутрішній простір тому, що наповнює Вас, у що вірите. Починаєте свій день з посмішки, приємних думок, з вдячності за все що є, за тих хто знаходиться поруч.

Будьте вірні собі! Цінуйте себе і насолоджуйтеся своїм життям!І тоді лише зможете навчити цьому ваших дітей.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws (дата звернення 25.02.2025 р.)

2. Концепція Нової української школи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р,

3. Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 281-р

4. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей». Режим доступу: https ://ipv. org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/

5. Бех, І. Д., Журба, К. О., Киричок, В. А., Чорна, К. І., Назаренко Г. А.,& Шкільна, І. М. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін. (Навчально-методичний посібник). Київ, Педагогічна думка. 2011.

6. Брошура «Ментальне здоров'я дітей під час війни: поради батькам та опікунам». URL: https://spilnoteka.org/broshura-mentalne-zdorovya-ditej-pid-chas-vijny-porady-batkam-ta-opikunam/ (дата звернення 25.02.2025 р.)

Череповська Н.І.

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

В умовах війни для українців актуальним є зміцнення національної ідентичності та розвиток патріотизму, як її важливої складової. Цифровізація суспільства сприяє тому, що прояв патріотизму частково трансформується у патріотичну активність у кіберпросторі. Висвітлено особливості патріотизму сучасної молоді. Окреслено загальні рекомендації формування оптимальної цифрової патріотичної поведінки молоді у соцмережах.

Ключові слова: *патріотизм, цифрова патріотична поведінка, цифровий контент, патріотична активність у кіберпросторі, агентність.*

In times of war, it is important for Ukrainians to strengthen their national identity and develop patriotism as an important component of it. The digitalization of society contributes to the fact that the manifestation of patriotism is partially transformed into patriotic activity in cyberspace. The features of patriotism of modern youth are highlighted. General recommendations for the formation of optimal digital patriotic behavior of young people in social networks are outlined.

Keywords: *patriotism, digital patriotic behavior, digital content, patriotic activity in cyberspace, agency.*

Однією з актуальних, пріоритетних складових державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є національно-патріотичне виховання, яке «охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед сфери освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізичної культури і спорту, профорієнтації на військові спеціальності, цивільної оборони та цивільного захисту, безпеки і оборони України, зв'язків із закордонними українцями»[1]. Патріотизм є не тільки складовою системи загальнонаціональних цінностей, основою національної ідентичності, державного будівництва та національної безпеки. Патріотизм є складовою ціннісно-світоглядної стратегії, що поряд з іншими стратегіями цифрової медіаосвіти, сприяє оптимальній цифровізації суспільства і освіти в умовах війни і повоєнного відновлення [2,3]. Якщо у психологічному контексті патріотизм становить індивідуальне психічне явище у вигляді емоцій і морально-етичних почуттів до батьківщини, їх усвідомлення на когнітивно-ментальному рівні та активізації мотиваційно-дієвої сфери людини за потребою, то в умовах цифровізації суспільства патріотизм у кіберпросторі набуває нових особливостей. Завданням педагогів, медіаосвітян є розвиток зазначених властивостей патріотизму молоді, а також нових його проявів в умовах кіберпростору зокрема [4,5].

В умовах цифровізації українського суспільства багато видів людської діяльності і патріотичної активності зокрема, актуалізувалося у вимірі цифрової реальності. Патріотизм у кіберпросторі – це прояв любові до батьківщини, усвідомлення себе патріотом, свідоме ставлення до її актуальних потреб, а також мотивація / реалізація дій, спрямованих для її блага, що актуалізуються виключно у вимірі цифрової реальності.

Прояв патріотизму у кіберпросторі становить *цифрову патріотичну поведінку,* яка визначається як агентність патріотичної спрямованості, що здійснюється користувачами соцмереж за допомогою цілеспрямованих активних дій і опосередкована: 1) цифровими технологіями і 2) цифровим контентом. Така активність з поширення і/або створення цифрового контенту патріотичного змісту часто доповнюється емоційною підтримкою патріотичного контенту, створеного іншими користувачами, через «вподобайки», коментарі, «тегування» тощо. У свою чергу, патріотична цифрова поведінка користувачів українських соцмереж визначається також через зміст поширюваного ними цифрового контенту: він може бути не тільки етичним, а й не етичним, що становить медіапсихологічну й освітню проблему у контексті цифрового гуманізму і цифрової етики зокрема.

У свою чергу, *патріотичний цифровий контент* у вигляді цифрових даних, що зберігається на будь-яких цифрових носіях у різних форматах, за своїм змістом презентує виключно національне, патріотичне змістове наповнення: позиціонує в кіберпросторі патріотичні ідеї, настрої; реагує на

актуальні події в країні; відображає в різноманітних версіях любов до батьківщини, любов і повагу до її захисників; закликає до єднання українців; презентує героїчні приклади з історії України; популяризує українську символіку, культуру – від народної, класичної до сучасної, досягнення українців у різних галузях науки, мистецтва, спорту; просуває українські ідеї, світогляд та ін. [6].

У даному контексті, прояв патріотизму користувачів соцмереж як *патріотичної активності* в умовах цифрової реальності й особливо в умовах інформаційної війни, має як переваги, так і недоліки.

Перевагами є: техногенні можливості доступу до кіберпростору і практично необмеженої комунікації; наявність цифрового контенту, (створеного іншими або самостійно), як засобу патріотичного самовираження та творчого патріотичного самовираження.

Недоліками патріотичної активності в кіберпросторі є: інформаційна небезпека з боку ворожої пропаганди, під вплив якої можна потрапити; ризик дегуманізації не тільки щодо ворога, яка є природною в умовах війни, а й власного саморуйнування через поступове набуття жорстокості, цинізму; порушення етичних, моральних принципів у контексті цифрового гуманізму під впливом дегуманізації під час поширення/створення цифрового патріотичного контенту.

Прояв патріотизму молоді у соціальних мережах висвітлено у проведених дослідженнях.

На початку 2025 року було проведено опитування студентської молоді щодо особливостей патріотизму, як одного з показників загально національних цінностей та основ національної ідентичності, а також прояву патріотичних тенденцій у медіацифровому просторі. Отримані результати співставлено з результатами аналогічного опитування, проведеного у 2020 р. Вибірки обох опитаних груп за кількістю становили приблизно по 200 осіб кожна.

Опитування мало декілька тематичних блоків, метою яких було всебічно висвітлити патріотизм сучасної молоді. У даному контексті презентуємо три з них: патріотичне самовизначення студентської молоді, її самоідентифікацію з Україною, а також патріотичну активність у кіберпросторі і соцмережах зокрема. Отримані результати представлено відповідно у трьох таблицях.

Таблиця 1

Патріотичне самовизначення студентської молоді (%)

Емоційна, когнітивно-ментальна, мотиваційно-дієва складові	2020:	2025:	Різниця:
Я люблю Україну	68,5	97,5	29,0
Я патріот України	56,2	86,0	29,8
Своє ставлення до України я виражаю добрими справами і вчинками	43,1	81,6	38,5

Проведене опитування щодо патріотичного самовизначення студентської молоді у 2025 р. в цілому ілюструє досить вагомі результати. Зокрема, показник

мотиваційно-дієвої складової патріотизму молоді, який за результатами опитування у 2020 р. займав останнє місце, нині привертає увагу: він збільшився майже удвічі. Це може свідчити про те, що в умовах війни, яка є достатньо сильним негативним стимулом, молодь активізувалась для добрих справ, вчинків (донати, волонтерство) у своїй підтримці України, ЗСУ та ін.

Таблиця 2

Самоідентифікація з Україною (%)

Планування свого навчання, життя, майбутнього, пов'язаних з Україною	2020:	2025:	Різниця:
Я хочу вчитися в Україні	50,0	62,7	12,7
Я хочу працювати в Україні	42,5	75,7	33,2
Я хочу жити в Україні	41,8	80,1	38,3

Таблиця, яка опосередковано презентує самоідентифікацію молоді, як усвідомлення своєї приналежності, свого майбутнього з Україною, показує, що усі показники зазначеного блоку питань у цілому підвищилися. Разом з тим, показник бажання вчитися в Україні практично не є суттєвим, що певним чином робить умовний виклик вітчизняній освітній системі. Однак, на нашу думку, найбільш важливим є показник, який в опитуванні 2020 р. був найнижчим, а нині збільшився практично удвічі – це бажання молоді, не зважаючи на війну і невизначене майбутнє, жити саме в Україні. Підсилює цю тенденцію показник, який також значно збільшився та вказує на бажання студентської молоді працювати в Україні.

Таблиця 3

Патріотична активність у соцмережах (%)

Важливість бути інформованим, моральність споживання контенту, патріотична активність у соцмережах	2020:	2025:	Різниця:
Вважаю важливим відстежувати події, які відбуваються в нашій країні.	60,3	96,0	35,7
Вважаю неприпустимим переглядати розважальний, художній контент, який походить з країни-агресора.	26,7	76,7	50,0
Пишу сам, роблю репости в мережі про важливі події в Україні.	17,1	48,3	31,2
Зазвичай поширюю український патріотичний контент.	28,0	47	19,0

Як видно з таблиці, майже усі показники значно збільшилися. Привертає увагу потреба в інформації щодо подій у країні, а також активність респондентів щодо створення як власних постів, так і репостів, створених іншими. Однак, перше місце посідає показник підвищення правомірної реакції респондентів щодо неприпустимості користати контент країни-агресора: він збільшився на 50 %.

Отримані дані щодо морально-етичної поведінки користувачів соцмереж і молоді зокрема, певною мірою перегукуються з попереднім нашим дослідженням 2024 р. Його метою було виявлення особливостей прояву етичності цифрової поведінки користувачів українського сегмента соціальних мереж, опосередкованої патріотичним контентом. Результати цього дослідження виявили, що українські користувачі поширюють / створюють цифровий контент патріотичного наповнення у такому співвідношенні: 66 % – це етичний патріотичний контент, 10 % – не етичний, 24 % – становить такий патріотичний контент, який за змістом і формою межує між етичним і не етичним контентом [6].

Окреслено загальні рекомендації формування оптимальної патріотичної поведінки молоді у соцмережах, які ґрунтуються на медіапсихологічній моделі розвитку патріотизму у кіберпросторі. Модель спирається на два основні медіапсихологічні принципи взаємодії людини з медіацифровим простором: вплив медіацифрового контенту на людину і вплив самої людини на змістове наповнення медіацифрового простору через власно створений нею і/або поширюваний контент.

Тому, вітчизняна медіаосвіта, яка спрямована на розвиток конструктивної патріотичної активності молоді в кіберпросторі, має просувати передусім дві провідні стратегії [5].

Стратегія 1: *протидія* пропаганді, маніпуляції, дезінформації у соцмережах і кіберпросторі загалом, як цілеспрямований спротив інформаційній, ідеологічній війни, яку ворог веде проти України.

Стратегія 2: *створення* оригінального патріотичного медіацифрового контенту з урахуванням принципів цифрового гуманізму і його *просування* в кіберпросторі, з метою поширення українських ідей, цінностей і смислів [5].

Загальна рекомендація для медіаосвітян: патріотична активність молоді у кіберпросторі має перетворитися на *агентність*, тобто, стати свідомою діяльністю, цілеспрямованою для кожного патріота. Рефлексивні вправи та контрольні питання мають стати звичкою, наприклад: з якою метою я поширюю / створюю цей контент?; що саме я хочу позиціювати цим контентом?, чи не травмує когось / нашкодить, поширюваний мною контент?.

Висновок. Цифровізація українського суспільства сприяє активізації патріотизму молоді у кіберпросторі. Інформаційна, ідеологічна війна рф проти України стимулює молодь протидіяти ворожій пропаганді та просувати українські цінності і смисли у кіберпросторі.

Список використаних джерел та літератури

1. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення 22.02.2025 р.)

2. Концепція цифрової медіаосвіти воєнного і повоєнного суспільства. 2025. Взято в http://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiya-tsyfrovoyi-mediaosvity-voyennogo-i-povoyennogo-suspilstva/ (дата звернення 22.02.2025 р.)

3. Найдьонова Л., Найдьонов М. Концепція цифрової медіаосвіти: обґрунтування необхідності змін в умовах тривалої війни. Проблеми політичної психології, № 15. 2024. С. 96-135. https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-154.

4. Череповська Н. І. Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку: навчально-методичний посібник. 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739285/1/Cherepovska%20N.I.%20Information%20age%20youth%20patriotism%20%28manual-2023%29.pdf (дата звернення 22.02.2025 р.)

5. Череповська Н. Особливості прояву патріотизму в умовах цифровізації суспільства, освіти та інформаційної війни. *Проблеми політичної психології*, № *15*(29). 2024. С. 50-72.

6. Череповська Н. Патріотичний контент як прояв етичності цифрової поведінки користувачів в українських соцмережах. *Проблеми політичної психології*, № *16*. 2024. С. 331-371. https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-180.

Чуркіна В. Г., Федоренко В. П.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАДИСКУРСУ ПРО ВІЙНУ В УКРАЇНІ

У статті аналізується медійний дискурс про війну в Україні, який залишається однією з ключових тем світового інформаційного простору. Визначено природу сучасного медіадискурсу, його функції, лінгвістичні особливості та типологію контенту. Розглянуто вплив цифрових платформ і соціальних мереж на формування суспільної думки, а також ключові пропагандистські стратегії. Особлива увага приділяється поляризації інформаційного простору та маніпулятивним технікам, що використовуються в інформаційній війні. Дослідження спирається на роботи провідних науковців і актуальні публікації міжнародних медіа.

***Ключові слова**: медіадискурс, війна, Україна, контент, пропаганда, технології комунікації, геополітичні реалії, інформаційні війни.*

The article analyzes the media discourse about the war in Ukraine, which remains one of the key topics of the global information space. The nature of modern media discourse, its functions, linguistic features and content typology are determined. The influence of digital platforms and social networks on the formation of public opinion, as well as key propaganda strategies, is considered. Special attention is paid to the polarization of the information space and manipulative techniques used in information warfare. The study is based on the works of leading scholars and current publications of international media.

***Keywords:** media discourse, war, Ukraine, content, propaganda,communication technologies, geopolitical realities, information wars.*

Медіа – це процес конвергенції традиційних медіа (преса, радіо, телебачення, Інтернет) у гібридне середовище, в якому з’являються нові типи контенту. Важливим аспектом є тлумачення терміна «медіа» у значенні засобу комунікації, людини-посередника і середовища для реалізації інформаційних процесів. Праця McQuail’s «Reader in Mass Communication Theory» є узагальненням ресурсів, взятих із комунікаційних досліджень, медіасоціології та культурологічних досліджень медіа в їхньому теоретичному та методологічному контексті. (McQuail, 2020)[1].

Процеси взаємодії ЗМІ та аудиторії активно досліджуються у працях Дж. Бардоела, Д. Браянта, О. Калмикова, М. Кастельса, С. Квіта, О. Короченського, В. Петрової, С. Томпсона, Дж. Вебстера та інших учених. Крім того, актуальними є сучасні дослідження 2023–2024 років (Taylor & Francis, Oxford Academic, Cambridge University Press), які підкреслюють зростаючий вплив цифрових платформ і соціальних мереж на формування громадської думки про війну [1-7].

У медіадискурсі інформація пов'язана з текстом, медіадискурс – це специфічний тип мовно-мисленнєвої діяльності, який подається таким чином, щоб забезпечити сприйняття повідомлення аудиторією та вплинути на сприйняття медійного контенту. Ця мета досягається шляхом використання стандартних схем і ментальних вербалізованих і багаторазово повторюваних образів, завдяки чому утворюються медіастереотипи, висвітлюючи події у світі (демонструючи екстралінгвістичне буття), медіа через вербальні та невербальні знаки закривають цю дійсність від адресата, оскільки розповідь про цей світ важливіше самого світу. Мономедійне середовище традиційних ЗМІ (друковані, телебачення, радіо, інформ-агентства) замінюється середовищем цифровим, мультимедійним, де «з'являються нові медіа (інтернет-видання, IPTV, інтернетмовлення, мобільне ТБ), включаючи блоги (народна журналістика), інші мультимедійні засоби передачі інформації, у тому числі екранної майданної культури (майданні екранні панно, малі екрани в приміщеннях), що являють собою новий вид поширення інформаційного продукту. Таким чином, медіа картина світу певною мірою збігається з мовною картиною світу сучасних засобів масової інформації.

Вплив соціальних мереж на комунікаційні процеси став визначальним фактором у медійному дискурсі про війну. Вчені G. Simmel, Durkheim, Lazarsfeld, D. Moreno, H. Levitt, D. Cartwright, G. Laswell та J. Webster аналізують комунікаційні показники, взаємодію масової аудиторії та спосіб використання контенту в цифровому просторі. Згідно з дослідженням Reuters Institute for the Study of Journalism (2024), соціальні мережі, особливо Telegram, Twitter (X) і TikTok, є найважливішими каналами поширення інформації про війну. Особливістю є використання відеоконтенту та коротких текстових повідомлень, які сприяють швидкому поширенню новин та формуванню громадської думки.

У сучасному медійному дискурсі про війну в Україні простежується тенденція до поляризації інформаційного простору. Згідно з дослідженням Центру передового досвіду стратегічних комунікацій НАТО (2024) [3], російські пропагандистські наративи адаптуються до місцевих інформаційних ринків, використовуючи гібридні методи впливу, включаючи глибокі фейкові відео, маніпулятивні заголовки та емоційно заряджені новини.

Найважливіші стратегії пропаганди включають напрямки:

– Делегітимізація української влади та міжнародних партнерів.

– Створення образу жертви (Росія) та виправдання агресії.

– Дискредитація українських біженців у країнах ЄС.

– Імітація альтернативних джерел інформації (фейкові незалежні ЗМІ та блогери).

Західні медіа, такі як *The Guardian*, *The Wall Street Journal*, *The Washington Post* та *BBC*, продовжують активно висвітлювати події в Україні. Так, у статтях провідних британських видань «The Guardian», «The Daily Telegraph» і «The Independent» висвітлюється актуальна інформація про війну в Україні, що зокрема Британські родини прийняли понад 100 тисяч українських біженців – The Guardian. Відповідно вітчизняні ЗМІ пишуть «про прем'єр-

міністра Великої Британії Ріші Сунака, який під час візиту до Києва представив новий пакет допомоги на оборону вартістю 50 мільйонів фунтів стерлінгів… Велика Британія найближчим часом завершить поставку Збройним Силам України приблизно 1000 додаткових ракет «земля-повітря». Велика Британія також постачає українським військам зимове спорядження, включаючи спальні мішки та килимки, а також приміщення з підігрівом та одяг для холодної погоди» [1]. Погоджуємось із висновками журналістів, що політики європейських країн підтримують Україну та засуджують російську агресію. Зокрема, звіт European Journalism Observatory (2024) [10] демонструє, що увага до війни залишається високою, однак зміст наративів змінюється залежно від внутрішньополітичних контекстів країн.

Також актуальною темою є військова підтримка України. Наприклад, за даними The Economist Intelligence Unit (2024), пакет військової допомоги від США та ЄС у 2024 році став рекордним, що значною мірою вплинуло на зміст публікацій у світових медіа.

Медіадискурс про війну в Україні продовжує еволюціонувати, відображаючи зміни в технологіях комунікації, геополітичні реалії та інформаційні війни. Поляризація, соціальні медіа та пропаганда відіграють важливу роль у формуванні суспільної думки. Подальші дослідження медіавпливу мають враховувати цифрові інновації, алгоритмічні упередження та етичні аспекти інформаційної боротьби.

Список використаних джерел та літератури

1. McQuail D., Deuze M. McQuail’s media & mass communication theory (7th ed.). SagePublications. 2020. 663 p.
2. March 2022. European Council: Official site. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/11/theversailles-declaration-10-11-03-2022/ (дата звернення 20.03.2025 р.)
3. NATO Strategic Communications Centre of Excellence https://www.act.nato.int/article/stratcom-coe-2024/ (дата звернення 20.03.2025 р.)
4. The Wall Street Journal URL : https://www.wsj.com/articles/ukrainian-officeworkers-and-tradesmen-receive-training-from-u-k-for-war11657342801?mod=Searchresults_pos8&page=1 18. (дата звернення 20.03.2025 р.)
5. UK offers qualified backing for tribunal to prosecute Russia’s leaders. URL : https://www.theguardian.com/politics/2023/jan/20/uk-offers-qualified-backing-specialtribunal-to-prosecute-russia-leaders-putin-ukraine
6. Ukraine news – live : russia ‘planning fresh assault’ north of Kyiv URL : https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-ukraine-news-putin-un-latestb2095372.html (дата звернення 20.03.2025 р.)
7. Ukrainian refugees in UK face homelessness crisis as councils struggle to find hosts. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/oct/30/ukrainian-refugees-ukhomelessness-councils-hosts 21. (дата звернення 20.03.2025 р.)
8. World stumbling into a new era of risk, concludes SIPRI report/ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). 2022. (дата звернення 20.03.2025 р.)
9. War in Ukraine https://en.ejo.ch/tag/war-in-ukraine (дата звернення 20.03.2025 р.)

Шабанова Ю.О.

СОЦМЕРЕЖІ В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Аналізуються специфічні особливості соціальних мереж як підстави для створення консолідованого простору національної ідентичності та обґрунтовано способи використання соцмережевих технологій в освіті для формування національної ідентичності у молоді.

Ключові слова: *соціальні мережі, освіта, національна ідентичність, ризома, диджиталізація.*

The specific peculiarities of social networks are analyzed as the basis for creating a consolidated space of national identity and the methods of using social network technologies in education for the formation of national identity in youth are substantiated.

Keywords: *social networks, education, national identity, rhizome, digitalization.*

Актуалізація питання національної ідентичності обумовлена рухливими сучасними соціо-політичними процесами в Україні та світі в цілому, відповідно яких фіксується поступова переорієнтація на багатополярний світ, в якому національне постає точкою розгортання державних цінностей. Сучасне суспільство все більше опиняться в стані перманентної інноваційності та динамічної переорієнтації системи координат з неперервною зміною смислових та ціннісних меж, що слушно відзначив в своїй монографії «Плинна сучасність» З. Бауман. В цих умовах, українська національна ідентичність з одного боку постає ідейним стрижнем національної самосвідомості та ідейною запорукою державної безпеки, з іншої – має набути гнучких форм світоглядної адаптивності до швидкоплинних загальносвітових процесів. Згідно з Енциклопедією сучасної України: «Національна ідентичність – це ототожнення особистості з національною спільнотою, що базується на стійкому емоційному зв'язку. Цей зв'язок формується в результаті усвідомлення та прийняття традицій, культури, мови, політичних поглядів, а також групових норм і цінностей спільноти» [5]. В наданому визначенні сутність національної ідентичності пов'язується із домінування «емоційного зв'язку» особистості із національними ознаками. Цей стійкий емоційний фон часто позбавляє людину або спільноту людей свідомого ставлення до своєї ідентичності та через підсвідомі структури спонукає до необдуманих, імпульсивних, іноді фанатичних дій, що приводять до викривлення або втрати національної ідентичності. В цьому зв'язку, одним з ключових завдань освіти, через яку формується ціннісний вимір особистості, постає створення об'єктивного простору знань та переконань щодо обізнаного ставлення до самоцінності українського нації.

Актуалізація наданого завдання підсилюється специфікою сучасної епохи диджиталізації, відповідно якої цифрові технології не тільки відкривають широкі можливості вільного отримання інформації, а й несуть в собі небезпеку маніпуляційних дій в системі соціальних мереж на підставі необізнаності молодої людини. З огляду вищенаведеного, надане дослідження має на меті виявити продуктивні можливості використання в освіті соцмереж як

поширеного простору сучасної комунікації для формування національної свідомості молоді.

Для досягнення наданої мети необхідно: виявити специфіку алгоритму здійснення соцмереж в умовах тотальної диджиталізації та обґрунтувати відповідні форми педагогічних практик формування національної ідентичності при залученні технологій соцмереж до освітнього процесу.

В добу диджиталізації амплітуда розповсюдження інформації принципово розширюється. На зміну вертикальному принципу розповсюдження інформації засобами телебачення та радіо приходить горизонтальний принцип, що відкриває можливості кожному не тільки споживати, а й транслювати інформацію, якість якої часто підлягає сумніву. При цьому горизонтальний спосіб поширення інформації віддзеркалює принцип мережевих комунікацій, що здійснюється на підставі ризомних зав'язків (Делез, Гватарі). Відповідно до концепції «глобального селища» Маршала Маклюена, приховати інформацію стає значно складніше [4]. В такому інформаційному просторі важливість набуває зв'язок людини з людиною в єдиному смисловому, ціннісному, інтелектуальному вимірі. Відповідно до цього соціальні мережі стають способом єднання споріднених ідентичностей, серед яких національний принцип визнається одним з провідних. Не дивлячись на те, що емоційно-підсвідомі структури відіграють знакову роль у формуванні національної ідентичності, її модуси, такі як національна свідомість та національна пам'ять, спираються на раціонально-обґрунтовані факти та знаннях щодо духовної та матеріальної культури нації, її історичного минулого та сучасності. Відповідно, навчальні заклади, витиснені в простір дистанційного синхронного та асинхронного навчання, потребують опанування алгоритму соціальних мереж як форми педагогічної комунікації із наповнення їх об'єктивним, раціонально-обґрунтованим історичним, культур-фактичним та світоглядним контентом, як консолідуючим началом формування національної ідентичності.

Виходячи з того, що «соціальні мережі» прийнято використовувати в широкому значенні будь-яких соціальних спільнот, об'єднання всіх суб'єктів освітнього процесу навколо національних інтересів через освітні задачі, виступає стрижнем змісту вітчизняної освіти, яка через навчальний контент створює свідомі та підсвідомі умови формування у реципієнтів освіти сталі основи національної ідентичності. Отже, широкий спектр поняття «соціальні мережі», що в включає в себе веб-сайти, інтернет-сторінки, інтернет-портали та його підкасти, веб-блоги, різновиди месенджерів та чатів, природньо входить в освітній процес та може бути використано для ефективного здійснення освіти на тлі формування національної ідентичності як об'єднуючого фактору в моделюванні змісту національної освіти. В цьому сенсі, методологічним підґрунтям виступає концепція Академіка НАПН України В. Кременя щодо національної ідеї як змістовного чинника формування через освіту української людини.

Одним з концептів осмислення феномену соціальних мереж виступає поняття французького соціолога другої половини XX ст. П. Бурдьє, погляди

якого ґрунтуються на міждисциплінарному осмисленні поняття «соціального простору», як системи зв'язків в багатомірності соціального поля, в якому всі позиції соціальних акторов взаємопов'язані та взаємообумовлені. Долучення до взаємообумовленості утворення цих зв'язків концепту ризоми Ж.Делеза та Ф.Гватарі викриває принцип здійснення соціальних мереж в нелінійній непередбаченості. Одним з визначальних модусів концепту соціального простору, згідно поглядів П. Бурдьє, виступає поняття «габітус», яке в межах античної філософії було представлено Аристотелем як соціально-обумовлений вигляд людини. П. Бурдьє наділяє поняття габітус внутрішнім змістом та пояснює соціальну поведінку людини сформованими внутрішніми диспозиціями. Згідно Бурдьє габітус це «система придбаних схем, що діють на практиці як категорії сприйняття та оцінювання й водночас як організаційний принцип дії» [1]. Відповідно, алгоритм дії соціальних мереж представляється діючою компонентою навчального процесу змістовною детермінантою якої виступає генетично укорінена національна ідентичність українського народу як відображення специфіки певної ментальності.

Історично сформовані риси української ментальності, такі як індивідуалізація, прагнення до свободи та самоствердження, гнучке збереження автентичної культури, соціальна самоорганізація формуються на тлі генетичної пам'яті, потенціал якої має стати змістовним підґрунтям сучасної освіти в її новітніх диджиталізованих формах. Історичні здобутки українців набувають нового змістовного прочитання через сучасні ризомні зв'язки соціальних мереж та трансформаційних процесів національної самосвідомості української нації. В цьому зв'язку, фіксується схильність до міфологізації, яка тримається на таких рисах українського менталітету як «естетизм, антеїзм, традиціоналізм, містицизм, домінування духовного над тілесним», які обґрунтовує в своїх працях А. Бичко [3, с. 19]. Українська ментальність в своїй більшості тримається на міфологізації історії, яка виступає трансформаційним зламом в драматичному сценарії сьогодення, наділяючи українську сучасність смисловим стрижнем, оскільки, як вважає український дослідник А. Ставицький «будь-які пошуки смислів, якими б цілями й спонуканнями вони не виправдовувалися, у кінцевому рахунку, зводяться до пошуків та набуття тих або інших міфів, де міф є образ, модель, інтерпретація тих або інших реальностей» [6, с. 171].

В критичних умовах здійснення української історії воєнного періоду запити про смисли набувають екзистенційного загострення. Смислотворення стає рятівним підходом у формуванні цінностей життя на межі зі смертю та активізує гуртування навколо національної свідомості українців, що слушно зауважує Т. Бабина: «Національно свідома людина – це людина смислова сфера якої укорінена в національній культурі. Вона визначається не спеціальним психічним механізмом, а особливостями смислотворення. Головне – не зміст речі, події, а смисл, який її пов'язує» [2, с. 10].

Сучасна вітчизняна освіта, звертаючись до алгоритму соцмереж, в змозі відновити смислове підґрунтя національної ідентичності на підставі базових характеристик української ментальності та оновити процес навчання сучасними

можливостями соціальних мереж для відновлення національного почуття – як основи формування національної ідентичності української молоді. Отже, ризомний принцип соціальних мереж, спирання на емоційно-підсвідому реакцію, що обумовлена потенційними особливостями української ментальності, домінування змісту над формою знаходять ефективну реалізацію у новітніх сценаріях диджиталізованої освіти.

Виходячи з того, що соціальні мережі діють на підставі *принципу об'єднання за інтересами та цінностями*, *обумовленими габітусом,* в освіті цей консолідуючий принцип може здійснюватися навколо національних інтересів та зміцнення країни в період історичних випробувань. В цих умовах національна ідентичність формується на підставі змістовної основи освіти, що покликана згуртувати освітні знання та навички навколо інтересів нації. Принцип соцмережі, інтуїтивно зрозумілий молодим людям, постає в цьому сенсі, консолідуючим фактором, формуючи звичку об'єднуватися навколо інтересів нації. Інший універсальний принцип соцмереж, що може бути залучений до освітнього середовища – *це принцип нелінійного розгортання процесу пізнання*, відповідно до актуального запиту та непередбачених подій, що вимагають нетипових рішень та принципово новітніх підходів до освітньої інформації. Надана особливість розгортання соціальних мереж відповідає ірраціонально-емоційним особливостям української ментальності, в якої воля виступає об'єднуючим фактором прагнення до обґрунтованого усвідомлення української самобутності.

Отже національна ідентичність, як сукупність культурних, соціальних, мовних, історичних характеристик, які визначають належність особи до певної нації чи національної спільноти, набуває новітнього інструментарію свого здійснення в освітньому просторі через активне використання соціальних мереж та їх інтеграцію в освітній процес. Означимо продуктивні варіанти цих підходів:

Соцмережі як культурний ресурс освіти. Соціальні мережі дозволяють отримувати доступ до величезної кількості культурних та національних матеріалів, які можуть включати музику, літературу, мистецтво, новини, традиції тощо. Це сприяє формуванню колективної пам'яті та відновленню національних патернів. Реципієнти освіти можуть активно ділитися культурними практиками та традиціями, що укріплює зв'язок між ними і допомагає підтримувати національну ідентичність.

Соцмережі як платформи для виховання політичної грамотності та критичного мислення. Соціальні мережі стали важливими майданчиками для політичних дискусій та боротьби за національну ідентичність. Об'єктивний погляд на мережевий контент та свободу висловлювання в соцмережах щодо питань національної ідентичності, історичних фактів, культурних подій, питань мовної політики та державного устрою формують зрілу аналітичну позицію реципієнтів освіти щодо національної ідентичності та її місця в складних загально-соціальних процесах сучасності.

Соцмережі як формування національної ідентичності в контексті мультикультуралізму. В освітньому просторі розширюється можливість

об’єктивного погляду на національну неповторність, підсилюючи значущість локальної ідентичності через корпоративність культурного різноманіття світового простору, що запобігає фанатичної абсолютизації нації та сприяє продуктивності інтеграції неповторно-національного в світовий культурний простір.

Соцмережі як принцип відродження національної гордості. Соціальні мережі сприяють підвищенню національної свідомості через відео, меми, пости, що підкреслюють національні досягнення або святкування історичних подій. Такі платформи дають можливість поширювати національну символіку та історичні факти, що сприяє формуванню відчуття єдності та гордості за свою націю.

Соціальні мережі як освітні платформи. Соціальні мережі стали не лише майданчиками для комунікації, але й потужними освітніми інструментами. В Україні, зокрема, активно використовуються такі платформи як Facebook, Instagram, YouTube, Telegram, де викладачі, школярі та студенти обмінюються інформацією, беруть участь в освітніх проектах, обговорюють актуальні теми, зокрема ті, що стосуються національної ідентичності до яких можна віднести наступне:

– Інформаційні ресурси через соціальні мережі поширюють освітні проєкти, які сприяють популяризації національної історії, культури, мови. Викладачі мають можливість публікувати пости, відео, інфографіку про важливі історичні події, українські традиції та знакові факти культури;

– Цифрові курси сприяють популяризації онлайн-освіти через соцмережі, дозволяючи створювати навчальні контенти щодо української історії, культури, мови. Онлайн-курси на платформах на кшталт «Prometheus», «EdEra» активно використовують соцмережі для популяризації своїх навчальних програм;

– Освітні проєкти, де через соціальні мережі обговорюються важливі теми національної ідентичності, історичної пам’яті та культурних традицій.

Соцмережі як спосіб залучення до культурних і національних ініціатив, долучаючи студентів та учнів до національних ініціатив, що зміцнює їхнє розуміння ідентичності через культурні та освітні події. Молодь може організовувати та брати участь у різноманітних акціях, що підтримують українську культуру, на кшталт: організація онлайн-конкурсів, фестивалів, які висвітлюють українську музику, мистецтво, літературу. Такі заходи дозволяють підтримувати національну ідентичність в освітньому середовищі.

Соцмережі як форма проєктної діяльності, де створюються платформи для реалізації проєктів, пов’язаних з національними цінностями. Це може бути участь у створенні медіапродуктів, навчальних відео, блогів, що популяризують національні ідеї серед молоді.

Соцмережі як дискусійний простір, що формує обґрунтовану позицію національної самосвідомості на підставі діалогічного способу доведення неповторності та самоцінності нації та її значення для соціокультурних процесів сучасності.

При всіх продуктивних можливостях використання соцмереж в освітньому просторі для формування національної ідентичності у молоді,

існують певні ризики їх негативних наслідків, таких як:

– Поляризація та фрагментація культурної інформації. В різних онлайн-спільнотах можуть формуватися контркультури, які відкидають основні національні цінності та створюють розбіжності серед учасників соціальних процесів.

– Маніпуляції та фейкові новини. Соціальні мережі можуть бути використані для маніпулювання національними почуттями через фейкові новини, пропаганду чи інформаційні війни.

– Інтернаціоналізація національних ідентичностей несе небезпеку розчинення української національної ідентичності в глобалізованих ідентичностях або, навпаки, субкультурних новоутвореннях чи новомодних світоглядних трендах.

Об’єктивно побудований освітній процес на взаємодоповненні загальнокультурних та національних цінностей в змозі протистояти вищенаведеним ризикам викривлення процесів формування національної ідентичності та відтворити освіту як культурний простір вищих знань, цінностей та ідеалів нації та людства в цілому, що запобігає поляризації суспільства, та маніпуляції свідомістю. Тому для ефективного використання соціальних мереж в освіті у формуванні національної ідентичності важливо поєднувати відкритість і критичний підхід до мережевої інформації, враховуючи ризомний та консолідуючий принципи дії соціальних мереж.

Список використаних джерел та літератури

1. Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / Theory and Society 1985, Vol. 14, №. 6. pp. 723-744.

2. Бабина Т. Г. Історичні виміри менталітету: своєрідність українського світу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20, вип. 22(2). С. 8-12.

3. Бичко А. К. Українська ментальність. Джерела становлення: [монографія]. Київ: Освіта України, 2014. 195 с.

4. Маклюен М. Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги. Hardback, 2024. 384 с.

5. Стегній О. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-71062

6. Ставицький А. В. Деякі проблеми соціальної міфотворчості / Мультиверсум. Філософський альманах. Київ: Український центр духовної культури, 2001. Вип.22. С. 170-177.

РОЗДІЛ 6. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ: ВИКЛИКИ СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Бучма В. В.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Стаття присвячена розгляду питання формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах сучасних викликів. Підлітково-юнацький вік розглядається як найбільш сенситивний щодо формування національної ідентичності. Зазначається, що цей процес особливо активізувався в умовах російської збройної агресії проти України. У статті визначено, що формування національної ідентичності учнів відбувається засобами сучасної навчальної літератури.

Ключові слова: *виклики, національна ідентичність, патріотизм, російська агресія, учнівська молодь.*

The article is devoted to the issue of forming the national identity of student youth in the context of modern challenges. Adolescence and youth are considered to be the most sensitive period for the formation of national identity. It is noted that this process has especially intensified in the context of Russian armed aggression against Ukraine. The article determines that the formation of students' national identity is carried out by means of modern educational literature.

Key words: *challenges, national identity, patriotism, russian aggression, student youth.*

В умовах сучасних викликів сьогодення формування національної ідентичності сприяє згуртованості суспільства та підтримці національної державності, що надзвичайно важливо для майбутнього нашої країни. Національна ідентичність є одним з вагомих чинників збереження цілісності України. Особливої актуальності в контексті повномасштабної війни російської федерації проти України набувають питання формування національної ідентичності учнівської молоді, адже молоде покоління є носієм національних цінностей та традицій. Основними шляхами формування національної ідентичності учнів є любов до своєї держави, шанобливе ставлення до культури свого народу, до української мови, повага до національних символів, здатність брати участь у захисті територіальної цілісності України та її повоєнної розбудови. Формування в учнівської молоді національної ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки [1]. Свідченням цього стало прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», в якому визначені відповідні завдання перед освітою [2].

Проблема формування національної ідентичності зростаючого покоління завжди була і залишається у центрі уваги науковців різних освітніх галузей. Питання національної ідентичності були пріоритетним напрямком дослідження таких вітчизняних вчених як М. Боришевський, Т.Бевз, П Горностай, М. Пірен, В. Роменець. Питанням формування ідентичності присвячені наукові розвідки співробітників Інституту проблем виховання НАПН України К. Журби, І. Беха, О. Докукіної, І. Шкільної. Значний внесок у філософському розумінні сутності національної ідентичності зроблено М. Драгомановим, І. Огієнком, Г. Сковородою, В. Андрущенком, С. Здіоруком, В. Кременем, В. Малаховим. Зазначимо, що проблема формування національної ідентичності представлена у працях зарубіжних науковців С. Гантінгтона, Е. Гелнера, А. Етціоні, Е. Сміта, Ю. Хамбермаса, К. Хюбнера.

Метою статті є висвітлення питання формування в учнівської молоді національної ідентичності в умовах сучасних викликів.

Питання формування національної ідентичності учнів закладів загальної середньої освіти потребує особливої уваги, оскільки під негативним інформаційно-психологічним впливом з боку російської федерації проти України у молоді загострюються переживання щодо власної національної ідентичності.

Термін «ідентичність» є доволі широким поняттям, дослідженням якого приділяють увагу філософи, психологи, педагоги. Підкреслимо, що на сьогодні не існує єдиного тлумачення цього терміна. Відомо, що одним з перших порушив проблему ідентичності американський психолог Е. Еріксон. Згідно з його визначенням ідентичність це складне особистісне утворення, котре має багаторівневу структуру, що пов'язана з трьома основними рівнями людської сутності: індивідуальним, особистісним і соціальним [3]. Зазначена вище проблема досліджена вченим І. Бехом. На його думку, ідентичність – це внутрішній, суб'єктивний стан особистості, в якому виражається усвідомлення нею себе як своєрідної стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного «Я», його збереження [4]. Український дослідник М. Козловець розглядає національну ідентичність через належність особи до народу та нації, виокремлюючи такі точки бачення, як: людські переконання (сприйняття членами нації один одного як співвітчизників); спільне історичне минуле, сучасне й уявлення про спільне сучасне та майбутнє; спільні дії, постійне проживання в одній країні та спільний національний характер [3]. Сучасні дослідження феномену національної ідентичності вказують на те, що вона формується у людини з дитинства під впливом таких чинників як родина, національні традиції, символи, свята. Зауважимо, що національна ідентичність найбільш усвідомлюється нами у процесі соціалізації. Також, вона має зв'язок з територіальною, етнічною, регіональною ідентичністю. Отже, узагальнюючи різні погляди дослідників національної ідентичності, виокремимо наступні положення: національна ідентичність людини закладається ще в дитинстві і формується протягом життя; національна ідентичність є найбільш виразною в протистоянні різного роду небезпеці. Загалом, під національною ідентичністю розуміємо усвідомлення особою своєї належності до певної нації, відчуття спільності з іншими її представниками, прийняття та підтримка її культури, традицій, мови, історичних цінностей.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України особливо усвідомлюється необхідність формування національної ідентичності учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти. Так, у Національній доктрині розвитку освіти визначено, що «національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета − виховання свідомого громадянина, патріота, з високою культурою міжнаціональних відносин; формування в молоді потреби та вміння жити в громадському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної художньо-естетичної, трудової, екологічної культури» [5].

На думку психологів, сенситивним періодом формування національної

ідентичності є підлітково-юнацький вік, оскільки в цьому віці відбувається становлення Я-концепції, розвиток свідомої власної ідентичності, визначення національної належності як умови подальшого саморозвитку. Наголосимо, що цей віковий період характеризується виходом особистості на нову соціальну позицію, в якій формується свідоме ставлення до себе як до громадянина держави. Сьогодення ставить перед закладами загальної середньої освіти особливо важливе завдання – організувати освітній процес, який би забезпечував належні умови для формування національної ідентичності учнівської молоді. На нашу думку, одним з шляхів удосконалення освітнього процесу є модернізації навчальної літератури. Зазначимо, що національна ідентичність формується на кращих зразках літературних творів, на знанні історії і культури своєї держави. Вивчаючи їх, учні оволодівають знаннями про героїчні і трагічні сторінки українського народу. В умовах викликів російсько-української війни вивчення предметів гуманітарного циклу (історія, громадянська освіта, українська література, зарубіжна література) сприяють формуванню гуманістичного світогляду учнів, їх національних і загальнолюдських цінностей, вихованню патріотизму. Особливо значимим є те, що в змісті цих предметів (літературні твори, історичні пам’ятки тощо) відображені національні та світоглядні цінності народу, наративи, що зазначають стійкість і незламність українського народу під час доленосних подій, описують досвід подолання людиною випробувань, конструктивного виходу з важких життєвих ситуацій. Також, зміст цих освітніх галузей містить надбання національної культури.

Формування національної ідентичності учнівської молоді стає пріоритетним завданням навчальної книги як одного з засобів організації освітнього процесу під час війни. Формування національної ідентичності пов’язано з розвитком критичного мислення, адже учні повинні не тільки сприймати інформацію, а й вміти самостійно її аналізувати, порівнювати різні точки зору, приймати відповідальні рішення. Тому, доцільнім буде відображення в підручниках завдань на аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння. Наприклад, завдання, з метою аналізу текста, може бути сформульоване таким чином: «Визначати послідовність подій; знайти зв’язки між вчинками дійових осіб». Завданням підручників з гуманітарного циклу є формування в учнів складових національної ідентичності: патріотизм, національні цінності (незалежність, мова, рідна земля). На нашу думку, реалізація цього завдання можлива за допомогою хрестоматії як різновиду навчального посібника. Хрестоматія з літератури містить приказки, прислів’я, казки, балади які використовуються в освітньому процесі. В більшості випадків, герої казок наділені такими позитивними якостями як сміливість, патріотизм, вірність слову, відданість Батьківщині тощо. Їм протиставляється насильство, жорстокість, зверхність, ворожнеча тощо. Прислів’я про народних оборонців рідної землі формують в учнів почуття національної гордості, патріотизму. Балада є одним з засобів передачі національних уявлень. Значний вплив на формування національної ідентичності мають твори народного мистецтва, відомості про культурні та історичні традиції народу, що містяться у

навчальній книзі. Дотик до історії свого народу викликає в учнів позитивні емоції, спонукає їх уважно ставитися до історичних коренів.

Зазначимо, що важливим аспектом формування національної ідентичності є плекання любові до рідного слова. Мистецтво слова формує в учнів позитивний образ своєї країни, розширює уявлення про її національні і державні символи, історію, традиції та культуру українського народу. Формуванню національної ідентичності учнів сприяє висвітлення в художніх творах теми духовних випробувань, мужності і людяності героїв, свободи та рівноправ'я. Вважаємо, що доцільнім буде відображення в підручниках завдань на аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення. Наприклад, завдання, з метою обговорення творів, може бути сформульоване наступним чином: «Читаючи твори цього розділу, ви будете: визначати послідовність подій; знаходити зв'язки між подіями, почуттями та вчинками дійових осіб, між заголовком твору і його головною думкою». Формуванню в учнів комунікативної компетентності сприятимуть завдання, що реалізують принцип співробітництва. Наприклад, це можуть бути проєктні роботи, виконання яких потребує тривалого часу, вправи діалогічного характеру: «обговорюємо разом», «працюємо в парі», «продовжуємо з друзями». Формування патріотизму як складника національної ідентичності відбувається через вивчення поетичних творів. Особливо це стосується творів, в яких відображено любов до своєї країни, боротьба за незалежність. Формуванню національної ідентичності сприяє розуміння учнями власної ролі в громадському житті. З цією метою в сучасному підручнику мають бути представлені інтерактивні завдання, що дозволять учням приймати участь в різного роду громадських проєктах і, навіть, створюваня власних медіапроєктів. Наприклад, це може бути моделювання як метод дослідження соціальних або політичних процесів, що сприяє виробленню в учня власної громадянської позиції. Інтерактивні технології сприяють розвитку творчості, ініціативи, самостійному та критичному мисленню учнів.

Опанування учнями знань про минуле своєї держави, її відносини з іншими державами, внесок України в світову історію сприяє формуванню національних цінностей як складника національної ідентичності. З цією метою в підручниках має міститися вправа «Хмаринка слів», яка акцентує увагу учнів на ключових моментах навчального матеріалу.

Формування свідомої ідентичності відбувається у процесі самостійної роботи учнів з навчальною літературою, у процесі виконання проєктів. Самостійній роботі з підручником сприятимуть завдання на актуалізацію пізнавального інтересу. Наприклад, запропонувати учневі самостійно скласти родинне дерево. Завдання продовжити речення «А що було б, якби…» сприяє вмінню учнів висловлювати і пояснювати власну точку зору. Зацікавленості учнів також сприяють рубрики підручника «ЦІКАВО ЗНАТИ!», «ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!». Також, для здійснення учнями самостійної роботи підручник має містити такі засоби як пояснення, алгоритми, пам'ятки, зразки виконання завдань, завдання для самоконтролю. Слід зазначити, що проєктна робота є одним з видів пізнавальної діяльності підлітків в процесі навчання. Тому,

доцільно, щоб у підручнику містилися короткі рекомендації щодо організації виконання учнями проєктів. Використання в навчальній літературі національного та історичного матеріалу актуалізує в учнів низку важливих питань: сенс буття, цінності людського життя, збереження національної ідентичності тощо. Це допомагає молоді краще усвідомити власну ідентичність.

Таким чином, визначено, що від сформованої національної ідентичності учнівської молоді певною мірою залежить майбутнє нашої держави, особливо, її повоєнної розбудови. Втрата зростаючим поколінням національної ідентичності несе загрозу національній безпеці України. Удосконалення освітнього процесу закладів загальної середньої освіти шляхом модернізації навчальної літератури значно сприятиме формуванню національної ідентичності учнівської молоді. З цією метою систему вправ і завдань у підручниках, навчальних посібниках слід скерувати на розвиток навичок критично мислити, аналізувати, дискутувати, досліджувати суспільні процеси.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці технології формування патріотизму і національних цінностей як складових національної ідентичності учнів засобами навчальної літератури.

Список використаних джерел літератури

1. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. *Вісник НАПН України,* Т. 5, № 1. 2023. С. 1–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/HNAESU_2023_5_1_15

2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення 10.02.2025 р.)

3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

4. Бех, І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 4 (81). 2013. С. 42–49.

5. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF (дата звернення 10.02.2025 р.)

Васильєва С.А., Талько М.Д.

ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВОЇНІВ ЗСУ

У статті висвітлено науково-практичне бачення процесу формування у старших дошкільників шанобливого ставлення до воїнів Збройних Сил України в умовах закладу дошкільної освіти. Зосереджено увагу на змісті, тематиці спілкування зі старшими дошкільниками, що передбачають формування доброзичливості, прихильності, вдячності у дитини старшого дошкільного віку в різних життєвих ситуаціях, показниках сформованості шанобливого ставлення старших дошкільників до воїнів ЗСУ. Поряд і цим розкрито прояви ініціатив Департаменту освіти Житомирської міської ради, суголосність цілей учасників освітнього процесу.

Ключові слова: *діти старшого дошкільного віку, заклад дошкільної освіти, форми роботи з учасниками освітнього процесу, шанобливе ставлення до воїнів Збройних Сил України.*

The article highlights the scientific and practical vision of the process of forming respectful

attitude towards soldiers of the Armed Forces of Ukraine in senior preschoolers in the conditions of a preschool educational institution. Attention is focused on the content, topics of communication with senior preschoolers, which involve the formation of goodwill, affection, gratitude in a child of senior preschool age in various life situations, indicators of the formation of respectful attitude of senior preschoolers towards soldiers of the Armed Forces of Ukraine. Along with this, manifestations of the initiative of the Department of Education of the Zhytomyr City Council, the unity of goals of participants in the educational process are revealed.

Keywords: *gratitude, senior preschoolers, goodwill, preschool educational institution, affection, forms of work with participants in the educational process, respectful attitude towards soldiers of the Armed Forces of Ukraine.*

Нині прояви ставлення до воїнів Збройних Сил України (ЗСУ) у батьків та дітей дошкільного віку формуються під час особистих зустрічей із воїнами, близькими для родини людьми, які захищають Україну; участі дітей у рішеннях дорослих про здійснення волонтерської допомоги; за власного досвіду батьків та рідних, що упродовж останніх 3-х років війни проявили шанобливе ставлення до воїнів-захисників батьківщини і Батьківщини.

Водночас діти можуть бути учасниками розмов, ситуацій, які є деструктивними по відношенню до воїнів ЗСУ. Такі випадки пливають на процес формування шанобливого ставлення дитини до людини, що захищає її та батьків, родину, всіх людей України. Тоді дитина постає перед вибором. Звертається за поясненнями до дорослих, що її оточують, набуває в черговий раз досвіду про те, що в неї має бути власне бачення, власне ставлення до воїнів ЗСУ, як захисників, носіїв добра, справедливості, чесності, героїзму.

У такому процесі набуває значущості роль педагога, що продовжує в старшій групі формувати у дитини шанобливе ставлення до воїнів ЗСУ, надбудовуючи на її досвід прояву шанобливості інші можливі її прояви, що є доступними до її вікових та психофізичних особливостей.

Розуміючи шанобливе ставлення до воїнів Збройних Сил України як прояв доброзичливості, прихильності, вдячності дитини старшого дошкільного віку до такої людини в різних життєвих ситуаціях, педагог продовжує формувати у старшого дошкільника уявлення та знання про життєве буття воїнів, їхні знання і вміння з військової справи та особистісні якості, які відрізняють їх від інших дорослих людей, особливості професії воїн-захисник батьківщини і Батьківщини.

Вихователі обирають зміст, тематику для спілкування із старшими дошкільниками [3]. До загальної теми Чому є така професія воїн-захисник Батьківщини? використовують підтеми (Воїн-захисник Батьківщини. Добро і зло. Воїн добра. Захисник дітей, дорослих, родини, міста, батьківщини, Батьківщини. Воїн, який отримав поранення в бою). Добрий та злий (Люди добрі та злі. Чому людина добра? Чому людина зла? Добро завжди переможе зло). На варті рідної землі (Вартовий. На варті. Захист і варта рідної землі у минулому (козаки-запорожці) і сьогодні (воїни Збройних Сил України)). Захисники нашої Батьківщини (воїн-захисник, який він? Добрий, прихильний, вдячний людям, сильний, мужній, хоробрий. Думає про дітей, дорослих людей, зберігає мир на українській землі, вартує наше життя та спокій).

До загальної теми Я – доброзичливий, керуються підтемами (Добро і зло

(добрі і злі люди. Їх вчинки. Добрі вчинки людей в історичному минулому українського народу. Добрі і злі воїни сьогодні.). Українці – доброзичливі люди (українці – зичать добра, завжди прийдуть на допомогу, захист). Чарівниця-доброзичливість (чарівниця – носій доброзичливості. Мама і тато є доброзичливі люди. Доброзичливість чужих людей?!). Я зичу Вам добра (я – доброзичливий. Що це значить для дитини? Зичити добра. Побажання добра).

Обираючи загальну тему Я – прихильний, варто зупинитися на підтемах (Мої друзі (Друг. Товариш. З ким я дружу. Як я проявляю свою дружбу, прихильність до себе, до однолітка, дорослих, до воїна-захисника; надання допомоги воїну-захиснику і воїну, який отримав поранення в бою). Моє рішення (чим можна допомогти не приязним та не доброзичливим людям? Чому не приязні та не доброзичливі люди стали такими? Прихильна дитина, вона яка? Чому ти так думаєш?). Чарівниця-прихильність (чарівниця – носій прихильності. Прихильний – неприхильний).

Загальна тема Я – вдячний, торкається підтем (Вчинок-вдячність (вдячність – відповідь добром на добро). Разом із воїнами-захисниками (Допомога. Діємо разом). Чарівниця-Вдячність (чарівниця – носій вдячності. Я – вдячний. Вдячні люди. Невдячні люди. Подякувати). Дякую за те, що Ви є (Подяка воїнам-захисникам батьківщини і Батьківщини. Дякувати – в національному побуті, на святах, у традиціях та звичаях українського народу).

Узагальнюючи перелік тематик для формування в дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ, доцільно вибрати загальну тему Я – шанобливий та підтеми, що надають дитині можливості проявити власну шанобливість до людей і воїнів-захисників у вчинках: Друзі, яких я шаную (шаную – проявляю прихильність та вдячність). Моя шанобливість (шанування себе, однолітків, дорослих у вчинках. Шанування дітей та дорослих у національному побуті, на святах, у традиціях та звичаях українського народу; шанування захисників Батьківщини). Чарівниця-Шанобливість (Чарівниця – символ шанобливості. Я – шанобливий. Шанобливі, непоштиві люди). Я шаную український народ (Я – шанобливий до однолітків, дорослих, воїнів-захисників, воїнів, що отримали поранення в бою) [3].

Перед педагогом постає низка питань, які вартують уваги: за допомогою яких засобів і на основі яких механізмів відбувається процес формування шанобливості? Як переживає людина шанобливість, на яку спрямована відповідна моральна дія? Як впливає шанобливість на дитину, спільне життя старших дошкільників у групі? Які позитивні ціннісні утворення притаманні шанобливій людині? Що таке досконала шанобливість? Якими виховними засобами можна подолати непоштивість, її прояви?

Разом із цим педагог розуміє, що дитина є особистість, яка володіє, відповідно до вікових норм, рівнем особистісних цінностей, що проявляються в позитивному емоційно-ціннісному ставленні до власних надбань, усвідомленні соціальних норм і правил поведінки та вчинковому прояву цінностей в діяльності та спілкуванні.

Особистісні цінності є усвідомлені смислові утворення особистості (особистісні смисли), що становлять мотиваційну основу поведінки дитини та її

діяльності. Смислові утворення – емоційно насичені образи цілей (побудова особистісних смислів), що покликані формувати значущість певних об'єктів та ситуацій. Особистісний смисл – це привабливість об'єктів, явищ, потреб, ставлень, вчинків, якої вони набувають у результаті їх представлення дитині, що утворюють ціннісну систему особистості – усвідомлені смислові утворення різного рівня узагальнення. Тоді варто розглянути процес формування шанобливого ставлення дитини до воїна ЗСУ як процес цілеспрямованого формування особистості-суб'єкта діяльності з одного боку, а з іншого – як цілеспрямовану систему впливів на особистість з метою залучення її до світу людських цінностей і норм взаємостосунків між людьми, що проявляються у ставленні до власного особистісного «Я», прогнозуванні поведінки в різних ситуаціях [1; 2].

Показниками шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ будуть потреба дитини у прояві доброзичливості, прихильності, вдячності до воїнів-захисників, сформованість інтересу та мотиву до власного шанобливого ставлення; прояву переживання у ставленні; визначення, вибір, прояв його у діяльності, поведінці, взаємостосунках у різних ситуаціях; прогноз власної поведінки в різних ситуаціях, що ґрунтуються на досвіді прояву шанобливого ставлення, отриманого раніше, уявленнях про норми поведінки, уявленнях про норми взаємостосунків між людьми, особистісному смислі прояву шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ; розумінні окремих актів поведінки людини, яка проявляє шанобливе ставлення до воїна-захисника.

Володіючи науковими засадами формування шанобливості у старших дошкільників до воїнів ЗСУ, педагоги, в умовах воєнного стану, обирають різні форми здійснення освітнього процесу та спілкування зі старшими дошкільниками. Це інтегровані заняття, дидактичні ігри, автентичні ігри, дидактичні ігрові вправи, бесіди, екскурсії, проблемні ситуації. Доповнюють такі форми різноманітні проєкти, волонтерські ініціативи, зустрічі із воїнами ЗСУ, перегляди відео-записів, виступів-звернень воїнів до родини, дітей, звернення дітей до воїнів-захисників зі словами вдячності, що об'єднують учасників освітнього процесу задля підтримки та прояву шанобливого ставлення до воїнів Збройних Сил України.

Україна сьогодні переживає нелегкі часи, коли мужність і героїзм наших захисників і захисниць є основою незалежності й безпеки нашої держави. Важливою є місія освітян – виховати у дітей глибоку шану до воїнів ЗСУ, розвинути патріотизм та сформувати свідому громадянську позицію з дитинства; у власних діях розкрити дітям приклади прояву шанобливості та підтримки воїнів-захисників України.

Так в умовах закладів дошкільної освіти Житомирської міської ради педагоги, батьки систематично організовують та проводять різноманітні заходи, залучаючи до них старших дошкільників та їх батьків:

– інтерактивні тематичні заходи, під час яких діти, через сприймання художніх творів, пісень, казок, знайомляться з героїчними вчинками воїнів;

– зустрічі з воїнами, які є прикладом відваги та самовідданості, що допомагає дітям зрозуміти, хто є герої війни;

– малювання листівок, створення аплікацій, виготовлення виробів для воїнів, які разом із дитячими побажаннями передаються на фронт;

– акції «Лист герою» – організація у старших групах заходів, де діти із педагогами пишуть або малюють листи вдячності воїнам. Ці листи також передаються волонтерам для доставки на фронт;

– благодійні ярмарки «Подарунок герою» – виготовлення дитячих поробок, малюнків, листівок, аплікацій, які можуть продаватися на благодійному ярмарку. Кошти, зібрані під час ярмарку, передаються на підтримку воїнів ЗСУ (на закупівлю амуніції, медикаментів тощо).

В основі таких злагоджених дій, на всіх рівнях – єдина мета та цілі, засоби, спрямовані на Перемогу українського народу.

За три роки повномасштабного спротиву України у війні із російським агресором, освітянська спільнота Житомирської міської територіальної громади стала потужним волонтерським тилом для наших захисників та захисниць. Департаментом освіти Житомирської міської ради ініційовано ряд благодійних акцій, систематичних благодійних ярмарків на підтримку збройних сил України, які стали щорічними.

З величезним бажанням до акцій долучаються учасники освітнього процесу – вихованці, їх батьки, працівники закладів дошкільної освіти. Щорічно до Дня святого Андрія проходить акція «Вареники для Незламних!» – приготування смачних страв для військовослужбовців, які проходять лікування та реабілітацію після поранень у медичних закладах громади. Листи підтримки, листівки, малюнки, солодощі передаються в межах акції «Миколайчик для Героя», яка щорічно відбувається 6 грудня, у рамках святкування дня Збройних Сил України. «Переможний Великдень» – ще одна із надважливих благодійних акцій, яка відбувається щорічно. У соборі Православної церкви України освячуються паски, які волонтери підвозять уздовж лінії фронту. «РЕБи для ЗСУ» – акція за запитом військовослужбовців. Батьківські та педагогічні колективи долучаються до збору коштів на закупівлю протидронового устаткування, що виводить з ладу ворожі БПЛА та допомагає захисникам виходити з оточення неушкодженими. «Діти-дітям» – благодійна акція, в межах якої дітям Куп'янської громади Чкалівського району передали необхідне канцелярське приладдя та іграшки.

Нині у кожної громади, родини, педагога є відкриті можливості бути шанобливими до воїнів разом із дитиною, яка діє у такому процесі. Тоді залучення старших дошкільників до світу людських цінностей і норм взаємостосунків між людьми відбувається в процесі діяльності, спрямованої на вчинок творення дорослого в якому бере посильну участь дитина. Залишається головним завдання педагогів – виховати дітей вдячними, свідомими, такими, що шанують життєве буття українського народу та людей, що творять його сьогодні.

Список використаних джерел літератури

1.Бех І.Д. Виховання особистості. *Вибрані наукові праці.* Том І. Чернівці. Букрек. 2015. с. 840.

2. Бех І.Д. Виховання особистості. *Вибрані наукові праці.* Том ІІ. Чернівці. Букрек.

2015. 640 с.
3.Васильєва С.А., Стьожка М.М. Україна – наша Батьківщина. Парціальна програма для дітей старшого дошкільного віку. Одеса. ДІОЛ-ПРИНТ. 2016. 23 с.

Волік Н. М.

ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКА В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У тезах розглядається проблема виховання дітей, зокрема дошкільного віку, в полікультурному середовищі в умовах воєнного стану. Надано практичні рекомендації для батьків та педагогів щодо використання простих та зрозумілих пояснень, рольових ігор, наочних матеріалів, розвитку емоційного інтелекту та критичного мислення. Особлива увага приділена питанню спілкування з дітьми про війну, уникнення стереотипів та формування емпатії. Наголошено на важливості створення атмосфери довіри, протидії булінгу та активної ролі батьків і педагогів у формуванні толерантності та миролюбства у дітей.

Ключові слова: *полікультурне виховання, дошкільний вік, воєнний стан, травмочутлива педагогіка, поради батькам та педагогам.*

The theses address the problem of educating children, particularly preschoolers, in a multicultural environment under martial law. Practical recommendations are provided for parents and educators on using simple and understandable explanations, role-playing games, visual aids, developing emotional intelligence, and critical thinking. Special attention is paid to the issue of talking to children about war, avoiding stereotypes, and fostering empathy. The importance of creating an atmosphere of trust, counteracting bullying, and the active role of parents and educators in shaping tolerance and peacefulness in children is emphasized.

Key words: *multicultural education, preschool age, martial law, trauma-sensitive pedagogy, tips for parents and educators.*

В умовах воєнного стану, коли українська національна ідентичність зазнає безпрецедентних випробувань, питання виховання дітей у полікультурному середовищі набуває особливої гостроти. З одного боку, ми прагнемо зберегти та зміцнити національну ідентичність, з іншого – виховати покоління, здатне до міжкультурного діалогу та мирного співіснування.

Виховання дітей у полікультурному середовищі без загрози розколу та конфліктів – це складний, але вкрай важливий процес. Він вимагає від батьків, педагогів та суспільства в цілому цілеспрямованих зусиль, терпіння та відкритості [1;6].

Як уникнути розколу та конфліктів, виховуючи дітей в умовах, коли поняття «інший» часто асоціюється з ворогом? Як навчити дітей розрізняти пропаганду та фейки, не впадаючи в агресивний націоналізм? Як сформувати емпатію та толерантність, не заперечуючи власний досвід травми та болю?

Пропонуємо вашій увазі практичні рекомендації для педагогів та батьків, які допоможуть виховати дітей у полікультурному середовищі, зберігаючи при цьому повагу до української національної ідентичності та сприяючи формуванню громадян, здатних до мирного співіснування в умовах сучасних викликів. Зокрема розглянемо цю проблематику щодо дитини дошкільного віку.

Маємо звернути увагу на кілька загальних ключових принципів, які допоможуть виховати дітей у полікультурному середовищі [3;4]:

Формування поваги до різноманітності.

Якщо з раннього віку знайомити дітей з різними культурами, традиціями та звичаями та наголошувати на тому, що кожна культура є цінною та унікальною, ми неодмінно виховаємо в дітях толерантність та повагу до людей, які відрізняються від них.

Розвиток емпатії та розуміння.

Вчити дітей ставити себе на місце інших людей, з розумнням ставитись до їхніх почуттів та переживань; заохочувати дітей до спілкування з людьми з різних культур; обговорювати з дітьми ситуації, в яких люди стикаються з дискримінацією або нерозумінням – все це ті засоби і прийоми, які мають виховати у дітей розуміння себе та своєї ролі в полікультурному середовищі.

Виховання критичного мислення.

Ми маємо вчити дітей аналізувати інформацію та розрізняти стереотипи та упередження, заохочувати до пошуку достовірної інформації про різні культури, обов'язково обговорювати історичні та соціальні контексти, які впливають на відносини між різними групами людей.

Створення інклюзивного середовища.

Необхідно створити вдома, у школі та в суспільстві середовище, в якому кожна дитина почувається цінною та прийнятою. До цього можна прийти через участь дітей в спільних заходах та проектах, які об'єднують людей з різних культур, навчати способам протидії та самим протидіяти будь-яким проявам дискримінації та нетерпимості.

Роль батьків та педагогів.

Батьки та педагоги повинні бути прикладом для дітей, демонструючи повагу до різноманітності та толерантність. Дорослі мають активно створювати умови для спілкування та взаємодії між дітьми з різних культур.

Важливо пам'ятати, що виховання в полікультурному середовищі – це тривалий процес, який вимагає постійних зусиль та відкритості.

А тепер врахуємо, що в закладі дошкільної освіти маємо справу з дітьми дошкільного віку, яким необхідно навіть дуже складні речі пояснити простими, доступними їх віку словами. Як це зробити? Які рекомандації для батьків та педагогів можна підготувати з приводу виховання дітей у полікультурному середовищі без загрози розколу та конфліктів в умовах збройної агресії рф?

Пропонуємо слідувати наступним ***порадам для дорослих***, які засновані на дидактичних принципах та враховують вікові особливості ***дошкільного періоду*** дитинства:

Використовуйте прості та зрозумілі пояснення, наприклад *казки та історії*, в яких розповідається про дружбу, про те, як важливо допомагати один одному. Дітям молодшого дошкільного віку будуть актуальні приклади з життя тварин, щоб пояснити, що всі ми різні, але всі заслуговуємо на повагу. Для цього ***ч****итайте книги* про дружбу та допомогу – вибирайте книги, в яких розповідається про те, як діти допомагають один одному в складних ситуаціях; обговорюйте з дітьми, як вони можуть допомогти своїм друзям та близьким

[7;11].

Грайте в рольові ігри. Запропонуйте дітям зіграти в ігри, де вони зможуть приміряти на себе ролі людей з різних культур. Обговорюйте з дітьми, як почуваються люди, які стикаються з нерозумінням через колір шкіри або іншу національність.

Використовуйте наочні, мультимедійні матеріали. Показуйте дітям картинки, світлини, анімовані презентації та мультфільми про різні культури. Доречно використовувати ляльки та іграшки, що зображують людей з різною зовнішністю.

Говоріть про почуття. Розвивайте емоційний інтлект дитини. Допомагайте дітям розпізнавати та називати свої почуття, а також почуття інших людей. Обговорюйте з дітьми, як почуваються люди, які втратили свої домівки або близьких.

Заохочуйте до допомоги. Залучайте дітей до волонтерської діяльності, наприклад, до збору допомоги для постраждалих. Вчіть дітей ділитися своїми іграшками та речами з тими, хто цього потребує.

Розвивайте критичне мислення в доступній формі. Вчіть розрізняти правду та неправду: пояснюйте дітям, що не вся інформація, яку вони бачать або чують, є правдивою. Вчіть дітей запитувати: «Хто це сказав?», «Чому вони це сказали?».

Говоріть про війну простими словами. Поясніть дітям, що війна – це погано, і вона приносить багато страждань. Наголошуйте на тому, що всі люди хочуть жити в мирі та безпеці.

Уникайте стереотипів. Не використовуйте узагальнення про «поганих» та «хороших» людей. Поясніть дітям, що кожна людина є унікальною, і не можна судити про неї за її національністю.

Підтримуйте дружні стосунки. Заохочуйте дітей до спілкування з однолітками з різних культурних середовищ. Організовуйте спільні ігри та заходи, які сприяють зближенню. Організовуйте зустрічі з представниками різних культурних спільнот. Залучайте дітей до участі в культурних заходах та фестивалях.

Протидійте булінгу. Поясніть дітям, що булінг, з будь-якої причини, – це погано, і він завдає болю іншим людям. Вчіть дітей захищати тих, хто зазнає булінгу [2].

Створюйте атмосферу довіри. Слухайте дітей, коли вони розповідають про свої переживання. Підтримуйте їхні запитання та цікавість до інших культур. Пам’ятайте, що головне – це створити для дітей атмосферу безпеки, довіри та взаєморозуміння.

Будьте прикладом**.** Демонструйте дітям повагу до різноманітності та толерантність. Уникайте використання стереотипів та упереджень у своїй мові.

Будьте відкритими до діалогу. Відповідайте на запитання дітей чесно та відкрито. Обговорюйте з дітьми складні теми, пов’язані з війною та міжкультурними відносинами.

На наш погляд, ключова порада дорослим, коли діти запитують про «поганих» руських, полягає в тому, щоб *розділити поняття «люди» та*

*«держава»***.** Це дозволить надати правдиву, але неконфліктну відповідь, яка не розпалює ненависть до цілого народу.

Практичні рекомендації для дорослих підчас спілкування з дитиною на тему війни:

Уникайте узагальнень: замість «всі руські погані» скажіть: «Деякі люди в Росії, на жаль, роблять погані речі». Поясніть, що серед росіян є багато тих, хто не підтримує війну і хто також страждає від дій своєї держави.

Фокус на діях, а не на національності: поясніть, що поганими є не люди, а їхні дії. Скажіть: «Погано, коли люди нападають на інші країни, вбивають і руйнують».

Використовуйте конкретні приклади: якщо дитина цікавиться, то розкажіть про конкретні випадки, коли російські військові чинили злочини. Поясніть, що ці дії є порушенням міжнародного права та людських цінностей.

Будьте чесними, але обережними: не приховуйте від дітей правду про війну, але подавайте інформацію відповідно до їхнього віку та рівня розуміння. Звісно, тут треба бути дуже обережними у висловлюваннях, щоб не порушити хитку дитячу психіку, памятати про збереження ментального здоров'я дитини, керуватись принципами «травмочутливої педагогіки» [5; 8; 9; 10].

Наголошуйте на важливості миру: скажіть, що всі люди хочуть жити в мирі та безпеці. Поясніть, що війна – це завжди погано, і вона приносить страждання всім.

Розвивайте емпатію: заохочуйте дітей до співчуття до всіх, хто страждає від війни, незалежно від їхньої національності. Поясніть, що війна – це трагедія для всіх, хто в ній опинився.

Підтримуйте діалог: слухайте дитину, коли вона висловлює свої думки та почуття. Відповідайте на її запитання, не залишайте жодне запитання без відповіді. Якщо зараз відчуваєте, що не взмозі відповісти на запитання, домовтесь що поговорите про це пізніше, бажано вказати коли саме.

Приклад відповіді:

«Знаєш, не всі люди в Росії хочуть війни. Але, на жаль, їхня держава вирішила напасти на нашу країну. Це дуже погано, тому що через це гинуть люди, руйнуються будинки, і багато хто змушений покинути свої домівки. Але є багато росіян, які не згодні з цим і які також хочуть миру»

Важливо пам'ятати, що мета педагога – не сформувати у дитини ненависть до цілого народу, а пояснити складну ситуацію в доступній формі, виховуючи при цьому емпатію та прагнення до миру.

Виховання дітей у полікультурному середовищі під час війни – це завдання педагога, що займається формуванням української національної іденичності маленького громадянина, а також стратегічна необхідність для побудови надійних засад впевненого майбутнього України. Дорослі повинні стати провідниками діалогу та критичного мислення, допомагаючи дітям розрізняти інформаційні маніпуляції, при цьому зберігаючи емпатію. Важливо створити безпечний простір, де діти зможуть вільно висловлювати свої думки та почуття, не боячись осуду чи дискримінації. Саме зараз ми закладаємо фундамент для суспільства, де повага до різноманіття та прагнення до миру

стануть визначальними цінностями.

Список використаних джерел літератури

1. Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М. М., Освітня програма гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». Київ. 2018. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2-programagurtok.pdf

2. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protydiy-bullingy.pdf

3. Антипін Є., Ломаченко Н. Полікультурне виховання дошкільників в організованому середовищі закладу дошкільної Освіти. *«Young Scientist»*, № 10(74). 2019. с. 525-529. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-110

4. Безкоровайна О. Полікультурне виховання дітей різних вікових груп: теоретичні засади . URL:https://doi.org/10.35619/iiu.v1i20.657

5. Бойко В., Щотка О. Травмочутливий заклад освіти: концепт, стратегії створення *Збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні викликим.* Івано-Франківськ, 2023. с. 32-34. URL: https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2023/07/zbirnyk-tez-konferentsii-2023.docx-2.pdf

6. Відьменко М. Конфліктологічна компетентність учасників освітнього процесу в сучасних умовах. *Збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні викликим.* Івано-Франківськ, 2023. с. 55-59. URL: https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2023/07/zbirnyk-tez-konferentsii-2023.docx-2.pdf

7. Іванцев Н. Дитяча психотравма та її наслідки. Психолого-педагогічні засади взаємодії вчителя з молодшими школярами під час війни. *Збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні викликим.* Івано-Франківськ, 2023. с. 144-148. URL: https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2023/07/zbirnyk-tez-konferentsii-2023.docx-2.pdf

8. Лист МОН України №1/3737-22 від 29.03.2022 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні».

9. Оліяр М. Психолого-педагогічні засади взаємодії вчителя з молодшими школярами під час війни *Збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні викликим.* Івано-Франківськ, 2023. с. 253-255. URL: https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2023/07/zbirnyk-tez-konferentsii-2023.docx-2.pdf

10. Світлична К. Особливості реагування дітей на травмуючі події. *Збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні викликим.* Івано-Франківськ, 2023. с. 418-422. URL: https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2023/07/zbirnyk-tez-konferentsii-2023.docx-2.pdf

11. Травмопедагогіка. URL: https://thecityofsun.com/first-pedagogical-aid/

Канішевська Л.В.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкриваються ключові аспекти проблеми формування національної ідентичності молодших школярів у позаурочній діяльності. Визначено критерії, показники та охарактеризовано рівні сформованості національної ідентичності учнів початкових класів; обґрунтовано педагогічні умови формування національної ідентичності молодших школярів у позаурочній діяльності та шляхи їх реалізації.

Ключові слова: *національна ідентичність, молодші школярі, позаурочна діяльність,*

педагогічні умови.

The article reveals key aspects of the issue of forming national identity among primary school pupils through extracurricular activities. The criteria and indicators for assessing the level of formation of primary school students' national identity have been defined, and the levels of its formation have been characterized. The pedagogical conditions necessary for forming national identity among primary school students during extracurricular activities have been substantiated, along with ways to implement them.
Keywords: *national identity, primary school students, extracurricular activities, pedagogical conditions.*

Проблема формування національної ідентичності учнівської молоді набуває ще більшої значущості в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України.

Особливо актуальною є проблема формування національної ідентичності в учнів початкових класів, оскільки молодший шкільний вік – сенситивний період для формування національної ідентичності, оскільки у дитини закладаються основи світогляду; формуються стійкі стереотипи моральної поведінки й діяльності; відбувається оволодіння регіональною своєрідністю [2, с. 32]; формуються моральні почуття, цінності, переконання, що є визначальними у формуванні патріотичної свідомості; розвивається вольова сфера; здатність до емпатії та емоційної рефлексії; виявляється інтерес до української культури.

Розроблено критерії і показники сформованості національної ідентичності молодших школярів:

– когнітивний критерій (показники: усвідомлення себе членом сім'ї, учнем, жителем міста/села, як сутнісною часткою українського народу; знання родоводу; знання української мови, української літератури (народного етикету); прислів'їв, приказок, пісень; знання і повага до національних символів);

– емоційно-ціннісний критерії (показники: любов до батьків, до родини, найближчого людського довкілля, міста/села; бажання жити в Україні; ціннісне ставлення до України; інтерес до вивчення мови, фольклору, звичаїв і традицій українців; інтерес до етнокультурного життя українців у різних регіонах; прояви чуйності та емпатії до інших людей, які є тимчасово переміщеними; гордість за досягнення українців);

– вольовий критерій (показники: намагання долучитися до спільної діяльності на благо міста/села, громади; дотримання слова, відповідальне виконання доручень і обов'язків);

– діяльнісний критерій (показники: участь у патріотичних святах; дотримання правил поведінки; дбайливе ставлення до природи, традицій, міста/села; участь у громадській діяльності з метою зробити свій внесок у розвиток рідного краю; послуговування українською мовою) [1, с. 982].

Для виявлення рівнів сформованості національної ідентичності в учнів початкових класів розроблено та впроваджено методику діагностування: опитування з варіантами відповідей, інтерв'ю, бесіди, анкетування, методика незакінченого речення, розв'язання проблемних ситуацій, аналіз творчих робіт (малюнків, творів), опосередковане педагогічне спостереження.

За допомогою критеріїв і показників визначено й охарактеризовано рівні сформованості національної ідентичності молодших школярів (високий, середній, початковий).

Високий рівень сформованості національної ідентичності характерний для молодших школярів, які усвідомлюють себе часткою українського народу; знають свій родовід; володіють українською мовою; знають багато прислів'їв, приказок, пісень, таночків; знають національні символи України та виявляють повагу до них; демонструють зацікавленість подіями минулого і сучасного України; виявляють дієву любов до батьків, родини, найближчого людського оточення, міста/села; бажають жити в Україні; виявляють ціннісне ставлення до України, стійкій інтерес до: вивчення мови, фольклору, звичаїв і традицій українського етнокультурного життя в різних регіонах; завжди проявляють чуйність, співчуття, співпереживання до інших людей; пишаються досягненнями України; долучаються до спільної діяльності на благо міста/села, громади; відповідально ставляться до виконання доручень та обов'язків; беруть активну участь у патріотичних заходах; дотримуються правил поведінки; виявляють дбайливе ставлення до природи; спілкуються рідною мовою [2, с. 36–37].

Середній рівень сформованості національної ідентичності притаманний учням початкових класів, які певною мірою усвідомлюють свою причетність до українського народу; характеризуються несистематизованими знаннями про свій родовід; на достатньому рівні володіють українською мовою, однак допускають мовні огріхи, уживання суржику; виявляють несистематизовані знання про державні символи України, народні традиції; вибіркову зацікавленість подіями минулого і сучасного України; характеризуються ситуативним інтересом до вивчення мови, фольклору, звичаїв і традицій українців, етнокультурного життя українців у різних регіонах; ситуативно виявляють чуйність, співчуття, співпереживання до однолітків; не завжди долучаються до спільної діяльності на благо міста/села; намагаються відповідально виконувати доручення та обов'язки; беруть участь у патріотичних заходах за умови особистої зацікавленості або під контролем педагога; намагаються дотримуватися правил поведінки, дбайливо ставляться до природи.

Молодші школярі з початковим рівнем сформованості національної ідентичності характеризуються неусвідомленням своєї причетності до українського народу; фрагментарними знаннями свого родоводу; низьким рівнем володіння українською мовою; фрагментарними уявленнями про українські звичаї і традиції. Вони майже не знають прислів'їв, приказок, пісень, таночків; мають фрагментарні знання про символи України. Ці учні демонструють вибіркове ставлення до членів своєї родини; майже не виявляють чуйності, співчуття, співпереживання до однолітків, натомість проявляють агресивність, часто влаштовують сварки й бійки; не пов'язують своє майбутнє життя з Україною; не виявляють зацікавленості до історії своєї країни, мови, фольклору, звичаїв і традицій; безвідповідальні; не дотримуються правил поведінки [2, с. 37–38].

Отримано наступні результати: початковий рівень сформованості національної ідентичності виявили 43,4 %; учнів ЕГ і 40,3 % учнів КГ; середній рівень – 36,1 % учнів ЕГ і 37,1 % учнів КГ; високий рівень – 20,5 % учнів ЕГ і 22,6 % учнів КГ.

За допомогою бесід, педагогічного спостереження було з'ясовано, що вчителі початкових класів відчувають деякі труднощі у виборі форм і методів формування в молодших школярів національної ідентичності; можливості позаурочної діяльності використовуються недостатньо.

Проведений аналіз результатів констатувального етапу дослідження дозволив дійти висновку про необхідність визначення, обгрунтування та експериментальної перевірки педагогічних умов формування національної ідентичності молодших школярів у позаурочній діяльності.

Визначено педагогічні умови формування національної ідентичності молодших школярів у позаурочній діяльності: залучення учнів молодшого шкільного віку до патріотично спрямованої діяльності, зорієнтованої на формування національної ідентичності; активізація партнерської взаємодії школи і сім'ї з метою формування у здобувачів початкової освіти національної ідентичності; підготовка вчителів початкових класів до формування національної ідентичності молодших школярів.

З метою реалізації першої педагогічної умови використано такі ефективні форми роботи з учнями як: ранкові зустрічі, тренінгові заняття, усні журнали («Україно! Ти для мене диво!», «Славетні українці»); вивчення лічилок, забавлянок, скоромовок, прислів'їв, приповідок, обрядів; інсценізації українських народних казок; бесіди за сюжетом казок, оповідань, фільмів, прочитаних книг, свята, конкурси, вікторини, уроки мужності, створення презентацій про Україну; розповіді про події героїчного минулого й сучасного України; проведення заходів з відзначення національно-пам'ятних дат, акцій пам'яті, присвячених видатним історичним датам і постатям; виховні години («Моя країна – Україна», «Моя мова калинова», «Рід – родина – родовід», «Моя маленька Батьківщина», «Героїв наших пам'ятаємо», «Народіні символи України», «Українські народні традиції» тощо); віртуальні екскурсії; пісенний релакс («Любов Батьківщини в піснях народу»); виставки учнівських робіт з декоративно-прикладного мистецтва; виставки творчих робіт учнів; конкурс патріотичної пісні («В ім'я України»); проєктна діяльність (Національний одяг українців», «Україна – країна нескорених», «Дерево мого роду: герої в моєї родині», «Історія моєї родини в світлинах», «Люблю і вивчаю теба, рідний краю», «Наша допомога ЗСУ»; зустрічі з ветеранами АТО/ООС і російсько-української війни; благодійні ярмарки, написання вітальних листівок захисникам України тощо.

Застосовувалися такі методи, як: бесіди, розповіді, роз'яснення, переконування, приклад, вправи, привчання, створення виховувальних ситуацій, доручення (індивідуальні і групові), педагогічна вимога, сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації.

Педагогічна умова – активізація партнерської взаємодії школи і сім'ї з метою формування у здобувачів початкової освіти національної ідентичності –

реалізовувалася завдяки використанню диференційованого підходу до роботи з батьками, які виявили різний рівень готовності до співдіяння з учителями та дітьми щодо формування в них національної ідентичності.

Так, з батьками, віднесеними нами до першої групи (високий рівень готовності до взаємодії з педагогами та дітьми з формування в учнів національної ідентичності) двічі на рік проводилися наради, на яких обговорювалися нагальні питання щодо роботи з іншими групами батьків, визначався зміст їхньої допомоги вчителям з проблеми формування національної ідентичності в молодших школярів.

Для батьків, віднесених нами до другої групи (достатній рівень готовності до взаємодії з педагогами та дітьми з формування в учнів національної ідентичності) було проведено групове та індивідуальне консультування; їх залучали до проведення виховних заходів.

Працюючи з батьками, віднесеними нами до третьої групи (середній рівень означеної готовності) спрямували зусилля на підвищення їхньої зацікавленості проблемою формування в дітей національної ідентичності за допомогою опанування вмінь щодо ведення з дітьми змістовних діалогів; також залучали батьків до реалізації благодійних ініціатив.

З батьками, віднесеними до четвертої групи (початковий рівень готовності до взаємодії з педагогами та дітьми з формування в учнів національної ідентичності) застосовували метод переконань у комплексі з іншими методами за допомогою використання індивідуальних бесід, консультацій [2].

Використовувалися такі форми роботи з батьками: загальношкільні інформаційні батьківські лекторії, індивідуальні тематичні консультації «Як провести розмову із сином або донькою про любов до Батьківщини», «Чому важливо розмовляти українською мовою», «Як формується в родині повага до батьків та старших членів сім'ї» тощо), групове та дистанційне консультування сімей; бесіди («Як виховувати дітей добрими й чуйними в повсякденній турботі про наймолодших і найстарших членів сім'ї», «Як використовувати народу мідрість у родинному вихованні» тощо); практикум для батьків («Дієві засоби української етнопедагогіки», «Драматичні сторінки історії України на прикладі поколінь»); ділова гра («Велика українська родина») [3, с. 120–124]; батьківсько-педагогічні брифінги («Виховне середовище сім'ї», «Вплив дідусів і бабусь на формування національної ідентичності дитини»; свята («З родини йде в життя людина», «Нехай квітує дерево родинне», «З Україною в серці» тощо); залучення батьків до проведення виховних заходів, які щорічно проводяться в школі: «День знань», «День Державного Прапора України», «День Незалежності України», «День Захисника України», «День української мови та писемності», «День Національної Єдності», «Всесвітній день здоров'я», «День Матері», «День батька», «День пам'яті та примирення», «День Конституції України», «День збройних сил України»; циклу Різдвяних свят (свято Андрія, Миколая, виконання колядок і щедрівок), Великодніх свят (виставки писанок, крашанок тощо). Батьки залучалися до проєктної діяльності («Наша допомога ЗСУ», «З Україною в серці») [2, с. 115].

Також використовували інтернет-ресурси: портал «Таємна Січ» [5]; сайти із сімейного виховання («Секрети родинної педагогіки», інтернет-портал «Моя дитина», «Український сімейний ресурс», «Дитяча психологія для батьків» тощо).

Наступна педагогічна умова – підготовка вчителів початкових класів до формування національної ідентичності молодших школярів – була реалізована шляхом здійснення цілеспрямованої роботи з педагогами під час реалізації циклу занять для вчителів «Формуємо національну ідентичність у молодших школярів», завдання яких передбачали: сприяння формуванню емоційно-ціннісного ставлення педагогів до проблеми формування в молодших школярів національної ідентичності; поглиблення знань педагогів про: сутність феномена «національна ідентичність»; особливості формування національної ідентичності в молодших школярів; ознайомлення педагогів із закордонним досвідом формування національної ідентичності зростаючої особистості; критеріями й показниками сформованості національної ідентичності молодших школярів; методикою діагностування рівнів сформованості національної ідентичності учнів початкових класів; вивчення педагогічних можливостей різноманітних форм і методів формування національної ідентичності в школярів; поглиблення знань педагогів щодо потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національної ідентичності молодших школярів [2; 4].

Під час означених занять було проведено: лекцію «Теоретичні аспекти проблеми формування в молодших школярів національної ідентичності»; семінар з елементами дискусії «Особливості формування національної ідентичності в молодших школярів»; семінари-практикуми («Методика діагностики рівнів сформованості національної ідентичності в молодших школярів», «Форми і методи формування національної ідентичності в учнів молодшого шкільного віку», «Партнерська взаємодія закладу освіти і сім'ї як чинник формування в молодших школярів національної ідентичності») [4].

Результати дослідження свідчать про суттєві позитивні зміни щодо рівнів сформованості національної ідентичності молодших школярів експериментальної групи.

Аналіз результатів дослідження підтверджує ефективність теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов формування національної ідентичності молодших школярів у позаурочній діяльності.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І., Журба К., Канішевська Л. Формування національної ідентичності школярів у сучасному науковому осмисленні. *Наукові інновації та передові технології*, 2024. № 12(40). С. 982-994.

2. Виховні засади утвердження української національної ідентичності. Методичний посібник / [Журба К. О., Бех І. Д., Канішевська Л. В., Корнієнко А. В., Малиношевський Р. В., Рейпольська О. Д.]. ІваноФранківськ: НАЇР, 2024. 124 с

3. Журба К.О., Бех І.Д., Докукіна О.М., Федоренко С.В., Шкільна І.М. Національно-культурна ідентичність підлітка: методика виховання: методичні рекомендації. Київ, 2019. 120 с.

4. Канішевська Л. В. Підготовка майбутніх учителів до формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків. *Вісник науки та освіти (Серія*

«Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). 2024. Вип. № 8(26). С. 972–981.

5. Павлушенко О. А., Мазай Л. Ю., Прокопчук Л. В., Павликівська Н. М. Інтернет-ресурси як засоби формування національно-патріотичного світогляду студентів. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2021. Т. 85. № 5. С. 130–146

Ковалик І. М.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗА КОРДОНОМ

Викликом для української держави і освіти постала проблема формування української ідентичності дітей та молоді, які перебувають під час війни в полікультурному середовищі за кордоном.

В статті розкрито контекст проблеми і розглядається бачення автора щодо підготовки умов для її вирішення через створення навчальної програми формування української національної і громадянської ідентичності для шкіл вихідного дня (клубних об'єднань тощо) в країні перебування спираючись на ціннісну модель Української Хартії вільної людини.

Ключові слова. *Полікультурність, національна і громадянська ідентичність, цінності, школа вихідного дня, Українська Хартія вільної людини, навчальна програма.*

A challenge for the Ukrainian state and education in particular has become the problem of forming Ukrainian identity in children and youth who are in a multicultural environment abroad during the war.

The article reveals the context of the problem and considers the author's vision of preparing the conditions for its solution through the creation of a curriculum for the formation of Ukrainian national and civic identity for weekend schools (club associations, etc.) in the host country, based on the value model of the Ukrainian Charter of a Free Person.

Keywords. *Multiculturalism, national and civic identity, spiritual and moral values, weekend school, Ukrainian Charter of the Free Person, ukrainian refugees.*

В часи російсько-української війни, коли Збройні Сили України захищають нашу незалежність на фронті, українське суспільство долає ряд стратегічних загроз поза зоною бойових зіткнень. Найважливішою з них є постійна загроза життю мирного населення від ракетних і бомбових ударів ворога по житлових будинках, школах та інших об'єктах інфраструктури. Найбільш вразливою категорією населення є діти і молодь. Зважаючи на це, декілька мільйонів юних українців (українок) знайшли тимчасовий прихисток в дружніх країнах за кордоном.

Пріоритетним є той факт, що кожна країна дбає про освіту прийнятих дітей. Освітні інституції допомагають та сприяють навчатися українським дітям-біженцям у місцевих школах та ліцеях, згідно вимог та програм відповідної країни.

У закордонних закладах освіти виховний вплив на підростаюче покоління спрямований на формування суспільно-державницьких цінностей нації (спільноти), прийнятних даній країні. А формування українських моральних і духовних цінностей в біженців-українців у таких програмах не передбачено.

За даними соціологічного опитування (Звіт Агентства ООН у справах

біженців 2023 р.) прослідковується тенденція про те, що перебування сімей із дітьми, молоді допризовного віку в зарубіжних країнах при тривалому проживанні на постійному місці швидко асимілює українську молодь в усталених демократичних суспільствах [1]. Чим довше триває війна, тим більше майбутніх громадян України ми втрачаємо.

Щоб послабити цю тенденцію, новітній українській еміграції необхідні ефективні педагогічні методи та форми впливу на юнаків чи дівчат, які народжені в Україні, виховані в українському дусі для утвердження їх, як свідомих патріотів української держави. Наявність відповідного педагогічного інструментарію національного і громадянського виховання дозволить сформувати в підростаючого покоління моральні та духовні цінності, що стануть основою розвитку *української національної та громадянської ідентичності* (далі – української ідентичності). Лише за таких умов ми зможемо сподіватися на участь чи допомогу нашої молоді за кордоном у розвитку і відбудові Української держави.

Класична педагогіка визначає, що ідентичність дітей і молоді, їх цінності, формуються в родині, громаді, в спільноті закладу освіти [6]. Традиційно формування української ідентичності молодої людини за кордоном відбувається завдяки відвідування *школи вихідного дня*, недільних шкіл, гуртків, клубів за інтересами (далі узагальнення – «школа вихідного дня», «гурток»). За своєю сутністю перелічені форми позашкільної освіти – це специфічні спільноти дітей чи учнівської молоді, які ґрунтуються, насамперед, на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності. У цьому зв'язку, в контексті довготривалої війни з московією, важливе місце посіли гуртки гуманітарного напрямку, практико-орієнтовані на програмах формування моральних і духовних цінностей, які є основою української ідентичності.

Зауважимо, що трансформація ідентичності є проявом зміни цінностей. І ця діалектична взаємодія цінностей із ідентичностями надає їм характеру нормативних цінностей, що входять у повсякденну практику. В цій реальній діяльності (гурток, школа вихідного дня – це реальна діяльність) проявляється змінний, ситуативний і суперечливий характер ідентичностей, що створюють певну ієрархію цінностей, де деякі з них стають ключовими.

Сьогодні на полі бою, ми воюємо за власну свободу і свободу всього українського народу, за збереження нашої держави. Від так, у період війни, важливо спрямувати фокус уваги педагогів, здобувачів освіти та їх батьків саме на виховання ключової цінності української ідентичності – свободі. Тому програма недільної школи, гуманітарного гуртка має базуватися на концептуальному тексті (концепції, моделі) формування вільної людини, українця-громадянина демократичної держави, в контексті сучасних реалій.

Історичним прикладом такого тексту є ***Українська Хартія вільної людини*** (далі Хартія, УХВЛ) публічно представлена українському суспільству в 2012 році. Підписанти цього документа – учасники Ініціативної групи 1 грудня, моральні авторитети української нації, Л. Гузар, Б. Гаврилишин, Є. Сверстюк, М. Маринович, В. Горбулін, М. Попович означили в тексті

оптимальний перелік ціннісних орієнтирів, необхідних громадянам України для особистого розвитку і становлення української держави [3].

Автори Хартії пропонують 10 орієнтирів (духовних і моральних цінностей) – напрямів праці, які, на думку авторів, є визначальними: «Бути вільною людиною», «Бути українцем», «Бути активним громадянином», «Любити», «Мислити», «Бути господарем», «Бути лідером», «Бути відкритим суспільством», «Бути успішною державою», «Бути учасником демократичної спільноти народів». Крім того автори Хартії виділяють три фундаментальні принципи, «наріжні камені» застосування морально-етичних цінностей у власному житті: «Наріжними каменями нашої Хартії є три прості думки. **Перше.** Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе. **Друге.** Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні. **Третє.** Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє». Ключовим ціннісним орієнтиром сучасного українця визначено «Бути вільною людиною».

Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти у співпраці із громадською організацією «Гуртом!» у рамках обласної програми впровадження Української Хартії в закладах освіти Тернопільській області 2017-2020 рр. та 2021-2024 рр.. [2] упродовж семи років напрацювали позитивний досвід роботи з текстом і значну кількість ефективних педагогічних практик методистів ТОКІППО та вчителів області. Про методи і форми педагогічної роботи освітянської спільноти щодо впровадження УХВЛ в освітній процес детальніше можна ознайомитись на сайтах ТОКІППО і ГО «Гуртом!» [5]. На основі структурно-смислового наповнення УХВЛ, за результатами матеріалів методичної роботи, упорядковано та видано посібники, збірники, розробляються навчальні і освітні програми. Одним із експериментальних підґрунть для розробки Програми може стати навчальна програма з позашкільної освіти соціально-гуманітарного напряму гуртка «Об'єднані волею» (далі програма гуртка «Об'єднані волею»), яка апробовується в позашкільних закладах освіти Тернопільщини упродовж 2024 – 2025 рр. та інших подібних розробках.

В подальшому цей досвід слугуватиме основою для написання навчальної програми *школи вихідного дня* (недільної школи, гуртка, молодіжного клубу за кордоном, іншої форми), спрямованої на формування української національної і громадянської ідентичності учнівської молоді за кордоном, на ціннісних орієнтирах Української Хартії вільної людини.

Перед написанням програми необхідно провести підготовчу роботу:

– пошук потенційних партнерів і узгодження з ними спільної діяльності та відповідальності під час реалізації Програми в країні перебування;

– формування пілотних команд освітян;

– дослідження і аналіз сучасних практик формування української ідентичності в громадах країн-партнерів, де перебувають українські біженці;

– пошук успішного практичного досвіду і нових можливостей для

утвердження українських цінностей молоді в гуртках, в школах вихідного дня, клубах країн-партнерів;

– аналіз законодавчих норм в галузі освіти (виховання) провінції країн-партнерів та моральні засади (традицій) конкретної громади, щоб узгодити статус та можливі форми функціонування українського гуртка, школи вихідного дня, клубу.

Подальшим кроком буде розробка проєкту Програми та проведення заходів, щодо обміну досвідом між українськими і зарубіжними партнерами.

Це дозволить скорегувати зміст Програми відповідно до сучасних умов країни перебування та впровадження Програми в школах вихідного дня, гуртках, недержавних освітянських структурах та при закладах освіти країн-партнерів.

Створення програми сприятиме виконанню ряду завдань щодо успішної реалізації українськими освітянами, котрі працюють із дітьми і молоддю за кордоном Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» зокрема:

– підвищити компетентнісно та практико-орієнтовано готовність українських педагогів та громадських активістів, що проживають за кордоном, для виховання дітей/молоді на духовних та моральних ціннісних орієнтирах Української Хартії вільної людини;

– надати методичну допомогу керівникам гуртків (класним керівникам, вчителям недільних шкіл, тощо) поза межами України, щодо формування світоглядної культури та ціннісних орієнтирів сучасного учня на основі УХВЛ;

– провести просвітницьку діяльність серед родин діаспори і українських біженців, спрямовану на популяризацію Української Хартії для самостійної роботи з розвитку власної системи духовних і моральних цінностей українця;

– підвищити рівень розвитку національної культури в середовищах діаспори та українських біженців, становлення їх української продержавницької позиції.

Крім того створення Програми дасть можливість вдосконалити апробовані практики в Україні та розробити нові. Пропонована програма базуватиметься на смислових конструктах Хартії і включатиме вивчення цінностей вільної людини, вивчення української мови, культури, історії, як духовних цінностей збереження та розвитку нації, формування громадянської компетентності, розвиток критичного мислення та прогнозування розвитку української ідентичності учнівської молоді в світі.

Важливо, що програма спрямує учнівську молодь на самопізнання та становлення особистісної позиції, усвідомлення їх національної приналежності для формування та розвитку української національної і громадянської ідентичності у країнах перебування, як потенційних будівничих нової української держави. Реалізація майбутньої програми поглибить розуміння духовних і моральних цінностей в учасників освітнього процесу, об’єднає їх у спільноту, в конкретному закладі освіти.

При розробці та впровадженні Програми ***пропонуємо*** взяти за основу особливості смислових конструкцій духовних і моральних цінностей сучасної

української ідентичності відповідно до тексту Української Хартії вільної людини:

1. Ключовим ціннісним орієнтиром сучасного українця визначено «Бути вільною людиною».

2. Текст УХВЛ прописаний, як «маршрутна карта» формування цінностей розвитку особистості від «Бути вільною людиною» до «Бути успішною державою» і «Бути учасником демократичної спільноти народів».

3. Хартія об'єднала десять особистісних і суспільних цінностей українця – в поступі його духовного зростання.

4. Формулювання ціннісних орієнтирів мають смислове навантаження «Бути» на кожній цінності вільної людини, без якого цінність – просто поняття і не більше.

5. Хартія (як і кожна цінність) зводиться на «наріжних каменях», цінностях – як безапеляційних твердженнях, постулатах, необхідних для становлення вільної людини.

Список використаних джерел літератури

1. Звіт Агентства ООН у справах біженців 2023 р. https://data.unhcr.org/en/documents/details/99072#_ga=2.207718802.1623471674.1677490380-1388492483.1677253513

2. Ковалик І. Спроба трансформації ідентичності українця через концепт української хартії вільної людини в період війни. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності»,* 05 травня 2023 року. с. 101. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/30851/1/Kikinezhdi%20_Vasylkevych.pdf

3. Матеріали Національного круглого столу «Україна – на шляху до самоусвідомлення» http://1-12.org.ua/stenohramy-nks-ukrajina-na-shlyahu-do-samousvidomlennya/stenohrama-pershoji-sesiji-duhovno-humanitarnyj-aspekt

4. Посібник кращих методичних розробок виховних програм для школи вихідного дня із формування цінностей у часи війни з російськими загарбниками працівників освіти області https://ippo.edu.te.ua/about/news/zhivimo-za-ukrainskoyu-hartieyu-vilnoi-lyudini

5. Програми впровадження Української Хартії в закладах освіти Тернопільській області 2017-2020 рр. та 2021-2024 рр.. https://oda.te.gov.ua/storage/app/sites/26/регіональні%20цільові%20програми/34.pdf

6. Силенко Н. І. УДК 37.091.313:316.77-053.5 дисертація «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи», Український державний університет імені М. Драгоманова, МО. Дис. д-ра філософії: 011 освітні, педагогічні науки. Ктїв, 2023. 293 с.

Кухарук О. В.

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Розглянуто концепцію складності соціальної ідентичності (Roccas & Brewer, 2002) як теоретичну основу для формування освітньої системи, що інтегрує національну та полікультурну ідентичність. Аналізується, як різні моделі соціальної ідентичності впливають на процеси самовизначення дітей і молоді та їхню взаємодію у багатокультурному середовищі. Підкреслюється важливість розвитку «злитої» соціальної ідентичності (merger), яка дозволяє поєднувати різні аспекти групової належності без втрати національної ідентичності та сприяє соціальній згуртованості, критичному мисленню й адаптації до складного суспільного середовища.

Ключові слова: *соціальна ідентичність, складність ідентичності, національна ідентичність, полікультурна освіта, міжгрупова взаємодія, соціальна згуртованість*.

These theses examine the concept of social identity complexity (Roccas & Brewer, 2002) as a theoretical foundation for shaping an educational system that integrates national and multicultural identity. The influence of different social identity models on children's and youth's self-identification processes and their interactions in a multicultural environment is analyzed. The importance of developing a "merged" social identity (merger) is emphasized, as it enables individuals to integrate multiple aspects of group belonging without losing their national identity while fostering social cohesion, critical thinking, and adaptability to a complex societal landscape.
Keywords: *social identity, identity complexity, national identity, multicultural education, intergroup interaction, social cohesion*

Виховання дітей у полікультурному середовищі передбачає розуміння того, як формується їхня соціальна ідентичність. В Україні, де суспільство поєднує національні традиції з відкритістю до різних культур, важливо враховувати механізми взаємодії між групами, щоб уникати конфліктів і сприяти соціальній згуртованості. Освітнє середовище відіграє в цьому ключову роль, адже саме воно задає моделі поведінки та сприйняття інших.

Теорія соціальної ідентичності та її концепція складності [4] дозволяють краще зрозуміти, як діти інтегрують різні аспекти своєї особистості та реагують на різні соціальні групи. Якщо навчання допомагає розвивати гнучкість і здатність бачити себе у взаємопов'язаній системі ідентичностей, це знижує ризики стереотипного мислення та соціальної ізоляції. Відповідно, сучасні освітні підходи мають враховувати ці аспекти, щоб підтримувати розвиток здорових міжгрупових відносин.

Питання структури соціальної ідентичності і взаємозв'язків різних групових належностей є доволі складним і недостатньо вивченим ті залишається одним із найбільш досліджуваних в рамках соціально-ідентичнісного підходу (СІП). Однак є певні базові напрацювання, які є важливим для розуміння цієї проблематики.

Першочерговою в рамках СІП була базовою була ідея про те, що в кожній соціальній ситуації домінує одна із багатьох наших ідентичностей. Зі зміною контексту і ситуації домінуюча ідентичність змінюється. Пізніше такий підхід був змінений через появу ідеї множинності ідентичностей. Уточнення теорії соціальної ідентичності ідеєю множинності ідентичності призвело до появи теорії складності соціальної ідентичності авторства S. Roccas та M. Brewer [2, 3, 4, 5].

Фокус уваги в цьому підході на тому як необхідність багаторазово проходити процес ідентифікації із різними групами впливає в цілому на соціальну ідентичність особистості та особливості взаємозв'язків між сформованими видами соціальної ідентичності. Дослідники говорять про те, що розуміння особою складності власної структури соціальної ідентичності впливає на те, як особа оцінює представників інших груп. Згідно їх припущень особа належить до багатьох соціальних спільнот одночасно і, як наслідок, повинна: а) сприймати себе і оточуючих, використовуючи категорії всіх соціальних груп, з якими вона пов'язана; б) володіти соціальною ідентичністю, що включає безліч ідентичностей, сформованих через належність до дуже різних соціальних груп. Описувати особливості реалізації цих завдань автори пропонують через параметрами соціальної ідентичності, які вони визначають як

«складність» і «сумісність» [4].

У ході ряду емпіричних досліджень було запропоновано рамкову теорію складності соціальної ідентичності. Було виділено 4 типи внутрішніх зв'язків між видами соціальної ідентичності у її загальній структурі.

1. Інтерсекційна соціальна ідентичність (Intersection). Власне цей тип повністю співпадає із класичним визначенням інтерсекційної ідентичності. Особа визначає себе як належну до однієї конкретної групи. Ця група в баченні людини є монолітною, але насправді включає людей, у яких суміщаються дві чи більше ідентичності. Наприклад, якщо людині важливий етнічний, професійний і гендерний статус, то «своєю» буде група, наприклад, українців військових чоловіків. При цьому жодна з цих ідентичностей в самостійному вигляді не буде сприйматись як «своя», значима. Розділення свій-чужий буде відбуватись лише за наявністю всіх трьох ознак. Когнітивною складовою такого виду ідентичності є елементи двох когніцій, які є сумісними об'єднані між собою і відділені від інших. Таким чином досягається узгодження цінностей двох груп, які можуть бути протилежними [4].

2. Домінування одного типу ідентичності (Dominance). У такому випадку йдеться про те, що ядро зв'язків утворюється навколо одного типу соціальної ідентичності, який є домінантним над іншими. Цей тип ідентичності ніби відіграє провідну роль у самовизначенні, формуванні картини світу та виначенні «свій-чужий». Так, українець-чоловік-військовий, може вважати себе в першу чергу військовим, тому професійна ідентичність буде домінуючою, і більш життєорганізовуючою ніж інші. Цей випадок як в когнітивному так і в емоційно-ціннісному вимірі, логічно, відзначається домінуванням одних когніцій і цінностей над іншими. Це один із найменш гнучких видів ідентичності [4].

3. Сегментована соціальна ідентичність (Compartmentalization). Якщо більше ніж одна групова належність є важливою для людини, як джерело соціальної ідентичності, ці множинні ідентичності можуть активуватися та виражатися через процеси диференціації та ізоляції. Тобто різні види соціальної ідентичності активуються відповідно до ситуації, ніби «деактивуючи» одна одну. У такому випадку соціальна ідентичність ніби подрібнена на кілька сегментів, які проявляються по черзі залежно від контексту. Наприклад, в ситуаціях професійних це буде лише військовий, а в сімейних домінуючою буде гендерна ідентичність. Особливістю цього типу зв'язків в соціальній ідентичності є позірна розрізненість елементів структури у поєднанні із когнітивною ізоляцією частин. Це вид ідентичності найбільше кореспондує з класичним підходом до процесів категоризації запропонованим Тернером. Згідно цього підходу різні види соціальної ідентичності вважаються залежними від контексту й, по суті, взаємно виключними. Якщо в конкретному середовищі одна соціальна ідентичність є домінантною, то очікується, що вона повністю визначатиме як самокатегоризацію, так і категоризацію інших як членів внутрішньої чи зовнішньої групи в цій ситуації [4].

4. Злита соціальна ідентичність (merger). В такій ідентичності всі типи ідентичності є рівноважливими для людини. У такому розрізі ідентичності є

найбільш інтегрованими. У цьому випадку ідентифікація з внутрішньою групою поширюється на всіх, хто поділяє будь-яку з важливих соціальних категорій людини. Когнітивна структура передбачає введення загального принципу ідентифікації, завдяки якому несумісні ідеї стають сумісними. Це складний когнітивний процес, в ході якого людина формує нову структуру, узагальнюючи і оцінюючи різні типи когніцій, різну групову належність. Це може бути досить складний когнітивний процес через можливі протиріччя вихідних ціннісно-когнітивних структур. В результаті цього процесу соціальна ідентичність стає сумою його комбінованих групових ідентифікацій, які можуть гнучко проявлятись в залежності від ситуації. Злиття соціальних ідентичностей передбачає розуміння того, що групи відрізняються між собою. Бо створення штучних ознак подібності груп є ознакою використання простіших когнітивних стратегій. Наприклад формулювання «всі американські чоловіки є однаковими» є штучним спрощеним об'єднанням національної та гендерної групи.

Рокас та Брюер пропонують чотири моделі представлення множинних соціальних ідентичностейу континуумі від найменш до найбільш складної. У такому континуумі інтерсекційність є найменш складною формою, оскільки зводить множинні, потенційно різноманітні групові ідентичності до однієї, дуже вузької соціальної ідентичності. Домінування також не є когнітивно складною стратегією, оскільки грунтується на механічному редукуванні суперечностей. Сегрегована ідентичність представляє наступний рівень складності, оскільки окремі ідентичності визнаються та диференціюються, але без спроб їх узгодження. Відповідно, стратегія злиття є найвищим рівнем складності, оскільки в такому випадку збережено як диференціацію, так і інтеграцію в інклюзивній соціальній ідентичності [4].

Таким чином складність ідентичності характеризує міру прояву злиття («перекриття») множинних ідентифікацій, утворених з різними соціальними групами.

З іншої сторони, автори відзначають, що злиття соціальної ідентичності властиве більш зрілим з точки зору віку людям, які мають високий рівень освіти, ліберальні політичні погляди, толерантність до представників інших соціальних груп. Проста соціальна ідентичність характерна для підлітків і молоді, супроводжується наданням переваги ін-групі, нетерпимістю до представників аут-групи, ворожістю до носіїв інших соціальних ознак. Простота проявляється ще й в тому, що людина стереотипно сприймає представників інших груп, переносячи свої ідентифікації на них [4].

Важливе уточнення від авторів теорії полягає в тому, що люди можуть застосовувати різні моделі представлення ідентичності залежно від життєвих обставин, умов або психічного чи емоційного стану. Наприклад, навіть маючи як основну стратегію злиття, в умовах стресу і небезпек, можлива зміна стратегії на більш когнітивно просту, враховуючи потребу чітко і, головне просто визначати «своїх» [4].

Вони виділяють наступні фактори від яких залежить можливість використовувати різні стратегії для усвідомлення складності соціальної

ідентичності: попередній досвід і складність соціальних взаємодій, індивідуальні відмінності в мотивації пізнавальної діяльності (по суті мотивація до рефлексії), ситуативні фактори, тобто тимчасові обставини, такі як обмеження уваги або ресурсів.

Суб'єктивне представлення множинних ідентичностей може відображати як індивідуальні відмінності, так і ситуативні фактори.

Складність ідентичності впливає на сприйняття соціальних структур особистістю, визначає взаємодію з учасниками різних соціальних груп.

Практичне застосування теорії складності соціальної ідентичності в освіті може допомогти дітям краще усвідомлювати, що вони належать до різних соціальних груп одночасно. Це важливо для формування стійкого суспільства, де люди не сприймають відмінності як загрозу, а натомість розглядають їх як частину взаємопов'язаного соціального простору.

З цієї точки зору, освітні програми мають бути спрямовані на розвиток «злитої» соціальної ідентичності (merger). Це означає, що навчання повинне підтримувати самоусвідомлення учнів, вчити їх поєднувати різні аспекти своєї ідентичності та взаємодіяти з представниками інших груп без конфліктів. Такий підхід дозволяє не лише знизити соціальну напругу, а й допомогти дітям адаптуватися до складного й динамічного світу.

Список використаних джерел літератури

1. Brewer M. B. The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. Personality and Social Psychology Bulletin. 1991. № 17(5). С. 475–482. DOI: 10.1177/0146167291175001.

2. Brewer M. B., Gardner W. Who is this "We"? Levels of collective identity and self representations. Journal of Personality and Social Psychology. 1996. № 71(1). С. 83–93. DOI: 10.1037/0022-3514.71.1.83.

3. Brewer M. B., Pierce K. P. Social identity complexity and outgroup tolerance. Personality & Social Psychology Bulletin. 2005. № 31(3). С. 428–437. DOI: 10.1177/0146167204271710.

4. Roccas S., Brewer M. Social identity complexity. Personality and Social Psychology Review. 2002. № 6(2). С. 88–106. DOI: 10.1207/s15327957pspr0602_01.

5. Miller K. P., Brewer M. B., Arbuckle N. L. Social Identity Complexity: Its Correlates and Antecedents. Group Processes & Intergroup Relations. 2009. № 12(1). С. 79–94. DOI: 10.1177/1368430208098778.

Лазоренко Б. П.

ДІАГНОСТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Представлено діагностику національної ідентичності українських старшокласників закладів загальної середньої освіти в умовах війни та воєнного стану. Зазначено його особливості та методологічні засади розробки. Серед методологічних засад у якості основних виокремлено: особливості раннього юнацького віку респондентів, щодо задоволення потреби особистісного самовизначення, самоідентифікації у різних їх аспектах; специфіку індивідуально-, соціально- та духовно-психологічних аспектів ідентифікації як механізму, процесу та результату; актуалізації та інтенсифікації активності, суб'єктності та відповідальності учасників опитування щодо себе та свого

оточення.
Ключові слова: *скринінговий запитальник, етнічна та громадянська ідентичність, війна, воєнний стан.*

There is presented questionnaire for determining in a screening format the levels of ethnic and civic identity formation the students of secondary education institutions in conditions of war and martial law. Its features and methodological principles of development are indicated. Among the methodological principles, the following are highlighted as the main ones: the peculiarities of the respondents' early adolescence, regarding the satisfaction of the need for personal self-determination, self-identification in their various aspects; the specifics of individual, social, and spiritual-psychological aspects of identification as a mechanism, process, and result; the actualization and intensification of the activity, subjectivity, and responsibility of survey participants regarding themselves and their environment.
Keywords: *screening questionnaire, ethnic and civic Ukrainian identities, conditions of war and martial law.*

Оцінка набутих старшокласниками під час навчальних занять знань, умінь, навичок, компетенцій, переконань та практик є важливим завданням визначення ефективності навчально-виховного процесу. Особливо це стосується таких тем, як етнічна та громадянська ідентичність, зокрема в умовах війни та воєнного стану. Маємо зазначити чисельність зарубіжних та вітчизняних психологічних досліджень стосовно етнічної та громадянської ідентичності, в тому числі українських громадян [6, 7, 8, 10], зокрема молоді в різних їх аспектах [1, 5], як в умовах гібридної російської агресії, так і у період її гарячої фази повномасштабної війни [2, 4, 9]. В цьому контексті звертаємо увагу на дослідження громадянської ідентичності учнівської молоді на перетині суспільних змін [1].

Однак зростає потреба для вчителів, які проводять навчальні заняття за даним напрямом, класних керівників, заступників директорів шкіл з навчально-виховної роботи, шкільних психологів в оперативній оцінці рівня сформованості етнічної та громадянської ідентичностей старшокласників і старшокласниць в конкретних класах, школах та коледжів, особливо в умовах війни та воєнного стану, які продовжуються. Вирішенню цього завдання можуть посприяти скринінгові запитальники, які є дієвими засобами моніторингу і оцінки набутих старшокласниками під час навчання знань, умінь, навичок, компетенцій, переконань та практик.

Метою статті є представлення психолого-педагогічній спільноті скринінгового запитальника щодо визначення рівнів сформованості етнічної та громадянської ідентичностей українських старшокласників в умовах війни та воєнного стану.

Скринінгові запитальники більшою мірою поширені серед медичних досліджень, однак набувають активного використання в якості психологічного інструменту оперативного вирішення тих, чи інших психолого-педагогічних задач [3]. Їх особливостями є: обмеження кількості питань, які пропонуються учасникам опитування; більш загальний їх характер щодо предмету дослідження та звужений фокус застосування. Також такі запитальники мають формат суб'єктивної самооцінки, який з одного боку ускладнює оцінку достовірності відповідей учасників опитування, але разом із тим, надає

можливості старшокласникам та старшокласницям відрефлексувати питання та відповіді на них щодо власної особистості. Запитальники актуалізують суб'єктний потенціал та мотивацію учасників опитування до саморозвитку і самовдосконалення стосовно власної ідентичності.

Щодо методологічних засад у розробці скринінгового запитальника етнічної та громадянської ідентичностей старшокласників і старшокласниць в умовах війни та воєнного стану ми взяли до уваги особливості раннього юнацького віку респондентів, які полягають у задоволені потреби особистісного самовизначення, самоідентифікації у різних їх аспектах. Також ми вважаємо необхідним враховувати специфіку індивідуально-, соціально- та духовно-психологічних аспектів ідентифікації як механізму, процесу та результату самоусвідомлення старшокласниками власного, близького родинного та соціального оточення, впливу умов війни і воєнного стану. Ми закцентували увагу у формулюванні тверджень запитальника на актуалізації та інтенсифікації активності, суб'єктності та відповідальності учасників опитування щодо себе та свого оточення, що відображається у «я-твердженнях» «по дорослому». Важливим для нас в розробці скринінгового запитальника є увиразнення духовно-психологічного аспекту української етнічної та громадянської ідентичності, спільності її духовних цінностей та смислів з іншими етнічними ідентичностями українських громадян, особливо у їх мовній та культурній своєрідності. В цьому сенсі запропонований запитальник певним чином «занурює» старшокласниць і старшокласників у їх духовні почуття та переконання, дає можливість осягнути їх практичну реалізацію, наблизитись до цінностей та смислів так би мовити «заземлити» їх у сьогодення.

Запитальник з національної ідентичності старшокласників закладів середньої освіти в умовах війни та воєнного стану

Шановні учасники! Запрошуємо вас до участі у цьому опитуванні . Будь ласка, зазначте ваше ім'я або «аватарку», _____стать ____вік___

дату заповнення запитальника _____

Просимо вас уважно прочитати запропоновані вам твердження та зазначити «галочкою» міру вашої згоди **для кожного з них** відповідно до представленої шкали. Ваші відповіді допоможуть нам краще організувати ваше навчання. Дякуємо за вашу участь та допомогу!

	Твердження	**так**	**радше так**	**важко відповісти**	**радше ні**	**ні**
1.	Бути українкою/цем і громадянкою/ином України це дуже круто!					
2.	Хоча я і не є етничним/ою					

	Твердження	так	радше так	важко відповісти	радше ні	ні
	українцем/кою, однак я вважаю себе громадянином/кою України і пишаюсь цим!					
3.	Вороги намагаються брехливо звинуватити українців у корупції, націоналізмі, інших негараздах, проте всупереч цим марним потугам ми, українці, завдяки суспільним цінностям справедливості, демократії, поваги до особистості, разом відновимо та розбудуємо українську державу.					
4.	Я відчуваю глибоку вдячність і спорідненість із ЗСУ, волонтерами і всіма, хто захищає мене, моїх рідних, моє місто, громаду та країну від ворогів.					
5.	Я українець/ка, і я з повагою ставлюсь до громадян України іншої етнічної приналежності, особливо тих, хто воює і працює пліч о пліч заради спільної перемоги України.					
6.	Справжня/ній українка/ець вивчає і знає інші мови, цікавиться різними культурами, проте цінує свою мову, шанує рідну культуру, пишається тим, що він є громадянином України.					
7.	Я відчуваю гордість коли я чую Гімн України на честь перемоги українців у міжнародних спортивних, мистецьких змаганнях та конкурсах, зокрема Євробачення, радію коли майорить Український Прапор.					
8.	Я не етнічний/на українець/ка, але я знаю українську мову, шаную українську культуру і є гордим/а тим, що я громадянин/ка України.					
9.	Я докладаю необхідні зусилля у навчанні та оволодінні майбутньою професією для розбудови держави, в якій я та мої рідні й близькі, усі українські громадяни будуть жити безпечно та заможно.					
10	Я відчуваю себе відповідальним за виконання своїх громадянських обов’язків і маю наснагу сприяти оновленню та процвітанню України у Європейській спільноті.					

В цілому, на нашу думку, у представленому запитальнику сформульовані твердження, які дозволяють визначити у скринінговому форматі рівні сформованості етнічної та громадянської ідентичності старшокласниць та старшокласників закладів загальної середньої освіти в умовах війни та

воєнного стану.

У зазначеному запитальнику у явному та імпліцитному вигляді представлено різні важливі аспекти етнічної та громадянської українських ідентичностей, що дає можливість: враховувати суб'єктність та вчинковість, певну готовність проявляти і реалізувати їх у своїх стосунках з родинним, дружнім соціальним та ворожим оточенням; увиразнити індивідуально-, соціально- та духовно психологічні аспекти механізму, процесу та результату ідентифікації; визначити рівень їх рефлексивності у стосунку Я, мені, ми, індивідуальний етнічний та громадянський, спільнотний рівні усвідомлення «українскості» своїх ідентичностей; з'ясувати рівень комплексності усвідомлення власної ідентичності (знання, уміння навички, практики); виокремити когнітивний, психоемоційній, мотиваційний та поведінковий аспекти їх сформованості; увиразнити рівні узагальнення громадянської ідентичності (родинний, спільнотний, національний), певну спорідненість українських етнічної та громадянської ідентичностей і певну різницю у стосунку громадянської ідентичності у її національному вимірі, яка окрім титульної української, включає ідентичності інших етносів.

Список використаних джерел літератури

1. Громадянська ідентичність учнівської молоді на перетині суспільних змін. Препринт за результатами Всеукраїнського опитування учнівської молоді та освітян з проблеми формування громадянської ідентичності. Т. Окушко, Н. Харченко, Р. Малиношевський, А. Киреєва. За загальною редакцією Т. Окушко. Івано-Франківськ: «НАІР», 2024. 36 с. ISBN 978-617-8011-87-1; DOI https://doi.org/10.32405/978-617-8011-87-1-2024-36.
2. Губеладзе І. Г., Діброва В. А. Соціально-психологічні проблеми взаємодії спільнотних ідентичностей під впливом воєнних дій. Навчальна програма. Для системи післядипломної освіти за напрямом «Державне управління». К. 2024. 27 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742243/1/np-dib-hub-24.pdf
3. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: практичий посібник / авт.-упор.: І. І. Ткачук, Н. В. Пророк, Н. В. Лунченко, В. М. Горленко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко; за заг. ред. В. Г. Панка. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2024. 100 с. ISBN 978-617-7118-46-5
4. Коробка Л.М. Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. Проблеми політичної психології, 2023. № 13(27). С. 86–97.
5. Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали III круглого столу 15 жовтня 2024 року: Збірник матеріалів // За ред. О. П. Соснюка, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2024. 123 с.
6. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». 2024. 232 с.
7. Vaara, E., Tienari, J., & Koveshnikov, A. From cultural differences to identity politics: A critical discursive approach to national identity in multinational corporations. Journal of Management Studies. 2021. 58(8), 2052–2081. https://doi.org/10.1111/joms.12517
8. Vasiutynskyi, V. Geographical and Mental Boundaries of Ukrainian Identity. Journal of Geography, Politics and Society, 2023, № 13(1). С. 30–41. https://doi.org/10.26881/jpgs.2023.1.04
9. Vinkov, V. Social and Psychological Aspects of Experience Threats to Identity in the War Conditions. Psychological Prospects Journal, 2023. № 42. P. 24–37. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-vin
10. Stets J. E., Burke P. J. Identity theory and social identity theory. Social Psychology

Quarterly, 2020. № 63(3). P. 224–237.

Міськов Г. В.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД ДІЄВИХ ПРАКТИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ РОДИН З ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного конфлікту в Україні питання психосоціального благополуччя дітей та їхніх родин набуває особливої актуальності. Активна участь українських науковців у дослідженні проблематики трансформувалася у велику кількість наукових робіт, які висвітлюють не тільки теоретичні аспекти. а і результати досліджень соціально-психологічних особливостей сімейного добробуту в умовах воєнного часу, Розглянемо ключові наукові публікації 2024 року, які досліджують різні аспекти цієї проблематики.

Ключові слова: *тривожні розлади, психологічний стан, менеджмент психологічного благополуччя, спеціальна освіта, особливі освітні потреби.*

In the context of the military conflict in Ukraine, the issue of psychosocial well-being of children and their families is becoming particularly relevant. The active participation of Ukrainian scientists in the study of the issue has transformed into a large number of scientific works that highlight not only theoretical aspects. but also the results of research on the socio-psychological features of family well-being in wartime. Let's consider the key scientific publications of 2024 that explore various aspects of this issue.

Keywords: *anxiety disorders, psychological state, management of psychological well-being, special education, special educational needs.*

Українські учені (О. Матвієнко, Н. Ведмеденко, М. Химич [1]) аналізують психологічні особливості тривожності у дітей молодшого шкільного віку, які переживають військові дії. Використовуючи комплекс методів, включаючи аналіз психолого-педагогічних джерел та рефлексивні підходи, дослідники виявили, що діти в умовах війни демонструють підвищений рівень тривожності, що проявляється у порушеннях сну, зниженні концентрації уваги, емоційній нестабільності, схильності до соматичних проявів (головний біль, біль у животі), а також соціальному уникненні.

Авторки зазначають, що ключовими факторами, які впливають на рівень тривожності, є ступінь безпосереднього впливу воєнних дій, підтримка з боку батьків, доступ до освітніх і соціальних ресурсів. Дослідження показують, що діти, які мають можливість спілкуватися з психологами або отримують підтримку від батьків, менш схильні до важких форм тривожних розладів.

Окремо розглядається проблема адаптації дітей у навчальному середовищі. Через нестабільні умови багато дітей стикаються з труднощами у навчанні, зниженням мотивації, підвищеним рівнем страху перед майбутнім. Автори наголошують на важливості впровадження програм психологічної підтримки у школах, інтеграції ігор та арт-терапії в освітній процес, а також проведення тренінгів для вчителів щодо роботи з дітьми, які пережили стресові події.

Висновки дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до подолання дитячої тривожності, що включає роботу як з дітьми, так і з їхнім

найближчим соціальним оточенням – батьками, педагогами, соціальними працівниками. Авторки. аналізують психологічні особливості тривожності у дітей молодшого шкільного віку, які переживають військові дії. Використовуючи комплекс методів, включаючи аналіз психолого-педагогічних джерел та рефлексивні підходи, дослідники виявили, що діти в умовах війни демонструють підвищений рівень тривожності, що проявляється у порушеннях сну, зниженні концентрації уваги та емоційній нестабільності. Автори підкреслюють важливість розробки та впровадження спеціальних програм психологічної підтримки для цієї вікової групи.

У статті М. Хараджі та К. Кириленко [3] розглядаються теоретичні аспекти та результати дослідження соціально-психологічних особливостей сімейного благополуччя під час війни. Автори зазначають, що в умовах соціально-економічної дезорганізації сім'я стає основною опорою для індивідів, забезпечуючи взаємодопомогу та підтримку. Дослідження показує, що пари з тривалими відносинами частіше стикаються з неблагополуччям, тоді як пари з короткотривалими відносинами демонструють вищий рівень задоволеності.

Війна створює унікальні труднощі для сімейного життя, зокрема фінансову нестабільність, зміну ролей у сім'ї, вимушене розлучення через мобілізацію або еміграцію одного з членів родини. Це призводить до зростання рівня стресу, тривожності та депресії у батьків, що безпосередньо впливає на психологічний стан дітей. Авторками було визначено кілька факторів впливу на сімейне благополуччя:

– емоційна підтримка – сім'ї, які мають розвинену систему взаємодопомоги, демонструють вищий рівень адаптації;

– економічна стабільність – фінансові труднощі є однією з головних причин конфліктів у сім'ях;

– соціальні зв'язки – підтримка з боку родичів, друзів, громади позитивно впливає на сімейну згуртованість;

– психологічна допомога – доступ до психотерапії та соціальних програм допомагає зменшити рівень стресу.

Дослідження підтверджує, що збереження сімейного благополуччя в умовах війни можливе за умови створення програм підтримки для родин, спрямованих на подолання стресу, зниження рівня конфліктності та адаптацію до нових життєвих умов. Зокрема, впровадження групових терапевтичних сесій, фінансової допомоги та освітніх ініціатив може суттєво покращити якість життя родин у кризових ситуаціях. У статті розглядаються теоретичні аспекти та результати дослідження соціально-психологічних особливостей сімейного благополуччя під час війни. Авторки зазначають, що в умовах соціально-економічної дезорганізації сім'я стає основною опорою для індивідів, забезпечуючи взаємодопомогу та підтримку. Дослідження показує, що пари з тривалими відносинами частіше стикаються з неблагополуччям, тоді як пари з короткотривалими відносинами демонструють вищий рівень задоволеності.

Аналізуючи міжнародний досвід надання психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами дошкільного віку в умовах війни, слід звернути увагу на програми, розроблені ООН, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ,

спрямовані на мінімізацію психосоціальних проблем та задоволення особливих освітніх потреб дітей під час криз.

Робота має на меті показати, як надається підтримка дітям в умовах війни, зокрема у контексті екстреної психологічної допомоги. Психологічна підтримка дітей, які переживають воєнний конфлікт, є критично важливою для їхнього емоційного та психічного здоров'я. Війна, особливо коли йдеться про довготривалий конфлікт, залишає глибокі психологічні травми, які потребують негайної та ефективної допомоги. Це особливо актуально для дітей, які часто є найбільш уразливими до стресу та травм.

Війна може призвести до ряду негативних психологічних наслідків, зокрема до стресових розладів, посттравматичних стресових розладів (ПТСР), депресії та тривожності. Психологічні наслідки війни можуть проявлятися у вигляді нічних кошмарів, дратівливості, агресії, а також втратою здатності зосереджуватися та розвиватися.

У статті аналізуються успішні програми надання психологічної допомоги дітям у кризових ситуаціях, створені міжнародними організаціями, такими як ЮНІСЕФ, ООН та інші. Наприклад, акцент робиться на терміновій психотерапевтичній допомозі дітям, що включає інтеграцію арт-терапії, ігрової терапії та методів психологічної адаптації, спрямованих на зниження рівня стресу.

Досліджується, як психологи, соціальні працівники та інші фахівці застосовують різні методики для допомоги дітям у кризових ситуаціях. Один з головних аспектів роботи з дітьми – це забезпечення безпечного середовища для вираження емоцій та переживань через арт-терапію, малювання, створення історій та гру. Ігрові методи допомагають дітям обробляти та виражати свої почуття, що важливо для їхнього психічного здоров'я.

Дослідження показує, що сім'ї, які переживають травматичні ситуації, потребують не лише психологічної допомоги для дітей, але й для батьків. Психологічна допомога, орієнтована на родини, забезпечує гармонійне відновлення емоційного стану та сприяє створенню підтримуючої родинної атмосфери, що має вирішальне значення для дітей, які пережили стрес.

Важливим висновком є необхідність розробки та впровадження програм екстреної психологічної допомоги для дітей в умовах війни. Це включає як індивідуальні консультації, так і групові заняття, які дозволяють дітям виразити свої емоції у безпечному середовищі.

Стаття також наголошує на необхідності підготовки фахівців, здатних працювати з дітьми в кризових ситуаціях. Важливо, щоб психологи та соціальні працівники мали досвід роботи в умовах стресу та вміли застосовувати адаптивні методи роботи з дітьми, які пережили травму.

Важливою рекомендацією є посилення міжнародної співпраці у сфері психологічної підтримки дітей, що перебувають у кризових ситуаціях. Розвиток глобальних програм з підтримки дитячого психічного здоров'я є необхідним для ефективного вирішення цієї проблеми.

Дослідження підтверджує важливість і необхідність системної психологічної допомоги дітям в умовах війни. Методи, що застосовуються для

надання цієї допомоги, зокрема арт-терапія та ігрова терапія, дозволяють дітям ефективно переживати стрес і відновлювати психоемоційне здоров'я. Водночас, інтеграція таких програм у повсякденне життя сімей, особливо тих, що опинилися в кризових ситуаціях, є ключовим фактором для нормалізації психоемоційного стану дітей після пережитих травм.

Робота може використовуватися для поглибленого розуміння важливості екстреної психологічної допомоги в умовах війни та її впливу на психосоціальне благополуччя дітей.

Розглянуті наукові публікації 2024 року висвітлюють різні аспекти психосоціального благополуччя дітей та сімей в умовах війни. Дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до надання психологічної допомоги та впровадження адаптаційних стратегій.

Список використаних джерел та літератури

1. Матвієнко О. В., Ведмеденко Н. О., Химич М. А. Особливості прояву тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах війни. *Освітньо-науковий простір.* 2024. Вип. 6(1). С. 76–85. https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.08

2. Міськов Г. Діти і війна: досвід екстреної психологічної допомоги. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 2024, № 2(25). С. 155-169. https://doi.org/10.33189/epsn.v2i25.262

3. Щотка О. П. Психологічне благополуччя особистості в умовах триваючої війни та його менеджмент. Психологічні студії, 2024, (2). С. 151–158. https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.2.21

Пахомов І. В.

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Розвиток національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти базується на наступних теоретико-методологічних засадах: компетентнісному підході, потенціалі соціальної взаємодії у конструюванні смислів і практик ідентифікаційного дискурсу, а також умовах освітнього середовища, сприятливого для розвитку національної ідентичності. До основних соціально-психологічних чинників розвитку національної ідентичності педагогічних працівників відносяться: професійне освітнє середовище, особистісний розвиток педагога та соціокультурне середовище.

Ключові слова: *національна ідентичність, педагогічні працівники, заклади професійної (професійно-технічної) освіти.*

The development of the national identity of pedagogical workers of vocational (vocational and technical) education institutions is based on the following theoretical and methodological principles: a competency approach, the potential of social interaction in constructing meanings and practices of identification discourse, as well as the conditions of an educational environment favorable for the development of national identity. The main socio-psychological factors of the development of the national identity of pedagogical workers include: professional educational environment, personal development of the teacher and socio-cultural environment.

Keywords*: national identity, teachers, vocational (vocational and technical) education institutions.*

Актуальність дослідження соціально-психологічних умов розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (далі – ЗП(ПТ)О) зумовлена:

– значущістю психологічного впливу педагогічних працівників на здобувачів П(ПТ)О;

– недостатнім вивченням соціально-психологічних умов та чинників розвитку національної ідентичності саме педагогічних працівників ЗП(ПТ)О порівняно з іншими категоріями осіб;

– браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій розвитку національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Отже, соціальний запит щодо розв'язання окресленої наукової проблеми, її актуальність та значущість, а також недостатнє її вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження: «Соціально-психологічні умови розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти».

Об'єкт дослідження: національної ідентичність педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Предмет дослідження – соціально-психологічні умови розвитку національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Мета дослідження: визначити соціально-психологічні умови та розробити засоби розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Робота виконується в межах теми наукового дослідження відділу психології політичної поведінки молоді ІСПП НАПН України «Науково-методичний супровід розвитку національної і громадянської ідентичності молодого покоління деокупованих територій» та теми науково-дослідної роботи Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Трендвотчінг ринку праці в системі підготовки і підвищення кваліфікації фахівців в умовах повоєнного відновлення України» (РК 0122U202007).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні і розширенні уявлень про:

– особливості національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О;

– умови та засоби розвитку їх національної ідентичності.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні моделей та засобів розвитку національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблена програма розвитку *національної* ідентичності може бути використана практичними психологами ЗП(ПТ)О для розвитку національних уявлень їх педагогічних працівників. Отримані результати можуть використовуватись під час викладання навчальних курсів для педагогічних працівників ЗП(ПТ)О під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації з тем «Психологічні підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Національно-патріотичне виховання учасників освітнього процесу в умовах

воєнного стану», «Громадянське виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», тощо.

Науковий інтерес до проблеми становлення національної ідентичності особистості зумовлений відсутністю в науковому дискурсі її цілісної психологічної концепції, обґрунтованості психологічних закономірностей, механізмів та чинників її становлення, глибокого осмислення її як психологічного феномену, як індивідуального переживання та усвідомлення особистістю своєї національної приналежності.

Завдання розвитку національної ідентичності молоді, визначене першочерговим у низці державних документів, актуальне не лише для здобувачів П(ПТ)О, а й для педагогічних працівників, які мають забезпечити умови для її утвердження. Пріоритет у сучасній освітній політиці надається компетентнісній парадигмі, спрямованій на розвиток не лише професійних, а й загальних, зокрема громадянських компетентностей.

Про важливість розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів П(ПТ)О йдеться, зокрема, в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. № 2834-IX, а також Постановах Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» від 15 грудня 2023 р. № 1322 та «Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 30 липня 2024 р. № 864, Розпорядженні Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 16.02.2024 р. № 141-р, а також Наказі Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 19.12.2023 р. № 7620.

Сучасні соціальні психологи, а також представники суміжних наук приділяють чимало уваги проблемам національної ідентичності. Тривають дискусії щодо:

– проблеми національної ідентичності в умовах політичної культури постмодерністського суспільства (М. Арнот, М. Боришевський, В. Васютинський, Е. Гідденс, Р. Дж. Далтон, О. Ічилов, Д. Керр, П. Коновер, Ф. Одіже, Р. Патнам, О. Сухомлинська, М. Шульга, Д. Сьорінг, С. Дж. Фарр, Д. Хітер, С. Позняк, Т. Яблонська та ін.);

– місця національних уявлень у структурі національної ідентичності (С. Верба, О. Князєв, П. Коновер, Б. Крік, О. Ічилов, Т. МакЛоклін, Д. Міллер, Н. Х. Най, С. Рябов, М. Розумний, О. Сухомлинська, С. Позняк, Д. Сьорінг, Д. Хітер та ін.);

– феномену національної ідентичності, його внутрішньої будови та властивостей (Bellamy, Cohen & Chaffee, Hart et al, Knefelkamp, Sanchez-Mazas

& Klein, Sekulić & Šporer, Г. Бевз, І. Жадан, С. Позняк, О. Скнар, Н. Хазратова та ін.);

– зіставлення громадянської, національної та етнічної ідентичностей особистості (Ariely; Hin,; Hristova & Cekik; Larsen; Pakulski & Tranter; Reeskens & Hooghe; Shulman; Smith; Tamir; Yates & Youniss; П. Гнатенко; І. Данилюк; . Л. Журавльова; Н. Кондратьєва; Л. Нагорна; О. Лозова; М. Слюсаревський; О. Суший та ін.);

– закономірностей функціонування національної ідентичності (Constant & Zimmermann; Hansen & Hesli; Kaplan; Lindstam et al.; Meeus et al.; М. Боришевський, В. Васютинський; П. Горностай; І. Губеладзе; О. Киричук, О. Лукашевич, Н. Савелюк, Л. Снігур; Л. Сокурянська; М. Степико; М. Шульга та ін.).

Психологи розглядають національної ідентичність як:

– когнітивний конструкт (М. Боришевський, Т. Яблонська, В. Антоненко; Т. Траверсе);

– інтегративну якість, що є результатом усвідомлення особистістю приналежності до етнічної спільноти громадян будь-якої держави, яка виражається в ціннісно-орієнтованій національній діяльності (Н. Ніколаєва);

– ототожнення індивідом себе з певною національною спільністю, сформованою на основі одного або кількох етносів, що проживають на одній території (Н. Безгина);

– різновид організаційної ідентичності особистості, що становить ціннісно-смислове переживання тотожності з собою як представником нації і виявляється в інституціональному, спільнотному, індивідуальному вимірах; забезпечує цілісність, тяглість уявлень про себе як представника етносу навіть при зміні цінностей і виступає психологічним регулятором етнічної поведінки (І. Петровська);

– індивідуальним усвідомленням і переживанням власної приналежності до етносу, що дає йому змогу діяти в структурі колективного суб'єкта та проявляється через участь у житті етнічної спільноти (Р. Синельников).

Виміри національної ідентичності:

– інституціональний (ідентифікація себе як члена етносу: низький рівень – дистанційованість, високий – залученість, низький – відокремленість, високий – інтегрованість);

– спільнотний (ідентифікація себе зі членом етнічної спільноти) та індивідуальний (самоідентифікація з роллю члена етносу: низький – відчуженість, високий – прийняття).

Національна ідентичність виконує низку функцій: інтеграційну (консолідаційну), регулятивну, захисну, забезпечення самоповаги та соціальної самореалізації.

У межах конструктивно-дискурсивного підходу національна ідентифікація постає як процес конструювання ідентифікаційного дискурсу.

Вирізняють типи національної самоідентифікації:

– *суб'єктний*, в основі якого – ціннісне ставлення до національності;

– *раціональний*, якому властиве зосередження на сенсах (цілях)

національної самоідентифікації;

– *інструментальний*, для якого національна ідентичність – це насамперед інструмент захисту (стабільності, розвитку тощо) ти та суб**'**єктність **(**власний внесок**,** прагнення покращити життя в країні**).**

У структурі національної ідентичності вирізняють компоненти:

– когнітивний (усвідомлення своєї приналежності до етносу; знання й образно-символічні уявлення щодо нього),

– ціннісний (суб'єктивна значущість, важливість членства; поділяння (чи ні) національних цінностей та цінностей етнічної спільноти),

– афективний (емоційне ставлення до своєї нації, переживання «моє / не моє», почуття гордості, сорому, патріотизму тощо),

– конативний (зумовлює національну поведінку й визначає форми діяльності чи бездіяльності: активність, включеність, байдужість, ворожість, протест, протистояння тощо; готовність індивіда діяти відповідно до інтересів нації; активність чи пасивність щодо обстоювання національних прав і цінностей).

Національна ідентичність складається з двох основних площин:

– національний Я-образ (стосується досвіду індивіда щодо свого місця в етносі. Цілісна етнічна Я-концепція людини зосереджується на національних цінностях та різних ролях, її розумінні й ставленні до цих цінностей і ролей, а також на тому, як керувати цими цінностями і ролями незалежно від того, чи вони є гармонійними чи суперечливими на думку самої людини. Базується на концепції множинності, відповідно до якої окремі люди мають певний діапазон ролей та особистісного потенціалу у різних групах і громадах, а також на розумінні того, що ролі та потенціал особистості постійно змінюються і залежать від контексту кожного окремого зв'язку у тій чи іншій групі та громаді);

– почуття національної приналежності (стосується відчуття зв'язку людини з етнічною спільнотою та різними етнічними ролями, які вона виконує в кожній спільноті, розуміння людиною рівнів розмаїття (національних ідей і дій) і толерантність до них усередині та між різними етнічними спільнотами).

Компетентнісний підхід до національної ідентичності ґрунтується на уявленні про те, що базовою умовою її розвитку є формування етнічних компетентностей (якостей, здатностей та готовностей), які дають змогу особистості свідомо визначати смисли і цінності власної національної приналежності.

Ідентифікаційний дискурс є ключовим елементом формування національної ідентичності, оскільки він визначає способи, через які педагогічний працівник усвідомлює себе частиною нації. Смисли та практики, що лежать в основі цього процесу, формують ціннісно-смислове поле, яке впливає на національну свідомість і поведінку.

Смисли ідентифікаційного дискурсу, які визначають національну ідентичність, включають:

– почуття належності до національності;

– національні цінності та ідеали;

– національна історична пам’ять (спільні історичні наративи, які об’єднують людей певного етносу і формують відчуття спільності).

Практики ідентифікаційного дискурсу, які сприяють розвитку національної ідентичності, включають освітні, соціальні та культурні підходи:

– освітні практики (національна освіта та виховання, розвиток критичного мислення, рефлексія особистого досвіду участі у житті етносу);

– соціальні практики (участь у громадянській діяльності);

– культурні практики (популяризація національної культури, толерантності та міжкультурного діалогу).

До соціально-психологічних чинників становлення національної ідентичності педагогічних працівників відносяться:

– особистісні національні цінності;

– особистісні характеристики (готовність до національної партиципації);

– соціально-перцептивні характеристики (можливість етнічної самореалізації, етнічна консолідованість).

Ключовими принципами розвитку національної ідентичності особистості педагогічних працівників визначено такі:

– багаторівневість (конструювання має здійснюватися на макро-, мезо– та мікрорівнях, тобто на рівнях соціуму в цілому, освітніх інституцій, міжособистісних комунікацій);

– фасилітаційність (залучення людей, яких сприймають позитивно); активність (активна позиція суб’єктів освітнього простору, спрямована на зменшення впливу стихійних факторів);

– взаємозумовленість (урахування суб’єкт-суб’єктного характеру взаємодії);

– конструктивність (цілеспрямований підхід на всіх етапах);

– безперервність (процес має бути послідовним і безперервним).

Тобто, до основних соціально-психологічних чинників розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів П(ПТ)О відносимо:

– професійне освітнє середовище (спільні національні цінності і місія формування національної ідентичності, підтримка та обмін досвідом в процесі її формування, демократичний стиль управління в закладі освіти, позитивний морально-психологічний клімат, залучення педагогів до громадянської активності, позитивні моделі поведінки адміністрації та колег);

– особистісний розвиток педагога (рефлексія і самоаналіз педагогами власної діяльність та її відповідності національним цінностям, формування національної компетентності, активність, мотивація професійного та особистісного розвитку, яка сприяє формуванню активної позиції педагога);

– соціокультурне середовище (події в суспільстві, рівень активності громади, державна політика в сфері освіти).

Ремньова А. Г.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті охарактеризовано процес формування української національної ідентичності в учнівської молоді, визначено сутнісні ознаки цього поняття та історію його становлення. Проаналізовано чинники, які впливають на формування національної ідентичності у майбутніх педагогів в процесі їх професійної підготовки

Ключові слова: *українська національна ідентичність, національна свідомість, нація, майбутні педагоги, особистість.*

The article describes the process of forming Ukrainian national identity among schoolchildren, identifies the essential features of this concept and the history of its formation. The factors that influence the formation of national identity in future teachers during their professional training are analyzed

Key words: *Ukrainian national identity, national consciousness, nation, future teachers, personality.*

Актуальність дослідження проблеми формування національної ідентичності у майбутніх педагогів пов’язана зі змінами у соціально-політичній сфері, викликаними війною з сусідньою країною, необхідністю захищати свою державу, як на полі бою, так і в медіапросторі. В умовах збройної агресії росії проти України вивчення процесів формування і трансформації національної ідентичності сучасних українців, особливо здобувачів вищої освіти, є важливим завданням, вирішення якого дозволить створити ефективні стратегії національно-патріотичного виховання.

Формування української національної ідентичності молоді є багатогранним і складним процесом, який відбувається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, але сучасна українська педагогіка має відповідати на виклики сьогодення, окресленого війною, і знаходити відповіді на ключові питання щодо виховання учнівської молоді в умовах збройної та інформаційної агресії.

Оновлене розуміння патріотизму, звільненого від комуністичних залишків спільного з ворогом минулого співіснування, вимагає глибокого теоретичного переосмислення і формування оновлених компетентностей у майбутнього вчителя, зокрема громадянської, складовими якої є патріотизм, національна свідомість, українська національна ідентичність та українська громадянська ідентичність.

Ідею збереження української державності та консолідації українського громадянського суспільства було покладено в основу Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023 р.). Цей Закон не тільки визначив мету, завдання, принципи, особливості реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, а й визнав їх важливими складовими забезпечення національної безпеки України [4].

Варто зазначити, що формування української національної ідентичності

взаємопов'язане з формуванням національної свідомості і по суті є комплексним феноменом, що включає в себе усвідомлення особою належності до української нації, знання історії, культури, традицій, мови, символів свого народу.

Проблему формування національної свідомості, як складової національного виховання, досліджували видатні українські вчені минулого: філософ Г. Сковорода вивчав поняття «народність» у площині виховання; педагог К. Ушинський розглядав громадянськість як характерну рису народності, підкреслював значення народної школи, рідної мови як основних засобів виховання патріотизму; С. Русова зосередила увагу на організації українського шкільництва, обґрунтування ролі рідної мови у вихованні; І. Огієнко відстоював ідею рідномовного родинного виховання, заснованого на християнських ідеалах; Г. Ващенко досліджував вплив християнської моралі на українську національну систему освіти.

Продовжуючи педагогічну традицію, представлену всією духовною культурою українського народу і сконцентровану у творчості Г. Сковороди, К. Ушинського, Г. Ващенка, С. Русової, Я. Чепіги, В. Сухомлинського та ін., сучасні вітчизняні вчені відроджують її та поглиблюють, розглядаючи питання національного виховання, формування української національної та громадянської ідентичності. Зокрема, громадянську складову національного виховання дослідили у своїх працях І. Бех, П. Вербицька, Ю. Завалевський Н. Косарєва, Л. Крицька, В. Поплужний, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, К. Чорна; теоретико-методологічне та аксіологічне підґрунтя проблеми національного виховання заклали Г. Васянович, О. Вишневський, П. Ігнатенко, І. Лебідь, І. Підласий, М. Стельмахович, Б. Ступарик та ін.

Проблема сутності національної свідомості знайшла своє відображення у працях вітчизняних філософів, таких як А. Бичко, І. Надольний, Л. Сохань та у дослідженнях видатних зарубіжних філософів І. Канта, К. Роджерса, Е. Фромма та ін. Загальнопедагогічні аспекти підготовки майбутнього вчителя досліджували О. Антонова, О. Дубасенюк, Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Кічук, О. Куцевол. Ціннісні мотиви формування громадянсько-патріотичної культури молоді висвітлено у працях О. Безкоровайної, М. Сметанського, Г. Тарасенко, Г. Шевченко, І. Шоробури.

Зростання інтересу до проблеми формування національної ідентичності в Україні відбулося після встановлення незалежності і триває до сьогодні. Актуальні питання цієї проблеми розглядали в своїх працях науковці І. Бех, С. Бойко, Є. Бистрицький, К. Журба, Г. Касьянов, В. Мартинюк, Л. Нагорна, Г. Палій, М. Степико та інші. Але окремі аспекти цієї проблеми ще потребують ґрунтовного дослідження.

У різні історичні періоди найвидатніші науковці свого часу – філософи, педагоги, психологи досліджували проблему підготовки майбутнього вчителя до виховання учнівської молоді**.** В останні десятиліття вітчизняні науковці В. Андрущенко, І. Бех, В. Бондарь, Л. Вовк, І. Зязюн, О. Мороз, В. Семиченко, О. Савченко, О. Сухомлинська, Г. Троцко та інші розглянули у своїх працях не тільки тенденції розвитку вищої освіти, а й окремі аспекти професійної

підготовки майбутніх вчителів.

Метою статті є визначити сутнісні ознаки поняття українська національна ідентичність та охарактеризувати чинники, що впливають на її формування у майбутніх педагогів.

Проблема формування української національної ідентичності у майбутніх педагогів в умовах російсько-української війни набула особливої актуальності і потребує ґрунтовного осмислення основних дефініцій теми. Згідно Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023 р.), українська національна ідентичність – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [4]. Розглянемо поняття «нація», яке є ключовим для розуміння національної ідентичності.

За визначенням видатного педагога, науковця Григорія Ващенка, нацією вважають єдність поколінь людей – сучасних, минулих і майбутніх. Націю творить спільність походження(крові), території, мови, культури, традиції. Але особливо він вирізняє свідомість своєї окремості, що є категоричною передумовою її існування [2, с. 97].

К. Ушинський зазначав, що нація – це сукупність різноманітних ознак душі, розуму й тіла, що виражається в характері, поведінці, способі мислення, психології людини [3, с. 145].

Історично нації виростали з однойменних народностей або були результатом об'єднання декількох народностей. Найбільш ґрунтовне визначення поняття нації знаходимо у сучасного дослідника М. Степико, і вважаємо, що нація – це спільність індивідів, пов'язаних свідомістю своєї добровільної громадянської єдності, спільністю походження, мови, віросповідання, побуту, звичаїв, історичного минулого та солідарністю соціальних і політичних інтересів сьогодення; це історичн спільність людей, яка утворюється в процесі формування спільності території, економічних зв'язків, особливостей культури й характеру, що становлять якісні ознаки нації [6, с. 30].

Отже, нація має свої особливості – фізичні, психічні, свої здібності та нахили, вдачу і призначення на землі. Цементуючою силою нації є національний дух, відчуття успіхів і кривди, яку їй завдають інші народи, а також воля жити вільно і самостійно.

Формування національної ідентичності безпосередньо пов'язане з національною свідомістю, яка є своєрідним соціокультурним феноменом, що зароджується і розвивається в залежності від соціальних, політичних та історичних процесів. Складовими національної свідомості є когнітивно-ціннісна (знання, уявлення, цінності) та емоційна (вірування, емоції, символи). Взаємодія цих складових створює неповторний духовний світ нації.

Загалом, ідентичність як елемент загального вікового розвитку особистості має важливе значення, її розвиток полягає в переході від

невизначеної ідентичності до визначеної, зрілої. Перед тим, як свідомо обрати ідентичність, особистість переживає сумніви, а потім свідомо робить вибір [1, с. 20].

Розвиток особистості неможливий без усвідомлення приналежності до певної нації та побудові особистісної ідентичності на основі національних цінностей, мови і традицій. Тому виховання національної свідомості у майбутніх вчителів передбачає усвідомлення ними своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, утвердженню національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. А головне полягає в тому, що усвідомлення своєї національної ідентичності має стати поштовхом до практичних дій – збереження та захисту своєї держави, свого народу.

Для виховання національної свідомості та української національної ідентичності у майбутніх вчителів необхідно залучити виховний потенціал дисциплін педагогічного напряму підготовки: педагогіки, історії педагогіки, теорії виховання, основ педагогічної майстерності, методики виховної роботи та включити в ці курси такі теми для вивчення, як: «Національна своєрідність виховання»; «Шляхи і методи формування національної ідентичності в учнівської молоді»; «Ідентичність особистості як умова її розвитку».

Враховуючи, що сьогодні соціальні мережі, маніпулятивні інформаційні кампанії, ідеологічні атаки створюють виклики для формування стійкої національної самосвідомості, необхідно впроваджувати спецкурси або включати у основні курси теми з медіаграмотності та інформаційної безпеки.

Студентам слід пам’ятати, що інформаційна війна має певне підґрунтя: на території України проживає велика частка російськомовного населення, відлученого від української мови внаслідок багаторічної політики зросійщення; протягом минулого століття відбулась деформація історичної пам’яті, перекручування історичних фактів аж до заперечення автентичності української мови, культури та самого існування нації; культивування ностальгії за радянським минулим; використання політтехнологій з метою розмежування регіонів України та боротьба за другу державну мову – російську [7, с. 4-5]. Всі ці чинники ворог активно використовує у інформаційній війні.

Варто зазначити, що під час засвоєння теоретичного матеріалу запропонованих тем , пов’язаними з формуванням національної свідомості та національної ідентичності, необхідно використовувати інтерактивні методи навчання – дискусії, дебати, мозкові штурми, гейміфікацію тощо, які забезпечать не тільки глибоке засвоєння основних теоретичних положень, а й сприятимуть розвитку критичного мислення та вмінню працювати в команді.

Особливу увагу у підготовці майбутніх педагогів до формування національної ідентичності в учнівської молоді слід приділити включенню їх у активну і свідому національно-патріотичну діяльність: участь у волонтерських організаціях, пов’язаних з допомогою збройним силам України; проєктна діяльність, у межах якої студенти можуть створити власний продукт і презентувати його. Зокрема, таким продуктом може стати реальна або віртуальна кімната-музей, де представлені фото та речі тих, хто захищав нашу

свободу у російсько-українській війні. Або створення відеороликів, артпроєктів, літературних та художніх творів національно-культурного спрямування про свої мрії та бачення майбутнього в рідній країні. Отже, як зазначає С. Сисоєва, організація проєктної діяльності забезпечить практичне застосування отриманих результатів, які можна побачити, осмислити, відчути, застосувати у реальному житті [5, с. 120].

Реалізувати патріотичні цінності на практиці допоможе участь у патріотичних акціях та флешмобах, екскурсіях та відвідуваннях місць національної пам'яті (музеї, меморіали, історичні місця); участь у виставках, конкурсах, театралізованих виставах, концертах, присвячених героїчним сторінкам історії України. Таким чином, студенти отримають практичний досвід роботи по формуванню національної ідентичності і зможуть його використати у майбутній професійній діяльності.

Національна ідентичність – поняття багатогранне і різнопланове. Основними сутнісними ознаками української національної ідентичності є усвідомлення приналежності до своєї нації, а також спільна назва, символи, географічне та етносоціальне походження, історична пам'ять, духовно-культурні цінності, українська мова і народні традиції.

Освіта і виховання відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності. Тому процес професійної підготовки майбутніх педагогів має бути спрямований на виховання у молодого покоління патріотизму – любові до своєї Батьківщини, громадянської відповідальності та готовності захищати інтереси своєї держави. Це допоможе у збереженні національної ідентичності українців, державного суверенітету та територіальної цілісності нашої країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І.Д. Ідентифікація у вихованні особистості. *Рідна школа*, 2013. №4-5. С.20-25

2. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Т.1. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.

3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів. Дрогобич. Коло. 2006. 326 с.

4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

5. Сисоєва С.О. Особистісно-зорієнтовані педагогічні технології: метод проектів. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: практико-орієнтований збірник / ред. І.Г. Єрмаков. Київ: Вид-во "Департамент", 2003. С. 119–124.

6. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К.: НІСД, 2011. 336 с.

7. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження): науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. О. Журби. Черкаси: ЧОІПОПП, 2017. 83 с.

Рогальська-Яблонська І.П.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуалізовано на важливості проблеми полікультурного виховання молодого покоління, формування толерантного ставлення до культур поліетнічного складу населення

нашої держави за умови збереження власної етнонаціональної ідентичності. Наголошено, що національна ідентифікація як соціально-психологічний процес ототожнення індивіда зі своєю нацією постає важливим механізмом соціалізації молодого покоління, спрямованої на формування особистості як суб'єкта певної національної спільноти. Підкреслено, що полікультурне виховання особистості перетворює різноманітність українського суспільства у дієвий чинник її соціалізації й набуття національної ідентичності, допомагаючи сформувати багатогранну суб'єктивно-полікультурну картину світу.

***Ключові слова**: національна ідентичність**,** полікультурне виховання, соціалізація особистості, толерантність, культура, полікультурність.*

The significance of multicultural education for the younger generation is emphasized, particularly in fostering a tolerant attitude toward the diverse cultures within the multiethnic population of our state while preserving one's own ethnonational identity. It is highlighted that national identification, as a socio-psychological process of an individual's self-association with their nation, serves as a crucial mechanism for the socialization of young people, shaping them as members of a specific national community. Furthermore, it is underscored that multicultural education transforms the diversity of Ukrainian society into an effective factor for socialization and the acquisition of national identity, facilitating the formation of a multidimensional, subjectively multicultural worldview.

***Keywords**: national identity, multicultural education, personality socialization, tolerance, culture, multiculturalism.*

У сучасних умовах повномасштабної війни росії проти України актуалізується соціальне замовлення на дослідження проблем взаємозв'язку української національної ідентичності та полікультурності у контексті виховання молодого покоління та його соціалізації у полікультурному українському соціумі без загрози розколу та конфліктів. Актуальність та гострота проблеми формування національної ідентичності дітей та молоді обумовлюється наявністю поліетнічного складу населення нашої держави, оскільки на її території проживають представники понад 130 національностей та народностей, кожен з яких вважає певний регіон України своєю Батьківщиною. Як наголошує М. Степико, «українське суспільство є мультикультурним зі складною структурою ідентифікацій, які не завжди мають спільні національні засади» [7, с. 5].

Проблемою формування національної ідентичності дітей та молоді, яка з 2014 р. набула особливої актуальності, займаються сучасні вітчизняні вчені – І. Бех, О. Докукіна, В. Желанова, К. Журба, Л. Канішевська, О. Пометун, С. Федоренко, І. Шкільна та ін. Російська військова агресія, соціокультурні зміни сучасної ситуації, осмислення історичних здобутків українського народу в галузі науки, освіти й культури та їх переоцінювання спонукають дослідників актуалізувати розробку проблеми формування національної ідентичності молодих громадян України як одного із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення. Як влучно наголошує І. Бех, «Національна ідентичність – унікальне явище, що є символом гармонійного розвитку народу, особливо у час його найбільших напружень. Утверджуючись у загальній ідейно-ціннісній подібності, вона призводить до його єдності як кінцевого стану. Останній конституює всенародне прагнення і в той же час неперевершене досягнення, на основі якого й можуть вершитися суспільно важливі справи, що сягають справжніх височин нації» [8, с. 5]. Сучасні українські науковці стверджують, що в умовах сьогодення, з одного боку,

відбувається стирання сформованих культурних кордонів, що розширює можливості комунікації дітей та молоді та умови їхнього позиціювання серед інших спільнот у соціокультурному просторі, здійснення життєвого вибору. З іншого боку, в процесі міжкультурної взаємодії відбувається зміна ціннісних орієнтацій, що супроводжується внутрішньо-особистісними та міжособистісними депривaціями та конфліктами. Тому й не дивно, що сучасні вчені відмічають «кризу національної і національно-культурної ідентичності як на рівні окремої особистості, соціальних груп, так і в межах суспільства, що безпосередньо впливає на проблеми соціалізації сучасної молодої людини» [2, с. 18].

Зазначимо, що соціальне становлення особистості є складним процесом її входження в культурний простір соціуму. Високоосвіченою особистістю людина стає, лише пізнавши і засвоївши багатогранний світ культури із усіма його соціокультурними зв'язками, стосунками, соціальними ролями та інституціями, моральними нормами, ідеалами тощо. Насправді культура людства завжди будувалася на основі взаємодії людини з навколишнім світом. Як продукт людської думки, вона має три форми: буття природне, антропологічне і соціальне. Природне буття передбачає окультурення природи, освоєння її ресурсів; антропологічне – окультурення людини, формування її ціннісних орієнтацій на основі загальнолюдських та національних цінностей; соціальне буття – передбачає формування культури взаємин у суспільстві, толерантну взаємодію між людьми. Відтак, соціалізація особистості як процес засвоєння та відтворення особистістю культури суспільства не зводиться лише до адаптації, а передбачає насамперед розвиток здатності розуміти, адекватно інтерпретувати соціально-культурну ситуацію, мобілізувати свій особистісний потенціал для вирішення різного роду завдань та доцільного, мотивованого, виваженого перетворення полікультурної дійсності. Сьогодення вимагає перенесення акцентів на взаємодію культур, на істотно новий, якісний рівень функціонування і сприйняття розмаїття культур у суспільстві. Ситуація, в якій опинилася сьогодні Україна, є підтвердженням цього: «ні в кого на сьогодні не викликає заперечення той факт, що нині Україна переживає складні часи ідентифікаційної кризи, ознаки якої найбільш чітко проявляються насамперед на рівні загальнонаціональної ідентичності. Її відсутність призводить до конфліктів, з одного боку, на рівні всієї держави, а з другого – на рівні регіональних спільнот, провокуючи часто незрозумілі вимоги щодо мовних, етнокультурних та інших запитів. Загрозливим наслідком кризи ідентичності можна вважати й відсутність гармонії між загальнонаціональними та приватними інтересами окремих груп населення, що стає підґрунтям міфотворчості про загрозу їх етнічній ідентичності та відриву цілей держави від реальних потреб та інтересів населення» [4, с. 258].

Сьогодні у державі прийнятий Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), де українську національну ідентичність визначено як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та

етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [3]. Відповідно у Законі проголошено мету державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: «досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина» [3]. Тому багатонаціональний соціум України і відповідне полікультурне середовище, в якому соціалізуються та виховуються українські діти, обумовлюють необхідність формування їхньої національної ідентичності та важливість полікультурного виховання, оскільки саме в дитинстві створюються найбільш сприятливі умови для формування полікультурного світобачення, активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, засвоєння духовних цінностей українського народу, національної самобутності, базованої на толерантному ставленні, що передбачає право кожного на власні переконання і обов'язок визначати це право за іншими. Наявність ідентичності як особистісного утворення, на переконання О. Пометун, «…дозволяє людині формувати себе у всьому багатстві відносин з навколишнім світом і визначати систему цінностей, ідеали, життєві плани і орієнтири. Людина з розвиненою ідентичністю більш послідовна у своїх діях, бачить перспективи свого життя і почувається більш благополучною» [6, с. 62].

Зауважимо, що національна ідентифікація особистості – це процес ототожнення, уподібнення особистістю себе з певною нацією, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних норм, цінностей, взірців, культури, традицій, обрядів, фольклору, мови тощо. Змістом цього процесу, як вказує О. Шевченко, є «суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як результат формування відносно стійкої системи усвідомлюваних уявлень і оцінок реально існуючих диференціюючих та інтегруючих ознак життєдіяльності нації, а також прийняття групових цінностей та норм» [9, с. 6]. Ми поділяємо підхід О. Шевченко до характеристики національної ідентичності за трьома аспектами: «як соціально-психологічний наслідок когнітивно-емоційних і ціннісних процесів ідентифікації особистості з національною спільнотою; як мотиваційно-когнітивний стрижень національної самосвідомості особистості; як надважливий елемент у загальній структурі соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості». В аспекті зазначеного важливим є розуміння авторкою національної ідентичності як «новоутворення, розвиток якого триває впродовж усього життя людини, проходячи у своєму становленні певні фази, зумовлені віковими етапами психічного та фізичного розвитку особистості» [9, с. 11].

У наукових дослідженнях М. Козловець національна ідентичність визначається як «підтримка і відтворення відповідного комплексу цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, що складають визначальну культурну спадщину нації, а також ототожнення окремих індивідів із цією спадщиною,

системою цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій» [4, с. 197]. Саме тому особистісно зорієнтованого освіта має допомагати дітям, як представникам різних культур поліетнічного складу населення нашої держави, не лише співіснувати, але й жити разом, керуючись засвоєними принципами толерантності та гармонійної взаємодії. Полікультурне виховання особистості перетворює різноманітність українського суспільства у дієвий чинник її соціалізації й набуття національної ідентичності, допомагаючи сформувати багатогранну суб'єктивно-полікультурну картину світу. Отже, ефективність процесу становлення національної ідентичності особистості визначається розмаїттям поліетнічних впливів, взаємодій суб'єкта з носіями культурно-історичного досвіду народів, що населяють Україну. Мова йде про істотні зміни у вимогах до результатів освіти, виховання та соціалізації сучасного молодого покоління, а саме: необхідність формування готовності та здатності особистості до життя у відкритому багатонаціональному суспільстві, де співіснують представники різних національних та етнічних груп, які водночас є носіями різноманітних культурних традицій. Як вказує І. Бех, природним є те, що «основним шляхом духовного виховання особистості має стати залучення її до світу культури, науки, мистецтва, яке ґрунтується тільки на раціональній основі і здатне розкрити кожному вихованцеві велич пізнавальної і трудової діяльності людей, ні з чим незрівняне почуття душевної особистості, співпричетності з іншими людьми, винятковість і неповторність кожної людини; здатне стати основою для творчої самореалізації і самовиховання підростаючої особистості» [1, с. 1]. Вочевидь, стає актуальним розуміння освіти як особливої сфери сприяння соціокультурному розвитку дітей і молоді в обумовленому соціальною метою полікультурному середовищі, забезпечення їхньої причетності до усіх зразків культури сучасного соціального простору. Чим глибший зв'язок цього середовища з теорією та історією культури, тим міцніше закріплюються у процесі формування особистості патріотизм, загальнолюдські та національні цінності. Отже, прилучаючись до культури, в якій акумульовані символи, звичаї, вміння, цінності, ідеї, традиції попередніх поколінь, оволодіваючи ними, молоде покоління засвоює спосіб соціокультурного існування в сучасному полікультурному просторі. Формуючи національну ідентичність дитини варто показати їй, що унікальність рідної культури можливо пізнати та відчути через «діалог культур», зіставляючи культури різних народів для виявлення їх особливостей та спільних рис, що забезпечує формування здатності до культурної ідентифікації, розвитку емпатії, толерантності, доброзичливого ставлення до людей інших національностей і позитивного ставлення до себе як носія національної культури. Оскільки одним із важливих завдань освіти є надання молодому поколінню допомоги у соціалізації з орієнтацією на загальнолюдські цінності, то важливо віднайти ефективні шляхи виховання дітей на засадах терпимості, толерантності та ненасилля, що грунтуються на знанні їх психологічних механізмів та педагогічних аспектів цієї проблеми і передбачають формування у дітей уявлень про життя людей в різних країнах; про розмаїття різних культур, в яких проживають люди; виховання позитивного ставлення до різноманітних

культур, до їх традицій та звичаїв; розуміння і прийняття культурних відмінностей; формування умінь і навичок продуктивної взаємодії з представниками різних культур; виховання толерантності, поваги до особистості, до її прав і свобод, соціокультурних норм і правил співжиття у полікультурному соціумі. Такими ефективними шляхами формування національної та національно-культурної ідентичності в умовах російсько-української війни, на думку сучасних науковців, є: «поширення ареалу спілкування українською мовою; доступ до правдивої інформації та розвиток критичного мислення; формування національної свідомості та самосвідомості; культивування національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості; впровадження ефективних реформ; подолання ксенофобії та нетерпимості; дотримання політичної рівності громадян України, вираженої в чинній системі прав і обов'язків, звернення уваги на спільність громадянської культури та ідеології; виховання молоді на основі національних цінностей» [2, с. 20].

Отже, ми поділяємо позицію тих учених, які вважають, що в узагальненому вигляді мета полікультурного виховання полягає у формуванні особистості, здатної до активної творчої діяльності у сучасному полікультурному освітньому просторі, яка зберігає свою соціально-культурну ідентичність, прагне до розуміння інших культур, поважає розмаїття культурно-етнічних спільнот, уміє жити у мирі та злагоді з представниками різних рас, національностей, вірувань. Розв'язання цих завдань можливе за наявності сприятливих організаційно-педагогічних умов для залучення молодого покоління до етнічної, національної та світової культури, формування на цій основі готовності та уміння жити у багатонаціональному соціумі, утверджувати себе у світі через неперервний діалог як з іншими суб'єктами, іншими культурами, так і з самим собою.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І.Д. Психологічний супровід особистісно орієнтованого виховання. *Початкова школа.* 2003. № 3. С. 1- 6.
2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. Випуск 30. С.17-22.
3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Режим доступу: https:// zakon.rada.gov.ua
4. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Монографія. Житомир. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
5. Колюбаєв А. Збереження української культурної ідентичності як фактор дножаврtворення. *Українознавство,* 2023. №3 (88). С. 256-266.
6. Пометун О. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український Педагогічний журнал*, 2023. Вип. 2. С. 62–72.
7. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2011. 336 с.
8. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ: «Компрінт». 2024. 232 с.

9. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук. Спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ. 2005. 20 с.

Скуратко Т. М.

МИСТЕЦТВО У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Основна увага у науковій розвідці зосереджується на особливостях застосування «мистецтва війни» у виховній роботі з дітьми та молоддю, зокрема, при впровадженні проєктної діяльності в контексті патріотичного виховання. Описано цілий цикл творчих проєктів, розроблених та апробованих командою «Патріотичні й небайдужі», які проводилися у закладах культури та освіти Тернопільщини.

Ключові слова: *«мистецтво війни», патріотичне виховання, освітній волонтерський проєкт, творчий проєкт.*

The main focus of scientific research is on the specifics of applying the «art of war» in educational work with children and youth, in particular, when implementing project activities in the context of patriotic upbringing. A whole cycle of creative projects developed and tested by the «Patriotic and Carefree» team, which were held in cultural and educational institutions of the Ternopil region, is described.

Key words*: «art of war», patriotic upbringing, educational volunteer project, creative project.*

Мистецтво у всі часи виступало ефективним чинником формування національного духу. У «темні» часи дуже добре видно людей, які несуть світло, людей, які випромінюють це світло у своїй творчості, бо ж направду, коли «в нації вождя нема, тоді вожді її поети» (Є. Маланюк). Саме митці у найскладніші моменти національного буття у яскравих образах втілювали дух народу, його прагнення до справедливості, свободи – особистісної, національної, духовної. Наша держава сьогодні переживає «темні» часи, коли йде жорстока боротьба за право бути самостійною нацією. І це природно, що за духовну Україну йде боротьба «і мечем, і пером», бо митець теж «пером той меч одведе!» (І. Драч). Мистецтво в прямому значенні не може стримати ворога, але воно, безперечно, має велику силу, ментальну силу, бо ж і сам ворог прагне знищити нашу культурну спадщину, нашу духовність (пригадаймо лише собі розстріляний рашистами пам'ятник Т. Шевченку в селищі Бородянка, що на Київщині; розстріляний росіянами портрет Шевченка, – окупанти вправлялися у стрільбі в шкільному класі, намалювавши на чолі поета коло, яке мало слугувати мішенню, – в одному зі звільнених прикордонних сіл, що на Харківщині; розстріляний рашистами «Кобзар» Шевченка; зруйновані ворогами українські школи, культурні пам'ятки; влучання ракетою у Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди тощо). Однак ми віримо, що нашу духовну міць ворог не зможе здолати, бо «істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише тінь її» (Г. Сковорода), бо в єдності наша сила, бо, ставши на захист своєї Батьківщини «і мечем, і пером», ми вистоїмо, як і вціліла статуя Г. Сковороди – великого українського мислителя, просвітителя-гуманіста,

поета, байкаря, педагога, співака, музиканта, фундатора української «філософії серця», ідеї «сродної праці» (скульптура І. Ястребова), яка на вході до експозиції Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди непохитно зустріла 7 травня 2022 року вогонь.

Понад одинадцять років українці виборюють свої національні права, свободу, а разом з тим і витворюють «мистецтво війни», бо «крилатим ґрунту не треба» (Л. Костенко). Саме мистецтво допомагає подолати колективну травму війни, плекати в собі ціннісні орієнтири, не зважаючи на жорстокість воєнної реальності, бути високогуманним суспільством, не бути духовними сліпцями, бо «сліпі очі, коли затулені зіниці» (Г. Сковорода). Так важливо у час воєнного лихоліття навчити підростаюче покоління не зневіритися, не спустошитися духовно, навчити вірити у добро, перемогу світла, справедливості, а ще надважливо – навчити любити усе своє, рідне: мову, літературу, культуру, історію. Саме тому, на нашу думку, пріоритетним завданням української освіти усіх рівнів (від дошкільної до вищої) є патріотичне виховання дітей та молоді. Вважаємо, що ефективним засобом патріотичного виховання дітей та молоді є «мистецтво війни». У цьому контексті важливу роль, на нашу думку, відіграє проєктна діяльність, адже вона «забезпечує зацікавленість здобувачів освіти у створенні творчих проєктів, їх креативної презентації, аналізі діяльності, прагненні у вдосконаленні…; допомагає їм зорієнтуватися у суспільному вирі подій та явищ – соціальних, економічних, політичних, інформаційних, а також оволодіти досвідом суспільного життя, проявити свою громадську позицію, творчо самоствердитися і (що сьогодні так важливо) позитивно впливати на масмедійний простір, утверджувати, збагачувати, поширювати своє, рідне: мову, історію, літературу, культуру» [9, с. 80]. Переконані, що в умовах воєнного навчання саме проєктна форма дозволяє наблизити освітній процес до життя та соціальних потреб здобувачів освіти усіх рівнів, «навчальний матеріал адаптувати до реальних життєвих ситуацій, а процес набуття нових знань зробити цікавим, простим і доступним» [9, с. 80].

Патріотичне виховання дітей та молоді засобами «мистецтва війни» із залученням проєктних технологій, на нашу думку, дає можливість «оживлювати» навчальний матеріал, сприяє створенню сприятливого психологічного клімату, що є надзвичайно важливим в умовах воєнного навчання. «Мистецтво війни» допомагає долати колективну травму, проєктне застосування такого мистецтва робить освітній процес максимально відкритим, а відносини «педагог – здобувач освіти» – довірливими, щирими, теплими. Таким чином стирається бар’єр у спілкуванні, адже «розмовляти з дитиною буває складно і в мирний час, а війна робить спілкування ще складнішим та створює додаткові труднощі» [10, с. 6]. Погоджуємося з думкою учасників волонтерського проєкту «Як ти, брате?», що робота з дітьми у воєнний час повинна базуватися на таких чотирьох принципах, як «щирість, реальність, єдність, відповідальність» [10, с. 9]. Саме проєктне навчання із застосуванням засобів «мистецтва війни» сприяє дотриманню цих принципів. Такий висновок ми можемо зробити, опираючись на власний практичний досвід (діяльність

освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі», до складу якого входять: *Н. Сеньовська* (кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти ТНПУ ім. В. Гнатюка; керівниця проєкту); *Т. Скуратко*, (кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання); *І. Скасків*, (менеджер підтримки у Ветеранському просторі «Дім ветерана»). Зауважимо, що освітній волонтерський проєкт «Патріотичні й небайдужі» [5] було створено у жовтні 2021 року, а його метою було «вести роз'яснювально-інформаційну діяльність серед дітей і молоді стосовно ситуації в країні, пов'язаної з російською агресією (волонтерство, безпека, інформаційна гігієна, соціальна адаптація людей, які постраждали від війни); формувати у свідомості дітей та молоді позитивний образ українського героя-захисника. Зауважимо, що освітній волонтерський проєкт «Патріотичні й небайдужі» з початку повномасштабного вторгнення посилив свою діяльність в руслі патріотичного виховання» [8, с. 45].

Учасниці освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі» за час діяльності (понад три роки) переконалися, що в умовах воєнного навчання важливо залучати дітей та молодь до таких творчих проєктів, які б мали важливу виховну мету – прищеплювати дієву любов до Батьківщини, плекати рідну мову, сприяти поширенню українського контенту в соцмережах, захоплюватися мистецькими творами українських митців, заохочувати до читання українських книг, слухати українську музику, популяризувати творчість українських митців-воїнів, вивчати історію України, пропагувати знання всього свого, плекати українські звичаї, традиції, виховувати повагу до українських воїнів-героїв, власне національне «Я» тощо. Цікаво, що усі творчі проєкти учасниками освітньої волонтерської команди «Патріотичні й небайдужі» розроблялися із врахуванням набутків «мистецтва війни», що наближувало дітей та молодь до проблем сьогодення. Варто назвати перш за все проєкт «На сторожі духу нації», метою якого є популяризація творчості видатних українців: науковців, поетів, письменників, культурних діячів, літературних критиків, академіків, славістів, поліглотів, перекладачів, артистів, композиторів, громадсько-політичних діячів, видавців, медійників, художників, воїнів тощо. У рамках цього проєкту уже було креативно представлено творчі портрети Г. Сковороди, Т. Шевченка, У. Самчука, Л. Українки та Л. Костенко. Важливо, що основні віхи життєвого та творчого шляху великих українців командою освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі» висвітлювалося із врахуванням набутків «мистецтва війни». *Цікавим також виявився творчий проєкт «Шевченко тримає стрій».* Так, намагаючись наблизити Шевченка до сучасності, розробники зробили акцент на тому, як Кобзаря демонструють сучасні українські художники (О. Грехов, Н. Дубів, Ю. Журавель, А. Єрмоленко, К. Лісова, В. Печуркін, С. Пущенко, Ю. Шаповал, #Sociopath тощо). Надзвичайно важливим, на нашу думку, було висвітлення «участі» Т. Шевченка «у всіх знакових подіях останнього десятиліття: Тарас як символ Майдану (на щитах, в мемах, як одна з «Ікон Революції», автор знаменитого «вогонь запеклих не пече»); радіомарафон «Шевченко мобілізує»

на початку АТО (2014 р.); щорічний мистецький фестиваль «Ше.Fest» в с. Моринці (його гаслом стали слова «Шевченко чинить опір!»); Кобзар як бренд (рокер, байкер, Супермен, Будда); мистецький проєкт 2016 року «Війна: Шевченків вимір»; відповідний тематичний постер як частина проєкту «Діячі України» клубу ілюстраторів Pictoric (2016 р.); виставка Олександра Грехова «Квантовий стрибок Шевченка. Метро» (2019 р.); лекція Ігоря Хворостяного у просторі Litosvita на тему «Шева форева чи Тарас Григорович навіки» (7 березня 2019 року); новий фільм 2020 року «Тарас. Повернення»; авторський проєкт С. Пущенка «Фронтовий кобзар» − колажі Шевченка та фото із зони бойових дій на Сході України (2021 р.); Тарас на бордах після 24 лютого 2022 року; загальнонаціональна акція «Шевченко закликає, Україна перемагає!» (9 березня 2022 року, на 208-й день народження Кобзаря та 14-й день від початку віроломного вторгнення росії в Україну в соцмережах українці розміщували фото та дизайнерські малюнки, колажі та графіку зі зображенням Пророка); роботи, на яких Тарас з джавелінами чи байрактарами; оновлення старих знакових художніх робіт (плакат В. Касіяна «Гнів Шевченка – зброя перемоги» трансформували, замінивши у гаслі «Смерть фашистським окупантам» літеру «ф» на «р»); арт-роботи, що демонструють силу духу українців (К. Лісова: «Бородянський рушник» з фото знищених будинків і портретом Кобзаря); пам’ятна монета 2023-го року «Нескорений Тарас» (на згадку про «розстріл» росіянами пам’ятника Шевченка в Бородянці); виставковий проєкт «Територія свободи: Майдан» до 10-ліття Революції гідності та 210-ї річниці від дня народження Тараса (2024 р.)» [7, с. 270]. Заслуговує на увагу акцент розробників творчого проєкту на питанні ролі творчості Т. Шевченка для українських захисників, питанні, як слово Кобзаря надихає наших воїнів на боротьбу, слугує для них ідейним щитом (демонстрація відеоролика «Що було би, якби Кобзар повернувся на цю землю в наш час?» у виконанні бійцями 10-ї Гірсько-штурмової бригади (2020 р.); демонстрація світлин українських захисників, одягнутих у бронежилети із написаними на них віршованими рядками Шевченка). Родзинкою також було зачитування поезії «Шевченкові» (2023 р.) співзасновника «Всеукраїнського форуму військових письменників» В. Скоростецького, а також поезій інших авторів-воїнів, що представлені в антології військових письменників «Голоси», у якій міститься «репрезентативна вибірка текстів тих авторів, які за шість років стали осердям Форуму військових письменників у Львові. Є абсолютно ексклюзивні матеріали, як ніде не публікувалися, навіть у соцмережах» [2, с. 4].

Як творчий проєкт учасників освітньої волонтерської команди «Патріотичні й небайдужі» із врахуванням набутків «мистецтва війни» було розроблено лекцію-презентацію «Міфи, які нас тримають», яка передбачала використання таких мистецьких матеріалів: звернення гурту «Kalush Orchestra» зі сцени Євробачення; кліпи О. Пономарьова з друзями − «Україна переможе!» та гуртів «Енджі Крейда» − «Враже», «Мері» − «Рускій ваєнний карабль, йди на#уй!», «Kozak System» − «Азов – сталь».

Цікаво, що лекція-презентація «Міфи, які нас тримають» супроводжувалася «демонстрацією (на 31 слайді) творів сучасного

образотворчого мистецтва (картини О. Шупляка – «Боги», частина серії «Андрофаги в Україні»; волонтерський календар «Так, як відьма скаже»; «Бавовнятко» С. Олсевської; марка «Рускій воєнний корабль…»; «Ірпінь» мисткині Natasha le; логотип організації порятунку тварин від війни «UAnimals»; зображення з проєкту «Наші котики» М. Пащук; обкладинка манги «Привид Києва» від Мацуда-сан; ілюстрація «Пташка з Азовсталі» d-bulbotka) та фото воєнної тематики (бійці на відпочинку, черги у військкомати, наслідки битви на Ірпіні, обстріли Чорнобаївки, окопи росіян в Рудому лісі, жінка біля розбомбленого будинку, острів Зміїний з висоти пташиного польоту, Змієві Вали під Білгородкою; український військовий льотчик). Було висловлено рекомендацію для слухачів ознайомитися із сучасними літературними казками (вже є відеообробка та аудіозаписи): львів'янки Д. Корній «Про рудого лиса із Рудого лісу» та тернополянки І. Мацко «Пташка зі сталі» [7, с. 268]. Учасниці освітньої волонтерської команди «Патріотичні й небайдужі», проводячи заняття із здобувачами освіти (дошкільнята, молодші школярики) з елементами казкотерапії, переконалися, що саме казка є прекрасним інструментом, який допоможе дитині пояснити складні реалії життя в умовах війни, подолати психологічні проблеми, пізнати неусвідомлений внутрішній світ, знайти взаєморозуміння з однолітками та дорослими, засвоїти загальноприйняті правила, долати труднощі. А казки патріотичного змісту допомагають виховувати щирих патріотів рідної землі, бажання бути корисним і дієвим в боротьбі за свободу свого народу. Для занять з елементами казкотерапії рекомендуємо використовувати казки Д. Корній із книги «Пасіка Україна» («Чорнобай із Чорнобаївки», «Острів Зміїний», «Казка про рудого Лиса із Рудого лісу», «Гусьо-Невезусьо», «Пасіка «Україна», «Як ти, кухонна шафко?», «Привид Києва») [3] в поєднанні із творчими майстер-класами (наприклад, виготовлення паперових квітів перемоги).

Зауважимо, що з досвіду команди «Патріотичні й небайдужі» цікавими для дітей та молоді в контексті патріотичного виховання є різноманітні творчі проєкти із врахуванням набутків «мистецтва війни», де чільне місце відводиться зустрічам-обговоренням воєнної літератури (із запрошенням митців, що воюють, або воювали), презентаціям книжок митців-воїнів (М. Микуся, Ю. Матевощука, П. Маги, В. Пузіка, Г. Бабича, А. Дроня, Є. Жарікової, О. Положинського, П. Вишебаби, С. Буля, В. Карпиленко, М Кривцова тощо), творчим читанням поезії, що твориться під кулями, творчим обговоренням кращих зразків материнської прози (книга М. Вітишин «Мій син – кіборг» [1], художньо-документальної повісті Л. Орляк «Ти зробив усе, що зміг» [4]). На наше переконання, в контексті літературного краєзнавства у навчальних закладах Тернопільщини доцільним є контекстуальне опрацювання повісті Л. Орляк «Ти зробив усе, що зміг», присвяченої «світлій пам'яті мого сина, молодшого сержанта, командира гармати протитанкового батальйону 128-ї окремої гірсько-піхотної Закарпатської бригади О. Орляка, всім захисникам української держави в російсько-українській війні» [4, с. 3]. Вважаємо, що «вивчення повісті Л. Орляк дасть чітке уявлення школярам про те, що російсько-українська війна в Україні триває уже понад 10 років, з 2014

року, а також у їхній уяві постане образ хороброго воїна-захисника своєї країни, виникне бажання завжди стояти на сторожі свого, рідного (мови, культури, літератури, історії, території)» [6, с. 97].

Вважаємо, що мистецький контекст в руслі патріотичного виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим і зреалізовується у повному обсязі засобами проєктної діяльності (перегляд фільмів на воєнну тематику з подальшим обговоренням; відвідування театральних вистав патріотично-національного спрямування з подальшим обговоренням; лекції-презентації та лекції-обговорення на патріотичну тематику; відвідування мистецьких виставок у музеях, бібліотеках тощо з подальшим аналізом; створення патріотичного континууму в соцмережах; організація креативних мистецьких перфоменсів; проведення творчих акцій тощо), що сприяє формуванню у підростаючого покоління дієвої любові до України, почуття відповідальності за її долю.

Список використаних джерел та літератури

1. Вітишин М. Мій син – кіборг. Тернопіль: Джура, 2022. 96 с.
2. Голоси. Антологія військових письменників / упорядкув. Пилипець. Київ: ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с.
3. Корній Д. Пасіка «Україна» та інші казки з війни. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 64 с. (Серія «Казки сучасних авторів»)
4. Орляк Л. Ти зробив усе, що зміг. Художньо-документальна повість. Тернопіль: Джура, 2017. 88 с.
5. Освітній волонтерський проєкт «Патріотичні й небайдужі». Група у соціальній мережі «Фейсбук». URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142
6. Сеньовська Н., Скуратко Т. Особливості вивчення патріотичної повісті Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» на уроках літератури рідного краю в навчальних закладах Тернопільщини. Перехресні стежки та поза ними: розвиток жанрів та стилів у літературі (присвячена 75-річчю з дня народження професора Миколи Ткачука): матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 7 листопада 2024 року / за заг. ред. С. В. Бородіци. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2024. С. 94-98. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/35229/3/Tkachyk_Konf.pdf
7. Сеньовська Н., Скуратко Т., Нестайко І. Лекція-презентація як форма патріотичного виховання (на матеріалі роботи освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі»). Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 79. Том 2. 304 с. С. 261−272. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/79_2024/part_2/42.pdf
8. Сеньовська Н. Л., Скуратко Т. М. Проєктна діяльність як складова освітнього волонтерства: практичний компонент. Наука та освіта як фактори соціально-економічного розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Чернігів, 29 жовтня 2024 р). Research Europe, 2024. 118 с. С. 44−47. URL: https://researcheurope.org/book-67/
9. Скуратко Т. Проєктна діяльність у системі підготовки вчителя-словесника. Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 листопада 2023 року). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 79-83.
10. Як ти, сонечко? Як розмовляти з дитиною під час війни. Посібник волонтерського проєкту «Як ти, брате?». Видання восьме. 37 с. URL: https://yakty.com.ua/about-us

Таранченко О. М.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОСТІ

Соціокультурні перетворення в Україні мають значний вплив на впровадження інклюзивної парадигми як в освітній системі, так і загалом у суспільстві. Серед важливих векторів, за якими наразі мають відбуватися соціокультурні трансформації, виокремлено ті, що дотичні до інклюзії. Серед них: зміна суспільної свідомості та ставлення до інклюзії; подолання стереотипів і дискримінації; формування культури рівності й толерантності; розвиток інфраструктури для інклюзивних трансформацій; соціальна реінтеграція військових і людей, які постраждали від війни та ін.

Ключові слова: *соціокультурні перетворення, інклюзія, інклюзивна освіта, люди з ООП, технології інклюзивної освіти.*

Sociocultural transformations in Ukraine have a significant impact on the implementation of an inclusive paradigm both in the educational system and in society as a whole. Among the important vectors along which sociocultural transformations should take place, those related to inclusion are highlighted. Among them: changing public consciousness and attitudes towards inclusion; overcoming stereotypes and discrimination; forming a culture of equality and tolerance; developing infrastructure for inclusive transformations; social reintegration of military personnel and people affected by war, etc.

Keywords: *sociocultural transformations, inclusion, inclusive education, people with disabilities, inclusive education technologies.*

Важливість соціокультурних перетворень в Україні зумовлена надшвидкими змінами у геополітиці, світовій економіці, технологіях тощо. Вони є ключовою умовою забезпечення стабільного розвитку держави в епоху глобальних драматичних світових трансформацій. Зважаючи на надскладні й тяжкі роки війни, наше суспільство потребує глибоких перетворень у соціокультурній та ціннісно-світоглядній сферах, забезпечення належної якості життя усіх громадян задля відбудови країни з урахуванням сучасних і майбутніх екзестенційних викликів. Такі перетворення є необхідним етапом на шляху до сталого розвитку, основою для підтримки конкурентоспроможності, збереження та розвитку культурної ідентичності, соціальної згуртованості нашого суспільства. Актуальність таких змін очевидна і внаслідок інтеграції України до світового простору, культурної глобалізації, а також зважаючи на масштабність соціально-економічних повоєнних планів.

Соціокультурні перетворення, зокрема з філософської, соціальної та освітньої позицій, розглядаються як взаємопов'язані й такі, що відображають складні, багатогранні процеси та глибокі трансформації в суспільстві. Так, до прикладу, філософські підходи допомагають зрозуміти сенс цих змін, соціальні – окреслюють їх вплив на суспільство, а освітня сфера є ключовою для підготовки людей до нових викликів. Стисло оглянемо ці вектори.

З філософських позицій сутність соціокультурних перетворень можна розглядати з різним фокусом уваги (зокрема через призму таких категорій, як буття, знання, цінності, розвиток суспільства та людини тощо). В контексті інклюзивності важливими аспектами є, зокрема, такі знакові тенденції:

– *Постмодернізм і плюралізм.* В умовах глобалізації та динамічних технологічних змін певною мірою «розмивається» традиційна ієрархія знань/переконань, що породжує різноманітність світоглядів і культурних

підходів. Це спричиняє зміну парадигм із традиційних на більш відкриті та інклюзивні форми мислення.

– *Філософія діалогу.* У світі, де взаємодія між різними культурами посилюється, актуальним стає підхід до діалогу як до засобу досягнення взаєморозуміння і вирішення конфліктів у різних сферах.

– *Екзистенційний аспект.* Питання самореалізації людини та її ролі у суспільстві стають дедалі гострішими. Кардинальні зміни ведуть до пошуку сенсу життя в умовах швидких соціальних і культурних трансформацій.

Із соціальних позицій бачиться так, що перетворення відбуваються під впливом змін у технологіях, економіці, політиці, культурі та інших важливих сферах. Ми звертаємо увагу, зокрема, на такі маркери:

– *Глобалізація.* Дедалі стрімкіше відбуваються процеси зближення націй і культур через економічні, політичні та інформаційні зв'язки. Глобалізація сприяє обміну ідеями але, водночас, спричиняє й напруженість через культурну гомогенізацію і втрату локальної ідентичності.

– *Інформаційне суспільство*. В сучасному світі інформація і знання стають надважливими ресурсами. Це впливає на всі аспекти життя, зокрема і професійну реалізацію, освіту, соціальні відносини тощо. Наразі виник новий прошарок суспільства – «знаннєві працівники». Натомість старі звичні професії витісняються або суттєво трансформуються.

– *Соціальна мобільність та нерівність*. Очевидно, що технологічні та економічні зміни можуть як збільшувати можливості для соціальної мобільності, так і поглиблювати соціальну нерівність. Зростає поляризація між різними соціальними групами залежно від доступу до ресурсів і освіти.

Освіта є важливою сферою, що, водночас і відображає, і породжує соціокультурні зміни. Отож, звертаємо увагу на такі суттєві тенденції:

– *Демократизація освіти.* Сучасні технології дають змогу розширити доступ до освіти через дистанційне навчання, відкриті освітні ресурси, онлайн-курси тощо. Це можливість отримувати освіту з буть-якого регіону світу, але також створює виклики щодо якості знань та контролю.

– *Інтернаціоналізація освіти.* Освіта стає глобальнішою, що відображається у підвищенні мобільності студентів і викладачів, поширенні міжнародних освітніх програм тощо. Водночас, зростає потреба в адаптації освітніх програм до мультикультурних, глобальних та інших викликів.

– *Навчання впродовж життя.* Швидкі технологічні та соціальні зміни потребують постійного оновлення знань, навичок, компетенцій. Освіта стає безперервним процесом, який триває упродовж усього життя, що змінює традиційні моделі навчання та спонукає до змін системи освіти загалом.

Соціокультурні перетворення в Україні мають значний вплив на освітню систему, зокрема на впровадження інклюзивної парадигми. Ось кілька векторів, які пов'язують ці процеси:

– *Демократизація суспільства.* Україна за останні десятиліття пройшла шлях значних змін у напрямі демократизації та забезпечення прав людини. Інклюзивна освіта є відображенням цієї тенденції, позаяк ґрунтується на ідеях рівноправності, доступу до освіти для всіх учнів, незалежно від їхніх

індивідуальних особливостей.

– *Плюралізм і мультикультуралізм.* Соціокультурні зміни в Україні пов'язані з розвитком плюралізму та мультикультуралізму, що знаходить своє відображення у потребі створення інклюзивного середовища. У суспільстві поступово зростає розуміння необхідності врахування культурних і соціальних відмінностей для забезпечення рівного доступу до освіти.

– *Інтеграційні процеси.* Інтеграції сприяє запровадження європейських стандартів у різних сферах, зокрема й в освіті. Інклюзія є одним із пріоритетів освітньої політики ЄС, і цей підхід активно впроваджується в Україні через адаптацію української освітньої системи до європейських норм.

– *Зміни у ставленні до людей з ООП.* Інклюзивна освіта в Україні стимулює зміни в суспільному ставленні до людей з ООП. Це сприяє підвищенню їхньої соціальної мобільності та участі в житті суспільства на рівних умовах. Завдяки соціокультурним перетворенням громадськість почала розуміти важливість залучення таких осіб до всі аспектів соціального життя.

– *Зміни педагогічних підходів.* Нині освітні заклади дедалі більше орієнтуються на особистісно орієнтовані підходи у навчанні. Інклюзивна освіта має стати важливою частиною цієї тенденції, позаяк передбачає гнучкість підходів до навчання з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня.

Все це й обумовлює світоглядні трансформації в освітній сфері на сучасному етапі. Один зі знакових векторів таких змін – впровадження інклюзивної парадигми, що реалізується нині через низку освітньо-технологічних кластерів (технології соціокультурного перетворення, технології менеджменту системи освіти / управлінські технології, технології співпраці/взаємодії, технології супроводу / сервісної підтримки, технології асистування / тьюторської підтримки, технології викладання/навчання). Взаємообумовлені і взаємопроникаючі напрями технологізації в освіті дітей з ООП, сукупно складають потужний і дієвий технологічний ресурс, який забезпечуватиме подальший сталий розвиток української системи освіти (поширення інклюзивної практики та утвердження нової парадигми освіти осіб з ООП), а також належну якість послуг їх супроводу в різних інституційних умовах. Базисний комплекс (кластер) технологій соціокультурного перетворення (на рівні груп / класів / освітніх закладів → малої громади → ширшого соціуму → суспільства в цілому) спрямований на перетворення освітньої системи на структуру, що постійно навчається, якісно змінюється, здатну застосовувати/продукувати нові знання, сенси, цінності. Йдеться про плекання здатності суспільства до самооновлення. Тобто суспільство (громадяни індивідуально і колективно) має бути здатним упродовж усього життя здійснювати якісні зміни (в своєму житті, житті спільноти – на мікро і макрорівнях) в умовах глобальних, полікультурних і динамічних трансформацій людства. Ці параметри можна вважати невід'ємними складниками функціонування систем/інституцій/індивідуумів у постмодерному суспільстві. Для подальшого втілення інклюзивної парадигми в освітній системі України необхідно фокусувати увагу на таких векторах

соціокультурних перетворень, як от:

1. Зміна суспільної свідомості та ставлення до інклюзії.

Йдеться про певні *морально-ціннісні норми* як основу для розвитку якісної освіти дітей з ООП (результат: збалансована емпатія і збереження автономності кожної особистості). Сучасна освітня система має прагнути змінити життя учнів, плекаючи в них Людину, здатну жити і продуктивно працювати в суспільстві, яке стає дедалі динамічнішим і складнішим, збалансовано поєднуючи опіку і мобільність, рівність всіх і винятковість кожного. Трансформації мають привести всіх учасників освітнього процесу до беззастережного дотримання морально-етичних норм; визнання цінності кожної дитини, незалежно від її особливостей або відмінностей; прийняття і підтримки права дітей відкрито проявляти соціальне, культурне та інше розмаїття у всіх аспектах освітньої діяльності та життєдіяльності загалом; безбар'єрності нашого суспільства в найширшому сенсі.

Подолання стереотипів і дискримінації. У суспільстві досі існують стереотипи щодо людей з інвалідністю та інших осіб з особливими освітніми потребами. Необхідно проводити активні інформаційні кампанії, що сприятимуть формуванню позитивного ставлення до них та загалом до інклюзії. Це надзвичайно важливо, зважаючи на всі наслідки війни.

Поінформованість громадськості. Інклюзивна парадигма передбачає, що суспільство має краще розуміти права людей з інвалідністю/ з ООП, їхні потреби та потенціал. Важливо підтримувати громадські ініціативи, що сприяють популяризації інклюзивної культури.

2. Формування культури рівності й толерантності.

*Педагогічна підготовка***.** Освітяни мають отримати належну підготовку з інклюзії, щоб вони могли забезпечити якісний ефективний навчальний процес для всіх учнів.

Мультикультурна освіта. Зважаючи на кількість переміщених осіб з різних регіонів України, важливо підтримувати культурне різноманіття, що сприятиме усталенню толерантності.

3. Соціальна реінтеграція військових і людей, які постраждали від війни.

Соціальна справедливість *та інклюзивність.* Необхідно підтримувати ініціативи, спрямовані на подолання нерівності та дискримінації, забезпечення рівних можливостей, рівного доступу до ресурсів для всіх громадян, зокрема етнічних меншин, людей з обмеженими можливостями здоров'я та ін. Надзвичайно важлива інтеграція в суспільство вразливих верств населення (внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю, національних меншин та ін.). Соціокультурні перетворення мають сприяти підвищенню рівня толерантності, **соціальної мобільності** та інтеграції різних етнічних, релігійних та соціальних груп в єдину національну спільноту. Це передбачає розвиток програм соціальної адаптації, міжкультурного діалогу та подолання дискримінації.

Інтегрування ветеранів війни. Повноцінна соціальна адаптація військових, які повернуться з війни, передбачає і їхнє інтегрування в освітні процеси. Необхідно розробляти спеціальні освітні програми та розширювати

підтримку для осіб, які отримали інвалідність під час війни, втім хочуть здобути освіту/змінити професію тощо.

Психологічна підтримка. Люди, які постраждали від війни (військові, діти, переміщені особи), потребують психологічної реабілітації та підтримки тривалий час. Це передбачає беззаперечну готовність освітньої системи до надання відповідних послуг, щоб уможливити безбар'єрний доступ до освіти та психологічну допомогу всім, хто цього потребує.

4. Розвиток інфраструктури для інклюзивних трансформацій.

Доступність освітніх закладів. Повоєнна реконструкція всіх освітніх закладів має враховувати головні принципи інклюзії – безбар'єрний доступ для людей з інвалідністю, належне устаткування для дітей з ООП тощо.

Цифровізація освіти. Дистанційна освіта, що активно розвивалася останні роки, має бути доступною для учнів з ООП. Це потребує адаптації освітніх платформ і впровадження технологій, що забезпечують інклюзивне навчання для різних вікових груп учнів.

5. Економічні та соціальні трансформації.

Фінансування інклюзивної освіти. Ефективне впровадження інклюзивних практик очевидно потребує додаткових інвестицій у підготовку кадрів, розвиток матеріально-технічної бази та підтримку нововведень, визначених у нормативно-законодавчому полі.

Соціальна підтримка сімей. Родини учнів з ООП очевидно потребують додаткових ресурсів для забезпечення повноцінного освітнього процесу й розвитку дітей. Держава має створювати низку додаткових програм соціальної підтримки таких сімей (особливо зважаючи на наслідків війни).

6. Інклюзія у професійній освіті та на ринку праці.

Інклюзивна освіта у професійних і вищих закладах освіти. Необхідно створювати умови для продовження освіти осіб з інвалідністю та постраждалих від війни у професійних і вищих закладах освіти, а також «освіти другого шансу» для тих, хто не мав змогу здобути якісну освіту внаслідок війни.

Інклюзивний ринок праці. Як під час війни, так і у повоєнний період надгострою бачиться необхідність підтримки людей з інвалідністю у професійному розвитку і доступі до робочих місць. Це передбачає нові форми партнерства між державою, роботодавцями та освітніми закладами.

В межах цього технологічного кластеру вбачається за необхідне розробляти та удосконалювати окремі технологічні напрями, як от, наприклад: технології для створення інклюзивного освітнього середовища, технології для розвитку комунікації та співпраці, технології для соціального інтегрування через активну участь та інтеркультурну взаємодію тощо. Технології соціокультурного перетворення передбачають партнерство з місцевими громадськими організаціями, культурними установами, що може стати важливим компонентом освітнього процесу, а заклади освіти перетворити на осередки для малих громад, ставши центрами підтримки та розвитку.

Ці та, безумовно, низка інших векторів соціокультурних перетворень мають суттєве значення для побудови інклюзивного освітнього середовища в повоєнній Україні, що відображатиме принципи рівності, толерантності та

підтримки для всіх груп населення, зокрема тих, хто має особливі освітні потреби, постраждав від війни або має інші відмінності. Саме в такому напрямі слід у подальшому здійснювати системно-еволюційні зміни, щоб інклюзивна форма навчання розвивалася під впливом аксіологічних трансформацій.

Закономірно, що втілення інклюзивної парадигми, як поетапний процес взаємообумовлених трансформацій, пов'язане з комплексом змін на всіх щаблях освітньої системи. Для поширення інклюзивної освітньої практики необхідні реальні зміни: на рівні усталення загальнолюдських прогресивних ціннісних орієнтацій; встановлення нового інклюзивного менеджменту (по всій освітній вертикалі); переосмислення ролей і відповідальності всіх суб'єктів освітнього процесу; реорганізації системи механізмів надання послуг підтримки тощо.

Список використаних джерел та літератури

1.Alla A. Kolupayeva, Oksana M. Taranchenko, Lidmyla V. Koval-Bardash, Oksana I. Chekan, Larysa M. Nakonechna. *Pedagogical technology in teaching children with special educational needs in the context of inclusive education* /Tecnología pedagógica en la enseñanza de niños con necesidades educativas especiales en el contexto de la educación inclusive/ Apuntes Universitarios, 2022. № 12 (3), P.38-57. ISSN: 2304-033https://doi.org/10.17162/au.v12i3.1102

2. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний документ]. Режим доступу: http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku

3. Фулан М. *Сила змін. Вимірювання глибинних освітніх реформ.* Літопис, Львів, 2000. 269 с.

Тиханська Ю.О.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА

У статті проаналізовані психологічні аспекти формування національної ідентичності, паралельно з якою відбувається активізація моральних та духовних цінностей в учасників освітнього процесу. Цей процес відбувається на засадах українського народознавства. Доведено актуальність та важливість формування православних ціннісних орієнтацій, що входить до архетипу нашого народу, впровадження в суспільній свідомості традиційної цінності сім'ї та шлюбу, вікових установок народної моралі щодо дошлюбної поведінки молоді, захисту дітей від занепаду і деградації.

Ключові слова: *національна ідентичність, українське народознавство, сенс життя, цнота, благочестя.*

The article analyzes the psychological aspects of the formation of national identity, in parallel with which the activation of moral and spiritual values in the participants of the educational process occurs. This process takes place on the principles of Ukrainian ethnography. The relevance and importance of the formation of Orthodox value orientations, which are part of the archetype of our people, the introduction of the traditional value of family and marriage in the public consciousness, age-old attitudes of folk morality regarding the premarital behavior of young people, the protection of children from decline and degradation are proven.

Keywords: *national identity, Ukrainian ethnography, meaning of life, chastity, piety.*

З точки зору психології ідентичність – це властивості, індивідуальність,

вірування, вигляд і /або висловлювання, які вирізняють людину або групу. Індивідуальністю людина є від моменту народження. Близько трьох років у неї формується особистісна ідентичність, тоді коли вона усвідомлює і виділяє себе із соціуму та на весь світ заявляє: «Я сама», «Я сам!». Якщо батьки докладають зусиль, паралельно в її житті відбувається формування національної ідентичності. Вона природньо засвоює код вібраційний, даний Згори саме на нашу територію – українську мову, коли тільки нею послуговуються найрідніші, слухає мамину колискову і вчиться доброзичливості і лагідності. Її оточують кольори, притаманні українській державності. Вона споживає національні страви.

На свято чи в неділю багато хто має шляхетну звичку одягати всією сім'єю вишиванки і йти до церкви. Чому при одяганні у національний стрій якимось дивним чином бадьоріє дух? Певне, сучасні українці інтуїтивно відчувають дію тих таємних символів, які гармонізують життя. Так, у вишиванці закодовано потужний дух народу. Через віки, тисячоліття долинає до нас співуча мелодія народних орнаментів, призначена не лише для очей, але й для розуму та серця. У садочку дітки вивчають першу в своєму житті патріотичну пісеньку. Хлопчик вчиться у дідуся майструвати, а відомо, українець умів сам виготовити від ложки до колиски. Дівчинка під керівництвом бабусі вишиває свій перший рушничок.

Якщо це міські жителі, які вже і виросли на асфальті, то майже кожен бажає мати у своїй квартирі бодай картини, де хата під стріхою, а на ній гніздо лелеки, барвінок, мальви, верба біля води… і наші предки у своєму відмінному від усіх інших націй одязі – на жаль, далекі за виглядом від нас, сучасних.

Таким чином, повсякденна присутність елементів національної самобутності, якщо вона ще й культивується сімейним оточенням, стають для дитини особисто значущими цінностями. Таке ототожнення особистості з національною спільнотою, яке базується на стійкому емоційному зв'язку, є дуже міцно вкоріненим, вічним.

Українська ідентичність представляється не лише як злиття звичаїв, обрядів, мови, але й внутрішнє відчуття приналежності до рідної землі. В умовах воєнного стану формування національної ідентифікації у школярів відбувається в екстремальних умовах, прискореними темпами. Я за фахом психолог, тому мені часто доводиться мати бесіди, малювати з дітьми. Майже в усіх малюнках, під час спілкування на будь-яку тематику в маленьких творців яскраво присутня національна ідентифікація. Вона виражено сформована у наших захисників та у членів їх сімей. Вона є тою рушійною силою, яка дає силу вистояти в нелюдських умовах, яка дає жагу до перемоги. В. Бехтерєв, наш видатний фізіолог, психіатр, соціолог, був переконаний у тому, що в період соціальних криз, зіткнення народів або воєн ключового значення набувають не зовнішні сили, зокрема влада, а моральні засади згуртованості особистостей. Згадаймо російсько-японську війну 1904-1905 років, що закінчилася нищівною поразкою Росії, незважаючи на її значні переваги у кількості населення (вдвічі), озброєні війська (у 55 разів), території, природних ресурсах тощо.

Ще один потужний внутрішній аспект нашої національної ідентичності,

високе почуття гідності і вдячності Богові за наше українське коріння.

Спадкова інформація в геномі людини напрацьована всіма попередніми поколіннями, не знищується, а зберігається та доповнюється. Всього 1,2 % генів «працює», 98,2 % – це минула та майбутня еволюція.

Спадкова інформація в клітині реагує на вібрації мови. Існуючі в свідомості людини системи понять та суттєві особливості її мислення визначаються тією мовою, носієм якої вона є. Системи окремих мов не тільки по-різному фіксують соціальний досвід, але надають своїм носіям не співпадаючі шляхи осмислення дійсності та особливості його сприйняття.

Пам'ять роду та світло майбутнього в спадковій інформації людини – ось що є основою національно-культурної ідентичності.

Тіло людини складається з 10 у 15 ступені клітин. Кожна клітина має цілісну генетичну інформацію, а не тільки свою частку.

Минуле, сучасне та майбутнє існують лише на макрорівні, на мікрорівні, – вони об'єднані. На мікрорівні все відбувається тут та зараз і залежить від свідомості спостерігача (ефект Зенона),тому так необхідно мудрому вчителеві впливати на свідомість учня.

ДНК – це машина часу, в ній минуле, сучасне та майбутнє існують одночасно. Майбутнє вже існує в наших генах. Воно розгортається в залежності від свідомості, тому виховання національної самосвідомості впливає на націєтворення народу. Розділення часу відбувається на рівні розгортання інформації в клітині, тому спадкова інформація, яка є записаною в генах наших дітей відновлюється при повторному відтворенні і це можна назвати «нащепленням на родовий корінь предків». Невеликий практичний приклад. Проводжу з дівчатками заняття «Писанка», вчимося виготовляти справжню, не видуту, ту яка зберігається роками. Фото не може вловити те натхнення, з яким працюють діти – старанно, зосереджено, навіть розмовляють впівголоса, непевно, щоб не злякати Ангелів, які тут же невидимо присутні при цьому дійстві. Ось це нащеплення на родовий корінь відбувається і на інших, розроблених мною на основі народознавчих Книг заняттях, коли діти поринають у життя наших предків: «Життя: у чому його сенс?», «Між нами, дівчатами», «Привід до серйозних роздумів», «Хай зникне з нашого життя бич сатанинського управління – хмільне питво», «Каєта «Брехня», «Сила Слова» (2 заняття).

Всім відомо, що рівень моральності і духовності наших предків був значно вищим, ніж у нас, сучасних. За дослідженнями О. Стражного, автора книги «Українська ментальність», світосприймання жителів різних регіонів України досить-таки різнилось і різниться понині, (залежно від впливу сусідів-поневолювачів), і все ж у ключових питаннях вони сходилися на одному: життя у вірі і в благочесті, велика увага і обережність до Слова (бо Ним творився світ), пошанівок до батьків, до старших, прагнення зберегти честь свого роду, чистота до шлюбу молодих і вірність подружня, виховання дітей в багатодітних сім'ях у вірі, у праці, в любові.

Проте, найбільш цілісне і повногранне вираження стрижня духовності, тісно переплетеного з національною самобутністю збереглося аж до 60-70-х

років минулого століття у жителів південно-західних територій, що були під владою Австро-Угорщини, нинішньої Чернівеччини. Чому? Бо туди найпізніше завітала радянська влада зі своєю ідеологією.

Кілька десятиліть тому у процесі самовдосконалення і творчих пошуків я пізнала книги по народознавству буковинки Г. Маковій, відомої непересічної особистості, відмінника народної освіти, Ці Книги відкривають забуті і затоптані духовні скарби, напрацьовані віками, що і складають дух українського народу – високого і чистого.

Багато хто не знає, тим більше мої учні, а я із книг знаю: воно було – розмірене і благополучне життя українців у родинному колі, життя у Бозі і з Богом, де шукали найперше Царства Небесного, а Господь, знаючи потреби, додавав все інше. Наші попередники жили бідніше і значно важче трудились, але були, перевагою, порядніші, відповідальніші, мудрішими за нас. У більшості своїй неграмотні, народжували зі своєї, сповненої любов'ю, душі молитви, пісні, колядки, віншування. Я не кажу про винятки з правил, які, звичайно, були. Але, на жаль, на сьогодні, їхні правила стали винятком.

Опрацьовуючи народознавчі книги я отримала потужний поштовх до творчості, трансформувала знання через призму своєї свідомості як психолога і понесла їх для всіх, з ким доводилось мати справу по життю. Це були семінари, конференції, форуми в межах області, України і міжнародна на Тернопільщині. У видавництві «Факел Марії» у Чернівцях у 2020 вийшла у світ книга – збірник просвітницьких статей та занять з елементами тренінгу «Всьому початком є любов». Психологія – наука про душу. Вона може просто принести ситуативну розрядку, а може змінити життя людини, якщо ця психологія одухотворена.

Отже, до чого людина прагне? Заради чого живе? У чому сенс життя?

Важливо пропонувати дітям вищі моральні цінності та мету життя людини-християнина. Розповідаючи їм про життя наших предків приводжу дітей до думки, що сенс життя людського в тому, щоб душу свою до Бога чистою через всі життєві випробування пронести.

Виховання дітей у наших предків здійснювалось не дитиноцентровано, а навпаки, з прищепленням дітям бажання до самовіддачі, з формуванням потреби допомогти усьому живому. "Пошкодуєш дитину – занапастиш родину", – казали в народі. Тобто, проявиш невимогливість – прорветься ланцюжок, що веде до добра.

« - У кораблі свого тіла наша душа подорожує по цій землі одну небесну днину (в середнім – 72 роки), аби Господь Бог знав по екзамені, куди її примістити…

Йде душа щодень лиш на світло – довше служить їй корабель, ходить душа бездумно – будь-де може розбити його чи ощербити…» [2, с. 106]. (співати)

Гой я вийду серед поля –
Пташков заспіваю.
Що я вижу (бачу), чим си чудю (чудуюсь) –
Всьо – від Бога маю.
Що я вижу, чим си чудю –

Дав Творец із Неба.
То в цім файнім Божім світі
Бути гожим (добрим) треба.
Мати гожу, файну (гарну) душу,
Ні в чім не згрішити.
У цім світі, данім Богом,
Лиш добро творити… [1, с. 5].

«Ти прийшла, людино, на Землю здати екзамен на ВІЧНІСТЬ. Довести лукавому, який має право на тебе після падіння Адама і Єви, що тобі нічого від нього не треба – як би важко тобі не було, щоб по смерті тіла твого (кораблика, що носить твою душу життєвими випробування.» …[3, с. 234].

В народознавчих книгах, які я використовую у роботі подана детальна інформація до вступних бесід по профілактиці суїциду.

Що ми шукаємо, коли нам, здається, неймовірно важко? Полегшення, але самогубство ніколи його не приносить, а навпаки, приносить ускладнення устократ – людина зі своєю проблемою залишається навічно. Бо душа наша вічна. Душа – це те, що любить, ненавидить, страждає, радіє, сумує, співчуває, мріє, відчуває страх, біль. Душа – це енергетична сонячна іскра. Вона дається людині при зачатті. Її потрібно берегти.

Найбільше, що мене хвилює як психолога у роботі з дітьми – це питання морально-статевого виховання, бо інтимна сфера життя – одна з найважливіших. Це сфера формування нової людини, від її чистоти залежить наше і наших нащадків духовне, фізичне, психічне здоров’я.

Наскільки мені відомо, 20 % відводиться у програмі для інформування педагогами дітей та молоді про метод уникнення ризику в профілактиці репродуктивного здоров’я і 80 % – для методу зниження ризику, тобто пропаганди контрацепції. Я особисто займаюся поширенням і впровадженням у практику життя ідеї утримання від статевих стосунків до шлюбу. як вимоги часу, як здатність піднятися над своїми потягами, поставити їх собі на службу, а не здаватися під їх тиском. І ця теорія є зовсім не новою, а давно забутою старою. Наш глибоко віруючий український народ віками спирався на релігійні настанови стосовно початку статевого життя і одноголосно підтримував ідею статевого дошлюбного утримання.Статеві почуття обов’язкові у шлюбній любові, але вони й благословенні в ній. Якщо ми дбаємо про духовне здоров’я дітей, то повинні спрямовувати їх до чистоти і святості, а не до сексуальності.

В українській культурі існувало надзвичайно трепетне ставлення до дівочої цноти. До речі, цнотливість – це не лише фізіологічна недоторканість, це внутрішні опори в людини для добра, нормального розвитку особистості, це фільтри душі, які оберігають її від пошкодження та розтління.

То чому ж потрібно вінчатися? Тому що, коли ми беремося продовжувати людський рід без благословення Божого, то відбувається це, як у тварин – за інстинктами. То чи варто тоді сподіватися висот духу від наших дітей? Добре, якщо вродяться здоровими…

За мету у роботі з дітьми ставлю собі формування порядної моральної людини, патріота України. Якщо в дитини з раннього віку виховується висока

моральність на основі віри з дієвою любов'ю до своєї держави, то попри будь-які життєві випробування вона не перетвориться на космополіта чи на цивілізованого звіра. Якщо дитину виховують без Бога, то ... маємо те, що маємо. Сучасній дитині необхідно відкрити доступ до духовного світу. І таким був світ наших предків. Інновація педагогів зі Львівщини, Тернопільщини полягає у вивченні народної культури, яка на нашу думку жива і дієва – та платформа народної культури, звичаїв, оберегів, ритуалів, на якій близько тисячі років (від охрищення України-Руси) стояв українець із своєю сім'єю. По ній виразною червоною ниткою проходить віра в Господа, життя за Його заповідями, єднання із святими. Саме ця святість, прагнення жити у благочесті і чистоті є на сьогоднішній день найбільш актуальною, необхідною у нашому сучасному житті, щоб ми були зримими Богом, Він захищав нас, посилав мирне, благополучне життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Маковій Г. П. «Очі згори». Народознавчі новели. Київ: Генеза, 1996. 496 с.
2. Маковій Г. «У світі рослин» (Видання друге). Чернівці. «Факел пам'яті Марії». 2006.
3. Тиханський А. Тиханська Ю. Всьому початком є любов. Народознавчо-Просвітницьки Центр «Факел Марії». Чернівці, 2020.

Токарєва Л. Д.

ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітили ключові засади реалізації полікультурного виховання в закладі дошкільної освіти. Розглянули поняття полікультурного виховання і полікультурного середовища для дошкільника, в якому діти мають можливість взаємодіяти з представниками різних культур. Встановили, що полікультурне середовище допомагає дітям зрозуміти і поважати різноманіття світу, яке формує в них почуття толерантності та співчуття. Запропонували практичні рекомендації щодо здійснення полікультурного виховання дитини старшого дошкільного віку в сучасному дошкільному закладі освіти.

Ключові слова: *полікультурне виховання, полікультурне середовище, дитина дошкільного віку, дошкільник, заклад дошкільної освіти.*

The article highlighted the key principles of implementing multicultural education in a preschool educational institution. The concepts of multicultural education and a multicultural environment for a preschooler, in which children have the opportunity to interact with representatives of different cultures, were examined. It was established that a multicultural environment helps children understand and respect the diversity of the world, which forms a sense of tolerance and compassion in them. Practical recommendations were offered for implementing multicultural education of a child of senior preschool age in a modern preschool educational institution.

Keywords: *multicultural education, multicultural environment, preschool child, preschooler, preschool educational institution.*

Враховуючи культурно-історичний досвід, сьогодні, настав час відродження національної системи виховання, це не поступки назад, це відновлення кращих здобутків минулого, збагачення національних традицій

сучасним науковим змістом, щоб вивести незалежну Україну на рівень світової цивілізації. Нині, в умовах воєнного стану, особливу увагу прикуто до полікультурного виховання дітей дошкільного віку.

Саме сьогодні, звертаючись до свого родоводу, до свого коріння, вдивляючись, пізнаючи і розуміючи власну культуру, народні традиції нашої країни трохи по – іншому, трохи по - новому, через призму воєнного стану і воєнних дій, загострилась ця проблема. І, саме сьогодні перед дошкільними закладами повстало завдання краще пізнати особливості нашого менталітету, особливості нашої культури і краще пізнати культуру різних народів.

Для виконання цієї задачі важливо сформувати у дітей дошкільного віку багатоукладний менталітет, виховати повагу та толерантне ставлення до культур різних народів. Тож, важливим аспектом полікультурного виховання дітей дошкільного віку та їх зацікавленням культурою та традиціями свого й інших народів є створення полікультурного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти.

За визначенням П. Кендзьора полікультурне виховання особистості є сферою педагогічної діяльності, яка має на меті формування полікультурної компетентності, що забезпечує гармонійне співіснування представників етнічних, мовленнєвих спільнот у демократичному суспільстві. Воно передбачає формування особистості, яка зберігає власну ідентичність, позитивно сприймає інші культури, поважає соціальну та культурну різноманітність та здатна ефективно спілкуватися з представниками інших рас, етносів, конфесій, соціальних груп. [2.]

Для своєї статті використали визначення поняття «полікультурне виховання» О. Гукаленко, яка розглядає його як процес засвоєння цінностей і досвіду культури різних народів, жителів регіону, в якому мешкає дитина, що в свою чергу, є підґрунтям, базовою платформою до засвоєння цих цінностей загальнонаціональних та загальнолюдських.

У викладеній статті спираємось також на визначення В. Компанієць, яка представляє «полікультурне виховання» як процес формування у дітей навичок поведінки та розширення культурних горизонтів насичуючи її інформацією про особливості культури та менталітету інших народів і етносів. Тобто, полікультурне виховання передбачає формування особистості дитини, яка зберігає власну ідентичність, позитивно сприймає інші культури, поважає культурну різноманітність та здатна ефективно спілкуватися з представниками інших рас.

Зважаючи на це, в змісті освіти дошкільних закладів повинні бути представлені такі аспекти, як національна культура, традиції, духовні цінності, соціальні норми поведінки.

Для життя в полікультурному суспільстві надважливо озброїти дитину вміннями і навичками діалогу в полікультурному середовищі. Тож, важливими завданнями дошкільної полікультурної освіти є 1. всебічне опанування дітьми культури рідного народу, як обов’язкової умови залучення до інших культур; 2. формування у дітей уявлень про розмаїття культур у світі; 3. виховання позитивного ставлення до культури інших народів; 4. створення полікультурного середовища з метою залучення та інтеграції дітей до культури інших народів; 5. формування й розвиток умінь і навичок взаємодії з носіями інших культур.

Дошкільний заклад, слідуючи програмі полікультурного виховання має забезпечувати передумови для формування особистості, вихованої у традиціях

рідної культури і разом з тим відкритої до інших культур, ідей, цінностей.

Варто зауважити, що полікультурне середовище створене в дошкільному закладі, дає можливість дитині взаємодіяти з представниками різних культур, вивчати та приймати їхні звичаї, традиції, мову та цінності. В ідеалі таке середовище допомагає дітям зрозуміти і поважати різноманіття світу, а також формує в них почуття толерантності та співчутливості.

Важливо зрозуміти, що у будь – якій, окремо взятій країні, в кожного народу, історично складається своя власна національна система освіти, виховання, середовища. Українська нація має свою самобутню історію, свою ідеологію і філософію, свої етнічні і регіональні особливості, які закодовані і відбиваються у звичаях і традиціях українського народу, свою культуру побуту і проведення свят, свою оригінальну національну систему виховання. Тож, найважливішим завданням для педагогів стоїть прищеплення дітям поваги до культури свого народу, його традицій, до своєї мови та держави.

Наші науковці Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Н. Лисенко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Ю. Руденко, С. Русова, М. Стельмахович та ін. надавали особливого значення у висвітленні питань формування у дітей уявлень про рід, родину, родовід, рідню, оберіг, берегиня, що відзначались у багатьох публікаціях. Вони підкреслювали різні погляди і переконання, традиції і звичаї, спрямовані на організацію життєдіяльність підростаючого покоління, виховання його у дусі духовної культури нації. Свята, звичаї, обряди, зауважують науковці, невід'ємна частина культури суспільства, супроводжує людину на всіх етапах його розвитку. Вони впливають на свідомість людини, сприяють формуванню її світогляду, етичних та естетичних смаків і переконань.

Вищезгадані науковці надавали особливого значення народному мистецтву, що має дивовижну виховну силу і спрямованість. Вони особливу увагу, надавали народній творчості, як першооснові, джерелу виховання гармонійно розвиненої особистості. Вони пояснювали свою точку зору у розкритті перед дитиною світу краси, світу пісні, казки, вишиванки та витворів народних умільців.

Платформу полікультурної вихованості необхідно закладати в дошкільному віці, формуючи в дітей знання про багатокультурний, різнонаціональний світ. Разом з тим, полікультурне середовище визначається не стільки багатонаціональністю етносу, народу, але і їх вмінням взаємодіяти.

На що ж важливо звернути увагу дитини старшого дошкільного віку? Які стратегії допоможуть створити гармонійне та толерантне середовище, де дитина зможе розвиватися і вчитися без конфліктів. Де діти природним чином збагачуватимуться культурним спадком України, відчуватимуть гордість за свою національну приналежність і бажання дізнаватися більше про свою батьківщину?

Рекомендації щодо здійснення полікультурного виховання в сучасному закладі дошкільної освіти.

За допомогою правильно організованого полікультурного розвивального середовища можна вирішувати такі основні завдання полікультурного виховання як:

Підтримка толерантності – виховання дошкільників у полікультурному середовищі це можливість навчити дітей поважати різноманіття та розуміння інших культур. Вчасне пояснення педагогами, що всі люди різні, і це робить світ різноманітним, цікавим та багатогранним. Педагоги, в першу чергу самі

мають демонструвати толерантність та повагу до всіх культур через свою поведінку і взаємодію з дітьми та іншими дорослими.

Важливим аспектом полікультурного виховання є проведення заходів, які включають елементи різних культур. Наприклад, святкувати деякі національні свята різних культур, включати читання казок народів світу, легенд та історій українських і зарубіжних авторів. Разом з тим, використання казок народів світу дозволяє знайомити дітей старшого дошкільного віку з особливостями культури, культурних цінностей, звичаїв та традицій різних народів, розуміти їх ціннісні орієнтації, правила етикету тощо.

Такі знання корисні не тільки для розширення світогляду дошкільників, а й для осягнення загальної культури людини, формування самоповаги, що виявляється у шанобливому, чуйному, доброзичливому ставленні до себе та інших, незалежно від національності. Навчати дітей розуміти почуття інших, співчувати та допомагати, що допоможе уникнути конфліктів та зміцнить відчуття спільності.

Полікультурне виховання дає шанс, можливість співпрацювати педагогом з батьками створюючи єдиний підхід у вихованні толерантності та взаємоповаги в полікультурному середовищі. Співпраця педагогів з батьками у залученні їх до освітнього процесу, вельми важлива і надає можливість брати участь у сумісних заходах та ділитися безцінним досвідом.

Аспектом полікультурного виховання є включення елементів різних культур в навчальні програми, такі як історія, музика, мистецтво, свята та традиції, що більш широко і глибоко допоможе дітям знайомитися з різноманіттям цього світу.

Важливим аспектом полікультурного виховання є вивчення і використання рідної мови, що допомагає сформувати національну ідентичність. В той же час, знайомити дітей з різними мовами, що може включати вивчення базових фраз, співи пісень різними мовами, читання казок іншими мовами. Пісні, дитячі українські мелодії та музичні заняття допомагають дітям запам’ятовувати ці культурні елементи.

Полікультурне виховання несе в собі різного роду знання, інформацію доступні пояснення важливих історичних подій та постатей, які формували Україну. Організація зустрічей з людьми, які можуть розповісти дітям про українську культуру, звичаї та традиції. Впродовж усього життя, з народних традицій людина отримує значну кількість необхідної для її виживання та продовження власного роду інформації.

Народні традиції представляють усе розмаїття засобів кодування інформації: звукової, рухової, комунікативної та ін., що не тільки полегшує процес засвоєння її дитиною.

Пояснення значення державних символів, таких як прапор, герб та гімн. Педагогам важливо робити цей процес природним і цікавим, щоб дитина відчувала гордість за свою культурну спадщину. Знайомства з природою України педагогам важливо здійснювати через екскурсії, вивчення народних пісень та оповідань про рідну природу.

Аспект полікультурного виховання фокусує увагу педагогів на врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, зокрема її культурні традиції та звичаї, що допоможе їм відчути себе прийнятими і бажаними. Наявність певних іграшок, книжок, музичних інструментів та інших матеріалів, що відображають різні культури допоможуть тематично використовуватись в самодіяльних та сюжетно – рольових іграх, з подальшим обговоренням у

розвитку емпатії та соціальних навичок, здатності співчувати, співпрацювати та поважати інших.

Полікультурне виховання є дороговказом до мистецтва рукоділля. Педагоги повинні залучати дітей дітей до створення виробів із національними мотивами, малювання українських символів, створення вишиванок. Створення художніх проектів, що відображають різні культури, наприклад, малювання на теми культури африканських народів, створення японських оригамі тощо, допоможе сформувати уявлення про культурні цінності та традиції інших народів.

Формуючи полікультурну компетентність особистості можна застосовувати сучасні методи, тобто, інтерактивні технології, використовувати мобільні додатки, освітніх ігор та цифрових ресурсів для вивчення культури. А також вивчати українську культуру через сучасні мультфільми, кіно, музичні відео та соціальні мережі.

До традиційних методів ми віднесли фольклор та усну народну творчість, яка виражається у співах народних пісень, розповіданні казок та легенд, проведенні обрядів, проведення святкування народних свят за національними традиціями, що відображають культури різних народів.

Кожен підхід має свої переваги та вони можуть доповнювати один одного. Традиційні методи зберігають автентичність і спадковість культурних цінностей, тоді як сучасні методи роблять процес виховання більш інтерактивним та актуальним для нових поколінь. Використовуючи обидва підходи, можна створити багатогранне середовище, де діти зможуть глибоко зрозуміти і прийняти свою національну ідентичність.

Загалом, полікультурне середовище допомагає дітям рости відкритими до світу, розширює їхні горизонти і формує глибоке розуміння та прийняття різноманіття. Таке середовище дає дитині інформацію, уявлення про державу, народи, нації, суспільство, людство як узагальнені категорії; знання про те, що світ населяють різні народи, вони мають особливості зовнішнього вигляду, типові види занять, особливості побуту тощо.

Однією з рекомендацій полікультурного виховання може бути такий аспект, як проведення кулінарних експериментів. Знайомити дітей з різноманітною кухнею світу, через приготування і дегустацію традиційних страв різних народів.

Основи полікультурної вихованості необхідно закладати в дошкільному віці, формуючи в дітей знання про багатокультурний, різнонаціональний світ, знайомлячи з культурою, традиціями і звичаями різних етносів.

Дошкільні навчальні заклади можуть допомогти дитині швидше й глибше зрозуміти, усвідомити й оцінити і її власну культуру. Особлива роль належить, педагогу, вихователю, який, формуючи полікультурне світобачення дошкільників, збагачує їх досвід полікультурного спілкування, що є визначальним у їх подальшому житті.

Таким чином, підвищення значущості національних українських традицій, ознайомлення та вивчення культури різних народів у загальній системі освіти розширить загальні знання про культуру, мистецтво, традиції різних народів світу й сприятиме зміцненню взаєморозуміння між країнами та культурами.

Реалізація вищезгаданих стратегій, рекомендацій допоможе створити і виховати у дітей почуття взаємоповаги та розуміння, забезпечивши гармонійне, толерантне, полікультурне середовище, де діти природним чином збагачуються

культурним спадком України дізнаватися і, відчувати гордість за свою національну приналежність і бажання дізнаватися більше про свою батьківщину і про культурні цінності інших народів. Як важливо виховувати в дітях дошкільного віку повагу до різноманіття, та вчасне пояснення, що всі люди різні, а це робить світ цікавим та багатогранним.

Список використаних джерел та літератури

1. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія / Л. О. Хомич, Л. Ю. Султанова, Т. О. Шахрай. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 212 с.

2. Кендзьор П. Основні засади організації полікультурного виховання в педагогічній системі школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології Науковий журнал, 2016.* № 1 (55), 2016 Суми СумДПУ імені А. С. Макаренка. С. 213 – 221.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Астахова Марія Сергіївна, завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти», кандидат педагогічних наук

Бевз Тетяна Анатоліївна, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор

Береговська Наталія Олексіївна, заступник директора Судилківського ліцею Судилківської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області

Березівська Лариса Дмитрівна, дійсний член (академік) НАПН України, директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, доктор педагогічних наук, професор

Богатирьова Оксана Миколаївна, директор Берестинського закладу дошкільної освіти № 17

Божаківська Мирослава Олександрівна, заступник директора з навчально-виховної роботи Тернопільського ліцею № 21 – спеціалізованої мистецької школи імені Ігоря Герети

Бойко Світлана Миколаївна, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат філософських наук, старший дослідник

Бондар Людмила Іванівна, директор Малютянської гімназії Боярської міської ради

Бровко Катерина Андріївна, старший викладач кафедри англійської мови та комунікації Факультету романо-германської філології Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор філософії

Бучма Вікторія Володимирівна, старший науковий співробітник лабораторії навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Васильєва Світлана Андріївна, провідний науковий співробітник відділу дошкільної освіти та виховання, Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Вербицький Володимир Валентинович, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України, доктор педагогічних наук, професор

Вовк Мирослава Петрівна, завідувач відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Вовк Юлія Миколаївна, завідувач лабораторії соціальних інновацій кафедри соціальної роботи та реабілітації державного університету Київський авіаційний інститут

Вовченко Ольга Анатоліївна, старший науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, доктор психологічних наук, старший дослідник

Волік Наталія Миколаївна, старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти», доктор філософії

Вонітова Наталія Дмитрівна, методист закладу дошкільної освіти №118 Департаменту освіти та культури управління освітньої інфраструктури Львівської міської ради

Вороненко Лариса Володимирівна, керівник гуртка «Комп'ютерна графіка й анімація» комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради, керівник гуртка-методист;

Гончар Людмила Вікторівна, головний науковий співробітник відділу інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Горностай Павло Петрович, головний науковий співробітник відділу психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психологічних наук, професор

Грищенко Т.В., магістр культури та мистецтва, Слайго, Ірландія

Дегтярьова Галина Анатоліївна, завідувач кафедри методики навчання мов і літератури, Комунальний вищий навчальний заклад «Харківська академія неперервної освіти», доктор педагогічних наук

Жадан Ірина Василівна, головний науковий співробітник відділу психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Завгородня Олена Василівна, провідний співробітник лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, доктор психологічних наук

Зайченко Олена Вікторівна, завідувач відділу комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради, керівник гуртка-методист

Залужна Наталія Сергіївна, керівник гуртків комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю

Золотаренко Віктор Олегович, аспірант відділу соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України

Ільїн Володимир Васильович, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Канішевська Любов Вікторівна, заступник директора з науково-експериментальної роботи, Інституту проблем виховання НАПН України доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Караман Олена Леонідівна, ректор Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Кірсанова Марина Валентинівна, заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель англійської мови комунального закладу «Харківська гімназія № 148 Харківської міської ради Харківської області»

Ковалик Ігор Михайлович, провідний фахівець ТОКІППО, координатор і експерт обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області на 2021–2024 роки, голова ГО «Гуртом!»

Комиса Ірина Вікторівна, методист комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради, спеціаліст вищої категорії

Копилов Сергій Олегович, старший науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, кандидат філологічних наук

Корнієнко Анна Володимирівна, провідний науковий співробітник відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Коробка Лариса Миколаївна, головний науковий співробітник відділу психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник

Коткова Людмила Іванівна, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, кандидат філологічних наук, доцент

Кубатко Олеся Миколаївна, методист комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради

Курило Віталій Семенович, голова вченої ради Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України

Кухарук Ольга, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Лазаренко Володимир Іванович, завідувач відділу українознавства комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»

Лазоренко Борис Петрович, провідний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат філософських наук, доцент

Левінець Наталія Валентинівна, старший науковий співробітник відділу дошкільної освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук, доцент

Литовченко Олена Віталіївна, завідувач відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Лященко Тетяна Вікторівна, аспірантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Магера Тетяна Володимирівна, в. о. заступника директора з науково-педагогічної та виховної роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

Мазука Людмила Іванівна, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Мачуський Валерій Віталійович, провідний науковий співробітник відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Машевська Аріна Андріївна, вчитель історії та правознавства, Вінницького ліцею безпекового спрямування та національно-патріотичного виховання Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Міськов Геннадій Васильович, молодший науковий співробітник, відділу наукового інформаційного-аналітичного супроводу освіти, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України

Морін Олег Леонідович, старший науковий співробітник відділу виховного проєктування Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Олійник Наталія Вікторівна, керівник гуртків комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю

Охріменко Зорина Володимирівна, завідувач відділу виховного проєктування Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук

Очеретяна Наталія Василівна, науковий співробітник лабораторії виховного проєктування Інституту проблем виховання НАПН України

Пахомов Ілля Володимирович, старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО Університет менеджменту освіти» НАПН України

Пластюк Алла Іванівна, вчитель вищої категорії Комунальної установи Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів №9, м. Суми, Сумської області

Попович Ігор Степанович, професор кафедри психології Херсонського державного університету, старший науковий співробітник відділу компаративістики і міжнародних наукових зв'язків Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Рагозіна Вікторія Валентинівна, провідний науковий співробітник відділу національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Регула Тетяна Анатоліївна, директор Судилківського ліцею Судилківської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області

Ремньова Анжеліка Григорівна, доцент кафедри педагогіки педагогічного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент

Рогальська-Яблонська Інна Петрівна, старший науковий співробітник відділу соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Свистун Олена Орестівна, методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

Семененко Анастасія Сергіївна, провідний інженер відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Сеньовська Надія Леонідівна, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, кандидат педагогічних наук, доцент

Скуратко Тетяна Миколаївна, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, кандидат філологічних наук, доцент

Срібна Марія Андріївна, вчений секретар Національного музею історії України, кандидат історичних наук

Стельмах Ірина Ігорівна, аспірантка, молодший науковий співробітник відділу психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Талько Марія Дмитрівна, методист науково-методичного центру Департаменту освіти Житомирської міської ради

Таранченко Оксана Миколаївна, головний науковий співробітник Інституту спеціальної педагогіки і психології Імені Миколи Ярмаченка НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Тарнавська Олена Вікторівна, старший науковий співробітник, лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, доктор філософії

Тиханська Юлія Іванівна, практичний психолог Білашівського ліцею Мізоцької ТГ Рівненського району Рівненської області

Токарєва Людмила Дмитрівна, молодший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Толочко Світлана Вікторівна, головний науковий співробітник відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Трейтяк Дмитро Вячеславовчи, старший науковий співробітник відділу національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, доктор філософії

Трутень Аліна Вікторіна, науковий співробітник відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, доктор філософії

Удод Олександр Андрійович, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Федоренко Вікторія Павлівна, професор Київського національного університету культури і мистецтв

Федорчук Олена Іванівна, науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Хома Світозара Олегівна, завідувач центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

Цехмистро Вікторія, вихователь-методист Берестинського закладу дошкільної освіти № 17

Череповська Наталія Іванівна, завідувач відділу психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Чуркіна Вікторія Григорівна, директор департаменту Online Studies ГО Міжнародна наукова гільдія, кандидат мистецтвознавства

Шабанова Юлія Олександрівна, професор Дніпровської академії музики, доктор філософських наук, професор

Шахрай Валентина Іванівна, завідувач відділу інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, доцент

Шендеровська Любов Василівна, завідувач відділу інклюзивної освіти Київського державного будинку художньої та технічної творчості

Шоробура Інна Михайлівна, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор

Своїми думками з приводу цієї важливої проблематики поділились:

Боєва Тетяна Іванівна, викладач історії Київського Університету сучасних знань, кандидат історичних наук, доцент

Осипенко Наталія Володимирівна, асистент, вчитель історії та громадянської освіти ліцею № 309, міста Київа

Расевич Роман Петрович, завідувач відділу дитячого сокільства Інституту проблем виховання НАПН України, молодший науковий співробітник відділу виховного проєктування Інституту проблем виховання НАПН України, дійсний член (академік) Української міжнародної академії оригінальних ідей

Рудик Олександр Борисович, доцент кафедри природничо-математичних дисциплін і технологій Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат фізико-математичних наук, доцент

Сурело Євген Анатолійович, магістр освітніх та педагогічних наук з християнської педагогіки, практичний психолог, учитель курсів духовно-морального спрямування Чаплинського ліцею Дубовиківської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ

За редакцією:
Журби Катерини Олександрівни,
Канішевської Любов Вікторівни

ISBN 978-617-8011-05-5
DOI https://doi.org/10.32405/978-617-8011-05-5-2024-394

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 22,90
Наклад 100 прим.

ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
Тел. (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
№4191 від 12.11.2011р.